Dobrzyń nad Drwęcą Memorial Book

ʾAyarati

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	'Ayarati : sefer zikaron la-'ayarot Dobzín-Golov / 'arikhah, M. Harpaz ; ha-ma'arekhet, Yehudah Rozenyaks, Avraham Dor, Hayim Lord.
IMPRINT	880-02 [Holon?] : Irgun yots'e Dobzín-Golov, 1969.
DESCRIPT	459, 29 p. : ill., facsims., plan, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Dobrzyń nad Drwęcą. Golub-Dobrzyń (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Dobrzyń nad Drwęcą.
ADD'L NAME	Harpaz, M.
ADD'L TITLE	My town; in memory of the communities Dobrzyn-Gollob

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זיכרון לעיירות דובז'ין־גולוב

78-951659

עיירתי

ספר זיכרון לעיירות

דובז'ין־גולוב

עריכה: מ. הרפז

המערכת:

יהודה רוזנוקס, אברהם דור, חיים לורד

בהוצאת ארגון יוצאי דובז'ין-גולוב

ישראל. תשכ"ט. 1969.

MY TOWN

IN MEMORY OF THE COMMUNITIES:

DOBRZYN – GOLLOB

Edited by: M. HARPAZ

Editorial Committee:

Y. Rosenwax; A. Dor; H. Lord

Published in Israel

עם הופעת הספר

לאחר עמל רב ומאמצים בלתי פוסקים, שהושקעו באיסופו של החומר ובעיבודו, הננו מגישים ליוצאי דובז'ין גולוב, בארץ ובתפוצות, **ספר יזכור** זה.

ביקשנו להציב בכך מצבת זיכרון לקדושי העיירה, שניספו על־ידי הצורר הנאצי וגרוריו, ימח שמם! אמנם, לא קל להעלות, בדפים מועטים אלה, זיכרה של העיירה התוססת, על גאוניה, תלמידיה ופשוטי־עם שהיו בה, מה גם שרק שרידים בלבד נותרו מבניה הרבים. ואף לא קל, למעטים שנותרו בחיים, לשוב ולזכור אותם ימי אימים בהם אבדו להם היקר מכל יקר — הורים, אחים, אחיות וילדים.

ברם, ידענו גודל חשיבותו של מפעל הנצחה זה לעיירתנו ומשום־כך לא חסכנו מעצמנו כל טורח, כדי לדובב את חברינו ולעוררם לכתיבה, אם גם ידענו שאין הכתיבה אומנותם.

ואכן, לא שוא היה עמלנו. מן הקטעים המובאים בספר מצטיירת העיירה על בתיה ורחובותיה, על מוסדותיה וארגוניה ועל אישיה הבולטים. ושב ומתחמם הלב לזכר פעילותם של אישי ציבור, שדאגת הכלל ואהבת הבריות היו בראש מעייניהם.

אך כמה מחרידים ומרטיטים הם תיאורי השואה, תיאורים שנכתבו על ידי אלה מאחינו שחשו מוראותיה על בשרם. ואם גם שמענו וקראנו כזאת פעמים כה הרבה, ייסמר בשרנו מחדש ויאחזונו פלצות למקרא הדברים הנוראים. שמותיהם של אלה שידענו מקרוב שעימם גדלנו בעיירה, שמות הקדושים, מהדהדים ללא־חסך באוזנינו, תובעים עלבון רציחתם ומותם.

ישמש ספר זיכרון זה יד ושם לבני קהילתנו הקדושים ונחמה פורתא לבני דובז'ין־גולוב בארץ ובתפוצות.

ועדת הספר

מהמקורות ההיסטוריים

דובז'ין

דובז'ין שעל נהר דריבנץ, במחוז פלוצק, היתה עד סוף המאה ה־13 פרבר של העיר גולוב, שנמצאה בעברו השני של הנהר, ושימשה עיר־גבול בין פרוסיה לבין ממלכת פולין.

רק בשנת 1684 העניק בעל האחוזה, זיגמונד מדז'יאלין (מי שהיה גם אדון הכנסיה של דז'יאלין, מושל מחוז קאליש ואף ראש־העיר של אינוברוצלב), לאזרחי דובז'ין את הזכות לבחור בראש־עיירה עצמאי משלהם, שישמש אף בתפקיד של שופט, ולידו שניים מזקני העיירה, שיהוו בצוותא בית־דין. עם זאת היקנה לתושבים כמה זכויות נוספות: זכות ישיבה, הזכות לבנות בתים, לרכוש קרקעות, לעבד אדמות ולנטוע גנים.

זהו המסמך הראשון המעיד על הענקת עצמאות חלקית לדובז'ין, מסמך שאושר מחדש על ידי בנו, יעקב דזיאלינסקי, בשנת 1721. רק בשנת 1789, משנספחה גולוב לפרוסיה (עקב חלוקתה של פולין), העניק איגנץ מדז'יאלין, מושל מחוז בממלכת פולין, עצמאות לדובז'ין כשהוא מקנה לה מעמד של עיר, עם ראש־עיר בראשה.

העיירה, שהיתה בנויה בניני עץ, נשרפה כליל ב־1857 וחזרה ונבנתה אחר־כך בניני לבנים.

שורשיה של הקהילה היהודית בדובז'ין עתיקים. סבלה קשות בתקופת המלחמות שבין שוודיה לפולין. רק מתי מעט מיהודיה נותרו בחיים, לאחר התפרעותם האכזרית של צבאות טשרניצקי (1656). אך חרף כל זאת הוסיפה הקהילה להתקיים וכבר בשנת 1765 הגיע מספר היהודים ב„סינגוגה" ל־795 נפש, כשמספרם של כל היהודים שעל אדמת דובז'ין באותה שנה — 1082 נפש.

האצולה („שליאכטה") של העיר הירבתה להתנכל לזכוינות היהודים על־ידי חקיקת חוקים אנטישמיים ב„סיימים". גם הכנסיה הצרה את צעדיהם. כך, למשל, רוכזו כל היהודים (1783), על־פי החלטת ועדת כמורה צליונה, באזור מיוחד.

בשנת 1857 מנתה העיירה 2452 נפש, מהם 702 פולנים, 140 גרמנים ו־1610 יהודים, שעסקו במלאכה ובמסחר־זעיר ומיעוטם גם בחקלאות.

היו אז בעיירה: כנסיה, בית־קברות לכל עדה, בית־כנסת, בית־עיריה, בית־ספר יסודי, בית־מכס ובית־דואר.

פעמיים בשבוע נתקיימו ימי־שוק ושש פעמים בשנה — יריד.

גולוב

גולוב שעל נהר דריבנץ היתה שייכת למחוז חלמנו. בימים קדומים קראו לה גם בשם — גולבה. היא משתרעת לרגלי הר שבראשו בנה בשנת 1300 האביר קונרד סך (או שך), שהשתייך על הצלבנים, טירה מפוארת.

הנסיך דובז׳ין, בעל אחוזות, העניק למסדר הצלבנים 50 לן אדמה, בסביבות הטירה. בשנת 1410, לאחר מפלת הצלבנים בגרינוולד, הקים כאן דוביסלב פוחלה מסדר אבירים של חיל רגלים וכבש את המבצר. בשנת 1422 כבש וולדיסלב יגללו בסערה את המבצר, השתלט על האזור כולו וציווה להרוס את המגדלים. לאחר חוזה השלום שנחתם בעיר המחוז טורון (עיר מולדתו של קופרניקוס) נהפכה גולוב לעיר פרזות.

בשנת 1605 העביר זיגמונט השלישי את השלטון על העיר לידי אחותו אננה, אשר השתקעה כאן ואף הקימה, בסמוך למבצר, גן של עצי פרי. היא טיפחה גן זה להפליא. (שרידיו של גן זה — עצים נושאי פרי — ניתן היה לראות עד שנות ה־30 של המאה הנוכחית).

התושבים עסקו בעיקר בסחר תבואות ועצים. בעיר היו שתי כנסיות, אחת קתולית ואחת פרוטסטנטית. כמו־כן נמצאו בה: בית כנסת, בית־עיריה, בית־דואר, תחנת טלגרף, בית משפט, משרד מכס, מחסן מלח ושני בתי־ספר: לקתולים ולפרוטסטנטים.

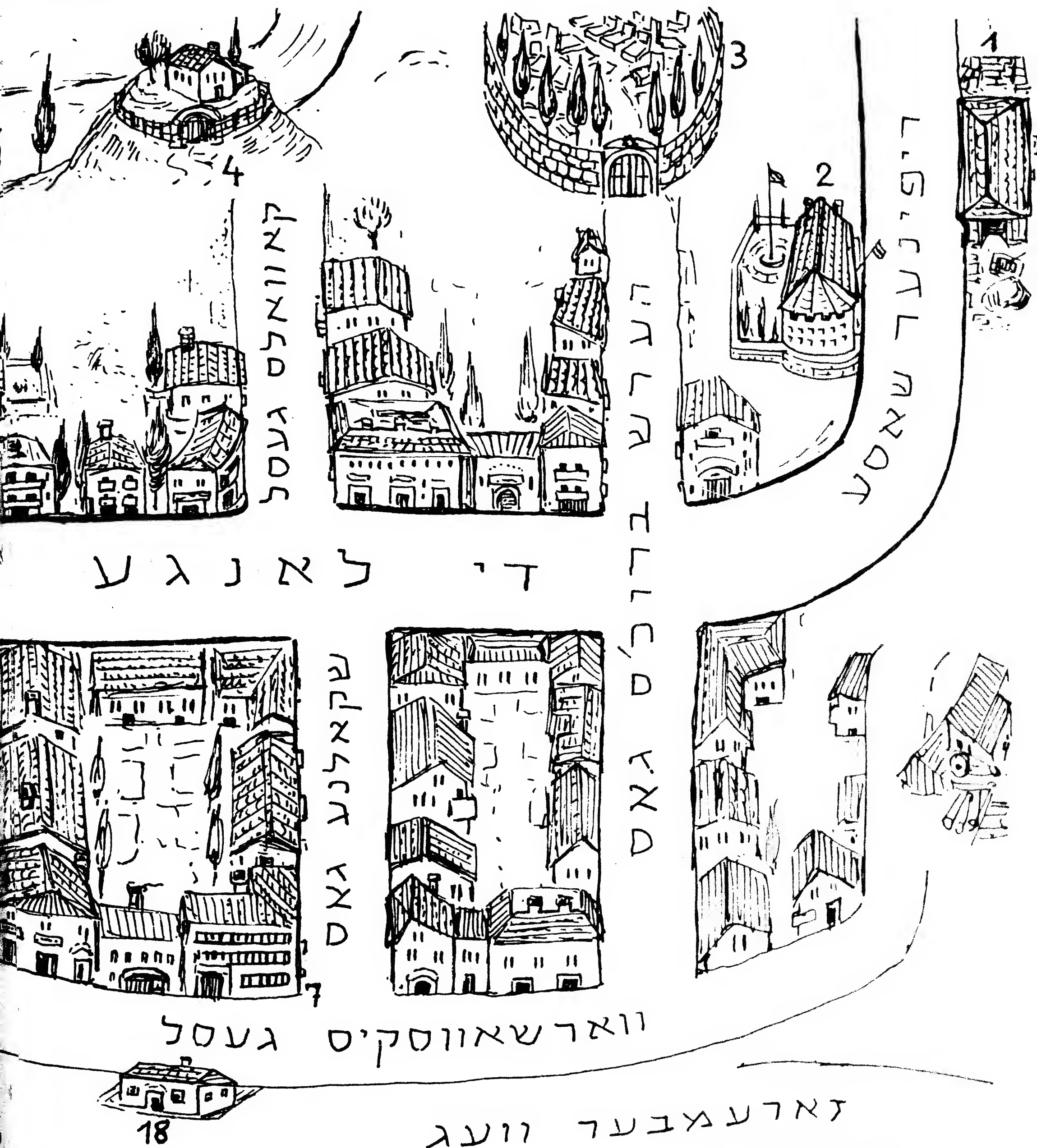
בעבר הרחוק היתה כל האדמה שייכת לכנסיה ושני ראשי כנסיה — שמעון גליקוס וווצ׳ק מסטולונו מסרו אותה לאריסים לעיבוד. התושבים האריסים נאלצו לשלם מס־עובד גם לצלבנים והיו מהם שאף שרתו כחיילים במסדר האבירים.

בשנת 1655 כבשו השוודים את העיר ואת המבצר. בשנת 1772 צורפה גולוב לפרוסיה. ב־1781 התחילו בבנייתה של כנסיה לוטרנית במקום.

באמצע המאה ה־19 מנתה העיר כ־4000 נפש, מהם כ־1400 יהודים. ראשוני היהודים באו לאזור זה לאחר חלוקתה של פולין, כשנסתפח האזור לפרוסיה. הם עסקו בעיקר במסחר: טקסטיל, תבואה, צמר ופרוות.

הקהילה היהודית היתה מאורגנת ומבוססת. משעבר האזור כולו לידי פולין (לאחר מלחמת העולם ה־1), נתהדקו קשריה עם קהילת דובז׳ין, הסמוכה לה.

מפת דו

1. בי"ח ללבנים
2. קסרקטין
3. בית־עלמין
4. ראקערס בארג
5. בית־הכנסת
6. בית־המדרש
7. ביה"ס הממשלתי
8. כיכר השוק
9. טחנת קמח (אייזיק)
10. תחנת חשמל ומנסרה (ליפקה)

11. הכנסיה הפולנית
12. „חדר" אלכסנדר
13. החדר ה„מתוקן"
14. בית מכבי־האש

15. ספריה
16. בית־המכס
17. הגשר
18. בית מרקחת

וזכרת ולא תשכח,
והיו עיניך רואות תמיד
כל אשר היה...
ושוב איננו...
ויצא ליבך אליהם:
אל הוריך, אחיך ואחיותיך,
אל רעים מימי ילדותך,
שנפלו בגיא ההרגה...
ואימצת אל ליבך את זכרם
עד עולם, עדי עד!

התוכן

רוח וחזון

מאימי השואה

אישים בעיירה

לזכרם

אישים בפעילותם

די שטעטלעך וואס זענען געווען

די קהילה און אירע אינסטיטוציעס

אונזערע לאנדסלייט אין אמעריקע

חורבן

פערזענליכקייטן

מבית לבית

התמונות

דּוֹבְזִ'ין הָיְתָה לֵב, דּוֹבְזִ'ן הָיְתָה
רֶגֶשׁ, צְדָקָה, מַתָּן בְּסֵתֶר...

בצל החורבן

כשלוש עשרות שנים חלפו מאז השואה הנוראָה, שאכלה בבית ישראל בכל פה. הקלגסים הנאצים שטפו־עברו במדינות אירופה, כשהם מכלים את קהילות היהודים בעיירות ובערים, רוצחים במשטמת זעם ילדים ונשים, צעירים וזקנים, ומענים את הנותרים בחיים בעינויים מסמרי שיער...

והעולם הנאוֹר עמד מן הצד, רוחץ בניקיון כפיו, מבלי להיחלץ להצלתם של מליונים חפים מפשע, שכל פשעם לא היה אלא עובדת היותם יהודים, בני עם עתיק יומין, שלרוע מזלו נאלץ לחיות בקרב אומות אחרות.

בתקופת השואה נתחוור לנו, יותר מתמיד, שאין להם, ליהודים, על מי להטיל יהבם, אלא על עצמם הם. התחושה ש„כל־ישראל ערבים זה לזה", מול עולם עויין, קיבלה את משמעותה המלאה ביותר. היא באה לידי ביטוי נעלה בתקומתה של מדינת ישראל ובגילויי המסירות וההתנדבות, שאין משלם אצל אומות אחרות, בקרב היהודים בכל פיזוריהם.

כימי דור אנו חיים בצילו של החורבן האיום, כשחיים עימנו ובתוכנו אחינו מפליטת השואה, הנושאים בליבם זכר מוראותיה. הכאב והיגון לא פגו מאז, אדרבה, העמִיקוּ תהומותיהם פי כמה וכמה. משמעותה הַמחרידה של השואה מתבהרת והולכת עם חלוף השנים, ככל שמתעמקת ומזדככת הערצתנו לכל מה שהיה ושוב איננו... לכל אותן הקהילות, העניות אולי בחומר, אך העשירות ברוח; ל„צבא" הלמדנים והחכמים, שיצרו את הדמות האידיאלית של „עילוי"; לרבבות פשוטי־עם שגילו מסירוּת זה לזה ואמונה בנצח ישראל.

קהילת דובז'ין־גולוב היא אחת מני רבות, קהילה שרקמה מסכת חיים יהודיים עשירים, שנאבקה על קיום ופרנסה, אך לא חסרה התעלות וחזון. הזכרונות המרובים שנותרו ממנה יש בהם, אמנם, כדי לצבוט את הלב, אך אף כדי לחממו.

אפשר, והדור אשר לא ידע את הקהילה, בניהם של אנשי דובז'ין־גולוב, יקראו ספר זיכרון זה ויכירו אז לדעת מקור מחצבתם של הוריהם, חייהם וחלומותיהם, ותהא אז משמעות מלאה יותר גם לחייהם הם.

העורך

א ל

מלא רחמים, שוכן במרומים, המצא
מנוחה נכונה על כנפי השכינה,
במעלות קדושים וטהורים, כזוהר
הרקיע מזהירים, לנשמותיהם של
אלפי בני הקהילות הקדושות

דובז'ן־גולוב

אנשים, נשים וטף

שנהרגו, נשחטו, נשרפו, נחנקו ונקברו
חיים בידי תליני היטלר ומשרתיהם
הרשעים, ימח שמם, בשנים 1939־1944.

בגן עדן תהא מנוחתם.

לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים

את נשמותיהם,

ה' הוא נחלתם,

וינוחו בשלום על משכבם

ונאמר: אמן!

לזכרון עולם

בהר ציון בירושלים

לקדושי קהילת

דובזין-גולוב

והסביבה (על נהר דרוועניץ פולין)
שהושמדו בשרפו ברצחו ונקברו חיים
ע"י הנאצים וגרוריהם ימ"ש
בשנות התרצ"ט-התש"ה
ארץ אל תכסי דמם
ת' נ' צ' ב' ה'

ארגון יוצאי דובזין-גולוב בישראל ובתפוצות

מגילת השמדה

יְהִי חֶלְקִי עִמָּכֶם, עַנְוֵי עוֹלָם, אִלְמֵי נֶפֶשׁ,
רֹקְמֵי חַיֵּיהֶם בַּסֵּתֶר, צְנוּעֵי הָגוּת וַעֲלִילָה,
חֹלְמִים נַעֲלָמִים, מְמַעֲטֵי דְבָרִים וּמַרְבֵּי תִּפְאָרֶת...

ח. נ. ביאליק

העיירות שהיו

יהודה רוזנוקס

דובז׳ין וגולוב שעל נהר דריבנץ

העיירות דובז׳ין וגולוב סמוכות היו זו לזו, שוכנות משני עבריו של הנהר דריבנץ, גולוב ממזרח לנהר ודובז׳ין ממערב לו. בעבר היתה גולוב בתחום שלטונה של גרמניה ודובז׳ין — בזו של רוסיה. גשר קצר וצר על פני הנהר קישר בין שתי העיירות, כשמשמר גרמני ניצב מן העבר האחד ורוסי — מן העבר השני. וכמובן שלא חסרו גם שני בתי־מכס נבדלים, בשני אזוריו השונים של הגשר.

ברם, לא היה בכוחם של המשמרות למנוע בעד הברחת סחורות, שכן יכלו המבריחים לעשות דרכם בחשאי, מאזור אחד לשני, כשהם צולחים את הנהר הצר, שמימיו נמוכים. המסחר בין שתי העיירות שגשג על־כן ורבים מיהודי דובז׳ין והסביבה מצאו בו את פרנסתם בשפע.

האדמה בסביבותיה של דובז׳ין היתה אדמה חקלאית פוריה והתושבים הנוצרים, שעיבדו אותה, בשיטות פרימיטיביות ביותר, הוציאו ממנה את לחמם, בצמצום אמנם, אך בכבוד. היו גם מבין התושבים הנוצרים שעבדו בבתי־חרושת של יהודים — במנסרות, בטחנות קמח ועוד.

שונה היתה במראה העיירה גולוב, שנמצאה בשלטונה של גרמניה עד סוף מלחמת העולם הראשונה והועברה לפולין רק כשזו זכתה בעצמאותה, בהתאם להחלטת חבר־הלאומים. קטנה היתה, אך מטופחת להפליא: רחובותיה רחבים ומרוצפים, בתיה נאים וחנויות׳יה מושכות את העין בהדרן. המראה כולו — חדיש ומטופח. ההרים שהקיפו את העיירה היו מכוסים ירק, נטועים עצי פרי ועצי נוי, כשהספסלים שמתחתם מציעים מנוחה למטיילים. ואמנם, ידעו בני המקום לנצל את הטבע ההררי המקסים: בתי־מלון רבים הוקמו שם והם שימשו מקום קיט בחדשי הקיץ.

מתחנת הרכבת החדישה שבמקום יצאו רכבות לכל חלקי

פולין וקישרו את העיירה עם הארץ כולה, כשהן מסייעות להתפתחותה. ואמנם, פרח המסחר בעיירה, כשהחנויות הגדולות, ביניהן גם חנות כל־בו מפוארת, שוקקות קונים.

תחנת־כוח מיוחדת סיפקה חשמל לעיירה במשך עשרים וארבע שעות, מה שהפלה את העיירה לטובה מעיירות רבות אחרות, ביניהן גם מדובז׳ין. החיים העירוניים התוססים אפיינו את גולוב ושימשו מקור משיכה אליה.

מספרם של היהודים בעיירה לא היה אמנם גדול, אך הם בלטו בעיסוקיהם ובפעלתנותם. יהודים טובים היו, שעוררו אליהם יראת כבוד, שכן היו רוב בתי־החרושת, החנויות ובתי־המלון בידיהם.

דובז׳ין היתה דלה יותר: רחובותיה צרים ומוזנחים והבתים — לא תואר ולא הדר להם, עיירה כשאר העיירות במזרחה של אירופה. בדירות קטנות התגוררו משפחות מרובות נפשות, בתנאי דיור ירודים, שקשה להעלותם על הדעת כיום. בית־השימוש העלוב נמצא בחצר, ורק האמידים יכלו להתקין לעצמם קערת־רחצה בבית; שאר המוני העם נאלצו להסתפק ברחיצה של ממש רק במקווה.

מרובים היו משכנות העוני בעיירה, שבהם חיו האנשים במחסור ובעוני, כשהם חסרים את תנאי הקיום הבסיסיים ביותר. אפילו אספקת המים היתה עלובה למדי: חבית מצופה אמייל, או פח מגולוון, שעמדה בחצר, שימשה מאגר למים שהובאו לשם על־ידי שואבי־המים, אלה הדמויות העלובות והמוכרות בעיירותיה של מזרח אירופה.

אך אף בתנאים אלה נתרקמו ונתפתחו חיים יהודיים מגוונים ועשירים, שאנו מוסיפים לשאוב מהם השראה עד עצם היום הזה. על מעט מכך יסופר בדפים הבאים, בדפי הזיכרון והעדות לקהילות דובז׳ין־גולוב, שיד האויב הנאצי ירדה עליהם בכל עוצמתה.

שיחק המזל ליהודי דובז׳ין, שכן רבים מהם היגרו מן העיירה מבעוד זמן. האמת היא, שהגירה זו התחילה כבר מן המאה השמונה־עשרה וגברה והלכה מאז קמה פולין העצמאית, בשנת 1918, מאחר שפולין העצמאית שימשה קרקע פוריה לאנטישמיות על כל גילוייה. הדור הצעיר עזב, ברובו הגדול, את דובז׳ין והיגר, אם לארצות הברית ואם לארצות אחרות בעולם, כשחלק מן הצעירים עולה לארץ ישראל. הגירה זו הצילה אותם מגורל אחיהם שנספו בשואה הנוראה.

ד״ר יחיאל ליכטנשטיין

דובז׳ין עיירתי

מסתתר יהודי בחדרו בכדי שלא ישמע את שאונה וסאונה של ניו־יורק, עוצם את עיניו, מביט למרחקים במקום ובזמן. רוחו עובר נהרות וימים, הרים וגבעות, ימים ולילות, שבועות וחודשים לאין מספר, שנים לעשרות.

כן, אני הוא החולם. רוחי משוטט מזרחה, עובר את האוקינוס האטלנטי, מגיע אל היבשה: צרפת, גרמניה הקיסרית, פרוסיה המערבית, ברומברג־בידגושטש, טהארן (עירם של ניקולאס קופרניקוס ושל ר׳ צבי הירש קלישר ז״ל), ועוד מעט ואני עוזב את הרכבת בתחנת גולוב, עובר ע״י שריד טירת אבירי הטבטונים, שם על ההר, יורד אל העיירה הפרוסית האחרונה ובא עד הנהר דריבנץ. הבית פה הוא משרד המכס של גולוב, הגשר עודנו בתחומי פרוסיה, אך החייל שם, מעבר לשער הלבן, הוא כבר עבדו של ניקולאי השני, והבית אשר על ידו הוא משרד המכס של פוניה הרוסי, הבית הראשון של **דובזין** שלי. פה גודלתי, חונכתי, בתקופה הרוסית של דובזין.

מה לי פה ומי לי פה? — איש לא נותר לי במקום הזה. מי יודע אם שונאינו השאירו אפילו את הקברים במנוחתם, את בית הכנסת שלנו, את בית המדרש, ה„שטיבלים״ של אלכסנדר וגור, את „החדרים״ של ר׳ בירל ור׳ ניסן ז״ל, בהם למדתי? שם בדרך לריפין עמד ביה״ס של ר׳ אבא יוסף. האם נותר זכר ממנו?

יובל שנים עבר מני אז. גבולות רבים עברתי, בערים גדולות ביקרתי, בארצות שונות ישבתי, אך ליבי שב אל דובז׳ין העניה, אל ביצותיה ובתיה הרעועים: „עקוב הלב מכול ואנוש הוא, מי ידענו?״

בן קובל אנוכי. הגורל הטילני לדובז׳ין.* גודלתי בבית סבי **ר׳ ישראל אהרן הצורף** (גאלדשמיד) וסבתי **עטיל — עטיל׳כע האופה** (לקח־בעקרין). לצורף הזה לא היה כסף ולא זהב, אפילו נחושת לא היתה לו בשפע. ואשר לאופת המגדים הלזו, בצמצום נמצא לחם בביתה. אך מן הבית העני הזה יצאו תורה ומעשים טובים כמו מאחד הבתים הגדולים והעשירים. מעי המו לו, וליבי איננו כה עקוב בהשיבו אותי אל הבית הצנוע הזה ואל עיירתי דובז׳ינסק. תהיינה השורות האלו אבני זיכרון למתי משפחתנו ועיירתנו ולחלליהן, שנקברו ולא נקברו, אי שם בדובז׳ין ולוצלבק וקובל — ובחלמנו

* בפי יהודינו היו שמות שתי העיירות: קוואהל ודובז׳ינסק.

הארורה; יהיו זכרונותי אלה נדבך למצבה שלא הוקמה לחללינו. וליבי רועד בי ושואל: האם ראוי אני לעזור בהקמת מצבה לקדושינו?

האם עלתה דובז׳ינסק שלנו על יתר העיירות בנות גילה בפולין ובליטא? מסופקני. אולם השאלה כשלעצמה אינה במקומה. היא מעין: מה דודך מדוד? התשובה היא פשוטה מאוד: זה דודי, הוא הדוד שלי, היא העיירה שלי, והיא אינה ניתנה לחילופין. עליה אספר מתוך תפילה ותקוה שלא יטעני זכרוני.

ראשית היהדות בפולין עלוטה בערפל. האם באו המהגרים הראשונים כסוחרים בדרך הים או היבשה מן המערב, או מרוסיה במזרח, או דרך ביזנץ וקרים בדרום? כל זה מוטל בספק. ודאי הוא שבהמונים באו בתור פליטים, כאשר נסו מאשכנז בעקבות מסעי הצלב. הם נתקבלו ע״י הנסיכים ועמי הארץ בזרועות פתוחות. הם עזרו לפתח את הארץ וקיבלו זכויות מיוחדות. מדינת **פולסקא** היתה להם **ל„פה־לין!״** (לא, ח״ו: פה אשב כי אוויתיה, אלא מעין אוגדה, מקלט לילה, שארכה כאלף שנים). יהודים לנו, ישנו ודימו בנפשם שהם בביתם פחות או יותר וחיים לבטח — עד שבא חמלניצקי והעירם, היטלר — והשמידם.

במשך מאות בשנים הם חשים את עצמם כחלק מן הארץ, והשמות יעידו. בין גדולי הרבנים הראשונים בפולין, אנו מוצאים את ר׳ יעקב פולק, „אשר שמו יצא מסוף העולם ועד סופו.״ (השם „פולק״ היה נפוץ בעיירה היהודית, ונהיה אח״כ ללעג בפי יהודי גרמניה, כאשר „שבו״ יהודים פולנים לאש־כנז). יהודים השתמשו בשמות פולניים, אבל הם „ייהדו־גיירו״ אותם, עד שקרקוב היתה ל„כרכא דכולא בה״, ווארשאווא לוורשה, ב־רזשעשטש לבריסק, קובל לקוואהל, ודובז׳ין לדובז׳ינסק (שם המקום נתרחב אח״כ לשם משפחה — דובז׳ינסקי); חלק חילקנו בין דוב זין ע״נ ויסלא — ויסל, שנקראה

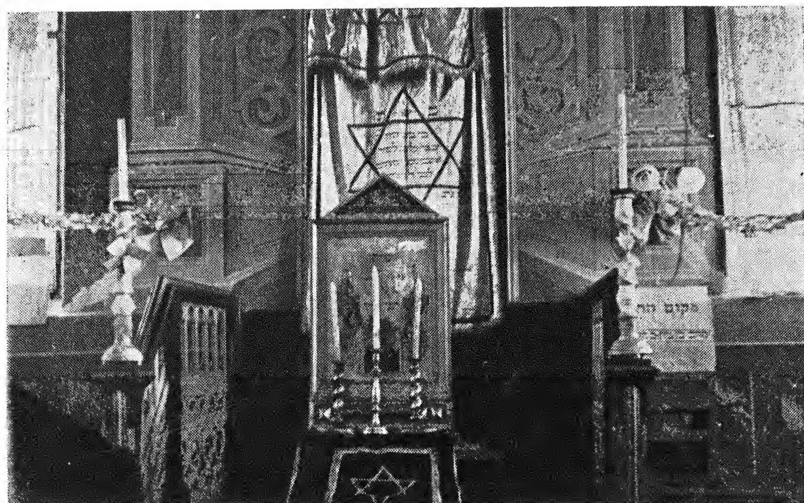
ר׳ שלמה הרצקה
שמש ביהכ״נ הגדול

בפינו דוברין ודובז׳ינסק שלנו ע״נ דריבנץ. אכן עשו אבותינו אפילו בשמות ערי פולין כעושים בשלהם.

בכל יום ויום מהלל ומשבח היהודי את „המודה על האמת ודובר אמת בלבבו.״ בכדי למנוע מטעות היסטורית, עלינו איפוא תיכף להוסיף: פולין לא היתה יהודה. המדינה היתה קתולית, הממשלה — בדרך־כלל, אנטישמית. הערים הגדולות, במקרה הטוב ביותר, היו מעורבות, ובדרך־כלל, פולניות. אולם העיירה היתה יהודית. בדובז׳ין שלנו, עבר השמש ברחובות העיר, ובניגון מיוחד הכריז, בכל ערב שבת, לפני שקיעת החמה: „הדליקו את הנר!״ (ל—י—כ—ט ב—ע—נ—ש—ע—ן), הכרזה פומבית כזו על קדושת השבת שמעתי פעם נוספת רק במקום אחד: בקרית שמואל, ע״י חיפה, שבה מכריז צפצוף אחד על הפסקת העבודה וצפצוף שני על הדלקת הנרות. וייזכרו לטובה גם האוטובוסים בירושלים המודיעים גם הם לכל ירא וחרד על הזמן המדויק של ההדלקה.

טרם זכיתי לחוג את הימים הנוראים במדינת ישראל, אבל זוכר אני את ימי הסליחות בדובז׳ין. בעוד ליל, דפק אותו „שמש״ בדלתות בתינו ובחלונותיהם: „קומו לעבודת הבורא!״ ויהודים נתבעים ועושים. הם מעירים את השחר, ולא השחר מעיר אותם. אלה בפנסים אשר בידיהם, ואחרים מגששים בחשכה, עוזבים את בתיהם ונוהרים אל בית׳ הכנסת, אל בית המדרש, או אל אחד ה„שטיבלים״: אלול! הימים הנוראים! ימי הדין! סליחות! „אל תשליכנו לעת זקנה, ככלות כוחנו אל תעזבנו!״ — קולות שבקעו שחקים!

תלמיד חכם אל יצא יחידי בלילה. הרב של דובז׳ין לא יצא יחידי אפילו ביום, ובוודאי שלא ביום השבת. בחרדת קודש הבטנו אחריו, כשליווה אותו השמש בדרכו לבית׳ הכנסת. מעין משה רבנו הנכנס לאוהל מועד. לא פחות נערץ מן הרב דמתא היה הדיין ר׳ ליב׳כע הערץ. כל תושבי העיר כיבדו אותו כראוי לתלמיד־חכם וירא שמים גדול. „הנאמן״ — המשגיח על הכשרות — נזהר היה שלא להביט בפני שום אישה, ובעיקר לא בפני גויה אפילו כשהוצרך לקנות מידה ביצים בשוק. ר׳ בריל לא חילל ח״ו את המלמדות לעשותה קרדום לחפור בה. גבה קומה היה ועקום הגב, ובעינים מלאות׳ אהבה ורוך הביט אלינו ואמר: „אני מקוה לשכר אחד, שאחרי מאה עשרים שנה שלי תעידו:״ „את הדף הזה למדתי אצל ר׳ בריל״. שונה ממנו היה ר׳ ניסן. הוא הדגיש את הדגש, כל מעייניו בדקדוק, בעברית.

ביהכ״נ הגדול

ציורים, מעשי ידי אומנים, קישטו את תקרתו ואת כתליו של ביהכ״נ בדובז׳ין וויטראז׳ים ססגוניים פארו את חלונותיו. רצפתו היתה — מוזאיקה צבעונית.

ריננו אחריו שנתפס לציונות. אבא יוסף — ראוי לקרוא לו בשם ר׳ אבא יוסף — היה מלמד אותנו „קרוא וכתוב״ וחשבון כלומר — לימודים כלליים — עד כמה שאפשר היה ללמוד בשעה של לא יום ולא לילה. למעשה היו בדובז׳ין עוד שתי „שקולות״.* אחת פולנית, בשביל הגויים, ושניה יהודית, „מודרנית״ יותר מזו של ר׳ אבא יוסף. אין אני זוכר אם לימדו פולנית בבית־הספר שלנו שברחוב ריפין. ברי לי שאני לא למדתי; וכי למה לי שפתם של הפולאקים? מה לי ולפולנית? יהודי מדבר אידיש, וכותב עברית! זוכר אני לעומת זאת שר׳ אבא יוסף השתדל ללמד אותנו רוסית, השפה הרשמית של המדינה. המורה השתדל, אבל אני גם את שפתו של פוניה לא רציתי ללמוד. בו בזמן שיתר התלמידים שנו וחזרו על כל התוארים של ניקולאי ופיאודורובנה אשתו — „הלימוד״ הזה תפש מקום חשוב מאד ב„פרוגרמה״ — דפדפתי אני בספרים עבריים, וממילא נשארתי עד היום עם הארץ גמור בפולנית וברוסית גם יחד. את הידיעות המעטות בלימודים כלליים רכשתי מחוץ לתחומי דובז׳ין, ואפילו מחוץ לגבולות פולין ורוסיה. היתה בדובז׳ין גם ספריה שאפשר היה לקבל בה ספריהם של שלום עליכם ומנדלי מוכר ספרים, בעברית ובאידיש, תמורת דמי־חבר צנועים.

על צביונה היהודי של דובז׳ין שלנו העידה גם העובדה שיהודים גרו בתוך העיר, גויים גרו מחוצה לה, על־יד השדות לזרמבו. ה„נוכרים״

* בתי־ספר, בנגוד ל„חדרים״.

באו מן הכפרים לימי השוק, ביום ג׳ וביום ו׳. החמאה שהביאו לא נשתמרה לא במקרר ולא על קרח, אלא על עלה גדול. לפני שבאה אל ביתנו ועלתה על שולחננו נמסה לחצאין. בערב שבת קנו יהודים ויהודיות תרנגולת חיה מידי הנוכרים ומיהרו להביא אותה אל ר׳ יעקב השוחט לשחיטה. וידוע ידעו הגויים את הלוח היהודי והעלו את מחיריהם לפני חגינו, בעיקר עלו מחיריהם של התרנגולים הלבנים שהכינו יהודים ל„כפרות״. כאשר עלה מחיר הדגים למעלה מנשוא, התחכמו אימותינו לא להעלות כלל דגים על שולחן החג, ולא חיכו עד שביה״ד יכריז שמוטב שתהיה שבת בלי בשר ודגים מאשר ל„השמין״ את הגוי, חרם כהלכה!

באותם ימי השוק השבועיים הוציא הסבא שלי, ר׳ ישראל אהרן, את חנותו החוצה. מה היתה חנותו? ואיך הוציאה החוצה? הבנאים של ימינו־בונים חנות במשך חודשים, שנים. סבי הקים את חנותו בדקות אחדות: כיסא מכאן וכיסא מכאן ומדף באמצע ותיבת הס־חורה לשבת עליה — והרי לכם חנות. מציעים עליה הסחורה: גלילי חוט לבן ושחור, צרורות מחטים, מטפחות, משקפיים למיניהם וכלים מכלים שונים; יושבים ומחכים לקונים. והקונים, בדרך־כלל גויים היו מן החוץ. היהודים „התושבים״ נכנסו לחנות רגילה, ולא רק לחנות ארעית של יום ג׳ ועש״ק, בין שמונה לשתים, עת מיהרו הנוכרים לשוב לביתם מחוץ לדובז׳ין. וככה ישב לו סבי בסבלנות מופתית וחיכה ללקוחות, ובסופו של דבר הביא הביתה רובל, רובל וחצי או אפילו שנים, והרויח, ביום רגיל, שנים או שלושה זהובים. בימי „יריד״, כשרבו הקונים ונחוץ היה להשגיח בשבע עיניים על הלקוחות הנוספים, שבאו מתוך כוונה תחילה לקנות „ולשכוח״ לשלם, עזרו יתר בני המשפחה בשמירה, והרווח עלול היה להיות רובל נוסף.

ולמה הוצרך סבי ז״ל לחנותו, הלא צורף היה? — טבעות כסף וזהב לא קנה ולא מכר, אלא תיקן אותן. כשנשברו שרשרת או עגילים, היו מביאים אותם אליו. אולם הדובז׳ינאים והדובז׳ינאיות זהירים היו ולא מיהרו לשבור את טבעותיהם, שרשרותיהם ועגיליהם; אפילו את הכוסות לקידוש ולהבדלה עיקמו רק לעיתים רחוקות. הברכה, אם כן, לא היתה מצויה בבית והיה צורך גדול למלא את החסר. בעצם לא לצורכי עצמו הוצרך סבי לחנותו. מסתפק במועט היה כל חייו. מימיו לא חיכה שבעל־הבית ידחוק אותו לשלם שכר דירה; ביומו נתן לו שכרו. גם למלמדים שילם בדייקנות גדולה.

לא רק בברכת המזון התחנן: „ונא אל תצריכנו לא לידי מתנת בשר ודם, ולא לידי הלוואתם!" התפילה הזאת היתה נר לחייו — ולמותו. הוא שם פרוטות לפרוטות עד שנצטברו לקנין תכריכין ותשלום חברה־קדישא מכספו הוא. ונא אל תצריכנו... גם אחרי מאה ועשרים שנה.

סבי היה אחד הסוחרים הזעירים ובעלי מלאכה הנאמנים שקבעו את דמותה הכלכלית והסוציאלית של העיירה. הגדולים ביני־הם נסעו לוולוצלבק או ללודז' ולוורשה להביא סחורה; אחרים עברו את הגשר ועבדו וסחרו בגולוב, או נסעו ל„פרייסען" לימים הנוראים בתור חזנים וכלי־קודש. לר' מרדכי הרטברוד שכננו היה „בית־חרושת" לסיגריות בגולוב. נראה לי שהוא היה שם היחידי. בעבר הזה של הדריבנץ נהג לחבוש „כובע יהודי" ובעבר השני חבש מגבעת קשה של המערביים. בשבת נוהג היה לצאת האחרון מבית־המדרש, אחרי שיחה ארוכה ידידותית־פוליטית־מדעית עם ר' ליב'כע הדיין.

שכננו השני, ר' זלמן חסיד, בעל עגלה היה. למרות הביצות אשר בדרך לקיקול־ליפנא־ולוצלבק הביא את נוסעיו בשלום למחוז חפצם. כאשר התעייפו „אביריו", ניהל אותם לאט, האכילם, שלא לעבור ח"ו על איסור צער בעלי החיים וניחם את קצרי הרוח בין הנוסעים: „געפאשעט איזט אויך געפ'אהרען" (להאכיל כנסיעה דמייא). כאשר הוצרכנו לעלות בהר, וקשה היה לסוסים למלא לבדם העבודה שהוט־לה עליהם, ירדו הנוסעים והוקל לסוסים. בסתיו ובחורף, כאשר גדלו הביצות, חגרנו את מותנינו, דחפנו את העגלה עד שיצאה למרחב. נוסעים פזיזים התכוננו לצאת בבוקר, אבל ר' זלמן סירב לנסוע „בעגלה ריקה"; חיכינו עד שנוספו נוסעים חדשים ונתמלאה העגלה, ובינתים עמד וניחם אותנו: „עוד מעט, עוד מעט וניסע". ובאמת נסענו והגענו בשלום, והאמינו לי: איש לא התרעם! יותר מאשר היה ר' זלמן בעל עגלה, היה ידיד וחסיד. יעקב'כע, שכננו השלישי, קטנטן היה, נהנה מיגיע כפיו ומיגיע שכמו: סבל היה, אשריו וטוב לו? לא! המחלה לא סרה מביתו — ע"כ היינו קשורים בו כפליים.

יהודי פולין, שמיעוטם היו אמידים ורובם עניים, ואפילו עניים מרודים, הקימו מוסדות חסד, דת וחינוך למופת — החל מן השלטון העצמאי, כמעט ממשלתי, בימי „ועד ארבע הארצות" ועד לאירגונים הקהילתיים והלאומיים של דור החורבן בימינו. מחלות פקדו גם את יהודי פולין, ודובז'ין בכללם. העיירה היתה קטנה ועניה מדי מכדי להקים בית חולים ולכלכלו. בית־החולים הקרוב ביותר אלינו היה

לנדסברג, בנו של מאנוס ה„מלמד",
שניספה יחד עם משפחתו בשואה.

בוולצלבק. חולינו פנו אל „הפעלדשער" שלנו, מר רוסאק (ספר שהבין גם ברפואה). הוא העביר אותם אל הרופא המקומי. במקרים רציניים נסעו לחו"ל: לטהארן, לקניגסברג, או לפוזנה ולברלין. אולם בעיירה עצמה שלחה „חברת ביקור חולים" מתנדבים, עוזרים, לבתיהם של החולים ולמשפחותיהם. בכל יום שישי עברו גבאי צדקה על דלתותינו לצורכי ביקור חולים, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, לינת הצדק, גמילות חסד ותלמוד תורה. ונכדי אברהם יצחק ויעקב נתבעים ונות־נים: העשירים, הבינוניים והעניים. הנצרכים למיניהם — הנשרפים, הירודים, הורים שבנותיהם הגיעו לפרקן, נודדים סתם — כולם מצאו ידיים עוזרות וליבות פתוחים. גבאי בית הכנסת ובית המדרש לא שבו הביתה עד שמצאו אש"ל לכל אורח.

יבורכו העושים והמעשים של מוסדות' הצדקה המודרניים — הם, נשיאיהם, מזכיריהם ומזכירותיהם! הם פועלים גדולות. אולם כדאי להזכיר שאנחנו היום מגדילים את חלקו של „צדקה בממונו" על חשבון של „צדקה בגופו." הצ'ק והמוח תופסים מקומם של הנפש והלב, של ההשתתפות האישית בצערו ובשמחתו של הזולת. אין אנו רוצים היום, ואין אנו יכולים לחזור אל המצב הקודם בעיירה אי שם בפולין, אולם עלינו להכיר את הקדושה ששרתה בה. נשתדל להציל ממנה כל מה שאפשר! יראו ילדינו ונכדינו מהי „צדקה בגופו!" יראו וילמדו ממעשינו וממעשי אבותינו גישה של איש לחברו, לדאגותיו, לשמחותיו, לנפשו: „כי אתם ידעתם את נפש הגר."

צדקה כזו לבשה בשר, גידים ועור בצורת הסבתא שלי עטיל ע"ה, או כמו שהיתה ידועה בדובז'ין בשם **עטיל'כע.** קטנת קומה היתה וגדולה ברוחה, עניה בכסף היתה ועשירה בנפש, חלשה בגופה וגיבורה במעשיה, „לב זהב" היה לה. יותר מזה: לב בשר, לב של צדקת, של מלאך.

ילדיה: שרה בריינא, הבכורה, היתה נשואה למורה שהתפרנס בדוחק ע"י מתן שיעורים פרטיים בוולוצלבק. גם וואלף, תופר הנעלים — קאמאשענשטעפער — גר שם. כל בניו נספו ונכרתו בידי הארורים. אומרים שבנו יחיאל, מחסידי גור, מסר לפני מותו את בתו, והיא אז ילדה קטנה, לנוכריה להצילה ממות. הגויה הצילה — לכנסיה. „חסד לאומים חטאת'!" טרגדיה יהודית! „אהבה נוצרית!" אסתר ינטא הצעירה היתה דובז'ינאית יותר מכל בני המשפחה. נישאה לר' מרדכי דוד קובלסקי בוולוצלבק. עדינותו ועדינות אביו ואימו חרותים עמוק עמוק בליבי, רק בת אחת ניצלה, החיה בבת ים.

דודי, יעקב חיים, היה סוחר, במיקרה; בראשו ורובו ובמאודו היה תלמיד חכם, ידידם של ר' סנדר טכורש והרב קובלסקי בוולוצלבק; של הרב בראד מליפנא ואח"כ באנטורפן, ניו־יורק ותל־אביב; של הרבנים הרצוג — האב ר' יואל בפריז, והבן ר' יצחק, הרב הראשי לישראל. ביחד עם הרב מרדכי שוחטמן — הוא כיהן לפנים בסורוקא אשר ברומניה, ואח"כ בפריז, ובסוף ימיו בניו־יורק — הקים מרכז לציונות הדתית' בצרפת, בתור מזכיר של „ועד הרבנים החרדים בצרפת" — בראשם עמד הרב שמואל רובינשטיין — עשה גדולות לטובת עגונות שנשארו בעקבי המלחמה והשואה. במכתבו אלי, (ו' תשרי, תשי"ד) כתב: „גמרתי בדעתי להתפטר ממשרתי פה בתור רב ולעלות לארץ ישראל, לבלות שם יתר שני חיי אשר יחנני

ה'. כל ימי נצטערתי ולא רציתי לקבל עלי אחריות דעלמא... ואולי תיתי לי כי הרבה והרבה עשיתי ודרשתי וחקרתי בשנות רעה, אחר החורבן הנורא, להמציא פדות ורווחה להאומללות, וכל אשר היה בכוחי עשיתי בזה, וב"ה ואדמה כי למאות ב"ה נושעו על ידינו." מנוחתו כבוד בהר המנוחות בירושלים.

אבא זצ"ל, ר' גרונם, גלה למקומות תורה שונים. נראה לי שלמד בלודז', קוטנא וליפנא. עניו וחסיד היה כל ימיו. חסיד, במובן הרגיל של המילה, היה בראשיתו, בבחרותו הלך לאלכסנדר — לנסוע לא יכול, מטעם פשוט מאוד: כסף מנלן? במרוצת הזמן התרחק מן החסידות הרשמית, אבל נשאר חסיד במעשיו. בכל טוהר נפשו התמכר לרעיון הציוני. אם לציין בקיצור נמרץ את תכונת נפשו, הייתי אומר: מדקדק היה, מדקדק בכתיבה: על זה מכתביו הנהדרים יעידו; מדק־דק בלשון, בעיקר בלשון התפילה ואונקלוס: הסידורים, המחזורים והחומשים שהשאיר אחריו מלאים הערות והארות. הוא לימד אותנו שלא לחטוף ולמהר בתפילה, אלא להתעמק בה, אפילו אם נצטרך לדלג על אי אלו מהן, בעיקר בימים הנוראים. וכמה וכמה פעמים חזר על המילה ששמע מרבותיו נגד הממלאים כריסם בתפילות על חשבון הכוונה: המדפיס הדפיס, והם אומרים... מדקדק במצוות וב־מעשים טובים היה כחוט השערה. בראש וראשונה שמר וזכר את מצוות כיבוד אב ואם לכל סעיפיה ודקדוקיה. ואשר לשערה, אף אחת מהן לא הסיר מזקנו למרות שרוב ימיו חי במערב אירופה: בגרמניה, בלגיה, צרפת אוסטריה ואיטליה. כעשרים שנה כיהן כשו"ב במילנו והעמיד שם כשרות למופת. מדקדק במוסר היה — כאימו, עטל'כע. „תורת אמת היתה בפיהו, ועוולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך את'י ורבים השיב מעוון".

מגלות רומא־איטליה עלה לארץ ישראל. שם חי את שנותיו האחרונות. הוא לא זכה לראות בתקומת ישראל. בזמן המאורעות שקדמו לקום המדינה — והוא אז למעלה משבעים וחמש שנים — שמעו אותו קורא בחוצות תל אביב: תנו לי רובה ואצא להילחם!" איש השלום הזה, שבמשך כל ימי חייו לא נגע בחברו כמלוא נימא, מוכן היה להילחם בעד עמו וארצו. רובה לא ניתן לו; אפילו באויב לא נגע. איש השלום, נפטר בשלום, ובתור אחד האחרונים, נקבר בהר הזיתים, ח' בתמוז תש"ז.

כאשר הוכרח אבא לנוד לחו"ל נשארתי עוד זמן מה בבית הסב והסבתא. הפרידה מבנם אהוב נפשם, היתה קשה מאוד עליהם, אבל

אנחה לא יצאה מפיהם. הוא כילכל את שיבת הוריו — במובן הכלכלי והרוחני גם יחד — כפי יכולתו, והרבה יותר מכפי יכולתו. אבל כל עוד שלא הרויח הוא בעצמו די פרנסתו ופרנסתם, שררה עניות בבית. נוסף לשתי המיטות בחדר (והוא חדר אוכל, חדר עבודה, חדר שינה וחדר אורחים) עמד במטבח „ספסל השינה". ספסל השינה מהו? ביום ישבו עליו, בלילה הסירו המכסה, שמו שמיכה, על „שק הקש" אשר בו, וישנו שינה מתוקה ונעימה, שנת עמלים בתורה ובעבודה. את תוכן השק, כלומר הקש, שנתקשה במשך הזמן, החליפו בין פורים לפסח לכבוד החג הקדוש הממשמש ובא. אין אני זוכר אם החליפו את הקש גם בין כסה לעשור. כאשר נזדמן אורח, או אורחים אל הבית, קיבלו הם את המיטה או המיטות ולבני הבית „הציעו" על הרצפה.

מבשלת טובה ואופה מצוינת היתה הסבתא עטיל. טעם חלותיה עוד לא פג מחיכי. יהודי טוב אינו ממלא כריסו ואינו נוטל את ידיו לארוחה בערבי שבתות ובערבי החגים. בכדי שלא נרעב קיבלנו אנחנו הילדים לפעמים קצת מרק דג עם איזו פרפרת — ונכנסה בנו הנשמה היתרה כבר שעות מספר לפני הקידוש.

שמע אפייתה ובישולה של הסבתא יצא בכל דובז'ין. קראו לה לערוך חתונה וברית־מילה. אפתה עוגה ועוגיות למכירה לפני הפסח. אם נשארה קצת עיסה בקצה העריסה, הכינה ממנה חלה קטנה או עוגיה בעד פעוטיה, שהתגאו בחלה משלהם לכבוד שבת „כאחד הגדו־לים", ואם לא נשאר כלום, די היה לנו ללקק את הנייר שעליו נאפתה העוגה. היא לא הגביהה את קולה אף פעם, אלא לצורך „מילה יהודית", כלומר — להתפלל. זהירה היתה שלא לטעום כלום לפני התפילה. חושבני שממנה ירש אבא את אהבתו לתפילה ולכוונה יתרה. בעזרת הנשים היתה היא „המגדת" מתוך ה„צאינה וראינה" והתחינות בעד נשים צדקניות, שהאותיות הקטנות לא היו כה נהירות להן, או פשוט, נהנו מחן קריאתה, מאופן פירושיה, מזוהר פניה ומקדושת מעשיה.

כל עני וכל חולה וקשה־יום היו ידועים לה, והיא, העניה, הושי־טה להם עזרה: לזה הביאה מעט מרק ולזאת חתיכת עוף, וצנצנת מרקחת מלאה הכינה בעד חוליה. וכאשר קצרה ידה, ידעה אל מי לפנות לעזרה בשביל נצרכיה.

חודש אלול היה לה ראש החודשים. יהודים באו „לקבר אבות", יהודים עשירים ועניים. מלאך המוות אינו מבחין בין עשיר לעני. בימים האלה מתעורר יהודי לתשובה, תפילה וצדקה. בחודש הזה היא ממש גרה בין המתים, בכדי לקבל אוכל ורפואות בשביל החיים. האם היתה

לה איזו קופסה מיוחדת שבה הניחה את הכסף שאספה? זוכר אני רק את הקשר שבמטפחתה. היא שיתפה אותנו בהתרת הקשר ובספירת העושר שהביאה לביתה — הפעם הרבה יותר מאשר כרגיל.

כזאת היתה המרגלית של דובז'ין, ושל העולם — עולמי: הסבתא עטיל ע"ה, עטיל'כע האופה, בפי הדובז'ינאים.

מי הכיר בה ובמעשיה כאשר, אחרי מות סבי, נתגלגלה לוולוצלבק, אל בית בתה אסתר ינטא? האם היה איזה סימן על קברה להזכיר את צדקתה?

ומי יודע מה עשו הרשעים, מבני האומות השונות, לבתי הקברות בדובז'ין, בוולוצלבק ובקוואהל שלנו? מה גורל יתר המקומות הקדושים: בתי־כנסת, בתי־מדרש, „שטיבלים" למיניהם, וגם בתי־ספר ואפילו בתי־עם ואולמי־האספות היהודיים השונים? מה גדול החורבן! איזה ירמיהו יבכה אותו?

עודני רואה את הגדר החדשה מסביב לבית הקברות בדובז'ין, בנין אבנים לבנות, במקום הגדר הקודמת של עץ, שהפרוץ היה בה מרובה על העומד, וחיללו הרועים הרעים את הקברים בצאנם ובבקרם. בנקל אפשר היה לראותה בלכתנו לבית הכנסת הקרוב. האם עודנה עומדת? מי יודע אם לא חרשו החורשים את הקברים עצמם? (אכן, נודע לי לאחרונה שבאמת חרשו החורשים, ימ"ש!)

את בתינו הרסו ואת קהילותינו שסו, את משפחותינו המיתו, בגדולים ובטובים החלו. את ירושלים דלמטה החריבו. ירושלים דלמעלה נשארה ותישאר לנו: זכרון דובז'ינסק שלנו ומאות ואלפים דובז'ינסקות אחרות, זכרון חסידינו הגדולים בפשטותם וענקים בצדקתם.

יעקב רימון

שנות ילדותי בדובז״ין

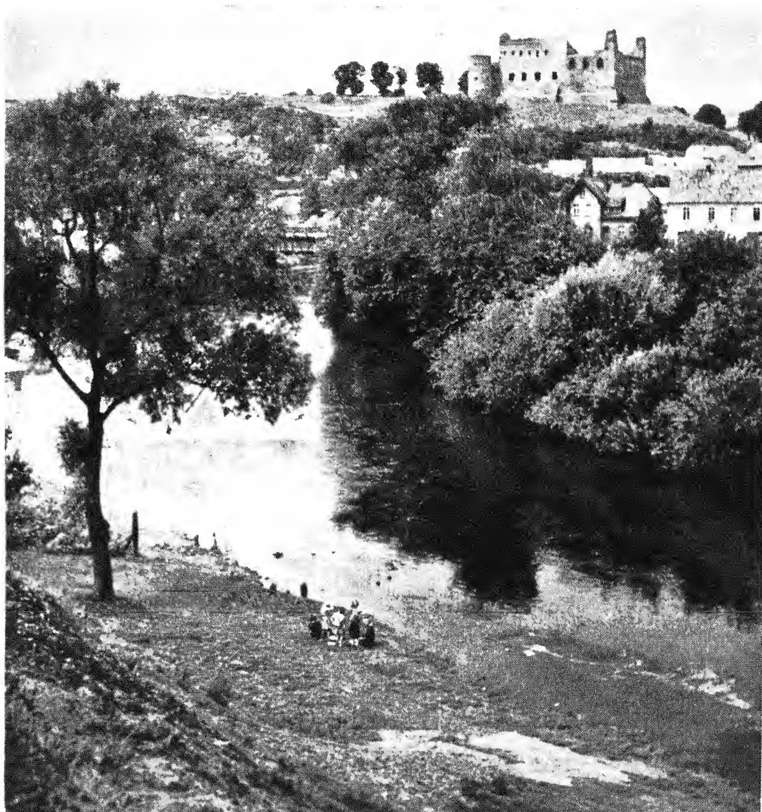
עיירתי דובזין נחרתה בזכרוני, בנהר דריבנץ העובר על ידה, שהייתי אוהב בשנות ילדותי לעמוד ולהסתכל במימיו הזורמים ולהתפעל מיפי־הטבע, ובבית הכנסת הגדול שבעיירה, שעמד בתוך חצר שטופת ירק ודשא, שגגו האדום ניראה למרחוק. מדי שבת בשבתו הייתי בא עם חברי לשבת על המדשאה שבחצר בית־הכנסת. הירק משך את לבי כבר אז, ונהניתי לשהות שעות ארוכות בחיק הטבע. זכור לי גם החדר בו למדתי חומש ורש״י. ביחוד נחרתו בזכרוני הרגעים היקרים בהם למדתי פרשת „ויחי״, וכאשר הגעתי לפסוק „ואני בבואי מפדן, מתה עלי רחל בארץ כנען״, עם פירוש רש״י, שיעקב אמר שלא קבר את רחל בארץ כנען, ואפילו לא בבית לחם, כי אם על ידה, כי עשה זאת לפי הדיבור, כדי שבעת שיעברו הגולים שגורשו על ידי נבוזראדן, יוכלו לבכות ולבקש על נפשם, על קבר אמא רחל, ואז קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה מאנה להינחם. והקב״ה משיב לה בדברי־נחמה: כי יש שכר לפעולתך ושבו בנים לגבולם. כל האגדה הזאת והמלים „ושבו בנים לגבולם״ עקרו מעיני הילד שבי דמעות, עוררו בי הרגש הלאומי והדליקו בי לראשונה את הניצוץ הציוני... שהפך לשלהבת־יקוד בלבבי.

אחי יחיאל סיפר לי, שכאשר נולדתי, חשב אבי ז״ל איזה שם לקרוא לי, מכיון שבאותו שבוע קראו בתורה פרשת ויחי, החליט לקרוא לי בשם יעקב, ככתוב בראשית הפרשה „ויחי יעקב״, סגולה לאריכות־ימים. ועוד שמעתי מפי אחי יחיאל, שברית־המילה שלי הפכה למוקד ציוני. אבא ז״ל קנה „יין כרמל־מזרחי״, השתיה ביין ארץ־ישראל הירבתה את השמחה, ריכזה אליה את החסידים הציונים שבדובז״ין, ששרו שירי־ציון ורקדו „לשנה הבאה בירושלים״.

בבית אבא ז״ל, שהיה בית ציוני, ספוג תרבות עברית ותורנית, ינקתי את אהבתי העזה לציון ואת חיבתי הרבה לספרות העברית ולמקורות שלנו. אבא, שהיה חובב ציון נלהב ומנהל ספריה עברית בדובז״ין, קנה אז את „כינור ציון״, שהופיע בהוצאת „תושיה״, שעורכו ומלקט שירי־ציון שבו היה הסופר והחוקר סגי־הנאור, מר אברהם משה לונץ ז״ל. בספר זה לימדני אבי לשיר משירי־ציון, ואני אז בן חמש. שירי־ציון אלה היו שגורים על פי ובהיותי בעל קול ערב, הייתי

שר אותם במסיבות וכינוסים ציוניים. ובבית הכנסת של חסידי וורקא־ווטבוצק בו התפלל אבי, הייתי שר בשלוש־סעודות את „שיר המע־לות" במנגינה של „התקוה" או של „שם במקום ארזים".

בין אמי עליה השלום ואבא ז"ל היה קיים הקשר שבין יששכר וזבולון ; היא שלחה ידה במסחר ואבא הגה בתורה ואף שימש תקופה

המבצר הצלבני במרומי רכס ההרים
שבגולוב והנהר דריבנץ למרגלותיו

ידועה מורה לגפ"ת. המפרנסת העיקרית, שכל עול הבית רבץ עליה, היתה אמי. לא אשכח כל ימי־חיי את ליל יום החמישי בכל שבוע, כאשר היתה עושה במטבח בהכנות ליום השבת, לאחר עמל יום קשה, כשאותי הושיבה על דרגש, ותוך כדי עבודה, היתה שרה לפני ברגש רב משיריו הלאומיים והאנושיים של המשורר העממי אליקום צונזר ומ־

שירי העבודה של המשורר סגי־הנהור מוריס רוזנפלד, שחי ומת בארצות־הברית. שבו את ליבי שירי צונזר ששאב אותם מהתנ״ך; שיריו על „יעקב הבורח מפני עשיו, בליל סופה וסערה, ופרידת רבקה אמו ממנו״, או „יוסף בבור ומכירתו למדינים״ היו עוקרים דמעות מעיני על גורלם; או שיריו של מוריס רוזנפלד „איך האב א קליינעם איינגעלע״ ו„זוך מיך נישט וואו בלומען וואקסען״ נטעו בי אהבה רבה, הוקרה והערצה לאדם העמל והעובד. הרגשות אלו חיו בי והן שהולידו בי את כוח הביצוע וההגשמה, כשנתתי ידי ביסוד „הפועל המזרחי״ בארץ־ישראל.

שש שנות חיי הראשונות, עד עליתי לארץ־ישראל, שחייתי בדובז׳ין שימשו יסוד לחיי הדתיים לאומיים והצבוריים וכמשורר עברי בעתיד. בבית אבא שבדובז׳ין היתה ראשית היניקה לאהבת כל אלה.

בדובז׳ין עיירתי קיבלתי את ראשית הקריאה בספרות עברית, בספריה העברית של אבי ז״ל. שם גם התוודעתי לראשונה עם המלחין הלאומי גולדפאדן. אל דובז׳ין היו באות להקות של שחקני־בימה עבריים והם היו מציגים את מחזותיו של גולדפאדן: „שולמית״, „בר־כוכבא״ ועוד. הייתי עומד בערבים ליד הבנין בו היו מציגים ומקשיב למוסיקה העילאית של גולדפאדן שנשתרשה עמוק בליבי עד היום הזה. דובז׳ין הקימה בתים ציונים, והורים שלחו את בניהם ללמוד בגימנסיה העברית „הרצליה״ שבתל־אביב. בנים אלה שימשו גשר חי בין ארץ ישראל לבין יהודי דובז׳ין שעלו לארץ ונאחזו בה. זכה אבי שהוא ובני־ביתו היו הראשונים מיהודי דובז׳ין שעלו לארץ ישראל והתישבו בה ישיבת קבע. את שירי הראשון כתבתי ביפו, בהיותי בן תשע, אך אין כל ספק, שהוא נשאב מהאוירה הציונית והתרבותית שגדלתי בה בדובז׳ין, ואשר קיבלה יתר משמעות וחוזק בארצנו — מולדתנו העברית.

וּוֹלְטֶר פִילְד

עֲיָרָתִי

דּוּבְזִ'ין, עֲיָרָתִי, כַּיּוֹם שׁוּב אֶזְכְּרֵךְ:
בְּרֶפֶשׁ וּבוֹץ בּוֹסַסְנוּ בִּרְחוֹבוֹתַיִךְ,
כְּשֶׁנָּהָר דְּרִיבַנְץ חוֹצֶה אַדְמוֹתַיִךְ.

מֵעֵץ הַיַּעַר נִבְנוּ בָּךְ הַבָּתִּים,
מֵהֶם עָמְדוּ זְקוּפִים, אֵיתָנִים,
וּמֵהֶם – מִשָּׁנִים קִמְעָה רְכוּנִים.

בַּחֹרֶף – בַּצִּנָּה קָפְאוּ מֵי הַנָּהָר,
בַּקַּיִץ – מַחֲנֶה הַפַּרְעוֹשִׁים גָּבַר!
רַק בָּאָבִיב – הַלֵּב קִמְעָה נִסְעָר.

בִּמְקוֹם קִיטוֹר – שִׁמְּשׁוּ צִמְדֵי סוּסִים,
בְּזֶרֶם הַנָּהָר הָרַפְסוֹדוֹת נָשְׂאוּ בּוּלֵי־עֵצִים!
בְּכִרְכָּרוֹת נָסְעוּ אָז בְּנֵי־טוֹבִים,

בְּלֵילוֹת קָרָה שְׂמִיכַת נוֹצָה כִּסַּתְנוּ!
בְּהֶעָקֵר שִׁנַּיִם בְּקוֹל אֵימִים זָעַקְנוּ,
וְלִבְרִיאוּת – מֵרֵיחַ הַטַּבָּק הִתְעַטַּשְׁנוּ.

עִשְׂבֵי־בָּר וְכוֹסוֹת־רוּחַ שִׁמְּשׁוּ לִתְרוּפָה,
וְאִסְפְּלָנִית – מַרְפֵּא לְכָל מַכָּה טְרִיָּה.
וּמְיַלֶּדֶת – לָעוֹלָם הֵבִיאָה עוֹד בְּרִיָּה.

בְּרֹאשׁ קְרָנוֹת יָשְׁבוּ הוֹלְכֵי־רָכִיל,
שְׁמוּעוֹת מָלְאוּ, עַד אֵין־הָכִיל:
עַל אַהֲבָה, זִקְנָה וְגוֹרַל הַכְּסִיל.

בִּימֵי הַשּׁוּק סְחוֹרָתָם הִצִּיגוּ תַּגְרָנִים,
כָּל טוּב מָלְאוּ אָז עֶגְלוֹת הָאִכָּרִים.
וְהַיְהוּדִים – פְּרַקְמַטְיָה הִצִּיעוּ עַל־דוּכָנִים.

מְלֹא־הַכַּף קָנִיתָ בִּפְרוּטָה מְלִיחִים,
אַךְ לֹא תָּמִיד זָכוּ בַּזֹּאת אַחַי הַמְּמֻלָּחִים,
אִם גַּם לֹא עָלוּ עַל יְצוּעָם רְעֵבִים.

מֵרֹב עָמָל לַטַּף הָאִמָּהוֹת כָּשְׁלוּ,
וּבַמִּסְתּוֹר – הַרְבֵּה דְּמָעוֹת שָׁפְכוּ:
לָ„עוֹלָם הַבָּא" בְּכָל לִבָּן כָּמְהוּ.

עִם שַׁדְכָן הִמְתִּיקוּ סוֹד בֵּן וּבַת,
בְּרֶמֶז קַל, בְּלֹא דְבָרִים כִּמְעַט.
אֶת הַנְּדוּנְיָה הֵבִיאוּ אָב וָאֵם בַּלָּאט.

וְיוֹם הַחֲתוּנָּה עַד־מְהֵרָה הִגִּיעַ,
וְהַבַּדְחָן בְּקוֹל עָלֵז הֵרִיעַ:
בִּמְלֹא הַפֶּה דִּבְרֵי חִדּוּד הִשְׁמִיעַ.

בִּתְפִלָּה הִתְחִיל יוֹמוֹ שֶׁל יֶלֶד,
הָרַבִּי וְ„הַחֶדֶר" – כָּל עוֹלָמוֹ בַּחֶלֶד.
בַּתּוֹרָה אֶת נַפְשׁוֹ חִשֵּׁל לְפֶלֶד.

נְעָרוֹת וּנְעָרִים לְטַיֵּל אָז הִרְבּוּ;
וְאִם זֶה אֶת זוֹ בַּמִּסְתּוֹר חִבְּקוּ,
מִי אֲשֶׁר רָאָם? מִי יָדַע כִּי חָטְאוּ?

וּבְרֹאשׁ דַּאֲגָתָם שֶׁל בְּנֵי הַקְּהִלָּה
הַמִּקְוֶה לִטְבִילָה וּבֵית־הַכְּנֶסֶת לִתְפִלָּה;
וּפַרְנָס לֹא־יֶחְסַר וְאַף שׁוֹטֶה לִרְפוּאָה...

הָיָה דוֹאֵג לְאַלְמָנוֹת וּמָגֵן לִיתוֹמִים;
קוֹרַת גַּג וּפַת לֶחֶם לַעֲנִיִּים.
בִּתְפִלָּה וּבְדֶמַע לָחֲמוּ בְּתַחְלוּאִים.

בְּנֵי הַ„חֲבוּרָה" עָזְרוּ לְכָל נִצְרָךְ,
בַּמִּצְווֹת דָּבְקוּ כְּנִדְבָּךְ אֶל נִדְבָּךְ;
מִצְוַת הַתּוֹרָה לְבָם לֹא שָׁכַח.

יוֹרְדָה הַשַּׁבָּת עַל עֲיָרָתִי כְּשַׂלְמָה,
אֲפוּפַת קְדוּשָּׁה וְהִלָּה נַעֲלָמָה;
יַיִן „קִדּוּשׁ" עַל שִׂפְתֵי כָּל עֶלֶם וְעַלְמָה.

בַּחֹרֶף, בַּקַּיִץ, בְּיוֹם קָרָה אוֹ שָׁרָב,
לְבֵית הַתְּפִלָּה נָהֲרוּ מִקָּטֹן וְעַד רַב;
חַלָּה וְחַמִּין לְכָל פֶּה יֶעֱרַב.

זָקֵן וְצָעִיר בְּמֵיטַב מַלְבּוּשִׁים
בְּשַׁבָּת בִּרְחוֹבָהּ שֶׁל הָעִיר מְטַיְּלִים.
חָסִיד וְזוּגָתוֹ בְּנַחַת מְהַלְּכִים.

כָּל אִישׁ בְּפֶסַח כְּמֶלֶךְ בְּבֵיתוֹ,
עַל אָבִיב וְחֵרוּת יְסַלְסֵל שִׁירָתוֹ;
גַּם אֶבְיוֹן לֹא תְּדַד בְּזֶה הַלֵּיל שְׁנָתוֹ.

בַּתּוֹרָה וּבַתַּלְמִיד הַחֲרֵדִים הָגוּ,
אָהֲבוּ אֱלֹהִים וּמִגֵּיהִנּוֹם חָרְדוּ;
מֵהֶם פֵּאוֹת טִפְּחוּ, מֵהֶם – זְקָנִים צִמְּחוּ.

הָרַבָּנִים הִתְפָּאֲרוּ בְּיִחוּס שֶׁל אָבוֹת,
כָּל לַמְדָן הֶזְמַן בְּחֶדְוָה לִסְעוּדוֹת!
וְעִלּוּי זָכָה – בְּתַבְשִׁיל וּבְמָעוֹת.

הַחֲסִידִים בָּלְטוּ בִּלְבוּשָׁם הַמְיֻחָד,
הִתְנַשְּׂאָה תְּפִלָּתָם בְּזֶמֶר מְאֻחָד;
הָרַבִּי – רַק הוּא מִבְטָחָם הָאֶחָד.

הָרַב הָיָה פּוֹסֵק בְּכָל „הֲלָכָה",
דְּבָרוֹ חֹק בְּהַכְרִיזוֹ „טְרֵיפָה";
אֶת הַמֵּתִים הִסְפִּיד וְתוֹרָה הוֹרָה.

הַחַיִּים בַּעֲיָרָתִי, לֹא־תָמִיד עַל־מֵי מְנוּחוֹת,
אַךְ מִשֶּׁנִּתְפַּכְּחוּ הָאִכָּרִים וְחָדְלוּ מִמַּהֲלוּמוֹת,
נִתְעַטְּפָה הָעֲיָרָה בְּשַׁלְוָה, שְׁקוּעָה בַּחֲלוֹמוֹת.

תרגם מאנגלית: חיים לורד

בפתח אוהל־יזכור בירושלים

מנדל זונאבנד

רב העיירה

אבי המנוח, יהודה לייב זונאבנד, נולד בדובז'ין שבפלך פלוצק, מוצאו ממשפחת רבנים מסועפת. אמנם, אביו, ר' רפאל, היה סוחר טכסטיל, אבל התיחס על משפחת גאונים מיוחסת וכינויו — „בעל המוח החריף". אחיו היה הרב מניישבה, ר' אברהם זונאבן, גיסו — הרב מגוסטנין ובן אחותו — הרב מבנדין, ר' ישראל אלטר גרוברד.

סמוך לחתונתו נתמנה אבא כרב בעיירה ינוב, שבפלך פלוצק. כעבור שלוש שנים קיבל כתב־מינוי מקהילת דובז'ין. ההכנות לבחירת רב התנהלו תוך מאבק חריף בין חסידי גור לחסידי אלכסנדר. המאבק היה קשה וממושך. חסידי גור צידדו באבי ואילו חסידי אלכסנדר צידדו בנכדו של הרבי שלהם. המאבק היה נטוש בעיירה כולה, מבלי שנמצא פתרון שיתקבל על דעת כולם. רק ברגע האחרון ממש החליטו רוב תושבי העיירה להצטרף לחסידי גור וההחלטה נפלה — למנות את אבי כרב. לאחר כשלונם של חסידי אלכסנדר נתקבל מכתב מהרבי אל חסידיו, שהוא רואה בכך רצונו של הבורא.

הורי נהגו לנסוע, יחד עם סבי, ר' מרדכי גלובוס, במרכבתו ההדורה. סבי היה סוחר יערות ידוע ומרכבתו, הרתומה לארבעה סוסים לבנים, העידה על רום מעמדו. במרכבה זו בא אבא לקבל את כתב־המינוי, כשפרברי העיירה מצפים כבר המונים לקבל את פניו. הם ליוו אותו עד לבית־הכנסת, במקום בו נתקבל על־ידי ראשי־הקהל, בקבלת פנים חגיגית ולבבית. החזן ומקהלת המשוררים השמיעו את השיר „ברוך הבא", כשקהל הנאספים מצטרף אליהם. אבי נשא באוזניהם דרשה ארוכה, שנתקבלה בהתלהבות רבה, ואף חסידי אלכסנדר איחלו לו הצלחה.

בדירת הרב נמצא חדר מיוחד, מיועד לישיבות בית־הדין. אצ־

טבאות עמוסות ספריהם של גאונים, תנאים ואמוראים כיסו את הקירות. ספרים אלה היו מתנת סבי — ר׳ מרדכי גלובוס. בחדר בית־הדין עמד שולחן ארוך ושני ספסלים וכיסא גבוה בשביל הרב. יהודים רבים באו לכאן לתנות צרותיהם ולהשמיע טיעוניהם. לאחר דיונים רבים, כשכל הצדדים אומרים דבריהם, היה אבי שוקל בענין, משך ימים מספר, לאחר שקיבל, קודם־לכן, הסכמתם של המתדיינים לקבל פסק דינו. הסכמה זו נעשתה בדרך מיוחדת, כמנהג המקום. הרב הושיט להם מטפחת, מצווה על כל אחד מהצדדים לאחוז בה ושולפה אחר־כך מידיהם. מעשה זה היה בו משום „קבלת קנין" והכול נתחייבו לקבל הכרעתו של הרב. בחדר בית־הדין נערכו גיטין, הסדרי „חליצה" ועוד.

במוצאי־שבת נתאספו בבית אבי בעלי־בתים מכובדים ל„שלוש סעודות", כשהם מסובים בהרחבת הדעת, שרים בצוותא „בני־היכלא" וזמירות אחרות. אמא הגישה אל השולחן חלה ודג־מלוח, כשאבי מלווה את הסעודה בדברי תורה, שהרי זוהי שעת התרצות, כששערי שמיים נפתחים. ומשהופיעו כוכבים בשמים, התפללו הנאספים „תפילת ערבית", כשמהחדר השני נשמעת תפילתה הצנועה של אמי — „אלהי אברהם, יצחק ויעקב".

שעת בין השמשות היתה אפופה קדושה ורזין והתעלות הנשמה. קשה לתאר במילים קדושה זו שירדה על ביתו של הרב במוצאי־השבת. התפילות הסתיימו בברכת „הבדלה", כשאבי מחזיק בידו את קופסת הבשמים מכסף וגביע היין עומד על השולחן, מלא עד שפתו. אותה שעה היו עיני כולם תלויות באבי ושפתיהם מאחלות: „שבוע טוב! שבוע טוב!"

אבי שימש בתפקיד רב בדובז׳ין שלושים וארבע שנים ונפטר, לאחר מחלה קצרה, לפנות בוקר. לפני מותו קרא לשארי־בשרו ושטח באוזניהם בקשה מיוחדת: לשמור על כל בחור ישיבה, מאחר והוא טיפל בחינוכם ובהשתלמותם בלימוד התורה והתלמוד. ציווה לחלק ביניהם חוברות שכתב, פירושי תורה שלו, כדי שתשמשנה להם מורי־דרך בלימודיהם. פירושיו וחידושיו עשו רושם רב על מכיריו ותלמידיו. בכתביו היתה עמקות בלתי רגילה והם עברו מיד ליד.

אבי היה ידוע לא רק כירא־שמים, אלא אף כמשכיל ונואם בחסד עליון, שהשפעתו היתה גדולה על כל מי שבא עימו במגע. מכיריו ומוקיריו העריצוהו מאוד.

תושבי העיירה אהבו במיוחד להאזין לדרשות המוסר שלו.

הם ראו בו לא רק רב, אלא אישיות שלמעלה מזה. דבריו המעמיקים קרבו את ליבותיהם אל עבודת הבורא.

אבי היה מהתומכים הנלהבים בשפה העברית, מה שבא לידי ביטוי בספרו „שירי תפארת".

קרובים ביותר אל ליבו היו תלמידי הישיבה, שלהם הקדיש מרבית זמנו. פעמיים בשבוע יצא עימם לטיול אל היער הסמוך. הוא אהבם כאילו היו בניו שלו. לימדם מהיצירות העתיקות של היהדות, כשכל חייו קודש ללימוד התורה ולפירושה.

כל בני העיירה ומאות תלמידים, קטנים וגדולים, ליוו אותו בדרכו האחרונה, כשהם חשים כולם, שאדם גדול בתורה ומחונן בסגולות נפש נעלות נלקח מהם.

קבלת פנים למנדל זונאבנד ממקסיקו ולרעיתו, שנערכה ע"י ארגון יוצאי דובז'ין־גולוב בישראל

יהודה רוזנוקס

בית אבא

אבי היה נודע בדובז'ין ובסביבתה בשם — „זלמן חסיד" ולא בשם המשפחה — רוזנוקס. כינוי זה ניתן לו על שום שהתבלט באורח חייו כחסיד. בכל מעשה ומעשה נהג לפנים משורת הדין, כדרכו של מי שמתעלה מהחיים היומיומיים בחסידותו.

אני עצמי לא זכיתי להכיר את סבי, אבי אבא, אך מסיפורי אבי עליו נצטיירה דמות זכה ונעלה, חסיד אדוק בחסידותו, המכוון ליבו למעשים טובים. תכונות אלה ירש אבי מאביו.

אבי לא נטה לשמש בתפקידים ציבוריים, אך לעומת זאת היה ליבו פתוח לכל קשה־יום ולכל נצרך, כשהוא שש לסייע לכל אחד כמי־דת יכלתו. גדולה היתה שמחתו כשעלה בידו מעשה טוב.

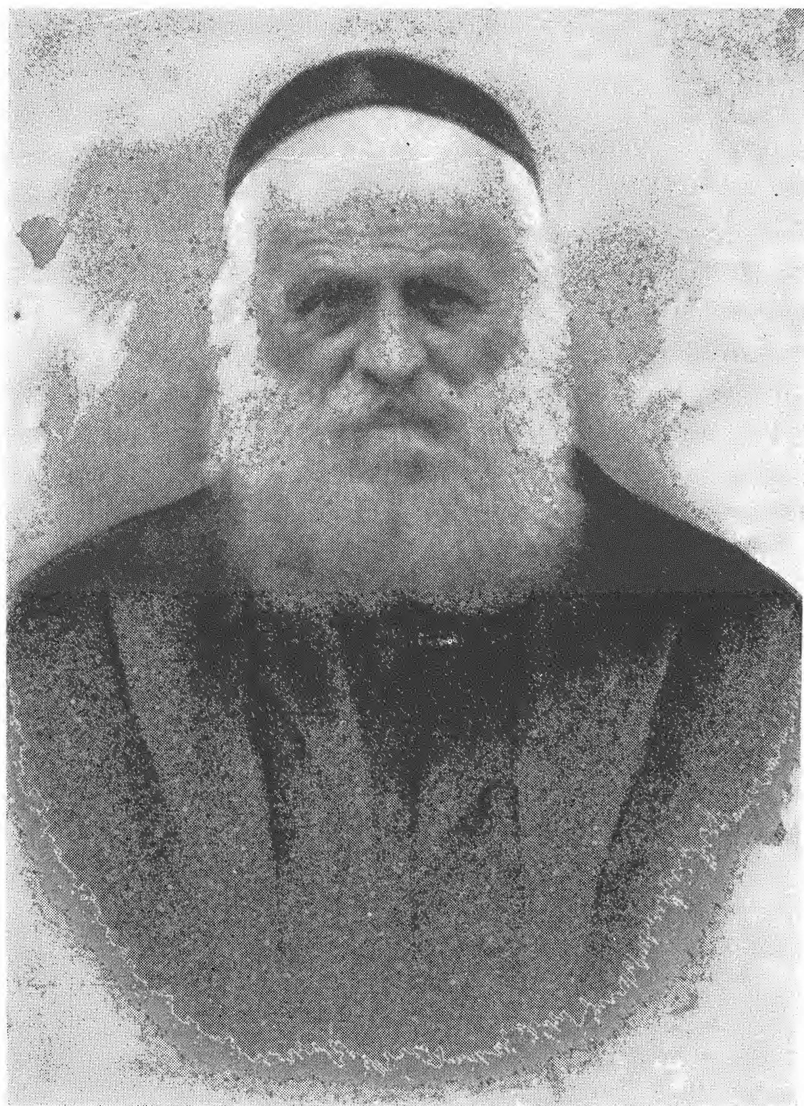
בלילות שבת, לאחר קבלת השבת ב„שטיבל" של חסידי אלכסנדר, היה ממהר לדאוג לאורחים שנזדמנו לעיירה מן החוץ, טורח למצוא להם מקום לינה. בדרך־כלל לא חסרו יהודים שהיו מוכנים לפתוח ביתם לאורחים, וכאשר נותרו כמה אורחים ללא סידור מתאים, היה ביתנו פתוח לפניהם תמיד. זוכר אני שלא פעם נאלצנו, אנחנו הקטנים, להצטופף בדירתנו הקטנה כדי לפנות מקום לינה ליהודים אלה. אכן, הכנסת אורחים היתה אחת ממידותיו הנעלות של אבי.

חייו של אבא לא היו קלים, אדרבא — היה עליו לעמול קשה לפרנסת בני ביתו. משום־כך היה „מתגלגל" בדרכים כארבעה־חמישה ימים בשבוע, בין דובז'ין לוולוצלבק, כשהוא עמל וטורח. ברם, עמלו הקשה לא דיכא את רוחו. מאחר שניחן בקול ערב, נהג בלילות שבת לעבור ב„שטיבל" לפני התיבה, להנאתם הרבה של החסידים.

אף לאחר ארוחת הערב לא עלה על משכבו להינפש, שהרי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, אלא חיפש חברתם של החסידים חבריו. ואמנם, נוהגים היו החסידים להתכנס בבית אחד מחבריהם האמידים, בדרך־כלל אצל ר' מנדל כהן, כדי להאזין לדברי תורה, כשהם מסובים

ליד שולחנות׳ ערוכים. בעיקר נהגו להתכנס בלילות החורף הארוכים. פגישות אלה נתמשכו עד השעות הקטנות של הלילה, וכשנתפזרו איש איש לביתו, היה מצב רוחם מרומם, בבחינת התעלות הנשמה.

אך מי שלא ראה שמחתם של החסידים בשבת, היום שאותו עשו קודש ללימוד התורה, לא ראה שמחה של התעלות הנפש מימיו.

ר׳ זלמן רוזנוקס (זלמן חסיד)

רוב המתפללים נתאספו ב„שטיבל" לתפילת מנחה ול„שלוש־סעודות" שאותה קיימו בצוותא. כל אחד מהם היה מביא עימו דבר מאכל או משקה: יש המביא חלה, או דג מלוח ויש המביא — יי"ש או בקבוקי בירה. לאחר תפילת המנחה היו נוטלים ידיהם ומתיישבים ליד השולחנות הערוכים, טועמים כזית ופוצחים בזמירות של „שלוש סעודות".

בשעה זו היה אבי מראה כוחו בשירה, מזמר בקולו האדיר וגורף עימו את כל האחרים, שהחרו החזיקו אחריו, מזמרים בדבקות כשקולו של אבי מתנשא מעל לאחרים. אכן, היו אלה שעות של התבטלות הגשמיות והתעלות הנשמה, כשהחסידים משתקעים אז בעולמם שלהם, עולם של אמונה ודבקות.

לאחר תפילת מעריב היו המתפללים מתפזרים איש איש לביתו, אך שבים ומתכנסים בשטיבל, לאחר ה„הבדלה", כדי לסיים את השבת בסעודת „מלווה־מלכה". וסעודה זו נתמשכה אף היא שעות ארוכות ולא נסתיימה לפני חצות. אכן, כזה היה דרכם של החסידים ומנהגם וכאלה היו חייהם בעיירותיה השונות של פולין באותם הימים.

העיסוק בתורה, התפילות והזמירות היה בהם כדי להשכיח קמעה את תלאות חיי היומיום, חיים קשים ואפורים, שבהם התאמץ כל אחד להביא „טרף" לבני ביתו. אבי התאמץ למצוא פרנסתו במסחר זעיר, כשהוא מבלה שעות רבות בנסיעותיו בין דובז'ין לבין העיר הגדולה ולוצלבק, נוסע בעגלה אשר לו, עגלה רתומה לסוסים, שכן לא היה אז בעיירות אמצעי תחבורה אחר. פעמיים בשבוע נהג לנסוע לעיר הגדולה, כדי לקנות שם סחורות שונות, שאותן מכר ליהודים ולנוצרים כאחד. אלא, כדרכם של סוחרים זעירים אחרים, לא תמיד זכה לקבל את התמורה במזומנים, שהרי התנהל באותם הימים המסחר ברובו הגדול באשראי. וכרגיל, צורכי עם ישראל מרובים והפרוטה אינה מצויה... מה גם בעיירה כדובז'ין, שהפרנסה אינה מצויה אצל התושבים בשפע... אבי נאלץ על־כן לכתת את רגליו אחרי בעלי חובו, כדי לקבל את המגיע לו. ופעמים רבות היה עליו להתפשר עם בעל־חוב שידו לא מצאה להחזיר חובו, ופשרה — פירושה הנחה גדולה, הכרוכה לעיתים בהפסד של ממש.

קשה היה לנהל את המסחר בתנאים כאלה, שכן היה הרווח קטן ואבי לא יכול לעמוד בהפסדים. ברם, הוא לא נתייאש. אלא שם מבטחו בבורא עולם שידאג לו, כפי שהוא דואג לכל ברואיו. משום־כך

לא נואש והוסיף לספק סחורה אף לבעלי חובו שלא עמדו בהתחיבו־יותיהם, כשהוא מאמין, בתמימותו, שהם יסלקו חובותיהם בפעם הבאה.

ובכך לא תמו התלאות: יש שאופן היה ניתק מהעגלה, או — גרוע מזה — יש שהסוס נפח נשמתו פתע ואבי נותר בדרך, ולא יכול להמשיך דרכו. האמת ניתנה להאמר שבני דובז'ין לא התעלמו ממנו וקיימו את הצו „עזוב תעזוב עימו"... סייעו לו בהלוואות ודאגו לכך שיוכל להוסיף ולהתפרנס.

במרוצת השנים הלכו העניינים מדחי אל דחי, הלכו ונתדרדרו, עד שנאלץ אבי לחפש לו פרנסה אחרת. מה עשה? התחיל עוסק במכירת מצרכים עונתיים כמו פירות מיובשים, פרי הדר, זרעי ירקות

אברכי־משי בדובז'ין
מימין: אהרן כהן, אליקים רוינה, יעקב יחיאל בילבסקי

שונים ויינות לחגים, מצרך מצרך ועונתו. העיסוק במסחר זה נפל בעיקרו על כתפיה של אמא, כשאף אנו, הילדים, טורחים עימה בשעות הפנאי שלנו ליד הדוכן שבשוק, בעיקר בימי שלישי ושישי.

אלא שאף במסחר זה לא האירה לנו ההצלחה פנים: יש ונצטבר אצלנו פרי שלא נמכר והעלה ריקבון, מה שגרם לנו הפסדים ניכרים; ויש שנותרו בסוף העונה זרעים שלא נמכרו, ופירושו של דבר — הפסד, שהרי אין אפשרות לשמור את הזרעים שנה נוספת. וכל זה כשההתחרות בשוק גדולה והרווחים זעומים ביותר...

חלפו שנים. אחת מאחיותי עלתה ארצה. הורי שנשארו בדוב־ז׳ין הזדקנו במרוצת הזמן. אמי נפטרה. אחותי השניה נותרה עם אבא, לסעדו בזקנתו. אבי היה זקן ותשוש אז, לאחר פטירתה של אמא, והוא השתוקק בכל מאודו לעלות ארצה, בערוב ימיו. שלחתי לו רשיון־עליה והוא הכין עצמו לעלות, אלא שהגורל רצה אחרת... שבועיים ימים לפני הנסיעה, כשהכל מוכן לכך, חלה את מחלתו אשר ממנה לא קם עוד. הוא לא זכה להגשים משאת נפשו וחלומו הגדול — לעלות לארץ הקודש ולהיקבר בארץ האבות.

אחרי פטירתו של אבי ז״ל עלתה ארצה אחותי השניה וב־דובז׳ין נותרו אחי הבכור — אברהם יעקב ומשפחתו (שבעה ילדים) ואחותי הבכורה — מרים ומשפחתה (שישה ילדים). הם נספו, עם יתר ששת המליונים, בידי החיה הנאצית הארורה... רק שני ילדי אחי — ירחמיאל ויהודית נותרו בחיים: ירחמיאל הנמצא בארצות־הברית ויהודית הנמצאת בארץ.

אברהם דור (דוברושקלנקה)

חיי יומיום בעיירה

במבט חטוף אין העיירה דובז'ין שונה מיתר העיירות שבפולין — כיכר השוק ומסביב לה רחובות וסמטאות, בנויים בתים גדולים וקטנים דחוקים זה לזה, מהם העומדים איתנים ומהם שסימני השנים כבר ניכרים בהם. מימין לעיירה מוליך את מימיו הנהר דריבנץ, המהווה גבול טבעי בין גרמניה לרוסיה. מעליו מתנשא גשר, עליו עוברים בני אדם ועגלות.

בכניסה לעיירה, מעבר הדרך המובילה מריפין, ניתן לראות, במרומי ההר, את הטירה ההיסטורית מימי מסעי־הצלב, בה נמצא אוסף של עתיקות, בית־נכות בעל ערך רב. ומסביב לעיירה פזורים כפרים לרוב, מאוכלסים באיכרים פולנים, המהווים עורף חקלאי, היינו — מפרנסיה של העיירה.

כל הדרכים המובילות אל העיירה, פרט לדרך ריפין, אינן דרכים סלולות, ומשום־כך יקשה לעבור בהן, בימות הסתו, בשל

החלק המערבי של כיכר השוק

הבוץ העמוק המתהווה מהגשמים הרבים. ובעיירה עצמה, אף כאן, נמצאים רחובות המכוסים בוץ עמוק, שקשה לעבור בו. פעמים רבות הותירו אחריהם עוברי־דרך את ערדליהם, מבלי כל אפשרות לחלצם.

בימות החורף הקרים, ברדת השלג ובכסותו את הרחובות בשכבה עבה המגעת עד לחלונות, יצאו התושבים וינסו לגרפו הצידה באתים, כשהם עמלים עד שמסמיקים פניהם. לאחר־מכן יפנו את המדרכות, כדי שאפשר יהיה להגיע אל החנויות.

ימות החורף הם ימים קשים להמוני העם, הנאלצים לאגור מזונות וחומרי דלק, משך שאר ימות השנה, בפרוטותיהם המעטות. בהגיע החורף לקיצו, תתעורר העיירה לחיים כמתוך שינה עמוקה והיא מתחילה לחיות חייה הרגילים.

הקיץ מתחיל אצל הנוער ביציאה עליזה אל השדות ואל היערות הסמוכים. מלקטים תות־שדה, נועצים בו שיניים בתאווה רבה ומביאים את הנותר הביתה. „הילולות" אלה נערכות מספר פעמים משך הקיץ והן גורמות שמחה רבה לכולם.

רובם של בני הנוער בטלים מעבודה, משתי סיבות: האחת — אין כמעט מקורות תעסוקה לנוער יהודי, והשניה — וכי איזה נער יהודי יאות לשלוח ידו בעבודה של ממש, הנראית פחותה ומבזה בעיני הציבור?!

תופעה בולטת ומקובלת היא שהבנים, הצעירים ואף המבוגרים, סמוכים על שולחנו של אבא, הטורח עד כלות כוחותיו לפרנסם. הוא, האב, ראש־המשפחה, מפרנסם היחידי של כל התלויים בו. לעיתים קרובות אין הוא אלא שבר־כלי, יהודי חלוש וכושל, הנושא על צווארו למעלה מעשר נפשות והורג עצמו לפרנסן.

נשים צדקניות, כאלה המכונות כיום — „עסקניות" לא חסרו גם בעיירתנו. מהן שדאגו לעניים ולנצרכים כדי לזכות במצווה ומהן שעשו זאת מתוך רחמנות. אלה ואלה סייעו לדלים ולמדוכאים והצילום מחרפת רעב ומניוון.

הנצרכים בעיירה היו משני סוגים: כאלה שהיו עניים מרודים, דלפונים חסרי כול, שהרעב היה בן־בית אצלם וכאלה שזה מקרוב ירדו מנכסיהם ועדיין התביישו לקבל נדבת בשר־ודם. על אלה נמנו בני משפחות מכובדות — בעלי־מלאכה, תגרנים קטנים וסוחרים שירדו מנכסיהם, עקב החרם, או בשל משבר כלכלי. באלה טיפלו צדקניות מיוחדות, שהכירו את הנצרכים ודאגו להם, בדרך מיוחדת ונאותה, עושות מעשיהן בסתר, כדי שלא לפגוע ברגשותיהם.

קבצנים שאומנותם בכך לא היו בעיירה. אפילו הזוג המפורסם — לייבקה ושימעלה, שהיו נוהגים, משך שנים רבות, לעבור על פתחי התושבים ולאסוף נדבות, לא נתקבלו גם הם כקבצנים אלא במאור פנים ובחביבות, כאורחים הבאים אל הבית. הנדבה המקובלת בתקופת הצאר היתה „גראשן" אחד, ומשהרשה לעצמו מישהו להושיט להם, מתוך נדיבות־לב, „קאפיקע" — היו מתרעמים וטוענים: — „יבי מבקש אתה להלעיג עלינו?!" משך עשרות בשנים נהגי לערוך „סיבוב" מסורתי אצל בעלי־הבתים בעיירה, בימי שישי, כשהם אוספים את הפרוטות הניתנות להם בעיין יפה.

ימי חג בעיירה היו ה„ירידים הגדולים", שנערכו ארבע־חמש פעמים בשנה, כשכל איכרי הסביבה נוהרים עם סחורתם אל כיכר השוק. יום קודם־לכן התעוררה העיירה לחיים חדשים כאילו, כשהכול מתכוננים להעמיד דוכניהם למכירת מרכולתם, מתפרסים בסמוך למדרכות, לאורך „הרחוב הארוך" (רחוב פילסודסקי). כאן הציגו הסוחרים מכנסיים, מעילים וחליפות. אף הסנדלרים הציעו את סחורתם על דוכנים — נעליים ומגפיים. לעומת זאת הביאו הכובענים וסוחרי־הסידקית את סחורתם אל השוק גופו, כשהם מציגים מרכולתם על שולחנות.

אלפי איכרים נהרו ביום זה אל העיירה אם כדי למכור סחורתם ואם כדי לקנות סחורה הדרושה להם, כשהם ממלאים עד אפס מקום את בתי־המרזח ושותים עד שכרה בירה ויי"ש. עם רדת היום, בתום יום השוק, נמצאו רבים מהם מוטלים בצידי הדרכים ועל המדרכות, שיכורים כלוט, לאחר שכילו כל כספם במשקה.

יום שכולו שמחה היה יום השוק לילדים, שהתבוננו בעליצות בערב־רב של איכרים, המתגודדים בכיכר וברחובות, בקול שאון מחריש אוזניים. מה גם שביום זה זכו אף הם ב„מעות יריד" והיו בבחינת „עשירים" גדולים.

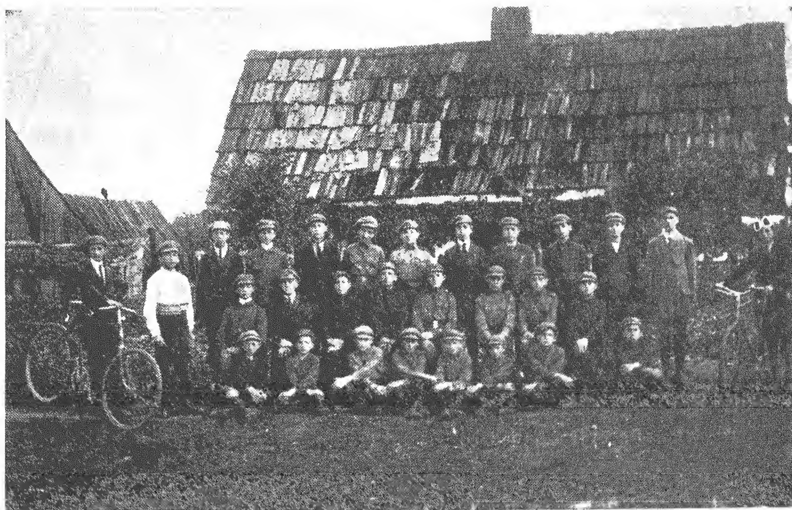
ואכן, הזדמנויות רבות ניתנו לילדים להשתעשע ולבלות, כדרכם של ילדים, בימי אירוע וחג שונים. כך, למשל, יצאו בל"ג בעומר אל היערות הסמוכים, מחזיקים בידיהם קשתות וחיצים ופוגעים בציפורים שבין האילנות. יום תמים בילו שם, כשהם חוזרים הביתה לעת ערב, קבוצות קבוצות, בקול שירה עליזה.

בפורים התחפשו כולם במסכות צבעוניות, שאותן רכשו בחנותו של יהושוע מאיר וולדנברג. הנערים הגדולים, שהתחפשו במסכות מבעיתות, נהגו להפחיד את הפעוטות ולהביאם עד לידי בכי.

תמונה מרהיבה ביותר היתה „תהלוכת חתונה", שיצאה מבית הכלה בדרך לבית־הכנסת, מלווה שארי־בשר וקהל עליז הצועדים לקול שירה ונגינה. המבוגרים מרקדים, תוך כדי הליכה, והצעירים מלווים אותם בשירה. אכן, מורגלת היתה בפי האנשים האימרה: „דובז'ין משיאה אחת מבנותיה וכל העיירה הם המחותנים".

ארוכה היא רשימת המנהגים המיוחדים של העיירה, מנהגים שנתקדשו בתקופות שמחה ובעיתות יגון. אך במרוצת הדורות, משחדרו רוחות חדשות לעיירות, וביניהן גם לעיירתנו, נתבטלו כמה מהמנהגים, אך עדיין נותרו מהם קמעה, שומרים על מסורת ארוכה.

עם חורבנה של יהדות פולין נעלם כל זה ולא נותר ולא כלום מכל אותם הדברים, שהיו אופייניים ליהודי העיירות. מי יתן ותשמשנה שורות אלה מזכרת מעט לחייהם ולמנהגיהם של יהודי דובז'ין.

קבוצת צופים בדובז'ין

הרב יצחק ידידיה פרנקל

אצילותם ושאר־רוחם של יהודי דובז׳ין

היה זה ביום השלושים לפטירתו של הגאון, רבי מאיר שפירא, רבה של לובלין ומחוללה של ישיבת חכמי לובלין, כשנסעתי מריפין לדובז׳ין הסמוכה, כדי להספיד את אותו גאון ישראל, — היתה זו פגישתי הראשונה עם דובז׳ין העיר. למרות העובדה שהמרחק בין ריפין לדובז׳ין לא היה רב, נחשבה העיר לעיירת גבול, בין גרמניה לפולין. הגשר שעל נהר דריבנץ, שחצה את העיירה, הבדיל בין החלק שנקרא דובז׳ין לבין החלק שנקרא גולוב, כלומר — בין החלק הפולני לבין החלק הגרמני. כזה היה המצב עד תום מלחמת העולם הראשונה, כשהעיירה כולה, על שני חלקיה, עברה לפולין.

ניתן היה להבחין בין שני חלקים אלה עקב הבדלים בולטים בבנייה, בארכיטקטורה ובסגנון החיים. ברם, תושביה היהודים לא נבדלו מכל עיירה יהודית אחרת בפולין. אותם היהודים: חסידים ואנשי מעשה, למדנים ויודעי ח״ן, סוחרים ואנשי עמל, בעלי חזון ואנשי רוח, חוזים וחלוצים, בחורי בית־המדרש ובני ישיבות. ובנוסף לכל זה — אצילות מיוחדת ואורח־חיים מכובד שאפיינו את יהודי דובז׳ין.

כאמור, הגעתי לבית־המדרש הגדול, שהיה מלא עד אפס מקום, כדי להספיד את אותו גאון שנפטר כמעט לפתע, בדמי־ימיו. יהודי דובז׳ין עשו אוזניהם כאפרכסת והאזינו בהקשבה דרוכה להספד. מעיני רבים זלגו דמעות, כאילו הנפטר אביהם! ובתום דברי נשמעו קריאות בודדות, שהדביקו עד מהרה את הקהל כולו, שיש לשמור על מפעל חייו של הרב זצ״ל — „ישיבת חכמי לובלין״. בו במקום התנדבו רבים לעבור בבתי־האב שבעיירה ולהתרימם למפעל „כופר־נפש״, שהיה מיועד להקמת קרן־נצח שתשמש לביסוסה של הישיבה.

ראיתי אז את יהודי דובז׳ין בהתלהבותם האופיינית, יהודים

שבליבם יקדה אש, אם גם היתה חיצוניותם שקטה ומאופקת. יהודים אלה היו הראשונים לכל דבר שבקדושה, כשם שאף נמנו בין הראשונים לציון ולאהבת הארץ.

ניתן לומר, שדובז'ין היתה אחות נאמנה לריפין השכנה — בתורה, בחסידות, באצילות, במסירות, בחיבת ציון, ובכל אותן הת־כונות שאפיינו את הסביבה הזאת — אחת החוליות הנהדרות של יהדות פולין, שהושמדה על־ידי „הגזע העליון" הגרמני, מול שתיקתו האילמת של העולם הנוכרי.

על משכבי בלילות, כשנושאות אותי מחשבותי אל עברי, עומדת דובז'ין לנגד עיני כמזכרת יקרה. אני רואה אז את יהודיה היפים, האצילים, המסתפקים במועט, כשכל הצער והיגון שבעולם משתקפים מעיניהם, כשהם צועדים בשורות אל מוקדות עולם, אל עקדתם!

האלם הזועק מצלצל באוזני ומרעיד שחקים...

יהודי דובז'ין, על נשיהם וטפם, לעולם, לעולם לא אשכחם!

בית הכנסת הגדול בעיירה

זאב לנט

ילדות ונערות
(זכרונות)

קרעי זכרונות מימים עברו, זכרונות מן הבית ומן העיירה, זכ־רונות המציפים אותי מדי פעם בפעם, במעורבב, ללא שיטה וללא סדר, מסעירים את ליבי ומחממים אותו. לכאורה זכרונות של מה־בכך, ענינים פעוטים, אשר זר לא יבין להם ולא ימצא בהם ענין... אך מי שחי בדובז'ין העיירה, מי שילדותו ונעוריו עברו עליו בצל בתיה, בסמוך לנהר המגלגל את מימיו באדמתה, מי שהתנהל לאיטו על הגשר המחבר את שתי העיירות — דובז'ין וגולוב, הוא יחוש בהידלק בתוך־תוכו האור, בהציף את נפשו זכרם של דברים פעוטים, שמקום לידתם והתהוותם שם, בעיירות אשר היו ושוב אינן...

1914

זוכרני, נוסעים היינו בעגלות רתומות לסוסים, דרך ליפנא וולוצלבק לעבר העיר ורשה. אבא לא היה עימנו. הוא חצה את הגבול לגרמניה. לא היה לו כל שמץ של רצון להילחם למען הצאר הרוסי, לא ולא!

במטושטש זוכר אני שנה זו, עודני ילד רך.

1915

צבאות הקיסר הגרמני נכנסים לוורשה. מעל לעיר מרחף ה„צפלין" ומאיים להפציצה. אנו ניצבים ליד שער הבית ומתבוננים, עינינו נישאות לרקיעים, הגדולים מתוך חרדה ואנו הקטנים מתוך סקרנות.

ברחובותיה של העיר מפגין הצבא הגרמני את כוחו: החיילים צועדים בסך, בליווי נגינת תזמורות, כשהימנונם „גרמניה מעל לכל" מתנשא בגאווה. מאורע זה ושירת ההימנון לא נשתכחו ממני עד היום הזה...

...ושוב אנו מיטלטלים בדרך, אלא שבפעם זו אנו חוזרים הביתה, לדובז'ין. ילד רך הייתי כשנלקחתי בדרך זו, אך ראה זה פלא — אני זוכר את המקומות שאנו מזדמנים דרכם זו הפעם השניה. אנו צולחים את הנהר בשנית, בסמוך לוולוצלבק, בסירה גדולה, אלא שבפעם זו, שלא כבראשונה, שוב אין אנו מתייראים מפני המים הרבים. בליפנא מחכה לנו אבא. הרגשה משונה ממלאה את ליבי, דומה כאילו מת־

בייש אני מפניו. הרי דמותו זכורה היתה לי, אך למרות זאת לא עלה בידי לגרש מליבי תחושה זו. גבר גבוה ונאה למראה הוא, מטפח זקן ושפם כדרך ניקולאי השני. לבושו מהודר ומבריק ועל ראשו מג־בעת שחורה. אני מתבונן בו ומדמה בליבי כאילו עמד לפני מישהו שעלה זה עתה מעולם האגדה.

1916

אני לומד ב„חדר" הנמצא בסמוך ל„שטיבל" של חסידי אלכ־סנדר. מול דלת ביתנו גר הסופר סת"ם. חצר ביתנו מתנשאת מעל לנהר דריבנץ. לא הרחק מאתנו נמצאת דרך שבה יורדים שואבי־המים אל הנהר. לאורך הדרך הזה נמצא צינור הביוב העשוי מבטון. צינור זה משמש מוקד משיכה לילדים. אנו מרבים להשתעשע בכניסה לתוכו, בעיקר הגדולים שבינינו, אלה הנחשבים „גיבורים" בעינינו. יש מהם, כמו ישראליק ליפשטט, צודק צודקביץ ושעיה דוברושקלנקה שאף מעיזים לעבור בו, לכל אורכו, עד קצהו.

צודק הוא ידידי הקרוב לי. שנינו מרבים להזות בהקיץ ומוצאים בכך שעשוע מהנה עד מאוד. כל אחד מאתנו מתרברב באוזני חברו במראות שהוא מסוגל לראות בכותל פשוט, באויר או במרומי השמים. „הנה, רואה אתה" — פונה אני אליו — „הנה הסולם והנה המלא־כים העולים ויורדים בו..." ואף צודק אינו נשאר חייב לי: „הנה הסנה הבוער" — אומר הוא — „והנה משה רבנו עם כבשה בזרועותיו."

ואין בכך ולא כלום ששנינו יודעים שאין אלה אלא דברי הבאי, פרי הדמיון בלבד. אף אחד מאתנו אינו מתרעם על חברו ואינו מכחיש את דבריו, שהרי שעשוע הוא זה, שעשוע המתמשך שעה ארוכה.

בקיץ זה נפטר אחי ליבל, הצעיר ממני בשנה, ממחלת טיפוס הבטן. אמי אינה חדלה לבכות והדבר מדכא אותי. רגיל אני לראות את פניה מחייכות תמיד. איני מוצא מקום בבית. אני מחפש מקלט בחברתו של צודק. אנחנו נמצאים בחדרו. איני יודע כיצד לנהוג, כמי שאחיו נפטר זה לא מכבר. וכדי שלא לגלות חולשה, אני משתדל לעשות רושם שונה לחלוטין. עומד אני ומתאר באוזני הנוכחים כיצד עולה נשמתו של אחי למרומים, עד שאני סופג נזיפה מאביו של צודק. אני מתמלא בושה ומשתתק.

תמונה אחרת עולה לנגד עיני מאותה שנה: ערב סוכות, הכל טורחים בהקמת סוכה ואף אני ביניהם. אני חש בראשי, כאב עז ביו־תר, אך איני עוזב את המקום עד שאין הסוכה מוכנה, ניצבות על מקו־מה גמורה, מן המסד ועד הטפחות. רק אז אני מגלה לאמי שאני

חש בראשי ואני ממהר לשכב. איני הולך עם אבא לבית הכנסת. מב־טיחים להעירני מאוחר יותר, לסעודה בסוכה, כאשר יחזרו כולם מבית־הכנסת.

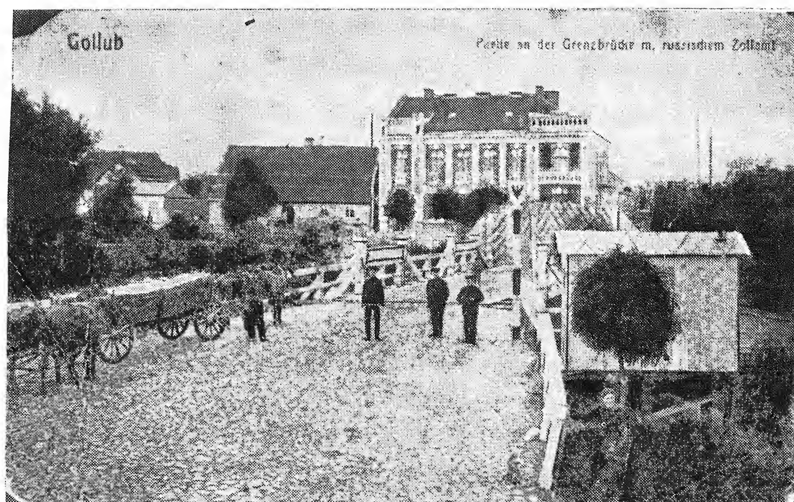
כשהתעוררתי היתה חשכה מסביב, לילה. דממה עטפה את הבית. למרגלותי שכבה אמא, בבגדיה, ופניה קודרות. „האם חזרו כבר מבית־הכנסת, אמא? — שאלתי. „כן, בני, שוב ושכב לישון." אני מנסה לעצום את עיני. כאב הראש העז טרם חלף.

עברו ימי החג ואני הייתי עדיין חולה, מוטל על מיטתי, כש־הרופא הפולני, ועימו החובש רוסק, מבקרים אותי מדי יום ביומו. ימים רבים חלפו עד שהתגברתי על מחלתי ויכולתי כבר לשבת בסמוך לחלון ולנעוץ מבטי בכיכר השוק רחבת הידיים שממולי, שחיילים גרמנים התאמנו בה משך כל שעות היום.

1917

הרבינו לטייל באותם הימים בסביבותיה של העיירה, כשאנו נמשכים אל החורשות ואל היער המרוחק יותר. אחד המקומות המקסימים שמשכו את ליבנו היתה החוה זרמבה. חוה זו, שהיתה שייכת ליהודים שהיכרנום, מבין המתפללים ב„שטיבל" שלנו, נמצאה לא הרחק מן העיירה.

אמנם, בטיולי השבת המסורתיים שלנו לא הרחקנו אלא עד מחצית הדרך העולה לזרמבה, במקום שנמצאה חורשת אורנים דלילה

בית־המכס שבסמוך לגשר המוביל לגולוב

ומעבר לה מורד שהשתפל אל הנחל סטרוגה, שגשר עץ קטן היה נטוי מעליו. לפעמים המשכנו בדרכנו והגענו עד לחוה עצמה ולפ־עמים, רק בלווית „גדולים", המשכנו ללכת עד ליער זרמבה, שהשתרע מספר קילומטרים מעבר לחוה.

כבן שמונה הייתי אז. חברי גם הם היו צעירים, מבני שמונה עד עשר. השתייכנו לקבוצת צופים, בהנהגתו של פישל צודקביץ. כולנו היינו תלמידי בית־הספר העברי של פזנבסקי, ששכן בסמוך לאולם מכבי־האש „הרמיזה" וכולנו ידענו את השפה העברית, שבה אף שוחחנו בכל פגישות'ינו.

זוכר אני כיצד יצאנו כולנו לבלות את יום ל"ג בעומר ביער זרמבה. עשינו דרכנו בשירה, שרים שירים עבריים, כשאנו עוברים בחורשה, צועדים על פני הגשר, עד הגיענו אל החוה. לאחר מנוחה קצרה המשכנו דרכנו לעבר היער, כשהאיכרים, הגרים בצידי דרך הע־פר, יוצאים מבתיהם ומתבוננים ביהודונים המוזרים בתמהון ובהת־פעלות.

הגענו ליער. עד היום זוכר אני את ההתרגשות שמילאה ליבו־תינו מרגע שעלה באפנו ניחוח היער המתוק והמגרה. לא נשתהינו אף לרגע, אלא פרצנו לעברו בריצה והתפזרנו עד מהרה בין העצים.

רק לאחר שהשתוללנו כדבעי, נשמע צפצוף משרוקית המפקד. נתאספנו לקול קריאתו והאזנו להוראותיו. הוא הזהירנו שלא להת־פזר ולא להתרחק, פן ניתע ביער ולא נמצא דרכנו לצאת ממנו.

שעות מספר בילינו בחיק היער, כשאנו קוטפים תות־שדה אדום ועסיסי, בולעים ממנו בתאוה גדולה ואף שמים בכלינו. כמה הרבינו להתרוצץ אז וכמה הרבינו לשיר ולהתלוצץ, כשכל אותן הש־עות אין אנו חדלים מלזלול.

את הדרך חזרה עשינו כשאנו צועדים זה בעקבות זה, בשורה עורפית, נותנים דעתנו שלא להתפזר. הרבינו לשוחח תוך כדי הליכה ולא חשנו שאנו הולכים ומעמיקים לת'וך תוכו של היער. נתגנב ספק לליבנו שמא אין אנו הולכים בדרך הנכונה, שמא תועים אנו. תוך כדי כך הגענו לאחד מערוציו של הסטרוגה, ערוץ שלא פגשנו בו בדרכנו אל היער. עתה נתברר לנו שאנחנו תועים. עברנו את הערוץ והוספנו ללכת מתוך תקוה, שבסופו של דבר נגיע לקצהו של היער. ההליכה נעשתה עתה קשה יותר, מה גם שסנדלי העץ אשר לרגלינו נעשו חלקלקים והיה עלינו להתאמץ מאוד כדי שלא למעוד.

פת'ע נתמלאנו חרדה: שמונה צעירים פולנים, רועי בקר גבר־

תנים עמדו מולנו. הם ניצבו והתבוננו בנו כשחיוך על פניהם. חששנו שהם זוממים משהו נגדנו, שהרי גויים הם וזה דרכם של שקצים. משה פישל, המדריך שלנו, נראה נבוך קמעה, כשהוא מטכס עצה עם עצמו ועימנו כיצד להחלץ מסכנה זו. בסופו של דבר החליט להציע להם מתנת כסף, כדי שיאותו להניח לנו בשלום ואף להנחותנו בדרך. אלא שכסף לא היה בידינו. עמד המדריך והחליט שנאסוף כמה חפצים: אולרים, משרוקיות וכדומה וניתן להם. וכך היה: נתנו להם כמה וכמה „דורונות" והמשכנו בדרכנו, על פי הוראותיהם, ועד מהרה נמצאנו מחוץ ליער, בדרך המובילה לביתנו.

זוכר אני, שבסופו של דבר לא יצאו השקצים נשכרים מכל הענין: כמה צעירים יהודים, שהשתייכו על „החלוץ", יצאו ליער, כשאחד השוטרים מתלווה אליהם, תפסו את השקצים, נטלו מהם את „הדורונות" שלנו והנחיתו בהם מהלומות כדבעי.

1918

עקרנו מהדירה המרווחת שלנו, שבבית קלינובסקי, ועברנו לגור בבית עץ ש„ברחוב הזהב". אמא טרחה והקימה חנות לממכר סחורות שונות, אלא שההצלחה לא האירה לה פנים. ואילו אבי, משעזבו הגרמנים את דובז'ין, נתמנה שוטר במשמר־הגבול.

זוכר אני כיצד הביא עימו הביתה את רובהו והזהירני שלא לגעת בו חס וחלילה! רק לעיתים, לאחר שהריק את המחסנית מן הכדורים, התיר לנו להשתעשע בו. משום מה עלה בליבי אז שאף אבי עצמו מתיירא ממנו, מן הרובה. שלושה יהודים היו אז במשמר הגבול: יצחק רוזנוקס המנוח, ריז' ואבי.

1920

לאחר שהגרמנים עזבו את גולוב, בשנת 1919, ובעלי החוות, שמן „העבר השני", התחילו מזדמנים לעיירה שלנו, כדי לערוך בה קניות, נתפתחה והלכה החנות שלנו ומצבנו השתפר. אבי, ואף שני היהודים האחרים, מיהרו לעזוב את משמר־הגבול.

הימים היו אז ימי מתיחות. שמועות עברו מפה לאוזן על הבולשביקים הקרבים לעיירתנו, וגרוע מזה — על קוזקים הפורעים ביהודים ועל טטרים מגולחי ראש, שרק עין אחת להם במצחם.

זוכר אני: בצהרי יום אחד פרצו שני פרשים לעבר כיכר השוק, דוהרים כרוח סערה. עצרו סוסיהם בכיכר, הסתובבו לאחור, תוך שסוסיהם נעמדים על רגליהם האחוריות, ונעלמו כלעומת שבאו. רק

למחרתו של יום, בשעות שלפני הצהריים, נכנסה לעיירה יחידת פר־שים, שלא נתקלה בשום סימן של התנגדות.

דומה שימי שלטונם של הבולשביקים בעיירה היו ימים של שלווה יחסית. מכל־מקום, בעינינו, הצעירים, היו אלה ימים נעימים.

צעירי דובז'ין מטיילים בהרי גולוב בחורף

הבולשביקים לא פגעו באיש לרעה, אדרבה, „הגדולים" שבינינו אף זכו לרכב על סוסיהם, כשהם מובילים אותם אל הנהר לרחיצה.

אלא שכעבור ימים מספר הקיפו מתנדבים פולנים את' העיירה, כשהם מתפרסים על הגבעות שמאחורי גולוב. מטר כדורים ירד על הבתים. הורי חרדו לילדים והם מיהרו לשלוח את אחי הבוגר ואותי לבית הדוד הרשל לנט, שגר בביתו של צודקביץ, בקומה השניה. הדוד שלח אותנו לדירתו של צוֹדְקביץ, בקומה התחתונה, מחמת הכדורים שנורו ללא הפסק. נמצאנו שם בחברתם של עוד נערים, כשאנו מציצים מדי פעם בפעם החוצה, מאזינים לשאון מכונות־היריה ומ־נסים לחקותן בנקישות על גבי ארון הקיר הגדול.

כעבור זמן מה נשתתקו מכונות־היריה ודממה ירדה על העיירה. דומה שהקרב הגיע אל קיצו. עזבנו את בית הדוד וחזרנו לביתנו. בחצר מצאנו אנשים מזוינים ברובים, שערכו חיפוש במקום. הם מצאו את אבי מסתתר, משום־מה, וסברו שאין הוא אלא בולשביק מסתתר. לאושרו של אבא נזדמן לשם, אותה שעה, אחד מתושבי

גולוב, שהכיר אותו יפה־יפה והעיד, שאבי אינו בולשביק, אלא, אדרבה, מי ששימש, עם הקמת מדינת פולין, שוטר במשמר־הגבול. עדות זו הצילה את חיי אבי.

1926

המסחר בעיירה משגשג. העסקים בחנותנו מצוינים ואנו נאלצים להרחיבה על חשבון הדירה. אחי משה סיים בשנה זו את לימודיו בבית־הספר המקצועי שבוורשה. אני עצמי לומד כבר בכיתה הרביעית, האחרונה, ואילו שני אחי הצעירים — נחום ויצחק וכן אחותי יהודית לומדים בבית־הספר הכללי שבדובז'ין. אנו עומדים בשלהי פגרת הקיץ, תקופה שהיא בדרך־כלל מן הנעימות ביותר, אלא שעתה נתונים כל בני העיירה בפחד גדול, מחמת עלילת דם.

צוענים, שנטו אהליהם מחוץ לעיירה, הפיצו שמועה שיהודי אחד, פלוסברג שמו, גנב ילדה מבנות הצוענים ושחטה לצרכי הדת. עד מהרה נתמלאו רחובות'יה של העיירה נוצרים מבני גולוב, צעירים וקשישים, ששוטטו בפנים מאיימות, מבקשים למצוא להם „קורבנות". המשטרה המקומית, כרגיל במקרים מעין אלה, לא נראתה במקום. דודי, הרשל לנט, ועימו כמה יהודים נוספים, יצאו דחופים לריפין, כדי לבקש עזרה ממשטרת המחוז. וראה זה פלא: עד מהרה הגיעו כמה שוטרים, מעטים במספר, אך נמרצים, שהצליחו לגרש את בני גולוב מהעיירה.

הסכנה חלפה. בסופו של דבר נתברר שאבי הילדה הוא שהרג במו ידיו את בתו וביקש להעליל על היהודים. למחרתו של יום גורשו הצוענים מתחומי העיירה, כשכמה מהם מובלים כבולים באזיקים. ליהודי דובז'ין היתה אורה ושמחה.

1929

אני נמצא עתה בוורשה. צר לי המקום בדובז'ין, מה גם שהעבודה בחנות אינה לפי רוחי. וכאן, בעיר הגדולה, אני מצליח לעבוד במקצוע שרכשתי — מסגרות מכנית. אלא שהעבודה אינה משמשת לי אלא אמצעי לקיום בלבד, שכן כל מעייני רוחי נתונים אז לספורט. אני משתייך לארגון הספורט „מכבי" ומרבה להתאמן בשחיה, לאחר שקודם־לכן עסקתי באיגרוף. עד מהרה אני תופס מקום ראשון בשחיית חזה ומופיע כנציג „מכבי" ורשה בתחרויות ארציות.

באותה תקופה, כשאני קוצר תהילה כספורטאי מחונן ונהנה

מהחיים בעיר הגדולה, מזדמן לכאן ידידי קובה ליפקה ומספר לי שמוניק פין מהגר לברזיל, וכי גם הוא עצמו מתכונן לעשות כן. הוא מציע לי להצטרף אליו. בתחילה אינני נוטה לכך. וכי למה אעשה זאת, כשאני מבלה יפה בוורשה והנני מקובל על הכל?! אלא שבמרוצת הזמן מתחיל הרעיון לנקר במוחי ומתגבר בי יצר ההרפתקנות הטבוע בי מלידה, מה גם שמתלווה לכך אהבה נכזבת. אני מחליט להגר לברזיל.

1933

חזרתי מברזיל זה מקרוב. אני יושב עם קבוצת ידידים בבית קפה בגולוב. לוגמים קפה ומאזינים לתוצאות הבחירות בגרמניה, הנמ־סרות ברדיו מדי רגע ברגע. התמונה כבר ברורה בהחלט: הנציונאל סוציאליסטים — מפלגתו של היטלר — הם הזוכים. ברם, עדיין אין אנחנו מרגישים דבר ואין אנו חוששים, למרות העובדה שבגולוב עצמה מתארגנים הצעירים ב„היטלר יוגנד".

בינתיים אינני עוסק בעבודה של ממש, פרט לכך שאני מסייע במידת מה להורי בחנותם. העסקים עתה בכי רע; רבים מהלקוחות אינם מסלקים את חובם ואנו נאלצים לחדול מלהקיף להם. תפקיד זה, שאינו נעים כל עיקר, אני נוטל על עצמי, שהרי נתבגרתי בינתיים ונתנסיתי קצת במסחר בברזיל. אך האמת ניתנה להאמר, שגם לאחר־מכן אנו נאלצים להקיף לקונים ותיקים, שידם שוב אינה משגת לשלם.

ר' אברהם פלוסברג
הנאשם הראשי בעלילת הצוענים

דינה ויצחק שפרלינג

זכרונות מעט...

מבקש אני להרהר בלחש ובקדושה על אותם חיים יהודיים, רבי חוויות, צנועים, אך מלאי תוכן עשיר. לחזור ולראות, בעיני רוחי, אותה עיירה קטנה, בארץ פולין, דובז'ין שעל נהר דריבנץ, שרק מימיו של הנהר הצר מבדילים בינה לבין עיירה סמוכה, המשתייכת על פרוסיה המערבית — גולוב.

דובז'ין האהובה, על בתיה היפים והנמוכים, על רחובותיה הצרים, המאכלסת בתוכה מאות יהודים: יהורים ישרי־לב, טהורים. עשירים ועניים, שארגו בחייהם מסכת חיים מיוחדת במינה, חיים יהודיים מסורתיים.

דובז'ין על רבדיה השונים, על השקפותיה השונות, על התסיסה המיוחדת שבה, הרדיפה המתמדת אחרי פרנסה והמאבק על זכות קיום. יהודים תוססים, הצמאים לחיים ציבוריים, שהיו גם מעניינים ביותר.

בהיזכרי בימי ילדותי, שעברו עלי שם, מציפים אותי זכרונות ונעימות רבה וחמימה, כאילו לא היה זה אלא חלום אחד גדול. לאחר שחלפו למעלה משלוש עשרות שנים מאז עזבתי עיירתי, עטופים זכרונותי מעין ערפל, אם גם זוכר אני כל בית ובית כמעט וכל משפחה. תקופה רודפת תקופה, בהרהרי בכל אשר עבר, אירוע רודף אירוע... אכן, טעם מיוחד במינו היו לחיים אשר נרקמו שם.

ובהעלותי זכרה של העיירה, על כל אשר היה בה, שומה עלי להזכיר את הורי היקרים והקדושים: את אבינו משה שפרלינג ואת אמנו הטובה — פייגה מבית צודקביץ, את אחינו ואת אחיותי — רייזל וציפורה, זכרונם לברכה! זוכרני כיצד ליוו אותי, נוגים ומאושרים, בדרכי לארץ ישראל. בליבי נותרו זכרונות, רק זכרונות בלבד...

בשנת 1943, בתום מלחמת העולם, לאחר השואה הנוראה, נתגלה לעיני שריד יחידי, אוד מוצל מאש, בן דודי — צודקביץ' ז"ל, מבית אברהם צודקביץ'. בהאזיני לקורותיו המרגשים והמרתקים, חשתי בגודל האסון שירד על משפחתו הענפה, על משפחתי שלי ועל

על חורבות בית־הכנסת
בתמונה: לייב שלאכטר

יהודי עיירתי — דובז'ין. רק מעטים מהם זכו לעקור עצמם משם, בעוד מועד, ולעלות לארץ ישראל. הנוער התוסס והצמא לדעת, אלה שנשתייכו לתנועת „השומר־הצעיר" ואשר ביקשו לגאול ולהיגאל, כשהם מביאים כבוד ותהילה לעצמם ולעיירה — אלה זכו לעלות לארץ ישראל ולהינצל.

אך, אהה! החלק הארי מבני העיירה נספה ואבד... נעקר בסופה האיומה שעברה גם בעיירה היפה הזו...

היש בכוחן של מילים ספורות למצות כל אשר היה ואיננו?! היש בכוחן להעלות זכרו של עבר מפואר שלא נותרו ממנו אלא זכרונות בלבד, זכרונות שלא יימחו לעד?!

מענית, כפר מסריק

מוסדות ותנועות

יהודה רוזנוקס

קהילה תוססת ופעלתנית

א. הפעילות הכלכלית

לפנים לא היתה דובז'ין אלא עיירה המשתייכת למחוז ריפין, אך מאז תקומתה של פולין העצמאית, עם תום מלחמת העולם הראשונה, נעשתה עיר עצמאית יותר, עקב איחודה עם גולוב.

מסילת־ברזל ותחבורה מאורגנת קשרו את דובז'ין עם הערים ולוצלבק, לודז' וורשה וסייעו לפיתוחה הכלכלי. ואמנם, הודות לקשרי התחבורה הנוחים היא נעשתה לעיר מסחר שוקקת, שמשכה אליה את תושבי הסביבה.

ערות כלכלית זו השפיעה, כמובן, גם על ההתפתחות החברתית והתרבותית במקום. קמה ונתבצרה, במרוצת הזמן, שכבה די רחבה של נוער אינטליגנטי, שהטביע חותמו על חיי העיר.

הודות לתחבורה המסודרת מצאו רבים מבני העיר פרנסתם בסחר תבואות ותוצרת חקלאית עם גרמניה, מה שגרם לשגשוגה של דובז'ין־גולוב. כמובן שאף כאן, כדרך הטבע, לא חסרו אביונים, אך בדרך־כלל, ובניגוד למצב בעיירות הסביבה, היה מצבה הכלכלי של העיר שפיר.

הסוחרים, שפעילותם הכלכלית נתרחבה והלכה, היו צריכים להון חוזר, שהמחסור בו הורגש יותר ויותר. ואז נמצאו עסקנים מספר, שלא חסכו מעצמם כל טורח ועמל, כדי להקים בנק, שיעמוד לשרותם של התושבים. ואמנם, בנק זה, מעין קופת מלוה, שימש את בני העיר ורישומו ניכר עד מהרה בחיי המסחר שבמקום.

השפעת המאה העשרים החלה ניכרת בדובז'ין־גולוב לא רק בתחומי הכלכלה, אלא אף בתחום חייה החברתיים־תרבותיים. אף כאן, כבערים הגדולות, קמו מפלגות שונות, שהקיפו חברים רבים במספר. הצעירים השתייכו כמעט כולם לאחת המפלגות, כשהם

מתוועדים מדי יום ביומו כמעט, ובעיקר בשבת, במקומות המפגש של התנועה, מאזינים להרצאה, משוחחים ומתדיינים, בלהט האופייני לצעירים.

וכמובן שכל מפלגה ומפלגה ביקשה למשוך אליה את הנוער, כשהאחת נאבקת נגד חברתה, בכל הדרכים ובכל האמצעים שבידה. מאבק זה גרם לפרקים למתיחות רבה ולהחרפת היחסים בין בני הנוער.

ב. הפעילות החינוכית

כמקובל ברוב עיירות בית ישראל שבגולה, בימים עברו, קיבלו ילדי ישראל את ראשית חינוכם ב„חדר", שבו הרביץ ה„מלמד" תורה לחניכיו הצעירים, כשהוא נעזר לעיתים קרובות ברצועה.

החינוך היה ענין לנערים בלבד; באשר לבנות — לא נתנו ההורים דעתם על חינוכן. הם הסתפקו בכך שהבת תדע לקרוא את התפילות כדי שלא תהא זקוקה לקריינית בעזרת הנשים; הם ביקשו לחנך את הבנות ולעשותן אימהות כשרות, היודעות מקומן ותפקידן, ושכל תלמודן אינו עולה על ידיעת הקריאה בסידור ובמחזור, מבלי להבין אפילו את פירוש המילות. הורים ליבראליים יותר דאגו לכך שהבת תדע גם קרוא וכתוב אידיש ואף תכיר את האלף־בית הלטיני, כדי שתוכל לכתוב את הכתובות שעל המכתבים בשפת המדינה הרשמית. בזה הגיע חינוכן של הבנות לקיצו.

בשנות העשרים של המאה הזו נבעו הבקיעים הראשונים בחומת המסורת האיתנה. נוסדו בתי־ספר חילוניים, חדישים על־פי שיטותיהם ומטרותיהם, והוקמו ספריות שהכילו ספרים בשפות שונות. הנוער התחיל סולל לעצמו את דרכו, כששוב אין הוא מוכן למלא מצוות הורים קו לקו. רבים נהרו לבתי־הספר החדשים, כשהם מבקשים לרכוש לעצמם ידיעות בתחומי התרבות השונים. מהם אף המשיכו לימודיהם בבתי־הספר התיכוניים ואף באוניברסיטאות.

הפעילות התרבותית והתפשטות בתי־הספר החילוניים השפיעו השפעה ניכרת גם על החינוך המסורתי, שהכיר לדעת שאין הוא יכול להוסיף להיות סגור ומסוגר בפני תביעות הזמן. אף הוא נאלץ להכניס לימודי חול במסגרת לימודי היהדות. ואמנם, החדר המתוקן, שקרע „חלון" אל התרבות הכללית, הוסיף להקיף תלמידים רבים, שיצאו ממנו עשירים ביהדות ובתרבות כללית גם יחד.

יש לציין שבתקופה זו מתחילה גם פעילות ציונית, שמתבטאת בלימוד הלשון העברית וביציאה להכשרה חלוצית בחוות חקלאיות,

כדי להיות נכונים לעליה לארץ. נמצאו יהודים, בעלי חוות, שנאותו להעמיד חוותיהן למטרה זו, שסייעה הרבה לא רק להכשרתם של הצעירים לחקלאות, אלא אף להעמקת ההשפעה הציונית בעיירה. בין בעלי החוות שסייעו להקמת ההכשרות ועודדו את הצעירים ראוי להזכיר את יצחק יעקב שמיגא, יעקב רוינה, פולעדר והרשל דובז'ינסקי. הכשרות אלו שימשו חממה לחלוצים, מכל חלקיה של פולין, שעלו לארץ ישראל וניצלו מהגורל המר של יתר אחיהם בגולה.

נציגי ההסתדרות הציונית בדובז'ין־גולוב, בראשותו של ר' יצחק משה אופנבך (בשורה הראשונה, שני משמאל)

אברהם דור (דוברושקלנקה)

מוסדות ואירגונים

מיום שעמדתי על דעתי זכורה לי עיירתי דובז׳ין, בה נולדתי ובה גדלתי, כפינה שקטה ושלווה במערבה של פולין הקונגרסאית. כשאני נזכר בימי ילדותי ונעורי ומנסה להעלות זכרונות מנבכי העבר, צפה ועולה לפני דובז׳ין, על בתיה, סמטאותיה וחצרותיה, על אנשיה הטובים והרחמנים ועל יהודיה הנכבדים ומסבירי הפנים, שנתפרסמו בכל הסביבה כאנשים נעימי הליכות׳ ומכניסי אורחים. פעמים רבות נזדמן לי להאזין לשיחותיהם של בני עיירות אחרות, שהרבו לספר בשבחם של בני דובז׳ין, כשהם מעלים על נס מידותיהם התרומיות. ומפי מגידים ודרשנים, שעברו בעיירות פולין, שמעתי דברי תהילה על נדבנותם של בני עיירתי.

עולה לנגד עיני תמונה מימי מלחמת העולם הראשונה, ימים בהם שרר רעב כבד בעריה הגדולות׳ של פולין. אלפי יהודים, מקרב העניים והעלובים בעיקר, פשטו אז על פני כפרי המדינה ועיירותיה כדי למצוא פת לחם לשבור רעבונם. דובז׳ין היתה מן העיירות הראשונות שנחלצו לעזרתם של הפליטים. בית התמחוי שעל יד ה„אוטבוצקר שטיבל״ חילק ארוחות לכל דורש משך כל שעות היום, כשנשי העיירה עמלות בהכנת התבשילים ובחלוקתם בין הנצרכים. כמה נפלא היה לחוש בהתעוררות שעברה בקרב כל בני העיירה, כשהכל שמחים ליטול חלק במצוה זו, ועל כולם עולות במסירותן הנשים העסקניות, אלו הצדקניות שלא חסכו מעצמן כל עמל וטורח כדי לגרום מעט שמחה לנזקקים.

כשהגיעה המלחמה לקיצה והחיים התחילו שבים למסלולם, חזרו רוב הפליטים למקומות מגוריהם. ברם, היו מהם, שעיירתנו קסמה להם, שלא אבו להיפרד ממנה והם נשתקעו בה. היו אלה בעיקר בעלי־מלאכה שהצליחו למצוא פרנסתם בתוכנו בכבוד. שנים רבות לאחר־מכן, כאשר הפכו לבעלי־בתים מכובדים, עוד העלו על נס את החסדים הרבים שגמלו עימם בני העיירה בימי עוניים, בהיותם פליטים עלובי־נפש, חסרי כל ורעבים.

אכן קולעים ביותר היו דבריו של מנדל זונאבנד, בנו של רב העיירה, ר׳ יהודה ז״ל, שבהעלותו זיכרה של עיירתנו דובז׳ין וזכר בניה, אמר: „דובז׳ין היתה לב, דובז׳ין היתה רגש, צדקה, מתן בסתר...

בדובז׳ין לא היו עלובי־נפש ולא היו מקופחים, כי כל בני המקום היו כמשפחה אחת״. *

ועד הקהילה

ועד הקהילה בדובז׳ין היה, כבשאר קהילות ישראל בגולה, מוסד מכובד ביותר, שהשפעתו היתה ניכרת באותם הימים לא רק בתחום הדתי, אלא אף בשאר תחומי החיים. אין פלא איפוא שלא פעם התנהל מאבק מר על הנציגות בו. מקובל היה למנות את החברים בוועד הקהילה מבין זקני העיר ועשיריה, שהיו מחליטים על כך בינם לבין עצמם. בדרך כלל היו הם השולטים בכיפה ותקופת כהונתם נמשכה ללא הגבלה. בתום מלחמת העולם הראשונה גברה והלכה בקהילה השפעתם של עשירים ותקיפים חדשים, שהתעשרו בשנות המלחמה. הם נתמכו גם ע״י חסידי ה„שטיבלים״, ועלה בידם להטיל את׳ מרותם על חבריה הוותיקים של הקהילה.

הבחירות לוועד הקהילה היו מאורע חשוב בחיי העיירה. הן נתלוו רעש והמולה, כשהכל מתנצחים אלה עם אלה, בבית הכנסת ובבית המדרש, ב„שטיבלים״ וברחובות ואפילו במקוה.

בתום מלחמת העולם הראשונה נתארגנה קבוצת צעירים מבין חברי ה„הסתדרות הציונית׳ שבעיירה, שביקשה ליטול חלק פעיל בחיי הקהילה. על קבוצה זו נמנו: למל רוינה, קליין ליכטנפלד, קוטנר, פרגר ואחרים. צעירים אלה נאבקו, כמובן, על נציגות הולמת בוועד הקהילה. הוותיקים וכן גם העשירים והתקיפים לא ששו למלא משאלתם של הצעירים ורק לאחר מאבק ממושך ולאחר שנתקיימו בחירות דמוקרטיות יותר, הצליחו הצעירים להכניס לוועד את נציגם היחידי—ליכטנפלד. אף ה„בונד״ „ופועלי־ציון״ ביקשו להגביר את השפעתם על ידי ייצוג בוועד, אך חרף כל מאמציהם לא עלה הדבר בידם. רעיונותיהם היו עדיין חדשניים יתר־על־המידה מכדי שבני העיירה יקלטו אותם.

מעמד רם ונכבד ביותר היה לרב העיירה, ר׳ יהודה ליב זונאבנד ז״ל, שנחשב לאחד מגדולי הלמדנים. הוא התבלט לא רק בידיעותיו הרבות והמקיפות אלא אף ברוחב ליבו ובמידותיו התרומיות שעשוהו מנהיג עממי. בגישתו הלבבית, העממית׳, ידע לקרב אליו את כל תושבי העיירה, על כל שכבותיה, כשהוא מנהל את ענייני הקהילה בתבונה ובענווה שהיו אפייניים לו כל־כך. הוא היה בשביל תושבי העיירה

* הדברים נאמרו באסיפה כללית של עולי דובז׳ין שנערכה בת״א.

לא רק מנהיג דתי ורוחני, אלא יותר מזה — אב... ואמנם, כאשר נפטר נשארה העיירה תקופה ארוכה ללא רב, למרות כל הנסיונות למצוא אחר תחתיו.

מועמדים לא חסרו, כמובן. אפילו מקהילות׳ ליטא הופיעו רבנים שהציעו מועמדותם, אלא שהם לא נמצאו מתאימים לרשת את כסאו של ר׳ יהודה ליב זונבנד. בתקופה זו מילא בינתיים ה„דיין" את מקומו של הרב הנפטר, כשהוא מתאמץ להמשיך במסורת של יחסים טובים עם בני העיירה. ואמנם היה ה„דיין" יהודי ירא שמים, רודף צדק, ומקובל על הבריות.

תנועות, ארגונים ומפלגות

מפלגות׳ ותנועות לא ירדו על העיירה בבת אחת, אלא התפתחו אט־אט, כשהן מתרכזות מסביב לאישיות אחת או מסביב לקבוצת אנשים שהתמסרו לאיזה רעיון וביקשו למצוא חברים נאמנים לרעיונם. כך, זוכרני, ייצגו בתחילה ר׳ פיבוש ליפקא ז"ל את תנועת „חיבת ציון" ור׳ הירש וולף לקס את תנועת׳ „המזרחי". קבוצות קטנות של חברים ייצגו את מפלגת „פועלי ציון" מחד ואת הבונד מאידך. רק בתום מלחמת העולם הראשונה גברה פעילותן של התנועות והמפלגות ומספר חבריהן הלך וגדל.

הצהרת בלפור שימשה מנוף להתארגנות׳ה של תנועה ציונית גדולה, שבראשה עמד ר׳ יצחק משה אופנבך ז"ל, אישיות בולטת

קבוצת „פועלי־ציון"

בדובז׳ין, שהרעיון הציוני היה טבוע בתוך־תוכה. הפעילות הציונית נתרכזה במועדון „התחיה" שנתארגן בביתו של שפרלינג. במועדון זה נתכנסו ממיטב בני הנוער שבעיירה, כשהם מאזינים בשבתות להרצאותיו של ר׳ יצחק משה אופנבך ז״ל על הציונות ההרצלינית בעיקר ועל נושאים שונים אחרים. וכמו־כן האזינו לסקירותיו של אהרן צודקביץ, נציגם של הצעירים. מדי פעם בפעם נזדמנו למועדון גם מרצים־אורחים, או כאלה שהוזמנו מהמרכז בוורשה. בנוסף לכך נטלו כמובן החברים חלק פעיל בעבודה למען הקרנות הציוניות — הקק״ל וקרן היסוד.

פעולה חשובה אחרת שהתנהלה במועדון „התחיה" היתה הקניית השפה העברית לנוער. על המורים שלימדו בשעורי הערב נמנה גם מר שאול בלום, חתנו של ר׳ ניסן מלמד, מי שלימד עברית, בתקופה מאוחרת יותר, את הסופרים הפולניים המפורסמים פשובישבסקי וז׳רומסקי, שהתגוררו בדנציג. הרוח החיה בחינוכו של נוער לומד זה היה מנדל זונאבנד, שהקדיש מיטב מרצו וכשרונותיו להרמת קרנו של הנוער הציוני בעיר. רוחו הטובה וידו המאומנת של המחנך מנדל זונאבנד הורגשו היטב בחיי הנוער שעימם טרח בהכנת הצגות, בעיקר לקראת החגים המסורתיים. יד ימינו בעבודתו הברוכה היתה אסתר קרנץ־גרונר.

באותה תקופה נתארגנה גם תנועת צופים, שבראשה עמד שמואל ברוך רוסק. לאחר פעילות קצרה עזב רוסק את פולין ותנועת הצופים הפכה להיות תנועת „השומר הצעיר". זוכרני: ה„קן" הראשון שכן בביתה של אלקה־חנה. כאן נתאספנו, בעיקר בשבתות, לפעולות תרבותיות שונות: שירה בציבור, שיחות בהדרכת הירש הרטברוט ז״ל ועוד. האולם היה תמיד צר מלהכיל את כולם ורבים נשארו עומדים בחוץ. מתנועה זו צמחו תנועות אחרות כגון — ה„חלוץ", ומאוחר יותר — הקלוב הספורטיבי ה„כוח".

החלוץ

בראשית שנות העשרים, עם התפשטותה של תנועת „החלוץ" בכל רחבי פולין, הוקם סניף לתנועה גם בדובז׳ין. ראשיתה של ההתארגנות קשורה בהרצאתו של פנחס רשיש, מהמרכז בורשה,* שעבר על פני עיירותיה של פולין כשהוא מרצה על קוי היסוד של „החלוץ" ועושה להתארגנותם של סניפי התנועה. ההענות היתה גדולה וחברים רבים הצטרפו לתנועה. פעולתו העיקרית של „החלוץ"

* פ. רשיש שימש משך שנים רבות כראש ע׳ירית פתח־תקוה.

היתה — הכשרת הנוער לעליה ודאגה לקבלת אשרות כניסה (סרטיפיקטים) לארץ ישראל. מאוחר יותר הוקמו מרכזי הכשרה לאלה שהיו מועמדים לעליה.*

חברי הסניף בדובז׳ין נטלו חלק פעיל בכל פעולות ה„חלוץ״, כשהם ממלאים אחר ההוראות שנתקבלו מהמרכז בוורשה. היינו דרוכים תמיד לפעולה ומילאנו אחר ההוראות במהירות ובדייקנות. זוכרני כיצד הוטלה עלינו פעם משימה קשה: גיוס סכום כסף גדול בשביל המרכז (500 זלוטי — סכום עצום לסניף קטן כשלנו.) ועמדנו בכך, אם כי לא בנקל עלה הדבר בידינו. היה עלינו להשקיע עמל רב ולתחבל תחבולות כדי לאסוף את הכסף הדרוש. בישיבת הוועד הציע אחד החברים להזמין את קיפניס וזליגפלד — צמד זמרים עממיים, אהובי הקהל, שהתגוררו אז בעיר הקיט צ׳כוצינק — להופעה בעיירה. לא מעט טרחנו בארגון ההופעה, בחישוב ההוצאות וההכנסות ובהפצת הכרטיסים; לא מעט חרדה חרדנו בנטלנו על עצמנו התחייבות רצינית מעין זו — הבאת צמד הזמרים לעיירה. אלא שעמדה לנו בכך התלהבותנו הרבה ובטחוננו במוניטין שיצא לזמרים ברחבי פולין. אכן, תקוותנו לא היתה תקוות שוא. הכרטיסים, שנמסרו להפצה לנציגי הארגונים השונים, נחטפו כבר ימים מספר לפני ההופעה. אולם מכבי־האש, שהכיל למעלה מ־600 מקומות ישיבה, היה מלא עד אפס מקום.

זוכרני: העיירה נתקשטה לקראת מאורע זה כאל חג, ובערב ההופעה נראו בני העיירה לבושים במיטב מלבושיהם. הופעת האומנים זכתה להצלחה רבה ואנו יצאנו נשכרים: כיסינו את ההוצאות, שלחנו למרכז את הסכום הנדרש ובקופתנו אף נותר סכום נכבד ביותר. לפעולה מוצלחת זו היו הדים רבים בכל העיירות שבסביבה.

בין המעשים האחרים למען „החלוץ״ ראוי להזכיר את פעילותנו בארגון ההכשרה. משנתקבלה בוועידת „החלוץ״ בוורשה ההחלטה על ייסוד מרכזי הכשרה לחלוצים המתעתדים לעלות לארץ ישראל, היו בעלי האחוזות בדובז׳ין הראשונים שנתנו, בהשפעת ועד הסניף, מקום באחוזותיהם לנוער חלוצי. ייזכר לטובה ר׳ יצחק יעקב שמיגה שאל אחוזתו „שיטנה״ נשלחו חלוצים מכל קצווי פולין. דאגתו ודאגת בני משפחתו לצעירים אלה לא נשתכחה מליבותיהם גם כעבור

* הקבוצה הדובז׳ינאית הראשונה, שעלתה ארצה בראשית שנות העשרים, לא זכתה עדיין לעבור ב„כור ההיתוך״ של ההכשרה. שמא יש לתלות בעובדה זו את אי הצלחתם של כמה מהם להכות שורשים בארץ?!

שנים רבות, כאשר פגשתים בארץ. הם זכרו יפה־יפה את היחס הלבבי, לא רק של בעלי האחוזה, אלא אף של בני העיירה כולה.

עם התפתחות התנועה החלוצית בפולין גדל גם מספר החברים בסניפנו ועימו גדלה גם התביעה לאשרות כניסה לארץ. כמובן שאי־אפשר היה לספק את הדרישה הגדלה והולכת לאשרות, מה גם שמעמדנו בעיני המרכז נחלש קמעה, לאחר כשלונם של כמה מראשוני חלוצינו להיקלט בארץ. אני עצמי כבר נמצאתי אז בארץ ועשיתי כל מה שהיה ביכולתי כדי להניא חברים אלה מצעדם הנחפז, אך הדבר לא עלה בידי; הם חזרו לפולין והיו גם הם בין המיליונים שעלה עליהם הכורת.

קלוב ספורטיבי — „הכוח"

בראשית שנות העשרים הונח, ביוזמת קבוצת צעירים, היסוד לקלוב ספורטיבי בעירנו. תוך זמן קצר נרשמו עשרות חברים, שמתוכם נבחרו שחקני כדורגל. עד מהרה למדו שחקנים אלה את כללי המשחק והתבלטו בכושרם לקלוע לשער. נצחונם הראשון על הקבוצה הפולנית המקומית, הוותיקה, הפתיעה את קהל הצופים. הקבוצה הלכה והתפתחה ונחשבה לאחת הטובות באזור כולו, אולם היה עליה להאבק קשה על קיומה, שכן כל הכנסותיה באו מדמי־חבר בלבד.

קבוצת כדור־רגל ה„כוח"

מימין (למעלה):

שורה 1: אהרן צודקביץ, מנשה דוברושקלנקה, הרש טופול, ניסן פוגל, גיאורג ריזנפלד, אברהם ליפקה.

שורה 2: יוסף טורקביץ, לייב שיינברט, אבהם דור (דוברושקלנקה)

שורה 3: אהרן ליפקה, יוסף שפרלינג, מרדכי גולדברג.

אכן, נתאפשר קיומה רק הודות להכנסות מנשפי חנוכה ופורים, נשפים שהיו מקובלים על בני העיירה.

חינוך

בעיירתנו לא התפתחו, עד ראשית שנות העשרים של המאה הזו, מוסדות חינוך של ממש, פרט לכמה „חדרים", בהנהלתם של „מלמדים" שהיקנו לילדים בגיל הרך את ידעת הקריאה, ובמרוצת הזמן גם חומש עם רש"י. הלימוד היה אחד מקרא ואחד תרגום, לאידיש כמובן. היו מהתלמידים שהמשיכו אחר־כך בלימוד גמרא אצל מלמדים ידועי שם, בקיאים וחריפים, עליהם נמנו ר' ניסן מלמד, ר' תנא לוינסון, ר' ישראל שמעון, ר' ברל ועוד. בשבתות היו רב העיר ועימו כמה בעלי־בתים מכובדים, הבקיאים בחידושי תורה, בוחנים רמת השגיהם של התלמידים. שמות המצטיינים נישאו בפי כל, כשאנשי העיירה מתברכים בהם.

בית־הספר ללימוד שפת אידיש ואריתמטיקה היה שייך לר' אבא יוסף, מורה מסור ואדם חביב, שהיקנה לתלמידיו ידיעות בסיסיות בקריאה וכתיבה בלשון אידיש. שנים רבות שכן בית־הספר בביתה של רחל לאה כהן. בתום מלחמת העולם הראשונה נוסד חדר מתוקן על־ידי האחים מנדל ואברהם־הירש קאהן, שבו הוכנסו שיטות הוראה חדשות ומגוונות.

בראשית שנות העשרים נוסד בית־הספר היסודי הראשון על שמונה מחלקותיו, בהנהלת המורה הרטמן מוורשה. רבים מבוגריו של בית ספר זה המשיכו לימודיהם בבתי ספר תכוניים מחוץ לדובז'ין. היו מהם שאף הצליחו לקנות תורה באוניברסיטאות ולזכות בתוארים, הרחק מגבולותיה של פולין.

מסחר ומלאכה

כברוב עיירות פולין התרכז המסחר גם בדובז'ין בידיים יהודיות. היהודים שלטו כאן על סחר התבואה, הטקסטיל, העץ והעור ועל סחר מצרכי המזון. הגויים משכו ידיהם מענפים אלה מחשש להתחרותם של הסוחרים היהודים המנוסים. איכרי הסביבה, שבאו לעיירה בימי השוק, פנו לחנויות יהודיות לעריכת קניותיהם, מתוך אמון בסוחרים שאיתם קיימו קשרי ידידות. מסורת זו של יחסי מסחר עברה מאב לבן אצל משפחות האיכרים, שידעו את בעלי החנויות בכינוייהם המיוחדים. לאחר תקומתה של פולין, כשהוכרז חרם כלכלי על המסחר היהודי, והאנטישמיות התפשטה על פני המדינה כולה, עוד ניסו איכרי הסביבה, על אף האיומים מצד פורעים פולניים, לקיים יחסי מסחר עם היהודים.

מקום מיוחד בסחר העיירה תפסו העגלונים היהודים, שהביאו את האספקה ממרחקים. הם שרכו דרכם משך ימים ושבועות, בחורף, בקור הגדול, ובקיץ בשמש הלוהטת, עם מטענם הכבד, כדי להביא טרף למשפחותיהם. כמה גדולה היתה אצילות נפשם של יהודים תמימים אלה, שבשובם בערב שבת ממסעם הארוך, בעגלותיהם העמוסות, שבורים ורצוצים, עוד טרחו להסיר מעליהם את לבושם המסורבל, ללבוש את בגדי השבת' ולמהר לבית־הכנסת או לשטיבל, — לקבלת שבת.

מספר בעלי־המלאכה בדובז'ין היה קטן. נפחות, מסגרות ונגרות כמעט ולא היו בתחום עיסוקם של יהודי העיירה. מתוך יחס של בוז למקצועות אלה, נמנעו הורים מלשלוח את ילדיהם לשמש כשוליות אצל בעלי־מלאכה פולניים. המלאכות המקובלות על משפחות' המעמד הבינוני היו: שענות, תפרות וצורפות. לעומתם היו מקצועות פחותי ערך שנמצאו בתחום תעסוקתם של שכבות העוני שנמנו על מעמד הפועלים. אם אמנם היוו האחרונים ציבור מיוחד מבחינה חברתית, הרי בחיי יום יום לא נבדלו מכלל תושבי העיר. זכורים לטובה ראובן הסנדלר ובניו סינה החייט ואחרים, שהתחבבו על תושבי העיירה בהגינותם וביושרם. הם ובניהם חיו את חייהם השלווים בעיירה, כשהם מאושרים במנת חלקם. דור הלך ודור בא והעיירה לא שינתה כמעט את קלסתר פניה: השקט והשלווה שהיו כל כך אופייניים לה השתקפו באורח חייהם של תושביה. דורות ידעו לספר על אישים שפעלו לטובת הציבור בת'חומים שונים, אם בשמירת המוסר בעיירה ואם בדאגה לעזרה הדדית, וכן על נשים צדקניות שדאגו למתן־בסתר. להערכה מיוחדת ראויות הנשים העסקניות, שפעלו בתחילת המאה למען העניים והנזקקים בעיירה: רבקה אלכסנדר ז"ל, שנפטרה בארה"ב ושרה וכנה ליכטנפלד ז"ל, שלא חסכו עמל מנפשן בדאגה ללבוש ולכסף לנצרכים. מסירותן לסובלים ונזקקים לא ידעה גבול. עוד רבות יסופר על חרוף נפשן של שתי דמויות' נפלאות אלה, שבחייהן רשמו דף נהדר בפעילותן למען עניי העיר. זכר מעשיהן יעמוד לעד.

העיירה דובז'ין לא נמנתה על העיירות הגדולות, והקהילה היהודית שבה לא היתה מהמפוארות שבקהילות ישראל בגולה, אך אף בה נתקיימו חיים יהודיים למופת, מלאי פעילות וחן, שנית'ן לספר עליהם רבות.

ירד הגולל על העיירה, אך מתחת לאפר החורבן עדיין לוחשות גחלי הזכר, זכרון עבר של מאות בשנים, אשר יעמוד לנצח ולא ייתם.

יהודה רוזנוקס

מוסדות תפילה ותורה וכלי־קודש שבעיירה

א. בית הכנסת

בתי־הכנסת ובתי־המדרש וקהל תלמידי החכמים היו פארה של כל עיירה יהודית ובהם היה כל אחד ואחד מבני הקהילה מתברך. ואמנם, בגלות הקשה, שהשביעה את יהודיה תמרורים, אפילו בימי „שלוותם" כביכול, היו בתי הכנסת ובתי המדרש בבחינת „מקדש מעט", בהם שפך כל איש מרי שיחו ותפילתו.

התקהלות ליד בית־הכנסת

דובז'ין אף היא נתברכה בבית־כנסת גדול ונאה, שהיה לכבוד לבני הקהילה. הוא הוקם עוד במאה השמונה־עשרה למטרה אחרת לגמרי — בית־חרושת, אלא שבני הקהילה שרכשוהו שיוו לו מראה מפואר, כיאה לבית־כנסת יהודי.

ציורים, מעשי ידי אומנים, קישטו את תקרתו ואת כתליו וויטראז'ים ססגוניים פארו את חלונותיו, כשהם טבועים בהוד של מסורת וקדושה. נאה במיוחד היתה גם רצפת המוזאיקה הצבעונית, שנחשבה למלאכת מחשבת באותם הימים. ומעל לכול התבלט ארון הקודש, הגדול והיפה, מוקד כל לבבות המתפללים.

גם עזרת הנשים, שנמשכה לארכם של שלושה כתלים — דרום, מערב וצפון — היתה בנויה בטוב טעם ומקושטת במנורות בדולח, כיאה לבית־כנסת מודרני.

הבנין עצמו התנשא על רמה גבוהה, בסמוך לנהר, כשהוא מוקף מכל עבריו גדר של אבן. הכניסה שהובילה אל בית־הכנסת היתה רחבה ונאה להפליא.

כאן, בחצר בית־הכנסת, מול הכניסה המפוארת, נהגו לערוך טקסי כלולות, כשהחתן והכלה מובאים למקום זה מבית מגוריהם, מלווים עם רב, תזמורת מנעימה לחוגגים ובדחן מפזר אימרותיו־חידודיו. ואף החזן לא טמן ידו בצלחת, אלא סילסל בקולו, מזמר לכבודו של הזוג.

גם מקהלה, אשר ליוותה את החזן בתפילתו, לא חסרה בבית־הכנסת ואף מנצח ניצח עליה, כיאה וכנדרש. עולים עתה בזכרוני שניים מבני המקהלה, שהיו עמודי התווך שלה: משה שלזינגר, המתגורר כיום בארצות־הברית ואחי המנוח יצחק ז״ל.

ב. בית המדרש

בית המדרש שימש מקום תפילה ומקום לימוד תורה וגמרא. שלוש פעמים ביום התכנסו בו לתפילה, ובשעות שבין מנחה למעריב הגו שם בתורה. רוב באיו של בית המדרש היו בעלי־מלאכה וסתם יהודים, שבאו לכאן לשפוך צקון לחשם, או להאזין לדברי תורה, כדי להשכיח מעצמם את רישם וסבלם ואת דאגות היומיום.

בשבתות דרשו דרשנים באוזני הקהל, כשפעמים רבות מופיעים בבית המדרש מגידים ותלמידי חכמים שלא מבני המקום, שהצליחו להקהיל קהל רב, ששתה בצמא דברי חכמתם ותורתם.

אכן, דברי התורה שנלמדו בצוותא, מתובלים בדברי מוסר, קרבו את הלבבות וחיממו אותם ועוררו את בני הקהילה למעשים טובים — דאגה למסכנים ולחלשים.

היה בית המדרש מקום התכנסות לא רק לתפילה וללימוד התורה, אלא אף לשם שיחות של חולין, כשכולם מבקשים זה קרבתו של זה ומטפחים יחדו את בטחונם ואמונתם.

בית המדרש, ככל העיירה כולה, נמחק מעל פני האדמה בזדון ידם של פריצי חיות, קלגסי היטלר ומרעיו הטמאים. גם בית־הכנסת המפואר נהרס ואיננו, ואפילו על בית הקברות לא פסחה היד האכזרית. שוב אין ציון על קברות הורינו, אחינו ואחיותינו היקרים...

ג. רבנים ושוחטים

הרבנות היתה משרה מכובדת ביותר בעיירות ישראל והשפעתו של הרב ניכרה מאוד בחיי הקהילה. אין להתפלא, על־כן, שבחירתו של רב שימשה סלע מחלוקת' בין חלקי הציבור השונים ובעיקר — בין חסידים שהשתייכו על חצרות הרביים השונים.

וכך אף בדובז'ין שחסידיה נמנו על חצרות רביים שונים: גור, אלכסנדר, אוטבוצק ועוד. כל קבוצה וקבוצה ביקשה למנות רב מאנשי שלומה, מה שגרם למריבות ולקטטות ולשנאת חינם, שהיה בה כדי להעכיר את האווירה בעיירה.

זוכר אני את ההתרוצצות הרבה ואת המאבק החריף בקהילה לאחר פטירתו של הרב זונאבנד זצ"ל. רבנים שונים הופיעו לפני הקהל בדרשות'יהם, כדי לגלות את כוחם ובקיאותם, שהרי בכך נבחן הרב. בשל מריבות אלה נשארה העיירה תקופה ארוכה ללא מנהיג, מה גם שלא קל היה למצוא מישהו שיהא ראוי ליטול על עצמו את המשרה הרמה אחרי הרב זונאבנד, שהיה אחד מגדולי התורה בדורו.

המצב החמיר עוד יותר, כאשר נשתקעו בדובז'ין שני רבנים, אשר לא קיבלו, אף אחד מהם, את המינוי מטעם הקהילה. אף כשעזבתי את העיירה, בשנת 1925, בדרכי לארץ, עדיין שררה אנדרולמוסיה וטרם נתמנה רב חדש.

גם מינויים של שוחטים היה מלווה מאבק בין קבוצות החסידים השונות, כשכל אחת' מבקשת למנות לתפקיד זה אחד מנאמניה. אכן, היו הרוחות סוערות, מדי פעם בפעם, בשל עניינים מעין אלה, כאילו לא חסרו להם, לבני עמנו, דאגות וטרדות ויסורים, שהיו מנת חלקם בגולה...

שמואל מאירי (מיניבסקי)

החינוך היהודי בדוּבּז'ין-גולוב

(החדר, ה„מלמד"־הרבי והמורה המתקדם)

„אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת !" השקפה זו היתה נר לרגלי החינוך החסידי, שגדל והתפתח במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה בפולין, כשהוא רואה בלימוד התורה את הערך הנעלה ביותר.

לשון ההוראה המדוברת ב„חדר" הישן היתה האידיש, ללא שיטות לימוד מיוחדות, והעברית — „לשון הקודש", כדבריהם, היתה בבחינת לימוד לוואי, שלא נועד אלא לתפילות בפי „עמך" ולהבנת כתבי־הגות וספרי־הקודש למלומדים. הבנות נמצאו מחוץ למסגרת הלימוד כל־עיקר, ורק במרוצת הזמן הוקם בעבורן בית־ספר נפרד — „בית יעקב".

לדובז'ין יצא מוניטין ב„חדרים" המרובים והמגוונים שהיו בה, „חדרים" בסגנון הישן, שנועדו לתלמידים בהתאם לסולם הייחוס המשפחתי והאמידות וכן גם בהתאם להשתיכות ל„שטיבלים" השונים, שבחצרות הרביים למיניהם.

צעד נועז לשינוי „סדרי בראשית" אלה ומסורת עתיקת יומין זו, שהשתרשו ב„חדר" הישן, על כל מגרעותיו ויתרונותיו, נעשה בתחילת המאה העשרים, עם ייסודו של ה„חדר המתוקן", על־ידי קבוצת אנשים קטנה, מנכבדי העיר גולוב. „חדר" זה היה הרבה יותר מתקדם והוכנסה בו הוראת הלשון העברית, כשהמורים נותנים דעתם על חינוך דתי־לאומי. ברם, קיומו של „החדר המתוקן" שימש סלע מחלוקת בין גבאי העיר ופרנסיה, שכן ראו בו רבים מהם „חדר מסוכן", פסול, נפסד וגויי במהותו, עד שעמדו והחרימו אותו, כשהם לוחמים בו בקנאות עיוורת, מלחמה עד חורמה... מה פלא ש„החדר המתוקן" לא יכול היה להחזיק מעמד, ושוב נותר שולט בכיפה ה„חדר" הישן, בעיקר לבני עניים ואביונים.

בהתאם למקובל, עם סיום „הזמן", בחול המועד פסח וסוכות, היה הרבי מתרוצץ ומחזר על פתחי ההורים, הגבירים והנדיבים,

כדי לקבל מידיהם תלמידים חדשים. ה„מלמדים" קיבלו דמי־הוראה ל„זמן", בתוספת תשורות למועדים ולשמחות. בני האמידים למדו בנפרד, לעיתים אצל ה„מלמדים" בבתיהם הפרטיים. אולם, המוסד העממי העיקרי ללימוד היה ה„חדר", שנמצא בביתו של הרבי. הלימודים התחילו השכם בבוקר ונמשכו עד רדת הליל. הרבי קיים משמעת קפדנית, כשהוא משתמש בעונשים להרתעת מפירי המשמעת, ללא כל אותם האמצעים הפדגוגיים הנהוגים כיום.

תלמידי ה„חדר" — „יסוד־המעלה"
מימין: שלכטר, יהושע פלוסברג, אלטער פייסקובסקי
ואברהם נתן פוסטולסקי

ברם, בהשקיפנו כיום על אותם מושגים ועל אותו חינוך ב„חדר" הישן, שהפכו ללעג ולשנינה בפי משכילי הדור הקודם, אנו נאלצים להודות בכך, ש„חדר" זה, על כל מגרעותיו, היה אבי אבות בית־הספר החדש, על כל צורותיו ושלביו, בגולה ובארץ. הרי הוא היה היסוד לעצם המושג של בית־הספר העממי; אלמלא ה„חדר" נשתכחה תורה מישראל, מילדי העם הפשוטים, כפי שנאמר בגמרא, על יהושע בן גמלא שהתקין: „שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותו כבן שש ומעלה... שבתחילה מי שיש לו אב, מלמדו תורה, ומי שאין לו אב, לא למד תורה..."

„חדרים" מהנוסח הישן נמצאו בבתי־המדרש השונים של הרביים אלכסנדר וגור וכן גם על־יד בתי־הכנסת, ובעיקר — בביתו של הרבי. מהשכמת הבוקר ישבו דרדקי דבי רבן, ילדי עניים מרודים, וסתם

ילדי יהודים, שה„מלמד" הרביץ בהם תורה ותפילה. ספר הלימוד היה הסידור, כשהלמידה מתמזגת עם התפילות שנאמרו במקום, שהרי היה הלימוד מסורתי, דתי, בלשון הקודש ובתרגום לאידיש.

לא אצא ידי חובתי אם לא אעלה זכרו של „חדר" ישן אחד, „חדר" לדוגמא ולמופת, של הרבי, מאיר פייוועל, בן יהודה ברומברג ז"ל, משארי־בשרי ומשפחתי, שהיה בר־אורין ובעל שאר־רוח. הוא רחש אהבה עמוקה וכנה לילד העזוב, הבודד, היתום והגלמוד. תמימות אצילית וגדולה עצורה חברו בו יחדיו, בר' מאיר פייוועל הצנוע, שהרביץ תורה ב„חדרו" לילדים שבאו מבתי עניים ודלים, ולולא הוא לא היו זוכים, בוודאי, ללמוד תורה בכלל.

המצבה על קברו, בבית הקברות הישן, היא מיוחדת במינה בסגנונה העברי ובתוכנה: מעין קינה ענוגה, הכתובה בשפת קדמונינו ומעידה על גודל נפשו ועל צניעותו של מי שמסר נפשו על הרבצת תורה לבני עניים.

אשתו של ר' מאיר פייוועל, רחל לאה ה„מלמדת", היתה דמות מיוחדת במינה בתולדות המלמדות. היא ניחנה בתכונות נעלות והיתה לבעלה בבחינת „עזר כנגדו". אכן, גמלתהו טוב כל ימיה ועליה ייאמר: „רחוק מפניינים מכרה, בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר..." מטרף ביתה חילקה בין תינוקות דבי רבן הרעבים, שנצטופפו ב„חדר", הלבישתם והאכילתם.

זוכרני כיצד קרא פעם הרבי לאשתו ה„מלמדת" לסייע בידי תלמיד מפגר. הושיבה אותו ליד השולחן, שסידור היה מונח עליו ולחשה באוזניו, בקול רגוע ואימהי: „ילדי, אם תיטיב ללמוד, יבואו המלאכים הטובים לשרתך! ועתה, שנן אלף־בית־גימל".

לאחר פטירת בעלה המשיכה היא בתפקידו ושימשה כ„מלמדת" בהצלחה רבה.

שלוש בנותיה, שספגו בבית ערכי היהדות ואהבת הבריות, הירבו לעשות בדאגה לנשים דוויות וחשוכות מרפא, שנותרו אלמנות וגלמודות.

בתם, פעסיע ברומברג, נישאה למורה יצחק יעקב לעווינזון, מורה מתקדם, שלימד בבית־ספר ממלכתי־פולני (השג לא מבוטל ליהודי, באותם הימים). הוא היקנה לילדי היהודים את הלשון הרוסית והפולנית ואף מקצועות עבריים שונים, לאלה מהתלמידים שבאו אחר־הצהריים לביתו, כדי להרחיב ידיעותיהם במקצועות עבריים וחילוניים.

את יום הלימודים נהג לפתוח בשירה: „ילדים, בבית־הספר התאספנו..." אכן, מורה דגול היה, בעל קסם אישי, שהקרין מאישיותו על תלמידיו. גופו חלוש, אך כושרו הפדגוגי מעולה. הוא חבש מגבעת מודרנית לראשו ואת פניו החיוורים כיסה זקנקן דליל.

רבים מתלמידיו נמצאים כיום במולדת, מהם שטרחו בהנצחת הקהילה בספר זיכרון זה. דמותו המלבבת, הענוגה והקוסמת, זכורה להם עד היום והם מעלים את זכרו בהערצה, שכן תמיד היו ליבו וביתו פתוחים לפניהם.

מחנכים אלה וכמותם הניחו את היסוד לבתי־הספר המתקדמים אחר־כך, בתי־הספר ששימשו מקור יניקה והשראה ליהדות שורשית ולאמונה בלתי מתערערת בעם ישראל ובארץ ישראל.

כיתה בבית־הספר

יעקב גורני

ראשית היווסדו של ה„בונד"

הרעיון להקמתה של תנועת ה„בונד" בדובז'ון גמל בליבה של קבוצת חברים בשנת 1916, בעצם ימי המלחמה. חברי הירש אשר גוטליב, מי שהיה ידוע בנטיותיו הסוציאליסטיות, פנה אלי בהצעה ליטול חלק בהקמתו של סניף לתנועת ה„בונד". נעניתי לו ברצון, ועד מהרה התחלנו פונים בחשאי לחברים נוספים, שהיכרנו את השקפו־תיהם ונטיותיהם.

פגישת היסוד נתקיימה בביתו של קלינובסקי, בעליית הגג, בחדר הרווקים של גוטליב. בחדר זה עמדו תיבת עץ, מיטת ברזל, עם מזרון קש, ספסל וכיסא אחד — אלה היו הרהיטים ה„מפוארים", שקישטו את החדר.

בפגישת יסוד זו נטלו חלק החברים: יחיאל זיסהולץ, יחיאל קרוליק, חיים דויד בראון, יאיר מנדלסון, בנימין איסר נובלסקי, פישל ברוך סמוז'יק ומשה גולומב.

מאחר שעין הבולשת היתה פקוחה על צעדינו, נאלצנו לאחוז בכל אמצעי הזהירות האפשריים: באנו אל חדרנו שבעלייה דרך עלייה אחרת, שאליה הגענו בעזרת סולם. בדרך זו נתקבצנו שם בזה אחר זה.

לאחר שכיסינו את החלון בשמיכה, הרשה לעצמו אשר גוטליב לחטט מתחת למזרון המיטה ולהעלות, בחרדת קודש, כרוז מודפס, שהוא קראו באוזנינו, מילה במילה, כשאנו כולנו מטים אוזן קשבת.

בו במקום בחרנו בוועד, שעל חבריו נמנו: הירש אשר גוטליב — יושב־ראש, יחיאל זיסהולץ — מזכיר, ויעקב גורני — אשר על הארגון.

ראשית מעשנו היה לתפוס מקום נכבד במוסדות התרבות שבעיירה, בעיקר בספריה הגדולה שבמקום. עד מהרה גדל מספר חברינו והשפעתנו גברה והלכה בעיירה.

משזכתה פולין בעצמאותה, יצאה תנועת ה„בונד" מהמחתרת, כשהיא פועלת רבות לקידומם של ההמונים, אם במאבק לשיפור תנאי חייהם ואם בהקניית השכלת יסוד למבוגרים.

היו אלה חברי הבונד שהקימו, לראשונה, קבוצה דרמטית, שהעלתה מחזות שונים בעיירה. פעילותם של חברי הבונד הורגשה יפה־יפה בקרב בני העיירה והיתה לברכה להמוני העמלים.

חיים לורד

השומר־הצעיר

העיירה שלנו לא נחשבה מעולם למקום ישוב גדול, שהרי לא מנתה אלא כמה אלפי יהודים בלבד. מוקפת היתה הרים, הרי גולוב, חורשות ויערות ונהר דריבנץ חוצה אותה ומוסיף נופך רב לשלוותה. ברם, אף היא לא היתה חממה, הסגורה בפני רוחות וסערות המשתוללות בעולם; אף אליה הגיעו־חדרו הרעיונות החדשים, שניסרו בחללו של עולם בין שתי מלחמות עולם, בתקופה בה גדל דורנו, הדור שלי.

מבחינה חברתית נבדלו ביניהם יהודי העיירה לא לפי מעמדות, הנגזרים על־פי הרכוש, אלא לפי השקפותיהם ואמונותיהם, היינו — בהתאם לאידיאות שלהם. וכך נחלקו הורינו בין חסידי גור לבין חסידי אלכסנדר, בין ההולכים לבית־הכנסת לבין המתפללים בבית־המדרש.

וגם החילוניים לא היו מעור אחד, אדרבה — קשת מגוונת של דעות ואמונות: פולקיסטים, בונדיסטים, ציונים כלליים ואף קומוניסטים. המאבק בין הקבוצות הרעיוניות השונות הסעיר לא פעם את העיירה והוציאה משלוותה ומקפאונה.

אני עצמי מצאתי דרכי, כבר בגיל צעיר למדי, אל תנועת השומר־הצעיר, בשנת 1929, כשאני מוזמן למסיבת פורים שערך הקן השומרי, מסיבה בביתו של גולדמן, שנמצא לא הרחק ממאפיית פרום.

שנה זו נחקקה בליבי לא רק משום שבה נצטרפתי לתנועה, אלא משום שבאותה השנה עצמה ארעה השחיטה המזעזעת ביהודי חברון. זוכר אני, כמו ארע הדבר היום, כיצד התכנסו יהודי עיירתנו בבית־הכנסת, כדי להתפלל בצוותא ולהתייחד עם נשמות הנשחטים.

מה היה ההווי בקן אז? במה עסקנו בהיפגשנו לעיתים מזומנות? בדרך־כלל בילינו בשירה משותפת, יושבים ושרים משירי הארץ, שירי כיסופים של נוער החולם על עליה ועל חיים אחרים, שונים. חן מיוחד היה למסיבות עונג שבת, למשחקים ששיחקנו ולטיולים הרבים שערכנו, כשהווי זה מלכד אותנו ומעודד את ליבנו.

תמיכה רבה ועידוד קיבלנו מכמה פטרונים, שאם גם חלקו עלינו בהשקפת עולמם, לא מנע הדבר מהם לעמוד לימיננו, כשהם

הנהגת ,,השומר־הצעיר"
משמאל: מאיר צ'צ'נובסקי (ראש ה,,קן")

מסייעים לנו בדרכים שונות. בוודאי ביכרו לראות את הנוער בעיירה מבלה בתנועת השומר־הצעיר, מקדיש עיתותיו למחשבה ולהווי יהודי־ישראלי וצופה לעליה לארץ, מאשר מוציא זמנו לריק.

ראוי להזכיר בין הפטרונים האלה את המשפחות: אופנבך, רודה וריזנפלד, ובעיקר את הצעיר שביניהם — מאיר קזיצ'נובסקי ומשפחתו. אכן, קשה להעלות על הדעת כיצד היה הקן השומרי מתקיים בלי עזרתו של מאיר קזיצ'נובסקי, שעמד לנו בעצה ובהדרכה ולא חדל מלעודד אותנו. חלוש היה בגופו, אך עובדה זו לא מנעה בעדו מהתמסר, בכל להט נפשו, לפעולות התנועה, כשכל שאיפתו ומשאת נפשו — לזכות ולעלות לארץ ישראל.

שנות השלושים היו שנים קשות ליהודי פולין, שנים בהן גברה האנטישמיות והטילה מוראה על קהילות ישראל, ובעיקר — מאז עלותו של היטלר לשלטון בגרמניה.

בגולוב ניכר הדבר בכך שדגל צלב הקרס התנוסס מעל לבית־הספר הגרמני אשר שם, כשהוא מנבא לנו שחורות... ובדובז'ין עצמה התפשטה תנועת האנדקים, שלא נרתעה מלערוך פוגרומים ביהודים. כך, למשל, הם יצאו בתהלוכה, לאחר מאורעות פשיטיק, שנסתיימה בפיצוץ חלונות הראווה בבתי־העסק של היהודים.

פוגרום זה עדיין זכור לי, כאילו רק זה אתמול ארע: האנדקים

עברו בתהלוכה ב„רחוב הזהב", במקום בו נמצאו חנויות היהודים ופוצצו, בזה אחר זה, את חלונות הראווה, כשהם מטילים אימה ופחד על היהודים. ואמנם, יהודי העיירה הסתגרו אז בבתיהם, כשהם נמנעים מלהראות עצמם ברחובות.

היחידים שלא נרתעו מפני האנדקים ואשר לא הסתגרו בבתי־הם היו חברי השומר־הצעיר, שהוסיפו להתכנס בקן, ממשיכים בפעילות החינוכית־תרבותית. היינו מוכנים להראות נחת זרוענו לפורעים האנדקים ולהשתמש באמצעי הגנה נוספים ובלבד שלא להסתגר מפניהם בבתינו.

חמורה מזו ומדכדכת ביותר היתה התחושה שאין לו, לנוער, עתיד בעיירה. בני העשירים, והם היו מעטים במספר, יצאו לערים הסמוכות כדי ללמוד בבתי־ספר תיכוניים, אחרים — שיד הוריהם השיגה לסייע להם — היגרו לארצות שמעבר לים, לארצות־הברית ולקנדה. ואילו אנחנו הנותרים, בני „עמך", נאלצנו, לאחר סיימנו לימודינו בבית־הספר העממי, להשתלב בעסקי הורינו העלובים: חנוונות, או דוכן בשוק. ויש שהמשכנו במקצועו של האב: בחייטות, סנדלרות, צבעות או נגרות.

אחד העקרונות עליהם התחנכנו בתנועת השומר־הצעיר היתה הפרודוקטיביזציה, היינו — רכישתם של מקצועות יצרניים, שהיה בהם כדי לשנות את המבנה הכלכלי־חברתי של עמנו. ברם, קשה היה ביותר למצוא בעל־מקצוע שיאות לקבל חניכים יהודים להכ־שרה. זוכרני שטרחתי פעם ובאתי אצל בעל־מקצוע מעולה, גוי, וביקשתי ללמוד אצלו את עבודת הצבעות, אלא שהוא סרב לקבלני.

בעיירה היהודית התייחסו בבוז לבעל־המלאכה ומשום־כך נערמו קשיים על דרכם של אותם צעירים שביקשו ללמוד מקצוע. זוכרני כיצד פנתה אלי אמו של יוסף זיסקינד, חנה ז"ל, והפצירה בי לשכנע את בנה שיוותר על כוונתו ללמוד סנדלרות. שאיפתו זו של בנה יוסף, שעמד לצאת להכשרה, נראתה תמוהה ביותר בעיניה ובלתי הולמת את המשפחה האמידה. מלאכת כפיים נחשבה, באותם הימים, בבחינת כתם על המשפחה.

לא אשכח את הרושם העז שעשו עלינו חברי ההכשרה של קיבוץ „היוצרים", שמהם נמצאים כיום בכפר־מסריק, וביניהם: יצחק שפרלינג, נחמה וצדוק צודקביץ. אמנם, תקופה קצרה בלבד נמצאו חברי ההכשרה בעיירתנו, שכן קשה היה למצוא בעבורם מקומות עבודה במקום, אך אפילו שהותם הקצרה עוררה בליבנו

ועדת הקרן־הקיימת בדובז׳ין
עומדים: פלורמן יעקב, רוזן אברהם, קשצ׳נובסקי מאיר, ליפקה מאיר
יושבים: פלורמן מנשה, בילבסקי יעקב, וולדנברג יהודה

התרגשות וגאווה, שהרי לא ענין של מה בכך הוא לראות בחורות יהודיות עמלות בנסירת עצים בחצרות בתיהם של יהודים.

המדריכים שלנו היו כמובן עמוד־השדרה של התנועה והרוח החיה בקן. כמה מהם השפיעו עלי הרבה. לשמחתי הגדולה נמצאים כולם בארץ, אם גם לא כולם בקיבוצי השומר־הצעיר.

זכורה לי ששונה אופנבך, שגישתה האימהית אלינו, בני גדוד ה„כפירים", נחרתה עמוק בליבי עד היום הזה. מצאנו אצלה תמיד אוזן קשובה ולב מרגיש, עד שעצם הופעתה בתוכנו נסכה בנו נעימות וחדווה.

אף מאוחר יותר, כשהתבגרתי ועמדתי בראש הנהגת הקן, מצאתי, תוך דפדוף בספרי הפרוטוקולים, שבתקופה בה היתה שושנה האחראית על המזכירות, היו העניינים מסודרים ביותר. אכן, לא רק רכה ואימהית, אלא אף מסודרת ומאורגנת, נבונה ואחראית.

בהיזכרי באברהם רוזן, עולה בליבי מיד זכרן של מסיבות עונג שבת, בשעת בין השמשות, כשהוא מזמר באוזנינו זמירות חסי־דיות, בקול נעים ונלהב, הגורף אף אותנו הנערים.

למסיבות אלה נהג כל אחד מאיתנו להביא פירות וממתקים

מביתו, ככל אשר השיגה ידו, כשאנו עורכים אחר־כך „סעודה" משותפת. במסיבות אלה הוטמנו הזרעים הראשונים של חיי שיתוף, שהרי נתחנך כל אחד מאיתנו להביא אל ה„שולחן" המשותף כל אשר בידו.

את יעקב ליפקה אהבנו בשל כעסו החביב ובשל סיפוריו המרתקים על „השומר" בארץ, סיפורים הזכורים לי עד היום. לחיבה מיוחדת זכה בעינינו בשל מגרש המנסרה אשר להוריו, שהוא העמידו לרשותנו, מגרש שבו יכולנו לערוך משחקי ספורט שונים.

את דגלה הראשון של הקבוצה רקמה לנו מינז'ה — דגל משי אדום, עליו רקומות שיבולים ותחתיהן — השם „רות". כמה קסם לנו דגל זה וכמה נתמלאנו גאווה בהניפנו אותו.

אין ספק שליציאתם של הבוגרים להכשרה ולעלייתם ארצה היתה השפעה מכרעת על עיצוב אישיותנו. הדוגמה האישית היתה הגורם המחנך ביותר.

זוכר אני כמה גדולה היתה השפעתן של מסיבות הפרידה שערכנו למדריכים עם צאתם להכשרה, או עם עלייתם ארצה. המכתבים שקיבלנו מהם אחר־כך נקראו על ידינו בהתרגשות ובקנ־אה, כשאנו מבקשים ומצפים להידמות אליהם. גלגוליהם בהכשרות או בדרכי העליה לארץ, הרפתקאותיהם ב„עליה ב'", או במלחמת העולם שפרצה, הזינה את דמיוננו ימים רבים.

קשה יהיה לתאר את גיבושם הרעיוני של החברים בקן שלנו, מבלי לציין את השפעתו הברוכה של ישראל שלייפשטיין (כיום להב), חבר בקיבוץ מזרע עתה, אשר בא אלינו בתפקיד של שליח ומורה לעברית.

יחסו הרציני ללימודים וגישתו המעמיקה לבעיות אידיאולו־גיות עוררו בנו את התשוקה להוסיף דעת, כדי לבסס את יחסנו הביקורתי לשאלות השעה. ואמנם סייע לנו הדבר אחר־כך, כשנאלצנו לעמוד בוויכוחים סוערים עם בני תנועות אחרות, ובעיקר — עם בני תנועות שמאליות לא ציוניות.

הפעילות הציונית בקן היתה רבה. השתתפנו בכל פעולותיה של התנועה הציונית: בארגון אסיפות מטעם קרן־היסוד, במכירת „שקלים" ובאיסוף כספים למען הקהק"ל, פעולה שבה הצטיינו והיינו תמיד הראשונים.

זוכרני אותן אסיפות שסייענו בארגונן, אליהן באו יהודי

העיירה בהמוניהם, כדי לשמוע על הנעשה בארץ, כשבין המרצים החשובים נמנים: ביאלופלסקי, ד"ר שיפר וגרוס צימרמן.

הרבה פעלנו בהפצת' עיתונה של ארץ ישראל העובדת והרבה עשינו למען קיומה והרחבתה של הספריה העירונית על שמו של „שלום עליכם". אכן, מיטב שנות התבגרותי ביליתי בספריה זו, כשאני עושה כאן להרחבת ידיעותי ולהשלמתן.

ראוי להזכיר את אלה שסייעו לנו בהקמתה של הספריה ובפיתוחה: אליעזר זקליקובסקי (לוזר), אהרון הולץ, משפחת' פיין ואחרים. במסגרת הספריה נתקיימו גם ערבי תרבות, שהוקדשו לנושאים ספרותיים שונים.

מבחינה ארגונית השתייך הקן שלנו על גליל מלאווה, כשאנו מקבלים את ההדרכה החינוכית אם מטעם הנהגת הגליל ואם — מטעם ההנהגה הראשית שבוורשה.

חברים משלנו נשלחו למושבות־קיץ שבסביבות צ'כנוב, כשהם מבלים ביערות שבועות מספר. פגישות אלה תרמו הרבה להרחבת האופקים ולביסוס הרעיוני ואף לקשירת קשרים עם חברים חדשים. ומה שחשוב בעיקר — חזרנו לאחר־מכן במרץ משנה לפעילות תנועתית.

אני עצמי השתתפת' גם בסמינר ארצי למדריכים, בסמוך לוורשה, סמינר שבו נטל חלק המחנך המהולל וידיד הילדים —

בוגרי „השומר־הצעיר" בדובז'ין

יאנוש קורצ׳ק, מי שסרב לנטוש את חניכיו, בתקופת השואה, ועלה עימם לקרון המוות.

בסמינר זה נתכנסו אלה שעתידים היו ליטול את הגה התנועה לידיהם, ערב פרוץ המלחמה, ביניהם חבריו של גיבור גיטו וורשה — מרדכי אנילביץ, אשר עמדו בראש מאבקו של העם, עד רגעיהם האחרונים.

חברי לקבוצה נתגייסו לצבא שנה אחת קודם שנתגייסתי אני, הם נמצאו בשרות פעיל כשפרצה המלחמה. רובם ככולם מצאו מותם בשדות הקטל.

אני עצמי יצאתי, ערב פרוץ המלחמה, להכשרה ברובנה, עיר במחוז וולין, על גבול פולין־רוסיה. כאן מצאתני המלחמה, כשאני חש משמעותה בהפצצות האוירונים הגרמניים. מאות אלפי פליטים נהרו אל העיר, חסרי כל, נבעתים ונואשים. ביניהם היה גם חברנו שמשון, תשוש לחלוטין, עד שקשה היה להכירו.

החבל המזרחי של פולין נכבש אז על־ידי הרוסים ות׳ושבי המקום קִיבלו בשמחה את הצבא האדום. בְּרם, אני הרהרתי כל אותה עת בגורל משפחתי וביקשתי דרכים לעלות ארצה בהקדם. האמנתי שאם אצליח לגנוב את הגבול לרומניה, יעלה בידי לעשות את דרכי הלאה.

התחילו ימי נדודים, ברכבות' ואף ברגל, דרומה, דרך לבוב, סטניסלבוב וקולומיה, כשאני מצליח, באחד מלילות הסתו הגשו־מים, להגיע, בדרך לא דרך בהרי הקרפטים, לרומניה.

שנה תמימה שהיתי ברומניה, חי חיי פליט, מוטל לבית־הכלא, נתון לאיומי גיוס לצבא הפולני ולחרדה מפני הגרמנים, שכבר נראו בחוצות בוקרשט, עד שעלה בידי להתחמק ולעלות ארצה, ממש ברגע האחרון, ערב כיבושה של רומניה על־ידי הגרמנים.

אף העליה לא התנהלה על „מי מנוחות״... על הים הת׳יכון כבר חלשו אניות הצי האיטלקי, כשהאניות האנגליות נסוגות מבסיסיהן באזור זה, לעבר אלכסנדריה. לאחר שבועיים ימים של הפלגה באניות־משא, בתוך שיירה צבאית בריטית, הגענו לנמל אלכסנדריה ומשם — לנמל חיפה בארץ.

חיים לורד

הספריה על שמו של „שלום־עליכם"

הספריה על שמו של „שלום עליכם" בדובז'ין שימשה מרכז חיים תרבותי וחברתי בעיירה. ערבים מספר בשבוע, בהם היתה הספריה פתוחה, נתקבצו שם בני נוער, אם מתוך רצון להימצא בצוותא, כדי לשוחח שיחת רעים, אם כדי לעיין בספר, באולם הקריאה, ואם כדי להאזין להרצאה או לויכוח בשאלות השעה.

אנו מכירים כיום ספריות גדולות ועשירות, המכילות רבבות ומליונים של ספרים והמנוהלות על־ידי ספרנים מומחים, שקיבלו הכשרה מיוחדת לכך והשכלה מתאימה. הספריה בדובז'ין לא יכלה להתפאר ברבבות ספרים ואף לא בספרנים מקצועיים. כל כולה היתה מרוכזת בשני חדרים שבבית שכור, ב„רחוב הגשר", הספרנים היו חובבים, שעשו עבודתם בהתנדבות בעיקר, אך מתוך אהבה ומסירות.

ברם, קָשה לתָאר את הפעילות התרבותית והחברתית של הנוער בעיירה מִבלי להיזכר בספריה, שכן בה נפגשו הצעירים לעת ערב ובה קנו השכלתם אלה, שלא היה לאל ידם ללמוד בעיר גדולה, אך נפשם צמאה לדעת.

ראשיתה של הספריה במחתרת, שכן היו הספריות חשודות על הצארים, שליטי רוסיה. ואכן, הפעילות הלאומית והחברתית באותם הימים היתה קשורה ברכישת דעת, בקריאת יצירותיהם של הוגים ומהפכנים, שיצירותיהם היו אסורות ברחבי הממלכה הרוסית.

הספרים נאספו תחילה מנדבנים שונים, בעיקר מבין הפולקיסטים ופועלי־ציון, שרכשו אותם בוורשה ובלודז' ותרמו אותם לספריה. במרוצת הזמן נתרבו הספרים, באידיש ובפולנית בעיקר ואחר־כך אף בעברית.

פיין, מי שהיה מפעילי הקומוניסטים היהודים בעיירה, ניהל את הספריה, כשהוא מארגן אותה למחלקותיה השונות ומדריך את הקוראים בעצה. על ידו עזרו מנשה פלורמן (ציוני כללי), מאיר קשצ'נובסקי ושמשון אברמוביץ (השומר־הצעיר) וזליקובסקי אליעזר (פועלי־ציון).

הספריה התבססה על תשלום חודשי של חבר — דמי חבר, בעד הזכות להחליף ספרים ולהשתתף בפעולות התרבותיות השונות

שהתקיימו באולם הספריה. בנוסף לכך נמצאו נדבנים שתמכו בה בכסף.

משעברה הנהלת הספריה לידי נמצאו בה כבר למעלה מ־3000 ספרים ועשרות עיתונים, שבועונים וירחונים, שנתקבלו מערים ומארצות שונות. מספר החברים ששילמו תשלומיהם מדי חודש בחודשו עלה על מאה — מספר לא מבוטל בעיירה קטנה.

בין הספרים ניתן היה למצוא ספריהם של סופרי אידיש: מנדלי מוכר־ספרים, שלום־עליכם, פרץ ואחרים וכן ספרים מתורגמים לאידיש על נושאים בכלכלה מדינית, במרכסיזם וכו'.

זכור לי אולם הספריה שהיה מקושט בתמונות'יהם של שלום־עליכם, מאפו וביאליק, אולם שהכיל כ־200 מקומות ישיבה. כאן נערכו, בעיקר בלילות שבת, ערבי תרבות שהוקדשו לביקורת ספרים או לעריכת משפטים ספרותיים. כך, למשל, הוקדש ערב אחד לפרץ מארקיש וערב אחר לספרו של אוסקר ויילד — תמונתו של דוריאן גרי.

באולם הספריה התקיימו גם אסיפות רבות שהוקדשו לפעילות ציונית, אם כדי לארגן הפצת שקלים, אם כדי לשמוע דו"ח מהקונגרסים הציוניים ואם כדי לשמוע מפיו של שליח על הנעשה בארץ ישראל.

אין איש יודע מה עלה בגורלה של הספריה בתקופת השואה. בוודאי היתה למאכולת אש, כפי שעלה בגורלם של בתי הכנסת שבעיירה ובתי־המדרש.

יום סרט לטובת הקרן־הקיימת

מימין: יחיאל פוגל, פריידה גורני, צפורה אלברג, עזריאל דוברושקלנקה, איטה רפפורט, לידזברסקי, שמיל־ברוך רוסק, אסתר פריידה פרום.

שלום - עליכם ביבליאטעק

דאַבראָווין [illegible]

No 71

8/8 1922

הער ליכטענפעלד וואלף

שיקאגא

[illegible]

האבען מיר באשלאסען זיך צו ווענדען צו אונזערע לאנדסלייט וועלכע געפינען

זיך אין אמעריקא, [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

„[illegible]" „שלום עליכם ביבליאטעק"

אין דער האפענונג [illegible]

מיט אכטונג

[illegible]

דער סעקרעטאר [illegible]

שלום עליכם ביבליאטעק [illegible]

מכתב שנשלח אל וולף ליכטנפלד בשיקאגו מהנהלת ספרית „שלום-עליכם" בדובז'ין

יעקב ווז׳וס

המאבק להשכלה בעיירתנו

הנני מבקש להעלות במאמרי זה כמה זכרונות מימי עברי בדובז׳ין, מתקופת ילדותי, מאורעות וחויות שהשאירו רישומם בליבי.

זוכר אני את אגודת „תפארת בחורים" שיסדנו בעיירה, אגודת צעירים שביקשה לתת גון רענן לחיים הדתיים. כך, למשל, ערכנו מסיבה מפוארת וחגיגית, עם סיום כתיבתו של ספר תורה, בביתו של ר׳ יצחק ליכטנפלד, כשהמחותנים העיקריים בשמחה זו היו — עזריאל אליהו ליכטנפלד, דניאל מילר, אברהם יעקב רוזנוקס, האחים פוגל ואנוכי. בסיומה של המסיבה יצאנו לעבר בית־הכנסת, במקום שנתאספו כבר מאות מיהודי העיירה. בהגיענו לשם עם ספר התורה, קידמה את פנינו המקהלה בשירת „הללויה". הנאספים הצטרפו כולם לשירה ויצאו לבסוף בריקוד צוהל ועליז. לאחר־מכן התכבדו ביין ובעוגיות, כִּנְהוּג „בעיירתנו.

כעבור שנים מספר יסדנו מוסד סוציאלי, ששם לו למטרה לסייע לנצרכי העיירה. ערכנו רשימה של כמאתיים בעלי־בתים, שהיטלנו עליהם מס חודשי, בסכום של עשרים וחמש קופיקות. אנו, החברים, גבינו את המס מדי חודש בחודשו וקנינו בכסף זה תפוחי־אדמה ופחמים להסקה. כל משפחה נצרכת קיבלה מאתנו מנה חודשית של חמישים ק״ג תפחי־אדמה וחמישים ק״ג פחמים להסקה, בתקופת החורף. היתה זו עזרה חשובה לנזקקים, אם גם לא היה בה כדי לפתור לחלוטין את בעיית קיומם. את החסר השתדלו למלא עסקני העיירה ונשים צדקניות, שהקדישו מזמנם ומכוחם לאביוני העיירה.

הכמיהה להרחבת הדֵעת ולתרבות, בראשית המאה הזו, עוררה קבוצת צעירים, ביניהם — עזריאל זקס, שלמה הרטברוט, שמואל פרום, אברהם צודקביץ, חיים וולף רפפורט ואנוכי, להקים ספריה בדובז׳ין.

עִנְין זה לא היה פשוט כל עיקר, באותם הימים. השלטון הרוסי עשה כל מה שהיה בכוחו כדי למנוע הפצתה של תרבות באזורי הכיבוש, ויותר מכול נזהר שלא להרשות הקמתה של ספריה, העלולה לשמש מקור להפצת דעת.

אמנם, הָיוּ בידי כָּלַ אחד מאתָנוּ מספר ספרים, שאף נהגנו

נציגי העיירה בהערכותם לבחירות לסינט הפולני
במרכז: בוליסלב ורשבסקי והינך פינצ׳בסקי

להעבירם מיד ליד, אך לא היה בהם כדי לספק את כמיהתנו הגוברת והולכת לקריאה, ובעיקר — קריאת ספריהם של סופרי האידיש.

אני עצמי נמניתי על קוראי ספריה בליפנא, הסמוכה לעיירתנו, ושמואל פרום נמנה על קוראי הספריה שבעיירה שרפץ. ברם, לא תמיד עלה בידינו לקבל את אותם הספרים שביקשנו, מאחר והיו קופצים רבים עליהם. משום־כך הלכה ונתחזקה שאיפתו של הנוער להקים ספריה בדובז׳ין.

הבקשה הראשונה לאישור הקמתה של הספריה נשלחה למושל שבעיר המחוז פלוצק, בשמו של עזריאל זקס. כפי שנתברר לנו אחר־כך, נשלחה לעיירתנו ועדת חקירה, שהיתה מורכבת מאנשי הבולשת. אלה בדקו וחקרו והגישו מסקנותיהם לשלטונות. התשובה שקיבלנו כעבור זמן מה היתה שלילית.

לא היינו מוכנים להיכנע והוספנו להטריד את השלטונות בפניות נוספות, כשאנו מחפשים דרכים להתגבר על המכשולים.

חזרנו ושלחנו בקשה נוספת, הפעם בשמו של יוסף חיים רודה, אך אף בפעם זו סרבו לנו. ניסינו, על־כן, בדרך אחרת, כשאנו מבקשים להערים על השלטונות. היגשנו את הבקשה בשמו של קוטנר, ליפנאי

ששימש מורה בדובז'ין, כשהנימוק בפעם זו הוא — רצונו של המורה להעזר בכך לקיומו. אלא שאף פנייה זו נתקלה בקיר אטום.

משנוכחנו, לצערנו, שכל הנסיונות עלו בתוהו, פנינו לאגודת „הזמיר" במלבה (אגודה להפצת השכלה), שבין יתר פעולותיה ניהלה ספריה גדולה, וביקשנו ממנה להקים סניף לספריתה בעיירתנו. תשובתה לא היתה מעודדת ואנו החלטנו לשגר למלבה את חברנו אליעזר זקליקובסקי, שהיה שאר־בשרו של הסופר המפורסם יקיר ורשבסקי, ששימש יושב־ראש אגודת „הזמיר".

ברם, אף שליחות זו לא הוכתרה בהצלחה. חברי אגודת „הזמיר" הסבירו לנו שאין באפשרותם להענות לבקשתנו. תחת זאת הציעו לנו לפנות לאגודת „הזמיר" בוורשה, שבראשה עמד הד"ר לוין, אישיות נעימה ורבת פעלים.

תפקיד זה הוטל עלי. נסעתי לוורשה והגעתי למשרדי האגודה, בשעת ישיבת הוועד. נוכחתי עד מהרה שנקלעתי לשם בשעה לא מתאימה. הד"ר לוין התנצל בפני והזמינני לבוא אליו לביתו למחרת היום.

השיחה שנתקיימה בינינו היתה נעימה, אך תוך כדי כך נתחוור לי שלא נוכל לקבל את האישור להקמת סניף לספרית „הזמיר" בדובז'ין. אמנם, כדי שלא לשלחני בלא כלום, עמד ורמז לי, שרק בידי „חברת מפיצי השכלה" שבפטרבורג, שעל פעיליה נמנה גם נשיאנו — זלמן רובשוב־שזר, לסייע בידינו.

פנינו במכתב ל„חברת מפיצי השכלה" ושטחנו בפניהם את בקשתנו. כעבור זמן מה קיבלנו מהם תשובה ארוכה ומפורטת, שבה הסבירו לנו, שאין לאל ידם לעזור לנו.

מאחר שכל נסיונותינו עלו בתוהו, החלטנו להסתכן ולהקים ספריה בלא אישור השלטונות. זימנו את חברינו לאסיפה, תארנו לפניהם את גילגולי פניותינו וביקשנו את אישורם להקמת הספריה, על אפם ועל חמתם של השלטונות.

משנתקבלה הסכמת כל החברים, עמדנו והתקשרנו עם אחד הסוכנים, שהיה נוסע לרגל מסחרו לוורשה, והטלנו עליו לרכוש בעבורנו ספרים, על־פי רשימה מפורטת שמסרנו לידיו.

ספרים אלה הובאו לביתו של עזריאל זקס, נרשמו והושמו בשני ארונות, שהיו מיועדים לכך.

כדי להישמר מעיני השלטונות נמסרו הספרים לקריאה רק לחברים, שבאו לביתו של עזריאל זקס בשעות הערב, בין שש לתשע,

כששני חברים ניצבים ליד הבית, להזהיר את העוסקים בספריה מפני סכנה.

כעבור שבועות מספר הבחנו בתנועה חשודה של שוטרים בס־ביבות הבית. חששנו לבטחונו של זקס, שכן הנתפס בארגונה של ספריה בלתי־ליגאלית היה צפוי למאסר של שלושה חודשים. החלטנו, על־כן, לחסל את הספריה, שהשקענו בהקמתה מאמצים רבים כל כך. ארזנו את הספרים בארגזים מספר והעלינו אותם לעליית־הגג שבבית אבי.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה והגרמנים נכנסו לעיירתנו, הוקם שם שלטון אזרחי, בראשותו של סגן גרמני בשם שאדה. פנינו אליו וביקשנו רשות להקים ספריה. הוא מיהר לאשר בקשתנו. וכך, לאחר זמן קצר, הקמנו ספריה גדולה, בביתו של נובלסקי, שמנתה, כבר בראשיתה, למעלה מ־2000 ספרים. הספריה הלכה ונתרחבה והפכה להיות מרכז תרבותי חשוב בעיירתנו. על חברי הוועד הראשון של הספריה נמנו החברים: יעקב פיעניק, חנוך פינצ׳בסקי, יוסף ולדנברג, מאיר כהן, דויד כהן, בונם זקליקובסקי ואליעזר זקליקובסקי.

בישיבתה הראשונה של הוועדה הוחלט לקרא את הספריה על שמו של שלום־עליכם. במרוצת הזמן התחלנו מקיימים, באולמה המ־רווח של הספריה, ערבי ספרות, שמשכו קהל רב.

מן הראוי להזכיר בין פעילי הספריה את החברים: משה זונאבנד, יוסף חיים רודה, הירש וולף רוסק, נחום פראגר, משה חיים צירקלרש, שעשו הרבה להרחבתה ולביסוסה. על אלה נמנו גם הנשים: הנדל דובז׳נסקי, אסתר ווז׳וס וחיה מילר, אשר הקדישו מזמנן וממרצן להרחבת הספריה ולפעולות תרבות הקשורות בה.

כעבור תקופת מה נתרחבה הפעולה התרבותית של הספריה ונתארגנו קורסים ללימוד הלשונות — עברית, אידיש, פולנית וגרמנית, בהנהלתם של יעקב אייזיק ודב ילובסקי.

היתה זו תקופה של פעילות תרבותית ערה, שהקיפה רבים מצעירי העיירה.

המשרד הארצי־ישראלי בדובז'ין
עומדים מימין: אהרן צודקביץ, מנשה דוברושקלנקה, שלמה הולץ.
יושבים: אהרן הולץ, למל רזינה, יעקב יחיאל בילבסקי, מנדל פרום,
ניסן פוגל, מרדכי גולדברג

צעירי תנועת ה„מכבי" בעיירה

קבוצת „פועלי־ציון" (תמונת בורכוב במרכז)

רוח וחזון

פ"נ

מקוננות קראו, ולחכמות שלחו, ולחכמים קרבו ונקהלו

אבקש יחד, נוהי בזעקה, ונרבה קול יללה

על נפלה עטרת ראשינו, ונהפך לאבל מחולינו

רפו כל ידינו, כי נשארנו שלום וקדש

שבת משוש לבנו, באות עליון אדונינו נפש יקרה

רבי מאיר פייוועל בן יהודה זכרונו לברכה

גודל צדקו בלמדו תורה עם תלמידים, ענוו יהלוך

את נפשו למסור בהרבצת תורה לעניים, באמונה נכונה

בן נ"ה שנים כ"ט אדר תרנ"ח הלך לעולמו, ואיך

ת'נ'צ'ב'ה

אלה הם הדברים שנחרתו על מצבתו של ר' מאיר פיוועל. דברי הספד מיוחדים במינם ובסגנונם: מעין קינה ענוגה, הכתובה בשפת קדמונינו ומעידה על גודל נפשו ועל צניעותו של מי שמסר נפשו על הרבצת תורה לבני עניים.

(ראה עמ' 92)

יהודה רוזנוקס

בימי חג ומועד

חודש אלול בא ומיד אתה חש באווירה מיוחדת היורדת על העיירה, אווירת החגים הנוראים הקרבים ובאים. מבתי התפילה בוקעים ועולים קולות השופר, המכריזים על יום הדין, מעוררים את היהודי לחזור בתשובה.

עדיין אין שינוי ניכר חל במנהגיהם ובעיסוקיהם של בני העיירה, עדיין הכול נוהגים כמנהגם, כבשאר ימות השנה. אך עם בוא ימי הסליחות הקצרים, מתפוגגת וסרה אותה אדישות כביכול והחרדה מפני יום הדין נותנת אותותיה בכל אחד ואחד.

בראשית האשמורת השלישית מתחיל ה„שמש" לכתת רגליו מבית לבית, נוקש בפטישו הקטן על הכתלים ומעורר את היהודים לקום ממיטותיהם, כשהוא מכריז בניגון מסורתי: — עורו, עורו, קומו לסליחות!

אף אותם חנונים, שהם עסוקים משך כל ימות השנה בחנויותיהם ואינם נקרעים מהן אפילו לתפילת מנחה ומעריב, משאירים שם עתה את האישה במקומם ומשתחררים מכל עסקיהם, כדי להשתתף בתפילה בציבור בבית־הכנסת.

תחושת יום הדין יורדת על בית־הכנסת בראש־השנה, ביחוד כשמשמיעים את התפילה „ונתנה תוקף" ומגיעים אל הפסוקים המחרידים: „מי יחיה ומי ימות..." אפילו אלה שאינם יודעים פירוש המילות ואינם יורדים למשמעותם של הדברים, מתפללים מתוך כוונה מלאה, מבקשים מרבונו־של־עולם לגזור דינם לטובה...

ואין המתפללים ממהרים לחזור לביתם ביום זה, אלא נשארים בבית־הכנסת גם בהפסקה, מצטופפים ליד השולחנות, מי להאזין לדברי תורה ומוסר, מי ללמוד פרק במשניות ומי לומר פרקי תהילים.

למחרתו של ראש־השנה מתחיל סדר הכפרות: אבות המשפחה דואגים לקנות עופות לכפרות, לכל בני הבית, איש איש כפי שידו משגת. וכבר בערב יום הכיפורים, מן השעות המוקדמות שלאחר תפילת השחרית, יורדת קדושת חרדה על הכול, ובני העיירה מתחילים בהתרת נדרים, שהרי רשאי בית הדין של שלושה להתיר נדריו של אדם מישראל.

מזדרז כל איש ואיש למצוא שלושה שישמשו לפניו כבית דין, כדי לקרוא באוזניהם את הנוסח המקובל להתרת נדרים, ואלה עונים לו כמקובל ומתירים את׳ נדריו. רק לאחר־מכן יסבו היהודים לשולחן, ימזגו יין וישתו לחיים, כשהם מאחלים איש לאחיו שנה טובה וחתימה טובה.

בצהרי היום, בשעה אחת לערך, מתחילה תפילת המנחה, מנין אחד מסיים תפילתו ושני מתחיל. בתפילת ערבית, בערב יום הכיפורים, משתתפים כל יהודי העיירה בתפילה, כשאיש אינו נעדר.

זו היא גם שעתם של הגבאים, הנוהגים לגבות מהמתפללים כל נדריהם במשך השנה, נדרים שטרם נפרעו. ההכנסות של יום זה כיסו כמעט את רוב ההוצאות של השנה כולה.

בערב יום הכיפורים נוהגים מוסדות׳ שונים — „חברת ביקור חולים״, „קופת גמילות־חסדים״, קהק״ל ואחרים להציב בבתי־הכנסת קערות לאיסוף תרומות. כל המתפללים נוהגים אז לתרום בעין יפה, איש איש לפי יכולתו.

ארשת של רצינות פרושה על פניהם של המתפללים בשובם לבית׳ם, כדי להסב עם בני המשפחה לסעודה המפסקת. הסעודה מתנהלת בלי שיחות חולין, כשאווירת יום הדין מרחפת בבית. לאחר־מכן קרבים הילדים אל האב, כדי לקבל ממנו את ברכתו המסורתית — לשנה טובה תיכתבו ותיחת׳מו!

ראש המשפחה ניצב אז נרגש כולו, לבוש קיטל צחור, כשעל פניו ארשת דאגה חמורה. הוא פורש ידיו מעל לראשי הילדים ושפתיו ממלמלות ברכה ארוכה. מנגד לו ניצבת האישה־האם, רכונה על הנרות, עיניה זולגות דמעות והיא מתפללת בקול לחש ומבקשת על בעלה ועל ילדיה, שייכתבו וייחתמו לחיים טובים.

רגעים אלה נחרתים עמוק־עמוק בנשמותיהם של הילדים. שנים רבות חלפו מאז הייתי אף אני אחד הילדים בביתו של אבא, אך עדיין זוכר אני בחרדת קודש מראה זה, כאילו רק אתמול היה הדבר.

משיוצאים, אחרי הסעודה המפסקת, אל הרחוב מורגשת כבר בכל מקום אווירת היום הקדוש. אנשים נוהרים לבית־הכנסת, כשאיש איש מאחל לרעהו שנה טובה.

גם בית־הכנסת משנה את מראהו: מימין, בכניסה, עומד שולחן ועליו ארגז חול, שנרות נשמה תקועים בו; שחת רעננה וריחנית, שריח השדה עולה ממנה, פזורה על הרצפה, כדי שיוכלו המתפללים לחלוץ נעליהם ולא לחשוש מפני הצינה.

המתפללים המבוגרים עטופים כולם בטליתות, כשרבים מהם

לבושים קיטלים לבנים. המתיחות מגיעה לשיאה כשמוציאים את ספרי התורה מארון־הקודש ושניים מנכבדי העדה ניצבים משני עבריו של החזן, כשזה משמיע את הפסוקים המרטיטים: „על דעת המקום ועל דעת הקהל"...

ואז, כשמתחיל החזן תפילת „כל נדרי", עולה קול בכיין של הנשים מעזרת־הנשים, המבקשות למצוא בדמעותיהן פורקן לדאגותיהן ולחששותיהן מפני יום הדין. וגוברת אותה שעה תחושת הקדושה והחרדה בבית־הכנסת כולו...

ומשמגיע יום הצום לסיומו, בתום תפילת נעילה, משתנה מצב נפשם של המתפללים: ארשת התוגה שעל פניהם חולפת ותחת זאת מאירות עתה עיניהם בתחושת ביטחון, האופיינית כל־כך ליהודים. ליבותיהם מתמלאים אמונה, שאכן נתקבלה תפילתם בציבור וכי הם עתידים לזכות בשנה טובה ומבורכת.

ואף הרחוב כאילו נשתנה מראהו: אורו של ירח מלא נוגה עליו, מגרש את הצללים, כאילו ביקש להכריז על החיים המתחדשים.

המבוגרים עדיין אינם ממהרים לבתיהם, למרות הצום הקשה, אלא משתהים מחוץ לבית־הכנסת על מנת לקדש את הלבנה בהתחדשותה ולקיים בתפילה זו מצווה ראשונה ע"ח השנה החדשה.

ונמצאים כאלה הנוהגים, לאחר סעודת מוצאי יום הכיפורים, לתקוע יתד במקום המיועד לסוכה.

קבוצת צעירים בחורשת שוצן־וואלד
במרכז למטה: ברצ'ה הולץ

ומי שלא ראה שמחת תורה בעיירה לא ראה שמחה של ממש מהי. בליל החג מתמלאים בתי־הכנסת מתפללים, שעיניהם זוהרות בשמחת החג. הכול מצפים להקפות, שכולם, מקטון ועד גדול, מתכבדים בהן. השירה בוקעת ועולה עד לשמים והריקודים מרעידים את אמות הסיפים של בית־הכנסת. וככל שנמשכות ההקפות כן גדלה השמחה והולכת.

למחרתו של יום מקדימים בבתי־הכנסת את התפילה, כדי שאפשר יהיה להתחיל בקידוש חגיגי. מנהג זה מקובל על יהודי העיירה מזה דורות, וכל אחד ואחד משתדל להביא כיבוד־קל כפי יכולתו. ואלה שיש לאל ידם, מכינים קידוש ראוי לשמו ומזמינים את קהל המתפללים לבתיהם. „קידושים" אלה מתמשכים עד לשעת הצהרים. נקל להבין שהמתפללים כבר מתקשים להנות אחר־כך מהסעודה בבתיהם. אכן, יום שכולו שמחה וחדוה.

צעירי דובז'ין
בשורה השניה מלמטה, במרכז: הירש הרטברוד

אברהם דור (דוברושקלנקה)

תיאטרון יהודי בדובז׳ין

(לדמותו של יעקב ברוך דיגולא)

זה מכבר חלפה אותה גישה ביקורתית כלפי העיירה היהודית, שנתפסו לה בעיקר סופרי ההשכלה, ומאוחר יותר — מנהיגי התנועות החלוציות. כיום אנו יודעים להבחין במידת ההגזמה שהיתה בבי־קורת זו ויודעים להעריך את כשרון החיים ויכולת העמידה שהיו לאבותינו, בני העיירות.

כיום עומדים אנו משתאים נוכח גבורה ללא כותרות ונוכח עוז ללא מליצות שהיו אופייניים לרבים רבים מבני העיירה, אשר ידעו לעמוד מול כל הנגישות ו„להתחכם" לגויים על־ידי יצירת חיים יהודיים עשירים, על אפם ועל חמתם.

ואכן, תוססים היו החיים בעיירה, לא רק באוהלה של תורה, אלא אף בחיי היומיום. היה לה, לעיירה, הווי משלה, שאיפיין אותה מסביבתה הגויית וייחד אותה.

אין ספק שהתיאטרון היהודי מילא תפקיד חשוב ביותר בהווי זה, שהרי כאן, על הבמה, ניתנה לנו האפשרות לבטא את אשר בליבנו, להרקיע על כנפי הדמיון ולחלום...

גם בדובז׳ין היה תיאטרון שכל כולו של איש אחד היה, יעקב ברוך דיגולא. וכי מי, מלבדו, היה מוכן לעשות ימיו ולילותיו קודש להעלאת מחזה, בתנאים קשים ועם שחקנים חובבים, שלמדו תחת הדרכתו את ראשית ההיגוי הנכון ואת ראשית העמידה על במה ? !

הנה הוא לנגד עיני : ממוצע קומה, שערו ארוך ויורד על ערפו, מגולח למשעי ופניו — שוחקות. השחוק לא ירד מעל פניו ; תמיד קידם את האנשים בצהלה, כשהוא מוכן ומזומן לספר בדיחה ממולחת.

בנו של חזן העיירה היה, רווק שהוסיף לגור בבית הוריו. לא היתה הצגה בעיירה שהוא לא נטל בה חלק, אם כבמאי ואם כאחד המארגנים. במרצו הרב עודד את השחקנים החובבנים, כשהוא קורא

תחילה באוזניהם את המחזה ומרחיב את הדיבור על הדמויות. רבים הנערים מבני העיירה שנמנו על תלמידיו־שחקניו. אף אני זכיתי ליטול חלק באחת ההצגות — **ר' 'אבהלה אשכנזי,** מאת ז. אנכי.

את המחזות מצא בסיפוריהם ומערכוניהם של סופרי האידיש: שלום־עליכם, פרץ ואחרים, כשהוא מתאימם לבמה. ההצגות נערכו באולם מוז'נסקי, אולם מיוחד להצגות, שהכיל כ־300 מקומות ישיבה.

כמה עמל וטרח יעקב ברוך דיגולא כדי להעלות מחזה על הבמה, לא רק בבחירת שחקנים מתאימים ובהדרכתם, אלא אף באיסוף תלבושות ואביזרי במה אחרים, שלא עמדו לרשותו.

תחילה לא הביטו החסידים שבעיירה בעין יפה על פעילות תיאטרונית זו, אך במרוצת הזמן הסתגלו לרעיון, מה גם שההצגות נערכו בימי החגים, כשליבו של יהודי משתוקק למעט נחת.

ברם, אנחנו, הצעירים שבעיירה, היינו כרוכים אחריו מאוד ודמותו העליזה קסמה לנו. הוא זכור לנו כמי שתרם הרבה לחיים החברתיים והתרבותיים בדובזין.

הצגת „אלהים, אדם ושטן" בתיאטרון החובבים בעיירה

יהודה רוזנוקס

רעיון העליה לארץ מכה שורשים

התפשטותו של הרעיון הציוני בקרב יהדות פולין והתגברות׳ הכמיהה לארץ ישראל לא פסחו גם על דובז׳ין וגולוב. זוכר אני, עוד מתקופת נעורי, את ראשוני הציונים בעיירה, שמראה החורבן שבא בעיקבות הפוגרומים וזעקת היאוש שהקיפה את המוני בית ישראל, הציתה את אש הרעיון הציוני בלבבם ושוב לא חדלו, אף לרגע אחד, מלעורר את׳ בני עמם לעזיבת הגולה.

הפוגרומים המזעזעים פקחו עיני רבים, שקודם לכן ראו בחזון הציוני מקסם שוא וחזון תעתועים. עתה חל מפנה בלבבות ורבים התחילו שואלים את עצמם: מה לי פה ומי לי פה?!

הפסוקים שקודם־לכן נאמרו כלאחר יד: „...ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים״... „בנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו״... קיבלו מעתה את משמעותם המלאה והמחייבת. רבים מבני הנוער נתקרבו לרעיון הציוני, כשהם מבקשים להגשים משאת נפש של דורות׳.

כמובן שלא חסרו הורים שביקשו למנוע בעד בניהם מלעלות לארץ, אלא שבענין זה שוב לא קיימו הבנים מצוות כיבוד רצונם של אב ואם. רבים מבני העיירה נצטרפו לתנועה החלוצית, יצאו למקומות הכשרה והכינו את עצמם לעליה.

התשוקה לעזוב את הגלות נתחזקה פי כמה וכמה למראה עליית קרנם והשפעתם של האנטישמים למיניהם, שהרבו להתפרע ברחובות׳ הערים, כשהם מתנכלים ליהודים. צעירי העיירה הרגישו שהקרקע בוער מתחת רגליהם וכי שוב אין להם עתיד בארצות הדמים. נתגבשה בליבם ההחלטה שעליהם לעלות לארץ ישראל ולסייע בבנינה ובתקומתה של המולדת החדשה־ישנה.

אמנם, עדיין נמצאו רבים שעיניהם טחו מראות נכוחה, שהתעלמו מן המציאות הקשה והמדכדכת ולא הבחינו בת׳מורות המדיניות ולא חשו בשנאה המפעפעת כלפי היהודים. כבנות יענה

טמנו ראשיהם בחול, מצפים עד יעבור זעם... עד שטלטלה אותם הסערה הנוראה...

בין הראשונים שעלו לארץ, בראשית המאה התשע־עשרה, היתה משפחת ר׳ אפרים אליעזר גראנאט, ואחריהם — ראשוני החלוצים, שעלו צעירים לימים: הרטברוט שלמה ויהושע אייזיק ז״ל.

ראוי להזכיר את ר׳ פייבש ליפקא הציוני, שהיה מגדולי התורה ומחסידי אוטבוצק, אשר כבר בשנת 1913 התחיל מטיף לרעיון הגאולה. התלהבותו גדלה עוד יותר כאשר ערך ביקור בארץ וראה במו עיניו את השממה הרבה ואת דור המגשימים הנאבקים עימה ויכולים לה. אז נסע מעיר לעיר ועורר את אחיו היהודים לקום ולעלות לארץ הקודש ולבנות הריסותיה.

עמלו לא היה לשוא. התנועה הציונית בדובז׳ין וגולוב גדלה והתרחבה, כשחברי תנועות הנוער הנלהבים קמים להגשים את חלומם, נוטשים אחריהם את בתי הוריהם ועולים לארץ ישראל.

תנועות הנוער שקמו העמיקו את הפעולה הציונית ועשו לרכישת הלבבות. רבים התחילו ללמוד את הלשון העברית ולהעמיק בתוֹרת הציונות, שכבשה את הלבבות.

כאמור, היו ש. הרטברוט וי. אייזיק ראשוני המגשימים. הם התחילו את לימודיהם בגמנסיה „הרצליה" ואף זכו לסיים בה את חוק לימודיהם. הראשון נהרג בסוף מלחמת העולם הראשונה, בהיכנס הגרמנים לארץ, והוא עודנו צעיר לימים, ואילו השני — י. אייזיק הצטרף לארגון „השומר", ששם לו למטרה להגן על הישובים היהודיים מפני שודדים ערבים. הוא היה ממניחי היסוד של כוחות ההגנה העברים, מימי „השומר" ועד לתקומת מדינת ישראל, כאשר שימש בדרגת סגן אלוף בצה״ל.

הראשונים לא נשארו בודדים; רבים אחרים באו בעיקבותיהם, תורמים מכשרונותיהם ומלהט נעוריהם לבנינה של הארץ.

יהושע אשל (איזיק)

הדובז׳ינאים הראשונים בארץ

זוכרני, עוד ילד הייתי בדובז׳ין, כשהתרחש אותו מאורע שהסעיר את ליבי ואת ליבות בני העיירה כולם: יהודי פשוט — האופה מרדכי גליצנשטין, קם יום אחד, נטל עימו את כל בני משפחתו ועלה עימם לארץ ישראל. הדבר ארע ב־1908 (או ב־1909). איני זוכר כמה שנים שהה אותו יהודי פשוט בארץ, שנתיים־שלוש; איני יודע במה ניסה לשלוח ידו בהיותו כאן, ואף איני יודע משום מה חזר לדובז׳ין.

כשנתיים־שלוש לאחר־מכן עלתה ארצה כל משפחת אפרים אליעזר גראנאט (רימון). היה לו בדובז׳ין „חדר־מתוקן", הראשון מסוגו בעיירה, שבו לימדו עברית בעברית. אחי הבכור, יעקב ז״ל, למד אצלו ואף נדבק בציונות. ביקרתי, יחד עם אחי המנוח, ב„חדר" זה וזכורים לי היטב מראהו והרוח ששררה בו.

ב־1913 עליתי ארצה, כדי ללמוד בגמנסיה „הרצליה" (בהשראתו של אחי יעקב ובתמיכתם של אבא ז״ל וכל בני המשפחה). משפחתי אמנם לא היתה ציונית, אך בעלת שורשים יהודיים עמוקים ובעלת הכרה לאומית מובהקת. כמשפחה שקיומה היה על החקלאות (היתה לנו חווה חקלאית, במרחק של כ־15 ק״מ מהעיירה), הרבינו לדבר על המתהווה בארץ־ישראל וידענו על ההתחלות של חקלאות אינטנסיבית בה.

דודי, שמחה איזיק מפלונסק (מורו ורבו של בן־גוריון), כבר נמצא בארץ שנים מספר וחי בפתח־תקוה. דודי מצד אמי, מנדל באום ז״ל מוולוצלבק, היה ציוני „שרוף" והוא הוא שנתן לי את ה„דחיפה" הסופית לעלות ארצה. עליתי כתלמיד ונמניתי על המחזור השביעי של הגמנסיה „הרצליה".

בארץ נפגשתי עם משפחת גראנאט — אנשי מסורת, שהקפידו על קיום מצוות הדת כהלכתן. ביתם היה ברחובה הראשי של נוה־שלום, במקום שהיתה להם גם חנות מכולת. רוח דובז׳ינאית, במובנה הטוב של המילה, שררה בביתם. הם הקיפוני בחמימות רבה. הוספתי להיפגש עימם משך שנותיה הראשונות של מלחמת העולם הראשונה, עד עצם ימי הגירוש מיפו ותל־אביב (1916). כבר עם פרוץ המלחמה נותקו קשרי עם בית הורי שבדובז׳ין ומצבי החומרי, כמצבם של שאר חברי, היה קשה ביותר. זוכרני, שהגברת רימון עמדה וסרגה

שאיע נתן ליפקה ואברהם דור (דוברושקלנקה) בתקופת היותם
מדריכים בתנועת נוער בעיירה

לי זוג סנדלים מחבלים, מאחר ולא היו לי נעלים לנעול. פעמים מספר פגשתי גם את המשורר יוסף צבי רימון ז״ל, שנתפרסם באותם הימים מאוד.

בראשית 1914 הגיע ארצה מדובז׳ין שלמה הרטברוט. אותו ידעתי מדובז׳ין. הוא היה דובר עברית עוד מהבית, התכונן יפה לעלייתו, היה חלוץ, אידיאליסט וטיפוס מובהק של איש העלייה השניה. הוא פנה, כמובן, לעבודה חקלאית ועלה לגליל ולעמק יזרעאל. חי זמן־מה במרחביה. ב־1915 הקימו הגרמנים שדה תעופה בעפולה לאוירוני המלחמה שלהם. לרגלי עבודתו נזדמן שם הרטברוט ונהרג בהפצצת שדה־תעופה זה על ידי טייסים אנגלים. הוא נקבר בבית העלמין של מרחביה, לרגלי הר גבעת־המורה (על יד עפולה עילית כיום). קברו נמצא בין קברי חלוצי העמק ואנשי „השומר״. נפגשנו כמה פעמים. הוא התלבט בלבטי אנשי העבודה של העלייה השניה. במותו המקרי, ללא עת, הלך מאתנו בן־עיר מהמעולים ביותר. לפגישתנו האחרונה הוא לא הגיע. יהי זכרו שמור בליבנו.

באביב 1914 הגיע ארצה בן־דודי (שני בשלישי), אשר דובז'ינסקי, בנם של בינה והרשל דובזינסקי מדובז'ין. הוא סיים בית־ספר חקלאי בגרמניה והגיע ארצה על מנת להתנחל כאן כחקלאי. בגרמניה (בשטונהורסט) למד יחד עם כמה ישראלים בני איכרים מכאן, וביניהם אחד מראשון־לציון, בן למשפחה שנמנתה על מייסדי המושבה, מאנשי העלייה הראשונה, הוא הוזמן לגור ולעבוד אצלם. נכנס לעבודה בפרדסם ובמטעי השקדים שלהם. יום אחד הודיעוני שהוא חולה. כשבאתי אליו מצאתיו שוכב במיטה בחום גבוה. נאמר לי שהוא חולה בקדחת. רבים מבני הישוב חלו אז בקדחת, והיה טבעי שאף הוא, העולה החדש והבלתי־מחוסן, חולה במחלה זו. והתרופה היחידה נגד הקדחת — כינין, כינין וכו'. משלא הוקל לו — הוא הועבר לכעין מרפאה — חדר נפרד באחד הבתים, ואני נשארתי אצלו לטפל בו וישנתי בחדר על הרצפה. זה היה בימים הראשונים למלחמת העולם הראשונה. משהורע מצבו — העברנו אותו לבית החולים ביפו־תל־אביב, שהיה אז בנווה־שלום, על חוף הים. בינתיים נודע לי, שאשר ירד לבאר שבפרדס, בכדי לתקן את המשאבה. כפי הנראה שמירידה זו חלה, לא בקדחת, אלא בטיפוס, ובבית־החולים הוא כבר שכב כחולה בטיפוס.

הימים היו ימי החופש הגדול. הייתי חופשי מלימודים ונסעתי לכפר־סבא, לעבוד במשקו של חתן דודי, נלקין, שהיה בעל נחלה שם. יום אחד יצאתי ליפו, רכוב על חמור, כדי לבקר את אשר. כשרק עזבתי את המושבה הרגשתי ברע וליבי ניבא לי שארע משהו לא טוב. ואכן, כך היה הדבר. כשהגעתי לבית־החולים לא היה כבר אשר בחיים. הוא נפטר באותו רגע ממש בו תקפתני אותה תחושה מוזרה, בהיותי בדרך. הוא נקבר בבית־הקברות שבתל־אביב, בית־הקברות הישן, ברחוב טרומפלדור.

במלחמת העולם הראשונה התגייסנו לגדודים העברים שבצבא הבריטי. שלושה גדודים כאלה היו: אחד ארצי־ישראלי, אחד של יהודי אנגליה ואחד — של יהודי אמריקה.

בתום המלחמה, כבר ב־1919, התקיים מפקד גדול של כמה דביזיות מהחזית הארצי־ישראלית נגד התורכים. שימשתי בגדודי כסמל המחלקה השש־עשרה, היא המחלקה האחרונה שבגדוד. ניצבתי מאחורי מחלקתי, בשעת המפקד. מאחורינו ניצבו יחידות אחרות.

בשעת המפקד, בהימצאנו בעמידת נוח, הניח מישהו את ידו על שכמי. הפניתי פני וראיתי, לשמחתי, צעיר דובז'ינאי, בן דודו

הצעיר של שלמה הרטברוט המנוח — יצחק ישעיביץ. התברר שהוא נמנה על אחד הגדודים האמריקאיים. אכן, כמה הפתיעני הדבר שהוא הבחין בי מרחוק, בהימצאי בין כ־100,000 חיילים, והכירני, אם גם לא נתראינו זה כמה שנים. הפגישה קצרה היתה — רגעים ספורים.

בשנת 1921, ואני אז חבר דגניה, נקראתי, כאיש ביטחון, לשרת ב„הגנה". נתמניתי מפקד על אזור ירושלים והסביבה. במאורעות ה־2 בנובמבר פקדתי על הקרבות בעיר העתיקה (פרטים — ב„ספר ההגנה"). בשעת אחד המפקדים של ה„הגנה", בתום הקרבות, פרץ לעברי, בניגוד לכל כללי המשמעת ולתמהונם של הנוכחים, איש חסון וזוהר — הלוא הוא יצחק רוזנוקס, בנו של זלמה חסיד מדובז'ין. נפלנו איש על צווארי רעהו, לשמחתם הרבה של כל הנוכחים (מה שהצילו, בוודאי, ממשפט משמעתי...).

פעמים רבות נפגשתי עימו אחר־כך, כמעט תמיד לרגל עניינים בטחוניים. הוא היה התגלמותם הנעלה של פשוטי עם, בעל לב טוב ורחום, לב יהודי. נפטר בשיבה טובה בקיבוץ דברת, כשבתו ונכדיו מקיפים אותו. יהי זכרו ברוך!

לאחר „מאורעות" ירושלים, בסוף 1921, הייתי בין העולים הראשונים לעין־חרוד, ולאחר־מכן שהיתי בתל־יוסף. ב־1924 הגיע אלי אחי המנוח, יהודה (איזיק). הוא נשלח, כחלוץ העובר לפני המשפחה (אשתו, ציפורה ז"ל, בתו של אברהם הרש כהן), להניח יסוד כלכלי וחקלאי למשפחה כולה. ואמנם, לצורך זה קנה 1000 דונמים אדמה, בכפר הערבי סולם, שעל־יד מרחביה (קנייה שנתבטלה מטעמים פוליטיים). הוא אף רכש קרקע על הכרמל, דונמים מספר, והקים שם צריף למגורים. כמו־כן קנה כ־30 דונמים אדמת חולות, על־יד עכו, כדי להקים בית־חרושת ללבני סליקט. כעבור זמן מה עלתה ארצה גם אשתו, ציפורה ז"ל ועימה — ילדם הקטן, הלוא הוא יצחק איזיק, בן אחי (שהגיע ארצה מקפריסין, סמוך לקום המדינה, והקים כאן משפחה ובית).

בינתיים הגיעו ארצה המכונות לבית־החרושת, ויהודה, יחד עם בני משפחתו, עברו לגור לעכו. עד לבואן של המכונות הספיק להיות חבר, משך שנה אחת, בקבוצת חפצי־בה שבעמק יזרעאל.

עם הנחת היסודות לבנין בית־החרושת הגיע ארצה אברהם הרש כהן, לשבועות מספר, ועימו דוברושקלנקה מדובז'ין, כמנהל בית־החרושת, וגוי פולני, מכונאי, להרכבת המכונות. בינתים פרץ

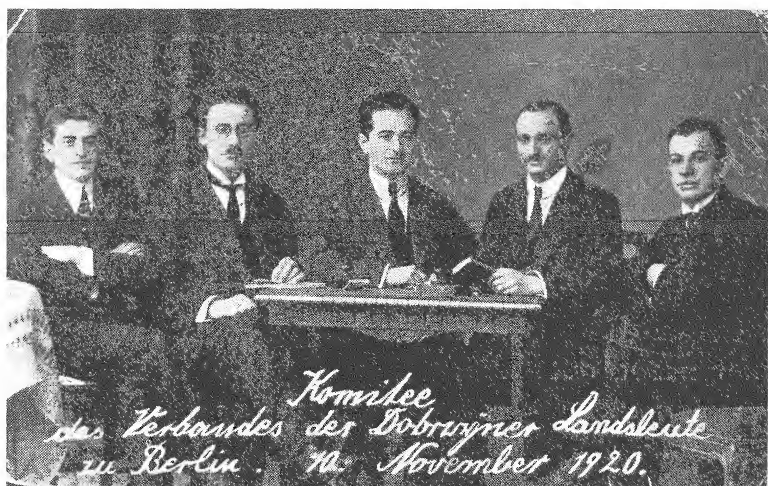
משבר כלכלי חמור בארץ (1926) ולא היה כל טעם להמשיך בהקמת המפעל. הכול נעזב בחולות שליד עכו. כדי לממן את הוצאות־הדרך, נאלץ יהודה למכור את האדמה שעל הכרמל, והוא, עם כל בני משפחתו, חזרו לפולין. שנים רבות חיפש דרכים לשוב ולעלות — ולא עלה בידו ולא זכה להמשיך וליטול חלק בבנין הארץ.

באותן שנים הגיע ארצה עוד דובז׳נאי — מנשה גוטגלז, שהיה חבר קיבוץ בנס־ציונה וחזר, כעבור כמה שנים, לדובז׳ין. שמעתי גם על נסיונותיו שלו לשוב ולחזור ארצה — ואף הוא לא זכה...

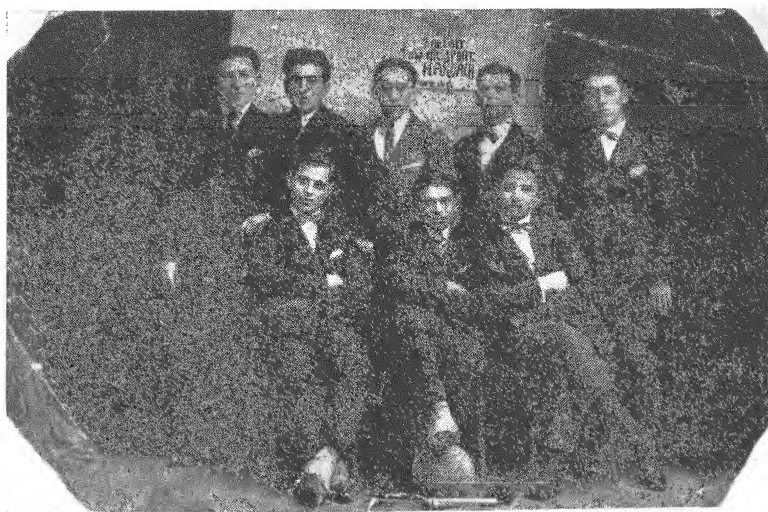
מכאן ואילך הוסיפו להגיע, מדי פעם בפעם, דובז׳ינאים נוספים לארץ, אך אלה אינם שייכים לפרשה זו, פרשת הראשונים.

חברות „פועלי־ציון"

הוועד של מהגרי דובז"ין בברלין

הנהלת קבוצת הספורט ,,הכוח"
יושבים מימין: ליפמן רבה, אדם שטרלינג אברהם דור (דוברושקלנקה)
עומדים: לייב שינברט, מנשה דוברושקלנקה, מרדכי גולדברג
ניסן פוגל ואהרן ליפקה

מאימי השואה

גירוש אנשי העיירה ע"י הנאצים

...אֵיךְ יֶעֱרַב לִי אֱכוֹל וּשְׁתוֹת בְּעֵת אֶחֱזֶה
כִּי יִסְחֲבוּ הַכְּלָבִים אֶת כְּפִירַיִךְ?
אוֹ אֵיךְ מְאוֹר יוֹם יְהִי מָתוֹק לְעֵינַי, בְּעוֹד
אֶרְאֶה בְּפִי עוֹרְבִים פִּגְרֵי נְשָׁרַיִךְ?..."

יהודה הלוי

יְהוּדִית גוֹלָן (רוזנוקס)

הַכְּאֵב שֶׁבַּלֵּב

חָלְפוּ עָבְרוּ שָׁנִים עֶשְׂרִים,
אַךְ לִבִּי הָבֵן לֹא יוּכַל:
כֵּיצַד עָמְדוּ עַל דָּמֵנוּ עַמִּים,
עֵת עַמִּי בְּכָל־פֶּה נֶאֱכַל...

לֹא אוּכַל לִשְׁכֹּחַ, לְעוֹלָם, לְעוֹלָם,
מַעֲשֵׂי הַזְּוָעָה, רֶצַח עַם.
לֹא אֵדַע שַׁלְוָה, לֹא אֵדַע מָנוֹחַ,
לֹא אוּכַל, לֹא אוּכַל לִשְׁכֹּחַ.

לֹא יָסוּרוּ לְרֶגַע מֵעֵינַי הַמַּרְאוֹת,
אֵימֵי הַלֵּילוֹת וְהַיָּמִים:
אַחַי הַמּוּבָלִים אֱלֵי מִשְׂרָפוֹת,
עוֹלִים לַעֲקֵדָה כְּשֶׂה תָמִים.

הֲיֵשׁ נָקָם וְשִׁלֵּם לְזֶה הַדָּם?
הֲיֵשׁ צֳרִי לְלִבִּי הַדָּווּי?
בְּתוֹכִי הַכְּאֵב עַד עוֹלָם יֶאֱדַם,
אֶתְלַבֵּט בְּעוֹלָם בַּלָּהוֹת כְּשָׁבוּי.

צדוק צודקביץ

בסערת המלחמה

השנה שנת 1938. הפאשיזם מרים ראש וזוכה בהצלחות רבות; השפעתו גדלה והולכת באירופה. עימו גואה גם האנטישמיות, המקבלת תמיכה ועידוד וביסוס „מדעי" מגרמניה הנאצית.

המפלגות האנטישמיות בפולין שוב אינן מסתפקות במלחמה כלכלית־תרבותית, כפי שנהגה, כביכול, מפלגת ה־נ.ד., אלא מתאמצות שלא לפגר אחרי שכניהן ההיטלריסטים... מפלגת ה־או.זו.ן. מבקשת לעקור את היהודים מפולין, לגרשם ממנה, וכל זאת בשיטתיות, בתכנון שטני המבקש להמאיס על היהודים את חייהם, להביאם לידי יאוש. והנורא מכל — אין לאן לברוח; כל השערים סגורים בפני היהודים!

אף בעיירתנו ניכרו אותות אלה, אותות מבשרי אסון: חלו שינויים ניכרים בהרכב הפקידות העירונית: קצין צבא לשעבר, אנטישמי מובהק, מונה לראש העיריה. במקומו של הכומר שנפטר, שיצא לו שם כידיד היהודים, נשלח לעיירה כהן דת, שפירסם ב„סלובו־פומורסקי" מאמרים חדורי שנאה ליהודים, מאמרים בהם ביקש להטיל עליהם אשמת כל כשלונותיה של המדינה ומחדליה: המשבר הכלכלי, חוסר העבודה, המצוקה והעוני. זה דרכם של האנטישמים — להעביר את זעם ההמונים מהאשמים האמיתיים אל היהודים...

ההגבלות והרדיפות נעשו לחם חוקם של יהודי העיירה. בריונים (פיקטוניקים) הוצבו ליד החנויות, כדי למנוע מן האיכרים הבאים בימי השוק, לקנות מצרכים שונים אצל יהודים.

בריוני האו.זו.ן. מתנפלים על יהודים העוברים לתומם ברחוב, התנגשויות ומהלומות, ניפוץ שמשות, פיזור סחורתם של סוחרים יהודים, העומדים אין אונים מול הפורעים. המצב הולך ומחמיר. עננים מתקדרים מעל שמינו. אנו מלאי חרדה ודאגה...

אך כל זה כאין וכאפס לעומת מה שארע **ביום הראשון השחור**. המונים התכנסו אותו יום בכנסיה, בה האזינו לנאום הסתה של הכומר. נלהבים ומוסתים פרצו לרחובות העיירה, משתוללים ופורעים

ביהודים. מחזה מעין זה לא נראה בעיירתנו מעולם: הפורעים פגעו בנשים שטיילו עם תינוקותיהן, הטילו אותן ואת עגלות־הילדים מן המדרכות; הם עקרו גדרות וניפצו שמשות, כשכל זה נעשה בחסותה של המשטרה, שעמדה על המשמר כנגד כל נסיון של יהודים להשיב מלחמה שערה.

היינו אובדי עצות. גם הצעירים, שעמדו תמיד בעוז מול הפורעים־הבריונים, נאלצו עתה להסתגר בבתיהם... מרצה שהיה צריך להרצות באותו ערב באולם „ספרית פרץ", הצליח, תוך סכנת נפשות, להגיע לבסוף אל הרכבת, כדי למהר ולחזור לביתו בוורשה.

למחרתו של יום היתה כל העיתונות היהודית מלאה תאורי זוועה על מה שארע בעיירה. עוד קהילה יהודית נפגעה, בנוסף לאלה שכבר טעמו טעם פרעות קודם־לכן בפשיטיק, במינסק־מאזוביצק ועוד. כל מאמציהם של מנהיגי היהודים בפולין אצל השלטונות, נסתיימו בלא־כלום... הפרעות נתמשכו ימים מספר. ברם, אף כשפסקו, שוב לא חזר המצב לקדמותו... התהום שנפערה נשארה מאיימת...

אפילו אותם פולנים שהיו ידידיהם של יהודים (גם לי היו כמה ידידים שלמדו עימי יחד בביה"ס), השתדלו עתה להתרחק ולהסתיר יחסם הידידותי, מאימת האנטישמים, שהאשימו אותם בבגידה במולדת. אמנם, פה ושם נמצאו פולנים בעלי הכרה סוציאליסטית, שניסו לעמוד לימין היהודים ולהאבק עימם בצוותא מול הפורעים, אך ללא הצלחה. אפילו הם נאלצו, בסופו של דבר, לדאוג לעצמם, לפרנסתם ולשלומם...

מצב זה נתמשך עד פרוץ מלחמת העולם כמעט, כשאל היהודים הנרדפים מצטרפים עתה גם בני „עם האדונים" — הגרמנים שחיו בסביבתנו. היחס אליהם מצד התושבים הפולנים לא היה טוב מיחסם ליהודים; בשלטים המשפילים, שהכריזו מעל בתי־הקפה ובתי־המלון בטורין, שהכניסה אסורה לכלבים וליהודים, נצטרף גם שמם של הגרמנים... יהודים וגרמנים הוטלו לקלחת אחת!

צחוק הגורל! כמה מגוחך היה לראות גרמנים אלה בהשפלתם, הגרמנים שמהם קיבלו הפולנים את עקרונות הגזענות, כשהם נאלצים לחפש מיסתור, להרכין ראש ולהתחנן על נפשם...

24 באוגוסט 1939.

כבר מעלות השחר הומה רחוב קטארזינסקה מאנשים. הימים ימי ערב מלחמה. רבים קיבלו צווי התייצבות לצבא, האחרים — מחכים לקבלם. מרבים לשוחח ולהתווכח ולנחש מה צפוי לנו...

קוראים לי הביתה: אף אני קיבלתי צו התייצבות; עלי להימצא כעבור שעתיים ביחידתי שבטורון.

לשכת הגיוס הומה אנשים, שנהרו לכאן מהסביבה ואף ממקומות מרוחקים. שוררים אי־סדר ובהלה; העניינים אינם מאורגנים. שמועות עוברות מפה לאוזן על ריגול גרמני המתנהל בקרב הצבא.

אנו כבר במדים וחגורים נשק. מאחר שבקסרקטינים גדולה הצפיפות, תופסים את' בתי־הספר ואת האולמות הציבוריים ומשכנים בהם את המגויסים. עוד באותו הלילה עצמו אנו יוצאים לאימונים בסמוך לגבול הגרמני.

יהודה רוזנוקס, נציג יהודי דובז'ין, מדליק נר לזכר הקדושים במרתף השואה

30 באוגוסט 1939

המלחמה היא בלתי נמנעת, הכול חשים זאת. היחידות נקראות שנית להישבע שבועת אמונים למולדת... בלילה אנו ניצבים בסמוך לגבול, במצב הכן. פתע פולחים את' האויר יריות בודדות... עם בוקר הולכת האש ומתחזקת; מצטרפות להתקפה מכונות־ירייה ותותחים ומופיעים מפציצים כבדים. ההתקפה במלוא עוצמתה. מלחמת העולם השניה פרצה! הצבא הנאצי פורץ־דורס בכל כוחו. הוא מבקש להנחית מהלומה כבדה ומוחצת', בשיטת מלחמת־בזק עליה דיברו כל העת. אנו, שהתכוננו לפי שיטות מיושנות, לפי כללי מלחמת העולם הראשונה, מוכים ומתמוטטים תחת המהלומות האיתנות. לאחר שעתיים בלבד של עמידה מול האויב, נפרצת החזית ומת'חילה נסיגה מבוהלת, בלתי מאורגנת.

15 בספטמבר 1939

אנו נמצאים בסמוך ללוביץ'. שלוש דביזיות שנמצאו בסביבה זו נכנעו. דגלים לבנים מתנוססים מעל הבתים שבערים ובכפרים. פה ושם עדיין מנסים להתגונן, אך ללא כל הצלחה. הגרמנים מפזרים כרוזים בהם הם קוראים לצבא להיכנע ולהטיל' את נשקו.

בו ביום מובילים הגרמנים, בכביש המוביל ללוביץ', כעשרים אלף שבויים, ביניהם כמה מבני עיירתנו: אברהם יצחק שלאכטר, אברהם קוזאק, ליב אולשטין ואחרים.

20 בספטמבר 1939

לאחר טלטולים רבים וסבל אין־קץ הגענו לעיר קאליש. כאן הובאנו לבית־הכנסת'. בית־הכנסת, בית־המדרש שבסמוך לו ובית־היתומים* הפכו למחנה שבויים, מוקף גדר, ומכונות־יריה מוצבות בפינותיו. אכן, קשה להעלות על הדעת שאי פעם היו במקום זה בית־כנסת ובית־מדרש, אם גם מתנוססים עדיין, פה ושם, פסוקי תפילות...

מה נורא המראה! מה שהות'ירו הגרמנים כילו הפולנים: קרעו את הפרוכת והשתמשו בה כסמרטוטים לצחצוח הנעליים; טליתות שימשו כמגבות... רק ספרי התורה, שהיהודים הצליחו להוציאם בעוד מועד, ניצלו מידיהם הטמאות של מחללי הקודש.

מעזרת הנשים הצצנו מדי פעם בפעם החוצה ועינינו חשכו למראה עינוייהם של יהודי קאליש, שהגרמנים רדפום, משפילים אותם עד דכא, חובטים בהם באכזריות, עד צאת נשמתם.

* היה זה בית יתומים גדול, שהתרומות להחזקתו נתקבלו מכל חלקי פולין ואף מחוצה לה. נמצאו בו כארבע מאות ילדים יתומים.

30 בספטמבר 1939

הגענו ברכבת־משא לטורון, לאחר שחרורנו מהמחנה. משם יצאנו ברגל, בדרך לא דרך, לעבר ביתנו, כשאנו מתייראים מפני „הגסטפו". אמנם, נמצאו עימנו תעודות שחרור, אך בעיני ה„גסטפו" לא היה להן כל ערך; הם נהגו להשמידן, פעמים רבות יחד עם נושאיהן. בקבוצה נמצא עימי לייב אולשטין, היתר הם פולנים מגולוב.

עם רדת היום הגענו לגולוב. אנו נזהרים ומשתדלים לעשות דרכנו בחשאי. פגשנו אישה פולניה ושאלנו אותה על הנעשה בעיר. האם אפשר לעבור בגשר? (הגשר שהיה קודם־לכן הופצץ על־ידי הגרמנים ותחתיו נמצא עתה גשר ארעי, צר מאוד). האישה מגלה לנו שכבר ארעו מקרים בהם נאסרו חיילים ששוחררו מן השבי. הדברים שהיא מספרת אין בהם כדי לעודד... אנו מחליטים לעשות דרכנו אל אחת המשפחות היהודיות שבגולוב. הולכים אל משפחת פיין. המזל שיחק לנו — הם נמצאים עדיין בביתם. נתברר לנו אחר־כך שרוב יהודי גולוב גורשו לדובז'ין.

מצב רוח של דיכאון שורר בבית. מתייראים, אין יודעים מה

על האדמה החרושה של בית־העלמין

ילד יום. באחד החדרים המבודדים ישן שמואל הערש ריז, אך אין נותנים לנו להיכנס אליו. אומרים שהוא נתון בהתמוטטות עצבים, לאחר ששהה שעות מספר ב„גסטפו". לייב נשאר ללון כאן, אך אני עשיתי דרכי אל ביתי, בחשאי, נזהר שלא תראני עין האויב, כשאני שם מבטחי באפלת הלילה ובמזג האויר הגשום. הגעתי הביתה. האמנם היה זה עדיין בית?

9 בנובמבר 1939

עדיין איננו יודעים על המתרחש בעיירה. אנו עובדים בפירוק הגשר שהופצץ, עבודה המוטלת על כל היהודים, חמישה ימים בשבוע. הקבוצה שלנו מונה עשרה יהודים, בני גילים שונים.

פתע קרב אלינו אחד הילדים ומגלה את אוזנינו, שעומדים לגרש את כל היהודים מהעיירה. רק בשובנו הביתה לשעת הצהריים, נודעים לנו הפרטים כולם. בבקרו של אותו יום הוזמנו כמה יהודים, ביניהם הרשל לנט ז״ל, אל שלטונות הכיבוש ונאמר להם, שנתקבלה פקודה מפורשת לגרש את כל היהודים לוורשה. ואף זאת, שאם הם מבקשים שהגרוש יבוצע בצורה מאורגנת ונאותה, שומה עליהם להביא פדיון נפשם זהב וכסף ותכשיטים.

נציגי היהודים סברו לתומם שאין זו אלא אמתלה לסחיטת כספים וכי יהא לאל ידם לבטל את צו הגרוש על־ידי כופר כסף. נזדרזו על־כן והביאו אל בית העיריה שני דליים מלאים תכשיטי כסף וזהב. אך תוחלתם נכזבה. כל היהודים נצטוו להתאסף לפני בית העיריה. כאן חלקו להם תעודות וציוו עליהם במפגיע לעזוב את העיר תוך שעתיים.

ואמנם, כעבור שעת׳יים בלבד נראו כבר ברחובות שוטרים חמושים, שעמדו וזרזו את היהודים לפנות את בתיהם ולצאת לדרך, כשהם מלווים את דברי הזרוז בחבטות.

היהודים נוטשים בתיהם ויוצאים לדרך שיירות שיירות, כשהם נושאים על הגב את מעט המטלטלים שניתן לקחת עימם. מת׳נהלים לעבר הכביש המוביל לריפין. מעיפים מבט אחרון לעבר העיירה... האם חלום בלהות הוא זה? דורות רבים היו כאן, ידעו שמחה ואבל, כשדור הולך ודור בא... כאן חלפו עברו ימי ילדות ונערות, כאן בגרו והפכו לאנשים... הגיע הקץ! הם מגורשים ככלבים, כשמטר קללות ניתך עליהם: „סורו מכאן, יהודים מצורעים!״

השמש שקעה. חשכה ירדה על היקום. בתעלות שבצידי הדרך מוצאות להן משפחות יהודיות מקום והן שרועות על האדמה. אתמול היה להן עדיין בית, מיטה ופת לחם... האנשים אובדי עצות; בכי הילדים והנשים מכביד על הלב. גיהינום עלי אדמות!

ממשיכים לצעוד לריפין, באפלת הלילה, מי ברכב ומי ברגל (נמצאו כאלה שעלה בידיהם לשכור עגלה אצל אחד האיכרים). אף אני הצלחתי לשכור עגלה, יחד עם דויד פיעניעק. מושיבים בעגלה את בני משפחותינו. עימי נמצאים אשתי וקרובי משפחתה; הורי שלי ויתר קרובי המשפחה אבדו לי בדרך, בעת היציאה מדובז׳ין.

אין מקום לכולם בעגלה. אני נוטל את עגלת־הילדים אשר לנו, ממלאה בכמה חפצים וצועד כשאני דוחפה לפני.

באחת התעלות שבדרך מצאתי את אמי ז״ל ואת גיסתי זלדה קראיאנק (אשת אחי אהרן) עם ילדיה הקטנים. אבי ואחי אהרן יצאו לאחד הכפרים לחפש עגלה. הלכתי בעקבותיהם, אך לא הצלחתי למצוא אותם. שוב לא זכיתי לראותם. הם הצליחו להגיע בסופו של דבר לפלוצק ואילו אני — לוורשה.

ב־30 בנובמבר עברתי את הגבול לרוסיה... תלאות רבות עברו עלי כאן, כשאני טועם טעמו של בית־כלא רוסי ומחנה־הסגר בצפון הרחוק... רק לאחר שנתגייסתי לצבא אנדרס הפולני ועברתי גלגולים רבים בדרכי רוסיה וארצות ערב, הגעתי בשנת 1943 לארץ ישראל. מכל בני משפחתי נותרתי יחידי בחיים.

צדיק צודקביץ עם חבריו

יהושע פלוסברג

הגברים הלכו לבלי שוב

זה שבועיים נמצאים הגרמנים בעיירתנו. תחילה, עוד לפני כניסתם, ברחנו בעקבות הצבא הפולני הנסוג והגענו לסקמפנו, אלא שאף הגרמנים הגיעו לכאן.

זוכרני, הימים ימי סליחות, ודודי, ר׳ גציל מאיר הורוביץ, משתפך בתפילה, מבקש מאל עליון לרחם על עַמו... ויש אז משמעות מיוחדת לתחינות׳יו.

צעיר לימים הייתי אז, כשהופיעו ראשוני החיילים הגרמנים, בן י״ג שנים בלבד, אך לא נשתכחה ממני עד היום האימה שאחזה את כולנו. חשנו כי אכן קרב ובא יום הדין... ימים אלה בנכר היו קשים לנו מאוד, מה גם שראש־השנה מישמש ובא. החלטנו על־כן לחזור לביתנו, לדובז׳ין, ואמנם, שבנו לשם בערב החג.

נתייראנו להתפלל בציבור, בבית־הכנסת, ומשום כך התכנסנו בערב ראש־השנה בביתו של המורה־הוראה. ברם, למחרת נתברר לנו ש„בשטיבל״ של חסידי גור נתקיימה תפילה בציבור והכול עבר בשלום. אבי נתמלא עוז והחליט להתפלל גם הוא ב„שטיבל״ ויהי מה... אכן, היה בהליכה זו אל ה„שטיבל״ משום מסירות נפש וקידוש השם.

אף בימים כתקנם היתה אופפת את המתפללים בראש־השנה אימה גדולה, אך בפעם זו היתה האימה גדולה ביות׳ר ודממה כבדה ירדה על כולם, שעה שנשא ר׳ יהושע רוזנטל, בעל „החזקה״ על תפילת שחרית, את קולו בתפילה.

פתאום עבר רחש־חרדה בקרב המתפללים: הגרמנים הקיפו את ה„שטיבל״. את הדממה הגדולה שנשתררה קרעה פקודה חדה: „לצאת החוצה!״

היינו מוקפים אנשי צבא גרמנים. גשם דק התחיל יורד. הת׳חמקתי מעיני הגרמנים ורצתי הביתה כדי להביא מעילים לאבי ולאחי דויד. כשחזרתי כל עוד רוחי בי אל השטיבל, נמצאו שם כבר כל נשי העיר, נושאות בידיהן מעילים וחבילות, כשהן מתאמצות להידחק אל יקיריהן ולמסור להם את אשר הביאו עימן. אף אני נדחקתי ביניהן והצלחתי להטיל את המעילים לעבר אחי. לאחר־מכן עקרתי מן המקום והתחלתי, משום־מה, משוטט ברחובות העיירה.

לאחר שעה ארוכה מצאתי עצמי עומד שנית ליד „השטיבל״. המחזה שנגלה לעיני היה מזעזע: ארון הקודש היה פרוץ וספרי התורה התגוללו על הרצפה, קרועים ומחוללים. כשדמעות בעיני, אספתי את הספרים והכנסתים לתוך ארון הקודש.

אותו יום נצטוו הגברים להתייצב למפקד. הפקודה היתה קצרה וברורה: „כל גבר יהודי שלא יתייצב תוך עשר דקות, אחת דינו — מוות ביריה!״

כמה מעציב היה מראה הגברים שהתחילו יוצאים ממקומות המחבוא שלהם, כדי למלא אחר הפקודה. זוכר אני כיצד התחננה דודתי חנה באוזני בעלה, ר׳ מנדיל גורפינקל השו״ב, שלא יסכן עצמו, חס וחלילה, אלא ימהר אף הוא להתייצב. משה רודזינק רץ, כל עוד רוחו בו, אחרי האוטובוסים, כשהוא מתחנן שיואילו לקחת גם אותו...

דובז׳ין היהודית התרוקנה אותו יום מכל הגברים.

ימי חרדה וציפיה ירדו עלינו. כשנתברר שהגברים נמצאים בבידגושץ, אזרה הגב׳ שטולצמן עוז בנפשה, שכרה עגלה ויצאה לשם, כשהיא נוטלת עימה חבילות ו־בות. אך כשהגיעה לשם כבר לא מצאה אותם.

הגברים נמצאו שם, אמנם, כשבועיים ימים, אך אחר־כך נעלמו עקבותיהם. החקירות והדרישות וכן הפניות אל הצלב האדום לא העלו דבר.

היחדי שחזר משם היה ר׳ ישראל מילר, ששוחרר על־ידי הגרמנים תמורת סכום כסף נכבד והובא באמבולנס הביתה, חולה. אלא שאף עליו ירד הכורת: כעבור ימים מספר נלקחו ראשי שלושים וחמש המשפחות העשירות והוא ביניהם, ונשלחו למקום שממנו לא שבו...

„פריסת שלום״ יחידה מראשי המשפחות הגיעה אלינו באמצעו־תו של עיתון גרמני, שהופיע בטורון או בבידגושץ. בעיתון נראתה תמונה של יהודים העוסקים בחציבת אבנים. את התמונה ליוותה כותרת: „מחנכים יהודים לעבודה״. בתוך קבוצה של ארבעה יהודים, בעלי זקן ופיאות, שנראו תומכים זה בזה, היה גם אבי.

פרט ל„פריסת שלום״ זו לא הגיעה אלינו שום ידיעה נוספת על גורלם. הם נעלמו ואינם.

אכן, יערות בידגושץ נוצרים את הסוד בתוכם, סוד של ימי אימים וזוועות.

משפחת אליהו פלוסברג

וְאָרוּר הָאוֹמֵר: נְקֹם!
נְקָמָה כָזֹאת, נִקְמַת דַּם יֶלֶד קָטָן
עוֹד לֹא בָרָא הַשָּׂטָן...

ח. נ. ביאליק

יצחק ריז׳

נמלטים על נפשנו

משפרצה המלחמה ב־1 בנובמבר 1939, נמצאתי בדובז׳ין. זוכר אני שמרגע שחדרו חילות הגרמנים לפולין, התחילה מנוסה כללית: הכול בורחים ונמלטים על נפשם מפני האויב. בו ביום נמלטו כל יהודי דובז׳ין לשיטנה, אך אפילו שם לא שהינו אלא לילה אחד בלבד. כבר למחרת הוספנו לברוח, מתאמצים להתרחק ככל האפשר מן האויב. כעבור ימים מספר הגענו לוולוצלבק. משרק עברנו את הגשר שעל הוויסלה, פוצצו אותו הפולנים, שביקשו למנוע בעד התקדמותו של האויב.

בוולוצלבק נחנו שעות מספר, אלא שהמנוחה היתה מאיתנו והלאה. המשכנו לברוח, יומם ולילה, עד שהגענו לסוכאצ׳ב שעל־יד ורשה. כאן התחוללו כבר קרבות מרים, כשמטוסי האויב באים להקות־להקות וזורעים פצצות הרס ותבערה.

כל עוד נפשנו בנו הצלחנו להתרחק ממקום הקרבות, כשאנו רצים עד כלות הכוחות, בלא כל מטרה ברורה... מבקשים להימלט מפני אש התופת הניתכת מכל העברים. בני דובז׳ין התפזרו לכל עבר, כשכל אחד ואחד מבקש להציל את נפשו.

העיירות גוסטנין וגומבין, שאליהן הגענו לבסוף, היו כבר בידי הגרמנים. הכול היה למאכולת אש; האויב לא הותיר אחריו דבר. אחי, שהיו עימי עד עתה, נעלמו מעיני, כשכל אחד מבקש למצוא לעצמו מקום מחבוא. ניסינו להסתתר במרתפי בתים, או בבונקרים, בכל מקום שניתן היה להזדחל אליו...

ברם, כל הנסיונות האלה היו לשוא. הגרמנים גילו את המתחבאים וציוו על כולם, יהודים ולא יהודים כאחד, לצאת אל השדה. רבבות אנשים נמצאו שם, ואף אני ביניהם. נצטווינו להעביר נשק וציוד כבד מאחד המקומות אל השדה שבו נמצאו רבבות האנשים.

עשינו את העבודה בפיק ברכיים, כשהלב מלא חששות שאלה הן שעותינו האחרונות. ומשסיימנו את העבודה היו עצבינו מרוטים

אזכרה במרתף השואה

לחלוטין, כאילו עמדנו על סף הטירוף. אהה, פעמים רבות ידענו טעמם של רגעים נוראים מעין אלה, כשניצבנו על עברי פי פחת, רואים את המוות עין בעין, ומתאמצים, אף ברגעים מעין אלה, להימלט על נפשנו...

להפתעתנו הגדולה ציוו עלינו הגרמנים ללכת איש איש לביתו. עקרנו עצמנו משם בחרדה והתחלנו הולכים, מבלי לדעת לאן. לא שאלנו שאלות... צעדנו ללא מטרה, הולכים באפיסת כוחות, כאילו היה בהליכה זו משום הצלה. כשהגענו לוולוצלבק מצאנו סימני הרס בכול: הבתים חרבים והגשר הרוס. ידענו שלא נוכל להישאר כאן, ומשום־כך חיפשנו דרכים להמשיך, להוסיף ללכת לעבר עיירתנו. לאחר מאמצים רבים עלה בידינו לעבור את הוויסלה ולהגיע, בסופו של דבר, לדובז׳ין, לעיירתנו.

כמה מדכאה ומחרידה היתה שיבתנו הביתה, אל מחוז ילדותנו. וכמה מזעזעים היו הסיפורים ששמענו מפי אלה שנותרו בדובז׳ין, אלה שהגרמנים לא פגעו בהם, בינתיים. שמענו שכל אותם הגברים שלא הצליחו לברוח, נלקחו על־ידי הגרמנים והוסעו למקום ממנו לא שבו יותר. לא ידעו בדיוק מה ארע להם, אך לא היה כל צל של ספק שהם הוצאו להורג... את חזן העיירה, ועימו גם את אברהם מקובסקי ופרנקל הוציאו הגרמנים להורג ליד המבצר שבגולוב,

באותו יום פורענות שבו נלקחו כל הגברים מהעיירה והוסעו לבלי שוב.

שהינו בעיירה כשלושה־ארבעה שבועות, כשאנו מתקיימים ממכירת מעט המטלטלים שעוד נותרו בביתנו, עד שהופיע רב־טבחים נאצי, בלווית כמה קצינים, והכריז שעל כל היהודים לעזוב את העיירה תוך שלושה שבועות. שלושה ימים לאחר־מכן הופיע בביתנו בנו של הגרמני הדובז׳ינאי שטיעם וגילה את אוזנינו, שבעוד יומיים יגרשו הגרמנים את כולנו. הוא יעץ לנו למהר ולעזוב את המקום.

נטשנו שנית את ביתנו ויצאנו לדרך, כשאנו משאירים אחרינו את אמי, הרתוקה למיטתה ואת האח הצעיר, לסעדה במחלתה.

כשהגענו לפנות בוקר לכפר ווענגערסק כבר נמצאו שם מרביתם של יהודי דובז׳ין. המשכנו ללכת, צועדים בלא מטרה, נואשים ועייפים... בין ההולכים פגשתי גם את דודי ישראל אשר ומשפחתו. אמרתי להם שאני חוזר לדובז׳ין. לא יכולתי להוסיף ללכת כשאני יודע שאמי ואחי הצעיר נשארו לבדם בעיירה, נתונים לחסדם של הגרמנים.

חזרתי בדרך־לא־דרך, בסכנת׳ נפשות ממש, כשאני נדחף על־ידי כוח חזק ממני, עד שעמדתי שנית בדובז׳ין, בביתי. אמי שכבה עדיין חולה במיטה ואחי על־ידה, מטפל בה. ידעתי שעלינו לעזוב את המקום בכל מחיר. עלה בידי, לאחר מאמצים רבים, לקנות סוס ועגלה. יצאנו לדרך, אמי החולה, אחי ואנוכי, נוסעים ללא מזון וללא מים, כשאני מתאמץ להשיג לפחות מעט מזון לסוס, כדי שיהא בו הכוח להוסיף ולגרור אחריו את העגלה על נוסעיה.

שבועות נטלטלנו בדרכים, רעבים ועייפים, פליטים נמלטים בין אלפי הפליטים האחרים. הגענו לבסוף בדרך טלטולינו עד אוסטרולנקה ולומז׳ה. כאן נפרדו מעלי אמי, אחי ואחיותי. שוב לא זכיתי לראותם. גורלם היה כגורל שאר אחינו היהודים...

בלומז׳ה פגשתי את יחיאל ליפשטאט. החלטנו לעשות דרכנו יחד לעבר הגבול הרוסי, שנמצא לא הרחק מאוסטרולנקה. בסמוך לגבול עסקנו קצת במסחר, כדי לקיים את נפשנו, עד שהצלחנו לעבור את הגבול. שהינו שם תקופת מה, מצפים לראות מה ילד יום.

כעבור ימים מספר נתפרסמה הודעה שציוותה על כל זר להרשם, להצטייד בדרכון ולציין להיכן מגמת׳ פניו. אנחנו, ורבים אחרים עימנו, הודענו על רצוננו לנסוע לישראל. אכן, היינו תמימים למדי: במקום לישראל שלחונו לעומקה של רוסיה, לעבודה ביערות.

היינו בין רבבות אחרים שנשלחו לעבודה זו — כשלוש־מאות אלף אנשים, נשים וטף.

נשלחנו למורמנסק, אך עוד בדרך גוועו ברעב למעלה ממחציתם של האנשים, ואילו הנותרים הועברו למידוז׳־גורסק, שבסמוך לפינלנד. את יחיאל ליפשטאט לא מצאתי שם. שהיתי במקום זה כשנה ומחצה, כשאני עובד כמכונאי. אותה עת פרצה מלחמה בין גרמניה לבין רוסיה ושוב התחילו בשבילי ימי נדודים, תלאות ורעב.

נשלחנו לאורל, כשאנו שטים בסירה גדולה על פני הנהרות אונגה, וולגה וקמה, עד הגיענו למחוז חפצנו. לא אשכח לעולם נסיעה איומה זו, דחוקים זה לזה כחמשת־אלפים אנשים, ללא מזון וללא מים, משך ארבעים יום. דומה היה בעינינו כאילו לעולם לא תגיע נסיעה זו לקיצה וכי רק מעטים בלבד יישארו בחיים. ואמנם, רבים נפחו נפשם בדרך. אלה שנותרו בחיים נסתייעו הרבה באזרחים רוסים, שאף הם נשלחו במסע זה לאורל.

אף במחנה שבאורל לא נשתפר מצבנו בהרבה. כדי למצוא מעט מזון להחיות נפשנו, נעשינו, אני ואחד הבחורים שפגשתי שם, בדרנים, הוא מנגן בכינור ואני משמיע קולי בשיר. וכך, כשאנו מתאמצים להעלות חיוך על פניהם של יושבי המחנה, זכינו במעט פירורים מידיהם של אחינו לגורל.

משהתחיל צבא אנדרס הפולני מתארגן, נפתחו לפנינו אפשרויות חדשות. היהודים שוחררו מהעבודה. היינו חופשים עתה לנסוע לכל מקום שחשקה נפשנו. בחרנו לנסוע לאוזבקיסטן, והצלחנו למצוא שם עבודה בעירבול בטון. העבודה היתה קשה, אך התמורה שקיבלנו בעבורה לא הספיקה אלא לפרוסת לחם בלבד. משם נשלחנו לקזקסטן. לשמחתי הרבה נפגשתי שנית עם יחיאל ליפשטאט והתחלנו מתכננים יחדו את עתידנו. החלטנו לקפוץ מן הרכבת, תוך כדי מסעה. תוך תלאות אין ספור עלה בידינו להגיע לסמרקנד.

ושוב התחלנו מחפשים דרך כיצד לקיים את עצמנו. התחלנו סוחרים בלחם, אך עד מהרה נתפסנו והוטלנו למאסר. פסק־הדין — עשר שנות מאסר בעבור סחר בלחם, לא נחשב לפסק־דין חמור ביותר, באותם הימים. לאחר שישבתי שלוש שנים במאסר, פניתי במכתב בקשה למוסקבה וביקשתי לחון אותי, כשאני טוען להגנתי, שכל מה שעשיתי לא עשיתי אלא כדי לקיים את נפשי. קיבלתי חנינה.

המלחמה התקרבה לקיצה. לאחר שנשתחררתי מהמאסר התחלתי מתכנן את שיבתי לדובז׳ין. ואמנם, לאחר שהתעניתי בדרך חודשים מספר, טועם מלוא חופניים טעמם של סבל ויסורים, הגעתי

לעיירתנו. לשמחתי מצאתי שם את ישראל יצחק נוסבוים, שמואל רבי, שמעיה פרום, יהודה קופלנד ואת מניה קובלסקי.

ברם, לא שהיתי בדובז'ין זמן רב. המחשבה על הורי, אחיותי, ואחי לא הרפתה ממני אף לרגע, משך כל ימי התלאות והנדודים. החלטתי עתה להתחקות על עקבותיהם. לאחר כמה ימים של חיפושים עלה בידי למצוא רק את אחי יעקב בשטטין. החלטנו לעבור לאזור הכיבוש האמריקאי שבגרמניה. מכאן היגרתי, מאוחר יותר, לארצות־הברית, שבה נמצא כבר אחי אברהם משה. אח אחר — ליב שמואל הערש, היגר לאנגליה עוד לפני המלחמה. כל האחרים — הורי, אחי הבכור ואחי הצעיר, מאיר, וכל חמש אחיותי הושמדו על־ידי הצורר הנאצי.

זכרונות אלה הם מעט מן המעט ממטען הזכרונות הכבד שאני נושא עימי מתקופת השואה. הצלחתי להקים לי בית ומשפחה בארצות־הברית, אך לעולם לא אוכל לשכוח אותם ימים נוראים, שנחרתו עמוק בלב.

היש צרי לכאב הגדול? מעט נחמה יכולים אנו לשאוב ממדינת ישראל, בראותנו כאן, תוך ביקור לארכה ולרחבה, את אחינו ואחיותינו עוסקים במלאכת הבניה ועומדים על משמר קיומו של העם.

וְשַׁבְתִּי אֶת־שְׁבוּת עַמִּי יִשְׂרָאֵל
וּבָנוּ עָרִים נְשַׁמּוֹת וְיָשָׁבוּ
וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׁתוּ אֶת־יֵינָם
וְעָשׂוּ גַנּוֹת וְאָכְלוּ אֶת־פְּרִיהֶם

(עמוס ט, 14)

יהודית גולן (רוזנוקס)

כיצד עמדנו בזאת ?...

בנוטלי את העט, כדי להעלות על הכתב את הזכרונות המרים מימי השואה, סומרות שערות ראשי מחדש ורעד עז עובר בגופי... חשה אני כי הלב מבקש להתפלץ...

אני רואה אותם בשנית, את אחי ורעי בני דובז'ין, אנשים נשים וטף, ביום האימים, בהיגרשם מבתיהם בחוסר כל, נרדפים כחיות ביער, ללא מגן וללא מיסתור, בודדים ונואשים בעולם אכזר.

מאז אותו יום מר ונמהר, היום בו נכנסו הגרמנים לדובז'ין כפריצי חיות, נטלו את הגברים, וביניהם גם את אבי היקר, ושלחום לבלי שוב, מנקרת בליבי ללא־הרף השאלה: כיצד עמדתי בכל זה ? כיצד עמדתי בכך, אני, נערה צעירה וחלושה ? כיצד נותרתי בחיים מן השואה הנוראה ; כיצד עמדתי בכל הפגעים והתחלואים, בכל מראות הזוועה ?

כיצד עמדו בכל אלה צללי אדם, שטולטלו בקרנות־המוות, דחוסים בהם ללא אויר לנשימה ? כיצד לא איבדו צלם אנוש ? האמנם שמר עלינו כוח עליון וליווה אותנו, את המעטים שניצלו, בטלטולינו הרבים מכפר לכפר ומעיר לעיר, דרך גיטו ורשה ולודז' ועד משרפות אושוונצים ומטהוזן ?

מי האיש אשר ירד לחקר תעלומות ההשגחה ? אנחנו, המעטים שניצלנו מן הכבשנים, אין תשובה בפינו. נותרנו עם הזכרונות המציפים אותנו, יום יום ולילה לילה...

שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם כבר חשנו בהישמט הקרקע מתחת לרגלינו. גם בעיירתנו גברה והלכה האנטישמיות: חרם על סוחרים יהודים ופוגרומים... בערבים פחדנו לצאת מן הבית מפני התגרויותיהם של פורעים. ברם, אפילו בתקופה קודרת זו לא העלה איש על דעתו שאסון מחריד תלוי מעל לראשינו...

משרק נכנסו הגרמנים לעיירה התחילו הרדיפות והרציחות. א. ריזנפלד ז"ל, בעל בית־המרקחת שבגולוב, היה הקרבן הראשון. אציל נפש היה, אהוב ומכובד על כולם, וציוני מסור בכל להט נפשו. רציחתו היתה מכה קשה לכולנו ואות מבשר רעות.

לאחר־מכן התחילו הגירושים. תחילה נטלו, בראש־השנה, את כל הגברים שבעיירה והסיעום. עד היום הזה אין אנו יודעים לאיזה מקום הסיעום, וכיצד בדיוק מצאו את מותם. תעלומת זוועה זו לא תיפתר כבר לעולם... ימים מספר לפני הגירוש הכללי באו ונטלו את עשירי העיר והסיעום, גם אותם, למקום ממנו לא שבו יותר.

מהרהרת אני: האמנם חיה לה אי שם בגרמניה, בשלווה ובביטחון, בתו של ברקא, מי ששימש כראש־העיר באותם הימים? אכן, כמה שמחה לאידנו בת־מרצחים זו, שנטלה חלק פעיל ברדיפת היהודים. ארורה תהיה!

פקודת הגירוש הכללי מצאה אותנו כבר שבורים בגוף ובנפש אדישים למתרחש עימנו. נטשנו מאחורינו את הכל, כשאין אנו מסוגלים ליטול עימנו אפילו חפצים פעוטים, הדרושים לכל אדם. קשה היה באותם ימים להשיג סוס ועגלה. כולנו התנהלנו ברגל, שיירה גדולה של אנשים, נשים וטף, תשושים ואובדי עצה, נאנחים ובוכים, כשאיש אינו יודע מה ילד יום... הולכים מבלי לדעת לאן...

כמה מרטיטה ונוגה היתה פגישתי עם אחי הבכור, חיים ז״ל, שהתגורר לפני המלחמה בלודז׳. בשמעו שהגענו, לאחר טלטולים רבים לוורשה, מיהר לבוא אלינו. אבא ואחי הרש (צבי) ז״ל כבר לא היו אז בחיים. הוא נטלני עימו ללודז׳. מאז שוב לא ראיתי יותר את בני משפחתי האחרים.

נשארתי עם אחי ועם אשתו וילדם הקטן עד לחיסולו של הגיטו. אכן, לא קל היה להס־תיר תינוק, כשהנאצים הארו־רים בולשים כל פינה, כל מח־בוא. דומה, שאף הוא הבין שדבר מה איום מתרחש סביבו והסתגל לתנאים בהם היינו נתונים. משום־כך עלה בידינו להסתירו מעיני הרוצחים עד עבור זעם.

הגב׳ יהודית גולן, לבית רוזנוקס, מניצולות השואה, מדליקה נר לזכר הקדושים

לאחר חיסולו של הגיטו הובלנו לאושוויץ. אף כאן הוספנו עדיין להאמין שנינצל; לא יכולנו לשער שזהו הקץ...

כעבור שלושה שבועות העבירו אותי, יחד עם אחרים, לגרמניה. עבדתי שם קשה, עד כלות הכוחות, כשאני חלושה, ומבקשת את נפשי למות. וכי איזה טעם היה להוסיף ולחיות?! ידעתי שנותרתי לבדי מכל משפחתי, בודדה כערער בערבה, ללא קרוב וגואל...

רק התשוקה לראות במפלתם של הגרמנים היא שהחזיקתני בחיים, שעודדה אותי, שנתנה לי כוח לעמוד בסבל הרב. ואמנם, זכיתי, בהיותי על אדמת גרמניה, לחזות בנקמה: גרמנים נמלטים על נפשם מפני הפצצות בנות־הברית, ממלאים את כל הדרכים, עיניהם קרועות מאימה...

אף אז, על סף מפלתם, לא הניחו אותנו לנפשנו, אלא גררו אותנו בקרונות, משך שלושה שבועות, בלא אוכל כמעט, בתנאים בלתי אנושיים, כדי להביאנו למטהוזן.

חשנו שהמלחמה קרבה לקיצה וכי החיה הנאצית מפרפרת פרפורי גסיסתה האחרונים. ונתמלאנו אז תשוקה עזה להישאר בחיים, כדי לחזות במפלתם.

איני יודעת כיצד מצאתי את העוז בנפשי, אך בהזדמנות הראשונה קפצתי מהרכבת. הייתי בת חורין. ברם, לאן לחזור? האמנם יש לי עדיין בית?

אלא שכוח בלתי־מודע משכני, כאילו בעל כורחי, לשוב ולראות את העיירה. שוטטתי בה כבעולם רפאים, מחפשת את העבר ששוב איננו, מחפשת את בית אבא, את הקרובים, את בני העיירה ואת כל מה שהיה יקר לליבי כאן.

הכול נעלם. אני מתהלכת בעיר שוממה. איה בית־הכנסת? איה „רחוב הזהב"? איה היהודים שמילאו את הרחובות, ואיה צהלת הילדים ומשובותיהם?...

לא יכולתי להישאר בדובז'ין. עזבתי את עיירתי ההרוסה והריקה מיהודים ופני מועדות למולדת הישנה־חדשה, לארץ ישראל. אלא שאף עתה לא תמו התלאות. הבריטים סגרו על הארץ; נלקחנו בכוח והועברנו לקפריסין, המקום בו שהינו שמונה חודשים תמימים, עד לשעת השחרור והעליה לארץ. זכינו לבוא לארצנו ואף ליטול חלק במלחמת השחרור.

הדרך הארוכה הגיעה לקיצה. הלב מלא יגון על המליונים שלא זכו, שנפלו בידי המרצחים, אך אנו צופים בתקוה, שהדורות הבאים ידעו חיי חופש, שלווה וביטחון במולדת.

בית־העלמין ריק ממצבות

הוֹי, תַּרְבּוּת מוּגֵי־לֵב, הוֹי, גְּבוּרוֹת שְׁפַנִּים גֵּאִים!
שֶׁאֶלֶף גּוֹיִים גְּדוֹלִים יִרְדֹּף יְהוּדִי זָעִיר,
וְאֶת שְׁנַיִם גּוֹלִים שְׁדוּדִים רִבְבוֹת מְרֵעִים.

(מתוך „וימי בינים חזרו" — ז. שניאור)

גורני פרום

שבעה מדורי גיהינום

נובמבר 1939. גרמניה הנאצית כבשה את פולין. היהודים נתונים ברדיפות, כשמדי יום ביומו מתרבים סיפורי הזוועה. אנו מלאי חרדה ואובדי עצות; אין אנו יודעים מה ילד יום. מסתתרים בבית, מסתגרים, מכורבלים במעילי חורף מפני הצינה, כשהלבבות מרעידים מאימת השמועות.

מאז חטיפתם של הגברים שבעיירה מבתי התפילה, בראש־השנה, הננו נתונים בפחד מתמיד, חשים בעליל שגם לנו צפוי גורל מר. אמנם, יש ואנו מתנחמים, שמא ישחק לנו המזל ויניחונו לנפשנו.

ב־9 בנובמבר 1939 נקראו נכבדי העיר להתייצב לפני המושל הנאצי. בפנים חמורות פקד עליהם לאסוף, תוך שעות מספר, זהב וכסף בערך של 50,000 זלוטי ולהביאו אליו. הוא לא שכח להזהירם, שרק בעזרת כופר זה יוכלו לבטל גזרת גירושם של כל יהודי העיירה.

פחד ואימה ירדו על כל בני העיירה. כולנו הזדרזנו להביא מרכושנו: פמוטי כסף, גביעים, שעוני זהב, מטבעות, טבעות, ואף טבעות קדושין. ברם, עד מהרה עמדנו על זדון ליבו של המושל, שכל כוונתו לא היתה אלא לגזול אותנו מרכושנו. לאחר שניתנו לנו רשיונות תנועה, נצטווינו כולנו לעזוב את העיירה תוך שעה אחת.

כמה גדולה היתה המכה שירדה על ראשנו, ומה רבתה האנדרולמוסיה, שעה שהכול התחילו מתרוצצים באימה, מחפשים שארי־בשרם, אוספים מעט ממטלטליהם ומתכוננים לעזוב את המקום. חרדים ונואשים, כשאנו ממררים בבכי, עזבנו את העיירה.

מחריד היה המראה: אימהות בוכיות ותשושות נשאו את תינוקותיהן בזרועותיהן, מתנהלות בכבדות בדרך העולה לריפין. לאורך קילומטרים רבים נמשכה השיירה העגומה, כשאף הזקנים והילדים נאלצים ללכת ברגל, רק לאחר מאמצים רבים עלה בידינו לשכור מידי איכרים כמה עגלות, שבהן הושבנו את הילדים ואת התשושים.

עדיין לא התרגלנו לאסון שירד עלינו. מדי פעם בפעם הפכנו

ראשינו לעבר העיירה, המקום בו עברו עלינו ימי ילדותנו, מסרבים להאמין שאכן נעקרנו מכאן... עמדו דמעות בעינינו, ובליבנו כרסם הספק: האם עוד נזכה לשוב ולחזור אליה?

הדרך מדובז'ין לריפין היתה מלאה פליטים, יהודים שעוד אתמול ישבו איש איש בביתו, מסביב לכירה, שסרבו להאמין, עד הרגע האחרון, ששואה נוראה קרבה ובאה אליהם.

קשה ביותר היה גורלם של הזקנים, שנאלצו להשתהות מדי פעם בפעם, כדי להחליף כוח ולהתאושש. כמה יצא ליבי למיודענו החייט, הירש ברוך בורטקה הצולע, שהתאמץ לשוא לצעוד עם ההולכים. לבסוף הושבנו אותו בעגלה שהיתה מיועדת אך ורק לפעוטות ולילדים.

משך כל אותו יום לא חדלו הפעוטות מלבכות, כשקול בכיים מתערבב באנחות הוריהם, שהוסיפו לצעוד מבלי לדעת לאן פניהם מועדות. מדי פעם בפעם הביטו האנשים זה בפניו של זה, כשעל פניהם שאלה אילמת: „לאן?"

כאב עמוק נתעורר בלב למראה הנשים, שבעליהן נלקחו מהן על־ידי הנאצים, בערב ראש־השנה. הן צעדו עם ילדיהן, אלמנות, ללא דואג ומפרנס, כשהצער ניבט מעיניהן.

בצאתנו את דובז'ין לא הייתי אלא בת שש־עשרה בלבד, ואחי — צעיר ממני, בן שלוש־עשרה. צעדנו יחד, בדרך העולה לריפין. לאחר תלאות אין־ספור הגענו, יחד עם אמא, לפלוצק. אלא שמיהרנו מיד לעזוב את העיר, לאחר ששמענו כיצד התעללו הנאצים ביהודי המקום. החלטנו, על־כן, לעשות דרכנו לעבר עיר מולדתו של אבא, למינסק מזובייצק.

בדרכנו הגענו לוורשה, והחלטנו לסור לשעות מספר לבית דודתנו, אחות אבא. אמא, התשושה, החליטה להישאר בבית גיסתה, היכן שמצאה, כעבור תקופה קצרה בלבד, את מותה. אחי ואנוכי המשכנו דרכנו, צועדים יד ביד, כשאנו פוגשים בלכתנו כמה משפחות מעיירתנו, ביניהן — סלי פיניק, אחותו רוחצה, עם בעלה מרדכי ליפקא, משפחת פוזמנטר, האחיות וההורים ומשפחת גולדפינגר. הגענו יחד למינסק מזובייצק. כעבור תקופה קצרה הגיעו לכאן גם פרניה וטובה דוברושקלנקה.

רוח וחזון

מאוחר יותר, בקיץ 1941, פורסם צו בדבר מסירת פרוות, ואפילו קרעי פרוות וכפתורי פרוות לידי שלטונות הכיבוש. מי שהיתה בידו פרווה מיהר להטמינה באדמה, כשרק פסולת פרוות מובאת ונמסרת לידי הגרמנים. הבינונו שהגרמנים חשים יפה־יפה טעמו של כפור רוסי, מאחר שהם צריכים כל־כך לפרוות. אימרה היתה שגורה אז בפינו: „לא תזכה היטלר במלחמה, אפילו בפרווה יהודית חמה!"

בקיץ 1942 הגיעונו שמועות, מוורשה ואף מערי השדה, על רציחתם של יהודים במחנות השמדה, שהוקמו במיוחד לצורך זה. נתמלאנו יראה שאף גורלנו עומד להחרץ, ומשום־כך התאמצנו להתקבל לעבודה בבתי־המלאכה של הגרמנים, מתוך תקוה, שאם יעלה בידינו להוכיח שהננו מביאים תועלת, יניחו לנו ולא יגעו בנו לרעה.

אחי הצליח להתקבל לעבודה בנגריה ומצבו נשתפר בשל כך: הוא זכה במנת מזון מוגדלת וברשיון ליציאה אל מחוץ לגיטו, אלא שמצב זה לא נמשך זמן רב. ב־21 באוגוסט, 1942, פשטו ברחובות הגיטו חבורות ליטאים ואוקראינים, מלווים אנשי המשטרה הצבאית הגרמנית, שהחלו להכות יהודים באכזריות ואף לרוצחם נפש. ילדים וזקנים נרצחו בו במקום, ואילו האחרים הובאו אל כיכר השוק ונשלחו משם למחנות ההשמדה.

זעקות המעונים והנרצחים הגיעו לאוזנינו. חיפשנו דרך כיצד להינצל. רבים הסתתרו בעליות הגגות, או במרתפים. אני מצאתי לי שעת כושר להתחמק מהגיטו החוצה. פגשתי באיכרים שחזרו מיום השוק לכפריהם והצטרפתי אליהם, משתדלת להיראות כאחת מהם.

עם רדת הלילה מצאתי לעצמי מקום לינה ביער הסמוך. רעדתי מקור ומאימה, כשבאוזני עולה שאון יריות וזעקות. השעות נקפו אט־אט, כשאני מצפה לבוקר, לאור היום.

עם בוקר הבחנתי בקבוצת יהודים, אחים לצרה, שנמלטו אף הם מידי הרוצחים. קרבתי אליהם, ועמדנו לטכס עצה בצוותא. החלטנו להישאר בינתיים ביער, עד יעבור זעם. ברם, כעבור יומיים נאלצנו לשוב העירה, מאחר שהרעב והצמא הציקו לנו מאוד. קיננה בליבנו גם תשוקה עזה לדעת מה עלה בגורלם של קרובינו וידידינו.

עשינו את דרכנו בזהירות, מתאמצים שלא ליפול בידיה של המשטרה הצבאית. פה ושם מצאנו פועלים יהודים שעסקו בעבודות שונות. מפיהם נודע לנו שהגרמנים השאירו כ־250 עובדים יהודים,

ביניהם נגרים, חייטים ומכונאים, אשר רוכזו כולם בבית־הספר על שם קופרניק. שאר יהודי הגיטו נרצחו, או נשלחו בקרונות ובמשאיות למחנות ההשמדה. רק יהודים מעטים הצליחו להימלט ולהציל את נפשם במהומה הגדולה שקמה.

המשכנו ללכת כשמגמת פנינו אל בית־הספר על שם קופרניק. מצאנו שם מספר עובדים, שמארשת פניהם ניתן היה ללמוד על האסון האיום שפקד את היהודים. עיניהם היו תהומות של יגון. בבכי חנוק סיפרו באוזנינו על מעשי הרצח המחרידים בגיטו ועל מותם של שארי־בשרם.

שהינו שם עד רדת הערב, שעה שהתחילו העובדים שבים מעבודתם. ביניהם היה גם אחי. בראותו אותי נתקף שמחה, עד שחששתי שמא יצא מדעתו. בטוח היה שאף אני נרצחתי, או נשלחתי עם האחרים למחנה השמדה.

למחרתו של יום התחילו חוזרים רבים מאלה שנמלטו ליערות, או הסתתרו במקומות מחבוא שונים. הניעה אותם לכך, לא במעט, הידיעה שהגיעה לאוזניהם, כי היהודים שנמצאו בבית־הספר קופרניק נותרו כמעט כולם בחיים. תוך שבוע אחד בלבד גדל המחנה והוא מנה כ־800 איש. בין החוזרים היו גם סלי פיניק, אשתו וילדיו, רוחצה ליפקא ופרניה פיניק, שהסתתרו, משך ימים מספר, בתוך ערמות זבל שבסביבה.

בית־הספר היה צר מלהכיל את כולנו. היו מאיתנו שלנו בחצר ואחרים — שישנו בישיבה. אנשי ס.ס. פקדו אותנו לעיתים קרובות ואנו נאלצנו למהר ולהסתתר מפניהם. הם הניחו לנו, בינתיים, מאחר והיו סבורים שהננו מתי מעט בלבד.

שבועיים ימים לאחר הרצח ההמוני, שוב פרצו אנשי ס.ס. למחננו, עם משאיות, הקיפו את בית־הספר מכל העברים, ציוו עלינו לכרוע ברך ופתחו ביריות ללא הבחנה.

אימה גדולה נפלה עלינו. לאחר־מכן נשתררה דממה. קצין ס.ס. הופיע לפנינו וקרא, מתוך רשימה מוכנה מראש, שמותיהם של בעלי־מלאכה, שעליהם ציווה לשוב לבנין בית־הספר. נתמלאתי שמחה בראותי שגם אחי ביניהם ; יישאר לפחות הוא לפליטה...

אותנו, הנותרים, הקיפו אנשי ס.ס., וכשהם מאיימים עלינו בנשקם הובילונו משם, מבלי שנדע להיכן אנו מובלים. סבורים היינו שזו דרכנו האחרונה וכי הם עומדים לירות בנו בו במקום, או לשלחנו למחנות השמדה. הדקות נקפו כאילו היו נצח...

הובאנו לבסוף לבית עזוב. אנשי ס.ס. מעטים נותרו במקום לשמור עלינו. בתוך הבית עצמו היינו רשאים לנוע, אך הזהירונו לבל נקרב אל הדלת, או אל אחד החלונות.

כמה נוראה הציפיה, כשאין לדעת מה עלול להתרחש. רק הילדים מסתגלים מהר למצב. הם משתעשעים, כאילו אין כל סכנה מרחפת מעל לראשיהם. ואילו אנו, המבוגרים, שרויים בפחד; ליבנו מנבא לנו רעות...

הרעב מציק לנו, זה יום ולילה שלא טעמנו דבר. גם את הילדים אין לנו במה להאכיל. עזי הנפש שבתוכנו מנסים לתחבל תחבולות כיצד להימלט מן המקום, אלא שהם מתייראים ליקרב אל הדלת.

ביום השני לשהותנו כאן הופיעה פלוגת אנשי ס.ס. ועימם מספר אזרחים. נצטווינו לצאת אל החצר. שם נמסר לנו שהם צריכים למאה גברים ולשמונים נשים בריאות, בלא ילדים. וכך, כשאנו ניצבים לפניהם, עמדו ובחרו מבינינו את אלה הדרושים להם. כל מי שזכה למכת מגלב על גבו היה מאושר, שכן זה היה האות שהוא נמנה על הנבחרים. פרניה פיניק ואנוכי היינו בין המאושרות המעטות שנכללו בקבוצת הנשים.

בו במקום נקבעו לנו מקומות העבודה. אני נמניתי על קבוצת עובדי היער, כשהעבודה המוטלת עלי היא לקלוף מעל העצים את קליפתם. עבודה קשה ביותר, אך ביצעתי אותה לשביעות רצונם של מעבידי. הרצון להישאר בחיים היה עז ביותר והוא נתן בי את הכוח להתגבר על כל הקשיים.

מדי יום ביומו קמנו לעבודה עם שחר, כשאנו מקבלים, לאחר המפקד, צלחת מרק בלבד, בלא לחם. גם בצהריים לא קיבלנו אלא מרק מבושל בקמח גס. רק בערב זכינו ל־100 גרם לחם עם ריבה. לעומת זאת זכינו בשכר — 20 זלוטי מדי שבוע בשבוע. האם לא היה בכך לעג מר, שבשעה שאנו עומדים על סף ההשמדה, מעניקים לנו תשלומי שכר ?...

הימים חולפים. כבר דצמבר, והקור בכל עוזו. אנחנו לבושים עדיין מלבושים קיציים, מרעידים מקור. רק כעבור זמן מה קיבלנו שמיכות; יוחם לנו, לפחות, בלילות.

הידיעות המגיעות לאוזנינו מחרידות: רצח המוני של יהודים בעיירות הסמוכות. שוב נוהרים יהודים למינסק מזובייצק, לבית־ספר קופרניק, בעיקר מבין אלה שהצליחו להתחמק מהמשלוחים

למחנות ההשמדה. בין החוזרים גם סלי פיניק ובתו רות. אשתו של סלי ואחותו הובלו למחנה ההשמדה בטרבלינקה.

מצבו של סלי קשה ביותר, מאחר ואסור לאכסן בבית־הספר קופרניק ילדים. בבוקר, בצאתנו לעבודה, אנו מסתירים אותה בתוך המצעים, עד שובנו. אך החששות לגורלה ולגורלנו כולנו אינם מרפים מאיתנו אף לרגע אחד.

אנו מחליטים, לבסוף, להתקשר עם הפרטיזנים, שמא יעמדו לנו רווח והצלה מהם. מזדמנים עם מנהיגיהם ומעלים בפניהם הצעה לצרף אליהם כארבעים איש מאיתנו, כקבוצה נסיונית. אל אלה היוצאים עוד היום ליערות. הרבה הצטערתי על שלא נמניתי בין הראשונים שנבחרו לקבוצה זו. קינאתי בהם על שהם עוזבים כבר את בית־הספר קופרניק.

כמה מחרידה על־כן היתה הידיעה שהגיעה לאוזנינו, למחרתו של יום, בדבר סופה המר של הקבוצה כולה. מסתבר שהמשטרה הפולנית שמה להם מארב והרגה את כולם כאחד.

אני מוסיפה לתחבל תחבולות, מאחר ואני יודעת שימינו ספו־רים... בעזרת מכרים הצלחתי להשיג דרכונים בשביל אחי ובשבילי, אלא שאין אנו יכולים להשתמש בהם, מאחר ואין לנו לאן ללכת. אנו נשארים על־כן בקופרניק. מציעים לי לצאת לעבודה לגרמניה, במקום שאיש אינו מכירני, מה גם שצעירות יכולות להסתדר שם ללא קושי. ברם, איני מסכימה להשאיר את אחי לבדו. אנחנו מצפים, ובינתיים פושטות שמועות שעם בוא האביב תגיע המלחמה לקיצה.

לרוע המזל פרצה במחננו מגיפת הטיפוס. המחלה דבקה כמעט במחציתם של האנשים. ברם, רבים מהם מתאמצים, למרות חומם הגבוה, לצאת לעבודה. הרופא הפולני ממינסק מזובייצק, שהוזמן לביקור, ממהר לדווח על המצב למפקד הגרמני, כשהוא מזהירו מפני הסכנה המאיימת על אוכלסיית העיר.

ואמנם, דבריו מצאו אוזן קשבת. ב־24 בדצמבר פרצו למחנה אנשי ס.ס. והחלו הורגים את החולים. גם סלי פיניק היה ביניהם. את בתו, רות, הסתרנו, אך הילדה, ששמעה את שאון היריות, הבינה שדבר מה נורא מתרחש, והיא פרצה בבכי, כשהיא צועקת: „אני חפצה להיות יחד עם אבא; איני רוצה להישאר לבדי!" בצאתה ממחבואה פגע בה כדור מרצחים והיא נהרגה בו במקום.

לאחר שנסתיים ההרג, נערך מיון מחודש של אנשי המחנה. שוב נבחרו 218 איש ואישה, שנראו בעיניהם תשושים, והם הובלו

אל בית־הקברות המקומי. שם ציוו עליהם לחפור בורות. לאחר־מכן נורו כולם. גם פרניה פיניק היתה ביניהם.

פרצנו בבכי מר, מבכים את יקירינו שנפלו בידי המרצחים. בכינו עד שיבשו מקורות הדמע בעינינו, כשאנו יודעים כי גם לנו מחכה גורל דומה...

שוב אין מובילים אותנו לעבודה; אנו נמצאים במחנה, מוקפים משמר כבד. מעסיקים אותנו בהקפת המחנה בגדר של חוטי־תיל. עובדה זו מחזקת את השערתנו שקיצנו קרוב. אנו מחליטים שלא לתת לרוצחים להובילנו כצאן לטבח. אוספים מכל הבא ביד: גרוט־אות ברזל, אבנים ולבנים, ומחליטים לנקום את מותנו. המחנה סגור ומסוגר, אין יוצא ואין בא. אנו מאזינים לכל רחש קל, שמא הם באים כבר אלינו, להוציאנו להורג...

אלה הנמצאים עימנו יחד בחדר אינם חדלים לדבר על ליבי לעזוב את המקום. הם מוכיחים אותי על פני, שאסור לי לקפח את חיי, שכן יש לי כל הסיכויים להינצל, וכי אל לי לחפש מות גיבורים. ברם, כיצד אלך מכאן ואשאיר אחרי את אחי לבדו, אחי שנותר לי יחידי מכל משפחתי?!

נזכרתי בידידה פולניה, המתגוררת בוורשה, שביקרה זה לא מכבר במחנה והבטיחה לי לעמוד לימיני בשעת הצורך. החטלתי על־כן לחמוק מכאן, יחד עם אחי, ולנסות להגיע באיזו דרך שהיא לוורשה.

בחורי ישיבה בדובז'ין

אנו נתונים בקדחת של הכנות לקראת הבריחה. אני שמה על פני הצהובות צבע אדום, קולעת משערי שתי צמות ארוכות ומכסה את ראשי במטפחת אדומה, כל זה כדי להידמות לשקצה. אחי, לעומת זאת, חובש מגבעת לראשו. ב־6 בינואר 1943 אנו חומקים בעד חוטי התיל המקיפים את מחנה קופרניק ופונים לעבר תחנת־הרכבת, שמימנה אנו מבקשים להגיע לוורשה. אנו עושים מעשינו בזהירות: איננו באים אל תחנת־הרכבת הקרובה, שבסמוך למינסק מזובייצק, אלא הולכים ברגל אל התחנה השניה, המרוחקת מהלך קילומטרים אחדים. שם אנו עולים על הרכבת ונוסעים עד וורשה.

עם רדת הערב הגענו אל העיר הגדולה. פנינו מיד אל הידידה. היא ובעלה קיבלו אותנו בידידות, כשהם מבטיחים להושיט לנו כל עזרה אפשרית. בבית גר גם אחיה, המציג עצמו כאוקראיני.

כבר ביום השני לבואנו חלה אחי. חומו גבר ועלה עד ארבעים מעלות. הוא צריך לרופא, אך אני מתייראה להזמינו שמא יכיר באחי שהוא יהודי. ביום השלישי מתגלים על גופו כתמים אדומים — סימן מובהק לטיפוס הבהרות.

אנו נתונים במצב מאוד לא נעים ואף — מסוכן, שהרי העלמת המחלה ממשרד הבריאות הממשלתי כרוכה בעונש חמור. אני אובדת עצות, מה גם שהאח האוקראיני מתחיל לשנות יחסו אלינו. נראה שהוא לוחץ על אחותו להרחיקנו מהבית. אני עצמי שמעתיו מאיים עליה, שאם לא תרחיקנו, יקח הוא את אחי החולה ויטילהו אל הרחוב. אני חוששת. ביום המחרת נתתי לו שעון במתנה. הוא נרגע במידת מה ואינו משמיע איומיו. ברם, אני חשה ששוב אין אנו יכולים לשהות בבית זה וכי עלינו לעקור מכאן בהקדם.

פעמים עלה בדעתי שאין לנו כל מוצא אחר אלא לחזור לקופר־ניק. אלא שיום אחד הגיע לידי עלון המחתרת, שבו נתפרסמה ידיעה על חיסולו של מחנה קופרניק: המחנה הועלה באש על אנשיו. לא האמנתי למראה עיני, אך לא היה כל מקום להטיל ספק בידיעה.

הייתי מזועזעת. ידידי הטובים ביותר, עימם עברתי דרך ארוכה של יסורים ותלאות, היו למאכולת אש... דמעות חנקו את גרוני, אך לא היה בי יותר כוח לבכות. לא היה עימי גם מי שינחמני באבלי הגדול על מות חברי, שעימם הייתי קשורה בכל נימי נפשי, שעימם חילקתי את לחמי ומימי ואשר עימם שזרתי חלומות ותקוות.

במחלתו של אחי לא חל בינתיים כל שינוי לטובה; הוא לוהט מחום ומתאנח. הבית בו אנו מתגוררים נראה בעינינו כמל־

כודת, שהרי האח האוקראיני זומם להרחיקנו. אפשר שהייתי מתגברת על חששותי ויוצאת להזמין רופא, אלא שמראה פניו הזעו־מות של האוקראיני מרתיע אותי. אני אובדת עצות ואין לי לפני מי להשיח מרי ליבי.

החלטתי לבסוף לפנות אל אחד מבאי הבית, איש זקן, שמידו גם קיבלתי את עלון המחתרת. הוא נראה בעיני אדם טוב ועדין נפש. אני מתנה באזניו את צרותי והוא מבטיחני לעשות כמיטב יכולתו כדי לעזור לי. ואמנם, כבר למחרתו של יום בישרני בשמחה, שעלה בידו למצא מקום מגורים מתאים, בביתה של אלמנה קשישה, באחד הכפרים הסמוכים.

כמה מאושרת הייתי כבר כשהורדנו את אחי למרכבה שהוזמנה, עטוף בשמיכה, כדי לנסוע אל הכפר. הישישה חיכתה לנו בדרך, כדי להביאנו אל ביתה. שמחתי להיווכח, לאחר שגילגלתי עימה שיחה על מאורעות השנים האחרונות, שהיא אישה ישרה וטובת לב.

רק עם רדת הערב הגענו למחוז חפצנו. מיהרנו להציע מיטה לאחי וכיסינו אותו בשמיכות, כדי שייחם לו. תוך כדי כך גילתה הישישה את אוזני, שמסתתרים אצלה שני יהודים, האחים פייבל ושלמה ברונשטין, מהעיירה פלניץ שבסמוך לוורשה, אשר הצליחו להתחמק מתוך קבוצת יהודים שנשלחה למחנה השמדה.

האמון שלי בישישה נתחזק, מה גם שראיתי באיזו דאגה תכננה מקום מחבוא מתאים בעבורנו, מחוץ לחדרים שבבית עצמו. לשכנים שבכפר סיפרה שהגיעו אליה ילדי אחותה מהעיר זמושץ. כדי שלא לעורר חשדות, נתלוויתי אליה בימי ראשון לכנסיה ואף עשיתי כל עבודה בגן ובבית.

הימים נקפו. אחי החלים בינתיים והתחיל כבר מתהלך בבית. אלא שענין חדש התחיל מעיק עלינו עתה — הכסף אזל, ושוב לא היה בידינו לשלם בעד מקום הלינה ובעד מזונותינו. אמנם, הישישה הטובה ועדינת הנפש אף לא הזכירה זאת, אך אנחנו חשנו שלא בנוח. עסיינית היתה במקצועה והיא נסעה, לעיתים קרובות, לרגל עבודתה לוורשה, כשהיא מביאה עימה משם מצרכים שונים. אפילו ספר לקריאה לא שכחה להביא לנו, ביודעה כמה אנו צמאים לקריאה, בשעות הארוכות, כשאנו יושבים בטלים ללא מעשה.

כך עברו עלינו האביב והקיץ, כשפתע נתברר לנו שמתהלכת בכפר שמועה, שהישישה מסתירה בביתה יהודים. אחת השכנות

סיפרה שהיא ראתה במו עיניה גבר מגודל זקן מתהלך בבית. שכנה אחרת הוסיפה, שזה מכבר תמוה הדבר בעיניה מדוע מריקה הישישה את דליי השפכים רק בשעות הלילה ומדוע היא מרבה כל כך לבשל תפוחי־אדמה.

ידענו שסכנה מרחפת מעל לראשינו והתחלנו מחפשים מקום מחבוא מתאים, שהרי האיכרים אינם משופעים באהבת ישראל... האחים ברונשטין הסתתרו בעלית־גג ואף אני חיפשתי מיסתור מעין זה בשביל אחי. לשמחתי הרבה מצאתי מחבוא בעליית גג, מקום קטן וצר, שדמה לצינוק, שכן אי אפשר היה לשכב בו. כדי להגיע אליו צריך היה לעלות בסולם ואף להזדחל עד לפתחו. לא היתה לנו כל ברירה אחרת ואחי נאלץ לעבור לשם, כשליבי אני מלא חששות. אני הוספתי לישון יחד עם הישישה, במיטה אחת.

לילה אחד נקשו שוטרים על דלת הבית. הישישה, רדומה למחצה, פתחה את הדלת ועמדה מרעידה לפני שוטרים מהמשטרה הצבאית. הם פתחו עליה בצעקות והאשימוה שהיא מסתירה יהודים בביתה. מבלי להמתין לתשובתה ירדו למרתף, מחפשים אחרי יהודים מסתתרים. משלא מצאו שם איש פנו לעבר עליית־הגג, כשקול נקישות מגפיהם נשמע למרחוק. ליבנו עמד מדפוק; היינו סבורים שהגיע הקץ. ברם, את המחבוא לא גילו. הגברים המסתתרים עצרו נשימתם, כשהם שומעים בחרדה את איומיהם של השוטרים להעלות את הבית באש. לאחר־מכן, משנואשו, עזבו השוטרים את הבית.

מאז אותו יום הגברנו את אמצעי הזהירות. הגברים שוב לא יצאו כמעט ממקום מחבואם. שנתיים וחצי עשינו כך, כלואים במחבואינו, כשמידי פעם בפעם פוקדים אותנו שוטרים, ההופכים את הבית בחפשם אחרי יהודים.

שבועות מספר לפני השחרור היינו בכל רע, שכן אזל מעט המזון, והישישה, שבריאותה התרופפה, שוב לא יכלה לנסוע לוורשה לעבודה. הפרוטה לא היתה מצויה ואנו רעבנו ממש ללחם.

הישישה התאמצה בשארית כוחותיה לדאוג לנו. עברה בין בתי האיכרים העשירים ואספה לחם ישן וקצת תפוחי אדמה, כשהיא טוענת שאין זה אלא מזון בשביל העיזים של אחותה, המתגוררת בקרבת מקום. את הלחם העברנו באש ושברנו בו את רעבוננו.

השמועות בדבר השחרור הקרב עודדו את רוחנו, מה גם שהבחנו באוירונים הטסים מעלינו ושמענו קול פצצות מתפוצצות. כמה גדולה

היתה השמחה כשבאה אלינו הישישה ובפיה הבשורה, שהצבא הגרמני נסוג בבהלה וכי הצבא האדום קרב במהירות לעבר כפרנו.

באוגוסט 1944 יצאנו לראשונה ממקום מחבואנו אל אור השמש, לאחר שהסתתרנו כשלוש שנים תמימות. נראינו כמתים למחצה, צהובים וכחושים, צללי אדם. הוספנו עדיין לשהות בביתה של הישישה, שכן חששנו מפגיעתם הרעה של תושבי המקום, ששנ־אתם ליהודים היתה גדולה, וכן משום שלא ידענו לאן לפנות. והיא, האישה האצילה, שהצילה את חיינו, הוסיפה לעמוד לימיננו, מדריכה אותנו בעצתה.

אכן, קשה להעריך גודל נפשה של ישישה זו, אשר סיכנה את חייה כדי להצילנו. דמות'ה ליוותה אותנו מאז כל הימים, כשאנו מוסיפים לשמור על הקשר עימה במכתבים ושולחים לה, מדי פעם בפעם, כסף, חבילות ותיבות תפוחי־זהב.

כאשר עמדתי תחת החופה, היתה היא השושבנית הראשית, שהרי רק הודות לה נותרנו בחיים, אחי ואנוכי.

עשרים שנה חלפו מאז. בני שלי עומד לסיים שרות'ו בצה"ל. ברם, עד היום הזה טרם נשתחררתי מאימי השואה, שחרתו סימנים עמוקים בליבי. וכי כיצד ניתן לשכוח אותם ימים נוראים, אפלים, בהם שתינו את קובעת הסבל והיסורים עד תומה ? !

תרגם מפולנית : אברהם דור (דוברושקלנקה)

הגב' דיגולה, מניצולות השואה,
מדליקה נר לזכר הקדושים

ברכה רוטולסקי (גולדברג)

במחנות ההשמדה

נובמבר 1939. עם פרוץ המלחמה הופצצה דובז'ין מן האויר. אימה נפלה על כולנו. הגברים מיהרו לעזוב את העיירה, כשרק הנשים והילדים נשארים במקום. עד מהרה הופיעו הגרמנים, פרצו לבתים, העמידו אותנו אל הקיר, ובאיימם עלינו בנשק דרשו מאיתנו למסור להם את כספנו וזהבנו.

חרדים מיהרנו למלא דרישתם כשאנו מוציאים אליהם כל מה שהיה בבית. ברם, הם לא הסתפקו בכך: נדרשנו לציין בשאלונים, שהם מסרו לידינו, את מלאי הסחורות הנמצא בחנויות. למחרתו של יום שבו וחזרו, נטלו את השאלונים ודרשו את מפתחות החנויות והדירות.

התחילה עזיבה מבוהלת של העיירה. אנחנו הלכנו לעבר לוביץ, מאחר וקרובינו התגוררו שם. שהינו שם כשבוע ימים בלבד, נתונים בפחד ובחרדה, עד שעקרנו משם. הגרמנים שלחונו ברכבת־משא, ללא מזון וללא מים, לעבר ורשה. שם, בעיר הגדולה, המתינו לנו חיילים גרמנים שהפליאו מכותינו.

כל עוד נפשנו בנו הצלחנו להגיע לבית קרובינו. ההליכה בר־חובות היתה בחזקת סכנה, שכן רדפו החיילים הגרמנים כל יהודי שנקלע על דרכם, כשהם מכים אותו באכזריות רבה.

סכנה גדולה יותר היתה צפויה לגברים: הם נחטפו ונשלחו למחנות ריכוז, ושם עינו אותם בעינויים נוראים. כל מי שמצא עוז בנפשו ניסה להימלט מזרחה, לעבר הגבול הרוסי. אלא שכל נסיון כזה היה כרוך בסכנת נפשות; כל מי שנתפס נורה בו במקום.

אנחנו נמצאים בגיטו ורשה, מסתתרים בבונקרים. תחילה אפשר היה עוד להתקיים בגיטו, אם מעבודה ואם ממכירתם של מעט המטלטלים והתכשיטים. המסחר התנהל עם התושבים הנוצ־רים, שמצאו דרך לבוא אלינו.

נאלצנו להסתתר לא רק מעיני הגרמנים, אלא אף מפני המש־טרה היהודית, שנצטוותה לספק, מידי יום ביומו, מכסת אנשים נשים וטף למשלוח אל מחנות ההשמדה. השוטרים עברו לבית, פורצים דלתות וחלונות בחיפושיהם אחרי אנשים, כדי למלא את

המכסה הנדרשת. אותה שעה המתינו בחוץ משאיות, כדי לקבל את המטען החי.

משהרגשתי שהקץ מתקרב, החלטתי לברוח ולנסות להציל את נפשי. זוכרת אני כיצד עזבתי את המשאית, שכבר עמדתי לידה, וחזרתי במרוצה אל הבית, מחליטה לברוח ויהי מה. הסתתרתי מאחרי דלת הכניסה, כשהשוטר היהודי רודף אחרי, כדי להחזירני אל המשאית. מזלי שיחק לי. הוא חיפש בבית כולו ולא עלה על דעתו שאני מסתתרת בסמוך לו, מאחרי דלת הברזל.

מה מחריד היה לראות את האנשים ההולכים אחרי השוטרים, מבלי לנסות להתנגד, מתוך ידיעה ברורה שהמשאיות מובילות אותם אל מחנות ההשמדה. פלא הוא כיצד מצאתי אני עוז בנפשי לברוח ולהסתתר.

שני אחי ניצלו הודות לכך שהם עבדו בנגריה ונחשבו לפועלים מקצועיים. חיינו בתוך בונקר שבנינו במו ידינו בגיטו, בונקר חזק, שבו התגוררו כעשר משפחות. עם רדת הליל הצטרפו אלינו אנשים נוספים, מהם שעסקו במשך היום בתכנון ההתנגדות לאויב הנאצי.

האמנו שנצליח להתקיים בבונקר זה עד בוא השחרור, אך המקום נתגלה לגרמנים והם שלחו חיילים, כדי להוציאנו משם. ברם, כל חייל שקרב אל פתח הבונקר נורה על ידינו ונהרג.

הגרמנים התחכמו אז ושלחו אלינו מאנשי המשטרה היהודית, כדי להשפיע עלינו לעזוב את המקום. השוטרים דיברו על ליבנו לצאת מן הבונקר, שכן החלטתם של הגרמנים נחושה לפוצץ את

נחמן פריי'ליך (מימין) פוקד את בית־העלמין שבדובז'ין

המקום. משראינו שאפסה כל תקוה, יצאנו אל הרחוב. הגרמנים מיהרו ופוצצו את הבונקר.

לאחר־מכן העלו אותנו על משאית ושלחונו למחנה השמדה. אלה שלא היה בעבורם מקום במשאית, נורו בו במקום, ביניהם גם אחי יוסף גרשון. אחי השני, יעקב משה, ניסה לברוח ממחנה המוות, אך נתפס והומת בתליה.

אני עצמי נשלחתי לבירקנאו, למחנה עבודה. החיים כאן היו בבחינת מוות ממושך, אטי... זוכרת אני כיצד נרדמתי יום אחד במחנה, מתוך חולשה, ולא התייצבתי למפקד. משנתברר שמישהו נעדר, נשלחו שליחים לחפש במחנה, ברור היה שהנתפס יוצא מיד להורג ביריה. משמצאוני ישנה, הצליחו ידידי, למזלי הרב, להכניסני למסדר, והודות לכך נשארתי בחיים.

במחנה העבודה שבבירקנאו התעללו בנו בצורה מחפירה, כדי להתיש את כוחנו. הוציאונו לעבודה בכל מזג אויר — בגשם, בקור ובשלג. העבודה היתה קשה ומפרכת, והיה בה כדי להכריע אפילו אנשים חסונים, הרגילים לעבודה קשה. בראות השומרים שאין אנו יכולים להרים בולי־עץ גדולים, או אבנים כבדות, העבירונו למקומות אחרים, בהם הוטל עלינו להרים בולי־עץ גדולים עוד יותר... מידי יום ביומו כרעו־נפלו כמה מהעובדות, מאפיסת כוחות. כל כוונתן של העבודות הללו לא היתה אלא להרבות את יסורינו, להמיתנו תוך יסורים קשים ואכזריים, ללא מזון וללא מים.

אך בכך לא די. בסמוך למחנה שלנו נמצא בית גדול, אליו הובאו ילדים יהודים להשמדה. משך כל היום בקעו מתוכו צעקות מחרידות שקרעו את ליבנו. ידענו שהם מתים, תוך עינויים מחרידים. רק עם ערב היו הזעקות פוסקות.

זעקות הילדים המומתים ומראה שיירות האנשים המובלים אל המשרפות — אלה היו לחם חוקנו היומיומי. כיצד עמדנו בכל זה וכיצד לא התפלץ הלב, לאלהים פתרונים!

עדיין מנסרת באוזני זעקתם של הילדים הרכים ועדיין היא תובעת נקם ושילם!

גורני פרום

לאחר השחרור

באוגוסט 1944 שוחררתי יחד עם אחי, בכפר נידח, לא הרחק מוורשה הבירה. המלחמה טרם הגיעה לקיצה. ורשה עדיין בידי האויב ובמחנות ההשמדה גוועים יהודים לאלפים. העננים הכבדים, השחורים, טרם סרו מעל שמינו.

לאחר שיצאנו מהבונקרים החלטנו לעזוב את הכפר, בשל יחסם העוין של התושבים הפולנים. הם מוכנים להסגירנו לידי הפורעים, כדי לחסל כל מי שעלול להעיד על מעשיהם הנפשעים כמשתפי פעולה עם הנאצים.

יצאנו אפוא למינסק מזובייצק, עיר מולדתו של אבי. באנו לאזור הגיטו. היינו כעשרים וחמישה איש, שוכני בונקרים לעבר, שהסתתרו אצל איכרים פולנים. המלחמה נמשכת עדיין ועימה — ההפצצות האיומות. בערבים אפשר לראות, ממקום שבתנו, את הלהבות העולות במרחקים. דומה שזוהי ורשה הבירה העולה באש. גם קול רעם התותחים עולה באוזנינו.

בדרכים נראים כבר הטנקים של הרוסים, כשהם דוהרים לעבר ורשה. בקרב הצבא הרוסי־פולני העובר לפנינו נמצאים גם חיילים יהודים במספר ניכר. הם באים לבקרנו ומביאים עימם מזון. ביניהם היכרתי אחד מבני עירנו — הסגן ליאון טינסקי, נכדה של הרנה לנט .לא היה גבול לשמחתנו. הוא הוסיף לבקרנו, כשהוא מביא עימו כיכר לחם ; פעמים הביא גם שקית סוכר. אלא שכעבור זמן מה נקראה חטיבתו לחזית. כמה הצטערנו ! הוא הבטיח, אמנם, לעמוד איתנו בקשר, אך מאז צאתו לא נתקבל ממנו שום אות. עקבותיו אבדו בתוהו ובוהו שהשתרר בתקופה זו.

מידי יום ביומו מתפשטות ידיעות שונות על כיבושים. הנה שמענו היום על כיבוש חלקי של פומוז׳ה. אנו קונים בפרוטותינו האחרונות עיתון, כדי לדעת על המתרחש. הרהור עובר בלב : אולי גם עיירתנו בין הערים המשוחררות ? אני מהרהרת בביקור הראשון שאערוך בדובז׳ין. שמא אמצא שם מישהו מבני משפחתי הענפה...

ואף שכנים וידידים; שמא יעלה בידי לברר מה עלה בגורלם של יקירינו, שנאסרו בראש־השנה, בראשית המלחמה, ואף אבי ביניהם. אמהר לבית־העלמין כדי לבקר קברות סבי וסבתי. הרהורים המציפים אותי וצובטים את ליבי.

באמצעו של חודש אפריל, 1945 ,אני מחליטה לצאת לעיירתי, לדובז׳ין. אני מצטיידת בכיכר לחם גדול, הצריך לשמש לי מזון לימים מספר. עוטפת את ראשי במטפחת צבעונית, פרחונית, כדי להידמות לגויה. בדרכים עדיין אורבת סכנה. מספרים על פגיעות ביהודים, בעיקר בדרכים, על השלכתם מקרונות הרכבת ועל התנכלויות מחרידות.

אני עושה דרכי ברכבת־משא. הנסיעה נמשכת שישה ימים, עד שאני מגיעה לתחנת קובלבו. מכאן אני ממשיכה לגולוב ברגל. צעירים פולנים רבים נראים בשובם משביים במחנות עבודה בגרמניה. הם עליזים ומרבים לשיר בלכתם. כמה מאושרים הם בשובם הביתה, למולדתם, אל הוריהם וקרוביהם. אני מצטרפת אליהם.

הנה כבר מזדקרת לעיני הטירה של גולוב. ראשי סחרחר עלי וליבי הולם בי. אני קרבה והולכת אל עיירתי היקרה, אותה עזבתי לפני חמש וחצי שנים, יחד עם אמי ואחיותי. עולה לנגד עיני אותו יום סגריר בו התנהלנו, שבורים ורצוצים, בין שאר יהודי דובז׳ין המגורשים, יהודים נרדפים על נפשם. ועתה הנה חזרתי, לבדי, בודדה וגלמודה, לאחר שעברתי שבעה מדורי גיהינום.

ליבי נצבט: האמנם אמצא כאן מישהו מקרובי וממכרי? עדיין משתעשעת אני בתקוה... אני מתקרבת אל הגולים, השבים למולדתם, כשהם נחפזים כל־כך ועיניהם יוקדות. פה ושם נראים אנשים הנושאים אסל ודליי מים על כתפם, כשהם ממהרים. אני נועצת בהם מבטים, מבקשת למצוא איזה שכן או מודע ביניהם. ברם, איני מכירה איש. דומה שאף הם אינם מכירים אותי. האמנם זרה אני בסביבה זו?

אני חולפת על פני הגשר; רגלי כבר דורכות על אדמת דובז׳ין. היום יום שלישי בשבוע, יום השוק. אני עושה דרכי אל כיכר השוק. רק כמה חנויות עלובות, ריקות כמעט, משרתות את מעט האיכרים הפוקדים אותן. מה קרה לדובז׳ין שלי, שהיתה הומה אלפי קונים בימי השוק? איה עשרות הביתנים והדוכנים, שבהם הציעו לקונים ממיטב הסחורות? איה החייטים והסנדלרים היהודים שלמוצריהם יצא שם בכל הסביבה כולה?

אני באה אל „רחוב הזהב" — המרכז הסואן של המסחר היהודי בעיירה. כמה מחריד המראה: חורבן והרס, כמעט ולא נותר בית על תילו. דומה כאילו חרשו את המקום במחרשת ענקים.

אני מוסיפה ללכת, לעבר רחוב פילסודסקי (או „הרחוב הארוך"). מרחוק נראים ילדים משחקים, צוהלים. אני קרבה אליהם ועיני מתערפלות: שערם של הילדים צהבהב ועיניהם כחולות. משם אני באה ל„רחוב בתי־הכנסת" — הרחוב בו נמצאו מוסדות דת שונים: בית־הכנסת, בית־המדרש, „השטיבל" של חסידי אלכסנדר, „תלמוד תורה", אולפן „בית יעקב" וועד־הקהילה.

שוב מציפים את ליבי זכרונות ילדות: אני רואה את חברותי הנחפזות אל אולפן „בית יעקב" ואת המורה גוטמורגן המנוחה, שכה אהבנו אותה... כל אלה אינם, עקבותיהם נעלמו, רק הרס וחורבן מציצים מכל עבר.

ליבי בוכה בי ואני מתאמצת לכבוש את דמעותי. רגלי מובילות אותי אל בית־העלמין, כדי להשתטח על קברות סבי וסבתי. אך משום־מה איני מצליחה לגלות את החומה הגבוהה שהקיפה את המקום ואת שער הברזל דרכו עברנו תמיד. שני רועים צעירים מושכים את עיני. אני מבקשת מהם להורות לי את הדרך אל בית־העלמין. הם נועצים בי עיניים תמהות ומגלים לי שרגלי דורכות במקום בו השתרע פעם בית־העלמין. עתה מצמיחה כאן האדמה עשב למרעה והם באים עם עדרם ממרחקים, כי המקום טוב למרעה.

אהה! אפילו את קברי יקי־רינו שוב לא אוכל למצוא; אין גם מצבה אשר עליה אוכל להזיל דמ־עה... ישבתי על אבן שמצאתי, הרכנתי ראשי ובכיתי חרש... בכיתי על כל אשר היה ואיננו, על העיירה התוססת, שיהודיה הטו־בים רקמו בה את חייהם היפים, העשירים; על הנוער הרציני שטווה חלומות רבים כל כך... הכול

הגב' זונאבנד (ראשונה משמאל), בתו של טוביה פיעניק, פוקדת את קבר אביה בדובזי'ן

נעלם... עמדתי על רגלי ושפתי מלמלו תפילת „קדיש", כשדמעותי גולשות אל האדמה החרושה, שלפנים היו טמונות בה עצמות יקירנו.

ידעתי ששוב אין לי מה לחפש כאן. עצבות ירדה עלי. גררתי עצמי אין אונים לעבר העיר, כשאני מתבוננת, במבטים לאים, בבתים ורחובות, שלפנים מילאו אותם אחי היהודים ועתה — מרצחים ומשתפי פעולה.

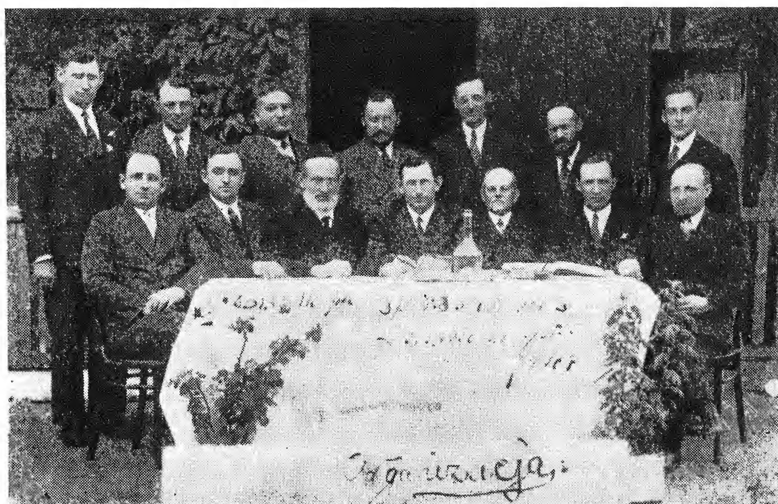
בכיכר השוק עצרה אותי פתע אישה, שכנה לשעבר, ששימשה אצלנו כגויה של שבת. „מניה, האמנם נשארת בחיים!" — קראה. עד מהרה הקיפו אותי נשים מספר, אלה המתגוררות בבתים הסמוכים. הן התבוננו בי בתמהון והיו מהן שאף הצטלבו ,כאילו באתי מעולם אחר. אני שומעת אותן מדברות, מביעות צערן על הטבח הנורא שנעשה ביהודים, מצטדקות, אך הכרת פניהן מעידה שהן שמחות על כך.

השכנה מרבה להפציר בי להיכנס לביתה. אני מסרבת תחילה אך מתפתה לבסוף. בביתה אני מבחינה בכמה חפצים שהיו לפנים שלנו... בתה של הגויה מנסה להסתירם בהיכנסי, אלא שאני עושה עצמי כמי שאינה רואה דבר. וכי מה ערכם של חפצים אלה לעומת כל היקר שאבד לי?!

התה שאני לוגמת מתוך נימוס צורב את לשוני, כאילו רעל במשקה. אני חשה בשבתי כאן את גודל האסון שירד עלינו...

מיהרתי לצאת, נחפזת לעבר תחנת הרכבת, כדי להתרחק מכאן, להתרחק מכל מה שהיה פעם יקר לליבי.

תרגם מפולנית: אברהם דור (דוברושקלנקה)

הנהלת הבנק בדובנ׳ין
במרכז ליד השולחן: טוביה פיעניק, צוויגל ויוסף חיים רוינה

יוצאי דובז׳ין בברלין בדרכם לארצות מקלט חדשות

אישים בעיירה

יחזקאל כהן

ר' פיבוש ליפקה

השפעתו של סבי פיבוש ליפקה ז״ל (אבי אמא) היתה גדולה עלי לא רק בילדותי, אלא אף משעמדתי על דעתי ונעשית עומד ברשות עצמי. דמותו הפטריארכלית ואצילות נפשו ליוו אותי כל הימים. תלמיד חכם היה וציוני מסור בלב ונפש, שהדביק בהתלהבותו גם את האחרים.

באישיותו האצילה והנאורה שימש כסמל לתנועה הציונית בעיירה, כשהוא מקרין מאישיותו בעיקר על הנוער הציוני. זוכרני כיצד נהגתי לשבת עימו שעות רצופות, כשהוא מספר באוזני על מסעו לארץ הקודש לפני המלחמה, על המקומות אשר ביקר בהם ועל המראות אשר ראה. עיניו נוצצו אז באש של התלהבות ומדבריו בצבצה אהבתו הגדולה לארץ ישראל.

דבריו הנרגשים חדרו עמוק לליבי, לב נער, והשפיעו עלי לאורך ימים. הוא אשר נטע בי ובחברי, בני גילי, את האהבה לציון ואת האמונה בשיבת ציון. בהשראתו נעשו נערים רבים לציונים נלהבים, ששוב לא נאותו ללכת בדרך הרגילה, הסלולה, של אבותיהם.

זוכרני כיצד פעל לבחירתו של הרב ברוד מליפנא, המועמד מטעם הציוניים, ל„סיים״ הפולני. החוגים הדתיים הציגו את מועמד־ותו של אבא לסיים, אך הציוניים, ואף אני ביניהם, נאבקנו למען המועמד שלנו, כשסבי פיבוש ליפקה תומך בנו בכל ליבו ומגייס לכך את כל כוח השפעתו.

ואמנם גדולה היתה השפעתו בעיירה וניכרת בכל תחומי החיים שבה. רכוש רב היה לו : מנסרות, טחנת קמח, מחסני עצים, קרקעות וטחנת־כוח של חשמל, שסיפקה חשמל לעיירה כולה. ברם, עשרו הרב לא סימא את עיניו ולא הקשיח את ליבו. הוא שעמד בראשם של מוסדות צדקה והוא שתמך בכספו ובעצתו באחיו העניים.

פעמיים ביקר בארץ הקודש, בפעם הראשונה בשנות השמונים של המאה שעברה ואחר־כך — ב־1914, ערב פרוץ מלחמת העולם

הראשונה. מביקוריו אלה חזר נל־הב, כשהוא מעורר את בני העיירה לעלות לציון.

פיבוש ליפקה זכה להוליד בנים ובנות, שהלכו בדרכיו, ונטלו חלק בענייני ציבור. גם מנכדיו, שנדבקו באהבתו לציון, רבה נחת, שכן הם עמדו בראש הפעילות הציונית בעיירה.

שבע פעלים ושבע ימים נא־סף אל אבותיו.

ר׳ פיבוש ליפקה

אייזנברג

יוסף חיים רודה

אחד העסקנים הפעילים, שרישומו ניכר ביותר בחיי קהילת דובז׳ין היה — יוסף חיים רודה. הוא הקדיש הרבה מאוד מזמנו לעסקי ציבור, כשליבו פתוח לכל התרחש בקרב אחיו, בני העיירה.

תקצר היריעה מלפרט כל אשר עשה ופעל למען עיירתו, משך עשרות בשנים, כשהוא עמל וטורח, ללא ליאות, מבלי לצפות לכל תגמול על כך. רבים מבין יוצאי דובז׳ין הוותיקים זוכרים אותו ואת מעלליו הרבים עד היום הזה.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה, כאשר רבו הנצרכים בעיירה, נחלץ יוסף חיים רודה לעזרתם, כשהוא דואג לחלק ביניהם מצרכי מזון. בעבודה חשובה זו מצא עוזרים נאמנים ומסורים באברהם הרש קאהן ז״ל וביעקב ביילבסקי, ייבדל לחיים ארוכים, החי בתוכנו בישראל.

המלחמה עקרה יהודים רבים מעיירות שונות, שמהם באו לדובז׳ין, כדי למצוא בה בית עד יעבור זעם. גם לעזרתם נחלץ חיים רודה בכל להט נפשו, עושה לילות כימים בדאגתו להם. מחשבותיו היו נתונות מאז ומתמיד ל„עניי עמך״ והוא טיפל בהם כאב המטפל בבניו.

הוא גם נמנה על מייסדי הבנק הקואופרטיבי היהודי ועמד בראש הנהלתו כל העת. הוא ייחס חשיבות רבה למוסד זה וטרח להרחיב את פעולתו. ואמנם, סייע בנק זה לרבים מבני דובז'ין בהלוו־אות גדולות וקטנות, כשעיקר משי־מתו — לשמש משענת איתנה ל„א־דם הקטן".

יוסף חיים רודה
מחשובי הציונים בדובז'ין

רודה אף שימש חבר בווע־דה להערכת מיסים, שליד משרד מס ההכנסה, ואף בתפקידו זה גילה את גישתו האנושית ואת מסירותו הרבה. ברם בעקר הטבלט רודה בעיירה בפעילותו הציונית, שכן ציוני נלהב היה בכל רמ"ח אי־בריו. הוא עשה כל אשר היה לאל ידו כדי להחדיר את הרעיון הציוני בקרב אחיו וכדי לסייע לבנין הארץ, אף בשבתו הרחק ממנה, בדובז'ין.

כשעמדו יצחק משה אופנבך ואדולף ריזנפלד בראש ההסתדרות הציונית בעיירה, שימשו יוסף חיים רודה ויעקב ביילבסקי, ייבדל לחיים, כסגנים, כשהם נושאים יחד בעול הפעולה. שניהם אף היו חברים בוועד המקומי של קרן היסוד.

בנערותו היה חיים בחור ישיבה, כבני גילו האחרים, ועשה לילותיו כימים בלימוד התורה. משנתבגר, נעשה חפשי וציוני, מה שעורר כנגדו רוגזם של האדוקים, עד שעמדו, פעם, וגרשוהו מבית־הכנסת. כל זה לא היה בו כדי למנוע פעילותו הענפה למען הציונות, כשהוא מרבה לנסוע לוורשה, לוועידות ציוניות ולכינוסים שונים שנערכו בעיר הגדולה.

רודה לא היה רק נאה דורש, אלא אף נאה מקיים. בהשפעת בן משפחתו, העסקן הציוני הנודע בזמנו, שמואל זנוול פוזנר ז"ל (שעלה לארץ מריפין לפני המלחמה ונפטר כאן), שלח שתיים מבנותיו לארץ־ישראל. אף הוא עצמו השתוקק לעלות, אלא שלא נסתייע הדבר בידו.

יוסף חיים רודה, רעיתו — רבקה, ובתם — אסתר יהודית

(יודקה), נספו בשואה, וכך אף בנו יחידו, פנחס, שהתגורר יחד עם אשתו בעיר קוטנו, שם עבד בחוות הפרחים של כתריאל אייזיק. אף בתו הבכירה של רודה, פרל לאה, לא ניצלה מגורל זה, אם גם היגרה לוינה, שנים אחדות לפני המלחמה, כדי לזכות בירושה מהסבא, הרב אברהם פוקס ז״ל. היא נשארה לגור שם, ומשהשתלטו הגרמנים על וינה, נתפסה ונשלחה למחנה־ריכוז.

רעיתו של יוסף חיים רודה, רבקה, הצליחה להימלט לוורשה, לאחר שנתייסרה בכל טלטולי הדרכים, שהיו מנת חלקם של כל הנמלטים־הפליטים.

בעדותה לפני איש המחלקה הסוציאלית, סיפרה על חיסולה של קהילת דובז׳ין ועל מות בעלה. אף הוא נמלט, עם כל האחרים, מהעיירה, כשהוא נושא עימו מזוודה אחת, בה נמצאו בגדיו. תלאות הדרך ואימת המוות כילו את מעט כוחותיו. הוא ואשתו הסתתרו, בדרך נדודיהם, בבית איכרים, אך הוא נפל שם למשכב ששוב לא קם ממנו.

שמו של יוסף חיים רודה קשור בחייה של קהילת דובז׳ין והוא נמנה על עסקניה הפעילים. דמותו ופעליו הרבים חקוקים בליבות בני העיירה, הזוכרים לו חסד אהבתו אליהם ומסירותו הרבה לרעיון הציוני.

אברהם דור (דוברושקלנקה)

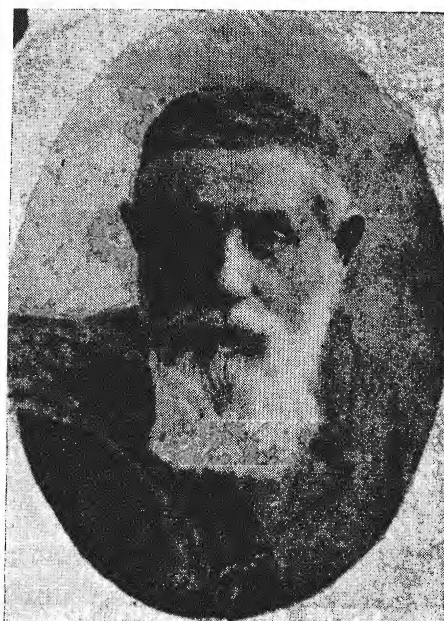
ר׳ יצחק משה אופנבך

את ר׳ יצחק משה אופנבך היכרתי עוד בראשית שנות העשרים של המאה הזו, והוא אז איש בגיל העמידה, בעל קומה ממוצעת, עטור זקן רב מידות. דמות פטריארכלית שכולה אומרת כבוד והדר. סוחר מכובד היה, עוסק בסחר עורות גלמיים, אך עיקר חייו — העסקנות.

בעסקי הציבור השקיע את מיטב זמנו ומיטב חזונו, כשהוא פעיל בכל מוסדותיה הציבוריים של העיירה ומשמש בה, שנים רבות, יושב־ראש ההסתדרות הציונית. בעיני בני העיירה נחשב למנהיג רוחני, בעל שאר־רוח, שלדברו היו מייחלים כולם. קשה לתאר את החיים התרבותיים בדובז׳ין מבלי לראותו כדמות המרכזית בה,

מפעיל את האחרים בתבונתו ובמרצו ומשרה עליהם מרוחו האצילה. ז

במיוחד זכורות לי הרצאו־תיו, מדי שבת בשבתו, באולם בית־הספר „אבא יוסף", שמ־שכו קהל רב. לעיתים לא יכול היה האולם הצר להכיל את כל הבאים שנהרו לשמוע את דבריו.

ר' יצחק משה אופנבך
יושב־ראש ההסת' הציונית בדובז'ין

יותר מכל אהב להרצות על הרצל ותקופתו, כשהוא מתאר בכישרון רב את תרומתו הר־בה של חוזה מדינת היהודים להתפתחות הרעיון הציוני. בהתפעלות כנה ובהתלהבות רבה עמד ומנה, בזו אחר זו, את פעולותיו הברוכות של המנהיג הגדול, כשהמאזינים חשים כמה הוא מעריצו וכמה הוא דבק ברעיונותיו. אכן, מה רבה וחשובה היתה השפעתו עלינו, הצעירים, וכמה הירבה לעשות להעַ־מקת חינוכנו הציוני.

אישיותו המחנכת נתגלתה עוד יותר בתום ההרצאה, שעה שהתחילו מציגים לו שאלות, אם כדי להבהיר פרט זה או אחר ואם כדי לחלוק על דבריו. מה רבה היתה סבלנותו בהשיבו לכל איש על שאלתו, עונה במאור פנים, בחביבות, כשמדבריו ניכרת חיבתו לנאספים.

הופעתו ב־כ' בתמוז, יום פטירתו של הד"ר הרצל, נחשבה למאורע מיוחד בחיי העיירה, שכן מתאר היה, בצבעים עזים ביותר, את מעלליו של המנהיג הגדול ואת המהפכה שחולל בהלך המחשבה של בני עמו. בהתלהבות גדולה עמד ותבע משומעיו ללכת בעקבותיו של הרצל ולהתאמץ להגשים את משאת נפשו, כי בהגשמה זו הערובה לקיומו ושגשוגו של עמנו.

חלק חשוב נטל ר' יצחק משה אופנבך בפעילותו של מועדון „התחיה", שהוא נמנה על מיסדיו. המועדון השתכן בביתו של שפרלונג, מול אולם מכבי־האש, ושי־מש כאחד המוסדות הציוניים החשו־בים שבדובז'ין. בין הפעולות החשובות שנתקיימו במועדון זה יש למנות את הוראת הלשון העברית, שנעשתה בש־עות הערב, ארבע פעמים בשבוע, על־ידי טובי המורים שבעיירה, ביניהם: ר' שאול בלום (חתנו של ר' ניסן מלמד), יעקב בזורה ואחרים.

הגב' בריינה אופנבך

דמותו של ר' יצחק משה עולה ברגע זה לנגד עיני. רואה אני אותו בשבתו, באחד השעורים, בסמוך למורה ב־זורה, נשען בגבו אל מסעד הכיסא ועושה אוזנו כאפרכסת. פניו מחייכות בשמעו מפי התלמידים תשובה כה־לכה, הנאמרת בלשון העברית. דומה, בא האיש האציל והמסור על שכרו...

ביוזמתו הוקם בדובז'ין סניף ל„קרן הקיימת", סמוך ל„הצהרת בלפור", שהתפרסם עד מהרה בפעילותו הרבה באיסוף כספים. מוסד זה הצטיין לא רק באיסוף כספים, שהועברו ללשכה הראשית בוורשה, אלא אף בפעילות ציונית מקיפה.

כמה מאושר היה ר' יצחק משה כאשר ליווה, בעיניים קורנות, את החלוצים הראשונים, מבני העיירה, בעלותם ארצה. אף אני הייתי אחד מהם וזוכרני, עד היום, אותה מסיבה נרגשת ורבת משתתפים שנערכה לכבודנו. נרגש וצוהל הירבה להשמיע באוזנינו דברי עִידוד, כשהוא רואה בנו ראשונים, הסוללים דרך לרבים אשר יבואו בעקבותינו.

משך שנים רבות עמד בראש הפעילות הציונית בעיירה, כשהוא מלווה את התנועה בעצה ובהדרכה, עמל ללא ליאות, מתוך מסירות שאינה יודעת גבול. רבים נדבקו בהתלהבותו והצטרפו לתנועה הציונית, כשהם רואים בו את מנהיגה. מבין אלה ידע לבחור עוזרים נאמנים שסייעו לו בעבודתו והמשיכו בדרכו אחריו.

גם את בניו שלו חינך ברוח הציונות, כשהוא נוטע בהם

את אהבתו הגדולה לארץ ישראל. ואמנם, רובם עלו ארצה בעודו בחיים, והאחרים — יחד עם האם, לאחר פטירתו.

אכן, הוא עצמו לא זכה להגשים משאת נפשו — לעלות לארץ הקודש ולהיישב בה. הוא נאסף אל עמו בגולה הפולנית, כאשר החלו העננים השחורים מכסים את שמי יהדות פולין.

דמותו הנאצלת וזכר פעליו הברוכים מלווים את בני העיירה עד היום הזה.

יעקב רימון

ר׳ אפרים אליעזר גראנאט (רימון) ז״ל חייו ופעלו

אבי מורי, אפרים אליעזר גראנאט, זכרונו לברכה, נולד בעיירה ביזון, פלך פלוצק, בפולין, ביום י׳ טבת תרכ״ט (1869), לאביו, הרב ר׳ יוסף צבי ולאמו, חנה חיה (הוא היה הבן השנים־עשר להורינ ואמו היתה בת 55 בלידתה אותו). נתחנך על ברכי התורה והחסידות והתענין גם בספרות עברית חדשה. עוד בצעירותו עבר לעיירה דובז׳ין שעל נהר דריבנץ, בה חי ופעל במשך שנים עד עלותו לארץ ישראל.

מבחרותו נמשך לחיבת־ציון והצטרף לתנועת „המזרחי״ מראשית ימיה. כדי למשוך את החסידים לתנועת הציונות־הדתית ולגאולת העם והארץ — בהיותו סופר ומשורר, — פירסם מאמר „על הציונות והחסידות״ בירחון „המזרחי״, שיצא בעריכתו של הסופר וההיסטור־יון רבי זאב יעבץ. על המאמר חתם: אפרים אליעזר אבן־שיש. היה פעיל בדובז׳ין ובסביבתה למען ישוב ארץ ישראל, וניהל תעמולה לטובת אתרוגי ארץ־ישראל ויין „כרמל־מזרחי״ של ארץ־ישראל; עמד לימין קרן הקימת לישראל באיסוף כספים לגאולת קרקע מידי זרים בארץ־ישראל. בערבי יום־כיפור נאבק ונלחם עם החסידים הקנאים והעמיד קערה בבית הכנסת לשם התרמה לטובת קרן הקימת לישראל. היה נרדף על ציוניותו על ידי החסידים הקנאים. הוא יסד בדובז׳ין חברה לגמילות חסדים ואף המריץ את ידידיו ומכריו ללמוד תורה בחברות ש״ס ומשניות. הוא שימש מורה לתלמוד בדובז׳ין, ומאחר שאהב אהבה ללא מצרים את השפה העברית, יסד בדובז׳ין ספריה עברית שהיה מנהלה וטרח לקרב את הנוער לשפתנו הלאומית.

בעודו סובל מרדיפות החסידים הקנאים על היותו ציוני, נוספה עליהם אחותו הבכירה שהיתה מתנגדת לציונות, שהחליטה „לשבת

שבעה" על סמך השמועה שאחיה ובני ביתו מתעתדים לעלות לארץ ישראל. ולא זו בלבד, היא נסעה לאוטבוצק, אל האדמו"ר הישיש מוורקא, רבי שמחה בונים זצ"ל, וסיפרה לו על השמועה. האדמו"ר הישיש שלח לקרוא את אבי ועל שאלת האדמו"ר השיב אבא: "אמת, אנו עולים לארץ הקודש". הרבי התיחד עם אבי, שהיה חסידו האהוב, שעות רבות, אך לבסוף צהלו פניו של אבא בצאתו מחדרו של האדמו"ר: „הרבי ברכני וגם הבטיח לבוא אחרי לארץ הקודש"... ואמנם משלא זכה האדמו"ר לעלות בחייו לארץ ישראל, ציווה, לפני מותו, להעלות עצמותיו לקבר אבותיו בטבריה. ספרי־התורה וספרי־הקודש שהיו בביתו נמצאים כיום בבית הכנסת „קהל חסידים" שיסד אבי בנווה־שלום, ביפו.

ר' אפרים אליעזר גראנאט (רימון)

בשנת תרס"ז (1907) התגבר אבא על הקשיים החמריים ועלה לארץ־ישראל, התישב בבתי־וורשה של ר' שאול יצחק פניגשטיין ז"ל ושימש מורה גפ"ת לבניו של ר' שאול. כעבור שנתיים, בשנת תרס"ט (1909), עלו ארצה ובאו אליו אמי מורתי, אסתר חוה בת ר' יחיאל בונים אלשטיין ז"ל, ושניים מבניה — יחיאל בונים ויעקב, ייבדלו לחיים ארוכים. אחותי חנה חיה קאטשער ז"ל, אשת משה יעקב קאטשער ז"ל, נשארה עם בעלה וילדיהם בדובז'ין, ואחי, המשורר הנודע, ר' יוסף צבי רימון ז"ל, שהקדים לבוא, כבר גר אז בירושלים.

כאמור התישב אבא ביפו. בינו לבין אמא, היה הסכם כמו בין יששכר לזבולון: היא עסקה במסחר ואבא ישב על התורה ועל העבודה. לאמא היתה חנות מכולת ואבא היה בא לשעה־שעתיים ביום מבית הכנסת לנהל את החשבונות.

בנווה־שלום שביפו, יסד אבא בית מדרש לחסידים, עולי פולין, הקיים עד היום בשם „קהל חסידים", ברחוב בעל שם טוב. בהיותו נוח לבריות ומדבר בהשכל ודעת, נתחבב לא רק על חבריו החסידים אלא גם על ה„פרושים" ואפילו על החופשים, ורבים נהנו מעצותיו

הטובות ונעזרו בהן. חנות המכולת שלנו הפכה למקום מפגש לעולי פולין שהיו באים אל אבא לקבל **הדרכה בראשית צעדיהם** בארץ, וביניהם יהודי דובז׳ין שעלו לארץ בשנים ההן. בית הכנסת „קהל חסידים״ שימש מרכז לחסידי פולין שעלו והתישבו ביפו.

אבא היה בקי גם בספרות החדשה ופירסם כמה מאמרים, רשימות ושירים בעיתונים העברים שהופיעו אז בארץ ישראל — „מוריה״ ו„חרות״. יזם ביפו יסוד אגודה לרכישת קרקעות להרחבת הישוב העברי על בסיס של עזרה הדדית ופירסם כרוז נלהב בענין זה.

אסתר חוה גראנאט (רימון)

אבי מורי חיבר ארבעה ספרים: א) **פלח הרימון** — ביאורים על מקומות שונים במקרא, במשנה ובגמרא; ב) **הדת והדעת** — שאלות ותשובות בין אב לבנו בעניני אמונה ודת; ג) **מכתבי צעיר שנזדקן** — רעיונות והגיונות על תחיית ישראל והיהדות; ד) **נחלת אפרים** — אוסף מאמרים בענין הדת והאמונה. לצערי הרב, בגלל חוסר אמצעים, הופיע בדפוס רק הספר „נחלת־אפרים״, שהוא ספר צוואה מאב לבנו, בהוצאת פנחס בן־צבי גראייבסקי, ירושלים. הספר זכה להד רחב והסופר אליעזר שטיינמן כלל שלושה פרקים ממנו בספרו „ספר המעלה״, שהוא כולל מבחר של צוואות בכל הדורות עד ימינו. בהרגישי, שבגלל ליקוי המאורות בעיני, לא אוכל, לדאבון ליבי, לטפל בעצמי בכתבי־היד של אבי, מסרתי אותם למשמרת עולם באגף כתבי־היד של גנזך הציונות הדתית, ליד מוסד הרב קוק בירושלים, מתוך תקוה, שאולי יימצא גואל לכתבי־היד שטרם זכו לראות אור.

כשפרצה מלחמת העולם בשנת תרע״ד (1914) היה צפוי, יחד עם משפחתו, לגירוש מן הארץ בתור „נתין אוייב״, אך הוא קיבל עליו את כל יסורי המלחמה ונאחז בארץ בציפרניו ובלבד שלא יינותק ממנה. התענה עם בני־ביתו ביסורי הגירוש מיפו, סבל כמה חוּדשים במחנה המגורשים בכפר־סבא, אותו היוו אהלים פתוחים, מעצי האקליפטוסים, כשהמזון העיקרי היו גרעיני דורה הניתנים לבעלי־

כנף, ובתנאי דחקות ותחלואה ויסורי רעב חיבר שם אבא את ספרו „נחלת אפרים". בהמשך הגירוש אל השומרון נפטרה אמי מורתי במגפת טיפוס הבהרת, ביום א׳ בניסן תרע"ח, ונקברה בזכרון־יעקב ולזכרה הקדיש את הספר „מכתבי צעיר שנזדקן". וכשחזר מהגירוש ליפו, נפל למשכב מרוב התלאות ונפטר ביום ב׳ אדר ב׳ תרע"ט ונקבר בבית הקברות הישן, שברחוב טרומפלדור בתל־אביב.

מנדל זונאבנד

אמי היקרה ע"ה

אמי המנוחה, רבנית דובז׳ין, למדה בנעוריה בגמנסיה שבפלוצק יחד עם המנהיג הציוני לעתיד — ר׳ נחום סוקולוב. היא ידעה יפה ארבע שפות — אידיש, עברית, פולנית וגרמנית.

אישה משכילה היתה ואינטליגנטית מאוד שהרי הירבתה לקרוא מיצירותיהם של טולסטוי, טורגנייב, גורקי, מיצקביץ, היינה, ביאליק ופרץ. משפט דרייפוס עורר בה ענין רב והיא עקבה אחריו מידי יום ביומו, כשהיא מרבה לקרוא כתבותיו של מכס נורדוי. כמו־כן גילתה ענין במוסיקה ובציור והקדישה לכך שעות רבות.

את משק ביתה ניהלה בצניעות ובטעם רב; התלבשה בצורה נאה ומכובדת וכך גם הלבישה את ילדיה. היא לא הניחה את הדאגה למשק הבית לעוזרת בלבד, אלא נתנה דעתה על כל פרט ופרט, כמי שמבקשת להטביע את אישיותה בכל פינה ופינה. גאוותה היתה על בעלה ובניה שגרמו לה קורת רוח מרובה.

מעולם לא נשמעה אנחה יוצאת מפיה, שכן היו פניה זוהרות תמיד בחיוך של חיבה ובביתה לא חסר מעולם דבר. תמהים היינו, אנחנו הילדים, מניין היא משיגה כל אלה, שכן ידענו יפה, שאין משכורתו של רב בעיירה מן הגבוהות ביותר.

למרות הדחקות המרובה לא היססה לסייע לכל נצרך, כשהיא מוכנה להתחלק עם האחרים בפת הלחם האחרונה. זוכרני כיצד עמדה, באחד מימי שישי, בהתקרב השבת, מול הנרות, מליטה בידיה את עיניה הזוהרות, מסירה אותן ומעבירה אותן מעל לשלהבות ומברכת את אלוהי אברהם, יצחק ויעקב. ובמלמלה מילותיה, פרצה אותה שעה בבכי שובר לבבות. אכן, ראיתי לנגד עיני, אותה שעה,

אם יהודיה, המבקשת מאלוהים בריאות והצלחה לבני משפחתה ולכל עם ישראל. עליתי אז על כיסא, חיבקתיה בידי, נשקתיה וניחמ־תיה, באומרי: „הרי אבא יבוא מיד מבית־הכנסת ויקדם פנינו בבר־כת שלום־עליכם. אל־נא יראה סימני עצבות על פניך!" מיד נסתלקה העצבות ממנה, פניה אורו והיא ניצבה מוכנה לקבל את אבי.

ואמנם, אותו רגע נפתחה הדלת ואבי נכנס במאור פנים, מכריז בעליצות: „שבת טוב! שבת טוב!" עימו באו שני אורחים, יהודים רוסים, שעמדו לעבור את הגבול בדרכם לארצות־הברית. אמי מיהרה להגיש אל השולחן את הדגים הממולאים, כשהיא טורחת להנעים שבתם של האורחים.

ומשהבחין אבא בעצבותם של האורחים, שהרהרו, בוודאי, במשפחותיהם ודאגו לעתידם, מיהר לעודדם, מבטיח להם שהכול יבוא על מקומו בשלום. „אל תדאגו, יהודים, אל תדאגו!" — חזר ואמר. הוא מזג להם יין, ובהרימו כוסו, הכריז: „לחיים, יהודים, לחיים!"

אותה שעה הבחינה אמי שהאורחים לבושים מלבושים קלים. מיהרה והוציאה מהארון בגדים חמים, נתנה להם ואיחלה להם דרך צלחה, באומרה: „צאתכם בשלום והגיעכם בשלום!"

כזו היתה אמי הרבנית, אישה צנועה וטהורה, שליבה היה מסור לילדיה ולבעלה ולכל נצרך וקשה־יום.

שמואל מאירי-מיניסבסקי

בית סבי

ר' בער, בן שמואל קריסטל, סופר סתם"

משפחתנו הענפה, כפי שהיא עולה בזכרוני, השאירה בליבי עקבות בל יימחו ונעשתה חלק ממהותי, מהוויתי. היא מצטיירת לפני באידיליה ששררה בה, בשלווה ובשקט שאפפו אותה, בהליכות הבית הצנועים ובאוירה של רוחניות קדושה ששררה בכול.

העיירה דובז'ין־גולוב, שעל נהר דריבנץ, היתה עריסת משפחתי הענפה, מצד אמי בילה ז"ל, בתו של הסופר סת"ם — בער קריסטל. המשפחות המרובות מבית קריסטל, אכן ניחנו במשהו „גבישי"; קורצו מחומר נפשי סגולי, שהתבטא בתכונות מיוחדות של ענווה,

צניעות ושלווה, תכונות שייחדו את שש־עשרה משפחות קריסטל, שסבי ז״ל, ר׳ בער קריסטל, היה עטרת ראשן.

יפה תואר ואציל נפש היה ומרוחו האציל על צאצאיו. פניו, עטורי זקן שיבה ארוך ולבן, הביעו הדר; עיניו הפיקחות, צמאות הדעת, קורנות תבונה, וכל כולו אומר קדושה, המוסיפה לו לווית חן ומעוררת כבוד.

יחסים פטריארכליים, שהיו מקובלים באותם הימים, לא שררו בבית סבי, שהרי כל כולו היה שקוע בכתיבת תשמישי־קדושה ולימוד תורה לשמה. היה עוקר עצמו מענייני היומיום, כדי להתרכז בכל מאודו במלאכת הקודש, לטהר עצמו ולהתקדש לכתיבה על גווילי ספרי התורה, תפילין, מזוזות, קמיעות וכו׳.

עבודת קודש זו העמיקה בארשת פניו גון של עצבות. ואם חש שאין הריכוז והדבקות במשימתו שלמים, או שנתיירא שמא יפריעוהו הרהורים זרים, היה צם, לומד „זוהר״ וקורא ב„תהילים״, עד שנתמלא ביטחון שהוא יכול להתחיל בעבודה. רק אז הרהיב עוז בנפשו ליטול את ציפורן הכתיבה המנוצה והיה נגש לעבודת הבורא בדחילו ורחימו, בידיים רוטטות ובלב חרד.

מה רב היה המרחק בין חיי היומיום שלו, במנהגו עם בני אדם, בעליצותו ובשמחה ששררה במשפחתו, לבין התרחקותו מכל הרהור תפל ומכל הנאת חיים קלה שבקלות בשעת עבודתו. כאילו היו שני עולמות בנפשו: האחד — לב חם, מסור למשפחתו, פתוח לבריות ורוחש במיוחד חיבה לילדים, שהיה נוהג לדובבם בבדיחותא, תוך צביטה בלחיים, והשני — לב קנאי למסורת, קנאות קיצונית, הבאה מאהבת הבורא ומלימוד הקדושה, לימוד לשמו, מבלי להשתייך על אף אחת מחצרות הרביים.

אכן, מתבודד היה, סגור בעולמו שלו, כשאין הוא תלוי באיש, ומשום־כך היה מקובל על הרבים, על כל שכבות הציבור, כאישיות נכבדה, הראויה לשמש כדיין בין אדם לחברו, בדיני נפשות וממון.

זוכרני איך הושיבני, בילדותי, על ברכיו, בהנף קל ובבת־צחוק מלבבת, בודק ובוחן ידיעותי בפרשת השבוע, במשניות ובגמרא, כשהוא נוהג בי בחן ובנועם מיוחדים במינם. מעודדני ומרענן זכרוני ברמז קל ובלטיפה, מעיר לי הערה ומאיר עיני בחיוך חודר לבבות, לבל אכשל, שהרי בן תפנוקיו אני, נכדו, בן יחיד להורי. והרי הוא נושא בליבו תקווה שאני עתיד להיות מוכתר בכתר של „רב בישראל״, משאת נפש שהתגשמה בכך שנמניתי על תלמידי בית־המדרש הגבוה

לרבנים „תחכמוני" שבוורשה, בהנהלתם של הרב הגאון סולובייצ'יק ופרופ' בלבן.

פרנסתו דחוקָה היתה, אך הוא התעלה על המציאות האפורה בטוהר נפשו ובמידותיו הנעלות. לא אשכח כיצד אסף לעיתים מזון בסתר, כדי לחלקו בין עניי העיירה, או כיצד כתב מזוזה לאישה עניה, מבלי ליטול מידיה תשלום, חרף התמרמרותם של בני המשפחה.

בבית שוררת שלוה ושמחת החיים; הכול ערוך על מקומו בסדר, כיאות, כשקדושה מרחפת באוויר. בפינה, ליד שולחן רחב, רכון סבי על ספרי הקודש, עוסק במלאכת הכתיבה, שוכח עולם ומלואו, כשהוא שקוע בכל ליבו ומאודו בעולם של זוהר וקדושה.

וכשהיה הרהור זר עולה בליבו, מיהר להניח ציפורנו המנוצה על קלף הכתיבה, נאנח אנחה כבדה ויצא לטבול במקוה, כדי להיטהר. רק אז חזר ושב אל פינתו, טהור ושלו, ראוי להמשיך בעבודת הקודש.

בני הבית נזהרו שלא להפריעו, כדי שייווצר הקשר הפנימי, העמוק, בינו לבין האותיות הקדושות, שנתאחדו יחד, בעזרת סמלים ותגים למעין קומפוזיציה פסטורלית. הייתי מדמה בליבי לשמוע משק כנפי מלאכים מרחפים מעליו, עולים מתוך שאון חריקת הציפורן. היו הגידים מתבלטים אז במצחו, אות להתרכזות ולמאמץ רוחני, ומפיו עלתה חרש תפילת סמלים, מתורת הנסתר של מקובל, המתגבר על המשטין.

כמה זהרו פניו בשעת עבודתו וכמה רבתה שמחתו עם סיום כתיבת ספר תורה. הוא חש שנעשתה המלאכה בהשראת השכינה עליו, ככהן העוסק בקודש, שהרי מזרעו של אהרון הכהן היה.

ואם יש את נפשך לדעת מהיכן שאב את הכוח להתרכזות מלאה, ללא ליאות, מֶשך למעלה משני שנות דור, לך אל בית המדרש, שבסמוך לבית־העלמין הישן, ומצאתו עטוף בטליתו, יושב לבדו, כשעיניו הבוהות שקועות עמוק באותיות הקטנות של ספרי קודש נדירים, שבשוליהם הוא מוסיף חידושיו ופלפוליו, דברי הגות ועיון שבהם מצא פורקן להתעלות נשמתו.

מצויים באמתחתי, עד היום הזה, תפילין בכתב ידו הברור והשקוף, שהקדישם לי בהגיעי למצוות. זוכר אני כיצד קרנו פניו מזוהר, בראותו את רצועותיהם כרוכות על זרועי.

מן הראוי, בהעלותנו זכרו של סבי, על שלל מעלותיו, להזכיר את אשתו פרידה מיכלה ז"ל, קטנת הקומה, שידעה להשרות אוירה שקטה ושלווה מסביב לסבי, שכה נבדל משאר הבריות. אישה ענוגה

וצנועה היתה, שכל כבודה פנימה; העניקה לבנותיה תורת אמת ומנהגי יושר וצדקה, שהטביעו חותמם עליהן לאורך ימים.

הקריסטלים־בראונים היו משפחה מסועפת ביותר בדובז׳ין, אלא שבמרוצת הזמן היגרו מהם אל מעבר לים — לאמריקה, מחמת הפרנסה הדחוקה, בראשית המאה העשרים. כיום נסתעפה המשפחה ביותר וחלקיה פזורים בכמה ארצות, אך עד היום לא נותק הקשר המ־אחד, קשר אמיץ ביותר, על־פי המסורת המשפחתית, כשעדיין קיימות כל אותן הסגולות שנרכשו בעיירתם — דובז׳ין.

לעיתים קרובות מתאספות המשפחות המרובות בצוותא, בעיקר בחגים. בסדר הפסח מסובים יחד, באחד האולמות, קרוב ל־300 איש, מנהג שהפך למסורת חגיגית והזדמנות לפגישות חברתיות־משפחתיות. „איגוד המשפחות" מפרסם חוברת בשם „קיביצער" — בו מתפרסמים מאורעות משפחתיים — חגיגות, לידות וימי הולדת, חתונות, ברכות, מכתבים והודעות, היינו — כל מה שהתרחש במשך השנה בקרב המשפחה הגדולה, לא רק זו הנמצאת באמריקה, אלא אף בארצות אחרות ובפרט — בישראל. החוברת נקראת — „חדשות משפחת קריסטל־בראון" והיא יוצאת לאור על־ידי בנות המשפחה טילי ספרלינג ואירה קיי שבניו־יורק, מפעל מבורך, ששם לו למטרה לאסוף ולפרסם כל ידיעה הקשורה במשפחה הגדולה והמפוזרת.

ה„קיביצער" מופץ בין כל ענפי המשפחה, כשהוא מופיע בצורה נאה ותרבותית המעידה על טוב טעמן של המו"ל, הספוגות תרבות ותודעה יהודית שורשית. כך גם הופיע „ספר כחול" בשם — „עץ המשפחה קריסטל־בראון", בו נרשמו כל שמות ענפי המשפחה והסתעפותם מדורי דורות. וחוט זה הולך ונמשך עד ימינו, כשבני המשפחה הרחבה מבקרים זה אצל זה ודואגים לקיים קשר הדוק ביניהם, וכל זה הודות לפעילותן של שתי נשות המשפחה הנ"ל, האינטליגנטיות והאצילות.

המאמצים הרבים המושקעים באיסוף החומר ובעריכתו, הנעשים על טהרת ההתנדבות, מחזקים את הזיקה המשפחתית, הבאה לידי ביטוי בכינוסים משפחתיים ובתמיכה הדדית, נפשית ומוסרית, בשעת הצורך, כשכל זה נעשה בצניעות, בלא פרסום יתר. מפעל משפחתי־תרבותי זה שומר על הקשר המשפחתי עד לדור השביעי והשפעה רבה לכך על תחושת היהדות ותודעתה. וכל זה קשור בשלשלת הייחוסין של בית סבי, ר׳ בער, בן שמואל קריסטל ושל בית סבתי, פרידה מיכלה לבית בראון. שלשלת הדורות לא

נותקה, שכן קשורה היא בדמותו האצילה של סבי ובמעשיו הצנועים והקדושים, שנמסרו מפה לפה כאגדות.

הקשר המשפחתי ההדוק מוצא ביטויו בהתיחדויות, באזכרות, בכינוסים ובהעלאת זכרונות — מעין דו־שיח של דורות. השלהבת שהדליק ר׳ בער הסופר בליבותינו לא דעכה ולאורה מתחנך הדור הצעיר של צאצאי קריסטל־בראון.

אכן, לא נותקה השלשלת ולא יבש מעיין האמונה היהודית־ציונית. עדות לכך מעלליו של סידניי (שמואל) דנציגר, בן שיינה קריסטל, בת שמואל ז״ל ורעיתו הנכבדה גלוריה, הנמנים על ראשי המגבית המאוחדת לישראל ונותנים מאונם ומהונם להצלחת המפעל. סידניי דנציגר, רב הפעלים, קרוב מאוד בליבו לציונות והוא מנצל השפעתו הגדולה במרכזי השלטון בארצו, כדי לקרב ליבותיהם של אלה המעצבים את המדיניות האמריקאית לגבי ישראל. בקשר הדוק עמד, בשעתו, עם הסנטור רוברט קנדי המנוח והביע במכתביו את יחסו החיובי למדיניותה של מדינת ישראל.

בפרוץ מלחמת ששת הימים פירסם קול־קורא אל יהודי אמריקה ועורם לתרום למגבית ,,קרן החרום״. את זיקתו לציונות ירש מאמו שיינה קריסטל־דנציגר ז״ל, מבנות דובז׳ין, שהגתה בשעתו את הרעיון לבקר בארץ ישראל ולהתיישב בה. ממנה גם ירש את אצילותו הנפשית. שיינה קריסטל לא זכתה להגשים שאיפתה לעלות ארצה. נפטרה באמריקה, בשנת 1959, בהשאירה אחריה ארבעה צאצאים: הנרי, בנימין, מיי (אידה) ז״ל וסידני. כל חייה עברו עליה באמונה תמימה, כשהיא מחנכת את ילדיה להיות טובים ורחמנים.

ביקשתי בדברי אלה להבליט את הכוח הרוחני שהיה בולט במשפחתנו, דווקא בתקופה זו, כשהחומריות כובשת והולכת בכל מקום ומקום, וכן ביקשתי להבליט חשיבותה וערכה של המשפחה, שאף היא הולכת ומאבדת מיוקרתה ומהשפעתה בתקופה הטכנולוגית.

הנני תקוה כי זכרונות אלה, שהטביעו חותמם עלי, ישמשו מורשת בעלת ערך לבני ביתי ולדורות הבאים, כשדמותו של סבי, ר׳ בער, בן שמואל קריסטל ז״ל, בן העיירה דובז׳ין שבפולין, מרחפת לנגד עיניהם תמיד.

יעקב רימון

חנה חיה גראנאט־קאטשער ז״ל

(דובז׳ין — יפו — ניו־יורק — ברונקס)

חנה חיה גראנאט־קאטשער

אחותי, חנה חיה, בת ר׳ אפרים אליעזר ואסתר חווה גראנאט מדובז׳ין, אשת משה יעקב קאטשער מדובז׳ין, שנפטר בברונקס שבניו־יורק, נתחנכה מילדותה על ברכי הציונות הדתית. אהבתה לארץ ישראל לא ידעה תחומים. עוד בשנת 1910, שנים לאחר שעלה אבא ז״ל לארץ־ישראל, עלו היא ובעלה וילדם הפעוט לארץ על מנת להשתקע בה. המזל לא האיר לה פנים. בעלה חלה בקדחת ממארת והרופאים נלאו מלמצוא לו מזור. באין ברירה נאלצו אחותי ובעלה לחזור לדובז׳ין שבפולין. לפני צאתה ביקרה במקומות הקדושים בירושלים, אספה אבנים קטנות וגרגירי־חול בשקיק, אותם שמרה כל ימי חייה ואף ציוותה להורידם לקברה. מכתביה אל אבינו היו רוויים געגועים לארץ הקודש. כל ימיה חלמה לחזור ולהשתקע בארץ, אך לא זכתה לכך.

שנים אחדות לפני עלות היטלר ימ״ש לשלטון, עלה בידי אחותי ובעלה, עם חמשת ילדיהם, להגר לארצות הברית, על סמך תעודה שהשגתי מהרב קוק זצ״ל, המאשרת שגיסי משמש בקודש ובתור שכזה הותרה כניסתו לאמריקה.

בניו־יורק התמסרה אחותי לעבודה ציבורית. שיתפה פעולה עם הלנדסמנשפטים למען ארץ ישראל. היתה פעילה כחברה בוועד בני דובז׳ין, ועזרה רבות בהעברת בגדים ומזון לישראל. שנתיים לאחר קום המדינה, באה עם בעלה לישראל. הם הביאו עימם ספר תורה

שניצל מדובז'ין, עיר מולדתה, שהוכנס ברוב פאר לבית הכנסת המרכזי „בני־ציון", בשכונת מונטיפיורי. ועד עולי דובזין ערך כינוס ארצי של בני העיר לכבוד אחותי ובעלה. הפגישה של בני העיר עם אחותי היתה דרמטית. רבים בכו מרוב גיל שזכו להתראות עימה. מכל הנאומים שנשמעו לכבודה שפעה הוקרה שהוקירוה רבים והערצה לאישיותה.

שוב רצתה להשתקע בישראל. היא עברה את הארץ לארכה ולרחבה, ביקרה בבית הנשיא הראשון, ד"ר וייצמן ז"ל, אך לצערה חלה הנשיא והיא נתקבלה על ידי שלישו, ששוחח עימה שיחה ארוכה. רבות הפצירה בבעלה להשתקע בארץ, אך עסקיו קראוהו לחזור.

לא אשכח לעולם את רגעי הפרידה, כאשר המונית הנוסעת לשדה התעופה בלוד חיכתה לה. היא הוכנסה למונית כשהיא בוכה חרש ומתעלפת, כאילו ניבא לה ליבה שלא תוסיף לראות עוד את ארץ חלום ילדותה. כשחזרה לארצות הברית הירבתה לספר בכינוסים ובאספות על מדינת־ישראל ועל חוויותיה...

לאחר מחלה קשה של שיתוק, שנמשכה שנתיים, בא המוות וגאלה מיסוריה הקשים.

היתה אישה משכילה ; למדה בנעוריה אצל אבא משנה ותנ"כ. קרא עברית, כתבה הערות ותגובות על נושאים שונים בעיתוני אידיש. בכל תגבותיה הגנה על ישראל בחמימות ובקנאות. הפצע שנשאה בליבה, על שלא יכלה להשתקע בארץ, לא הגליד עד רגעי חייה האחרונים. נפטרה בביתה ביום א אלול תשי"ז, כשמסביב למיטתה עמדו בעלה, ארבעת בניה ובתה.

יהא זכרה שמור בלב כל אוהביה ומוקיריה לעד.

ר' משה יעקב קאטשער

חיה שפרה בילבסקי

הגב' חיה שפרה בילבסקי ז"ל

משפחת בילבסקי היתה נודעת בדוב־זין במסירותה לרעיון הציוני ולכל מה שהיה קשור בארץ ישראל. ביתם בית פתוח היה, בו נתקבצו כל אלה שאהבת העם והארץ בערה בליבם.

חיה שפרה, אף היא, למרות היותה בתו של ר' הרש בר ברמן, מחסידי גור הנלהבים, נעשתה עד מהרה מראשי הפעילות למען הרעיון הציוני, כשהיא מקדישה, יחד עם בעלה, את מרצה וזמנה לכל פעולה הקשורה בארץ ישראל.

למרות התנגדותם של החסידים, שעדיין ראו אז בציונים כופרים בביאת המשיח, לא נרתעו שפרה ובעלה מלהפוך את ביתם מרכז לכל פעולה ציונית, כשמידי ערב בערב מתקיימות בו ישיבות שונות ונערכים בו כינוסים להגברת הפעולה הציונית והעמקתה.

דמות נפלאה היתה שפרה ז"ל ואצילת נפש, דמות שהתבלטה בנוף העיירה במסירותה לעניני ציבור ובדאגתה הרבה לכל נצרך. העבודה הציבורית העסיקה אותה מאוד וגזלה ממנה זמן רב, אך יחד עם זאת ידעה להיות רעיה, אם וסבתא למופת, כשהיא משפיעה על בני ביתה ממסירותה ומאהבתה.

משעלתה משפחת בילבסקי לארץ, הוסיף הבית לשמש מרכז לבני דובז'ין, שנהרו אליו, אם כדי לחוש בחמימות השרויה בו ואם כדי לקבל עצה והדרכה.

משקם הארגון של יוצאי דובז'ין־גולוב, נצטרפו אליו, בהתלה־בותם האופיינית, גם הזוג בילבסקי, כשביתם משמש מקום כינוס לחברי הוועד. כאן חשנו עצמנו, בפגישות הרבות, כבני בית, כששפרה קורנת מאושר לארח בני עיירתה ולשוב ולהעלות זכרונות מימים עברו.

כאמא נבונה ומסורה התהלכה עם בני העיירה, כשדאגתה נתונה בעיקר לעולים החדשים, משרידי השואה, שמצאו אצלה אוזן קשבת ולב מבין.

אף בשנים האחרונות, כשכבר היתה חולה, לא חדלה מדאוג

לנצרכים, כשהיא עוסקת במלאכת קודש זו בסתר, עמלה וטורחת ללא ליאות, עד רגעיה האחרונים.

עם פטירתה נסתלקה דמות נפלאה ועדינת נפש. נתייתמו הבעל, הבנות והנכדים; נתייתם גם ארגון יוצאי דובז׳ין־גולוב מחברה נאמנה, שהירבתה לעשות למען יוצאי עיירתה.

מסירותה לבני עיירתה ואהבתה לזולת יסעדו אותנו כל הימים!

יהודה רוזנוקס

שלושים לסבתא...

המומים, קודרים ודוממים עומדים אנו על קברך, יקרה. שלושים יום עברו מאותו בוקר מר בו עצמת עיניך לנצח והשארת לבבות דווים ופצועים בכל קצות הארץ; נפשות המסרבות להאמין שאמנם כך רצה הגורל. אפילו השמים בכו ורגזו ביום מותך, עת נשארנו כולנו יתומים מסבתא.

את היית ותשארי בשבילנו סמל ואידיאל של „אידישע סבתא", שופעת אהבת אדם, יושר, צניעות, הסתפקות במועט, נדיבות לב, ומעל לכל — אמונה טהורה בבורא.

לא עוד ליטוף חם ומעודד בעת משבר, לא עוד חמין חם לכבוד חג, לא עוד מתנת אפיקומן בפסח, אלא רק מצבת אבן קרה ודוממת והרבה סיפורים וזכרונות מתקופה שלא תחזור עוד.

זוכר אני איך באתי אליך ביום ששי קר וגשום, וראיתי כמה קבצנים יושבים על המדרגות ואת מגישה להם מרק חם ובשר ונותנת בגדים וממתקים לילדיהם... רק לאחר חקירה ממושכת סיפרת לי, בצניעות האופיינית רק לך, כי הם באים אליך מדי שבוע בשבוע.

כשבאנו לבקרך בבית־החולים שאלונו האחיות למה אינך מבקשת דבר, והתקשינו להסביר להן שאינך רוצה להטריח אותן ולכן את סובלת בשקט. ואכן, מי מאיתנו ידע כמה הרבית לסבול במשך כל הזמן, בעברך מבית חולים אחד למשנהו ומשם הביתה. ורק הרצון העצום לחיות ולראות באושר המשפחה הם שחיזקו את ליבך והאריכו את ימיך.

רק דמעותיך הסגירו מפעם לפעם את אשר שמרת בליבך, כשאנו עומדים אין אונים ומקווים שמא יארע נס ותחלימי...

ביתך ביהודה הלוי היה מאז ומתמיד מעון לכולנו, בית חם

אשר ממנו נשלחו קרני חום ואהבה לבני המשפחה באשר הם, ובו נאספנו בעת חג, לחגוג יחד בשמחה.

זוכרים אנו כי תמיד היית מוכנה להיות סניגורית נאמנה, ללא גבול ותמורה, לחתנייך ונכדייך, ואף כשהיינו אשמים ידעת את להגן עלינו, בדרכך המיוחדת, מתוך סליחה, מחילה והבנה. ועוד לפני שבועות אחדים, בלבד, באחד מימי שישי, כשהיית נתונה במשבר וחלשה עד אימה, סירבת להדליק את נרות השבת במיטה, אלא התגברת ולבשת את בגדי השבת ואת הסינור הלבן, וכשאת מוכנה כמלכה לקבל את השבת, עמדת וברכת על הנרות, כשאת נתמכת בשולחן.

אנו העומדים כאן לא נשכח לעולם את מה שהאצלת עלינו בחייך, את הערכים אותם הענקת לנו, בשמשך דוגמה אישית לחיי טוהר ואמונה, נדיבות ואהבה היכולים לדור בכפיפה אחת עם אושר, סיפוק והנאה מהחיים.

אשת חייל היית ואשת חייל תשארי בעינינו לעולם. על קברך אנו מבטיחים להוסיף וללכת בדרך שהתווית לנו, כשדמותך הולכת לפנינו. **מוטי.**

שמואל זינביל ליפקה

אבי המנוח נולד בדובז'ין. שימש פרנס העיירה והיה פעיל בחברה־קדישא. דאג לבחורי ישיבות ותמך בהם בכספו. ביתו היה פתוח למ־גידים שעברו את העיירה.

בניו וולף ואהרון ליפקה וגם חתניו וולף שיינברט ואהרון שלכטר המשיכו במסורת אביהם.

זכרו לא ימוש מליבי!

בתו: מינדל ליפקה בורנשטיין

אברהם דור

האחים מנדל ואברהם הירש קאהן

משפחת קאהן נחשבה על המשפחות הוותיקות שבדובז'ין ושמה מופיע בספרי הקהילה כבר מראשית המאה התשע־עשרה. היא היתה משפחה מסועפת מאוד — בתי־אב רבים שהתרכזו בדובז'ין ובסביבתה.

למדנים רבים וגאונים יצאו ממשפחה זו והם הוסיפו לה כבוד ופארו אותה. אחד מהם, בדור האחרון, היה ר' מאיר'ל ז"ל, אביהם

משפחת אברהם הירש קאהן

של ר׳ מנדל ואברהם הירש, שנתפרסם כגדול בתורה. רבים מבני העיירה באו אליו, כדי להימצא במחיצתו ולהאזין לדרשותיו העמוקות.

הגב׳ צביה קאהן ז״ל

האחים ר׳ מנדל ואברהם הירש ספגו בבית אביהם תורה וחכמה והיו בקי־אים בש״ס ופוסקים. ברם, עם זאת נתגלו גם כסוחרים מצליחים, אשר עשו לביסוסה הכלכלי של המשפחה.

בראשית המאה הזו הוקמה חברה בשם — „מאיר קאהן ובניו״, ששותפיה היו: ר׳ מאיר׳ל ובניו — ר מנדל ואב־רהם הירש. עד מהרה עשתה לעצמה מו־ניטין בעיירות הסמוכות ובכפרים, הן בשל רכושה הרב והן בשל עסקיה הענפים והמרובים. היו לה חוות חקלאיות, יערות, מקנה לרוב ובתי־חרושת. בנוסף לכך היה בבעלותה גם בית־מסחר למכונות חקלאיות ומכשירי עבודה, מכונות וכלים הדרושים כל־כך לבעלי האחוזות ולאיכרים.

ואמנם, גדל ונתרחב בית־המסחר, כשמחסניו משתרעים על שטח רחב ידיים. מעלות השחר ועד רדת הערב נהרו אליו איכרים מהסביבה הקרובה והרחוקה, כשהם באים לקנות את הדרוש להם לעבודתם.

האחים השקיעו את מרצם וכשרונותיהם בפיתוחו של בית־המסחר, כשהם עמלים בו קשה, אך רואים ברכה רבה במעשי ידיהם.

הצלחתם הכלכלית לא סינוורה עיניהם של בני משפחת קאהן ולא הרחיקה אותם מעל אחיהם העניים. אדרבה, ביתם שימש מרכז סעד לעניים, כשאשתו של ר׳ מנדל ז״ל, צביה המנוחה, מנצחת על הפעולה ומסייעות עימה נשים צדקניות, המבקשות להקל על הנצרכים בעיירה.

אישה צנועה, נעימת הליכות, היתה צביה קאהן ז״ל, שהשקיעה בדאגתה לנצרכים את כל להט נפשה, כשהיא עושה מעשיה בנחת ובעדינות, כדי שלא לפגוע באותן משפחות שירדו מנכסיהן וביקשו להסתיר גורלן המר מעיני אחרים.

בביתו של ר׳ מנדל קאהן נחתכו גם ענייני ציבור שונים. כאן נפגשו חברי ועד הקהילה כדי לדון בבעיות שונות שנתעוררו בעיירה,

וכאן גם ישבו על „דין תו־רה", כשהבית המרווח משמש את המתדיינים ואת הדיינים. זוכר אני דין תורה מפורסם בין ר' יצחק יעקב שמיגא לבין יוסף רוינה, שנערך ב־ביתו של ר' מנדל ונתמשך חודשים רבים. רבים מבני העיירה באו להאזין למהלך הדיון וכולם כובדו בתה ובעוגות.

ר' מנדל קאהן ז"ל

ר' אברהם הירש ז"ל הצטיין בפעילותו הציבורית ונחשב על החשובים שבח־סידי אלכסנדר. הוא אף הו־פיע כמועמד לסינט הפולני, לצידו של טוביה ביאלר מ־לודז', כנציגה של „אגודת ישראל".

האחים קאהן עשו הרבה גם לקידומו של החינוך בעיירה, שהיה קודם־לכן מצומצם בלימוד התורה, המשנה והגמרא בלבד, כשהילדים לומדים ב„חדר", מפיו של ה„מלמד", שכל ידיעותיו הצטמצמו בתחום הדתי בלבד. הם, ורבים אחרים, חשו שיש צורך להקנות לילדים, בצידם של לימודי הדת גם לימודי חול. בבקשם לסייע בהקמתו של „חדר מתוקן" תרמו האחים קאהן מגרש, מול נהר דריבנץ, כדי להקים עליו בניין גדול, מתאים לתפקידו. במרוצת הזמן שוכן בו בית־ספר יסודי ממשלתי, שהיה מיועד אך ורק לתל־מידים יהודים.

שלטונות המס הפולניים, שלא הצטיינו מעולם באהבת ישראל, נתנו עינם ברכושם הגדול של האחים קאהן, שעורר קנאתם ושנאתם של רבים מעשירי פולין. מיסים כבדים הוטלו עליהם, מבלי כל נסיון של הערכת אמת, עד שהם נתדלדלו וכרעו, מה גם שהשנים 1929־30 היו שנות משבר כלכלי חמור בעולם כולו.

כדי להציל את המעט שניתן להציל העבירו האחים חלק מהונם לישראל והשקיעוהו בהשלמתו של בנין בית־חרושת ללבני סליקט

במפרץ עכו, שבבנינו הוחל עוד ב־1925. ברם, אף כאן לא האירה להם ההצלחה פנים, אם עקב המשבר ששרר אז בבנייה ואם עקב הטיפול המרושל של פקידי הסוכנות.

כפיצוי על ההפסד שנגרם להם, הם נאותו לקבל מהקרן־הקיימת חלקת אדמה בקרית בנימין. אחד האחים, ר׳ **אברהם הירש, שעלה** לארץ בשנת 1933, התיישב שם עם בני משפחתו ונעשה לחקלאי.

אף כאן הוכיח שלא נס ליחו ומשקו היה מהנאים ביותר בסביבה כולה. למרות היותו כבר בגיל העמידה הצליח להסתגל לתנאי הארץ, כשהוא אינו מרפה מן האת והמעדר עד יומו האחרון.

צפורה קאהן
האם של מנדל ואברהם הירש קאהן

משפחת קאהן וזכר מעשיה הטובים לא יישכחו מליבות בני עיירתם.

שמואל מאירי-מיניבסקי

החולם שלא זכה

לדמותו של אדולף אברהם בן פסח ריזנפלד

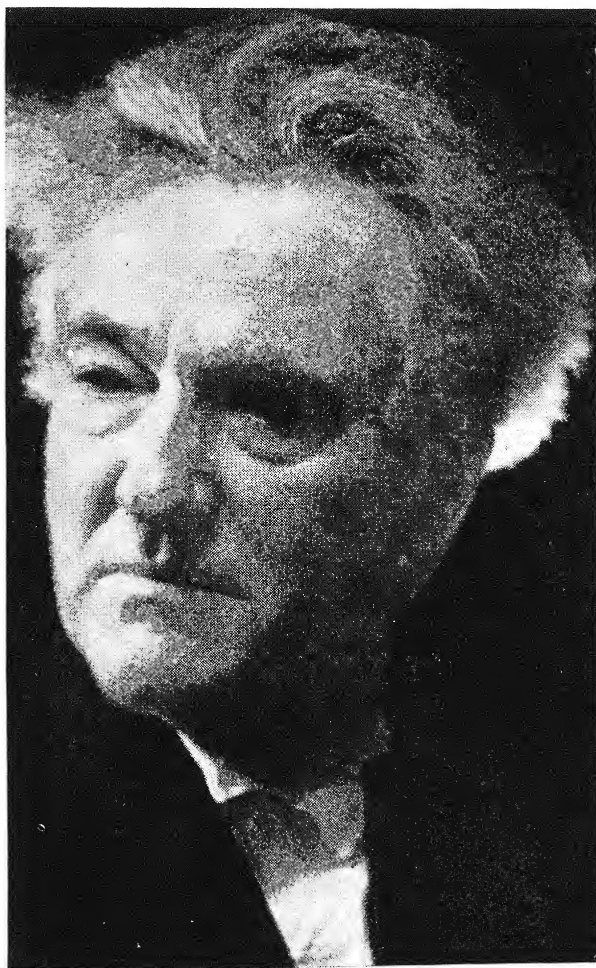
יש וההסטוריה מתברכת באישים רבי כישרון ועתירי פעולות, שלמרות רב גווניותם ועושרם הרוחני הם שלמים בנפשם, שלמים עם עצמם, ומקרינים, משום־כך, על כל סביבתם מכוחם ומאורם.

כזו, אולי, גם המשמעות האמיתית של המילים — „משה האיש", משה המנהיג, המחוקק, הלוחם והנאבק על הגשמתו של אידיאל נשגב. אישיות שלמרות היותה רבת פנים, היא שלמה עם עצמה והיא על־כן „חד בדרא".

כזה היה גם אדולף אברהם בן פסח ריזנפלד, שנולד בשלזיה, בשנת 1878, גדל בכפר בין גויים, קנה עולמו ביניהם, אך, למרבה הפליאה, לא שכח את אחיו בני עמו.

אהבתו לעמו היהודי הנדכא הדליקה ניצוץ בליבו החם, עד שקרן מכוח להטו גם על סביבתו. לאימרתו השגורה על פיו: miein folk — „עמי שלי" היתה משמעות עמוקה, שהעידה על קשר בלתי ניתק אל אחיו ואל עברו המפואר, האנושי והאוניברסלי של עם ישראל.

שר ההסטוריה העניק לו סגולות רבות, מסגולותיו של עם סגולה, כך שניתן להתבונן בו מזויות־ראיה שונות ולראותו בשלל תכונותיו, שבכל אחת מהן יכול היה להתבלט ולקנות את עולמו.

אדולף אברהם בן פסח ריזנפלד

כזה היה ריזנפלד הרוקח, הציוני, הוגה הדעות, המנהיג, היהודי בשרשיותו המיוחדת, האומן בתחביביו, בעיקר במשחק השח, ההומוריסטן, העסקן הציבורי, העוזר לכל נצרך, ה„רופא" בלא דיפלומה, המושך בעט־סופרים, המרצה והנואם בחסד, האב הטוב והמסור והבעל הנאמן, המשמש מופת לכול...

רואה אני אותו לנגד עיני, את דמותו הגבוהה, הדורת הפנים, את צחוקו שאינו יורד מעל פניו, גם בשעות קשות, בעיתות של מאבק ציבורי, שהרי רבו מבקריו ומשנאיו שלא הבינוהו כראוי.

עיקר פעילותו — בעבודתו הנלהבת בתנועה הציונית, עבודה ללא ליאות, שהיא היא גולת הכותרת בכל מעללי חייו. אותה אנסה לתאר, בדחילו ורחימו, מתוך חרדת קודש, כראוי לאיש שכל כולו היה מסור לרעיון הציוני והקדיש ימיו ולילותיו כדי לחולל מהפכה במושגיהם הגלותיים של אחיו בני עמו.

דרכו לא היתה קלה ולא סוגה בשושנים, אדרבה, צריך היה להאבק יום יום ושעה שעה במתנגדיו החריפים, כשרוחו סוערת ומסעירה והוא משקיע את כולו כדי לשכנע ולהשפיע, אם בדברי נועם ואם בלהט ובזעף.

הוא לא הסתגר ב„מגדל שן" ולא ראה עצמו מורם מעם, אדרבה, הרבה מזמנו ומכוחו הקדיש לקטנות, לעניינים של יומיום, ביודעו יפה־יפה שיש והעניינים הפעוטים לכאורה קובעים גורלם של עניינים גדולים.

היה מוכן לעזור לכל אחד ואחד לא רק בעצה, אלא אף בממונו, כשהוא עושה זאת בעדינות רבה. זוכר אני כיצד העניק, בנוכחותי, תרופה לאישה ישישה, כשהוא מחזיר לה את כספה בתוספת ברכה חמה ודברי עידוד להחלמה מהירה ואף אינו שוכח להזמינה לחזור אליו, בשעת הצורך.

בית־המרקחת שלו היה מכונה בשם — Apteka Pod Orlem היינו — „בית־מרקח מתחת לנשר". ברם, האמת היא שהנשר נמצא בפנים ולא מתחת, נשר גדול ששמר על גוזליו העלובים והמקופחים, כשהוא מגן עליהם ב„ציפורניו" החדות מפני אויביהם הגרמנים והפולנים כאחד. ב„מקורו" כירסם וגרד כדי למצוא „פרורי לחם" לעניי עמו, שלא יגוועו ברעב... במקום מכובד ובולט לעין בבית־המרקחת נמצאה הקופסה הכחולה של הקרן־הקיימת, שהכול נתבקשו לשלשל לתוכה תרומות בעיין יפה. ואכן, סכומים נכבדים אסף ריזנפלד לגאולת הארץ.

ביתו היה מקום מפגש לעסקנים ולבני נוער, אם כדי לדון בענייני הקהילה ואם כדי להתווכח בשאלות מדיניות ומפלגתיות. דומה כאילו היה זה פרלמנט קטן, שבו מתדיינים ומתווכחים, כשעל כולם מנצח ריזנפלד ב„שרביט" הקסם שבידו.

שליחי הקרן־הקיימת וקרן־היסוד ומשולחים שונים מארץ־ישראל היו מבאי ביתו, כשהם מוצאים אצלו תמיד אוזן קשבת ונכונות לסייע בידם במילוי תפקידם.

אף מעניי עיירתו לא התעלם, אלא עשה למענם כל אשר יכול, כשהוא מסייע לשקמם בכספו שלו, או בעזרת כספים שאסף אצל האמידים, שנתנו בו אמונם. למשפחות שנתדלדלו וירדו מנכסיהן, סייע על־ידי מתן בסתר, מבלי לגרום להן הרגשת השפלה.

למשפחות רבות עזר לעבור מדובז'ין לגולוב ובחזרה, שכן נמצאו שתי ערים אלה על גבול גרמניה ורוסיה, כל אחת מהן תחת שלטון אחר.

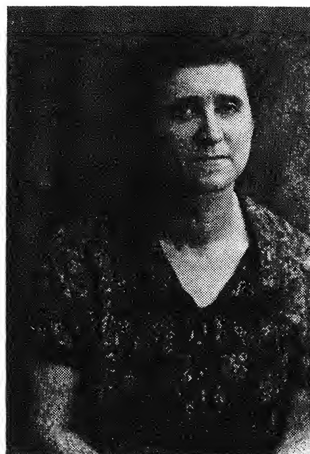
דאגתו הרבה לעניי העיירה לא ידעה גבול. עדות לכך הוא המכתב ששלח ב־1939 לבן עירו יעקב פוגה שבארצות־הברית. בדברים נרגשים הוא מבקש שלא לשכוח את אנשי דובז'ין והוא תובע ממנו לתמוך בהם ביד רחבה, שכן הם נתונים על סף הכיליון והניוון הכלכלי.

משום־כך לא יכול היה ריזנפלד לנטוש את העיירה, כשעוד היה לאל ידו, כי איך יעזוב הרועה את צאן מרעיתו, הנוהה אחריו מתוך אמונה וחיבה ותקוה...

במכתב הנ"ל הוא נאנח על כך שרק 200 שוקלים רכשו את השקל וזה בשל צוק העיתים, מאחר ואין לבני העיירה שום מקורות פרנסה. אכן, רשאי אני לומר שבני דובז'ין דומים לסוסתו המסכנה, הרעבה והכחושה של מנדלי מוכר־ספרים, אף הם כמותה עלובים ומסכנים וכחושים, ברם, בעלי מצפון ומוסר היו והעניות לא העבירה אותם על דעתם.

תחביבו בשעות הפנאי, בביתו ואף בבית־המרקחת היה משחק השחמט האהוב עליו. נזדמן לי פעמים רבות להתמודד עימו במשחק זה ולהבחין מקרוב בחריפותו הגדולה ובכוח התמדתו, שבאו לידי ביטוי ב„פתיחות" קלסיות, שהיה בהן כדי להפתיע וכדי למחוץ את היריב.

וכל אותה שעה לא עזבתו רוחו הטובה והעליזה. הוא הרבה להתלוצץ, תוך כדי שהוא מסביר את מהלכיו ונהנה מהמשחק עצמו

מרת יוהנה ריזנפלד

ולא מהנצחון הצפוי. לרוב היתה ידו על העליונה, שכן בעל כושר אמצאות היה ומהלכיו מפתיעים, אך כשהפסיד ידע לקבל את ההפסד באצילות. שעות אלה ששהיתי במחיצתו, מאזין לדבריו, תוך כדי משחק, גרמו לי הנאה מרובה ונחקקו עמוק בליבי.

לעתים עזב את ביתו ונסע כדי לשאת הרצאות על הציונות וכדי לאסוף תרומות לקרנות. בנסיעותיו אלה הגיע אפילו עד דנציג. הצליח להשפיע על שומעיו בהופעתו הנאה, בדבריו השקולים ובלשון הגרמנית־התרבותית שהיתה שגורה על פיו.

הוא נטל חלק בכמה קונגרסים — בחמישי, בשמיני ובשנים־עשר, שנערכו בבזל ובוינה, כשבני ביתו מתלווים אליו: רעיתו, ותיבדל לחיים ארוכים — בתו רות. כאן הצליח לקשור קשרים עם רבים מראשי הציונות והוגיה. ואמנם, עם רבים מהם התכתב, ביניהם — נורדאו, גרינבוים, ריטוב, ר' רוזנבאום, אוסישקין, מוצקין ואחרים.

הוא היטיב לכתוב, ובמכתביו ניתן למצוא את עיקרי דעותיו שסבבו סביב גורל עמו בעיקר. אמונתו בציונות שלמה היתה והוא ראה בה את הפתרון היחידי לבני עמו, שאותם אהב כל־כך.

פעמים מספר ביקר בארץ ישראל ומשאת נפשו היתה לעלות ולהשתקע בירושלים ולהקים בה בית־מרקחת. ברם, הוא לא זכה להגשים חלומו, שכן קשור היה בכל נימי נפשו אל בני עיירתו, שאותם לא יכול להשאיר אחריו. בנוסף לכך לא האמין שעתידה מלחמה לפרוץ. הוא נשאר שם עד הסוף המר, יחד עם צאן מרעיתו, ונספה יחד עימם בשואה הנוראה.

כמה ידע להלהיב את שומעיו, בשובו לעיירה ב־1925, לאחר ביקור בארץ, לרגל הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית על הר הצופים. התרשמותו מן המעמד הנשגב היתה עזה ביותר, ובספרו על כך נוצצו עיניו וקולו היה נרגש. בעיני רבים מהשומעים עמדו דמעות, שעה שתאר באוזניהם כל אשר ראה ושמע. רבים הושפעו מדבריו ואף עלו לארץ.

דבריו הנרגשים וסיפוריו עזי הביטוי הדליקו ניצוץ בליבות רבים משומעיו והיו כטל מרענן על ליבותיהם הנבוכים, המהססים. מבני כל החוגים, החל מהחסידים שציפו לבוא המשיח וישבו באפס מעשה וכלה בשמאלנים למיניהם, שנגרפו בזרמיהן של אידיאות זרות, חלקו לו כבוד רב. כנותו הרבה, תמימותו והתלהבותו הגדולה קנו אפילו את ליבות משנאיו.

דוגמה ומופת היה לרבים באמת שבערה בעצמותיו ובמסירותו ללא ליאות לרעיון הציונות, שהוא ראה בו לא דבר־מה ערטילאי, אלא חזון בר־הגשמה, שיש לקום ולעשותו, להגשימו, ולא לדחותו לקץ הימים.

קשה היה להימצא במחיצתו ולא להידבק בלהט חזונו ובאהבתו הגדולה לעמו ולארצו, שבהם הגה כל הימים ולהם הקדיש כל עיתותיו. הכל חשו שאין הוא נאה דורש בלבד, אלא נאה מקיים, המוכן לכל קרבן...

כיושב ראש ההסתדרות הציונית בעיירה לא נשא כתרו זה לשוא, אלא תבע מעצמו יותר משתבע מאחרים, כשהוא פועל ומפעיל ומעורר לקום ולעשות למען עמם.

ריזנפלד האיש, אוהב האדם ואוהב הילדים בעיקר, לא שיער בנפשו לאיזו תהום עלולה להתדרדר השנאה הטבטונית־גרמנית ואף זו של הפולנים שותפיהם, ומשום־כך לא חזה את השואה הקרבה ובאה...

בעל הכרה דתית היה, אם גם נאלץ, על פי החוק, לפתוח את בית־המרקחת בשבתות ובחגים. הוא בא לבית־הכנסת, שבסמוך לגשר שחיבר את דובז׳ין עם גולוב, בראש־השנה וביום הכיפורים, שהרי בתוך עמו ישב ולמען „עמד" הקדיש את כל חייו והגיגיו.

ציוניותו הלוהטת, שאינה יודעת פשרות, היתה לחידה בעיני בני דורו. אפילו ידידיו הקרובים ביותר תהו ולא ידעו מניין שאב אמונה זו, מניין ינק אותה, ומשום־מה לא ביקש להתערות בחברה הגויית שבסביבתו, שהרי הוא לא נתחנך על ברכי התרבות היהודית הדתית־לאומית ולא על הספרות העברית. ומשום מה לא נשא עיניו אל אחת המשרות הנכבדות שהוצעו לו, אלא דחה אותן, וביכר לשבת בעיירה נדחת, דלה ועניה, כשהוא מתענה יחד עם אחיו, עד סוף ימיו ? ! ומהיכן שאב את ההשראה הבלתי נדלית לאמונתו החזקה, בציונות, בעמו ובארץ ישראל ?

את התשובה לכך יש לחפש באישיותו המופלאה, אישיות

בעלת שאר רוח, שניחנה בסגולה של נשמה יתירה, נשמה טהורה מכל כוונות אנוכיות, שהיא כל כולה קודש למען ציון.

ילדותו ונעוריו עברו עליו בכפר, בחברתם של גויים, אך הוא התרחק מהם, מכריז באזניהם תמיד בעוז ובגאון: „עברי אנוכי !"

ביתו של ריזנפלד בגולוב
למטה — בית־המרקחת

השפעה עמוקה השפיעו עליו כתבי הרצל, שבהגותו בהם שמע כאילו משק כנפיהם של מלאכים זכים.

משפט דרייפוס זעזע גם אותו ושימש נקודת מפנה בהשקפותיו. הוא הכיר לדעת שרק דרך אחת לפניו — הקדשת חייו לרעיון הציוני ולתנועה הציונית.

כסטודנט בלימודי הפרמקולוגיה, משך שבע שנים, עד לקבלת התואר, הצטיין במקצועות הריאליים, ואילו המקצועות ההומניים היו זרים לרוחו ולא השפיעו עליו. גם בבית הוריו לא זכה לקבל חינוך יהודי. דומה על־כן שתודעתו היהודית והכרתו הציונית חדרו לליבו מאיזה כוח נסתר, עליון, שהדריך את מנוחתו והוציאו משלוותו.

קשה לנתח אישיותו באיזמל קר, שכן יש הרבה מהאירציונלי בפנייתו אל הציונות ואל עמו, גורמים שהם אמוציונליים בעיקרם, בלתי מודעים לו עצמו וקשים להבנה לזולתו.

חובה קדושה היא לנו להנציח את שמו של האיש, שיותר מרבים אחרים, הקריב כל חייו על מזבח הציונות והארץ, כשהוא עצמו אינו זוכה לבוא אליה. ראויים חייו לשמש מופת מאלף לדור הצעיר, חיי איש אציל נפש ומסור לעמו.

בתולדות עמנו ייחרת שמו כאחד מסוללי הדרך לבנינה של מדינת ישראל.

יעקב רימון

צרור־זכרונות על אחי המשורר יוסף צבי רימון ז״ל

אבי מורי, רבי אפרים אליעזר גראנאט זצ״ל, שהיה סופר ומשורר, עסק בהוראה. באחד הימים נסע אל בעל אחוזה גדולה, כדי ללמד את בניו גפ״ת. הוא לקח עימו את אחי יוסף צבי על מנת שילמד אצלו. הנער יוסף צבי התרשם מאוד מיפי הטבע שבאחוזה.

הבית בו למד עמד בקצה היער. הנער הירבה לטייל באחוזה והתבונן בצומח ובחי, ואז החל לכתוב את שיריו הראשונים. כשחזר אבא מהאחוזה לדובז׳ין, שעל נהר דריבנץ שבפולין, מקום מגורו הקבוע, יסד אבי ספריה עברית וניהלה במטרה להפיץ את הלשון

העברית בגולה, נפתחו לפני אחי יוסף צבי שערי הספרות העברית, והוא קרא אז הרבה ונעשה בקי בספרותנו.

בהיותו בן י״ז שנה, שלחו אבי ללמוד בישיבת לידא, מיסודו של הרב ריינס זצ״ל, יוצר התנועה הציונית־הדתית „המזרחי״. אבא, שהיה חובב ציון נלהב, היה מהראשונים שהצטרפו אליו ועמדו לימינו. אחי יוסף צבי פירסם אז את שירו הראשון ב„פרחים״, ירחון לבני־הנעורים שבעריכת י.ב. לבנר.

מלידא נסע אחי לוורשה, בה הכיר לראשונה את הסופר והוגה־הדעות הידוע, ר׳ הילל צייטלין הי״ד. המשורר אהרון צייטלין, החי כיום בניו־יורק מתאר באחד ממכתביו אלי את הפגישה הראשו־נה בין אחי ואביו. באחד הימים נכנס עלם צעיר, ביישני, הוזה וחולם, אל ר׳ הילל צייטלין הי״ד, כשבידו מחברת שירים. בצניעות רבה ובענוות־חן, מושיט העלם לר׳ הילל את מחברתו. ר׳ הילל

המשורר ר׳ יוסף צבי רימון

קורא בה ומתרשם מיצירות אחי. ומאז קרבהו. המשורר אהרון צייטלין קובע במכתבו, שאותה פגישה נחרתה עמוק בליבו.

מוורשה עלה אחי המשורר, בשנת 1908, לארץ ישראל, ומונה למזכיר „כולל וורשה" בירושלים. הגב' לאה זליגר, אשתו של הרב, ד"ר יוסף זליגר ז"ל, עזרה לאחי בהוצאת חוברת השירים הראשונה שלו — „לקט", שעשתה רושם גדול בזמנה, ואליעזר בן יהודה, מחיה הלשון העברית, גמר עליה את ההלל והקדיש לאחי שורות נלהבות בעיתונו.

הלבלרות לא סיפקה את אחי; השירה שבו פרצה תחומים ותבעה מרחב. הוא ירד מהבירה ליפו ומונה למורה בחדר־תורה „תחכמוני". בהוצאת ספרית בית־הספר מופיעות שתי חוברות: האחת חוברת שיריו הראשונה „דביר", והשניה — „חלומות הילדות", מסיפורי הרמן שואב, מתורגמים על ידו מגרמנית.

באחד הימים נקרא לחיפה לנהל שם את הספריה העברית העירונית, ובאותו פרק זמן הריץ אליו אבא אגרות בעניני מוסר היהדות ויקר האמונה והדת. אגרות אלו מהוות אחר כך את הספר הראשון מספרי אבא זצ"ל — „נחלת אפרים", שהופיע בהוצאת פנחס בן צבי גראיבסקי בירושלים. ספרו זה של אבא זכה לציון מיוחד ולהדפסת פרקים ממנו ב„ספר המעלות" לאליעזר שטיינמן.

אגרות אלו חיזקו בלב אחי את הרגש הדתי, העמיקוהו וביצרוהו. באותו זמן פירסם אחי את הפואימה שלו „אחד" ב„התרבות הישראלית", שבעריכת הסופר א.ז. רבינוביץ, אשר אהבו וקרבהו מאוד. פואימה זו, שכללה שיר שבח ליחודו של הקדוש־ברוך־הוא, מזכירה בעוצם הביטוי ובתפיסה המחשבתית־דתית את רבי שלמה אבן גבירול, משוררו של „כתר מלכות". יוסף חיים ברנר, התפעל והתרשם מיצירה חזקה זו, וקרא אליו את אחי ושיתפו ב„האחדות" שבעריכתו. אחי חיבר פואימה שניה — „הלבנה המתה", שנתפרסמה בקובץ הספרותי „יזרעאל", בעריכת א.ז. רבינוביץ. קוראי השירה העברית התרשמו גם ממנה ושמו של אחי התפרסם כמשורר המסתורין.

מחיפה עבר אחי לפתח־תקוה בה התמנה למורה בבית הספר „נצח ישראל", בהנהלתו של הרב ד"ר אוירבך, ואז הוציא לאור את חוברת שיריו השלישית „במחזה".

בימי המאורעות בתרפ"א נפצע קשה על ידי פורעים ערביים, בדרך טיולו ברגל מפתח־תקוה לתל־אביב. מאז נשאר נכה ובעל

יסורים גדולים ועצומים. הוא התחיל להיות נע ונד בארץ, עבר אותה ברגל לארכה ולרחבה. נדד מקיבוץ לקיבוץ וממושב למושב, התיחד עם נוף הארץ — ארץ חייו. ואז הוא כותב ומפרסם את שיריו המופלאים על מראות הארץ, שיש בהם ציוריות רבה ורגש אהבה למולדת ללא תחומים.

באותו פרק זמן סיפר לי: באחד הטיולים שלו בגליל העליון, בין ההרים, כשהתעמק בתחושתו של המשורר הקדמון: „הדור נאה זיו העולם נפשי חולת אהבתך" וכולו מתעלה בהוד רמים לאל־חי, יוצר הבריאה, פגש בדרכו פרש ערבי. השמש שקעה. לא היה איש זולתם. יוסף אחי הבין למצבו, וכך שח לי: „חשבתי שסופי יהיה כסופו של המשורר רבי יהודה הלוי, שנדרס על ידי פרש ערבי והתכוננתי למות. הרימותי את ידי ונפנפתי בהן לעבר השמים. שפתי לא פסקו מלהתפלל אל אבי שבשמים. מתוך לב יוקד לאהבת שמים נעשיתי מחוסן ומחושל וקראתי מעומק ליבי: „שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד!" וראה זה פלא: הפרש הערבי עמד ולא התקרב אלי, ובקריאה: „אללה אכבאר" (אלקים גדולים), „נבי" (נביא): עקר בין רוכסי ההרים — וכך ניצלתי ממות".

בנדודיו הגיע לצפת, עיר המקובלים, והסתגר שלוש שנים בבית הכנסת „הארי", מבלי לראות את אור העולם. בתקופה זו עבר על כל ה„זוהר" והש"ס ופירסם שירי מסתורין, כשהוא מוסיף לשמו את השם „אליהו" וחותם: „יוסף צבי־אליהו". ובתום שלוש השנים, לא הוסיף עוד להשתמש בשם זה.

כאחד משורר קדמון התהלך בארץ, כמשוררו של „ידיד נפש אב הרחמן, משוך עבדך אל רצונך", מקיים הוא, מתוך פליאה והתעמקות, את המושג של „ירוץ עבדך כמו איל, ישתחוה אל מול הדרך". הוא רץ כמו איל במרחבי הארץ, חי עם הנוף הארץ־ישראלי, והכל לשם מטרה אחת ותכליתית — להשתחוות מול הדר־אל, לכבודו ולשמו של בורא עולם.

השירים שפירסם אחי, אחרי אסנו הטרגי, בירחון „הדים", שבעריכת אשר ברש ויעקב רבינוביץ, הם נכסי צאן ברזל בשירה הלירית העברית ובפילוסופיה המחשבתית־דתית. הוא בוכה על גורלו, אך ללא קובלנה או טרוניה כלפי מעלה. הוא מקבל את גורל חייו באהבה, כל הרעה והתלאה שמצאתהו, מתוך להט אמונה ועוז ביטחון בה', כי הרי הכל מידיו בא.

בעריגתו לציון, בשיריו המלאים כיסופים משיחיים, היה אחי

בדורנו כרבי יהודה הלוי בדורו; בתפיסתו המחשבתית־דתית כרבי שלמה אבן גבירול ובכוח הסוד, הבדידות וההתבודדות, בניצוץ מרבי משה חיים לוצאטו.

במקהלת המשוררים העברים, התהלך אחד ומופלא, יחיד בצלילו, בשירתו הלוהטת מעוצם אמונה זכה וטהורה באלקי ישראל, ובדבקות שבה בבורא עולם.

רצה הגורל ושיריו הדתיים של אחי נגאלו על ידי החילוניים ולא על ידי היהדות הדתית, הדואגת בעיקר לספרות תורתית, וטרם נחלצה לגאול את השירה הדתית בימינו. הוצאת „עם עובד" היא שהוציאה את שירי אחי בספר אחד, מסודר ומרוכז, בשם „כתרים", והסופר המנוח יעקב רבינוביץ והמשורר אברהם קריב הקדימו לו הקדמה.

כשיצא אחי מבית הכנסת האר"י בצפת, בתום שלוש שנות ההסתגרות, שם פעמיו לירושלים והסתופף בביתו ובישיבתו של הרב קוק זצ"ל, ראש הרבנים לארץ־ישראל. הרב קוק, שהעריך מאוד את אחי, שירתו ואישיותו, הניע אותו לכתוב על התנ"ך, וכתוצאה מהשפעה זו, כתב אחי את פירושיו על התנ"ך שהופיעו בכמה חוברות.

עוד בצעירותו זכיתי על פי רוב לראותו בשעות יצירה. הוא היה נוהג לבוא אל חדרי בבחרותו ולהתבודד בו. היה יוצר שירתו, כשגליון הניר היה מונח על השולחן, העט בידו והוא מהלך בחדר הלוך ושוב ומפזם לעצמו מנגינה עצמית, מקורית, שנוצרה במקום, לצרכי כתיבת השיר; המנגינה רצופה להט ודבקות עילאית. בתוך הליכה ופיזום, היה נגש מדי פעם לשולחן ורושם עוד שורה פיוטית, עד שסיים את כתיבת השיר. אני ישבתי לי באחת הפינות, התבוננתי והקשבתי. פני אחי היו בשעת יצירה קורנות מאושר, עיניו נגהו כמאורות, מתוך לב יוקד, מוצף נהר די־נור של רגש שירי. כך היה קורא לעצמו את השיר, ומשהכיר בבנינו שעלה יפה, נהרו פניו משמחת־היצירה. נהניתי באותה שעה הנאה רוחנית עצומה מהמחזה, וזיו איקונו של אחי בשעות יצירתו, נשאר חתום בלבבי. מנגינות רבות יצר אחי לשיריו, מעשה מלחין מאלתר אלמוני, — מנגינות שבאו והלכו ללא שוב, שהולידו יצירות נשגבות שתעמודנה לדורות.

שתקן היה אחי יוסף צבי, כולו מכונס בתוך עצמו, כולו מכונף תחת כנפי־השכינה, תפוס מחשבות, סגור ומסוגר בתוך דביר חזונו. כמעט שלא דיבר, כאילו גזר על עצמו שתיקת־אלם. כשהיו מדובבים

אותו, היה עונה ישירות אך ורק על השאלה שנשאל ושוב היה מתכנס בשתיקתו.

בשנים האחרונות שב אחי אל קינו־משפחתו, אל רעיתו, בתו ובנו יחידו, ומאז מצא מנוחה לנפשו העייפה מנדודיו הרבים. הוא עבר לגור איתם בצוותא, בשכונת יד־אליהו שבתל־אביב, ומונה למגיד שעור בתנ"ך בישיבת „עטרת זקנים", שבבית הכנסת הגדול שבמקום. נכדיו היו משעשעים את נפשו והם היו לו למקור עידוד.

כשהייתי פותח את דלת חדרו, והיה מרגיש בי, היה פוגש אותי בקריאת שמי, מתוך צהלה פנימית, היה שואל לשלומי ולשלום בני־ביתי, ושוב שוקע בשתיקה, וכשהייתי מצליח לדובבו, היו דבריו שקולים ומתונים, נאמרים בנחת ובענוות־חן, בתום ובטוהר לבב. והדברים יורדים על לבי כטל חיים, יושב לפניו כתלמיד בפני רבו, בכל יראת הכבוד והרוממות.

בחייו ובמעשיו היה צדיק נסתר. יסוריו זיככוהו וקדשוהו. שירתו רווית הקודש, שהיתה כולה קודש לה', העלתה אותו אל הספירות העליונות, בסולמות הזוהר והמסתורין, כי אכן היה אחד המופלא בדורנו. זכר צדיק לברכה.

הענקת פרס הנשיא י. בן־צבי למשורר יוסף צבי רימון

יוֹסֵף צְבִי רִמּוֹן

מַה תִּבְכֶּה לְבָבִי...

א

מַה תִּבְכֶּה, לְבָבִי, עַל חָרְבוֹת הֵיכָלְךָ?
הַסַּעַר הָיָה גָדוֹל – הַסַּעַר הִרְגִּיזֶךָ?
הַשְּׁכִינָה גַזָּה שַׂעֲרוֹת רֹאשָׁהּ מִצָּעַר,
וַתִּקְרָא גַּם אוֹתְךָ לְתוֹכָחָה כִּמְשִׂיחָהּ.
תָּפְשָׂה אוֹתְךָ עַל הֲדָרֶיהָ כְּגַנָּב,
וַתְּעַנְּךָ, וַתֹּאמֶר: מְעֻנָּה גַם אָנִי.
וַתִּשְׁתּוֹלֵל עֵת חָזִיתָ צַעֲקָתָהּ
מֵחָרוֹן, מִכְּאֵב, וּבְגֹד לֹא יָדָעְתָּ!?
אוֹיָה! יוֹם לְיוֹם חשֶׁךְ, וְתַחַת
כַּנְפֵי אֱלֹהִים; אֵי מִפְלָט לִי מִסָּעַר?....

בְּמַלְאָכָיו שָׂם תָּהֳלָה, וַאֲנִי בְּחֵיקוֹ
אֶשְׁכֹּנָה, הַסּוּפָה תִּקְרַע בְּשָׂרִי
וְיִקָּרְעוּ נִימֵי כִנּוֹרִי, וּשְׂפָתִי
חֻלָּלָה. מַה תֶּחֱזוּ בִּי וְתִשְׁתּוֹמְמוּ?
הֲלֹא גְאוֹן יָהּ מֵרֵאשִׁית עָלַי
וְנֹגַהּ הָאַחֲרִית... הָיָה עֶרֶב עָלַי,
לֵיל אֱלֹהַי מְרַחֲפָה עַל תְּהוֹם דֶּמַע
וְהִיא עַל כְּנַף אוֹר מְרַחֶפֶת... הִכָּה
הַסַּעַר, וַתְּאֻמְלַל, וַתִּקְרָא אֶת מְשִׂיחָהּ
לְתוֹכָחָה... אוֹי, כִּי לַיְלָה, כִּי יוֹם
אָדָם יוֹצְרָם... וְרַחֲמִים אֵין לְחוֹזֵה־אֵל!

ב

הֶחָלִיתָ כָּאָדָם, אֱלֹהִים,
כִּי מַעֲשֵׂי בְּרֵאשִׁית
יָצַרְתָּ לְאִטָּם?
צִיַּנְתָּ הַיָּמִים: טוֹב,
אֶת הָאֶחָד: טוֹב מְאֹד, –
וַיִּבְגֹּד הָאָדָם...
הַחָכְמָה חֻלְּלָה וְהִיא שִׁיר,
וְתֹהוּ סְבִיב הַחַיִּים!
דְּמוּת כְּרוּב לָאִשָּׁה, וַתְּחֻלָּל;
לֹא מַיִם וְלֹא תֵּבָה,
וְהָעוֹלָם יָגֵעַ...
אֵין פִּדְיוֹן לָאוֹר,
וּבְשַׁעֲרֵי חָכְמָה תֵּבֵל לֹא תָּבֹא:
אֵין מֹאזְנַיִם לָרֶשַׁע בָּהּ,
וְקִלְלַת אֱלֹהִים בִּלְבוּשֵׁי הַשָּׂטָן
עֲיֵפָה תִּתְהַלָּךְ...
חֲמֹד הָאָדָם וּבְגֹד!
אוֹ נָא חֲמֹד וֶאֱהֹב!...
הוּא מוּסָר כַּל יִפְרַע
פָּרוֹעַ,
גַּם אֶרֶץ כַּל יִבְנֶה –
רֶשַׁע, רֶשַׁע, רָשַׁע...

ג

שָׁוְא נִגְּרָה תְּכֵלֶת שְׁחָקִים,
יְגוֹנִי אִלֵּם,
צִפֹּרֶת־הַנְּבוּאָה שֶׁקֶר נִבְּאָה –
יוֹמִי אָרוּר!
נָבוֹכוּ עֵצִים מִפְּנֵי סַעַר –
נַפְשִׁי עֲיֵפָה.
מִי יִתֶּן אוֹר לִי, נִחוּמִים לִי –
אֲנִי כָּשַׁלְתִּי.

נַגֵּן, כִּנּוֹרִי, נַגֵּן, הַמְנַגֵּן!
אֻמְלַלְתִּי אָנִי.
עֲלִי נַפְשִׁי בַּסַּעַר, עֲלִי בֶּחָזוֹן!
אֲנִי אֶת דֶּמַע.

טָמַן לִי אַרְסוֹ יָרֵחַ,
כָּל זִיו – רְמִיָּה,
אֵלְכָה קוֹדֵר, כּוֹשֵׁל, נוֹפֵל –
עַל גִּבְעוֹת חֲלוֹם.

בית הורי

(לזכרון בני מאיר ז״ל שנקטף באיבו)

אמי, ביילה בת ר' בער קריסטל, סופר סת״ם מדובז'ין ואבי, מאיר מיניבסקי ז״ל, מריפין, הקימו בית נאמן לפי רוח המסורת היהודית־ציונית. אבי, שהצטיין בחריצותו של אדם עובד, בנה בית משפחה אמיד לארבע בנותיו: פראדל, שרה לאה, אסתר דבורה ז״ל ורוחמה — ובנו יחידו שמואל אברהם יבל״א. בעל חזון היה אבי והוא ראה בציונות הדתית חזות הכול, וברוח זו, אמנם, חינך את בני ביתו.

עוד אזכור, בהתאסף בני הקהילה בבית־הכנסת בריפין, בפרוע הפרעות בשנת 1921, כיצד מרר אבי בבכי, נאנח ומילל בשברון לב... וכיצד קרא בבית, בשבתו על הדום־אבל הפוך, את מגילת החורבן, ואנוכי מאזין לקריאתו ועיני מתערפלות...

בית אבי היה פתוח לאורחים רבים, למרצים ודוברי הציונות־הדתית „מזרחי" דאז: הרבנים קובלסקי מוורצלבק וברוידה מליפנה ז״ל, שהתכנסו ברוב עם וברוב פאר בביתנו, כדי לעשות להצלחת המגבית הציונית ולעידוד העליה לארץ. אבא, שבליבו בערה אש אהבה למולדת ולעמו, הדליק אף בנפשות בני ביתו את שלהבת הכיסופים לארץ. ואמנם, ערגו ליבותינו להגשמה ציונית־חלוצית.

בכל להט נפשו ומאודו התמסר אבא לארגון בית־ספר עברי, ברוח המסורת היהודית־ציונית, כשכל משאת נפשו לחנכנו על ברכי הרוח הצרופה של כנסת ישראל: לתורה ולייעוד.

יהודי עמל היה, חדור הכרת ערך העבודה: בעל שְאר־רוח וחזון עממי, שעמד ושלח את בנו יחידו, בהגיעו למצוות, לבית־המדרש לרבנים שבוורשה, ואחר־כך לאוניברסיטה העברית בירושלים. ולא זכה לראותני, בהתגשם משאת נפשו, כמחנך ומנהל בית־ספר ממלכתי בישראל.

זוכרני, כיצד היתה אמי, ביילה ז״ל, מניפה ידיה הענוגות והטהורות בשעת הדלקת הנרות בערב־שבת, מעבירתן מעגלים־מעגלים מסביב לשלהבות ומשלשלת, בדחילו ורחימו, אגורות לקופסת הקרן־הקיימת הכחולה.

באיזו עמקות ובאיזו חרדה — מורשת מאביה הסופר סת״ם —

הגתה ב„צאינה וראינה", שוקעת כל־כולה באגדות ובמדרשים, כשרוח של קדושה אופפת אותה.

אחיותי: פראדל הבכורה, עם שני פעוטיה ובעלה, וכן אף שרה לאה ואסתר דבורה, חניכות „השומר־הצעיר", זכרונן לברכה, נספו כולן בשואה...

...על כך תדאב נפשי מני צער ויגון, ואין מנחם. יהיו על־כן גווילי נייר אלה מצבת חסד של אמת ומשמרת לימים יבואו:

„ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם... שם עולם אתן לו אשר לא ייכרת".

שמואל מאירי (מיניבסקי)

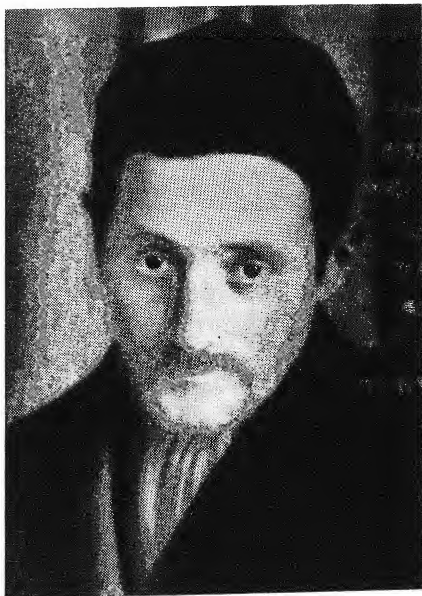
משפחת מאירי (מיניבסקי) — הוריו ואחיותיו

ר׳ ישעיהו ה„גדול״

(הנסתר)

ר׳ ישעיהו „הגדול״ (דער גרויסער ר׳ שייע) או „הנסתר״ — כך כינוהו בעיירתנו. בכינויו זה אף היה ידוע בסביבה הקרובה והרחוקה. היה בעל בית־מסחר לברזל שנוהל על־ידי בניו, ואילו הוא עצמו ישב, יומם ולילה, על התורה. משקיע עצמו בש״ס ובפוס־קים, מתקן ומפרש, כפי שמצאנו בשולי הדפים בגמרות השונות שלו. חסיד נלהב לחצר וורקא, המבלה עיתותיו במחיצת הרבי, בחצרו, חודשים רבים, כשהוא מתווכח עימו על בעיות דת העומדות ברומו של עולם.

היה מקובל על בני דובז׳ין כמרא דאתרא, כשהוא מקיים מעין כיסא רבנות ורבים מבני העיירה משכימים אל פיתחו. כאשר התמנה הרב יהודה ליב זונאבנד רב בדובז׳ין, נתמנה גם הוא חבר בית־הדין, ולא נתקיים דין־תורה, או כינוס דתי שהוא לא נטל בו חלק.

בנו של ר׳ ישעיהו „הגדול״
ר׳ זלמן דוברושקלנקה

הירבה לדאוג לחיי מש־פחה תקינים. כשהובא לפניו סכסוך משפחתי, הזמין לפניו את הצדדים ולא הירפה מהם עד שהשכין ביניהם שלום. בהשפעתו בוטל משחק הקל־פים בעיירה, משחק שהשפ־עתו על חיי המשפחה היתה מזיקה ביותר.

היה לו חוג מעריצים רחב בין אנשי העיירה, בעיקר מבין החסידים לחצרותיהם השונות, שבאו להאזין לדברי תורה, או לשעור בגמרא, שקיים בשטיבל שלו, מדי שבוע בשבוע.

זכרו של ר׳ ישעיהו „הגדול״ מלווה עד היום את צאצאיו, הגאים בו ומעריצים אותו. דמותו קשורה בעיירה דובז׳ין, שעל מיטב בניה עלה הכורת.

נכדו: **אברהם דור (דוברושקלנקה)**

כלתו של ר׳ ישעיהו „הגדול״
מלכה דוברושקלנקה

צבי זאב (הירש וולף) לאקס ז"ל

מנכבדי יהודי דובז'ין. חובב ציון, עסקן ציוני וציבורי. יושב־ראש הנהלת גמילות־החסד בדובז'ין, גבאי בית־הכנסת של חסידי וורקא־אוטבוצק ; לוחם אמיץ למען הקרנות הציוניות. בכל ערב יום

ר' לאקס הירש וולף
ממ׳סדי ה„מזרחי"
בדובז'ין

כיפור לחם להעמדת קערה לטובת קרן־הקיימת לישראל. איש ישר דרך, צנוע ועניו. כל ימיו שאף לעלות לארץ־ישראל, ולאחר מאורעות 1921 עלה לארץ עם בתו. שבועות אחדים התארח בדירתו של יחיאל בונים גראנאט־רימון ואחר־מכן נכנס לגור בבית גדול, ברחוב הגדוד העברי, בתל־אביב שנקנה על ידו. אחד מבניו, שנמצא בחו"ל, ניהל את ביתו. יהא זכרו ברוך !

יעקב רימון

לחברותי אשר לא זכו...

לעולם לא אשכח את חברותי, אשר עימן גדלתי בעיירה, כשאנו מבלות בצוותא וחולמות על עליה לארץ. לא אשכח כיצד נהגנו להתאסף, מדי ערב בערב, בבנין „בית יעקב", בחברתה של פסיה גוטמורגן, המורה החיננית הצנועה, שהיתה חביבה על כל בני העיירה.

כמה נהנינו אז, אם משיעור בתנ"ך, אם משיחה חופשית ואם ממשחק. ופעמים, ישבנו ושרנו עד שעה מאוחרת, או השתוללנו, כדרכן של נערות.

מדי שבת בשבתו נהגנו להתאסף, לפנות ערב, ל„שלוש־סעודות", כשאנו יושבות ליד שולחן ערוך כראוי, שלא חסרו בו מטעמים ומגדנות. בראש השולחן ישבה פסיה גוטמורגן, מרצה על „פרשת השבוע", כשאנו גמעות דבריה בצימאון. שלווה היתה נסוכה על כולנו ונעימות. בתום הרצאתה פתחנו בשירה וסיימנו בריקודים, מעין סימן לשבוע שכולו טוב.

משאני מהרהר בתקופת ילדותי, אני שבה ונזכרת בחברותי ורואה אותן לנגד עיני. ובעיקר מצטיירת לעיני אחת מהן, ידידה שדמותה מלווה אותי כל השנים, מאז עזבתי את דובז'ין — חנה קדצקה.

בת להורים עשירים היתה ואנו נקשרנו בינינו בעבותות של ריעות נאמנה. משהחלו מחלקים אשרות־עלייה (סרטפיקטים) לבנות „אגודת ישראל", הוקמו „הכשרות" לבנות בוורשה ובלודז'. חנה קדצק ביקשה גם היא לצאת ל„הכשרה", אך עימי יחדו. ואמנם, בסופו של דבר יצאנו יחד ללודז'. ברם, לישראל עליתי רק אני לבדי, מאחר ואי־אפשר היה לקבל שתי אשרות־נסיעה ואף הוריה לא מיהרו להסכים לנסיעתה.

היא הירבתה אז לכתוב לי, כשמכתביה שופעים אהבה לארץ־ישראל. כדי להתכונן ל„עליה", עמדה ולמדה את מלאכת התפירה, מבקשת למצוא קיומה בארץ בעבודה. האמינה שכחלוף חודשים מספר תימצא עימי יחד. האמינה ולא זכתה... כמה הצטערתי! הרי יחד חלמנו על עלייה לארץ, בשוטטנו ברחובותיה של העיירה, כשמח־שבותינו נושאות אותנו הרחק־הרחק...

את דובז'ין עזבתי בשנת 1936, ביום ראשון, בחודש תמוז. צעדנו בהשכמת הבוקר, מהלך קילומטרים מספר, לעבר תחנת־הרכבת שבגולוב, כשבני משפחתי היקרים וחברותי הרבות מלווים אותי בדמעות בעיניהם, דמעות שמחה על שאני עולה לארץ־הקודש ודמעות צער על שהם נשארים בגולה. נפרדנו בברכת — „להתראות!" כשאף אחד מאיתנו אינו מעלה על דעתו, ששוב לא נתראה לנצח...

יהיו דברים אלה עדות נצח לבני משפחתי ולחברותי:

בני המשפחה

אבי — אליקים מאיר הורוביטץ
אמי — בילה פרימיט
אחי — יעקב
אחי — אברהם יוסף
אחותי — הינדה
אחי — ברוך מנדל
אחותי — הינדה
דודתי — חנה
דודי — מנדל גורפינקל

חברותי

אלטינה בינה
גרונר טולצה
גרוסמן שרה
גולדברוך הינדה
גולדברוך יענטה
קצדקה חנה
פריליך אסתר
רוזנוקס געלה
שלכטר נכה
שלצקה הניה

רבקה שפירא (הורביץ)

בְּדַם־לְבָבִי אֶשָׁבַע, בְּעֵינַי שֶׁתִּסְעַרְנָה:
אֲשֶׁר שְׂנֵאתִי וְאַפִּי לֹא יָשֹׁכּוּ לָנֶצַח,
עַד אִם חוֹשׁ אָחוּשׁ עַל זְרוֹעַי דַּם־צָרַי, דַּם־הָרֶצַח!

איציק פפר (תרגם: א. מייטוס)

לזכרם של הורים

ר' מרדכי מנדל וחיה צביה קאהן

זוכרני, ילד הייתי כשפרצה מלחמת העולם הראשונה. שהינו אז הורי ואחי, במעון קיץ שבאחוזת סבי — כבשנה, שע״י שירפץ. אבי היה מטבעו אוהב שדות ועצים ואנו נהגנו, על־כן, לבלות את חודשי הקיץ בחיק הטבע.

הימים ימי מלחמה והידיעות המתקבלות מעוררות חרדה. הקרבות מתפשטים והולכים וקרבים לאזורנו. שהו אז עימנו בחוה כמה מיהודי דובז׳ין — איזיק שוחט וחתנו דניאל, ר׳ ישראל קרפה ה„מלמד״ ובנו יוסף חיים, ינואר ורעיתו ואחרים. נצטרפו אלינו גם הסבא מאירל והסבתא מיכלה. הסבא היה חקלאי מובהק, ובזמנו העביר את בית־מסחרו לחומרי בנין ולמכונות חקלאיות לידי בניו — מנדל ואברהם הירש, ואילו הוא עצמו ניהל את חוות כבשנה וקוביזיניץ.

אשר יגורנו בא! המלחמה קרבה אלינו: הדי פיצוץ ויריות החרידו את השלווה הכפרית. יראנו לנפשנו וכדי להינצל מפגיעות הכדורים, השתרענו על הרצפה, כשאנו מסתפקים במזון מועט, שהביא לנו, מתוך סכנת נפשות, אחד הפועלים.

החוה עברָה מיד ליד: תחילה השתלטו על הסביבה הרוסים, אך עד מהרה נסוגו אלה ואת מקומם תפסו הגרמנים. אנו השתדלנו לקיים יחסים טובים עם שני הצדדים גם יחד, דואגים למזונותיהם של החיילים הרעבים.

אלא שלא לעולם חוסן! בסופו של דבר הואשם אבי בריגול. הדבר ארע בשעת „סעודת־מצוה״ שאבי ערך, כמנהגו, ביום ה„יארצ״ט״ של הרבי „ישמח ישראל״, מחסידי אלכסנדר, שאף משפחתנו נמנתה עליהם. פתע נכנסו חיילים רוסים ובראשם קצין. הם האשימו את אבי בריגול לטובת הגרמנים. זו היתה הלשנה מרושעת. הטוחן שלנו — שביקובסקי, שביקש לנקום באבי היה מי שהלשין עלינו. במאמצים רבים עלה בידינו לשחרר את אבי. משחזרו הגרמנים וכבשו את האזור, חזרנו כולנו לעיירתנו, לדובז׳ין.

הבן: יעקב קאהן

לזכרם

יהושע אשל

עוד בדובז׳ין, בעיירתנו, התבלט יהושע אשל בכשרונותיו ובעוז רוחו. צעיר ונמרץ, החליט לצאת מהעיירה, כדי להרחיב אופקיו ולקנות דעת. ומאחר שהיה כבר אז ציוני, בכל נימי נפשו, יצא לארץ ישראל ונמנה על תלמידיה הראשונים של הגמנסיה הרצליה.

זוכרני, ילד הייתי אז, בצאתו לארץ ישראל. העיירה היתה כמרקחה: וכי ענין פעוט הוא, שצעיר, בן למשפחה אמידה, יוצא אל מעבר לים, לארץ רחוקה, לישראל?! רבים מאנשי העיירה נדו להורים ותמהו על הסכמתם לנסיעה נועזה זו. חזרתי וראיתיו כעבור שנה, בבואו לאחר שנת לימודים, לימי החופש הגדול. היה זה כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. כולנו קינאנו בו, על שהוא חי ולומד בארץ ישראל.

כאשר נותקו כל הקשרים עם המזרח, בתקופת המלחמה, לא נתקבלו ממנו, כמובן, מכתבים, מה שגרם בוודאי לא מעט דאגה להוריו. אך בתום המלחמה נתקבלה ממנו תמונה, שהפכה עד מהרה לשיחה בפי בני העיירה. היתה זו תמונתו של יהושע במדי סמל של הגדוד העברי. אכן, תמונתו של חייל עברי, שסמל המנורה מתנוסס על כובעו וכולו אומר עוז וגבורה, לא היתה עִנין של מה בכך בעיירה, בעיקר בעינינו, הצעירים, שערגנו לעלות לארץ ישראל.

בשנת 1921, בהימצאי בקוטנה, מתמחה בחוות השושנים של כתריאל (אחי יהושע), נתפשטה השמועה שיהושע אשל נמצא בדנציג וכי כל בני המשפחה מתכוננים לנסוע אליו. ואמנם, הוא נמצא אז בחו״ל, חומק מידיהם של האנגלים בארץ שביקשו לאסרו, אותו וצעירים עברים אחרים, ממנהיגי ההגנה. הוא וחבריו נטלו חלק בהגנת ירושלים, במאורעות מאי 1921. כבר אז היה מראשי הפעילים בהגנה ונחלץ להגן על אחיו מפני הפורעים הערבים המוסתים. הוא שהה בחו״ל תקופת־מה, עד יעבור זעם. ומששככו הרוחות, מיהר לחזור לארץ.

בהגיענו ארצה, צעירים חלוצים מדובז׳ין, בשלהי שנת 1925,

כבר היה יהושע אשל אישיות מוכרת ובולטת, אחד מראשי ההגנה, שעשה לאירגונה ולביסוסה. מאז ועד יומו האחרון היו ימיו ולילותיו קודש להגנת מולדתו ועמו. בימי מלחמת התקומה ראינוהו במדי סגן־אלוף, כשהוא ממשיך במסורת פעילותו לביצורה של המדינה.

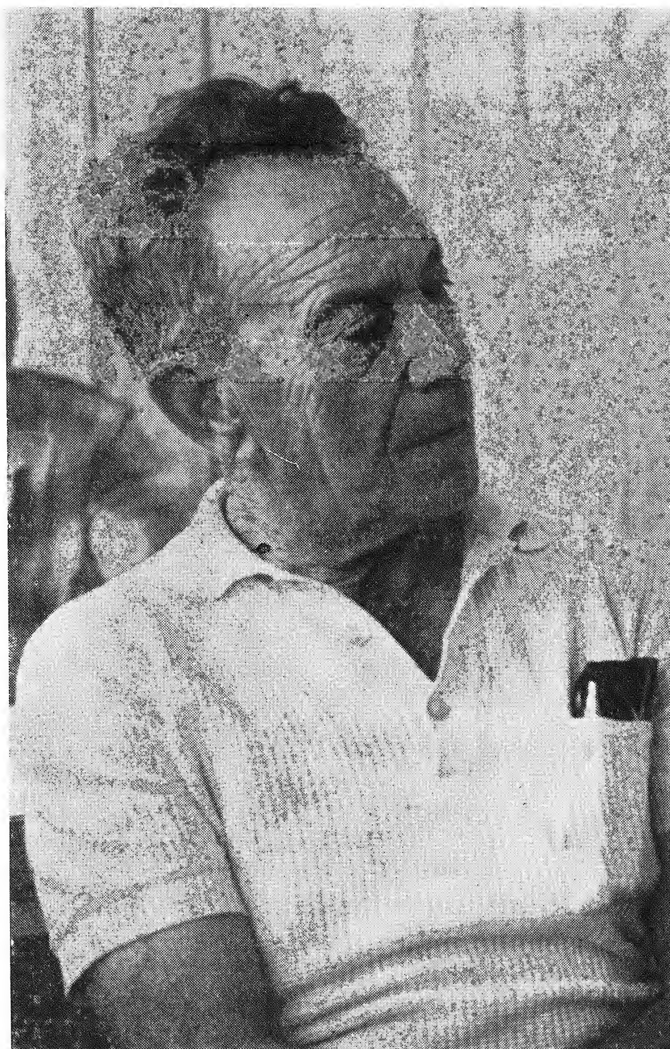
משהגיע אחיו כתריאל לארץ, בראשית שנות החמישים, שבנו ונפגשנו עימו באסיפה השנתית של אירגון יוצאי דובז'ין. למרות עיסוקיו הרבים נתן דעתו גם על הנעשה בקרב יוצאי עיירתו, ומששמע על ההכנות לפירסום ספר יזכור, עודד את העוסקים בכך והבטיח השתתפותו.

הוא לא זכה לראות בהופעת הספר. בשעת אזכרה לחבר, בבית ההגנה, בהשמיעו דברי הספד, כרע נפל. אכן, כמה אופייני היה מותו לכל דרך חייו הארוכה, חיים של פעילות ללא ליאות ושל מסירות אין־קץ לעמו.

הוא כבש לעצמו מקום כבוד בכותל המזרח של מייסדי ההגנה ומעצבי דמותה, בין בוני צה"ל ובחירי קציניה, שהקדישו חייהם לבנין המולדת ולהגנתה.

תהא דמותו מלווה אותנו כל הימים!

אברהם דור (דוברושקלנקה)

יהושע אשל
מראשיה וממעצבי דמותה של ה„הגנה"

שושנה וינקור (אופנבך) ז״ל

שושנה איננה — ידיעה זו היכתה אותנו בהלם. מאן הלב להאמין. רק תמול־שלשום נפגשנו — אמנם על ערש דווי — כוח רצונה העז לחיים, מאבקה הנואש להיאחז בשולי משפחתה, רעיה, הבית הקיבוצי, כל אלה הבטיחו את דחִיית רוע הגזירה. אך לא שיחק לה מזלה והוכרעה.

את שושנה הכרתי זה עשרות בשנים והיא עוד צעירה לימים, חברה בהנהגת הקן של תנועת „השומר הצעיר״ בדובז׳ין, העיירה על גדות נהר דריבנץ. למרות טרדותיה ונשיאה בעול משפחתה, הקדישה כל זמנה, מירצה ודאגתה לאירגון קבוצות צעירים, לשינוי אורח חייהם הגלותיים, לחיי תנועת נוער המכינה את עצמה להגשמת החלום של יצירה חלוצית, של חברה יהודית חדשה בארץ־ישראל הנכספת.

שושנה היתה לא רק נאה דורשת אלא היתה גם בין ראשוני החברים התובעים מעצמם את מצוות ההגשמה. כמחנכת קבוצה חינוכית ידעה לחדור לנבכי הדור הצעיר על כל התלבטויותיו. צנועה היתה ושקטה. לא אהבה את הראווה וההתבלטות, אך מי שהתבונן בה בערבי הקן, בריקודי הצעירים, בשירה הסוערת המלאה ערגה, בטיולי החורף בהרים המושלגים וביערות העד המלאים שחוק ושובבות, ראה איך עיניה נוצצות ומבריקות, איך היא מצטרפת אט אט ללהט הצעירים הפורץ כל גבול.

נקלעתי לעיירת מולדתה ערב עליית הנאציזם. האנטישמיות בפולין הולכת וגוברת, הקרקע בוערת מתחת לרגלי יהדות פולין, אך טרם חדרה ההכרה בלב כל הנוער היהודי שיש צורך לשנות את אורח החיים. ידענו שהתקופה של התארגנות והוצאת הנוער מחיי הגולה להגשמה חלוצית — צו השעה. שושנה, עם קומץ חברים מבוגרים, מחליטה להאבק בשאננות ומקדישה את כל מירצה וכוחה לאירגון הקן בשומר החלוצי. מארגנת בית־ספר־ערב עברי, נותנת יד לאירגון מושבות קיץ וחוגים רעיוניים.

זוכרני, ערב פרידתי משליחותי בעיירה, עם תום מושבת קיץ של הקן המקומי, עת צעדנו במלוא הטקס הצופי בשירה סוערת, צעדה שושנה בראש, במדי השומרים, מוקפת עדת שומרים חלוצים צעירה. היא לחשה לי כי אלה הן השנים היפות והטובות בחייה. ראתה בעליל ברכה והצלחה במעשיה. אך דאגה קיננה בליבה —

האם ניתן יהיה להעביר כל אלה לחוף המולדת? האם נצליח להוציאם ממשפחותיהם השאננות ולא יתפזרו כמוץ לפני הסופה? האם נוכל להביאם להכשרה ועלייה? והנה זכתה ומרבית החברים הגיעו ארצה. בחלקם הלא מועט — ממשיכים בחיי שיתוף ופזורים בכל פינות הארץ.

הגיע הזמן ושושנה עוזבת קן משפחתה ועולה ארצה. שוב נפגשנו. היא חברת קיבוץ תל־יוסף. עובדת בענף חקלאי, ברפת. התפלאתי, איך חברה, שמימיה לא התנסתה בעבודה גופנית, שוקעת בכל הלהט שלהְ בעבודה קשה ומפרכת? קשים היו חבלי קליטתה בחיי הקיבוץ — לבטים שליוו אותה עד סוף ימיה. אך מתחת לרובד הצרות והביקורת שהעיקו עליה יכולת למצוא לב חם, הערצה למקום ולקיבוץ בו חיה, בו הקימה קן משפחתה. היא ידעה לרכוש לה לא מעט חברים וידידים בנפש, אשר בבוא היום המר והנמהר נתיתמו מחבר לחיים ולמאבק.

שושנה ידעה לטוות יחסי חברים לא רק בין חברי המשק, אלא לשמור על קשרי חברות בין חניכיה וחבריה הפזורים בכל רחבי הארץ.

עם פטירתה של שושנה נלקחה מאתנו חברה לחיים, לשמחה, לחברות ולהתלבטויות. נשאר חלל ריק. נקרע החוט המקשר בין עדת החברים הפזורים. למשפחתה, לאליֶעזר וילדיה, מי ימצא תנחומים?

נדע לשמור על מסורתה החברית היפה — קשר ריעות של שנים. נצרור את נשמתה במסורת חיינו. לעולם לא נשכח את זכרה.

מזרע **ישראל להב**

יחיאל בונים גראנאט - רימון ז״ל

נולד בדובז׳ין על נהר דריבנץ, לאביו אפרים אליעזר ולאמו אסתר חוה. חניך החדר.

עלה בשנת תרס״ט בגיל 16 עם אמו ואחיו יעקב יבלח״א לארץ־ישראל. בבואו ליפו למד בבית־הספר למלאכה של הסתדרות „המזרחי", בנוה־שלום. כשהורי פתחו חנות מכולת, ברחוב הראשי בנוה־שלום, היתה אמי הסוחרת ואחי בונים עזר על ידה בחנות ואבי ישב לעסוק בתורה.

יחיאל בונים גראנאט (רימון)

ככל העולים החדשים אז, חלינו כולנו בקדחת ובמלריה. בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כשתפסו ל„פרר" (גיוס הכפיה לצבא התורכי) נתפס גם הוא. כל עוד נפשו בו הגיע עם הצבא ברגל מיפו לירושלים, כשעל כתפו הוא נושא ילקוטו ובו תפילין, סידור ותהילים. משם נשלח עם שיירת גמלים לסביבת שכם וג'ינין, על גבעות ועמקים, בחולות הישימון הלוהטים ביום והקרה בלילה. חודשים רבים הלך אחר הגמלים וככל החיילים התור־כים אז, היה קרוע ובלוא ורעב ללחם. וכשהמרה לו נפשו מאד, היה מרביץ את הגמלים ויושב וקורא תהילים, כשעיניו זולגות דמעות ורווח לו. ויש שהיה מתפלל תפילה מקורית משלו, והרגיש שאיננו בודד בעולמו, כי יש עין רואה ואוזן שומעת לשיח נפשו.

עברו ימים והוא חלה בדיזנטריה בצבא, התהלך אחר גמליו עד שלבסוף נפל אין אונים. ואירע הנס שערבי שעבר על חמורו לקח אותו לירושלים, לבית החולים, בו שכב שישה חודשים. כששוחרר על ידי הוועדה הרפואית לארבעה חודשים, שוב לא חזר לצבא התורכי.

אחרי הגרוש התורכי של יהודי יפו, עבר בתום המלחמה לתל־אביב ופתח חנות למכירת ירקות. לאחר־מכן בנה בית בשכונת מונטיפיורי, עבר לגור בו ופתח בביתו חנות למכירת ירקות. נפטר בתל־אביב, בגיל 75, ביום ד' בשבט תשכ"ו.

אחיו: **יעקב רימון**

טובה שיבק ז"ל

טובה שיבק ז"ל

נולדה בדובז'ין על נהר דריבנץ לאביה ר' וולף ליפקה ולאמה זכרונם לברכה.

אביה ר' וולף ליפקה ז"ל היה סוחר תבואות בדובז'ין, חובב ציון נלהב ועסקן. אהבת ארץ ישראל יקדה בו והיה מסור בלב ובנפש לענייני הארץ ותומך בעין יפה וביד נדיבה לקרנות הציוניות.

טובה שיבק ע"ה ינקה בבית הוריה את האהבה לארץ־ישראל. נישאה לר' שמואל שיבק יבלח"א מליפנה. ניחנה בלב טוב מלא רחמי־אנוש, ידה היתה פתוחה ועשתה מעשי חסד וצדקה.

בשנת 1936 עלתה לארץ־ישראל עם בעלה ובתה. עברו חבלי קליטה קשים.

לאחר נשואיה גרה בליפנה וביתה היה בית כינוס למנהיגים הציונים מכל רחבי פולין, וכן מקום כינוס לחברי ה„מכבי"", שכן שימש בעלה סגן ראש ועד ה„מכבי" בליפנה.

בשנת 1952 נפטרה בתל־אביב, ביום י"ג בטבת תשי"ג.

בתה מרים נשואה לאריה שמחוני — אשדוד.

נכדיה: יפה ודליה.

שמואל שיבק

שושנה וינקור (אופנבד)

בית אבא

כשאני מבקשת להעלות זכרונות על בית הורי, מתקשה אני ואיני יודעת במה להתחיל. בית אבא! וכי מי לא הכיר את ביתנו, את ההורים? מי לא הכיר את אבא הנמרץ ואת אמא, הפעילה בתחומים רבים ושונים?!

אבא, הציוני הנלהב, חינך אותנו ואת כל הסובבים אותו, ברוח הציונות. עסקנים ואנשי התנועה וכן כל מי שהיה קשור בארץ ישראל,

שהו בביתנו והיו אורחים מכובדים. חיי אבא לא היו קלים, שכן עמל, יחד עם ילדיו, לקיום המשפחה, אך את עיקר מרצו וזמנו הקדיש למפעל הציוני. ומשנמצא בבית כסף, היו מפרישים ממנו תחילה לקרן־הקיימת, לקרן־היסוד ולקרנות אחרות.

זוכרת אני, בעודני ילדה, כיצד הירבה אבא בנסיעות, נעדר מן הבית בשליחויות שונות למען העיירה. נהגו לספר באוזני, שאף כשבאתי לאויר העולם לא נמצא אבא בבית, אלא, כדרכו, בנסיעות. נסע אז לפלוצק, כדי לטפל בהקמת גדר גדולה מסביב לבית־העלמין היהודי שבעיירה.

בדרך זו גדלנו, כשאבא מקדיש מרבית זמנו לטובת הכלל. ברם, חיינו היו מעניינים מאוד, שהרי היה ביתנו בית־ועד לעסקני ציבור ולאורחים. אסיפות רבות נערכו בביתנו ואנו האזנו תמיד לסיפורים על הארץ.

זוכרת אני באיזו התרגשות ליווה אבא את הקבוצות הראשונות שעלו ארצה. לא הכול זכור לי, מאחר שפעילותו הענפה התחילה עוד לפני שנולדתי. אך אנו גדלנו באוירה זו של פעילות ציונית־לאומית. מכאן גם שאבנו את כוח הרצון להמשיך בארץ.

אבא דאג לכול. זוכרת אני את לילות השבת בבית. כל בני המשפחה מסובים מסביב לשולחן, כשתמיד נמצא איזה אורח — הגננת העובדת בגן התרבות שבעיירה, או איזה שליח מהתנועה, המספר על הנעשה בתפוצות. פעמים, כשקרא עיתון עברי, היה ממהר לתרגמו באוזנינו לאידיש, שהרי טרם שלטנו בשפה העברית.

זוכרת אני במיוחד את אוירת החופש בבית. יכולנו תמיד להיפגש עם מי שרצינו, או להביא הביתה את ידידינו. אבא ואמא קיבלו אותם בזרועות פתוחות, מתאמצים לקרבם.

כל מאורע ומאורע שהתרחש בארץ היה קרוב לליבו של אבא זוכרתני כמה נתרגש בהגיע אלינו הידיעות על המאורעות הקשים שנתרחשו בארץ, בשנת 1929. כל יהודי העיירה חרדו לישוב. היו לנו כבר כל־כך הרבה ידידים וחברים טובים בארץ. משהגיעו העיתונים בבוקר, נערכה מיד אסיפת מחאה נגד הפרעות.

מתאספים בבית־הכנסת. הציבור עומד ומצפה. אבא טרם הגיע. אמא היתה חולה והוא נתעכב, אלא שהוא היה צריך לנאום. והוא בא ונשא את דברו. תאר את הכאב... את שותפות הגורל... דיבר ברגש ובהתלהבות. פתע נעתקו המילים מפיו ולא יכול לדבר. פרץ

בבכי והתעלף. אני זוכרת זאת, כאילו ארע הדבר אתמול. במאמצים רבים הביאו אותו הביתה.

אכן, יכולתי עוד להרבות ולספר על מסירותו של אבא לארץ ישראל. נדמה לי שיהודים רבים, מאלה הנמצאים כיום בארץ, עלו לכאן הודות לזרע הציונות שהוא זרע בליבותיהם; ברם הוא עצמו לא זכה לעלות. כשעליתי עם אחי ארצה, הלכתי לקיבוץ, מקום בו אני ממשיכה חיי עד היום. כל הגיגי בתחילה היו במשפחתי, ביקשתי להביאם לכאן, אלא שאבא לא זכה.

לא אשכח כמה גאה היה בספרי לו במכתב על הפרות שאני חולבת. כתבו לי שהוא נהג לספר לכל גוי שנזדמן לחנותו על כמות החלב שבתו חולבת. כחלוף מחצית השנה להיותנו בארץ קרה האסון. אבא נפטר. קשה היתה המכה, אך אנו החלטנו שצריך לעשות הכול כדי להציל את אמא ואת שני האחים הצעירים — והצלחנו. אמא זכתה לחיות עימנו בארץ הרבה שנים, אבל יתר בני המשפחה והאחיות כבר לא הספיקו לצאת. ידו האכזרית של היטלר השיגתם.

ואמא, כמה מאושרת היתה בארץ. חיה כל חייה כאן בקיבוץ. היתה מלאת התלהבות למראה כל מה שנעשה. גאה היתה ומאושרת בלכתה בפעם הראשונה לבחור לכנסת. גאה על שזכתה ליום זה.

כן, הרבה דברים טובים והרבה מעשים יפים נעשו בביתנו. נדמה לי, שזו היתה דרך נכונה ומתאימה לכולנו.

יהיו הדברים האלה זכרון מעט לכל אלה שלא זכו להגיע לארץ.

צדוק צבי פלורמן

נתיבו של אדם

(לזכרו של צבי צודקביץ)

גבעה הנשקפת אל הנהר דריבנץ, יובל הוויסלה. הנהר חוצה את חבל פומרן, ערש הצלבנים. החלק הצפוני — פרוסיה. החלק הדרומי — אדמת הצאר ניקולאי השני, שליט רוסיה הגדולה. העיירה דובז'ין היא עתיקה. מוזכרת בקורות העם הפולני מתקופת המלחמות עם נושאי־הצלב. מעבר מזה של הנהר — גולוב. עיר־שדה פרוסית טיפוסית, על רחובותיה הצרים ובתיה העתיקים. באופק הזדקרה על הגבעה ממול, טירת צלבנים מהמאה ה־13.

צבי צדוק צודקביץ

על הגבעה בדובז'ין עמד ביתו של צדוק הירש צודקביץ, ביתו של הסבא המשו־תף שלנו. בית יהודי מסורתי, בית שהפ־יץ חמימות על סביבתו. גדלו בו ילדים, בנים ובנות. ראש־המשפחה היה אומן למלאכת הפרוונות והחייטות. על לקו־חותיו היו נמנים בני האצולה הפולנית, בעלי־אחוזות מהסביבה, אנשי האדמי־ניסטראציה המקומית ואף הכומר. שני בנים ובת היגרו לאמריקה הרחוקה.

אחד הבנים, אברהם, שקד על לימודי קודש וחול. עשה שנים אחדות גם בי־שיבה. שירת בצבא הצאר 3 שנים. זכו־רה לי תמונה של אברהם צודקביץ ומשה שפרלינג, אביו של יצחק, במדי הצבא הרוסי. הם שירתו בגדוד אחד בשנות התשעים. אברהם נשא לאשה בת מהעיר ברודינצה, מהצד השני של הגבול. התיישב כבעל בעמיו ועסק במקצוע של אביו. שמו הלך לפניו כאיש ישר ומשכיל. היה אחד מפרנסי הקהילה. ביתו היה פתוח לרווחה לא רק לבני משפחתו הענפה, כי אם גם לכל נצרך. במלחמת העולם הראשונה כיהן כראש־העיר. התושבים התייחסו אליו בכבוד, יהודים ונוצרים כאחד. הקים בית־מידות במרכז העיר.

ילדות ונעורים

שנות הילדות בילה צבי בבית הוריו בזמן מלחמת־העולם הראשונה. הבית היה אמיד. למד בחדר. ספג לתוכו את המסורת של בית־אבא. לא מעט השפיעה על אופיו האווירה הרגועה, החיים השלווים ללא זעזועים. צבי היה ילד בעל נטיות לדת. גם בהיותו בבית הספר העממי החילוני היה מניח תפילין מדי יום ביומו והיה נחשב בעינינו כנער הקשור לערכי היהדות. אהבנו אותו בשל יושרו.

בשנות בגרותו נמצא, כרוב הבנים מבתים מסורתיים, על פרשת דרכים, בין העבר לבין ההווה המושך. קרא הרבה. ידע את הקלסיקונים בשפת אידיש. מתוך תהייה בעולם הקידמה ובחפשו את האמת והצדק, פסח אף על תנועת־הנוער הציונית והפך לשמאלני. וכפי שהיה דתי ומאמין באמונה שלמה בימי־ילדותו, כך התמסר בכל להט־נפשו לגירסה הקומוניסטית.

זה היה רק לכאורה. למעשה, מי שהכיר את צבי מקרוב, ידע, כי בעלם הזה פועם לב יהודי חם. מקור השאיפות הכמוסות היה שיבה לציון.

בתחילת שנות השלושים למד בוורשה מקצוע הפרוונות. הבחור שתה בצמא מה שאפשר היה ללמוד ולהכיר בעיר־הבירה. ביראת־כבוד היה סר אל אגודת הסופרים שברחוב טלומצקה. היה שומע הרצאות ועקב אחר ויכוחים פומביים בין סופרים. הרחיב והעמיק ידיעותיו. היה מאוד מקובל בחברה. ידע לשיר יפה שירים באידיש.

בשעת־הכרעה

התיישב בדובז'ין. שירת בצבא. גדודו חנה בפומרן. היה חייל טוב, ממושמע, אהוב על החברים לנשק.

הדי התמורות, אשר חלו בגרמניה עם עליית היטלר לשלטון, נתנו אותותיהם בפולין. גברה האנטישמיות. החוקים האנטי־יהודיים ולאחר־מכן הפרעות ביהודי גרמניה התירו את האיבה ליהודים אצל הפולנים. היהודים סבלו וקיבלו את התופעות כדבר חולף. הבריות לא האמינו שהיטלר יעיז לתקוף את פולין.

ביום פרוץ המלחמה נכבש כל השטח שעל־יד הגבול על־ידי גייסות היטלר. צבי היה מגוייס, אולם לא הספיק להילחם הרבה. מערך ההתגוננות של צבא פולין התמוטט במהרה. הכובש הנאצי הכביד את אכפו על האוכלוסיה של פולין, ובפרט על היהודים. כל החלק הצפוני והמערבי של פולין סופח לגרמניה. ליהודים ניתנה מנה מוקדמת של נגישות והשפלות. אסור היה ליהודים לנוע לאורך המדרכות. חייבים היו ללכת בצידי הרחוב ולהסיר את הכובע בפני כל גרמני, שבא ממול. הוצאו מבתיהם יהודים עבדקנים לעבודות ניקוי הרחובות והעברת אשפה. העבודה היתה מלווה גידופים ומכות.

כעבור שבועות מספר הוצא צוו־גירוש. מערים ועיירות נעו שיירות למרכז הארץ. אנשים השאירו אחריהם בתים על כל הרכוש, פרי עמלם של דורות. צבי חזה את כל זה במו עיניו.

רבבות יהודים ברחו מזרחה, לרוסיה. בין אחרים גם צבי ואחי מרדכי ישראל יבל"ח. הם הגיעו לעיר וילייקה. התבססו איכשהו. צבי עבד. היה מרוצה מהסביבה. היה בין בני משפחה. אולם הגעגועים לעיר־מולדתו והדאגה לגורל המשפחה העקורה מדובז'ין הדריכו את מנוחתו. לאחר שהותרה הגשת בקשות לחזור לפולין לשם העברת

בני־המשפחה לווילייקה, פנה גם צבי בבקשה לשלטון המקומי, כפי שעשו זאת הרבה יהודים אחרים. קבלת הבקשות היתה — פח טמון. כל המועמדים לנסיעה לפולין נעצרו, הואשמו בנסיון ליציאה מרוסיה למטרת ריגול ונשלחו למחנות עבודה.

בצפון הרחוק הרוסי

צבי נמצא באחד המחנות בצפון הרחוק הרוסי. מחנות כאלה היו פזורים על פני שטחים אין־סופיים. הסתובבו בהם בבלויי סחבות מאות אלפים בני־אדם תשושים, מכל האומות. תנאי־החיים נוראים. עבדו בגדיעת עצים ביערות־עד והכשרת הקרקע. לבוש דל, אוכל בצמצום, עבודה מפרכת במשך 12 שעות ביום. הכפור בחורף עד 50 מעלות. מגורים בצריפים עלובים. כוח־התנגדותו של צבי הלך ונחלש. איבד את כוחותיו, ירד במשקל. נעשה צנום וחלוש.

באחד הימים, בשנת 1942, שוחרר באופן פתאומי, ללא הודעה מוקדמת, יחד עם קבוצה גדולה של אזרחים פולניים. הגנראל שיקורסקי הגיע עם סטאלין לידי הסכם, לפיו היו צריכים לשחרר מהמחנות את כל אזרחי פולין. ניתנה רשות להקים ברוסיה צבא פולני.

בצבא הפולני בנכר

צבי התנדב לצבא, שהוקם על־ידי הגנראל הפולני אנדרס. בתנאי הקסרקטין חזר מהר לאיתנו. הצבא אומן על־ידי קצינים וסמלים פולניים. הגיעו כבר אז לרוסיה הדים על הנעשה בפולין. ידעו על גיטאות סגורים ליהודים ועל נגישות בלתי־אנושיות של הנאצים. כל המגוייסים ובפרט היהודים שביניהם, חיכו בקוצר־רוח לרגע הגדול בו יוכלו להתמודד עם האויב הנאצי. הצבא הזה היה צריך, לפי המוסכם, להילחם בחזית הדרומית, צפון־אפריקה ואיטליה.

הגייסות עלו על רכבות שנעו דרומה. גדוד אחר גדוד עזב הצבא הפולני את אדמת רוסיה ועבר לפרס, לעיראק ולארצות אחרות של המזרח הקרוב. צבי היה בבגדד שבועות מספר. היה זה בסתיו 1942. מספר היהודים בצבא אנדרס היה ניכר. בימי חג ומועד נהרו החיילים היהודים לבתי התפילה. צבי עבר לפני התיבה. החינוך בבית אבא עמד לו ברגעים אלה בבגדד הרחוקה. הבחורים מפולין ומליטא התפללו בנוסח אשכנז, כדוגמת אבותיהם.

בהגיעו לתל־אביב תר אחר ידידים משכבר הימים. מצא ידידים ואף קרובים. רק אז נודע לו על השבר הגדול, שפקד את יהדות פולין. ההתרגשות והגעגועים לא ידעו גבול. חשך עליו עולמו. הגיע לידי משבר נפשי. נוכח לדעת, כי בשביל יהודי יש רק ערך בחיים על אדמת ארץ־ישראל. החליט לא להמשיך עוד ונשאר בארץ.

חייו של צבי מכאן ואילך ידועים לחבריו ולידידיו. הכירו אותו כאיש נוח לבריות, רציני בהליכותיו, שלם עם דרך־חייו החדשה. ידע לצחוק ולהתלוצץ. היה חביב. בעל טוב ואבא מסור.

אולם בתוך־תוכו נשאר פצע אשר לא הגליד עד אחרית ימיו. בדברו על השואה של יהדות פולין וליטא, הרצינו פניו, תוגה וכאב נשקפו מעיניו. מי כמוני ידע את צפונות־ליבו. בגיטו וארשה גרו הוריו, שני אחים ושתי אחיות עם משפחותיהם. אביו נפטר בקיץ 1942 משבץ־לב. כל שאר בני־המשפחה ניספו במשרפות טרבלינקה.

ראיתיו בנובמבר 1939 בוורשה. היה דרוך ומוכן לעבור את הגבול לרוסיה בסביבות ביאליסטוק. מלא תקווה, שהמלחמה תסתיים במהרה. ואז ענדנו רק סרטים לבנים עם מגן־דוד כחול על הזרוע הימנית. על הקמת גיטאות עוד לא חשבו. משרפות ותאי־גזים לא עלו על דעתם אף של מנבאי־שחורות הגדולים ביותר.

כשנפגשנו שוב בשנת 1950, היה זה צבי אחר מאשר ב־1939. האיש הזדכך במערבולת הזרמים האדירים של החיים אשר נשאוהו והביאוהו עד הלום, לחוף־מבטחים.

הסתלק מאיתנו צבי, האחרון מבית־אבא. אחד המעטים שראה את המלחמה במלוא אכזריותה ונשאר שלם וישר מכל הבחינות.

קשה להתרגל למחשבה שצבי איננו. הרי רק יומיים לפני מותו שוחחנו איתו. הרי רק עתה התהלך בינינו. וככל שרק יד הזכרונות היתה טובה עליו, היה פותח במעין בלתי־נדלה של סיפורים מהעבר. ברצון היה פוקד בני משפחה, בני־עיר. קירב לעצמו חברים לעבודה בהתנהגות טובה ויושר ללא־רבב.

אין בכוחי לקפל בדפים ספורים את חייו העשירים ומלאי־התלאה של צבי. ישמשו איפוא מילותי אלה כרגב רווי־דמעות על קברו הרענן.

לשרה, חוה, דויד ואברהם השכולים — בל תדעו עוד יגון וצער.

על צבי כי איננו

כחתף בא המוות. שניות אחדות קבעו את האסון הנורא, את גורלו של בן־דודי צבי — היקר באדם.

התייתמנו — המשפחה הגדולה והקטנה. נשארה אישה מסורה, ילדים טובים ויקרים...

לא דימיתי בנפשי, שבימים קשים העוברים עלי, איאלץ להספידך, קרוב־משפחתי היקר. מעולם לא קראתיו צבי. השם הזה נדבק לו כאן. שמו האמיתי היה צדוק. בשם זה ראיתיו תדיר בקרב משפחתו הענפה.

בעיירה דובז׳ין נולד, בן למשפחה אמידה, בית מסחר לפרוות ובית־מלאכה היה להם. משפחה מיוחסת ומכובדת, פאר העיר. אביו — מפרנסי הקהילה. פרק־זמן כיהן אף כראש־העיר. מי זה לא הכיר ולא ידע את משפחת אברהם צודקוביץ׳, היהודי הגאה והפעלתן. ברוח זו התחנכו שלושת האחים ושתי האחיות. אחד האחים היה ציוני נלהב. אחיו הבכור עשה שנתיים בארץ, בשנות ה־20. אך מחמת קשיי הסתגלות — שב לעירו. כולם למדו, קנו דעת בערים אחרות.

צדוק, הצעיר בין האחים, שאף מילדותו ללמוד, כדי להגיע להישגים ואף הגיע לכך. מעורה היה בכל שטחי החיים, למד וקרא הרבה, ביחוד בספרות אידיש. השקפותיו היו שמאלניות, על אף הרווחה בביתו, נחשב קומוניסט, או כפי שקראו להם אצלנו — „סאלון־קומוניסטי״.

בשנים שלפני המלחמה לא נטה ליבו אחר האידיאות שלנו. כיוצא ונכנס בביתו, היינו מתווכחים רבות על דרכו של הנוער העברי. אך תמיד הביע הערכה עמוקה ל„השומר הצעיר״, לערכי החינוך שלו.

בצורה זו ניהל את חייו ברווחה בעירנו. עד שבאה שנת 1939, שנת פרוץ מלחמת־העולם השניה. בשנה זו הרימה ראש האנטישמיות בעיירות פולין. האוכלוסיה היהודית סבלה קשות. עם פרוץ המלחמה נותקו כל הקשרים בינינו.

והנה, בשלהי 1943, כשהלב היה חרד לשואה שירדה על בני־עמנו, הופיע בקיבוצי בן־דודי צדוק. כאילו ראיתי בדמותו את היהדות הדוויה ואת משפחתי הגדולה. רוב רובם של קרובינו וידידינו כבר לא היו בחיים. כישרון מיוחד במינו היה לו לצבי לספר ולספר

ללא־ליאות על חורבן ותלאות, גירוש יהודי עירנו, על הביזה ועל ההשפלה. את כל הפרטים ציין, כאמן המעלה לנגד עיניך תמונות חיות: ניצל מהשואה, נדד מארץ לארץ, עד לסיביר הרחוקה הגיע. היה אסיר פוליטי. כאשר נודע לו על אפשרות להילחם בגרמנים, חש להצטרף כמתנדב לצבא הפולני, בפיקודו של הגנרל אנדרס, וכך הגיע לארץ. בא להכרה מלאה, שלאחר משרפות ותאי גזים אסור עוד לרעות בשדות זרים. הוא החליט לעזוב את הצבא הפולני והצטרף אלינו. שינה את שמו לצבי, השתלב מהר בחיי קיבוץ.

עם ייסוד משפחתו עבר לקיבוץ דן, אך לאחר תקופת־מה חזר אלינו.

מאז שובו היה לחבר חרוץ, פעיל ומצפוני. השתרש לא רק בעבודה אלא גם בתפקידים השונים, שהקיבוץ הטיל עליו.

היה אדם שקט, נוח לבריות, תרבותי, בעל תכונות יפות, בעל ערכים. נזכור אותו כאחד החברים הטובים והמסורים שחיו בינינו.

יצחק שפרלינג

לאבי, היקר לי מאד...

...לפתע־פתאום, ביום־קיץ בהיר, בבוקרו של יום נוהר ומלא־רון, נפלה עלי מהלומה, קדרו פני השמיים. זה־עתה זרחה השמש — וכבר חושך, קדרות, אפלה בכול. אפלה — בלב.

...האמנם? ...האמנם נדם קולך, אבא, ולא אשמענו עוד. פתאום לא נראך בקרבנו ואתה כה עליז, כה טוב וכה מסור?...

אבא יקר, אבא אהוב, האם נכונים דברי החברים ודברי אמא, כי לא אראה אותך לעד? הנכון הוא, כי ככה עזבתנו, בלא מלת פרידה אחת, בלא אמירת־שלום?

פרידות רבות ידענו, אני ואתה, אך הפעם זו פרידה אחרת; זו פרידה ארוכה־ארוכה; זו פרידה לנצח... על־כן היא האכזרית מכל.

הא... גורל אכזר. יתומה השארתני מאב, ואני לא ידעתי דבר, לא הוזהרתי מראש.

„אבא" — מלה זו תלווני משך כל חיי.

אף פעם לא הרשית לקרא לך בשמך — צבי. רצית להרגיש כי יש מי הקורא לך — אבא...

...זמן רב היית נודד בין אנשים שונים, היית חש מבשרך את אשר לא רבים חשו ויחושו. לנו, לילדיך, סיפרת את קורותיך באור

ורוד, אך אני, אבא, ראיתי והרגשתי את המשתקף מתוך סיפורים אלה. ראיתי את עיניך הנוצצות, שכה הרבה ראו, כה הרבה חזו.

והנה, באת לארץ, מצאת אישה, ואז — רק־אז (ואתה כבר לא צעיר) החילות להקים את ביתך, את משפחתך, אשר היתה נחמתך היחידה, אחרי כל אשר איבדת במלחמה.

...אתה, אבא, אתה הלכת ועזבת הכול מאחוריך. לא מרצונך הלכת. לא אתה הוא שונא־החיים. להיפך, תמיד אהבת את החיים באשר הם. אהבת את עבודתך ועשית אותה בצניעות ובמסירות. אהבת את האנשים, אשר סובבו אותך; אף פעם לא שאפת לגדולות... עשית את שלך בצינעה, בשקט, אך בנאמנות ובמסירות רבה.

הכול עזבת. כך — דבר לא נשתנה. דבר לא קרה. החיים במסלולם ממשיכים. הכול כשהיה...

אך, אני — אינני מאמינה. אני מביטה שוב ושוב, אולי אמצא שינוי כלשהו, הרי לא יתכן שהכול נשאר כשהיה... אך השארת הכול כשהיה, אבא, דבר לא זעזעת; דבר לא הרסת. רק את ליבותינו הרסת, שברת. נפשותינו — חולות, שסועות. חלל נוצר בנפשי — קרע גדול...

...היאומן, היתואר כי ניטלה ממני הזכות לומר פעם נוספת בחיי — אבא. הייתכן?...

היאומן, כי ניטלה ממני הזכות עוד פעם אחת — ולו רק א ח ת, להיות בחברתך, לקבל ממך ולו נשיקה אבהית אחת...

האם לא אשב עוד אתך בשעות של ערביים ואאזין לסיפוריך — אשר ידעת וגם אהבת לספר?...

גאה אני עליך, כי על כן אב טוב היית לי, דואג, מסור ונאמן. על הכול מוכן היית לוותר, אם רק ידעת שלמען ילדיך אתה עושה זאת.

„מה לי כסף וזהב
מה לי יקר ופנינים,
ואני רחוק מילדי?"

כן, אבא, כזה היית וכזה תישאר בזכרוני — כל חיי.

שונה אני מאחרים, אחרת אני מכל חברי וחברותי. יש להם ה ו ר י ם, יש להם הדבר היקר ביותר שיש לו לאדם. אני אינני כמוהם. נגזר עלי להמשיך רק עם „מחצית". היכול אדם ללכת רק ברגלו האחת? היוכל הוא להישען רק על אחת מידיו?...

...עדיין אינני מאמינה. עדיין מצפה אני לך יום־יום, בשעה בה רגיל אתה לשוב מעבודתך. רואה אני לנגד עיני את דמותך, חוזר אתה תשוש ועייף מהעבודה (אך גם בהיותך עייף אינך סר וזעף).

הנה, כמעט ושומעת אני את ה„שלום" הלבבי שלך. רוצה אני לענות — „שלום אבא" ; אך כל אשליותי מתנפצות בבת־אחת.

אתה אינך בא. מצפה אני עד הערב. השמש זה־כבר שקעה במערב. חשכה מכסה פני יקום, אך אתה עדיין לא בא... ואתה — כך אומרים האנשים — אתה לא תבוא עוד לעד — אתה לא תבוא לעולם...

הלתת אימון בדבריהם — אבי ? האם צודקים הם ?...

לא, לא, לא, זועקת אני בתוכי פנימה. אינני רוצה להאמין. אך המציאות היא חושפת הכול ומכריחה אותי לעמוד מולה פנים אל פנים.

איך אוכל לעשות זאת — והיא כה אכזרית ?

חוה

חנה רוזנוקס

גיסתי, חנה רוזנוקס ז"ל, לבית ברן, היתה נכדתו של ר' אברהם ניישט והושפעה הרבה מאישיותו. מאחר ונתייתמה מאביה בגיל צעיר, הירבתה לשהות בביתו של סבא, אבי אמה — רבקה. הסב היה אישיות רבת פנים ושימעו יצא בסביבה לא רק בשל עשירותו, אלא אף כגדול בתורה, משכיל וציוני נלהב.

גם לאם, שהיתה אישה אצילת נפש ונעימת הליכות, מסורה לביתה ולילדיה בכל ליבה, היתה השפעה רבה על עיצוב אישיותה של חנה. קשורה היתה מאוד לאמה ולסבה, מה שהעמיק בקירבה את תחושת ההשתייכות המשפחתית, תחושה עמוקה ועדינה שלא עזבתה כל הימים.

משנישאה לאחי יצחק ז"ל נתקשרה עד מהרה אל משפחתנו והיתה כאחת מאיתנו, כשהיא משפיעה עלינו, הילדים הצעירים, מאהבתה ומעליצותה.

ערה היתה לכל הנעשה מסביבה, ומשחשה באנטישמיות הגוברת והולכת, דירבנה את אחי לנטוש את הכול מאחריו ולקום ולעלות לארץ ישראל. אכן, לא היתה צריכה למאמצים מיוחדים כדי לשכנעו לעשות כן. אף הוא קצה נפשו בפולנים ובכל אשר להם,

מה גם שטעם טעמה של אנטישמיות בשרתו כחייל בין הפולנים. על־כן קם ונסע לארץ, בעידודה של חנה, אשר הצטרפה אליו, יחד עם הבן בן הארבע, כעבור מספר חודשים.

אמנם, קשים היו התנאים אז בארץ, אך חנה היתה מאושרת ולא חדלה לעורר את בני משפחתה שבדובז׳ין לעלות בעקבותיה. מכתביה עשו את שלהם: שתי אחיותי, בת אחי הבכור ואנוכי, וכן אחיותיה ואחיה, עלינו לארץ ישראל וניצלנו, הודות לכך, מגורלם המר של כל הנותרים באירופה.

משך כל השנים היתה משענת נאמנה ליצחק אחי, כשהיא משרה מאישיותה על ביתה. ומשיצא אחי לגימלאות עוררתהו לקום ולהשתקע בקיבוץ דברת, כדי להימצא בסמוך לבת והנכדים.

ואף כאן, בחברה הקיבוצית, מצאה עד מהרה את מקומה, כאישה נעימת הליכות, תרבותית וחרוצה. חברי הקיבוץ והילדים, שרבים מהם נשאו סודרים מעשי ידיה, נתקשרו אליה ברעות ובאהבה.

חנה ויצחק נפטרו בקיבוץ ונקברו שם. ינעמו להם רגבי עפרו של משק דברת.

יהודה רוזנוקס

על מות יהודה שפרלינג

נולד ב־17 בספטמבר 1940
נפטר ב־29 באוקטובר 1963

קינה לאח

חולפים הימים, אולם דומה, כי רק אתמול אירע האסון.
נשארנו תוהים ובוהים אל החלל הריק ושואלים: האם אפשר לספר עליך בלשון עבר, האם יכול אני לומר — היה לי אח ואיננו עוד.

לכאורה, אלה הם ימים רגילים. הכול כמנהגו נוהג. אולם, אתה חסר בכול. כל רגע מרגעי־החיים, כמו זועק: כיצד זה אינך עימנו.

בשעה שאני כותב שורות אלו, בשעה שאני מתאמץ לדלות מילים, עומדת מולי דמותך הקורנת, ובלי משים, מבעד למעטה־הדמות, עולה חיוך על שפתי. כה נעים לחזור אל אותן השנים, אל אותן שנות־ילדות מאושרות, ללכת לצידך, לשלב ידי בידך ולהביט אליך בעינים נפעמות. והזכרונות הם רבים מספור, הם עולים בי ועולים ואחר שוקעים בנבכי־העבר.

יהודה שפרלינג

היית לי אח מסור ומיטיב מאין כמוך

אני זוכר את ימי מחלתה של אמא, כאשר אבא לא היה בבית. ידעת בצורה נפלאה למלא את החסר. היה לך מעין בלתי־נדלה של סיפורים, אגדות ושעשו־עי־קסם, בהם ידעת לרתק ליבו של ילד קטן.

ברבות הימים הייתי תמיד תוהה, מאין שאבת את הכוח לעמוד בכל אלה? כיצד התגברת על אותן מגבלות שבגוף וידעת לעזור ולהושיט ידך לזולת. וכזה נשארת עד יומך האחרון: תמיד נאבק, תמיד שואף להיות כמו כולם ולעולם אינו מוותר.

לא ידעת רגע של שיעמום. במסירות אין קץ השקעת כל כוחותיך בעבודתך ואיש לא יכול היה לעצרך. ראינו את הבעת הסיפוק שעל פניך. ראינו את חרדתך לעמל־כפיך ולא עמד בנו הרוח לומר לך: עצור.

כשהיית מאחר לשוב הביתה ואנו מודאגים — עמדנו צופים לעבר החלון לגאות את דמותך המתקרבת. ראינוך לפתע על הטרקטור מושך אחריך שורת עגלות, המובילות את פרי עמלך. ראיתי את עיניה הקורנות של אמא, ורגש גאווה הציף את כל ישותנו.

דומני שמעולם לא ידעת אושר רב יותר מכפי שהביאו לך אותן שנים אחרונות בינינו. היגשמת את משאת־נפשך: היית ככולם. ולכן צעדת בלי פחד לעבר אותו בית גדול־מידות, שמשם כבר לא שבת.

נתקשרנו מאד בימים האחרונים. הייתי הולך לידך ופתע חשתי רצון עז להחזיקך בשתי ידי. אולם ראיתי את הביטחון ואת השלווה הנסוכה על פניך ונעצרתי.

את יום פרידתנו לא אשכח לעולם. לוויתיך כברת־דרך. לחיצת־יד חמה ומבט ממושך עוקב אחרי דמותך המתרחקת כשהלב מפרפר וכל־כולי רועד. על אף הפחד והחששות היינו מלאי תקווה ואמונה. כשקיבלנו את הבשורה, כי הניתוח עבר בהצלחה רציתי לצעוק

משמחה. חשתי הרגשת שיחרור לאחר שעות כה רבות של מתח ומריטת־עצבים. אולם שעות אלו לא ארכו זמן רב. כרעם באה הידיעה כי ליבך עמד מדפוק וחייך אבדו לך, עימם אבדה לנו השמחה ונשארנו שרויים בדיכאון ואפופים חשיכה.

יהודה היקר! ליווינו אותך בדרכך האחרונה כשאנו ספוגים כאב מר, אולם חדורים רצון להמשיך להיאבק ולהיות נאמנים לזכרך.

מבטך הבהיר מלווני בכל אשר אפנה. הקיבוץ אשר כה אהבת, מלא אותך על כל צעד ושעל ודואב על אבדנך.

מי יתן ויעמנד לנו הכוח להמשיך ובליבנו רק זכרונות.

שלום לך אחי, שלום לנצח.

אליהו

בני, יהודה בני

לעולם־ועד — שתי מלים רגילות, פשוטות, המגלמות בתוכן נצח — חיים ומוות. הנצח הזה יצר תהום של חיים יפים, צעירים וטהורים של עלם צעיר, במלוא פריחתו, אשר רקמת־החיים נפסקה, בפתאומיות אכזרית, בשעה שהעתיד התחיל לרקום את צפונות־הלב... נפסק פתיל החיים! הלב! אויה הלב!... בגד ולא עמד במיבחן איזמל־החיים — ונגדע.

היש ניחומים? לעולם לא! אין הלב מאמין — אין היד יכולה לכתוב על אמת מרה זאת.

פעמים אחדות התחלתי לכתוב ולהנציח את שמך, בננו היקר והאהוב לנו. הניתן הדבר? אבלות ועצבות שוררות בביתנו. הננו עדיין חיים עימך, ונחיה תמיד, כאילו מתהלך אתה בקירבנו, חושב עימנו. כלום זה אפשרי? עלם צעיר, תוסס חיים צעירים? לכתוב ולהנציח לעולם ועד! בן טוב־לב, עדין־נפש וזך.

חלפו ימים, לילות ארוכים של נדודי־שינה, אף חודשים עברו — ובאמת אינך בתוכנו. עלי להתגבר, להתחזק, להעלות פרקים, פרקים מחייך היפים, השלווים והקצרים.

שלהי שנת 1940. מלחמת־העולם השניה. חיפה מופצצת ע״י האיטלקים. רומל בשערי המדבר המערבי. המכונה הגרמנית חותרת

להתקרב אלינו. הקיבוץ חושב על פינוי. נאלצים לפנות את החברות למשקי העמק. הגיעה העת... נולדת בעפולה. מן הרגע הראשון דבק בך מום בלב. ההתפתחות היתה קשה, איטית, שגרמה דאגה וחרדה. מבנה־הגוף חלש, קצת חולני, אך ראש בלונדיני, יפה להפליא, מלא תלתלים. פנים שביטאו רגשות עדינים, עינים מחייכות וטובות, כאילו כבר אז הבנת, בפני מה אתה עומד. כל מחלות־הילדים עברו עליך. לאט־לאט סללת, בין הילדים הקרובים לך, דרך מיוחדת משלך. רחשו לך חיבה, אהבה על כל צעד ושעל. גדלת — והמום עימך.

והאמא! מסרה לך הכול — כל חייה! התרוצצה מרופא לרופא, ממומחה — למומחה. כלום אפשרי לבטא מה שהאמא מסרה לך במשך חצי שנות חייך? בהגיעך לגיל 12, כרעה אמא והתמוטטה, עת נפלת באותו ערב חורפי מהאופניים ופצעת לך את השפה...

למדת בבית־הספר, במוסד, רכשת ידיעות. הבנת את אשר קרה בבית והיית לעזר רב. רבה היתה תבונתך, ורב הרגש בליבך לעזור לזולת. אהבת את הקיבוץ וכל אשר בו. אהבת מוסיקה. בעת שמיעת קונצרטים לבשו פניך ארשת רצינית ויופי מיוחד, שביטאו רגשות נעלים.

גדלת — ועימך המום. התייצבת לשירות צבאי, ובבואך הביתה, בדמעות בעיניך, הבנתי את הטראגדיה שלנו... אינך מוכשר לצבא. איך ומתי אפשר יהיה לבנות את החיים בעתיד? שתיקה ארוכה נפלה בינינו. עודדתיך! דמעותינו המשותפות חתמו פרק בחיים...

מדי שנה בשנה נסעת להיבדק, לקבוע את הדיאגנוזה — עד שהגעת לגיל 23. רק עשרים ושלוש שנים ולא יותר!

אחריות בלתי־רגילה היתה בך. קיימת את עשרת הדברות של השוה"צ, בייחוד את הצוו „אחיעזר ואחיסמך". לא הבנת איך אפשר שלא לעזור לזולת. אהבת את העבודה, אף הקשה ביותר. הלכת בין הראשונים לכל מקום שנדרשת. זוכרני אותך בגיל שמונה. התהלכת על הדשא, בוכה מרה. מה קרה, ילדי היקר? שאלתיך, ותשובתך היתה — התרנגולות ממשק־הילדים ברחו, אין מי שיעזור לי.

לקחתיך על כתפי. שנינו עשינו זאת ואושר רב היה נסוך על פניך היפים. כך המשכת: בספריה, במוסד, במזכירות, בטיפוח ארכיון הקיבוץ, בענף־המטע שהתקשרת אליו באהבה מיוחדת־במינה.

קראת והעמקת ידיעות; היית צמא־דעת — על אף המיגבלות. קשרת קשרים עם ילדים מחו״ל. זכית להרבה פרסים, כמצטיין בתשבצים שונים, סיימת לימוד הנה״ח, שלא רצית בה. נשאת באומץ בעול העבודה.

היה בך הומור טוב ובריא. הערותיך היו שנונות וקולעות. על אף העייפות הרבה דבקה בך תמיד רעננות. היית איש צנוע, המס־תפק במועט, דבקת במשימות. בחיי החטיבה הצעירה נטלת חלק ער. לכל חבר נענית ברצון. בגיל צעיר היית לאיש־ציבור המקיים קשרים עם כל הקיבוץ. התקשרת בכל נימי נפשך לענף המטע, נעשית לאחראי. על שכמך החלש העמסת מרצון תפקידים — ויכולת להם.

זוכרני את השיחות שלנו בבית בנושא זה. ביראת־כבוד דיברת על היחס לעבודה ולענף־המטע בפרט. היית כולך תסיסה ומרץ. את המשפחה אהבת — הבאת לה כבוד רב. לאמא החזרת אהבה, דאגה כפולה ומכופלת. וכן ליתר בני־המשפחה. היית נחבא אל הכלים, אך מבט־עיניך גילה תמיד שלווה והיענות רבה. כזה היית, בננו היקר.

השבועות האחרונים עימנו הם פרק מיוחד בחיינו המשותפים. כשנאמר לנו, כי אין מנוס מצעד גורלי זה — תקפה אותנו חרדה גדולה. אולם לא ידענו ברירה אחרת ובלב קשה החלטנו על הצעד הגורלי.

דרוכים ומתוחים היינו כל העת. שבועיים לפני־כן הספדנו את בן־דודנו היקר צבי ז״ל. אמרתי אז: ימים טרופים עוברים עלי... בהתהלך שם בננו בבית־החולים, מחכה לחריצת הגורל.

ימיך האחרונים בביה״ח לא יישכחו מאתנו. לא נכנעת. פניך היו זכים, שלווים וצוחקים. מלודיות יפות השמעת עד אין גבול.

בטיילי עימך, לא היה בי העוז לשוחח על מה שעומד להתרחש, פרט לערב האחרון. ציווית עלי להתחזק. הכול יעבור בשלום. את ארוחת־הערב האחרונה אכלת בנחת ובשקט. ולמחרת בבוקר־השכם עמדתי על יד מיטתך הצחורה. ליטפתיך... היית כבר רדום. ליויתך לחדר־הניתוחים וליבותינו מלאו חרדה, חרדה...

על ערש־דווי, באנחות כבדות, שאלת — מה נשמע? ומי פילל ששעותיך ספורות ואלה רגעיך האחרונים. כל הקיבוץ, כולם חרדו לך. נזעקו חברים לתרום מדמם למען הצילך. קיבלת אותם בבת־צחוק כיאה לאופייך ולרוחך הטובה. איזו חיבה רחשו לך האנשים בביה״ח, שבאו עימך במגע. שוחחו עימי אנשים רבים והעלו על נס את תכונותיך. שום דבר לא עזר, שום דבר, יקירנו!

בהגיעי אליך שוב למחרת־בבוקר, יגע ומבוהל, לראותך, לחבקך — חשכו עיני... תפסוני בידיים... יהודה איננו! איננו עוד!...

תמונתך היפה צופה אלינו מהכותל. זכרונות אופפים אותנו — על חיינו המשותפים בביתנו הטוב והחם.

נשארנו **בלעדיך**...

נשארנו אבלים ושכולים. הנך טמון באדמת המשק, במקום שקיווית לבנות את עתידך. רגבי אדמה מכסים אותך. רוחך חיה בתוכנו — ותחיה תמיד!

יהי זכרך ברוך, בננו היקר.

אביך, **יצחק**

ניסן פוגל

רעים היינו מימי ילדותנו. יחד למדנו אצל מנוס, המלמד דרדקי, ומאוחר יותר — אצל ר' ניסן מלמד. גרנו לא הרחק זה מזה ונפגשנו, כמעט מדי בוקר בבוקר, בלכתנו אל החדר. עד רדת היום בילינו בצוותא, שהרי נתמשכו הלימודים עד הערב.

משהתבגרנו, נתהדק הקשר בינינו, שכן השתייכנו שנינו לקלוב הספורטיבי „הכוח״ ונפגשנו, כמעט מידי יום ביומו, על מגרש הספורט לאימון בכדור־רגל.

הצטיינו במשחק ונמנינו שנינו על הקבוצה הראשונה. הופענו יחד בתחרויות בדובז'ין ואף במשחקים בינעירוניים.

חבר טוב ומסור היה. טוב לב בריות. כמה הצטערנו כאשר עזב את העיירה ונסע לארצות־הברית, על־פי דרישת אחיו הבכור, יחיאל. נסיעה אומללה היתה זו. בשל פגם פורמאלי באשרת־ההגירה שלו, הוחזר על־ידי השלטונות האמריקאיים לפולין. כמה מאוכזב ומדוכא היה בשובו, כמה כואב ומבויש.

ניסן פוגל ז"ל

לאחר שנוסד בעיירתנו סניף „החלוץ" והוקצבו לנו כמה אשרות־עלייה (סרטפיקטים), היינו ניסן ואנוכי מן הראשונים לקבלת אשרות. אני עליתי בראשית 1925 וניסן — זמן קצר אחרי. שוב נפגשנו, אם כי לעיתים רחוקות בלבד, שכן גרנו בערים שונות: הוא בחיפה ואנוכי בתל־אביב. אולם בבואו לתל־אביב, לרגל עניינים שונים, נהג לסור אלי.

לאחר קום המדינה הצלחנו להיפגש פעמים רבות יותר. בפגישות אלה נהגנו לגולל זכרונות ילדותנו. שבוע ימים לפני פטירתו נפגשתי עימו בביתו, לרגל הוצאת ספר היזכור, שעסקנו בתכנונו.

כמה נדהמתי לשמוע, מפי שאר־בשרו — אשר גראנער — על פטירתו. עצבות ירדה עלי, בהינשא ארונו בשעת ההלוויה, שכן חשתי, עם רדת הגולל עליו, שעוד אחד מבניה הטובים של דובז'ין עזבנו.

זכרו יהא שמור בליבנו לעד!

אברהם דור (דוברושקלנקה)

בעלי – ניסן פוגל ז"ל

הוא נולד בשנת 1903, בעיירה דובז'ין שבפולין. בצעירותו הצטרף לתנועת „השומר־הצעיר" ועלה ארצה בשנת 1925. כדרכם של חלוצים רבים, סבל בשנים הראשונות, בהיותו מחוסר עבודה.

המשפחה הפצירה בו לשוב הביתה, אלא שהוא לא נעתר להם. אדרבה, עשה כל שבכוחו כדי להתגבר על הקשיים.

מצב רוחו הטוב לא עזבו אף בשעות קשות והתקווה לא פסה מליבו. משום־כך אהבוהו החברים והיו כרוכים אחריו. מסור היה לחבריו והירבה לדאוג להם, בעיקר — משנמצא מי מהם במצוקה.

עם עלותו לארץ עמד והצטרף לשורות ה„הגנה" והיה פעיל בה עד יום מותו, כשהוא מתנדב לכל פעולה ישובית והגנתית. היה בין אלה שעסקו ב„עבודות כיבוש" בעכו ובמקומות אחרים, ואף מאוחר יותר, כששפר גורלו והיה מפועליו הקבועים של „סולל־בונה", היה בין היוצאים לעבודה למקומות מסוכנים.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נשלח לעבוד בצפת, בהקמת בנין המשטרה בכנען. הוא העביר עימו את בני משפחתו לצפת, כדי שיימצאו בקרבתו. וכשנתבקש לצאת לעבודה בעבדן שבפרס, הרחק מביתו, לא הירבה להסס, שכן הבין שצורך השעה הוא ונרתם למשימה זו בין הראשונים.

לא נהג להתאונן. תמיד היה מרוצה ומילא בעליצותו ובחמימותו את הבית. ואכן, מסור היה למשפחתו. לילדיו היקנה את ערכי התנועה החלוצית, ואמנם, הלכו ילדיו בדרך זו והקימו בתיהם בקיבוצים.

זכה ניסן פוגל לחזות בהקמת המדינה, שעליה הירבה לחלום כל־כך.

יום אחד, בשובו הביתה, חש ברע ונפח נפשו. הוא מת מיתת נשיקה, כשהוא בן 49 שנים בלבד.

יהי זכרו ברוך!

בלהה פוגל

כתריאל אייזיק

היכרתי את משפחת הירש אייזיק שבדובז'ין, ואל בנם — כתריאל התוודעתי משיצאתי אל חוות הפרחים שלו, שבפרברי העיר קוטנה, לשנת עבודה מעשית.

כמה שמחתי כאשר נאות, באחד מביקוריו בדובז'ין, בשלהי שנת 1922, לקבלני כמתמחה בחוותו. זה עתה סיימתי לימודי בבית־הספר לגננות שבצנסטכוב וביקשתי להישתמש בהשכלתי הלכה למעשה. משרק קיבלתי הסכמתו יצאתי לחווה והתחלתי בעבודה.

כאן ניתנה לי האפשרות לעמוד על כמה מתכונותיו של כתריאל: חריצות, כושר ארגוני, תבונה וחיבה לעבודתו. עם בוקר נהג לצאת לשדות, כדי לעקוב אחרי צמיחתם של הצמחים והעצים, שמועד שתילתם ומשך גידולם נרשמו אצלו בקפדנות רבה. בודק היה את העציץ לאחר הרכבתם, את השושנים בצמיחתן ובפריחתן ובעיקר — את הירקות: מלפפונים ובצל, תוצרת שהוא שלח אל השוק המרכזי בלודז׳, שלוש פעמים בשבוע.

הוא נתפרסם בסביבה כולה כאחד המומחים הגדולים לגידול שושנים. כוחו היה בהרכבה, ואמנם, לעיתים עלה בידו לקבל זנים חדשים שלא היו ידועים עד אז.

תמיד ביקש להרחיב ידיעותיו, כשהוא מוסיף לקנות דעת במקצועו. לצורך זה עמד בקשרי מכתבים עם בית ספרו, במקום בו השתלם ועם מנהלי גני פרחים גדולים באירופה.

הוא לא ידע ליאות. עמל מבוקר עד רדת הליל, עושה עבודתו בשמחה ובענין. מחמיר היה עם אלה שהתרשלו בעבודתם, כשהוא תובע מכל עובד לעשות כמיטב יכולתו.

שנות מלחמת העולם השניה, שעברו עליו בגלות רוסיה, השאירו בו אותותיהם. הם ניכרו בפניו העיפים ובמבטי עיניו העצובים. אשתו וילדיו אבדו בשואה הנוראה והוא שב ונישא בשנית, כשהוא מבבקש לחזור ולשקם את חייו. ביקש להתחיל הכול מחדש.

עלה ארצה וחזר לעיסוקו הקודם — משק ומשתלה בגני־יהודה. בחריצותו הרבה הצליח להקים אף כאן משתלות של פרחים ועצי פרי לתפארת, כשהוא משמש דוגמה לשכניו. דומה ששוב מצא את עצמו, עוסק במקצועו ומבלה בשמחה עם הבן שנולד לו. ברם, שבור ורצוץ היה לאחר מוראות המלחמה ושנות הסבל בערבות רוסיה. ליבו בגד בו ועמד מפעום. הפרחים והצמחים אשר כה אהב מקשטים כיום את קברו, כשהם מכסים בשלל צבעיהם על האיש שהקדיש להם מיטב שנותיו.

אברהם דור (דוברושקלנקה)

מרדכי גולדברג

מן הצנועים והנחבאים אל הכלים, העושים את המוטל עליהם במסירות, אך בקול דממה דקה, מבלי לבקש לעצמם זרי דפנה. כזה היה מרדכי גולדברג ז״ל, שהיכרתיו בילדותי, אותו ואת משפחתו.

מרדכי גולדברג ז״ל

היה מאז ומתמיד ידיד מסור ונאמן, המוכן לסייע לכל אחד ואחד בכל נפשו ומאודו.

ביתם נמצא בכיכר השוק שבעיירה ואני הרבתי לבוא אליהם, שכן נעשינו ידידים בלב ונפש, מה גם שתקופה מסו־ימת למדנו שנינו אצל אותו מלמד — ר' מנדל הולץ.

כאשר עמדתי לצאת ללימודי גננות בבית־ספר שבצנסטכוב, גילה לפני את ליבו שאף הוא היה מבקש לצאת לשם. על־פי בקשתו באתי אל אמו, שעל פיה נחתכו הדברים בבית, כדי להשפיע עליה לשלחו עימי. היא ביקשה לדחות את הענין, מטעמים שונים. לצערו הרב, ולצערי אני גם־כן, שוב לא נתאפשרה לו היציאה ללימודים.

כשחזרתי מלימודי בצנסטכוב, שבנו וחידשנו את ידידותנו, כשאנו משתפים פעולה בארגון סניף „החלוץ" בעיירה ומצטרפים כחברים לקלוב הספורט — „הכוח". הירבינו להיפגש, כשאנו משחקים בקבוצה אחת ומבלים בצוותא באירועים שונים.

הרבה פעלנו יחד בתנועת „החלוץ", כשאנו נוטלים חלק באירגונן של מסיבות והצגות שונות, ששימשו מקור הכנסות חשוב. זוכרני נשפי פורים וחנוכה שקיימנו בגולוב, נשפים שמשכו קהל רב. חלק נכבד מההכנסות העברנו למרכז „החלוץ" שבוורשה.

בכל הפעולות האלה נטל חלק פעיל, כשהוא מבצע את המוטל עליו בדייקנות ובמסירות. תקופה מסוימת שימש גזבר תנועת „החלוץ", ופעמים רבות הילווה מכספו לקופה, כדי להשלים את החסר.

יחד תכננו את העליה לארץ, כשאנו מצפים לאשרות־עלייה (סרטיפיקטים). ואמנם, שנינו היינו בין הראשונים לקבלתן ולאושרנו לא היה גבול. עקב סיבות שונות לא עלינו ארצה יחדו, אך משבא, כעבור חודשים מספר, בעקבותי חזרנו להיפגש ולהתרועע יחדו, כמימים ימימה.

בתום יום העבודה, בערבים, נהג לבוא אל חדרי ויחד יצאנו

לטייל על שפת ימה של תל־אביב, או אל הרחבה שליד מטבח־הפועלים, ברחוב אלנבי, כדי להיפגש שם, כמנהג הימים ההם, עם מכרים שונים ועם עולים שזה מקרוב באו.

כעבור זמן מה נתקבל כעובד בהנחת קווי־טלפון ועבר, לרגל עבודתו, לגור בחיפה. דרכינו נפרדו, אך הוספנו להיפגש מדי פעם בפעם, כשאנו שמחים לפגישות אלה, שבהן נהגנו להעלות זכרונות מימי הילדות.

בראשית שנות השלושים נישא ואף נולד לו בן — נח. אלא שתקופת מה לאחר־מכן חלה ומצבו הלך והחמיר. הוא נסע לצורכי ריפוי להליופוליס שבמצרים, אך לא מצא מזור אף שם. תקופה קצרה לאחר שובו לארץ שב וחלה. הוא נלקח לבית־החולים שבעפולה ונפטר שם.

מותו בלא עת היתה מהלומה כבדה לכל ידידיו, שלהם היה מסור בלב ונפש.

יהא זכרו ברוך!

אברהם דור (דוברושקלנקה)

דב ילובסקי

בהעלותי זכרו של אבא, מימי היותנו בעיירה עדיין, מיד מצטייר לנגד עיני ביתנו, בית שכולו אווירה ציונית ופעילות למען ארץ ישראל. ומעל לכול — נזכרת אני באבא, בפעילותו הרבה, העמל ללא ליאות להחדרת הרעיון הציוני בליבותיהם של בני עיירתו. ואין הוא רק נאה דורש: אדרבה — הוא נוטל עימו את בני משפחתו ועולה ארצה, בשנת 1933, כשרבים מחבריו נדים לו ורואים במעשהו — מעשה פזיז ביותר.

יותר מכול היה ער לסבלם של אחרים ודרוך לסייע להם בכל מאודו. בשנות השלושים הראשונות, בהיותנו בבידגושץ׳, השקיע את כל־כולו בדאגה לחיילים היהודים ששרתו בצבא הפולני, שגדודיו היו מוצבים בעירנו. הוא טרח ויגע לארגן בעבורם „סדר" משותף, לכל אותם החיילים היהודים שנשארו בבסיסם בימי הפסח. הוא סרב לפזרם בין המשפחות היהודיות כאורחים לחג, כדי למנוע מהם

תחושה של מתארחים בחסד... „הסדר" המשותף, שהוא השקיע בו מאמצים רבים כל כך, היה אחד המאורעות היפים בעירנו. בנוסף לכך, אימצנו בביתנו שניים־שלושה חיילים, שנתקשרו אלינו ונהגו להתארח אצלנו בימי חופשתם.

משהגענו ארצה עבר אותם חבלי התאקלמות שהיו מנת חלקם של רבים. ברם, אף כאן ביקש להגשים, הלכה למעשה, אותם רעיונות בהם דגל כל הימים. משום־כך נטל את משפחתו מרובת הילדים והתיישב באזור שומם לגמרי, כשהוא מבקש להקים משק חקלאי ולהתקיים מעמל כפיו. מעשה זה היה בו מן החלוציות ומן ההעזה, שכן חסר היה נסיון וידע חקלאי.

את ילדיו גידל באווירה יהודית־ציונית, שהשפיעה לא מעט על דרכיהם. הוא זכה לנכדים הממשיכים לאור אותם הרעיונות שהיקנה לילדיו — מי בעיר ומי בהתישבות העובדת, מי בהוראה ומי בתחום הביטחון. עד יום מותו נשאר קשור לאדמתו.

יהא זכרו ברוך!

בתו לאה

יצחק רוזנוקס ז"ל

היכרתי את יצחק מאז בואו למשק „דברת", מקום לשם הגיע תקופת־מה לפני.

במלאת לו שישים וחמש שנים החליטו יצחק ואשתו חנה לעזוב את ירושלים ולבוא, בשנת 1954, למשק דברת. הם ביקשו, בערוב יומם, להיות קרובים לילדיהם, להנות מקרבתם של הילדים והנכדים ומיחסם החם והטוב אליהם. ואמנם, ידעו ילדיהם לקיים בהם מצוות כיבוד אב ואם.

יצחק וחנה לא התקשו להיקלט בחיי הקיבוץ, השונים תכלית שינוי מן החיים בעיר. עד מהרה התערו במקום החדש מבלי לעבור זעזועים. אדרבה, מהר מאוד חשו את דופק החיים בחברה החדשה, התאימו עצמם אליה ונעשו חלק ממנה.

סייע להם בכך, בוודאי, חינוכם הציוני, שהביאם ארצה בעודם צעירים עדיין, בשנת 1920. גם את ילדיהם ידעו לחנך למשימות חלוציות, כבר מגיל צעיר. ואכן, נמנים הבן והבת, עד היום הזה, על מגשימי הרעיון הקיבוצי.

ראיתי את יצחק במשק בשקידתו הרבה בעבודה, בהתלהבותו ובהתמדתו. יום יום מיין את הדואר ומיהר להעבירו לבית־הדואר בעפולה, כשהוא נוטל על עצמו, בנוסף לכך, סידורם של עניינים שונים בשביל המשק. ובשובו מהעיר היה משקיע עצמו, כולו ורובו, בסיכום סידורי העבודה שהצטברו.

היה ער לכל המתרחש במשק ומשתתף בכל בעיותיו. יחד עם זאת לא ניתק את קשריו הקודמים וידע להוסיף ולטפח קשריו עם ידידים וקרובי משפחה בארץ ובתפוצות.

במרצו הרב הצליח, לאחר קום המדינה ולאחר שחרורה של ירושלים מהמצור, לייסד קופת גמ״ח בשביל בני עירו. הקופה הת־פתחה יפה והיא שימשה ומשמשת עזר רב לאלה הצריכים לה, בעיקר עולים חדשים וניצולי השואה. מפעל זה מילא את ליבו שמחה והוא סיפר לי על כך בגאווה רבה.

הוא נמנה על החלוצים הפעילים והתוססים מימי ראשיתו של הישוב החדש בארץ ורבים הם החברים שרכש לו, משך עשרות השנים, שנות עבודה והשתתפות בהגנה. אהב לספר הרבה על ימי ההגנה בירושלים, בה פעל הרבה בשנות העשרים־והשלושים.

בהימצאו במשק נאלץ לעבור ניתוח, ועל אף סבלו הרב המשיך בעבודתו הרגילה, כשהוא יושב ליד שולחן העבודה במזכירות, בוקר בוקר, בימי הקיץ הלוהטים ובימי החורף הקשים. למרות זאת לא היתה רוחו עכורה עליו, אדרבה — את החברים המשכימים קום קידם בברכת בוקר־טוב עליז. משום־כך חיבבוהו החברים מאוד והעריצוהו.

חייו עם חנה אשתו יכלו לשמש מופת לחיי משפחה מאושרים; בנו ובתו ידעו להעריכו ולהשיב לו אהבה. לעיתים קרובות נתכנסו בחדרו, בשעות הערב, יחד עם הנכדים, מה שגרם לו נחת־רוח מרובה.

אף חנה לא ישבה בטלה. עסקה בעבודת סריגה בשביל הילדים והחברים. בימי הקיץ הלוהטים ישבה בצֵל האילנות, עוסקת במ־לאכתה, כשפניה מאירות והיא משוחחת עם כל מי שמזדמן אצלה, צעירים ומבוגרים, חברי המשק.

אהבה מאוד לקרוא ספרים באידיש. פעמים רבות אהבה לשוחח על הספרים שקראה וגילתה הבנה עמוקה. את הספרים האלה מצאה בספריותיהם של חברי המשק, שהעריכו מאוד את העניין שגילתה בסופרים וביצירותיהם.

עד היום מזכירים את הסבתא חנה בהוקרה. וכי מה פלא בכך? הרי רבים מבין הילדים וחברי המשק לובשים עדיין את הסודרים החמים, מעשי ידיה להתפאר.

יצחק וחנה התערו במשק, ודומה היה כאילו אף הם נמנים על מיסדיו. השפה העברית השגורה בפיהם, גישתם החיובית לכל ענין, עירנותם למתרחש, היקנו להם מעמד מיוחד כהורי חברים המשתלבים בחיים החדשים.

יצחק וחנה מצאו מנוחתם בבית־הקברות של משק דברת. זכרם נשאר חקוק בליבות בניהם, ידידיהם וקרוביהם בארץ ובתפוצות.

יהי זכרם ברוך!

בן ציון אפשטין (דברת)

אברהם רוזן ז"ל

בעודני נער, בדובז'ין, היכרתי את אברהם רוזן. ועדיין סמוך לנסיעתי לארץ ישראל ראיתיו בחברת ילדים, שופע מרץ, וכל כולו עליז ושמח. ושוב חזרתי ופגשתיו, בפעם זו — בארץ, באמצע שנות השלושים, והוא אז עולה חדש המחפש מקום עבודה.

לא היה קל, באותם הימים, למצוא מקום עבודה, ורק לאחר מאמצים מרובים עלה בידו להסתדר בעבודה פיזית קשה. אלא שעד מהרה הסתגל למציאות הארץ־ישראלית של אותם הימים, כשהוא מתערה בחיי הארץ ומתאמץ למצוא לעצמו מקור־קיום עצמאי.

ואמנם, במרוצת הזמן עלה על „דרך המלך". מצבו הכלכלי השתפר, הוא הלך והתבסס והיה מסוגל להקים לעצמו בית נאה, שחדוה וחמימות שררו בו. דומה — הגיע האיש אל המנוחה ואל הנחלה. אך לא כך רצה הגורל.

רעיתו הנאמנה והאם המסורה חלתה במחלה ממארת ויד הרופאים קצרה מהצילה. קודר התהלך כאשר דעכה והלכה חיה אשתו לנגד עיניו. פגשתיו אז, ואם כי לא תינה באוזני צרותיו, ראיתי בעיניו השקועות ובפניו הקודרים את גודל סבלו. בת ארבעים ושמונה היתה הרעיה במותה.

כמה נוגה היה הבית בבואי לבקרו, בימי „השבעה", כדי לנחמו באבלו. כבר אז גילה לי בסתר על חולשה הפוקדת אותו

ועל כאבים שהוא חש מדי פעם בפעם. כעבור תקופת מה נודע לי, מפי אחד מידידיו, האמת המרה. חזרתי וביקרתיו זמן קצר לפני פטירתו, כשהמחלה כבר אכלה בו בכל פה... כשהוא מתייסר ביסורים קשים עצם עיניו לנצח.

כמה גדול היה הכאב על מותם, בלא עת, של שני הנאהבים והנעימים. נשארו הילדים יתומים, ואף חבריו, בני עיירתו, חשו יתמות במלוא משמעותה.

הלך לבלי שוב אברהם, בן ונכד להורים ולסבא יקירי נפש, שמשפחתו המסועפת היתה פארה של העיירה.

חבל על דאבדין!

אברהם דור (דוברושקלנקה)

רוזנבאום משה אהרן

בן מנחם בן־ציון ופייגה מינדל נולד בי״א בניסן תר״פ (30.3.1920) בעיר דובז׳ין בפולין. הוריו ציונים ותיקים. אביו — פעיל בתנועת „פועלי־ציון״.

בהיותו בן 11 חודש היגרו הוריו לארצות־הברית. המשפחה התישבה בברוקלין, שם גדל הנער וגמר בית־ספר תיכון. חונך ברוח הציונות, היה גאה ביהדותו ושמח באווירת החופש של ארץ מגוריו.

חיים וייצמן ואברהם לינקולן שימשו לו נציגי אידיאלים תאומים. כשפרצה מלחמת העולם השניה היה סטודנט ב„קולג׳״ במרכז ניו־יורק. מיד עזב את לימודיו והתנדב לחיל־האויר. גמר בהצטיינות קורס של 9 חודשים והוסמך לנווט בתואר לויטננט שני. נשלח אל מעבר לאוקיאנוס וצורף לאוירית בנות־הברית באיזור הים־התיכון. בסיסו היה באיטליה ועל אדמתה הכיר את חיילי הבריגדה העברית, קשר איתם קשרי ידידות והחליט לעלות לארץ־ישראל בבוא המועד.

היה טייס במפציץ ובפעולתו ה־13, מעל לשדות נפט ברומניה, הופל ונלקח בשבי. שהה 13 חודש במחנה שבויים בגרמניה בקרבת דאכו, עד שהמחנה נכבש ע״י צבאות בנות הברית במאי 1945.

בזמן שביו נשלח בשבילו לאביו אות־הצטיינות של חיל־האויר. עם שובו ללימודיו באוניברסיטה נרשם במחלקה להנדסה מכנית מתוך כוונה להשתלם במקצוע מתאים בשביל עבודתו העתידה בארץ. למד שנתיים וחצי. עד גמר לימודיו וקבלת תעודת מהנדס לא חסר לו אלא חודש אחד, אבל הוא העדיף לדחות את הדבר, כדי שלא להש־הות, אף יום אחד, את התנדבותו לחיל־האויר הישראלי במלחמת השיחרור.

בשנות לימודיו באוניברסיטה היה פעיל ב"בני ברית" (מוסד הלל) וב„הבונים". הצטיין בכמה מקצעות ספורט וזכה בפרס כאגרופן הטוב והמאומן בין הסטודנטים של עונת 1947־8. היה חובב אמנות ועסק בעיקר בציור. ביחוד זכו לתשומת־לב ציורי הנוף שלו. הצטיין גם בשירה ובהגות.

בחיל־האויר הישראלי שירת רק זמן קצר. מת מות גיבורים ליד חולדה ב־30.5.48. נקבר בחולדה ב־1.6.1948. אחרי מותו העניקה לו האוניברסיטה „קורניל" בניו־יורק את התואר של מהנדס־מכני.

בפקודת יום של המטכ"ל מ־29.9.1949 צורף לשמו התואר „פקד־טיס".

משפחת אברהם יעקב רוזנוקס

חיים רוזנוקס ורעיתו

יעקב דרטווא

חנה דרטווא

אישים בפעילותם

המשורר יעקב רימון (גראנאט)

— חייו ופעלו —

(מתוך האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו לדוד תדהר)

נולד בעיירה דובז'ין בפולין, ביום ג' בטבת תרס"ג (ראשית 1903), לאביו ר' אפרים אליעזר ולאמו אסתר חוה (גראנאט) רימון. בדובז'ין למד בחדר ומפי אביו רכש, כבר בגיל חמש, את השפה העברית, שאף לימדו לשיר משירי־ציון מתוך „כינור ציון" של הסופר והחוקר ר' אברהם משה לונץ, שהיה סגי־נהור, איש ירושלים. בן שש עלה לארץ־ישראל, עם כל בית אביו, והשתקעו ביפו. כאן למד בחדר־תורה „תחכמוני", בתלמוד תורה ובישיבת „שערי־תורה" שבנוה־שלום ואחר כך בבית הספר „תחכמוני" בתל־אביב. יצא עם המגורשים על־ידי התורכים מיפו לכפר סבא ומשם אל השומרון. בנדודים אלה נתיתם מאמו אסתר חוה, שנפטרה בזכרון יעקב, ביום א' בניסן תרע"ח, במגפת טיפוס הבהרות של מלחמת העולם הראשונה, וחודשים מעטים אחרי השיבה מהגרוש ליפו — גם מאביו.

בשנת תרע"ט יסד אגודת תלמידים בשם „בוני־הארץ" לתעמולה בעד תוצרת הארץ. האגודה התקימה שנים אחדות ובשמה ערך שתי חוברות־תעמולה — „פעמון" ו„טוב הארץ", ואף עבד בהפצתן מבית לבית.

בתרפ"א נתקבל כפקיד בוועד הקהילה העברית של יפו ותל־אביב, אחר כך הועבר למחלקה לעזרה סוציאלית של הקהילה. עבד במשך שנים רבות כמנהל המחלקה ובעת התמזגות הקהילה עם עירית ת"א, הוא שימש מזכיר המחלקה לעבודה סוציאלית המאוחדת במשך 11 שנה. בגלל מחלת עיניים קשה פרש מתפקידו זה ועבר לעבוד כמנהל המשק והציוד במחלקה זו.

נשא לאשה את ברכה בת שמואל הלוי־לזקובסקי ומרים אסתר לבית ולטר מקוטנה שבפולין.

בעבודה הסוציאלית לא הסתפק בפעולת השיגרה המשרדית, אלא השקיע בעבודתו לב ורגש ויזמה, ואף תרם הרבה יזמה ופעילות בעבודת אירגון ותעמולה לעזרת מיסדי אגודות ומוסדות לעזרה לנצרכים, גם מחוץ למסגרת המחלקה. בין המוסדות שהשתתף ביסודם ובהנהגתם: „עזרת חולים" של יהודים ספרדים והמרפאה שלה, „ביקור־חולים ולינת הצדק", „בית הכנסת־אורחים", „בית־

המחסה לנכים" „בית ההבראה שלוה" על שם יהושע ואולגה חנקין ועוד.

השתתף ביסוד „הפועל־המזרחי" בארץ ישראל ופעל בו כחבר ועדי ההנהגה הארציים והמקומיים, נואם ומרצה וכותב בעיתונות המפ־לגה. השתתף ביסודו ובעריכתו של השבועון החרדי „היסוד".

המשורר יעקב רימון (גראנאט)

בתרפ"ז עמד בראש התאחדות צעירים עברים של נוער בלתי מפ־לגתי. בתרצ"ה השתתף ביסוד איגוד סופרים דתיים בארץ־ישראל, ופעיל בהנהגת סניפו בתל־אביב. בתר"ץ הצטרף להתאחדות „בני־ציון" והיה פעיל בהנהגתה ובעבודתה התרבותית. שימש במשך שניט נשיא לשכת „משה", וגם מזכיר הוועד של „בני־ציון" בתל־אביב. כן הצטרף להתאחדות „בני־הישוב" ונבחר להנהגתה ופעל באירגון צעירים ללימודי היהדות בתל־אביב.

בשנת תר"ץ בנה את ביתו בשכונת מונטיפיורי שליד תל־אביב והשתתף בפעילות ביסודם ובניהולם של מוסדות הציבור בשכונה (בית הספר הממלכתי־דתי ע"ש השר ד.צ. פנקס ז"ל, גן הילדים, גנון „אמן" של נשי־מזרחי, ועד ההורים, המרפאה, ועד השכונה, ועדת התרבות, ועדת הביקורת ועוד). כן יסד וניהל בשכונת מונטיפיורי סניף להתאחדות „בני־הישוב", סניף לאיגוד הספורט „אליצור", סניף לפועל־המזרחי ועוד. כן יסד את הליגה למען סיפוח השכונה לעירית תל־אביב, וניהל את פעולתה בהצלחה עד לניצחון.

בעבודה ספרותית התחיל עוד בגיל צעיר. הוא החל בפירסום מאמרים בעיתון היומי „דואר היום". ואז פירסם בעיתונות בארץ ובחו"ל מאמרים ורשימות ספרותיות, שירים, ציורים פיוטיים וסיפורים.

חיבוריו שהופיעו: ספרו הראשון „שולטנה" (תרפ"ד), קובץ פיוטים „השתפכות" (תרפ"ה), קובץ שירים „ארצי" (תרפ"ח), „ארצנו הקדושה", קובץ סיפורים וציורים (תרצ"ד), ספר שירים „סנה", הוצא על ידי „בני־ציון" למלאת 25 שנה לעבודתו הספרותית, וקובץ הרשימות „ילדים בעוני", בהוצאת דויד תדהר. קובץ זה כולל את התרשמויותיו של עובד סוציאלי בעל־לב תוך עבודתו במשרד. „חוליות בשרשרת" (תשי"ז), סיפורים ואגדות ו„השחר רן" (שירים לילד ולנוער) בהוצאת הספרים של מרדכי ניומן, ירושלים־ת"א. וכן מונוגרפיה על הרב בנציון מאיר חי עוזיאל, ראשון לציון ורב ראשי לארץ־ישראל, זכר צדיק לברכה. „הנציב היהודי" ו„יהודי תימן בתל־אביב".

לכמה משיריו חוברו מנגינות שהופצו בקהל. כשישים ושנים שירים הוקלטו ברדיו „קול ישראל", בביצועים וממלחינים שונים. כן הוקלטו כמה משיריו ב„הד־ארצי". בין השירים הפופולאריים נמנים השירים „אל הנגב", „הרועה בגליל", „נרות שבת", „הורה ירושלים", „אל הכפר", „תרצה", „רנה בת הרים". פירסם כמה חוברות על נושאים ציבוריים. שיריו ורשימותיו הספרותיות מתפרסמים ב„המאסף" של אגודת הסופרים העברים בישראל, „מאזנים" — ירחון אגודת הסופרים, „הצופה", „הצופה לילדים", „שערים" (בטאון עובדי עירית ת"א־יפו) „הדואר" „הפועל־הצעיר" (ת"א), בירחון „סיני" מיסודו של הרב י.ל. הכהן־מימון זצ"ל ועוד.

שַׁאֲלִי כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל...

שַׁאֲלִי כְּנֶסֶת־יִשְׂרָאֵל הַדְּוּוּיָה, אֵי נְתִיבוֹת לְעַם עוֹלָם,
אֵי אוֹר הַמּוֹרִיָּה לֹא יָהֵל פִּצְעֵי בָּנִים נוֹאָשִׁים,
זֹהַר סִינַי לֹא יַבְקִיעַ חַיִּים קוֹדְרִים מְשׁוֹלְלֵי־יֶשַׁע,
בְּרִית הַמְּחוֹקֵק לֹא תַעֲצֹר מַגַּל־הַמָּוֶת הַקּוֹצֵר בַּחוּצוֹת...
שְׁחוֹר אֵימִים כִּסָּה כָּל בָּתֵּי־יִשְׂרָאֵל הַהֲרוּסִים,
וְהַמְּבוֹאוֹת לַחַיִּים נִסְתָּמוּ, בְּכֶלֶא הָרֶשַׁע נִסְגָּרוּ,
עַל גְּוִילֵי־הַתּוֹרָה נִשְׂרָפִים הֲרוּגֵי מַלְכוּת
עִם סְפוֹגֵי־צֶמֶר חֲרוּכִים בַּקְּבוּרָה הַלּוֹהֶטֶת.
עֲקִיבָאִים וּתְרַדְיוֹנִים בִּשְׂדוֹת הַקֶּטֶל
וּרְצוּעוֹת הַתְּפִלִּין בַּיָּד הַמְקֻטַּעַת וּבַקָּרְקַפְתָּא הַמְפֻלַּחַת...
בְּטַלִּיתוֹת קְרוּעוֹת, מָוֶת יְהַלֵּךְ כִּבְתַכְרִיכִים,
וְסִפְרֵי־חוֹזִים עֲלֵי צוֹאַת־עֲרֵלִים מֻבְאָשִׁים...
מְעֵי יוֹנֵק בִּמְעֵי־אִמּוֹ הִתְעָרְבוּ עֲלֵי שָׁדַיִם כְּרוּתוֹת
וְגוּפוֹת אַדִּירֵי־הַתּוֹרָה וּמְאוֹרֶיהָ לָעַיִט מַאֲכָל...
בֵּן בְּיָדָיו יִקְבֹּר אָבִיו חַיִּים לְעֵין הָרוֹדֵן הַפֶּרֶא
וְאֵם יְלָדֶיהָ תַּשְׁלִיךְ אֶל לוֹעַ פִּי הַחַיָּה הַזּוֹנֶקֶת...

אֵי־שָׁם רֹאשׁ מְקֻטָּע מִגּוּף, קְצוּץ זָקָן וּפֵאוֹת, —
מַה יְדוֹבֵב בְּשְׁלוּלִיּוֹת־הַדָּם, מַה תְּמַלֵּל לְשׁוֹנוֹ
לוֹחֶכֶת עָפָר? וְהַמֵּתִיז אֶל שְׁחָקִים, צְחוֹקוֹ נוֹקֵב
כֵּס־שַׁדַּי וְהַדִּמְעָה בְּעֵינַיִם מְנֻקָּרוֹת קָפְאָה
בָאַשְׁפַּתּוֹת, וּכְלָבִים יָלֹקּוּ בָן שְׁאֵרִית הַדָּם.
שַׁאֲלִי כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַסְּחוּפָה, אֵי גְבוּלוֹת אָדָם בַּמַּחֲשַׁכִּים,
אֵיזוֹהִי הַחֶרֶב הַנִּתְקַעַת לְלִבָּהּ וְהוּא לֹא עָמַד בָּהּ...
וְנֵרוֹת־הַשַּׁבָּת עֲלֵי קַרְקַע אֲדָמָה מִדָּם עוֹד יֻדְלָקוּ —
נֵרוֹת־נְשָׁמָה לְשִׁלְדֵי אָדָם, צִלְלֵי מוֹרְאוֹת הַזְּוָעָה...
שַׁאֲלִי כְּנֶסֶת־יִשְׂרָאֵל הַשְּׂרוּפָה בְּאֵשׁ כָּל הַשְּׂטָנִים
עַד מָתַי לֹא יַעֲלֶה הַשַּׁחַר עַל הַר־חֹרֵב,
וְאוֹר הָאֱלֹהִים יִבְעַר בְּנִשְׁמַת כָּל אֱנוֹשׁ,
וּמֵהַרְרֵי אֲמָנָה, שְׂנִיר וְחֶרְמוֹן קוֹל שַׁדַּי
לֵב תֵּבֵל מוּבָסָה בְּדָמֶיהָ לִפְדוּת יִקְרָא?

(מתוך „סנה")

יַעֲקֹב רִמּוֹן

בְּאֵלֶּה הַיָּמִים

נִמְחֲקוּ עִקְבוֹת־אָדָם, יַעַר עָבֹת הָפְכָה תֵבֵל.
כָּל בַּיִת כָּעֵץ יֵרָאֶה וּבֵינוֹתָיו – חַיּוֹת תִּפְרֹצְנָה.
רְחוֹבוֹת הַכְּרָךְ – רַק שְׁבִילֵי יְעָרוֹת וּמִדְבָּרִים,
מְתֹהוּ אֶל תֹהוּ נִמְשָׁכִים בַּחִדָּלוֹן הַיָּרֹק...
מְכוֹנִית כִּי תַּעֲבֹר אֵי־שָׁם, כָּרוּחַ הַזּוֹעֶפֶת
תִּשָּׁמַע הַמַּשְׁרוֹקִית, בִּיגוֹן קוֹלָהּ תְּפַלַּח הַמֶּרְחָבִים...
וּמוֹכֵר הָעִתּוֹנִים הָעוֹבֵר בִּיעָף וּמַכְרִיז עַל הַגִּלָּיוֹן,
כְּשַׁאֲגַת אַרְיֵה בְדָמוֹ הַמִּתְחַלְחֵל בְּזַעַם אֶשְׁמָע...
בְּכָל אִילָן מִתְקַלֵּף, בְּעֶרְיָתוֹ אֶרְאֶה פָּצוּעַ לֹא חָנוּשׁ
וּבְכָל אֲרֻבָּה עַל גַּג – לוֹעַ הַתּוֹתָח הָרוֹעֵם...
חֲלָיוֹת־חֲלָיוֹת הַיָּמִים נִמְשָׁכִים כְּבְשַׁרְשֶׁרֶת חֲלוּדָה,
עוֹד מְעַט תִּתְפָּרַקְנָה, עוֹד רֶגַע וְתִהְיֶינָה לְאַל...
וְהַשְּׁחָקִים נִבָּטִים כְּקֻפְסָא מְלֵאָה חָמְרֵי־נֶפֶץ,
רַק תִּגַּע בָּהּ וְהִיא מִתְפּוֹצֶצֶת וְהוֹרֶסֶת כֹּל...
בְּאֵלֶּה הַיָּמִים זוֹנֶקֶת הַחַיָּה בָּאָדָם, בְּמוֹרָאָה הַשָּׁחוֹר
כְּמִמְּעָרוֹת־סֵתֶר, כְּמִפְלֶצֶת־אֵימִים, עוֹלָם לִטְרוֹף!

(מתוך „סנה")

משפחת ורשבסקי שבניו־יורק

ציפורה ורשבסקי, לבית דניאל איצ׳יס(כהן) מדובז׳ין
ובעלה נחום ישראל ורשבסקי, יליד ריפין.

לכאורה, מה לציפורה ורשבסקי ולבעלה ולספר יזכור, הרי הם חיים בניו־יורק עד היום הזה — ועד מאה ועשרים — אלא שספר זה לא יהא שלם, אלא אם־כן נעלה על נס פעולותיהם הרבות ומסירותם הגדולה למדינת ישראל ולאחיהם בני דובז׳ין וריפין.

כבר בנעוריה התבלטה ציפורה בדובז׳ין כעסקנית ציונית, תוססת ופעילה. בבית דניאל איצ׳יס (כהן), הפתוח לכל דורש והחם, בית ציוני ואינטליגנטי, היתה היא, הבת הבכירה, הרוח החיה. לא חסכה מעצמה כל מאמץ כדי לרכוש נפשות לרעיון הציוני.

התנועה הציונית בעיירה היתה אז עדיין בחיתוליה, כשראשי הקהל הדתיים מתנכרים לה ואף רודפים אותה. בצעירים, שנתפסו לרעיון הציוני, ראו כופרים, רחמנא ליצלן, המתכחשים לאמונה הטהורה ומבקשים לדחוק את הקץ.

אלא שמאבק זה לא היה בו כדי להצר רגליה של התנועה הצעירה, ששבתה ללא־הרף לבבות רבים יותר ויותר. על אפם ועל חמתם של המתנגדים, נתחזקה התנועה הציונית בעיירה ונתפסו לה מטובי הנוער ואף מבין המבוגרים. חלקה של ציפורה ורשבסקי בכך היה רב.

לפני כיובל שנים היגרו היא ובעלה לארצות־הברית, אך אף שם, בעולם החדש, לא נשתכח עמם מליבם והם הוסיפו ומוסיפים, עד היום הזה, לעשות ולפעול למען אבץ ישראל.

ההצלחה האירה להם פנים בארצות־הברית והם עשו חייל ונחשבים על עשירי המקום. ברם, העושר לא סינוור את עיניהם ולא השכיחם, אף לרגע, את בני דובז׳ין ובני ריפין, בני עיירותיהם, שמהם נמצאים במדינת ישראל.

נזדמן לי להיפגש עימם, בביקוריהם בארץ, ושמחתי לחוש מקרוב, פעם נוספת, כמה רבה התענינותם ביוצאי עיירותיהם ובעיקר — במדינת ישראל ובהתפתחותה.

ואמנם, משפחת ורשבסקי נמנית על התורמים הנכבדים והמסורים לכל המגביות למען מדינת ישראל. רק זה מקרוב,

הגב׳ צפורה ורשבסקי לבית קאהן, ניו־יורק

במלחמת ששת הימים, תרמו למגבית החרום סכום של 110,000 דולר.

שמחים אנו לדעת, שציפורה ונתן ורשבסקי, בת דובז׳ין ובן ריפין, מוסיפים ללכת באותה דרך בה החלו בעיירה, כשהאהבה והמסירות לעמם יוקדים עדיין בליבותיהם.

יהודה רוזנוקס

קבלת פנים לאורחים מארצות־הברית
במרכז: מקס גולדפדר

הגב׳ מילכה פלוטנירש לבית שלזינגר משיקאגו נואמת בעת קבלת הפנים

די שטעטלעך וואס
זענען געוועזען

די שוהל און שטיבלעך אין דאבזשין

בלויז א בריק איבערן טייכל טיילט אפ איין שטעטל פון די צווייטע, פאקטיש אבער איז עס איין קהילה מיט איין רב, הגם יעדער שטעטל האט איר שוהל און בית המדרש און אויך א באזונדערן בית־חיים, ווייל אמאל זענען זיי געווען צוויי באזונדערע שטעטלעך, מיט באזונדערע קהילות, אויף די צוויי זייטן פון א גרענעץ. היינט אבער איז עס איין קהילה. דער יידישער ישוב אין גאלוב איז זייער אלט מיט אן אלטע געמויערטע שוהל, אן אלטער בית המדרש, און אלטער בית־חיים, אויף וועלכן עס ליגט אויך דער ארטיקער רב, א גרויסער גאון און תלמיד פון ר׳ עקיבא אייגר. אין בית המדרש איז געווען אן אוצר פון טייערע ספרים יקרי המציאות.

דער יידישער ישוב אין דאבזשין איז אויך אלט אבער נישט אזוי אלט ווי דער ישוב אין גאלוב. די שוהל געבויט פון האלץ איז בערך הונדערט יאר אלט. דער בית־החיים אבער איז עלטער פון די שוהל און דארט האט געפונען זיין אייביקע רו הרב טויב, א תלמיד פון אלטן אלעקסאנדערער רבי ר׳ יחיאל.

הרב טויב האט געזאלט זיין זיין ממלא מקום, ווי עס האבן פארלאנגט די אלטע, חשובע חסידים, אבער הרב טויב האט זיך דערפון קאטעגאריש אפגעזאָגט און אליין אנגעהויבן פארן צו ר׳ יחיאלס זון, ר׳ ישראל יצחק (דער מחבר פון ספר „ישמח ישראל״).

אין שוהל זענען געווען 15 ספרי תורה, אין בית המדרש 5, אין בית המדרש זענען אויך געווען זעלטענע כלי קודש פון זילבער.

אין יאנואר 1939 איז דאבזשין בארימט געווארן איבער גאנץ פוילן מיט דער שרעקלעכער פאגראם העצע וואס די ארטיקע ענדעקעס האבן אנגעפירט קעגן די יידן. דער רעזולטאט איז געווען באיקאט און פיקעטן. און פארענדיקט האט זיך עס מיט אן איינפאכן פאגראם, בעת וועלכן פיל יידן זענען פארוואונדעט געווארן און פיל ערנסט צושטאכן; 70 שויבן זענען אויסגעהאקט געווארן אין יידישע וווינונגען, און סחורות זענען צעראבירט און פארניכטעט געווארן.

בראש פון דער פאגראם העצע איז געשטאנען דער ארטיקער גלח, דער באקאנטער אנטיסעמיט און יידן פיינד, בארשעווסקי, מחבר פון באוווּסטן העצערישן ווערק „שאטאן" און וועלכער האט פאלעמיזירט מיט איימבערן אין זיין צייטונג. די געשעענישן אין דאבזשין האבן געפונען אן אפקלאנג אין פוילישן סיים אין אן אינטערפעלאציע פון הרב רובינשטיין.

באלד נאכן אויסברוך פון דער מלחמה אין סעפטעמבער 1939 האבן זיך אראפגעלאזן אין שטעטל מחנות פון דייטשע סאלדאטן, און באלד נאך זייער אריינקומען האבן זיי אנגעהויבן כאפן יידן צו פארשיידענע ארבעט און דערביי זיי אכזריותדיק געשלאגן. א טאג שפעטער האט זיך אנגעהויבן א סדרה פון שניידן בערד. כמעט אלע יידישע מענער זענען געבליבן בארדלאז, בעתן שניידן די בערד האט זיך ווידער איבערגעחזרט דאס שלאגן און פייניקן.

4 טעג שפעטער האבן זיי פארחתמעט אלע יידישע הייזער און געשעפטן. אויסער דעם האבן זיך אנגעהויבן רעוויזיעס אין די יידישע שטובן און גלייכצייטיק קאנפיסקאציעס פון דאס פארמעגן, דאס גאנצע ביסל האב און גוטס.

נישט ווייט פון דאבזשין האט זיך געפונען דאס גוט „שיטנע" וועלכעס האט באלאנגט צו דעם חסידישן ייד, ר' יצחק יעקב שמיגע, א זעלטענער גוטער מענטש, א בעל צדקה און א וויכטיקער געזעל-

מענדעל קאהנס קינדער (אין היטלען) און זייערע חברים

שאפטלעכער טוער. נישט קוקנדיק דערויף וואס אין דאבזשין און די אומגעגנט איז יארנלאנג אנגעגאנגען א געפערלעכע אנטיסעמי־טישע העצע האט עס שמיגען גארנישט באריירט. מיט א ברייטער האנט האט ער פארטיילט פארשיידענע פראדוקטן ווי אויך געלט פאר די יידישע נויטבאדערפטיקע משפחות. אבער גלייכצייטיק האט ער אויך געזארגט פאר די פויערן און פאראבקעס און צוליב דעם איז ער אויך ביי זיי געווען באליבט. אויך די פריצים האבן אים זייער גערן געהאט.

בשעת די גרויסע באמבארדירונג זענען זיך צונויפגעלאפן אין שיטנע הונדערטער יידן און קריסטן. שמיגע האט געשטעלט צו זייער פארפיגונג דעם גרויסן פאלאץ וועלכער האט געציילט צענדליקע צימערן און אליין האט ער איבערגענעכטיקט אין סטאדאלע. ער האט געעפנט די שפייכלערס וועלכע זענען געווען פול מיט שפייז און פון זיי פארטיילט פאר דער באפעלקערונג מעל, קאשע און קארטאפל; מען האט געמאלקן די קי און די מילך פארטיילט; די פליטים האבן אויך אויפגעגעסן די פילע גענדז, הינער און איג־דיקעס, וועלכע זענען געווען אין גוט. ער האט גארנישט געזשאלעוועט. אבער טראץ אלעם האט אים געטראפן דער ביטערער גורל. אין איין העלן טאג זענען אריינגעקומען עטלעכע עס־עסניקעס, אים צוגענומען און זיינע טריט זענען פארשוואונדן געווארן אויף אייביק און עס אפילו נישט באוווּסט ווו און ווי ער האט זיין טויט געפונען.

אן אנדערער טרויעריקע געשעעניש איז פארגעקומען דעם ערשטן טאג ראש השנה ת״ש: אין דער הויפטגאס פון שטעטל זענען אריינגעפארן 2 ריזיקע לאסט אויטאמאבילן מיט א גרויסע צאל זשאנדארמען און זיך א לאז געטאן צו דער שוהל און צום גערער שטיבל, ארויסגעפירט 230 יידן איינגעהילט אין די טליתים, אנגעטאן אין די יום־טובדיקע זיידענע קאפאטעס, צווישן זיי אלטע, אכציק יאריקע מענטשן, אויך א טייל קינדער אין עלטער פון צען צוועלף יאר. אנגעפאקט זיי אין די אויטאמאבילן און אוועקגעפירט אין אן אומבאקאנטע ריכטונג און ביז היינטיקן טאג ווייס מען נישט ווו זייער געביין איז אהינגעקומען.

אין דעם טראנספארט האבן זיך געפונען די שענסטע און וויכטיקסטע פערזענלעכקייטן פון שטאט, פארטיי פירער און געזעל־שאפטלעכע עסקנים, דאזארעס, ראטמענער א.א.וו.

מיר גיבן דא א טיילווייזע רשימה פון די חשובסטע צווישן

די געכאפטע: 1. אברהם גארפינקל; 2. יחיאל זיסהולץ, דאזאר און ראטמאן; 3. עוזר קאהן, 64 יאר אלט; 4. יוסף בנימין גאנשער, 60 יאר אלט; 5. דער חזן זילבערבערג; 6. דער שוחט מענדל גאר־פינקל; 7. איציק שמש; 8. צודקעוויטש; 9. פלוסבערג, 59 יאר אלט, א קראנקער צעבראכענער מענטש; 10. ישראל מילער; 11. פרענקעל; 12. דענטיסט בלאוזעג; 13. משה פאזמאנטער; 14. דזשאלדאוו; 15. מרדכי סאלאמאן, פארזיצער פון אלע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאט; 16.ביידע זין פון חיים ינואר; 17. שטעטין; 18. אליעזר זאקליקאווסקי; 19. קלמן איפא, דאזאר און פירער פון די פועלי־ציון, און פיל אנדערע.

דער זעלבער גורל האט אויך געטראפן דעם אפטייקער פון גאלוב, ריזענפעלד, וועלכער איז געווען אנגעזען און דערצו אויך א גרויסער פילאנטראפ, א גרויסער בייטרעגער צו ציוניסטישע פאנדן, באליבט ביי די דאבזשין־גאלובער באפעלקערונג. ער איז ארעסטירט געווארן דורך אן אפיצער פון דער געסטאפא, איז אוועק אין זיין באגלייטונג, און ביז היינטיקן טאג נישט באוווּסט וווּהין.

שפעטער האבן זיי אויסגעליידיקט די שוהל און דעם בית המדרש פון זייערע בענק, טישן און ארון קודש און פארוואנדלט די ביידע מקומות קדושים אין א שטאל. ארום אט דער „קולטור אקציע" האבן זיך פארזאמלט די ארטיקע פאלאקן וועלכע האבן מיטגענומען מיט זיך א טייל פון די ארויסגעשטעלטע מעבל. עס איז כדאי צו באמערקן די האנדלונג פון דעם דאבזשינער אנטיסעמיטישן גלח בארשעווסקי אין דעם פאל:

ווען ער האט זיך דערוווּסט אז די פאלאקן צושלעפן די מעבל וואס די דייטשן האבן ארויסגעשטעלט פון דער שוהל און בית המדרש איז ער שנעל געקומען צולויפן און געפאדערט פון די פארזאמלטע פאלאקן נישט וואגן אנרירן דאס וואָס איז געווען פאר יידן א הייליקייט און די וואס האבן שוין באוויזן צו נעמען וואס דערפון זאלן עס זאפארט צוריקברייינגען.

אויך אין גאלוב האבן זיי דעמאלירט די שוהל און זי פארוואנדלט אין א שטאל.

דעם 6סטן נאוועמבער 1939 האבן 35 משפחות פון די חשובסטע אין דאבזשין — בערך הונדערט נפשות — באקומען א דרינגענדע אויפפאדערונג צושטעלן זיך אין מאגיסטראט. דארטע האט מען זיי איבערגעגעבן שריפטלעך אנווייזונגען, וואס איז זיי ערלויבט מיט־

נעמען מיטן טראנספארט, פאר וועלכן די אויטאס האבן שוין גע־ווארט נעבן מאגיסטראט. מען האט אפגעטיילט פרויען פון מענער, קינדער פון עלטערן, און אזוי ארום צוטיילט זיי אין דריי אויטאס. מען האט זיי אוועקגעפירט אין אן אומבקאנטע ריכטונג, און ביז היינטיקן טאג ווייס מען נישט ווו זיי זענען אהינגעקומען.

צווישן די 35 משפחות זענען געווען: 1. שלמה יוסף ליפסקי; 2. ישראל מילר, א משפחה פון 11 פערזאן (נישט דער זעלבער מילער פון דער פריערדיקער רשימה); 3. לעמעל לעווין; 4. מענדל סאפיר־שטיין; 5. דזשאלדאוו פרוי און קינד.

דאנערשטיק דעם 9טן נאוועמבער, באלד אינדערפרי, איז גערופן געווארן דער פרעזעס פון יידישן ראט צו דער קאמענדאנטור פון דער זשאנדארמעריע ווו עס איז אים איבערגעגעבן געווארן פאלגענדעס:

היות ווי היינט ווערן פארטריבן אלע יידן פון שטעטל, האט ער אין צוזאמענהאנג מיטן גרוש א פארשלאג. אויב די יידן וועלן אריינטראגן אין פארלויף פון 3 שטונדן א סומע פון 40 טויזנט זלאטעס וועט מען זיי ערלויבן מיטנעמען פארשיידענע נויטווענדיקע זאכן. ס'איז אנשטאנען א שרעקלעכע בהלה און מען האט אנגעהויבן פון אלע זייטן זאמלען געלט, אבער טראץ דעם בעסטן ווילן איז בשום אופן נישט מעגלעך געווען צונויפזאמלען די סומע. בסך הכל איז צונויפגענומען געווארן 20.000 זלאטעס און די איבריקע 20.000 זלאטעס אין פארשיידענע ווערט זאכן צווישן זיי א פולער קויש מיט גאלדענע און זילבערנע חפצים.

אויף דער אויפפאדערונג האבן זיך די יידן פארזאמלט צו דער באשטימטער שעהביים מאגיסטראט. יעדער מיט א פעקעלע אויף די פלייצעס, ווארטנדיק אויפן באפעל פון דער זשאנדארמעריע. אינצווישן האבן זיך עטלעכע זשאנדארמען א לאז געטאן צו די אומגליקלעכע פארזאמעלטע און זיי אנגעפאנגען אכזריותדיק שלאגן אויף רעכטס און אויף לינקס אן אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער. זיי האבן קיין איינעם נישט דורכגעלאזט און יעדער איינער איז שטארק צעשלאגן געווארן. נאכדעם האט מען זיי געהייסן אויס־וואנדערן זעלבסטפארשטענדלעך אין דער געגנט פון „גאווערנמענט" אבער נישט אין „רייך".

ווי באוווסט האט מען שפעטער די הייליקע בנינים ווי די שוהל און דעם בית המדרש אונטערגעצונדן און די ספר תורות

געשענדעט און צעריסן. דעם בית הקברות האט מען צעאקערט און פארוואנדלט אין א שטאטגארטן. דער זעלבער גורל האט אויך געטראפן די גאלובער שוהל און בית המדרש. אויך דארטן איז דער בית הקברות צואקערט געווארן.

אזוי האט פארענדיקט דער יידישער ישוב אין די צוויי באַ־ליבסטע שטעטלעך דאבזשין און גאלוב — זיין פיזישע עקזיסטענץ, עס האט זיך געענדיקט א לעבנס־היסטאריע וואס האט זיך געצויגן הונדערטער יארן.

* דער מחבר איז אן אומבאוווסטער רב;
איבערגעגעבן פון אינזשיניער דאווידאוויטש

שלמה אלכסנדר

עמך ישראל בדאבזשין

מיט מיין ארעמע פען בין איך אפשר נישט אימשטאנד איבער־געבן דעם טיפן ווייטיק פון מיין הארץ קוקענדיק אויף דעם גרויסן חורבן פון אונדזער באליבט שטעטל דאבזשין, וועלכע האט אין די הונדערטע יארן פון איר עקזיסטענץ געשאפן א גרויסע היסטאריע, און מיט אמאל זענען געקומען די פארשאלטענע דייטשע רוצחים און אפגעווישט דאס יידישע דאבזשין, נישט איבערלאזנדיק קיין זכר פון איר רייכער פארגאנגנהייט.

דאבזשין האט געשמט מיט אירע גוטע מענטשן: ווען עס איז חלילה געשען אז א ייד אין דאבזשין האט פארלוירן זיין געלט אין מסחר אדער א בעל־עגלה האט פארלוירן זיין פערד און איז געבליבן אן פרנסה, האבן די גשוווירענע עסקנים באלד אונטערגענומען א הילפס־אקציע און דעם ייד צוריק אויף די פיס געשטעלט; און דאס אלץ אין געהיים, „מתן בסתר". האט א יידישער בחור נישט געוואלט דינען אין רוסישן מיליטער, איז ער געקומען קיין דאבזשין און די טייערע יידן, רחמנים בני רחמנים, האבן שוין געזארגט אז ער זאל אריבער די גרענעץ קיין גאלוב און פון דארטן האבן אים די גאלובער יידן שוין ווייטער טראנספארטירט, נישט קוקנדיק אויב ער האט געהאט די פינאנציעלע מעגלעכקייט אדער נישט. איך דערמאן זיך אז איך בין אמאל אריין אין בית־המדרש און דארט געפונען ארום צען יידן וועלכע האבן געמוזט אריבער די גרענעץ. די פראגע איז געווען נישט נאר דאס אריבערפירן די גרענעץ נאר אויך געבן זיי די מעגלעכקייט אז זיי זאלן קענען פארזעצן זייער רייזע פון גאלוב. האבן זיך די עוסקים בצרכי ציבור א לאז געטאן צו די נגידים פון שטעטל, און אז איך בין צו מארגנס ווידער געקומען אין בית המדרש אין שוין קיין איינער פון זיי דארט נישט געווען, ד.ה. אז זיי אלע זענען שוין געווען אויף יענער זייט גרענעץ.

לאנג איז געווען די רשימה פון די חשובע בעלי־בתים נדבנים אין שטעטל. יעדער האט זיך עס געהאלטן פאר א חוב א טובה

טאָן. נישט נאָר פאַר כבוד. מענטשן האָבן זייער טייערע צייט פאַר־לאָרן אויף צו העלפן אַ געליטענעם, ווען אויך שפּעט ביינאַכט, אין אַ רעגן אָדער אַ שניי זענען זיי געלאָפן אויספירן די הייליקע פליכט פון עזוב תעזוב עמו.

די הילפס אינסטיטוציעס וואָס זענען געווען אין דאָס קליינע שטעטל זענען געווען זייער טעטיק. איך וויל נאָר דערמאָנען אייניקע פון זיי, ווי די „גמילת חסדים קאַסע", „הכנסת אורחים", „הכנסת כלה", „ביקור חולים" א.א.וו. נאָבעלע דאַבזשינער פרויען האָבן זייער בעסטע צייט אַוועקגעגעבן כדי די אַלע אינסטיטוציעס זאָלן קענען אָנפירן זייער נאָרמאַלע טעטיקייט. עס זענען געווען נשים צדקניות וואָס האָבן שוין דאַנערשטיק געזאָרגט פאַר נויטבאַדערפטיקע משפּחות אַז עס זאָל ביי זיי חלילה שבת גאָרנישט פעלן, און ווער איז אימשטאַנד אויסרעכנען די אַלע מעשים טובים וואָס די מענטשן אין שטעטל האָבן אויפגעטאָן.

דאַבזשין האָט אויך געהאַט פּאַרטייען צוגלייך מיט אַלע גרויסע שטעט אין פּוילן. אָן דער שפּיץ איז געשטאַנען די ציוניסטישע אָרגאַ־ניזאַציע וועלכע האָט אָנגעפירט אַ גרויסע טעטיקייט פאַר ארץ ישראל. אַלעס איז געווען אין אָט דעם שטעטל, אָבער ליידער געהערט דאָס שוין אַלעס צו די פאַרגאַנגענהייט. מיט דער פאַרניכטונג פון 6 מיליאָן יידן איז אויך אונדזער טייער באַליבט שטעטל פאַרניכטעט געוואָרן, אַפילו דער בית הקברות ווו אונדזערע טייערע עלטערן האָבן זייער אייביקע רו געפונען איז חרוב געוואָרן. אַזוי אויך דער בית המדרש מיט אונדזער שיינע שוהל אין וועלכער יידן האָבן דורות לאַנג זייער געבעט געטראָגן פאַרן ריבון העולם. זאָל די קללה פון מחה אמחה את זכר עמלק באַגלייטן אַלע אונדזערע שונאים פאַר דור דורות.

אונדזער איינציקע טרייסט האָבן מיר געפונען אין אויפבוי פון אונדזער באַליבט לאַנד ישראל, וועלכער יעדער ייד איבער גאָר דער וועלט פילט אין איר זיין היים. יעדער ייד איז היינט שטאָלץ מיט מדינת ישראל וויסנדיק אַז זי היט דעם כבוד פון יעדן איינעם פון אונדז. קיין קרבן איז אונדז נישט טייער פאַר אונדזער מדינה,

וועלכע האט געשאפן די מעגלעכקייט פאר מיליאנען יידן צו בויען דא זייער היים און עקזיסטענץ.

זאל דאס יזכור בוך זיין אן אייביקע מצבה פאר אונדזערע אומגעקומענע עלטערן, שוועסטער און ברידער וואס האבן זייער לעבן אוועקגעגעבן אויף קידוש השם, הי״ד.

ר׳ חיים יצחק קאטשער און פאמיליע

מיכלע-פלאטניארז׳-שלעזינגער, טשיקאגא

מיין שטעטל דאבזשין

שיין און צארט איז דאס שטעטל געווען, און הארציק אירע איינוווינער. אין מיינע פריע לעבענס יארן האב איך דאס שטעטל פארלאזט און עמיגרירט קיין אמעריקע, אבער איך האב איר קיינמאל נישט פארגעסן. א מיסטישער געפיל האט מיך געבונדן צום שטעטל מיט אירע איינוווינער. פיל מאל איז מיין רו געשטערט געווארן קלערנדיק איבער דעם גורל פון צענדליקע משפחות באשאנקען מיט א סך קינדער, צי האבן זיי אויף זייער טאג טעגלעכן געברויך? צי זענען זיי געזונט? אט זע איך פאר מיר די פילע אנגעווייטיקטע פנימער, מיט טיפן צער אין זייערע אויגן בשעת זיי האבן מיך באגלייט ביי מיין אוועקפארן. זייערע ליבלעכע ווונטשן, קלינגען נאך ביז היינטיקן טאג אין מיינע אויערן.

מיט א שווער הארץ האב איך זיי פארלאזט טראכטענדיק אויב וועל איך נאך אמאל זוכה זיין זיי זען, קומען אויף א באזוך צו זיי אין די פינצטערע נעכט אין די טיפע בלאטעס צו זען זייערע אונמוטיקע פנימער, אפילו אן א קינסטלעכן שמייכל, תמיד מיטן שרעק פארן מארגן. ווי שווער זענען געווען די ערשטע יארן ביז כ׳האב זיך געקענט צוגעוווינען צום געדאנק אז מיר זענען געשיידט דורך א גרויסן ברייטן ים, און נאר געדאנקען קענען אונדז פאראייניקן. וויפל טרערן האבן מיר דעמאלט פארגאסן קומענדיק מיט א דור צוריק אין גאלדענעם לאנד צו זוכן דארט אן עקזיסטענץ אין שווערע באדינגונגען, און זיך נאך ארומגעטראגן מיט פלענער צו ארגאניזירן הילף פאר די נויטבאדערפטיקע אין שטעטל. אין אנפאנג איז אונדז געווען זייער שווער, אבער מיר האבן אונדזערע פליכטן צו אונדזערע טייערע נישט פארנאכלעסיקט.

ווען איך בין געווען אויף א באזוך אין ישראל האב איך ביי א מיטינג איבערגעגעבן א ביסל זכרונות פון יענע יארן. כ׳האב געפילט א געוויסע צופרידענהייט דאס איך קען זיך טיילן מיט

מיינע חברים אין ישראל מיט זכרונות פון א פארגאנגענע עפאכע, וועלכע דורות האבן געוווסט צו דערציילן איר גרויסקייט, דאס גוטהארציקייט פון איינעם צום צווייטן.

היינט איז דאס אלעס חרוב געווארן; שוין נישטא מער דאס שטעטל; פאר אונדז עקזיסטירט שוין נישט מער דאבזשין. אבער דער פונק פון איר רייכער היסטאריע וועט בלייבן אין די הערצער פון אונדזערע לאנדסלייט ווי נאר זיי זענען, און מיטן ערשייינען פון יזכור בוך — אויך פאר די קומענדיקע דורות.

מיכלע פלאטניארז׳-שלעזינגער

א בליק אין שוהל געסל

אט זע איך זיי די יידן, איינוווינער לענגאויס דער שוהל געסל גייענדיק אינדערפרי דאוונען, ווער אין שוהל און ווער אין בית מדרש. אט זע איך די קינדער מיט עופות אונטערן ארעם איילענדיק זיך צום שעכט הויז. אט זע איך די יידן פרייטיק נאכמיטאג, גייענדיק אין מקוה; הונדערטער קינדער לויפנדיק אינדערפרי אום נישט צו פארשפעטיקן אין חדר, דער גרעסטער טייל פון וועלכע האט זיך קאנצענטרירט אין שוהל געסל. ס׳איז כמעט געווען אוממעגלעך אויס־צומיידן דאס שוהל געסל, ווייל דארט האט פולסירט דאס ווירקלעכע לעבן פון שטעטל, די שוהל און דער בית מדרש, שטיבלעך און חדרים; דאס שעכט הויז און יאטקעס, כלים גליען; באדן און גליטשען זיך אויף דעם טייך דרעווענץ, דער צוגאנג צו וועלכן איז געווען פון שוהל געסל. איצט די פאנאראמא: דאס געסל האט זיך געענדיקט ביי א הויכן בארג אויף וועלכן עס איז געשטאנען א הייזל, א חורבה. דארט האט געוווינט און געארבעט צענדליקע יארן דער שוסטער משה ראובן קראיאנעק. א הויכער אויסגעדארטער ייד מיט א לאנגער בארד. דער ערשטער אין שוהל צום דאוונען שחרית, אבער אויך דער ערשטער צו פארלאזן די שוהל, נאך איידער דער דאוונען האט זיך געענדיקט. ער פלעגט זאגן, דער מאגן פיקט מיר, כ׳בין הונגעריק. זיינע פיר זין זענען אויך געווען שוסטערס, אבער אין די שפעטערדיקע יארן האבן זיי געזוכט פארשיידענע מעגלעכ־קייטן צו באפרייען זיך פון דעם פאך. אין אלגעמיין — א שטילע בכבודיקע משפחה. די גרעסטע טייל איינוווינער פון געסל האבן

געהערט צום ארבעטער קלאס, אבער עס האבן דארט אויך געוווינט עטלעכע רייכע משפחות צו וועמען זייערע הייזער און געשעפטן זענען איבערגעגאנגען אין ירושה. אויך דאס ביכער געשעפט פון ר' אפרים אליעזר גראנאט (רמון) אין אנפאנג פון צוואנציקסטן יארהונדערט איז געווען אין שוהל גאס.

דער שטויב פון דאס אונגעפלאסטערטע געסל פלעגט באדעקן די שיך פון יעדן דורכגייער אין די זומער מאנאטן און די בלאטעס — ווינטער. דער שטאט־ראט — וועלכער איז צום גרעסטן טייל געווען אין די הענט פון די פאלאקן — טראץ דעם וואס די יידישע באַ־פעלקערונג איז געווען דער רוב — האט קיין מאל נישט געפונען פאר נויטיק צו אויספלאסטערן דאס שוהל געסל מיט שטיינער. מיטן אלגעמיינעם חורבן זענען די אלע פראבלעמען געלייזט געווארן... נישטא מער דאבזשין, עס עקזיסטירט נישט מער דאס שוהל געסל.

טוביה טינסקי

די שוהל אין דאבזשין

צוגלייך מיט אלע שטעטלעך אין פוילן האט אויך אונדזער שטעטל געהאט א שוהל וועלכע איז געווען באקאנט אין די ארומיקע שטעטלעך מיט איר קונסט מאלעריי. די לאנשאפטן פון די הייליקע ערטער אין ירושלים, אזוי ווי כותל המערבי, קבר רחל, מגדל דוד, יד אבשלום, האבן באפוצט די ווענט און אויך דעם באלקן. ווער עס האט דאס געזען צום ערשטן מאל איז ממש ענציקט געווארן. דאס שטעטל האט אויך פארמאגט א בית מדרש און פיל שטיבלעך, ווי דאס גערער שטיבל — אלעקסאנדע־רער — אטוואצקער און אנדערע.

ר' יעקב טינסקי ז"ל

שטעטל האט אויך פאַרמאגט א בית מדרש און פיל שטיבלעך, ווי דאס גערער שטיבל — אלעקסאנדערער — אטוואצקער און אנדערע. ווען איך בין שוין געווען א דערוואקסענער בחור איז מיר אמליבסטן

געווען דאווגען אין שוהל, טראָץ דעם וואָס איך בין געווען חסידיש געשטימט. אויך אַלס קליינער יינגל פּלעג איך ליב האָבן גיין אין שוהל. שבת און יום טוב פּלעג איך נאָכטראָגן דעם סידור פאַר מיין מאַמען אין שוהל, אַ דיקער סידור, אַ שווערער און אַ גרויסער, אַזוי אַז איך האָב אים קוים געקענט טראָגן. אין סידור זענען געווען אַלע תפילות, מיט יידיש טייטש, מיט משלים, תחינות אין יידיש צו ראש חודש בענטשן און ביים יזכור זאָגן. פיל ווייבער האָבן זיך צוגעהערט צו מיין מאַמעס תפילות וואָס זי האָט געזאָגט מיט אַ שטאַרקן קול, און זיי פלעגן נאָכזאָגן וואָרט ביי וואָרט. אַ סבֿרא אַז פיל פון זיי האָבן נישט געקענט אפילו דעם אלף בית. דעריבער זענען זיי צופרידן געווען ווען מיין מאַמע האָט זיי געדינט אַלס אַ פירזאָגערין. פיל מאָל ווען איך בין אַריין אין די ווייבער שוהל אהיים טראָגן דער מאַמעס סידור האָב איך זיך צוגעהערט ווי אַזוי די ווייבער וויינען ווערענד מיין מאַמע האָט געזאָגט די תפילות פון איר יום כיפורדיקן מחזור. פאַר מיין מאַמען איז דאָס געווען אי אַ מצווה אי אַ פאַרגעניגן, און זי האָט דאָס אָפּגעהיט לאַנגע, לאַנגע יאָר.

ווען איך בין אַלט געוואָרן ניין יאָר און אָנגעפאַנגען לערנען גמרא ביי ר׳ ניסן מלמד, האָט ער מיך געוואָרנט אַז פון היינט אָן און ווייטער זאָל איך דעם סידור שבת נישט טראָגן. פאַרשטייט זיך אַז איך האָב דעם מלמד׳ס פאַרבאָט געהיט, און אַזוי אַרום האָב איך זיך געזעגנט מיט דער ווייבער שוהל.

שפּעטער, ווען איך האָב אָנגעפאַנגען זינגען אין כאָר פון חזן דיגאַלאַ, וועלכער האָט משפיע געווען אויף מיין פאָטער ער זאָל עס מיר ערלויבן, בין איך שוין געוואָרן אַן אָפּטער גאַסט אין שוהל, פאַרשטייט זיך — ביי די מענער. דאָ האָב איך אויך געהאַט די געלעגנהייט צו באַקאַנען זיך מיט אַלע כלי־קודש פון דער שוהל, דער שמש, גבאים און די שטאַבילע בעלי־תפילות. די כלי־קודש האָבן רעגירט נישט נאָר איבער דער גרויסער שוהל נאָר אויך איבער די זייטיקע קליינע שטיבלעך, וועלכע זענען געווען ביים אַריינגאַנג צו דער גרויסער שוהל. דאָרטן האָבן געדאַווענט בעלי־מלאכות און אין איינעם פון די שטיבלעך האָבן געדאַווענט די חברה קדישא לייט אין די וואָכן טעג. מיר בחורים, אַ קרייז וועלכע האָט זיך גערופן „לומדי תורה״, האָבן פאַרנומען איינע פון אָט די שטיבלעך, וו עס האָט פאַר אונדז געזאָגט אַ שעור דער מישעניצער רבֿ, וועלכער

האט פרעטענדירט זיינער צייט צו זיצן אויפן כסא הרבנות פון דאב־זשין.

איין שטיבל איז געווען פאר־נומען דורך די מיטגלידער פון ביקור חולים און הכנסת כלה. זיי האבן געהאט זייער אייגענעם בעל קורא, משה לייב גוטגלאס. יעדער שטיבל האט אריינגענומען בערך פיר מניינים, אזוי אז שבת און יום טוב זענען די אלע שוה־לעכלעך געווען פול מיט מתפללים.

ר׳ יעקב טינסקיס פרוי

בארג אראפ פון דער שוהל איז געפלאסן מיט א שטארקן שטראם דאס טייכל דרעווענץ ווו די תלמידים פון די ארומיקע „חדרים״ האבן זיך זומערצייט געבאדן. ראש השנה איז דער טייך געווען באלאגערט פון ביידע זייטן: די דייטשע יידן פון גאלוב, קעגן איבער די דאבזשינער יידן — צו „תשליך״.

רעכטס פון דער שוהל — דער הויכער „ראקערס״ בארג מיט זיין ווייסן זאמד וועלכעס האט געניצט די בעל־הביתטעס אלס שייער מאטעריאל און אויך צו באשיטן דעם פריש אפגעוואשענעם הילצערנעם פאל.

בערך א 20 מעטער פאר דער שוהל איז געווען אויסגעפלאסטערט מיט שיינע שטיינער, און דער אריינגאנג איז געווען אפגעצוימט פון ביידע זייטן מיט אייזערנע קייטן. אין הויף פון דער שוהל האבן זיך געלאזט באמערקן די קעלער פענצטער, אין וועלכע מען האט מורא געהאט אריינקוקן צוליב די לעגענדעס וועגן שדים און שוועבענדע שלעכטע רוחות, און צו דעם אלעם איז דארט אויך געשטאנען די מתים מיטה אויף וועלכע מען האט ארויסגעטראגן די מתים צום בית־הקברות.

אין שוהל האט יעדער, אינסטינקטיוו, געהויבן די אויגן צו דעם הויכן ארון הקודש. מיט דעם שיינעם פרוכת. ווי אויך צו די פילפארביקע פארגלאזטע פענצטער. א ספעציעלן רושם האט געמאכט דער גלעזערנער טורם אין מיטלפונקט פון דאך און אונטער אים א זייער שיינע מאלעריי, אויף וועלכע יעדער האט געווארפן א בליק.

אפילו די בימה פאר קריאת התורה איז געווען ספעציפיש מיט איר עסטעטישע שיינקייט, און זי איז געווען גאנץ אנדערש פון די בימות אין די שוהלן פון די קליינע פוילישע שטעטלעך.

שבת און יום טוב איז די תפילה אפגעריכט געווארן פון חזן מיט די באגלייטונג פון א כאר.

יעדער תפילה פון די ימים נוראים האט זיך געהאט איר ספעציפישע השפעה אויף דעם קהל. א פחד האט ארומגענומען די מתפללים בשעת דער חזן מיטן כאר האבן געזונגען די פסוקים פון „ונתנה תוקף״, „ובשופר גדול יתקע וקול דממה דקה ישמע, ומלאכים יחפזון״. דער מאטיוו אליין פון געזאנג האט צוגעגעבן צו דער ערוועקונג פון די מענטשלעכע געפילן. א השפעה פון חשבון הנפש האט געהאט די תפילה: „אדם יסודו מעפר וסופו לעפר״. דערביי האט זיך געלאזט הערן א שטילער טיפער געוויין, און טרערן האבן זיך געלאזט באמערקן אויף א סך פנימער.

יארן פון פרייד און טרויער האבן באגלייט די שוהל אין איר לאנג יעריקע עקזיסטענץ ביז דעם חורבן.

זאלן די דאזיקע שורות מיינע דינען אלס דענקמאל דעם שיינעם ארכיטעקטארישן בנין, די דאבזשינער שוהל, וועלכע איז חרוב געווארן דורך די נאצישע רוצחים.

יוסף אלטעראוויטש און זיין פרוי צעריל

אברהם דור (דוברושקלנקה)

זכרונות פון מיין אלטע היים דאבזשין

די חורבות פון מיין געבורט־שטעטל דאבזשין וועלכע איז געוועז און עקזיסטירט נישט מער, זענען געווידמעט מיינע דאזיקע זכרונות.

דאבזשין פון אויסערלעכן בליק, א שטעטל, ווי א סך אנדערע פראווינצעלע שטעטלעך אין פוילן. א מארק פלאץ און ארום אים גאסן און געסלעך, געדיכט פארבויט, מיט גרעסערע און קלענערע הייזלעך, צווישן זיי אזעלכע וואס האלטן שוין ביים איינפאלן. רעכטס פון שטעטל פליסט דער ברויזנדער טייכל דרעווענץ וועלכער איז א נאטירלעכער גרענעץ צווישן דייטשלאנד און רוסלאנד. איבערן טייך א בריקל פארן טאג טעגלעכן פארקער פאר מענטשן און געשפאן. ביים ארייננפאר אין שטעטל פון ריפינער שאסיי לאזט זיך באמערקן, פון הויכן בארג, דער שלאס, א היסטארישער בנין פון דעם קרייצער פעריאד, אין וועלכן עס געפינט זיך א מוזעאום פון פארשיידענע אלטערטימלעכע אביעקטן, פון א געוויסן ארכעאלאגישן ווערט. ארום דאס שטעטל דערפער און דערפלעך פון פוילישע פויערים, וועלכע פארמירן דעם הינטערלאנד פון שטעטל, אנדערש געזאגט — אירע פרנסה געבערס.

אלע וועגן וואס פירן פון די דערפלעך אין שטאט — א חוץ די ריפינער וועג — זענען נישט געפלאסטערט און אין הערבסט איז זייער שווער צו פארן אויף זיי צוליב די טיפע בלאטעס וועלכע שאפן זיך פון די רעגנס. אויך אין שטעטל גופא שטייען אין געוויסע געסלעך געדיכטע בלאטעס אין וועלכע א דורכגייער דארף זיך שטארק מאטערן ביז ער קען זיי אריבערגיין. מער ווי איין מאל האט זיך געטראפן אז עמיצער האט דארט זיינע קאלאשן געלאזן שטעקן. ווינטער ווען עס פאלט א שניי וואס דערגרייכט פיל מאל ביז צו די פענצטער נעמען די

איינוווינער לאפאטעס אין די הענט און מען באזייטיקט קודם־כל דעם שנײ ארום הויז, נאכדעם שניידט מען דורך א וועג צום קלייטל, און, אגב, רייניקט מען אפ דעם טראטואר. אין אלגעמיין ליידט ווינטער די ארימע באפעלקערונג ווייל מען מוז זיך פארזארגן מיט שפייז און הייץ מאטעריאל, וועלכע מען דארף קויפן פאר די אפגעשפארטע פאר גילדן פון גאנצן יאר. ווען דער ווינטער ענדיקט זיך וואכט אויף דאס שטעטל ווי פון א טיפן שלאף און הויבט ווידער אן איר נארמאלן לעבן.

פאר די יוגנט אין שטעטל עפנט זיך דער זומער מיט א מאיובקע Mojówka, דאס הייסט דעם 1טן מאי. מען מאכט אן אויספלוג אין די שכנותדיקע וועלדער; מען קלייבט דארט יאגדעס; מען עסט וויפל ס׳לאזט זיך און דאס איבעריקע ברייגגט מען אהיים. אזא סארט אויספלוג חזרט זיך איבער עטלעכע מאל דורכן זומער. די גרעסטע טייל יוגנט אין שטעטל איז ארבעטסלאז, און דאס צוליב צוויי סיבות: ערשטנס איז אין שטעטל נישטא קיין ארבעטס מעגלעכקייטן; און וואלטן שוין יא געווען אזעלכע, פאסט דען פאר א יידיש בעל־ביתיש קינד גיין ארבעטן? דאס, יעדענפאלס, איז געווען די פסיכאלאגיע פון די עלטערן אין דעם קליינעם שטעטל מיט פופציק יאר צוריק.

הענא דראגן פון די ערשטע סאציאליסטקעס אין דאבזשין

א פאפולערע דערשיינונג אין די קליינע שטעטלעך אין פוילן בכלל און אין דאבזשין בפרט, איז דאס משפחות באשאנקען מיט א סך קינדער — אייניקע פון זיי דער־וואקסענע — לעבן און שפייזן זיך אויפן חשבון פון פאטער, דער איינ־ציקער מפרנס פון דער משפחה, וועלכער איז פיל מאל א קראנקער, צובראכענער, קוים וואס ער פאכעט מיט דער נשמה, און דאך טראגט ער אויף זיך דעם עול פון מפרנס זיין א משפחה פון א צענדליק נפשות. אין שטעטל זענען געווען

נשים צדקניות אדער ווי מען רופט זיי היינט „עסקניות", וועלכע האבן געהאלפן נויטבאדערפטיקע. געווען אזעלכע וועלכע האבן עס געטאן לשם מצווה, און אנדערע, פשוט, פון רחמנות. פארשטייט זיך אז דער הויפט־ציל פון ביידע איז געווען דער זעלבער — העלפן די וועלכע נויטיקן זיך אין הילף.

אויך די נצרכים אין שטעטל האבן זיך געטיילט אין צוויי שיכטן: די וואס זענען געווען באקאנט אלס ארימעלייט, און נעמען שטיצע, און אזעלכע וועלכע זענען נאך געווען ווייט פון אויסשטעקן די האנט. צו אט דער, לעצטער, שיכטע האבן געהערט בכבודיקע משפחות, בעלי מלאכות, קליינהענדלער, אויך סוחרים וועלכע זענען פאראָרימט געווארן צוליב דעם באיקאט אדער צוליב דעם שלעכטן מצב בכלל. און מיט זיי האט זיך פארנומען א ספעציעלער קרייז פרויען, וועלכע האבן געהאט א טאקטישן, בכבודיקן צוגאנג צו זיי. אפיציעלע שנאָרערס זענען אין שטעטל נישט געווען. אפילו דאס בארימטע פארל לייביע און שימיע וועלכע זענען יארן לאנג געגאנגען יעדן פרייטיק קלייבן נדבות פלעגן אויפגענומען ווערן ביי די רוב משפחות אין שטעטל מיט א שמייכל אויפן פנים, און מיט הארציקייט. אין די צייטן פון צאר איז די נדבה, וואס זיי האבן באקומען — געווען, א גראשן, און קוים האט עמיצער געגעבן א קאפיקע פלעגט לייביע זאגן — דו לאכסט שוין פון מיר? — יארן לאנג האבן זיי מקיים געווען דעם טראדיציאנעלן פרייטיקדיקן באזוך אין כמעט אלע הייזער פון שטעטל.

כאראקטעריסטיש איז געווען דער יאר־מאַרק אין שטעטל. אזעלכע פלעגן פארקומען פיר אדער פינף מאל אין יאר. שוין א טאג פריער האט זיך אין שטעטל גערודערט. אלע האבן זיך געגרייט צום מארגנדיקן טאג. די טאנדעט שניידערס פלעגן אויפשטעלן זייערע בודעס אויפן ברעג פון טראטואר און פארנומען א טייל פון דער לאנגער גאס, און דארט פלעגן זיי פארקויפן הויזן, פאלטעס און אנציגער. אויך די שוסטערס פלעגן דעם טאג ארויספירן זייער סחורה אויף דער גאס צו פארקויפן. היטלעך, דאקעגן, בלויגעשיר, גאלאנטעריע און אנדערע ארטיקלען פלעגט מען פארקויפן אויפן מארק, אויף ספעציעלע טישלעך, צוגעגרייטע פון א טאג פריער.

דעם טאג פון יאר־מארק פלעגן זיך צונויפפארן טויזנטער פויערן פון די ארומיקע דערפער — ווער צו קויפן און ווער צו פארקויפן. זיי פלעגן אנפילן די קרעטשמעס און שענקען, און ביר און וואדקא

האט זיך געגאסן ווי וואסער. קעגן אוונט, ווען זיי האבן פארלאזן דאס שטעטל, האט מען געקענט זען אין די גאסן ביי די ברעגן פון טראטואר, צענדליקע פויערן ליגן שיכור. פיל מאל פארטרונקען דעם פדיון פאר א פערד אדער א קו. פאר די קינדער איז אזא טאג געווען א גרויסע שמחה צוקוקן זיך צו דעם גרויסן הארמידער וואס זיי האבן זעלטן געזען, בפרט נאך אז זיי האבן דעם טאג באקומען „מארק־געלט". די קינדער פון שטעטל איז זייער אפט געגעבן געווארן א געלעגנהייט צו אויסנוצן פארשיידענע געשעענישן אין וועלכע זיי האבן געפילט א געוויסע צופרידענהייט. אזוי, למשל, פורים האבן זיי זיך פארשטעלט מיט מאסקעס אדער ווי מ׳האט עס גערופן אין דאבזשין „לארוועס" וועלכע מ׳האט באקומען צו קויפן נאר ביי יהושע מאיר וואלדענבערג. אויך האבן זיי ל״ג בעומר מארשירט אין די נאנטע וועלדלעך מיט בויגנס געמאכט פון א צווייג אנגעצויגן מיט א שטריקל און באזארגט מיט עטלעכע פיילן פון האלץ, און ערשט פארנאכט זיך אומגעקערט אהיים מיט א גרויסער שמחה.

אינטערעסאנט איז געווען צו זען א חתונה פראצעסיע איבער די גאסן פון שטעטל, ווען מען האט געפירט חתן כלה צו דער חופה וועלכע מען האט געווייינלעך געשטעלט אויפן שוהל הויף. אלע באגלייטערס מיט ברענענדע ליכטלעך אין די הענט, די קינדער זינגען, און דערוואקסענע טאנצן — דאבזשין מאכט א חתונה און אלע אין שטעטל זענען מחותנים.

לאנג איז די רשימה פון די ספעציפישע מנהגים וואס דאס שטעטל האט געהאלטן און אויסגעפירט אין מאמענטן פון פרייד און לייד.

אין פארלויף פון דער צייט זענען געוויסע מנהגים בטל געווארן — געווען מענטשן וועלכע האבן אין דעם געזען פראגרעס, אבער די טראדיציע איז דאך אין געוויסער מאס אפגעהיט געווארן.

פארשטייט זיך אז מיטן חורבן פון פוילישן יידנטום איז אויך פארשוווּנדן דאס ספעציפישע לעבן פון די יידן אין די קליינע שטעטלעך מיט זיינע מנהגים און די דורות לאנגע טראדיציע.

זאלן אט די שורות געווידמעט דאס שטעטל דאבזשין בלייבן אן אנדענק פאר די קומענדיקע דורות.

די קהילה און אירע אינסטיטוציעס

א גרופע דאבזשינער בחורים אין אמעריקא

הרב שלמה דזשאלדאוו
רבינער נתן זאנגער

דאס רעליגיעזע לעבן אין דאבזשין

דאס יידיש־געזעלשאפטלעכע לעבן אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך איז אין אלגעמיין געווען פארשיידנפארביק, און אויך זייער דינאמיש. עס זענען געווען מחנות, פארטייען, געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס און ארום זיי האבן זיך קאנצענטרירט פארשיידענע גרופן פון דער יידישער געזעלשאפט.

אין א טייל שטעט האט, למשל, די ציוניסטישע באוועגונג ארויפגעלייגט איר חותם און אזוי ארום באווירקט א גרויסע טייל פון דער יידישער באפעלקערונג, ווערענד אין אנדערע ערטער, ספעציעל אין די קלענערע שטעט, האט דאס רעליגיעזע לעבן באאיינפלוסט די ארטיקע יידישע איינוווינער. פארשטייט זיך, אז אין דעם פאל האט געשפילט א גרויסע ראל די פערזאן, וועלכע איז געשטאנען אין שפיץ פון דער רעליגיעזער מחנה און קודם כל דער רב, וועלכער האט באדארפט זיין דער גייסטיקער מורה־דרך פון די אנשי הקהילה.

אין דאבזשין זענען פאר די לעצטע עטלעכע צענדליק יאר געזעסן אויפן כסא־הרבנות גדולי־תורה. דער ערשטער פון זיי איז געווען הרב דוד בר טויב זצ״ל, דער מחבר פון „בנין דוד״ ווען די אלעקסאנדערער חסידים האבן געבעטן — נאך דער פטירה פון אלטן רבין ר׳ יחיאל זצ״ל — ער זאל זיין זיין ממלא מקום. ער איז אבער די בקשה נישט אנטקעגן געקומען.

נאך הרב טויב איז געקומען דער רב זאנאבענד און נאך זיין פטירה איז דער כסא־רבנות א לענגערע צייט נישט געווען באזעצט, נאר ס׳איז אויפגענומען געווארן דער אין דאבזשין געבוירענער דיין, הרב הערץ ז״ל, דער מחבר פון די ספרים מנחת יהודה און יהל־אור.

נאך זיין פטירה איז אנגעקומען הרב בלומבערג, דער לעצטער רב אין דאבזשין.

און טאקע דערפאר, וואס אין דאבזשין זענען געזעסן אויפן כסא־הרבנות גדולי־תורה האט די שטאט געצויגן צו זיך תלמידי חכמים פון די ארומיקע שטעט, און אזוי ארום איז זי געווארן א מקום תורה און חסידות.

דארט, אין דאבזשין זענען געווען חסידים, וועלכע זענען נאך געפארן צום ערשטן גערער רבין, ר׳ יצחק מאיר אלטער, דער „חידושי הרי״ם״. נאך אים זענען די חסידים געפארן צום רבין ר׳ אריה־לייב, דער „שפת־אמת״, (דעם נאמען פון דעם ספר זיינעם טראגט איצט די גערער ישיבה אין ירושלים), און נאך שפעטער — צו זיין זון רבי אברהם־מרדכי, וועלכער האט אגב, עוסק געווען אין בנין הארץ — אויף זיין שטייגער.

אנדערע חסידים זענען עולה געווען צום אלטן ווארקער, ר׳ יצחק קאליש, א געוועזענער תלמיד פון רבין ר׳ בינעם פון פשיסכע. דער ווארקער איז געווען א ליריש־פארבענקטער רבי, וואס האט זיין שטייגער חסידות סומך געווען אויף ריינער מענטשנליבע, וועלכע פירט על פי הכרח צו אהבת־ישראל.

בתי כנסת ובתי התפילה של החסידים

עס זענען געווען אין דאבזשין פאלגענדע בתי תפילה: א) די גרויסע שוהל, ב) דער בית המדרש, ג) דאס גרויסע שטיבעל, ד) דאס קליינע גערער שטיבל, ה) דאס אלעקסאנדערער שטיבל און ו) דאס אטוואצקער שטיבל.

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה איז אין דאבזשין אויך געווען א ישיבה, די תלמידים זענען געווען פון דאבזשין און אויך פון די ארומיקע שטעט: ריפין, שעפס, ליפנא, לוביטש. די פרעמדע ישיבה בחורים האבן געגעסן „טעג״ ביי די דאבזשינער בעלי בתים. די דערעפנונג פון דער ישיבה איז געווען זייער אימפאזאנט, און די התחלה איז געווען מיט 11 תלמידים. די ישיבה האט געהייסן „יבנה״, איינער פון די רעדנער וואס האט באגריסט האט צווישן אנדערע געזאגט, דאס דער נאמען „יבנה״ איז מרמז אויף „י״א בחורים נתקדשו היום״, די ר״ת פון „יבנה״. ווי מיר האבן געהערט איז פאר דער ערשטער וועלט מלחמה געווען א גרויסע ישיבה אין דאבזשין, (פרטים וועגן די ישיבה קען מען זיך דערקונדיקן ביי די עלטערע מענטשן פון דאבזשין ווי: ר׳ יעקב ווזשאס און יחיאל ביעלאוווסקי אין ישראל). א שיינע גרויסע ישיבה „יסודי התורה״ מיט מערערע כיתות, אין איר אייגענעם בנין און דארט האט מען געלערנט אויך לימודי חול. עס איז אויך געווען א יידישע פאלקס־שולע אין איר אייגענעם בנין ווו אנשטאט שבת האט מען געלערנט זונטיק, די „יסודי התורה״ ישיבה איז געגריינדעט געווארן באלד נאך דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען דער „תפארת שמואל״ איז געווען אין

דאבזשין אין א זומער וווינונג; אויף זיין איניציאטיוו איז געשאפן געווארן געלט דורך זיינע 2 חסידים, די ברידער ה' מענדל ור' אברהם הירש קאהן הי"ד. דער לעצטער מנהל פון דער „יסודי התורה" איז געוועז ר' יחיאל מאיר גוטמארגן הי"ד און זיין פרוי הי"ד איז געווען די לייטערין פון דער שיינער גרויסער מיידל שולע „בית יעקב" מיט מערערע קלאסן וואס איז אויך געווען אין דאבזשין.

אין דער געגנט פון דאבזשין זענען געווען מערערע יידישע גוט באזיצער און אין איינעם פון זיי איז אויך געווען א הכשרה פלאץ פאר די חלוצים וואס האבן עולה געווען לארצנו הקדושה. דער בעל־הבית פון גוט איז געווען ר' יצחק יעקב שמיגע, אן איבערגעגעבענער אלעקסאנדערער חסיד. עס איז דא כדאי צו באמערקן, ווי ער פלעגט זיך נוהג זיין מיט זיין עשירות: יעדעס יאר, גלייך נאך די ימים טובים, פלעגן זיינע פורן מיט קארטאפל, תבואה און האלץ צום הייצן גאנץ שטיל אריינפארן קיין דאבזשין און דארט פלעגט מען דאס פארטיילן צו די נויטבאדערפטיקע. פון זיין משפחה איז געבליבן לעבן זיין טאכטער געניא, וועלכע וווינט איצט מיט איר מאן, יחיאל לאפאטע, און קינדער, אין ארגענטינע.

ווי מיר זעען איז דאבזשין געווען א שטאט פון מוסדות תורה וחסד, און דאס צו לייטען האבן געמוזט זיין געהעריקע עוסקים בצרכי ציבור באמונה, און מיר זעען עס פאר אונדז אלס חוב ווי ווייט אונדזער זכרון וועט אונדז דינען צו דערמאנען אט די מענטשן און זיי באצייכנען, ווייל מיט זייער עסקנות האבן זיי אונדזער שטאט דאבזשין געשטעלט אויף א הויכן מצב רוחני.

אין די גרויסע שוהל, וואס איז געשטאנען אין עק שטאט, האט מען געדאווענט יעדן טאג בהשכמה, שבתים און ימים טובים איז זי געווען איבערפולט. גבאי פון די שוהל איז געווען ר' בנימין יוסף (יוסף בנימין) גאנשער. דער חזן פון דער שוהל איז געווען הר' דיאלאפ וועלכער איז גלייכצייטיק אויך געווען א שוחט. אויסער ר' בנימין יוסף זענען געווען נאך 2 שוחטים: ר' נתנאל סאכאטשעווסקי הי"ד פון טשעכאטשינעק, דער איידעם פון פריערדיקן שוחט, ר' יעקב ראזענטאל ז"ל, און ר' מענדל גארפינקל הי"ד, דער זון פון ר' יצחק מאיר גארפינקל ז"ל.

אין בית המדרש — וואס איז געשטאנען נישט ווייט פון דער מקוה און די בוינע האבן יעדן טאג געדאווענט מערערע מניינים. גבאי פון בית המדרש איז געווען ה' פרייליך (שניידער). אין שוהל און

אין בית המדרש האט מען נאר געדאוונט, דאקעגן אין די חסידים־שטיבלעך האט מען נישט נאר געדאוונט טעגלעך, נאר אויך געלערנט. דאס איז געווען מקום תורה און דארט האט זיך אנטוויקלט א גרויסע אקטיוויטעט פון לימוד התורה, ווייל פיל מתפללים זענען געווען גרויסע תלמידי חכמים, און מען האט איינגעארדנט טעגלעכע שיעורים און טיף געלערנט פארשיידענע מסכתות, דארונטער אויך דעם „דף היומי". גבאי פון די גרויסע גערער שטיבל איז געווען ר' הלל עובדיה גאלדבראך הי"ד. די תלמידי חכמים וואס האבן טייל־ווייז געזאגט די שיעורים זענען געווען: ר' יעקב שו"ב ראזענטאל ז"ל, ר' אלי יוסף דזשאלדאוו ז"ל. (זיין זון, הרב שלמה דזשאלדאוו, לעבט אין פראנקפורט און איז דארט א שוחט); ר' איטשע מאיר גארפינקל ז"ל, ר' הערש בער בערמאן הי"ד, ר' מאיר הענעך טייטעל־בוים הי"ד, און אנדערע. בעל קריאה איז געווען ר' ישראל אשר ווזשאס ז"ל, און נאך זיין טויט — ר' יעקב העניך דראטווע הי"ד. די בעלי תפילות ימים נוראים זענען געווען: בעלי מוסף — דער שוחט ר' יעקב ראזענטאל ז"ל, שפעטער ר' אברהם פלוסבערג נ"י, און צו לעצט ר' ישראל מילער הי"ד. בעלי שחרית זענען געווען: ה' אברהם יצחק האלץ ז"ל (געשטארבן אין אמעריקע). אויפגערופן צום ספר האט ר' אלי פלוסבערג הי"ד (זיין זון, ר' ברוך מענדל נ"י געפינט זיך אין ישראל מיט זיין פרוי העניע, די טאכטער פון ר' חיים יאנואר הי"ד).

דרך אגב איז כדאי דא צו באמערקן דעם זעלטענעם זכרון פון ר' אלי פלוסבערג הי"ד: אין די גרויסע גערער שטיבל האבן געדאוונט יעדן שבת ארום 8 מנינים, און ער האט געדענקט די יארצייטן פון יעדן איינעם. און ביים אויפרופן צום ספר האט ער געוווּסט ווער עס איז מחויב עולה צו זיין, ד"ה ווער עס האט יארצייט די קומענדיקע וואך. ווען איך האב געהאט דעם ערשטן יארצייט נאך אבי מורי המנוח ז"ל, ד' תמוז תרפ"ה, האט ער מיר דעמאלט געזאגט, דאס מיין יארצייט וועט קיין מאל נישט אויספאלן שבת, דינסטיק אדער דאנערשטיק. אין די קליינע גערער שטיבל איז געווען גבאי און בעל קורא ר' שאול פראגער הי"ד (זיין זון, נחום [נארבערט] פראגער, וואס האט מיט 50 יאר צוריק אויסגעוואנדערט פון דאבזשין קיין דייטשלאנד, האט ביז מיט א האלב יאר צוריק געלעבט אין האנאווער, ווו ער איז געווען ראש הקהל, חזן און בעל קריאה).

די מתפללים פון גערער שטיבל האבן נישט בלויז עוסק געווען

בתורה וחסידות נאר אויך אין געזעלשאפטלעך־פאליטיש לעבן האבן זיי ארויסגעוויזן זייער אקטיוויטעט. אזוי למשל, איז געווען דער חשובער עסקן ר' יחיאל מאיר גוטמארגן הי"ד דירעקטאר פון דער אגודה באנק, מנהל פון יסודי התורה און פארזיצער פון אגודת ישראל. די בחורים פון שטיבל האבן זיך ארגאניזירט אין די „צעירי אגודת ישראל" און דארט האבן זיי אנטוויקלט א לעבהאפטע טעטיקייט. זייער סעקרעטאר איז געווען הבחור ישראל מאיר פיעכאטקע הי"ד, און אין קאמיטעט זענען געווען די בחורים: ברוך גאלדפינגער, מענדל לעווקאוויטש, זלמן יענדשיעוויטש, משה איטשע מילער און אנדערע.

אין אלקסאנדערער שטיבל איז געווען גבאי ר' יעקב יהושע קופלער הי"ד, און צווישן די מתפללים האבן ספעציעל בולט געווען ר' יהושע חיים מינסקי שו"ב ז"ל, (ער איז נפטר געווארן אין ירושלים, וווּ ער האט לעצטנס געוווינט); ר' זלמן חסיד ז"ל ראזענוואקס, ר' ליבל ליפשטאדט (פון זיין משפחה איז געבליבן די טאכטער מאניא, וועלכע וווינט אין אמעריקע מיט איר מאן באלעק זיידנער פון ליפנא און זייער קינד); ר' חיים יאנואר הי"ד. א זייער אן אינטערעסאנטע געשטאלט און גרויסער תלמיד חכם איז געווען ר' מאיר קאהן ז"ל, וועלכער האט אנגעהויבן זיין חסידות ביים יונגן ווורקער רבין זצוק"ל און געענדיקט ביים „ישמח ישראל" זצוק"ל. נישט געקוקט אויף דעם וואס ער איז תמיד געזעסן און געלערנט, און ממש לא פסק פומיה מגירסא, האט ער דערצויגן זיינע 2 זין צו זיין געשעפט אונטערן נאמען: **מאיר קאהן און זין.** עס איז כדאי צו באמערקן, אז דער „ישמח ישראל" האט אויף אים געזאגט דאס ער איז קלאר און ווייס דעם גאנצן „מגן אברהם" בעל פה. זיין זון ר' מענדל קאהן הי"ד, וועלכער איז געווען באקאנט אין דער חסידישער וועלט אלס ר' מענדל דאבזשינסקער איז אויך געווען א גרויסע פערזענליכקייט. ער האט ממש מקיים געווען „יהי ביתך פתוח לרווחה", און ער האט זוכה געווען צו תורה וגדולה במקום אחד — האט זיין געשעפט ברייט אנטוויקלט, דאך האט ער אויך דעם „והגית בו יומם ולילה" נישט פארנאכלעסיקט. ער האט אויך אַ גרויסן אנטייל גענומען אין געזעלשאפטלעכע ארבעט: ער איז געווען פרנס אין דער קהילה, לאווניק אין געריכט און גלייכצייטיק לאווניק אין שטאט־ראט. זיין געשטאלט און הדרת פנים האט ארויסגערופן גרויס דרך ארץ, אפילו ביי די גויים. פון זיין משפחה

זענען געבליבן לעבן נאר 2 זין, יחזקאל און יעקב קאהן, וועלכע וווינען היינט אין ישראל. דער איידעם פון ר׳ מענדל קאהן, רבינער נתן זאנגער האט אויסגעטרונקען דעם ביטערן כוס ביז צום סוף. ער האט פארלוירן זיין פרוי נענטשע מיט די 2 זין, יצחק דב און מאיר הי״ד.

זיין ברודער אברהם הערש קאהן ז״ל איז נישט קוקנדיק אויף זיינע אייראפעאישע קליידונג און זיינע גרויסע פארבינדונגען אין דער האנדלס וועלט אויף א קאלאסאלן מאסשטאב געווען א הייסער און איבערגעגעבענער אלעקסאנדערער חסיד; ער האט קיין מאל נישט אויסגעמיטן צו באגלייטן די אדמו״רים פון אלעקסאנדער בשעת זיי זענען געפארן אויף קור אין אויסלאנד. אין די יארן 1924—25 האט אים די „אגודת ישראל״ נאמינירט אלס קאנדידאט צום פוילישן פארלאמענט. זיין ערשטע ישראל רייזע האט ער געמאכט אין יאר 1925 און דארט גלייך געגרינדעט אן אקציען געזעלשאפט אויף צו בויען א גרויסע ציגעלניע, און האט זוכה געווען, צו עולה זיין נאך פאר דעם חורבן מיט א טייל פון זיין פאמיליע.

זייער אינטערעסאנטע געשטאלטן זענען אויך געווען די אלעק־סאנדערער חסידים ר׳ יהושע מאיר וואלדענבערג הי״ד, דער ראש הקהל פון דער יידישער געמיינדע אין דאבזשין, און דער מוהל ר׳ שמואל משה רוינע הי״ד, וועלכע האבן פארנומען א בכבודיקן פלאץ אין דער יידישער געזעלשאפט און מיט ווירדע פארטיידיקט דעם יידישן כבוד. א זון פון ר׳ זלמן חסיד ראזענוואקס ז״ל געפינט זיך אין ישראל, דאס איז ר׳ יהודה ראזענוואקס וועלכער וווינט אין חולון, א איידעם פון ר׳ הערש בער בערמאן הי״ד געפינט זיך אויך אין ישראל, דאס איז ר׳ יעקב יחיאל ביעלאווסקי אין תל־אביב.

סעפטעמבער 1939. די דייטשע חיילות זענען אריבער די גרע־נעץ. די פוילישע הימלען זענען באדעקט געווארן מיט היטלער עראַ־פלאנען, וועלכע האבן געזייט טויט און פארניכטונג. די ערשטע קרבנות זענען געווען די יידן ביי דער דייטש־פוילישער גרענעץ.

שוין באלד נאך דער אקופאציע, ראש השנה, איז א טייל פון דער יידישער באפעלקערונג אין דאבזשין געכאפט און אוועקגעשיקט געווארן קיין דייטשלאנד, און סוכות זענען צונויפגעזאמלט געווארן 40 אנגעזעענע משפחות פון די איבערגעבליבענע און אויך זיי האבן די רוצחים ארויסגעשיקט פון שטאט. נאך דעם איז אין פלוג שטילער

געווארן. דאס יידישע לעבן האט זיך צו ביסלעך צוריק סטאביליזירט. אבער ניין, באלד נאך דעם, דעם 11טן נאוועמבער, האבן זיך אין שטאט באוויזן 200 געסטאפא־לייט, זיך פארזאמלט אויפן מארק־פלאץ מיט אנגעלאדן געווער. דער לאנדעס־ראט האט גערופן צו זיך דעם פרעזעס פון דער יידישער קהילה, און האט באפעלט, אז די גאנצע יידישע באפעלקערונג זאל גלייך פארלאזן די שטאט. צווישן די יידן איז אנטשטאנען א בהלה און בכדי אפצורופן די גזירה רעה איז

א גרופע ייִדן ארויס אין שטאט, געגאנגען פון שטוב צו שטוב און צענויפגעזאמלט געלט, זילבערנע לייכטער, חתונה פינגערלעך און אנדערע ווערט זאכן, דאס אלץ אוועקגעטראגן אין געסטאפא. די היטלער־מערדער האבן דאס גערן צוגענומען, אבער דאס אלץ האט נישט פארמיטן דעם גירוש דאבזשין. אין עטלעכע טעג שפעטער איז די שטאט געבליבן יידן־ריין.

די דאבזשינער יידישע באפעלקערונג האט מיטגעטיילט דעם ביטערן גורל פון גאנצן פוילישן יידנטום.

זאל אט די באשיידענע רשימה דינען אלס מצבה אויף די צעזייטע קברים פון די גדולי־התורה, זייערע תלמידים, די געזעל־שאפטלעכע טוער און די גאנצע יידישע באפעלקערונג.

געווען א יידיש צאפלדיקע שטעטל דאבזשין און זי איז... מער נישטא.

שרה גראנער-קראנץ

אינסטיטוציעס און פארטייען אין דאבזשין

א הארציק גוט שטעטל. גוטע מענטשן מיט גוטע הערצער, איבערגעגעבן איינער דעם צווייטן בלב ובנפש. קיין מאל קיין קנאה נישט געוווסט, פארגונען איינער דעם צווייטן. קעגנזייטיקע הילף איז געווען איינע פון די שענסטע מידות אין שטעטל. יעדער איז געווען צופרידן אויב ער האט געקענט דעם צווייטן א טובה טאן. צייטונגען, צום ביישפיל, זענען געווען נאר ביי געציילטע מענטשן אין שטעטל, אבער יעדער וואס האט זיי נישט געהאט האט זיי געקענט לעזןביים צווייטן אין שטוב, אפילו ביי א גלעזל טיי און פארבייסן מיט א שטיקל קוכן.

קיין גרויסע למדנים זענען אין שטעטל נישט געווען, אבער דער דור נאך דער ערשטער וועלט מלחמה האט געזוכט פארשיידענע מעגלעכקייטן צו פארפאלקאמען זיך אין מיטעלע און העכערע ביל־דונג. אין שטעטל איז געווען א ביבליאטעק וועלכע איז געווען איר וויכטיקסטע קולטורעלע אינסטיטוציע. די ביבליאטעק איז געגרינדעט געווארן און האט עקזיסטירט אין געהיים פון דער צייט פון דער צארישער מאכט ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה אין 1914, און נאר אונטער דער דייטשער אקופאציע איז זי לעגאליזירט געווארן. אין דער ביבליאטעק זענען געווען טויזנטער בענדער בעלעטריסטיק און וויסענשאפטלעכע ביכער. פיל לעזער פלעגןווארטן מיט אומגע־דולד אויף דעם צווייטן טייל פון א ראמאן נאך דעם ווי זיי האבן געענ־דיקט דעם ערשטן טייל און דער צווייטער איז נאך געווען ביי אימעצן אנדערש. בכלל איז געווען גרויס דער דורשט נאך קולטור ביי די ארבעטער יוגנט וועלכע האט געשטרעבט צו אויסברייטערן אירע ידי־עות און האריזאנט אין פארשיידענע ריכטונגען כדי צו קענען נעמען אנטייל אין דיסקוסיעס אדער וויסענשאפטלעכע שמועסן וועלכע זענען אפט פארגעקומען אין דער ביבליאטעק אדער אין די ארבעטער קלובן. די חברים פון אט די קלובן האבן זיך שטארק אינטערעסירט אין די דיסקוסיעס און שמועסן און דער קרייז פון די אנטיילנעמער און צוהערערס האט זיך כסדר אויסגעברייטערט.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה האט זיך די אלגעמיינע לאגע אין שטעטל פארערגערט. די דייטשן — וועלכע

זענען נאך דעמאלט נישט געווען אזוי אכזריותדיק, האבן זיך דאך נישט גוט באצויגן צו די באפעלקערונג. זיי האבן גענומען מענער אויף צוואנגס ארבעט און זיי אוועקגעשיקט אין ווייטע געגענטן, און די זארג פאר פרנסה — אויסהאלטן די פרוי מיט קינדער — איז געפאלן צו לאסט דעם שטעטל, וועלכע איז נאטירלעך, ווי אין מלחמה צייט, געווען אין א שווערע עקאנאמישע לאגע. אמת, קיינער איז נישט געשטארבן, חלילה, פון הונגער אבער די אונטערדריקונגס טענדענץ פון דער דייטשער מאכט קעגן די יידן האט געווארפן א מורא אויף דאס שטעטל, וועלכע האט זיך געלאזט פילן אין טאג טעגלעכן לעבן.

דער באוווסטער גירוש אין 1914, דער ערשטער יאר פון דער וועלט מלחמה, וועלכער איז געווען באגלייט מיט ערנסטע דראונגען פון א טאטאלן מארד, האט פיזיש, מאראליש, און עקא־נאמיש, צובראכן די יידישע באפעלקערונג וועלכע האט אויך אן דעם שטארק געפילט דעם שווערן דרוק פון דער דייטשער אקופאציע. מיר האבן דאן איבערגעלעבט עטלעכע שווערע מאנאטן דערוויטערט פון דער היים און אין שווערע עקאנאמישע באדינגונגען. ערשט נאך דעם ווי די ערשטע „חלוצים" האבן זיך אומגעקערט און האבן אונדז פארזיכערט די רואיקייט, האט זיך אנגעפאנגען די מאסן באוועגונג צוריק א היים. אין א קורצע צייט האט זיך דאס שטעטל אומגע־קערט מער אדער ווייניקער צו איר נארמאלן שטאנד אין לעבן.

דאבזשין איז געווען געבענטשט מיט פארטייען, די גרעסטע און שטארקסטע פון וועלכע איז געווען די ציוניסטישע פארטיי, וועלכע האט נאך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה דעלעגירט ר' פייביש כיפקא אלס איר אויסדערוויילטער פארשטייער צום קאנגרעס. אויך אנדערע פארטייען האבן אנגעפירט א לעבהאפטע טעטיקייט, און צווישן זיי די פועלי־ציון, וועלכע האבן אויך געהאט א יוגנט ארגאניזאציע, „באראכאוו". א מער באגרענעצטע טעטיקייט האט אנגעפירט דער „בונד". שותפותדיק צו אלע פארטייען איז געווען די אויפגאבע צו שאפן א באוווסטזיניקע יוגנט, יעדער איינער לויט איר אידעע און אכטונג פון איר פארטיי.

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה האט זיך אנגעפאנגען א שטארקע באוועגונג, בעסער געזאגט, א דראנג פאר עמיגראציע. א טייל פון די יוגנט און אויך גאנצע משפחות וועלכע האבן שוין אין אנפאנג פון פוילישן רעזשים איינגעזען די שוועריקייטן פון פרנסה

אונטער דעם רעזשים האבן געזוכט א מעגלעכקייט צו פארלאזן דאס קליינע שטעטל. דער איינגעווארצלטער פוילישער אנטיסעמיטיזם האט אנגעפאנגען ארויסווייזן מער און מער שנאה צו די יידן און וועלכע האט זיך אויסגעדריקט אין אן אלגעמיינעם באיקאט, וועלכער האט געגזלט ביי צענדליקע משפחות זייער עקזיסטענץ.

איינע פון די איז געווען מיין משפחה. וועלכע האט געפילט אז זי פארלירט דעם באדן פון אונטער אירע פיס. ביי די ערשטע געלעגנהייט וואס מיר האבן געהאט האבן מיר פארלאזן דאס שטעטל אויפן וועג קיין אמעריקע. צוזאמען מיט אונדז זענען ארויס פון שטעטל עטלעכע משפחות, צווישן זיי שלעזינגער, פלאטניארזש' און אנדערע.

אזוי האט זיך פארענדיקט דער דאבזשין פעריאד אין מיין לעבן. איך האב פארלאזן דאבזשין מיט א שווערער הארץ און האב פארגאסן פיל טרערן איבערלאזנדיק דארט מיינע טייערסטע פריינט און חברים, דאס שטעטל וועלכע איז מיר געווען ליב און טייער, דאס שטעטל וועלכע איך האב שוין קיין מאל מער נישט געזען, און פון וועלכער דער צייכן פון יידישן וועזן איז אפגעמעקט געווארן אויף אייביק.

זאלן די שורות זיין אן אנדענק אויף די חורבות פון אמאליקן דאבזשין.

די „שמנה וסלתו" פון די דאבזשינער יוגנט
אין צענטער — מענדעל זאנאבענד

טשארלס ל. גראנער, ניו־יארק

פארזארגערס אין דער קהלה

זכרונות פון אריבער פופציק יאר פירן מיך צוריק קיין דאבזשין, און עס מישן זיך אויף היסטארישע בלעטלעך פון דער אמאליקער קהלה מיט אירע פארזארגערס.

די אנגעזעענסטע דאזארעס (פרנסים) אין שטעטל צו יענער צייט זענען געווען ר׳ פייביש ליפקא און ר׳ חנינא סנדר גראנער. אזוי ווי דער ערשטער איז געווען זייער א רייכער ייד מיט א סך געשעפטן און דעריבער אויך געווען זייער פארנומען, איז די גאנצע ארבעט אין דער קהלה געפאלן אויף ר׳ חנינא סנדר, וועלכער איז געווען, פאר־קערט, פריי פון געשעפטן. ער האט נישט געהאט קיין דאגות פרנסה, ווייל ער האט געהאט זייער א סך דירה געלט פון די עטלעכע הייזער וואס ער האט פארמאגט.

ער איז נישט געווען קיין חסיד און פלעגט דאווענען אין שוהל, ווו ער איז יעדן שבת ביי קריאת התורה געשטאנען אויף דער בימה און פארטיילט עליות די מתפללים נאך א געוויסן סדר, און ווי ער האט פארשטאנען. ער איז נישט געווען באאיינפלוסט פון קיינעם און אזוי האט ער יארן לאנג געפירט זיין מלוכה אין דער שוהל אן וועלכע ס׳איז שטרייטן אדער מחלוקת, ווייל ער האט געהאט אויף זיין זייט די פולע סימפאטיע פון די מתפללים.

דער הילצערנער פלויט ארום דעם בית הקברות האט יארן לאנג געדינט פאר די פוילישע באפעלקערונג אלס הייצמאטעריאל אויף צו ווארעמען זייערע וואוינונגען, און אין משך פון יארן איז ער כמעט איינגאנצן צושלעפט געווארן. און בהמות האבן דארט געגעסן די גראז ארום די קברים. די יידן פון שטעטל האבן אין דעם געזען א חרפה פאר די מתים און האבן געפאדערט פון די דאזארעס אין דער קהלה צו מאכן א סוף צו דעם טרויעריקן מצב. א דאנק דער איניציאטיוו פון ר׳ חנינא סנדר גראנער איז געגרינדעט געווארן א פאנד צו אויפ־שטעלן א נייעם צוים ארום בית הקברות, א מויער פון ציגל. ער פלעגט יעדן טאג — אין פארלויף פון א גאנץ יאר — באלד נאך

דעם דאווגען — אוועקגיין צום בית הקברות און אכטונג געבן אויף דער ארבעט, אז זי זאל אויסגעפירט ווערן אין ארדנונג. ביי דער געלעגנהייט איז אויך צוגעבויט געווארן א דורכגאנגס צימער פאר דעם צדוק הדין און א וואינונג פאר דעם שומר פון בית הקברות.

נאך פיל אנדערע נוצליכע זאכן האט ר׳ חנינא סנדר גראנער געשאפן אין שטעטל. אויף די עלטערע יארן, ווען ער האט שוין נישט געקענט זיין טעטיק האט אים זיין זון, יעקב לייב גראנער, פאר־טראטן. יעקב לייב איז שוין געווען מער פארגעשריטן. ער איז געווען א מעל סוחר, באקאנט אין די סוחרישע קרייזן און האט צוגעשטעלט מעל צו דעם גרעסטן טייל בעקערייען אין שטאט. אויך ער איז געווען איבערגעגעבן — אזוי ווי זיין פאטער אין זיין צייט — צו די קהלה. מיט זיין טיכטיקע הילף איז געגרינדעט געווארן די חברה קדישא אן דער שפיץ פון וועלכער איז געשטאנען ר׳ אליהו שיינבארט, א באוווסטער סוחר וועלכער האט עקספאר־טירט תבואה קיין דייטשלאנד. דער הויפט גבאי איז געווען, הערשקע ר׳ וואלפס. זיין פאמיליע נאמען איז געווען לאנדא אבער אונטער דעם נאמען האט אים קיינער נישט געקאט. (צו יענער צייט זענען געווען אין שטעטל א סך בעלי־בתים וואס מ׳האט זיי געקאנט מיט צונעמענישן אבער זייערע ריכטיקע נעמען האבן נישט פיל געוווּסט).

ר׳ יעקב לייב גראנער האט געהאלפן גרינדן די אינסטיטוציע „הכנסת כלה" וועלכע האט געהאלפן זייער פיל פאמיליעס אין שטעטל חתונה מאכן זייערע ארעמע מיידלעך. דער פארזיצענדער איז געווען ר׳ יעקב קירזשנער, און דער צווייטער גבאי איז געווען ר׳ לייב שלאכטער, א פיינער באשיידענער בעל הבית אין שטעטל. די מיטגלידער זענען געווען צדוק הערש צידקעוויטש, שלמה אליה פלאצקער, אברהם מענדל שעפער, טוביה וואלף פיעניעק, יצחק קאהן, און שמעון גראנער וועלכער איז אויך געווען א בעל־קורא, וועלכער האט געלייענט די תורה אין פאלוש ביים אריינגאנג אין דער גרויסער שוהל.

ביי דער שוהל האט עקזיסטירט א פאראיין וועלכער האט געהייסן „חברה בחורים". אין דעם פאראיין זענען געווען ארגאניזירט פאכלייט ווי, שוסטערס, שניידערס, סטאלארעס, און אנדערע. זייער אויפגאבע איז געווען צו באזארגן ארימעלייט אין שטעטל מיט באהייצונג אויף ווינטער. אין א געוויסער מאס האבן זיי אויך

געזארגט פאר עסן פאר די וואנדערענדע ארימעלייט. ס'איז כדאי צו באמערקן אז קיין איין דאבזשינער ארעמאן האט דאס שטעטל נישט פארלאזט אויף צו געפינען זיין ברויט ערגעץ אנדערש ווו. מיט דאס נויטיקסטע האט אים דאס שטעטל פארזארגט. דורות האבן געוווּסט צו דערציילן די גוטהארציקייט פון די דאבזשינער יידן וועלכע איז נישט אויסגעלאשן געווארן ביז דעם היינטיקן טאג.

שמעון יוסף פלאטניארז', צ'יקאגא, ביי זיין רעדע' בשעת א קבלת פנים אין תל־אביב

יעקב גורני

די גרינדונג פון „בונד" אין דאבזשין

אין יאר 1916, אין ברען פון דער ערשטער וועלט מלחמה, איז ביי א גרופע חברים ארויפגעשווומען דער געדאנק צו ארגאניזירן אין דאבזשין די בונד פארטיי. דער חבר הערש אשר גוטליב — וועלכער איז געווען באוווסט מיט זיינע סאציאליסטישע אנשויאונגען — האט זיך געווענדט צו מיר מיט א פארשלאג — צו אנטייל נעמען אין לייגן דעם גרונדשטיין פון דער בונד פארטיי אין דאבזשין. מיין ענטפער איז געווען א פאזיטיווער און באלד נאך דעם האבן מיר אנגעפאנגען, קאנספיראטיוו נאטירלעך, צו פארשטענדיקן זיך מיט חברים וועמענס אנשויאונגען זענען אונדז געווען באקאנט און זיי גערופן אויף א פארזאמלונג. דער פלאץ פון דער פארזאמלונג איז געווען ביי קאלינאווסקין אין הויז. אין א קליין שטיבל אויפן בוידעם וועלכע איז געווען דאס קאוואליערן צימער פון הערש אשרן איז געשטאנען א קאסטן און א קליין אייזערנע בעטל מיט א שטרוי זאק, א באנק און א קליין שטולכל. דאס בערך איז געווען די מעבלירונג פון צימער.

צו דער פארזאמלונג זענען געקומען די פאלגענדע חברים: 1) יחיאל זיסהויף, 2) יחיאל קרוליק, 3) חיים דוד בראון, 4) מאיר מענדעלסאן, 5) בנימין איסר נאוואלסקי, 6) פישל ברוך סמוזשיק, און 7) משה גאלאמב.

אזוי ווי אלעס איז געטאן געווארן אין סוד און קאנספיראטיוו האבן מיר אויך געמוזט זארגן דערפאר אז קיינער פון די שכנים זאל אונדז נישט באמערקן בשעת דעם אריינגאנג אין צימערל. און דווקא דאס איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. מיר האבן געמוזט קריכן אויף א לייטער איבער א צווייטן בוידעם און אין אזא וועג זענען מיר איינציקווייז דערגאנגען צום צימערל. נאך דעם ווי מיר האבן פארהאנגען דעם קליינעם פענצטערל מיט א קאלדרע האט זיך הערש אשר אריבערגעבויגן איבער דאס בעטל, ארויסגע־

שלעפט פון שטרוי זאק א פראקלאמאציע און, בדחילו ורחימו, איר פארגעלעזן לאנגזאם, ווארט ביי ווארט. מיר האבן זיך גוט צוגע־הערט. און א חוץ דעם האט נאך הערש אשר צוגעגעבן זיינע אייגענע ערקלערונגען.

גלייך אויפן ארט איז דערוויילט געווארן א קאמיטעט, מיט הערש אשר גאטליב פארזיצענדער, יחיאל זיסהאלץ, סעקרעטאר, און יעקב גורני, ארגאניזאציע און ווירטשאפט.

פארשטייט זיך אז מיר האבן גלייך אנגעפאנגען ווירקן אין דער ריכטונג פון באקומען א געוויסע השפעה אין די קולטורעלע שטאטישע אינסטיטוציעס. בעיקר אין דער ביבליאטעק. איך וויל באצייכענען אז אין א קורצער צייט איז דער בונד געווארן אן ערנס־טער כוח. די צאל חברים האט זיך פארגרעסערט, און בשעת פולין האט באקומען איר זעלבסשטענדיקייט האט זיך דער בונד לעגא ליזירט און געפירט א העפטיקע טעטיקייט צו אנטוויקלען די ארימע מאסן אין שטעטל און זיי געגעבן עלעמענטארע בילדונג און שטיצע אויפן סאציאלן געביט. דאס איז געווען דער בונד וועלכער האט געשאפן די ערשטע דראמאטישע גרופע און אפט געגעבן פארשטע־לונגען פון יידישע קלאסישע דראמאטורגן.

די טעטיקייט פון בונד האט זיך געלאזט גוט באמערקן און איז געווען א ברכה פאר די ארימע מאסן אין שטעטל.

גאלדע טינכקי מ׳ט אירע קינדער

יעקב ווז'אס

דער קאמף פאר בילדונג אין שטעטל

(זכרונות)

אין די פאלגענדע שורות וויל איך באשרייבן א טייל פון מיין יוגנט פארגאנגענהייט אין דאבזשין, עפיזאדן און געשעענישן, פאקטן און איבערלעבונגען וועלכע האבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון.

זיינערצייט האבן מיר געגרינדעט אין דאבזשין א פאראיין, „תפארת־בחורים", וועלכער האט זיך פארנומען בעיקר מיט רעליגיעזע טעטיקייט. איך דערמאן זיך אין די גראנדיאזע פייערונג בשעת דעם סיום פון א ספר־תורה אין הויז פון ר' יצחק ליכטענפעלד. די הויפט מחותנים פון דער פייערונג זענען געווען עזריאל אליה ליכטענפעלד, דניאל מילער, אברהם יעקב ראזענוואקס, די ברידער פאגעל און דער שרייבער פון די דאזיקע שורות.

מיטן פארענדיקן דאס לעצטע אות אין ספר זענען מיר אוועק צו דער שוהל ווו עס האבן זיך שוין פארזאמלט הונדערטער יידן. דער כאר מיט אן ארקעסטער האבן געעפנט די פייערונג מיט „הללויה", דער עולם האט מיטגעזונגען, מען האט געטרונקען „לחיים", פארביסן מיט לעקעך, און דערנאך זיך אוועקגעלאזן אין א פרייליכן טאנץ אזוי ווי אומעטום ביי יידן.

עטלעכע יאר שפעטער האבן מיר געגרינדעט אן אנדער פאראיין, פאר סאציאלע הילף, וועמענס אויפגאבע עס איז געווען צו אונטער־שטיצן נויטבאדערפטיקע אין שטעטל. מיר האבן צונויפגעשטעלט א רשימה פון א 200 בעלי־בתים, וועלכע זענען באשטייערט געווארן מיט א חודשלעכן אפצאל אין דער הויך פון 25 קאפיקעס און מיר, די חברים פון פאראיין, האבן דעם אפצאל איינקאסירט יעדן חודש. פאר דעם געלט האבן מיר געקויפט קארטאפל און קוילן צום הייצן. יעדע נויטבאדערפטיקע משפחה האט באקומען א חודשלעכע צוטיי־לונג פון 50 ק"ג קארטאפל און 50 ק"ג קוילן אין די ווינטער חדשים. פארשטייט זיך אז אט די אונטערשטיצונג האט ווייט נישט געלייזט די פראגע פון דער אלגמיינער סאציאלע לאגע, אבער אין א געוויסע

מאס האבן אויך געזארגט עסק־
נים און נשים צדקניות צו משלים
זיין די אויפגאבע.

אליעזר זאקליקאווסקי ז״ל

אין אנפאנג פון צוואנציקסטן
יארהונדערט האט דער דורשט
פאר קולטור באוויגן א גרופע בחו־
רים, צווישן זיי עזריאל זאקס,
שלמה הארטבראַט, שמואל פרום,
אברהם צודקעוויץ, חיים וולף ראַ־
פאפארט און דער שרייבער פון די
שורות צו אינטערעסירן זיך און
שאפן די מעגלעכקייט פאר דער
גרינדונג פון א ביבליאטעק אין
דאבזשין. צו יענער צייט איז דאס
נישט געווען פון די לייכטע זאכן.
דער רוסישער רעזשים האט אויסגעמיטן ווי ווייט מעגלעך דאס
פארשפריטן בילדונג און קולטור אין די נישט רוסישע פראווינצן פון
דער גרויסער אימפעריע, בפרט נאך אין דער פארם פון א לעגאלע
ביבליאטעק. טראץ דעם וואס יעדער פון אונדז האט פארמאגט א צאל
ביכער, וועלכע מיר פלעגן אויסטוישן צווישן זיך, האט עס נישט
אפגעשוואכט דעם שטארקן ווונטש צו באקענען זיך מיט מאדערנע
ליטעראטור, הויפטזעכלעך פון די יידישע קלאסיקער וועלכע זענען
צו יענער צייט ערשינען. איך אליין בין געווען א חבר אין די ליפנער
ביבליאטעק און שמואל פרום אין די שעפסער, אבער נישט אלע מאל
איז אונדז געלונגען צו באקומען דעם געוווּנטשטן בוך. עס איז דעריבער
געווען נאטירלעך און פארשטענדלעך די שטרעבונג פון די יוגנט,
צו לעגאליזירן א ביבליאטעק אין דאבזשין.

די ערשטע ביטע אין נאמען פון עזריאל זאקס איז איבערגעשיקט
געווארן צום פלאצקער גובערנאטאר וועלכער האט — ווי מיר האבן
זיך שפעטער דערוווּסט — געשיקט אן אויספארשונג קאמיסיע פון
געהיים פאליציי, אבער דער רעזולטאט איז געווען א פאלשטענדיקער
אפזאג.

א צווייטע ביטע צום זעלבן גובערנאטאר איז געשיקט געווארן
אין נאמען פון יוסף חיים רודא, אבער אויך דאס מאל איז געקומען
אן אפזאג. דאן האבן מיר געפרווּט לעגאליזירן א פריוואטע ביבלאטעק

דורך א דאבזשינער לערער, קוטנער, וועלכער האט געשטאמט פון ליפנא, און האבן די ביטע מאטיווירט, אז דאס איז פארן צוועק פון פרנסה. אויך אין דעם פאל איז נאך א קורצע צייט געקומען אן אפזאג.

ווען מיר האבן געזען אז אויף אזא וועג וועלן מיר די לעגאלי־זאציע נישט דערגרייכן, האבן מיר באשלאסן אנווענדן אנדערע מיטלען. מיר האבן זיך געווענדט שריפטלעך צו „חברת הזמיר" אין מלאווע, וועלכע האט געהאט א ביבליאטעק און געבעטן זיי עפענען א פיליאלע אין דאבזשין, אבער דער ענטפער וואס מיר האבן באקומען איז לײדער נישט געווען קיין צופרידנשטעלנדער. האבן מיר באשלאסן דעלעגירן דעם חבר אליעזר זאקליקאווסקי צו די פארשטייער פון „חברת הזמיר", אין מלאווע, אן דער שפיץ פון וועלכער איז געשטאנען זיין קוזין, דער באוווסטער שרייבער יקיר ווארשאווסקי, אבער נאך א קורצע פארהאנדלונג האט זיך ארויסגעוויזן אז די זאך איז אומעגלעך. מיר האבן אלזא גענומען זוכן אן אנדער וועג. אויך אין ווארשע האט עקזיסטירט א „חברת הזמיר" אן דער שפיץ פון וועלכע איז געשטאנען א געוויסער ד"ר לעווין, א פיינער, ליבעראלער ייד. אונדזער קאמיטעט האט אפגעהאלטן א קורצע בעראטונג און האט באשלאסן צו דעל־עגירן מיך קיין ווארשע צו די „חברת הזמיר" מיט דער האפענונג אז מיר וועלן באקומען פון זיי די מעגלעכקייט צו עפענען זייערע א פיליאלע אין דאבזשין. אנגעקומען קיין ווארשע בין איך אוועק צו דער אנגעצייכענטער אדרעס, בשעת דער קאמיטעט פון „חברת הזמיר" האט אפגעהאלטן זיין ווערכענטלעכע זיצונג. מען האט מיך אויפגענו־מען זייער פיין, און דער פארזיצענדער, ד"ר לעווין, האט מיר באשטימט אויף מארגן א שעה פאר א געשפרעך ביי אים אין הויז. אין דעם געשפרעך האבן מיר זיך הארציק דורכגעשמועסט, אבער ליידער איז אויך דערפון גארנישט ארויסגעקומען. ער האט מיר נאר באמערקט אז די איינציקע יידישע אינסטיטוציע וועלכע האט א מעגלעכקייט צו העלפן אין דעם פאל איז די „חברת מפיצי השכלה" אין פעטערבורג ווו אוודזער פרעזידענט היינט צו טאג, זלמן רובאשאוו־שזר, איז געווען איינער פון די טעטיקע חברים.

מיר האבן זיך געווענדט צו זיי שריפטלעך און אויסגעשריבן זיי אלע פרטים, אבער נאך א קורצע צייט האבן אויך זיי אונדז געשריבן אז דער ענין איז זיי אונדערמעגלעך.

נאך דעם ווי עס האבן זיך אוסגעלאזן אלע וועגן האבן מיר באשלאסן צו גרינדן אן אומלעגאלע ביבליאטעק.

מיר האבן צוזאמענגערופן א פארזאמלונג און דערציילט די אנוועזענדע וועגן די פרווון און אנשטריינגונג פון קאמיטעט אין משך פון א לאנגע צייט צו לעגאליזירן א ביבליאטעק אין דאבזשין וועלכע האט זיך צום סוף ארויסגעוויזן צו זיין אוממעגלעך. גלייך אויפן ארט האט מען צונויפגעזאמלט א סומע געלט, אויסגעשריבן א רשימה פון ביכער און איבערגעגעבן א שפיליטער וועלכער פארקערט מיט ווארשע און נאך עטלעכע טעג האבן מיר באקומען די באשטעלטע ביכער וועלכע מען האט גלייך איבערגעפירט צו עזריאל זאקס אין זיין וווינונג. די ביכער האט מען אויסגעליען פארשריבענע חברים צוויי מאל א וואך, מאנטיק און דאנערשטיק, אין די אוונט שעהן פון זעקס ביז ניין.

אין די שעהן פון פארטיילונג האבן מיר אנגענומען פארזיכטס מיטלען און אוועקגעשטעלט ביים איינגאנג צום הויז צוויי חברים, וועמענס אויפגאבע איז געווען אדורכזיפן די דורכגייער. א צייט שפעטער איז געפאלן א חשד אויף צוויי פאליציאנטן וועלכע מען האט באמערקט אין די פארטיילונגס שעהן דורכגיין ביי זאקסעס הויז און אזוי ווי די ענדעקונג פון דער ביבליאטעק איז געווען פארבונדן מיט דריי חדשים טורמע, האט דער קאמיטעט באשלאסן צו ליקווידירן די פארטיילונג, איינגעפאקט די ביכער אין עטלעכע קעסטלעך און איבערגעפירט צו אונדז אויפן בוידעם.

דאס איז געווען קורץ פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה. ווען די דייטשן האבן אקופירט פוילן האבן זיי ביי אונדז אין שטאט געשאפן א ציוויל פארוואלטונג מיט א דייטשן לויטנאנט (זיין נאמען איז געווען שאדע) אן שפיץ אלס בירגערמייסטער. מיר האבן זיך געווענדט צו אים ער זאל אונדז ארויסגעבן אן ערלויבעניש צו עפענען א ביבליאטעק. ער האט אונדזער בקשה גלייך באשטעטיקט, און נאך עטלעכע וואכן האבן מיר געעפנט די ביבליאטעק ביי נאוואלסקין אין הויז. שוין אין אנפאנג האט די ביבליאטעק געציילט אריבער צוויי טויזנט ביכער און טריט ביי טריט איז די צאל ביכער געוואקסן און פארגרעסערט געווארן. דער קאמיטעט וועלכער איז אויסדערוויילט געווארן איז באשטאנען פון די חברים : 1. דב ילובסקי, 2. פיניק, 3. פינצעווסקי, 4. יוסף וואלדענבערג, 5. מאיר כהן, 6. דוד כהן, 7. בונם זאקליקאווסקי און 8. אליעזר זאקליקאווסקי.

ביי דער ערשטער זיצונג האט דער קאמיטעט באשלאסן צו רופן די ביבליאטעק אויפן נאמען פון שלום עליכם, און אנפירן איר מחוץ וועלכע עס איז פארטיי קאמף.

מיט דער צייט האט מען אין דעם גערוימיקן זאל פון דער ביבליאטעק איינגעארדנט ליטערארישע אוונטן וועלכע האבן צוגעצויגן פיל צוהערער.

איך וויל דא באצייכענען די באזונדערע פארדינסטן פון די פאלגענדע חברים: 1. משה זאנאבענד, 2. יוסף חיים רודא, 3. הירש וואלף רוסאק, 4. נחום פראגער, 5. משה חיים צירקלארזש, און דעם שרייבער פון די שורות, פאר דער ענטוויקלונג פון דער ביבליאטעק. אויך די פרויען: הענדעל דאבזשינסקי, אסתר וזשאס און חיה מילער האבן געגעבן פיל פון זייער פרייער צייט לטובת דער ביבליאטעק.

די ביבליאטעק האט אויך איינגעפירט אוונט קורסן פאר יידיש, פויליש און דייטש, אנגעפירט פון יעקב אייזיק און דב ילובסקי. שפעטער אביסל זענען ארגאניזירט געווארן אין דער ביבליאטעק אויך קורסן פאר עברית. ווען עס האט זיך געטראפן אז דער לערער איז צוליב וועלכע עס איז סיבה נישט געקומען האב איך אדער צירקלארזש געדינט אלס ממלא מקום.

דאס איז געווען איינע פון די שענסטע תקופות פון קולטורעלע אנטוויקלונג אין דאבזשין.

אונזערע לאנדסלייט
אין אמעריקע

ר׳ הירש בער בערמאן ז״ל, מיט זיין משפחה, ריכט אפ דעם סדר

די פרוי און קינדער פון ר׳ עזריאל זעלקאוויטש ז״ל

אסתר גראנער־רעבבע

די קורצע געשיכטע פון טשיקאגער דאבזשינער ארגאניזאציע

צום יזכור בוך וואס אונדזערע דאבזשינער פריינד אין ישראל גיבן ארויס וויל איך דא בייטראגן א קורצן איבערבליק פון דער ארבעט וואס די דאבזשינער לאנדסלייט אין טשיקאגא האבן געטאן צו העלפן אונדזערע פאראומגליקטע דאבזשינער אין דער צייט פון דעם חורבן אין אייראפע, און פאר די ווייניקע איבערגעבליבענע נאך דעם אומקום פון אונדזערע ליבסטע דורך די נאצישע מערדער באנדעס. גלייכצייטיק וויל איך דא אויך אפגעבן א קורצן דין־וחשבון פון די טויזנטער דאלארן וואס די דאבזשינער לאנדסלייט האבן אויפגעזאמלט אין טשיקאגא.

איך וויל געבן א קלארן באגריף פאר יעדן דאבזשינער ווי ער זאל זיך נישט געפינען פון די איבערגעגעבענע ארבעט וואס די טשי־קאגער לאנדסלייט האבן געטאן פאר אונדזערע ווייניקע פארבליבענע שוועסטער און ברידער וועלכע זענען יעצט צוזייט און צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט.

די געשיכטע פון די טשיקאגער דאבזשינער ארגאניזאציע הויבט זיך אן אין יאר 1917, ווען זי איז געגרינדעט געווארן אונטער דעם איינדרוק פון די שרעקלעכע באריכטן אין די אמריקאנער פרעסע איבער דער לאגע פון די פוילישע יידן. עס האט זיך דאן פארזאמלט א גרופע דאבזשינער לאנדסלייט אין טשיקאגא צו ארגאניזירן זיך אין דער פארם פון א הילפס ארגאניזציע כדי צו קענען העלפן די אלע אין שטעטל וואס נויטיקן זיך אין הילף. אייראפע איז דאן געווען זייער פארארימט און מער פון אלע האבן געליטן די יידן אין די קליינע שטעטלעך. אין די יארן 1919—20 האבן מיר געשיקט א סך טויזנטער דאלארן קיין דאבזשין. גלייכצייטיק האט אונדזער ארגא־ניזאציע געהאלפן א גרופע דאבזשינער יונגעלייט וועלכע האבן זיך דאן געפונען אין בערלין. נאך דעם האבן מיר רעגעלמעסיק געשיקט יעדן מאנאט קלענערע סומען צו פיל איינצעלנע פאמיליעס אין שטעטל, זעלבסטפארשטענדלעך, די וואס האבן זיך שטארק גענויטיקט אין שטיצע. אין יאר 1923 האבן די דאבזשינער פרויען אין טשיקאגא איבערגענומען די הילפס־ארבעט און זיי האבן שוין געזארגט פאר

רעגעלמעסיקע געלט זענדונגען — נאך א ליסטע — פון 150 משפחות בערך. דער דראנג פאר הילף איז געווען זייער גרויס און פיל מאל זענען מיר פשוט נישט געווען אימשטאנד נאכקומען דעם פארלאנג. אין אזא פאל פלעגן מיר, פרויען פון דער ארגאניזאציע, לייען גרעסערע סומען געלט כדי אלע אין שטעטל זאלן זיין צופרידן.

אין מיטן פון די דרייסיקער יארן האט זיך די עקאנאמישע לאגע אין שטעטל שטארק פארערגערט צוליב די אנטיסעמיטישע באוועגונג וועלכע האט געהעצט צו באיקאט. דאן האט זיך דער מענער פאראיין גענומען מער אינטערעסירן אין די הילפס אקציע. ער האט זיך געשטעלט אן אויפגאבע צו שיקן פעקלעך פון קליידונג, שיך און אויך שפייז. די הילף איז געשיקט געווארן פאר די קינדער פון די תלמוד תורה און שולן, ספעציעלע הילף פאר די ביבליאטעק, א סומע געלט פאר די גמילות־חסדים קאסע כדי זי פעאיק מאכן צו אויסלייען צו די וואס ווענדן זיך פאר באלדיקע הילף. אין יאר 1939 מיטן אויסברוך פון די וועלט מלחמה, איז די הילף אין גאנצן אפגעשטעלט געווארן. דער פאראיין איז דאן פארפלייצט געווארן מיט א מבול פון בריוו, וועלכע האבן אונדז געגרייכט אבער ליידער איז שוין קיין מעגלעכקייט נישט געווען די הילף איבערצושיקן. מיר יעדנפאלס האבן די געלט זאמלונגען צווישן אונדזערע חברים נישט אפגעשטעלט כדי עס זאל זיין געלט אין קאסע, און ווען עס וועט זיך נאר שאפן די מעגלעכקייט וועלן מיר גלייך זיין גרייט מיט אונדזער הילף. אבער די ווירקלעכקייט איז ליידער נישט געווען ווי מיר האבן זיך פארגעשטעלט. דער חורבן פון אונדזערע ברידער אין פוילן בכלל און אין דאבזשין בפרט האבן צונישט געמאכט אלע אונדזערע פלענער.

ערשט אין יאר 1948 איז אונדז געלונגען צו פארבינדן זיך מיט פארשידענע צענטערס אין אייראפע, און דורך זיי האבן מיר זיך דערוווסט פון צענדליקע דאבזשינער פליטים וועלכע זענען געבליבן לעבן נאך דעם גרויסן חורבן. ביסלעכווייז האבן מיר אנגעהויבן באקומען פון זיי בריוו אין וועלכע זיי האבן געבעטן הילף. מיר האבן גלייך אונטערגענומען א גרויסע הילפס־אקציע.

אין אונדזער קארעספאדענץ האבן מיר זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט עטלעכע לענדער אין אייראפע, און דורך שליחים און דורך פאסט האבן מיר געשיקט גרעסערע סומען געלט ווי אויך פעקלעך מיט קליידונג און שפייז. די פרייד וואס אונדזער הילף מיט

דער באגלייטונג פון טרייסט בריוו האט ארויסגערופן ביי די פליטים, האט זיך געלאזט הערן פון די הארציקע דאנקען פון זייערע אנגעווייטיקטע הערצער, וועלכע האבן איבערגעלעבט די מלחמה, ווער אין בונקערס אין אייראפע, און ווער אין די וויסטענישן פון רוסלאנד. זייער פרייד איז געווען געוואלטיק גרויס, און מיר האבן מיט דאפעלטן קוראזש זיך געווארפן צו די זאמלונגס אקציעס. צו אונדזער גרויסער פרייד האבן אלע פארדאפלט זייערע באשטייערונגען; און געלט איז געפלאסן פון אלע זייטן. מיר האבן אפט איינגעארדנט מיטינגען, ביי וועלכע עס זענען פארגעלעזן געווארן די בריוו וועלכע מיר האבן באקומען פון אונדזערע טייערע פארבליבענע. ביים לייענען די בריוו האט זיך געהערט א שטילער געוויין צווישן די פארזאמעלטע. מיר האבן ווי ווייט מעגלעך געזוכט די געלעגנהייט צו שטיצן אונד־זערע טייערע נישט נאר מאטעריעליש נאר אויך מאראליש, דורך שיקן זיי בילדער און בריוו וועלכע האבן ווי שוין אויבן באמערקט ארויסגערופן ביי זיי א גרויסע פרייד. זיי האבן געפילט אז זיי זענען חלילה נישט עלנט, אז עס זענען פארבליבן געטריי משפחה מיט־גלידער, וועלכע וועלן זארגן אז די געראטעוועטע זאלן קענען ווידער שטיין אויף זייערע פיס און צוריק אויפבויען זייער לעבן.

אונדזער הילף האט דערגרייכט יעדן איינעם פון וואנען ער

פרוי ז׳ביצקי פון ניו־יורק ביי א קבלת פנים אין זאל פון קרן־קיימת אין תל־אביב

האט זיך נאר אפגערופן, אפילו אין כינע. מיר האבן געשיקט פאר־שידענע מעדיצינען, קאלדרעס אויף צודעקן זיך, הילף פאר לונגען־ליידנדע אז זיי זאלן זיך קענען קורירן. אויך האבן מיר דורך אונדזער אינטענסיווער קארעספאנדענץ צונויפגעבונדן צוזייטע און צושפרייטע פאמיליעס, ווען מיטגלידער האבן נישט געוווּסט איינער פון צווייטן. מיר האבן געזארגט אז זיי זאלן וואס שנעלער זיך צוריק אויפבויען. צוליב דעם האבן פיל פון זיי גלייך פארלאזט אייראפע און עמיגרירט אין גרויסן טייל קיין ישראל און פיל פון זיי קיין אמעריקע. ווען זיי זענען אנגעקומען קיין ישראל האבן מיר פון זיי באקומען עפטער בריוו און אויף זייער פארלאנג האבן מיר געשיקט ווערקצייג וועלכע זאלן זיי העלפן צו זייער פרנסה, אזוי ווי ניי־מאשינען א.א.וו. מיר האבן אויף יעדן פארלאנג געענטפערט לויט אונדזערע מעגלעכקייטן, און איך גלויב אז קיינער איז נישט באעוולט געווארן און יעדער איז באהאנדלט געווארן מיט יושר.

צווישן אלע בריוו פון געליטענע האבן מיר ערהאלטן א בקשה פון איינעם פון אונדזערע דאבזשינער וועלכער איז לעבן געבליבן אבער האט ליידער פארלוירן זיין גאנצע משפחה. דער שרייבער פון בריוו איז א חסידישער ייד און ער וואלט אונדז דאנקבאר געווען ווען מיר שיקן אים א טלית. פארשטייט זיך אז מיר האבן אים גלייך געשיקט דעם טלית און דער דאנק בריוו וואס מיר האבן באקומען פון אים האט ממש גערירט דאס הארץ. ער שרייבט אונדז:

„טייערע פריינד, באקומענדיק דעם טלית האב איך פאר גרויס פרייד זיך הארציק צעוויינט, פילנדיק די געטריישאפט פון מיינע טייערע דאבזשינער ברידער וועלכע האבן אזוי שנעל געענטפערט אויף מיין בקשה. דער טלית וועט מיר דינען א טייער מלבוש ביים לעבן און כ׳וועל אויך בעטן אז מיט דעם טלית זאל איך איינגעדעקט ווערן נאך מיין פטירה. נעמענדיק דעם טלית זיך ארומהילן זינגט אין מיר מיין יידישע נשמה און איך דערמאן זיך אן דאס הארציקע פאלקס־לידל „דאס טליתל, דאס טליתל, מיין איינציקע פרייד און טרייסט". זייט געזונט און געבענטשט פאר אייער חשובער מתנה.

אייער פריינד וועלכער וועט אייך קיין מאל נישט פארגעסן

מרדכי אליעזר טינסקי"

א האלב יאר שפעטער נאך דעם ווי מיר האבן באקומען פון אים דעם דאנק בריוו האט אונדז זיינער א פריינד געשריבן אז אליעזר טינסקי איז געשטארבן אין פוילן און איז צו קבורה געקומען

איינגעהילט אין דעם טלית וועלכן מיר האבן אים געשיקט. אזוי ארום האבן מיר געטאן א חסד של אמת מיט א פרומען ייד, וועלכער האט נאך שווערע פיין און ליידן מצליח געווען אמווייניקסטן צו קומען צו קבר ישראל.

יעצט, ליבע פריינד, שטייען מיר קורץ פאר דער ערשיינונג פון דעם יזכור בוך. דאס בוך וועלכעס דארף דינען אלס א הייליקע מצבה פאר אונדזערע דאבזשינער קדושים. זאלן אין אים אויך דערמאנט ווערן די וויכטיקע אויפטואונגען פון אונדזערע חברים אין טשיקאגא, א גרויסער טייל פון וועלכע זענען שוין אין עולם האמת — וואס זיי האבן געשאפן און אויפגעטאן פאר די געליטענע ברידער וועלכע זענען ארויס מיטן לעבן פון דעם שוידערלעכן חורבן. און ווען מיר וועלן ביי א פארזאמלונג עפענען דעם יזכור בוך שטייענדיק מיט געבויגענע קעפ וועלן מיר מיט א טיפן טרויער פון הארצן זאגן יזכור נאך אלע אונדזערע טייערע און געטרייע עלטערן שוועסטער און ברידער ווי אויך די אלע מיליאנען יידן און אונדזערע אומשול־דיקע קינדער, די צוקונפט פון יידישן פאלק. א הייליקן קדיש נאך די אלע יידישע מארטירערס פון אלע דורות.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

די משפחה לורד

שלמה אלכסנדר

דער ערשטער פאראיין פון דאבזשינער אין אמעריקע

די היסטאריע פון דאבזשינער יידישן ישוב אין אמעריקע פאנגט זיך אן פון מאמענט ווען די ערשטע צענדליקע אימיגראנטן זענען אנגעקומען צו די ברעגן פון דער נייער וועלט בערך אין דער ערשטער העלפט פון דעם פארגאנגענעם יארהונדערט. די שוועריקייט פון פרנסה פון די יידישע מאסן אין פוילן בכלל און אין די קליינע שטעטלעך בפרט האט באוויגן פיל פון זיי, צו זוכן מעגלעכקייטן פאר זייער עקזיסטענץ איבער ווייטע ימען. שוין צו יענער צייט האט אמעריקע געשמט אלס א לאנד פון אומבאגרענעצטע מעגלעכקייטן, און אימיגראנטן פון גאר דער וועלט האבן געשטראמט אין כוואליעס פון צענדליקע טויזנטער צו דאס גאלדענע לאנד, צו זוכן און געפינען דארט א באזע פאר זייער עקזיסטענץ. זיי האבן אנגעפאנגען זייער ניי לעבן אונטער גאנץ שווערע באדינגונגען. ווער ביי פעדלעריי און ווער ביי א שווערן טאג ארבעט, פיל מאל נישט נאך די כוחות. אבער דער פארעקשנטער ווילן צו פארבלייבן אין דאס נייע לאנד און זיך שאפן אן עקזיסטענץ איז איבערגעקומען אלע שטערונגען. צום גרעסטן טייל זענען זיי פארבליבן, און אין פארלויף פון דער צייט זיך פיין אקלימאטיזירט און זיך צוגעפאסט צו די באדינגונגען פון לאנד.

ס'איז צו באצייכנען מיט א געוויסער צופרידענהייט דאס אינטימע ברידערלעכע צוזאמענהאלטונג פון די דאבזשינער אימיגראנטן־לאנדסלייט, וועלכע האבן זיך מערסטנטיילס קאנצענטרירט אין איסט סייד קווארטאל אין ניו־יורק, צו יענער צייט א זאמל פונקט פון אלע יידישע אימיגראנטן פון די מזרח אייראפעאישע לענדער בכלל. אין אט דעם קווארטאל האט זיך פארמירט דער טאג טעגלעכער לעבן פון די געציילטע דאבזשינער אימיגראנטן־לאנדסלייט צווישן

וועמען עס זענען קודם כל איינגעפאלן די מחיצות פון יחוס, שטאנד און קלאס. מיט פאראייניקטע כוחות, ווי ברידער פון איין משפחה, האבן זיי זיך פארזאמלט און אין א קאלטע ווינטער נאכט אין יאר 1870, נאך א שווערן טאג ארבעט, ביי איינעם פון זייערע חברים, ברוין, און דארט געלייגט, אין א באשיידענע פארם, דעם גרונד־שטיין פון א פאראיין וועלכע זיי האבן אנגערופן „דורש טוב דאב־זשינסק". דער פאראיין האט אנגעפאנגען זיין טעטיקייט מיט באַ־גרענעצטע מעגלעכקייטן אין דער ריכטונג פון א גמילת חסדים קאסע פאר הלוואות, הילף פאר קראנקע און זארג פאר אן ארט אויפן בית־עולם נאך הונדערט און צוואנציק יאר. מיט דער צייט און מיט דעם כסדרדיקן וווקס אין צאל פון די דאבזשינער אימיגראנטן האט דער פאראיין פארברייטערט און פארצווייגט זיין טעטיקייט, און איז אזוי ארום געווארן אן ערנסטער הילפס פאקטאר פאר נויטבאדערפטיקע נייע אימיגרנטן, און גלייכצייטיק בייגעשטייערט אנגעזעענע בייטראגן צו פארשיידענע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס, צווישן זיי „היאס" און דער דזשאינט וועלכע האבן שוין צו יענער צייט אויסגעברייטערט זייער טעטיקייט איבער דער גאנצער יידישער וועלט — איבערהויפּט נאך דער ערשטער וועלט מלחמה — פאַר די אונטערדריקטע הילפסלאזע יידישע מאסן און זיי ממש געראַ־טעוועט פון אונטערגאנג.

די ווארעמע און הארציקע באציאונגען וועלכע האבן געהערשט צווישן די דאבזשינער יידן, און וועלכע זענען געווען א ביישפיל פאר פיל אנדערע יידישע שטעטלעך אין פוילן, האבן די אימיגראנטן אריבערגעפירט מיט זיך קיין אמעריקע, און פון זייער נייער היים האבן זיי נישט פארגעסן זייערע נויטבאדערפטיקע ברידער און פריינד אין דער אלטער היים ; אין אלע צייטן, אין פרייד און אין לייד, האבן זיי געדענקט וועגן די ארימע און אומגליקלעכע דארט און זיי געהאלפן. צווישן זייערע טאג טעגלעכע דאגות איז געווען יוי בעסער און מער קאנסטרוקטיוו צו ארגאניזירן די הילף. עס איז צו באצייכענען מיטן גרעסטן כבוד די אונערמידלעכע יארן לאנגע מי און ארבעט פון א גרופע פרייוויליקע פרויען פון דאבזשינער פאראיין צו פארווירקלעכן די גרויסע הילפס־אויפגאבע. די טעטיקס־טע פון דער גרופע זענען פרויען : רבקה אלכסנדער, גאלדפעדער, גארבער, זאקלא, פרענסיס גורסקי, און מערי ז׳ביצקי.

עס איז קיין סוד נישט אז די נויטבאדערפטיקע משפחות אין

שטעטל האבן געזען א רעטונגס ברעט פון א טרינקענדער שיף אין זייערע אמעריקאנער פריינד וועלכע האבן צו אלע צייטן ארויסגעוויזן בייזנקשאפט און מיטגעפיל פאר זייערע אונפארגעסלעכע ברידער און פריינד אין דער אלטער היים. עס איז איבעריק צו באצייכענען פאקטן פון געפילפולער באציאונג און ווילטעטיקע מעשים פון איינצעלנע חברים לטובת פארשיידענע משפחות אין שטעטל. ווערענד דער פאראיין האט געזארגט אין זייער הילף פארן כלל נויטבאדערפטיקע האבן זיי אויך נישט פארגעסן צו אפהיטן דעם כבוד פון די משפחות און האבן איר געגעבן אין דער פארם פון „מתן בסתר״.

צענדליקע יארן זענען פאריבער אין האפנונג און בייזנקשאפט. „דור הולך ודור בא״, אבער דער פאראיין האט כסדר אנגעפירט מיט זיין הילפסטעטיקייט לטובת די נצרכים פון שטעטל. אפילו פארן צווייטן דור איז עס געווען ווי א הייליקע — כאטש נישט געשרי־בענע — צוואה. און אויך זיי האבן זייער חוב דערפילט מיט כבוד. אין די קריטישסטע מאמענטן, ווען דאס שטעטל איז געווען באדראט פון הונגער צוליב די פוילישע אנטיסעמיטישע און חוליגאנישע באנדעס וועלכע האבן געווילדעוועט אין שטעטל און פארשטאפט פאר די יידן אויך די לעצטע קוואלן פון זייער שווערער און בי־טערער פרנסה און אזוי ארום זענען צענדליקע משפחות געבליבן ממש אן ברויט — אין יענעם קריטישן מאמענט איז אנגעקומען זייער הילף און אויסגעמיטן הונגער פון זייערע אייגענע.

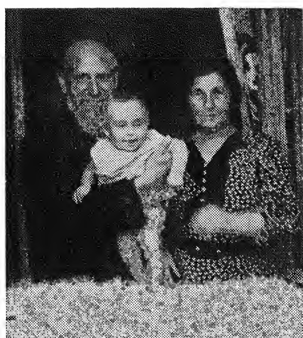
דער טרויעריקער גורל וואס האט געטראפן דעם פוילישן יידנטום בכלל האט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטעטל. די צווייטע וועלט מלחמה האט באצייכנט דעם סוף פון דער היס־טאריע פון דאבזשין, וועלכע האט זיך געצויגן הונדערטער יארן.

ווען עס זענען צו אונדז דערגאנגען די ערשטע ידיעות פון דעם גרויזאמען אומגליק, האבן מיר נאך געצווייפלט און געדיינקט אז אפשר זענען די ידיעות איבערטריבן. אבער באלד איז אונדז קלאר געווארן די ווירקלעכקייט פון דער שרעקלעכער קאטאסטראפע. דאס איז געווען דער חורבן און אונטערגאנג פון פוילישן יידנטום, און די מוראדיקע פארלוסטן פון אונדזער ארימען פאלק וועלכער איז כמעט טאטאל פארניכטעט געווארן אין פוילן האבן מיר דערזען אין פול ערשט נאך דער מלחמה. באקומענדיק די ערשטע ידיעות פון דאבזשינער פליטים אין פארשיידענע לענדער אין אייראפע האט דער פאראיין פון די לאנדסלייט אין ניו־יארק גלייך אונטער־

גענומען א גרויסע הילפס־אקציע: ער האט זיך פארבונדן מיט די געציילטע געראטעוועטע פליטים און געשיקט הילף, געלט, שפייז, שיך און קליידער.

נאך א געוויסער צייט ווען דער גרעסטער טייל פון די פליטים האבן זיך קאנצענטרירט אין ישראל און דער דראנג פאר קאנ־סטרוקטיווע הלוואות איז געשטיגן פון טאג צו טאג, האט אונדזער פאראיין פארשטארקט די געלט זענדונגען צו שאפן א פאסענדן פאנד פאר דעם וויכטיקן צוועק. דער קאמיטעט אין ישראל שטייט אין ענגער פארבינדונג מיט די אמעריקאנער חברים, און שיקט באריכטן פון צייט צו צייט.

אונדזער הויפט ציל אין יעצטיקן מאמענט איז צו פארשנעלן די ערשיינונג פון יזכור בוך ע״ש קדושי דאבזשין־גאלוב. א הייליקער אנדיינק צו אונדזערע קדושים.

יצחק יעקב שמיגא,
זיין פרוי און אייניקל

ברידער זאקליקאווסקי
די קינדער פון בעריש זאקליקאווסקי

חורבן

מיכאל כהן

זכרונות פון די מלחמה יארן

לאנגע יארן האבן מיר געוווינט אין דאבזשין, דארט ווו איך בין געבוירן און ערצויגן געווארן ביז צום צווייטן צענדליק יאר פון מיין לעבן. צוליב געוויסע סיבות האבן מיר אין יאר 1929 פארלאזן דאס שטעטל און מיין פאמיליע האט זיך באזעצט אין זגיערזש, אן אינדוסטריעל שטעטל נישט ווייט פון לאדזש, אבער נאך לאנגע יארן האבן מיר אנגעהאלטן די פארבינדונג מיט דאבזשין, מיט אונדזערע פריינט און באקאנטע, און ווען איינער פון זיי האט באזוכט לאדזש איז ער אויך פיל מאל געווען א גאסט ביי אונדז.

איך דערמאן זיך אן א צופאל וואס איז געשען מיט דוד פיעניק, ווען ער איז געפארן קיין לאדזש אין א לאסט אויטא געלאדן מיט קעסטלעך אייער און פוטער צו א גרויסן הורט סוחר, אין די באגלייטונג פון יעקב יחיאל בילאווסקי יבל״ח. עטלעכע קילאמעטער פאר לאדזש האט זיך דער אויטא איבערגעקערט. בילאווסקי האט זיך ווי ס׳איז ארויסגעדרייט אן וווּנדן אבער פיעניק איז שטארק פארוווּנדעט געווארן און איז געבליבן אין פעלד מיט די סחורה וועלכע איז אויך געניזוקט געווארן. זייענדיק נישט ווייט פון זגיערזש איז ביעלאווסקי געלאפן צו אונדז. דערהערנדיק וואס עס איז געשען האב איך גלייך גענומען א מאשין און 2 ארבעטער און ארויסגעפארן צום אנגעוויזענעם פלאץ. צום ערשטן האב איך פיעניקן צוגעפירט צו אונדז א היים, באשטעלט א דאקטאר און אים געגעבן די ערשטע מעדיצינישע הילף. נאך דעם בין איך גלייך צוריקגעפארן, צונויפגענומען די סחורה וועלכע איז נישט געווען אין גוטן צושטאנד — און אוועקגעפירט צום סוחר, קיין לאדזש. דוד פיעניק איז פארבליבן ביי אונדז עטלעכע טעג. און ווען ער האט זיך אנגעהויבן פילן בעסער איז ער אוועק א היים קיין דאבזשין.

אין יאר 1932 האט מיין עלטערער ברודער עוזר בער ז״ל פארלאזן פוילן אויפן וועג קיין ישראל, ביי עליה ב, ארגאניזירט פון ארגון בית״ר. זיין ערשטער אויפהאלט אין לאנד איז געווען

פתח־תקוה ווּ ער איז אויך פארבליבן. ער איז געווען אן איבער־געגעבענער חבר, אויך אין אונטערגרונד. צו יעדער צייט איז ער געווען גרייט ווּעמען א טובה טאן, און אלס אזעלכן האבן אים די חברים געקענט. ליידער האט ער פארלארן זיין יונג לעבן אין א טראַגישן צופאל: פארנדיק אויף אופניים צו זיין אַרבעט האט ער זיך אנגעשטויסן אן א לאסט אויטא און איז דערהרגעט געווארן אויפן פלאץ. ער איז אלט געווען נאר 26 יאר.

פון דעם מאמענט וואס די טרויעריקע ידיעה האט אונדז דער־גרייכט, האט זיך אנגעהויבן פארמירן דער געדאנק ביי מיינע עלטע־רן, צו בויען אונדזער היים אין ישראל און רעאליזירן דעם פלאן וועלכן מיין ברודער עוזר ז״ל האט געווידמעט פיל צייט און דענקען גלייך נאך זיין קומען אין לאנד, אבער ליידער נישט זוכה געווען אים צו פארווירקלעכן. מיינע עלטערן האבן געמאכט אנשטרענגונגען אין פארשיידענע ריכטונגען צו באקומען א סערטיפיקאט וואס איז דאן געווען נישט פון די לייכטע זאכן. דאס האט אבער נישט געשטערט מיין שוועסטער חוה צו אנשליסן זיך אן דער אומלעגאלער עליה און אזוי ארום איז זי אין 1935 אנגעקומען קיין ישראל. אבער מיינע עלטערן האבן פארמעלע שוועריקייטן און אנדערע און אויך די געשעענישן פון 1936 אין ישראל געשטערט צו פארווירקלעכן זייער לעבנס חלום, און צום סוף זענען זיי אומגעקומען אין דער שואה צוזאמען מיט אונדזער יינגסטע שוועסטער, איטע.

פרטים וועגן מיינע עלטערן און שוועסטער, איז מיר נישט געלונגען צו באקומען, איך האב זיך נאר דערוווּסט אז זיי זענען פון ווארשעווער געטא דעפארטירט געווארן אין א פארניכטונגס לאגער.

איך בין מאבליזירט געווארן עטלעכע טעג פארן קריג. מיר האבן זיך געפונען נישט ווייט פון לאדזש ווען די דייטשע לופטוואפע האט אומאויפהערלעך באמבארדירט די שטאט מארדענדיק דערביי הונדערטער אומשולדיקע מענטשן הויפטזעכליך נאענט צו די סטראַ־טעגישע פונקטן, דעם ארט פון וועלכע די דייטשן האבן גענוי געוווּסט אַ דאנק דעם פארראט פון די דייטשן, נאציס, פון לאדזש. מיר זענען געלאפן אין דער ריכטונג פון ווארשע און אויפן וועג האבן מיר געזען די ברענענדיקע שטעטלעך און דערפער. די באפעלקערונג איז געלאפן נישט ווייסנדיק וווּהין. אין דעם גרויסן טומל פון פייער און פלאם זענען מיר אנגעקומען קיין ווארשע־פראגא, און דא האט מען אונדז

צייטווייליק איינקוואַרטירט אין פּריוואַטע הייזער. דאַ האָבן מיר זיך דערוווּסט אַז עס איז ראש־השנה. מידע און פאַרשטויבטע זענען מיר אַרויס אין גאַס ווו מיר האָבן געזען יידן אין יום־טובדיקע קליידער שטראָמען אין די הונדערטער אין די שוהלן. און אויך אין פּריוואַטע שטובן. מיר — איך און נאָך אַ יידישער סאָלדאַט — זענען גראָדע אַריין אין אַ פּריוואַט וווינונג ווו עס האָבן זיך צונויפ־געקליבן אַ פּאָר צענדליק יידן צו דאַווענען. דערזעענדיק אונדז האָבן זיי זיך צום אָנהויב ערנסט דערשראָקן, אָבער אַזוי שנעל ווי זיי האָבן געהערט אַז אונדזער פאַרלאַנג איז תפילה בציבור האָבן זיי זיך באַרואיקט. דאָס דערנענטערן זיך פון חורבן האָט זיך געלאָזט פילן פון די יאָמערדיקע געוויינען ביים דאַווענען.

אַרויסגייענדיק פון דער תפילה האָבן מיר געזען אַ ריזן רייע פון מענטשן שטייען ביי אַ בעקעריי און וואַרטן אויף ברויט. פּלוצ־לונג האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אַ דייטשער מעסערשמיד און אין גע־ציילטע סעקונדן זענען די העלפט פון זיי געפאַלן, פאַרבנדיק די גאַס מיט זייער בלוט, יום כיפור איז יענעם יאָר אויסגעפאַלן שבת, און מיר האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין שוץ גראָבנס נישט ווייט פון וואַרשע. די אומאויפהערלעכע באָמבאַרדירונג האָט אונדז ממש פאַרטויבט, און מיר האָבן געוווּסט אַז די טעג פון וואַרשע זענען געציילטע. דינסטיק האָט זיך וואַרשע אונטערגעגעבן און די דייטשן האָבן פריי אַריינמאַרשירט ביי די ליכט פון פלאַם און פייער וועלכע האָט אַרומגענומען כמעט גאַנץ וואַרשע. נאָכן פאַלן פון וואַרשע האָט מען אונדזער קאָמפּאַניע איבערגעשיקט קיין סקערניעוויץ. בסך הכל זענען מיר געווען צוויי יידן און דער פחד איז געווען גרויס אַז די דייטשן זאָלן זיך דעם סוד נישט דערוויסן, נאָך דעם ווי מיר זענען שוין געווען אין דייטשער געפאַנגענשאַפט.

איין טאָג האָט מען אונדז געפירט צום באַנהויף כדי אַריבער־צופירן אונדז קיין דייטשלאַנד, אָבער די וואַגאָנען זענען נישט אָנגע־קומען און מען האָט אונדז געפירט צוריק. אויפן וועג צוריק האָבן מיר געזען ווי אַ דייטשער זשאַנדאַרם פייניקט אַכזריותדיק אַן אומבאַהאָלפענעם פרומען ייד אָנגעטאָן אין אַ קאַפּאָטע.

מיט אַ קאָמבינאַציע איז מיר געלונגען צו באַקומען אַ פּאַס און אַזוי האָב איך זיך דערשלאָגן קיין זגיערזש. ווען איך בין אָנגע־קומען אַהין האָב איך זיך דערוווּסט אַז מיינע עלטערן זענען אויס־באַהאַלטן ביי אַ משפחה און בין גלייך אַוועק צו זיי. איך בין נישט

הירש ארנוב
א אייניקל פון ר׳ זלמן חסיד

אימשטאנד איבערצוגעבן די ערשי־טערונג וועלכע האט פארכאפט מיך און מיינע עלטערן אין דער קור־צער באגעגעניש. שטיל, טרויעריק און מיט א טיפן געוויין אין הארצן האב איך זיך געמוזט שיידן פון זיי, ווען איך האב זיך פארגע־שטעלט דעם גורל וואס ערווארט זיי גלייך ווי מיר. נאך א שווערע סכנהדיקע נסיעה בין איך אנגע־קומען קיין ביאליסטאק. איך האב זיך גלייך פארשריבן אויף אר־בעט ביי די רוסן און האב גע־גלויבט אזוי ארום וועל איך זיך צייטוויייליק דורכלעבן, אבער שוין דעמאלט האבן די רוסן אין ביאליסטאק דורכגעפירט מאסן ארעסטן צווישן די יידישע פליטים און זיי פארשיקט אויף ארבעט אין טיף רוסלאנד. וויפל איך האב זיך נישט אויסבאהאלטן אום אויסצומיידן דעם ארעסט, האב איך דאך, צום סוף, געמוזט משלים זיין, און בין אריין צווישן די גרויסע מאסן פון פארשיקטע. נאך א לאנגע רייזע זענען מיר אנגעקומען אין רוסלאנד. אין דער שטאט ארשא. די נקוו״ד האט זיך מיט אונדז גלייך פארנומען, געזוכט אונטער יעדן קנעפל, אראפגעריסן די זוילן פון די שיך, און נאך דעם, אונטער א שווערע וואך, אין דער באגלייטונג פון גרויסע הינט, אונדז קווארטירט אין א גרויסער טיורמע. דארט זענען מיר געווען בערך 150 מענטשן אין א צימער און עס איז פשוט נישט געווען ווו דעם קאפ אוועקצולייגן, שוין אפגערעט פון סאניטארע באדינגונגען וועלכע זענען געווען אונטער יעדן מענטשלעכן באגריף.

נאך א שטיקל צייט האט מען אונדז אריבערגעפירט אין א לאגער אין פינסקי זאליוו ביים ים, נישט ווייט פון דער פינישער גרענעץ. דארטן האב איך זיך געטראפן מיט כתריאל אייזיק, און די פרייד איז געווען גרויס.

ער האט מיר גלייך דערציילט וועגן די באדינגונגען אויפן

פלאץ, און דער עיקר די ברויט פארציע — וואס איז געווען דער הויפט פראבלעם פון אלע פליטים אין רוסלאנד.

כתריאל פלעגט באקומען פעקלעך שפייז פון זיין ברודער יהודה וועלכער איז נאך געווען אין ביאליסטאק. אבער אזוי שנעל ווי ער האט עס באקומען האט מען עס ביי אים צוגענומען. דאס איז געווען די ארבעט פון א באנדע אונטערוועלט חברה וועלכע זענען געווען אין לאגער. נאך דעם ווי איך האב אינטערווענירט ביים הערשט פון דער באנדע, האט מען אויפגעהערט גנבענען.

בכלל איז כתריאל געווען זייער אפאטיש צום לעבן זעענדיק אז די צרות דערנענטערן דעם טויט.

איין טאג, גאנץ אונערווארטעט, בין איך פארשיקט געווארן מיט א גרופע אין ווייטן צפון. דא האט זיך אנגעפאנגען א נייע לעבן, ביי 40 גראד פראסט. פיל פון אונדז האבן אפגעפרוירן זייערע נעזער אדער אויערן. דער רוסישער מנהל עבודה האט אונדז פארזיכערט אז מען וועט מיט אונדז דא ענדיקן אזוי ווי די אראבער האבן געמאכט מיט די יידן אין א״י אין 1929. דאס איז געווען אין די טעג ווען די היטלער ארמיי האט זיך דערנענטערט צו מאסקווע. מיר האבן אריינגעגעבן אן אנקלאגע צום נאטשאלניק און געבעטן אן אויס־פארשונג. דער מנהל העבודה איז פארשוואונדן און זייט דאן האבן מיר אים נישט געזען. שפעטער האט זיך ארויסגעוויזן אז מ׳האט אים אריבערגעפירט אין אן אנדער לאגער ווו ער האט באקומען א העכערן פאסטן.

איין טאג, קורץ פאר דער באפרייאונג, ווען מיר האבן זיך אומגעקערט פון דער ארבעט אין וואלד, איז איינער פון אונדזערע חברים צוריקגעבליבן, ער האט געקליבן א ביסל יאגדעס צו שטילן דעם הונגער. דער סאלדאט וועלכער האט אונדז באגלייט האט אנגעשטעלט דעם ביקס קעגן אים און אים דערשאסן צום טויט אויפן ארט. מיר האבן געשריען און געוויינט, אלס פראטעסט האבן מיר צוריסן די ברויט קארטן, און געפאדערט אן אויספאר־שונג. באלד איז אנגעקומען א רייטענדער אפיצער מיט עטלעכע סאלדאטן און אונדז ארומגערינגלט. דאן האט דער סאלדאט געזאגט אז דער ארבעטער האט געוואלט אנטלויפן און דערפאר האט ער אים דערשאסן. דער אפיצער האט זיין ערקלערונג אנגענומען, און אונדז געמאלדן, אז אויב מיר וועלן זיך באלד נישט שטעלן אין איינגעארדענטע שורות וועט ער יעדן צווייטן פון אונדז דערשיסן.

פארשטייט זיך אז מיר האבן זיין באפעל אויסגעפילט, און דער אפיצער, האט אונדז, ברוב חסדו, געגעבן דאס שטיקל ברויט אן די קארטע.

נאך דער באפרייאונג, ווען מיר זענען שוין געווען אויפן וועג צוריק קיין פוילן האבן מיר זיך געטראפן מיט פיל רוסישע יידן, און אזוי ארום געהאט די געלעגנהייט זיך איבערצייגן אין וואס פאר א פינצטערע באדינגונגען די מענטשן לעבן, נישט וויסנדיק אפילו דאס מינדעסטע וועגן דעם לעבן פון יידן אין גאר דער וועלט. חול המועד פסח זענען מיר אנגעקומען קיין ווארשע. אויפן וואקזאל האבן אונדז ערווארט פארשטייער פון דער יידישער קהילה און צווישן זיי האב איך געפונען א באקאנטן פון מיינע עלטערן. ער האט מיר געוואלט העלפן איינארדנען זיך אין ווארשע אבער מיין ציל איז געווען ישראל. איך האב אויסגענוצט דאס ביסל פרייע צייט וואס איז מיר געבליבן ביזן פארן און געכאפט א שפאציר ווו עס איז אמאל געווען דאס יידישע ווארשע, אבער ליידער האב איך דארט מער ווי גרוזעס און פארברענטע מויערן נישט געזען.

מיטן ערשטן צוג בין איך אוועקגעפארן קיין קוטנא. אויף א באזוך צו די ברידער כתריאל און אהרן אייזיק. דא האב איך געלאזן מיין פרוי און קינד און געפארן קיין זגיערזש מיט דער האפ־נונג צו דערוויסן זיך עפעס וועגן מיין משפחה. דאס הויז האב איך געפונען רואינירט און צוריבט; איך האב געוואלט אריינקוקן אין די מיל, אפשר וועל איך דא וועמען טרעפן, אבער ביים ארייג־גאנג איז געשטאנען א פוילישער ארבעטער וועלכער האט מיר פשוט ערקלערט: „דו האסט דא נישט וואס צו זוכן". דאס איז געווען מיין באגריסונג אין באפרייטן פוילן.

קורץ נאך דעם האב איך זיך אנגעשלאסן אן די „בריחה". אנגעקומען קיין דייטשלאנד, האב איך דארט געטראפן יהושע גאלד־בערג און זיין פרוי. און צוזאמען מיט אים אפגעזוכט זיין שוועסטער ברכה אין בערגן בעלזן.

צעבראכענע קערפערליך און גייסטיק זענען מיר אנגעקומען קיין ישראל, און אויפסניי אנגעפאנגען בויען אונדזער היים. נאכן גרויסן חורבן אין אייראפע איז דאס אונדזער איינציקער טרייסט צו לעבן זעלבסטשטענדיק אין אונדזער אייגענער מדינה.

פרוי דיגאלא

די צוואנציק געהאנגענע

געווען איז דאס אין חודש אוגוסט 1942 אין געטא טשענס־טאכאוו, ווען פלוצלינג, גאנץ אונערוואַרטעט, האבן זיך אריינגע־ריסן עטלעכע צענדליק זשאנדארמען. ס'איז געווארן א שרעקלעכע מהומה. נאך עטלעכע מינוט האבן זיי ארויסגעפירט פון געטא 20 מענער, אריינגעפירט זיי אין א קעלער נעבן געטא און ארומגע־רינגלט מיט פאליציי. דריי וואכן האט מען זיי געהאלטן אין קעלער אין בארבארישע באדינגונגען. כמעט נישט געגעבן זיי עסן. ווען מיר האבן זיי אמאל געזען האט מען זיי נישט געקענט דערקענען, אויס־געדארטע, בלאסע, און גלייכגילטיק צו אלעם, ווייל זיי האבן געוווסט וואס עס ערווארט זיי. עטלעכע טעג שפעטער איז אנגעקומען אין דער מחנה אן אויטא מיט א באנדע געסטאפא־לייט מיט פארטיקע צוגעגרייטע תליות פאר די צוואנציק ארעסטירטע. די גאנצע מחנה מענער, פרויען און קינדער זענען אויפגעפאדערט געווארן צו פאר־זאמלען זיך אויפן הויף ווו די עקזעקוציע דארף פארקומען. די מענער האבן באקומען א באפעל צו אויסגראבן א לאנגע גרוב. און צו דעם אלעם האבן זיך צוגעקוקט די צוואנציק מענער פאר וועמען די תליה איז צוגעגרייט געווארן. דער באפעל איז אויך געווען נישט שרייען אדער וויינען און ווען מען האט זיי געפירט צו דער תליה האט געהערשט א טויטע שטילקייט. מענטשן האבן געשטיקט די טרערן אין זיך, ווייל די פאליציי האט זיך אויסגעמישט מיט די געטא איינוווינער, און זענען געשטאנען מיט אויסגעשטעקטע ביקסן, גרייט צו דערשיסן יעדן וועלכער וועט וואגן עפנען דעם מויל. 8 שעה זענען זיי געהאנגען אין דער גרעסטער היץ ביז ס'האט זיך אנגעהויבן פילן א שלעכטער ריח. ערשט דאן איז געקומען א באפעל זיי פון די תליות אראפנעמען. איינציקווייז האט מען זיי צו דער גרויסער גרוב צוגעפירט און אלע זענען זיי אין א שותפותדיקער גרוב באַ־גראבן געווארן. נאך דעם ווי די נאצישע חיה האט זיך דעם דורשט געלאשן מיט דעם בלוט פון די צוואנציק געהאנגענע האט פאר א געוויסע צייט געהערשט א שטילקייט אין דער מחנה.

יהושע גאלדבערג

אין די פארוואגלטע וועגן

אין דאבזשין, מיין געבורטשטאט ביי דעם טייך דרעווענץ, אויפן בארימטן מארק פלאץ איז געשטאנען דורות לאנג אונדזער קליין הייזל. דארט האט מיין פאמיליע געוווינט און אויך געארבעט אין אונדזער געשעפט און זייגער רעפאראטור. דאס איז געווען אן אדרעס פאר הונדערטער דאבזשינער משפחות ווען דער זייגער האט זיי נישט ריכטיק געדינט, ווייל אין שטעטל האט מען געוווּסט אז ווען שמואליק זייגערמאכער רעפארירט, איז עס גאראנטירט פאר א צייט, און אזוי איז עס באמת געווען.

נישט ווייט פון אונדז איז געווען דער באוווּסטער דורכגאנג צו דער לאנגער גאס — דאס האט מען גערופן די „ליק" — וועלכער האט פארקירצט דעם וועג פון דער לאנגער גאס צום מארק, און אזוי אויך צוריק. מענטשן פלעגן אויסמיידן דעם דורכגאנג צוליב די שלעכטע ריחות וועלכע האבן זיך געטראגן פון היינטער די „ליק", ריחות וואס די דורכגייערס אליין זענען געווען דער הויפט גורם צו זיי. אבער דאס האט נישט פיל געשטערט, און אזוי האבן די מענטשן זיך באנוצט מיט דער „ליק" פון זון אויפ־גאנג ביז שפעט ביינאכט.

איינע פון די חשובסטע אביעקטן וואס דאס שטעטל האט פארמאגט איז געווען דער טייך דערעווענץ וועלכער האט פאנאנ־דערגעטיילט צוויי מדינות, רוסלאנד פון איין זייט און דייטשלאנד פון דער צווייטער. ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה האבן הונדערטער פאמיליעס אין שטעטל געשעפט זייער פרנסה פון די ברעגן פון טייך. טויזנטער בחורים פון פארשיידענע געגענטן פון פוילן וועלכע זענען געווען מיליטער פליכטיג און עס האבן זיי נישט געדייצט די רוסישע מיליטערישע מונדירן, האבן בייצייטנס געפונען זייער וועג קיין דאבזשין, און אחינו בני ישראל, ספעציא־ליסטן אין פאך, האבן שוין געזארגט נישט נאר צו איבערטראנס־פארטירן זיי קיין גאלוב, נאר פיל מאל אויך ביז צום גאלדענעם לאנד. אן ענלעכע באוועגונג איז אנגעגאנגען איבערן שמאלן טייכל און צענדליקע לאדקעס (שיפלעך) געלאדנט מיט דייטשע סחורות צו די ברעגן פון דאבזשין, וועלכע איז פון דארט ווייטער טראנס־

פארטירט געווארן צו פארשיידענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן.

לינקס: ישראל שיינבארט, דער דאבזשינער מקוהניק

עס איז ווערט צו פארצייכענען אז די רוסישע אפיצערן פון דער גרע־נעץ וואך האבן צו דעם עסק כלל נישט דערלייגט, און יידן אין דאב־זשין האבן געהאט דערפון פרנסה בשפע. דער טייך איז אויך געווען פאר די דאבזשינער באפעלקערונג א מין פארוויילונגס פלאץ זומער און אויך ווינטער. זומערצייט זענען, איבערהויפט די יוגנט, אוועק צו דער ברעגן פון דער דרעווענץ ווו אין געוויסע פלעצער איז זי געווען פאר־וואקסן מיט בוימלעך און דארטן שעהן לאנג פארבראכט, געלעזן רואיק א בוך אדער געפירט א געשפרעך מיט חברים, און דערביי טועם געווען פון די גוטע געשמאקע דעלי־קאטעסן וועלכע מען האט מיטגענומען פון דער היים.

אין די הייסע זומערטעג פלעגן זיך אין שאטן פון די געדיכטע וועלדלעך קאנצענטרירן פיל גרופן פון די יוגנט, און ווינטער פלעגט מען זיי זען זיך גליטשן אויף דעם פארפרוירענעם טייך. גרופענווייז פלעגן זיי אוועקגיין מיט די אייזערנע גליטשערס פיל קילאמעטערס לענגאויס דעם טייך. יאר איין יאר אויס האט זיך איבערגעחזרט דער זעלבער ספארט. און ס'איז כמעט נישט געווען ווער פון די יוגנט אין דאבזשין וואס האט נישט געקענט זיך גליטשען, אדער שווימען.

אפט פלעגן מיר באזוכן דעם בארימטן שלאס וועלכער איז געשטאנען אויף א הויכן בארג אין דאס שכנותדיקע שטעטל גאלוב, און זיך ארויסגעזען פון דערווייטנס. דארט איז געווען א מוזעאום מיט פיל אלטערטימלעכע אנטיקן פון הונדערטער יארן צוריק. פון יעדן באזוך האבן מיר עפעס געלערנט פון די אנטיקן וואס האבן זיך דארט געפונען, וואס יעדער פון זיי האט געהאט א געוויסע באדיי־טונג. דער קאנטראסט צווישן די צוויי שטעטלעך, דאבזשין און גאלוב, איז געווען א באדייטענדער. דער עיקר האט עס זיך געלאזט

באמערקן אין געזעלשאפטלעכן לעבן: אין דאבזשין האבן עקזיסטירט ציוניסטישע און סאצאליסטישע פארטייען, ספארט פאראיינען און פארשיידענע יוגנט קלובן, ווערענד גאלוב איז געווען אינגאנצן אן וועלכע ס'איז פארטיי, און נישט דערפאר ווייל דאס איז געווען א קלענער שטעטל פון דאבזשין, נאר פשוט, די דייטשע יידן אין גאלוב האבן אין דעם קיין אינטערעס נישט געהאט. זיי האט אינ־טערעסירט משפחה, געשעפט, און פארווײלונגען דעריבער איז די שמחה צווישן די גאלובער און דאבזשינער יידן געווען זייער א באַ־שיידענע, די דאבזשינער יוגנט האט געלעבט אין אירע דלת אמות און קיינמאל נישט געזוכט דעם וועג צו דער דייטשער יוגנט טראָץ זייער רייכע קולטור.

די ביבליאטעק מיט איר שיינעם לעזע זאל, דער ציוניסטישער קלוב „התחיה", טעאטער פארשטעלונגען האבן די יידן פון גאלוב כמעט קיינמאל נישט באזוכט. אפילו רעפעראטן פון צוגערייזטע באוווּסטע רעדנער אויף פארשידשיידענע טעמען האבן נישט אינטערע־סירט די גאלובער יידן. ערשט אין 1918 נאכדעם ווי פוילן האט באקומען איר זעלבסטשטענדיקייט און פאמאזשע איז געווארן א טייל פון פוילן, ערשט דאן האבן די גאלובער יידן זיך דערנענטערט צו די אסט יידן. פיל געהאלפן דערצו האט דער גאלובער אפטייקער ד"ר ריזענפעלד וועלכער איז אויך געווען אן איבערגעגעבענער ציו־ניסט. אבער דער גרעסטער טייל פון די גאלובער יידן זענען איבער־געגאנגען קיין דייטשלאנד.

דעם ערשטן ביטערן טעם וועלכע דיביידע שטעטלעך האבן צוגלייך געפילט איז געווען בשעת די באלשעוויסטישע אינוואזיע פון פוילן אין יאר 1920. די רוסישע סאלדאטן האבן פיזיש נישט טע־ראריזירט די באפעלקערונג פון דאבזשין־גאלוב, אבער עקאנאמיש האבן זיי פאראַרימט דעם ארטיקן מסחר, ווייל זיי האבן צוגע־נומען ביי די סוחרים די בעסטע סחורות פאר רובלס וועלכע האבן שוין דעמאלט קיין שום עפעקטיוון ווערט נישט געהאט.

אין די שפעטיקע צוואנציקער יארן, ווען דער עקאנאמישער מצב אין דאבזשין האט זיך פארערגערט האבן זיך עטלעכע משפחות פון דאבזשין איבערגעקליבן קיין פאמאזשע ווו די סימפאטיע צו יידן מצד די פוילישע באפעלקערונג איז נישט געווען קיין צופרידנ־שטעלנדע, אבער עקאנאמיש איז דארט די לאגע געווען פיל בעסער. מיר זענען געווען איינע פון די משפחות וועלכע האבן יארן לאנג

געוווינט אין חעלמזשא, פאמאזשע, נישט געלעקט קיין האניק פון די ארטיקע פוילישע באפעלקערונג אבער אזוי האבן מיר זיך דורכ־געלעבט ביז קורץ פאר דער מלחמה. זעענדיק וואס עס קומט פאר האבן מיר פארשטאנען אז וואס פריער מיר וועלן פארלאזן חעלמזשא, וועט אונדז בעסער זיין. אזוי זענען מיר אוועק צוריק קיין דאבזשין. נאך עטלעכע טעג פארן אויסברוך פון דער מלחמה, ווי געוויינלעך אין אזעלכע מאמענטן, האב איך זיך דערמאנט אן מיין ברודער מרדכי ז״ל וועלכן מיר האבן באגלייט צוזאמען מיט א קבוצה פון חלוצים פון דאבזשין קיין ישראל אין אנפאנג פון די צוואנציקער יארן, און במשך פון דער גאנצער צייט איז געווען אונדזער חלום זיך מיט אים פאראייניקן. אפילו נאך זיין פטירה אין אנפאנג פון די דרייסיקער יארן האבן מיר אונדזער שטרעבונג קיין ארץ ישראל נישט אויפגעגעבן. אבער די פארמעלע שוועריקייטן האבן אונדזער חלום צונישט געמאכט, און צוזאמען מיט צענדליקע טויזנטע פליטים האבן מיר אויך פארזוכט דעם פינצטערן גלות רוסלאנד, אין אלע אירע ריכטונגען.

על פי נס זענען מיר געבליבן לעבן און סוף כל סוף אנגעקומען קיין ארץ ישראל. דא האבן מיר אויפגעשטעלט א משפחה, אנגע־פאנגען א ניי לעבן, לאזנדיק הינטער זיך די גרויזאמע מלחמה פאר־גאנגענהייט. זאלן די דאזיקע שורות מיינע, דינען אלס אן אייביקע מצבה אין אנדיינק פון מיינע טייערע און געטרייע אומגעקומענע.

גבריאל קאטשער

פיין אוןליידן פון א משפחה

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה בין איך צוזאמען מיט מיין שוועסטער, שוואגער און זייערע פינף קליינע קינדער געווען — אין פוילישן פארט גדיניע. ווען די דייטשן האבן אנגעפאנגען באמבארדירן די שטאט און צענדליקע מענטשן זענען דערהרגעט געווארן האב איך פארשטאנען אז מיר דארפן זוכן א וועג צו אנטלויפן. צום ערשטן האב איך געזארגט פאר מיין שוועסטער, שוואגער און די קינדער ווי אזוי זיי ארויסראטעווען פון גדיניע. דער ציל איז געווען ארי־בערצופירן זיי צוריק אין זייער געבורטסשטאט, קיין דאבזשין. די באנען זענען געווען געפאקט און עס איז געווען כמעט אוממעגלעך צו באקומען אין זיי א פלאץ. איך האב אנגעפאנגען מיטן אוועקפירן די נויטיקסטע איינגעפאקטע זאכן צו די באן סטציע. נאך דעם זענען מיר אלע צוזאמען געלאפן צו דער סטאציע און דארט געווארט אויף דער באן וועלכע האט געדארפט אפפארן א שעה שפעטער. עס איז אוממעגלעך זיך פארשטעלן דעם געדראנג פון דריי מאל אזויפיל מענטשן ווי די באן איז געווען אימשטאנד צו אריינגעמען. די געשרייען און געוואלדן פון פרויען און קינדער האבן פארהילכט די לופט, טויזנטער מענטשן האבן זיך געשטופט, אן קיין ארדנונג, כדי צו באקומען א פלאץ אין באן, און פיל זענען ממש צעטראטן געווארן מיט די פיס. יעדער האט געוואלט וואס גיכער פארלאזן די שטאט וועלכע איז געווען אן אביעקט פון באמבארדירונג, כאטש די סכנה האט געלויערט אין יעדן ווינקל אין פוילן. ביז היינטיקן טאג ווייס איך נישט פון וואנען עס האט זיך צו מיר גענומען דער כוח אריינצודרינגען זיי אין דער באן, צום ערשטן די שוועסטער מיטן שוואגער און דערנאך — דורך א פענצטער — די קינדער.

נאך דעם ווי די באן האט זיך גערירט פון פלאץ בין איך אוועק צוריק אין מיין וווינונג און אומאויפהערלעך געזארגט וועגן זיי — צי וועלן זיי זוכה זיין אנקומען קיין דאבזשין, אבער א טאג שפעטער האב איך באקומען א ידיעה אז זיי זענען אנגעקומען בשלום. איך בין דערווייל געבליבן אין גדיניע און געטראכט וואס צו טאן ווייטער.

ווען איך האב געזען אז עס איז נישטא קיין אויסוועג האב איך זיך צוגעשטעלט צום דינסט אין דער פוילישער ארמיי, און בין גלייך אפגעשיקט געווארן צום שלאכטפעלד. נאך 19 טעג קעמפן איז מיין גאנצער פאלק געפאלן אין געפאנגענשאפט. מען האט אונדז גלייך אינטערנירט, און געשיקט צו שווערע ארבעט. איך האב מיין פאספארט פארניכטעט און זיך אנגעגעבן אלס קריסט. אין באראק בין איך געווען דער איינציקער ייד צווישן זעכציק פאליאקן. איין טאג שטייענדיק אזוי אין דרויסן גייט צו צו מיר א פאליאק און ווענדט זיך צו מיר מיט א הויכן קול: דו ביסט דאך א ייד, טא ווי קומסט דו אהער? צומארגנס האט שוין דער אויפזעער פון דער געסטאפא געוווּסט אז איך בין א ייד און גענומען מיר נאכשפירן אויף יעדן שריט און טריט. דער זעלבער פוילישער סאלדאט האט אין אנוועזנהייט פון געסטאפא מאן דערציילט אז ווען דאס דייטשע מיליטער האט ארייגמארשירט אין פוילן האבן די יידן אויף זיי געווארפן שטיינער און געגאסן אויף זיי קאכעדיקע וואסער.

צומארגנס האב איך באקומען א באפעל צו שטעלן זיך פארן קאמענדאנט. ווען איך בין צו אים אריינגעקומען — ער איז געווען אן עלטערער אפיצער, א סאלדאט נאך פון דער ערשטער וועלט מלחמה — האט ער מיך גלייך געפרעגט „ביסט דו יודע?" איך האב אים געענטפערט אז איך בין א ייד. דאן האט ער געזאגט: זע אז דו זאלסט וואס שנעלער פארשווינדן פון דאנען, און ער האט צוגעגעבן: דאס האבן דיך דיינע חברים אויסגעגעבן אז דו ביסט א ייד. איך בין אוועק צוריק אין מיין באראק און דער געדאנק אז זיי האבן אויף מיר אן אויג האט מיר געפייניגט.

פון שרעק האב איך באקומען א הויכן פיבער און אויף מארגן נישט געקענט ארויסגיין צו דער ארבעט. דער וואכמאן וועלכער האט אין דער פרי געציילט די ארבעטער און געזען אז איך פעל איז גלייך צו מיר אין באראק אריין און זעענדיק מיך אין בעט האט ער מיך געווארנט אז אויב איך וועל נישט ארויסגיין האקן האלץ וועט ער אריינשיקן די געסטאפא פאליציי און זיי וועלן מיט מיר מאכן א סוף גלייך אויפן ארט. נישט קוקנדיק אויפן הויכן פיבער און טראץ מיין אלגעמיינע שוואכקייט, האב איך זיך אויפגעהויבן און בין ארויסגעגאנגען אין הויף און אין א הויכן גראד פראסט זיך אוועקגעשטעלט האקן האלץ. עס איז ממש געווען א נס אז איך האב דאס אויסגעהאלטן.

אויסער די שווערע באדינגונגען האבן מיר נאך געליטן אין די

מרדכי ליפקא
ר' פייבישעס זון

באראקן פון וואנצן און לייז. מיר האבן ממש נישט געקענט שלאפן. דאס האט באוויגן עטלעכע געפאנגענע צו אנטלויפן. מיר האבן באמערקט ווי זיי זענען ארויס דורכן פענצטער און האבן גלייך אויפ־געוועקט דעם אויפזעער און אים וועגן דעם געמאלדן. ער האט באלד אלארמירט די געסטאפא און זיי זענען, מיט עטלעכע שפיר הינט, נאכגעאנגען די אנטלאפענע, אבער נעבן א דערבייאיקן וואלד האבן זיי די שפורן פארלוירן, זענען צוריקגעקומען און אנגעפאנגען אונדז פארשן, איבער־הויפט מיך, ווייל איך האב פארשטאנען דייטש. זיי האבן מיר געשלאגן מיט א גומענעם שטעקן און איך האב געכאפט שטארקע קלעפ. זיי האבן געפאדערט אז איך זאל זיי דערציילן דעם אמת. פארש־טייט זיך אז זיי האבן גארנישט געקענט ארויסקריגן פון מיר און צום סוף מיך באפרייט פון דער חקירה.

איך בין געווען אין דייטשלאנד א געפאנגענער צוואנג ארבעטער ביז ענדע פון דער מלחמה. ווען די באפרייאונג איז געקומען בין איך שוין געווען א קראנקער און א צובראכענער. נאך א גורצע אויספארשונג האב איך זיך דערוווסט אז פון מיין גאנצער משפחה בין נאר איך אליין געבליבן. מיין עלטערער ברודער, זלמן ברוך, זיין פרוי צירל מיט פינף קינדער; דער צווייטער ברודער, אברהם ישראל, זיין פרוי מרים און פינף קינדער; מיינע צוויי שוועסטער זיסל און פערל און איר מאן, אברהם שאפראן, אויך מיט פינף קינדער, זענען אלע אומגעקומען.

נאך דעם ווי איך האב געהייראט אין דייטשלאנד אין יאר 1947 בין איך באלד אוועק קיין ישראל. דא זענען אונדז געבוירן געווארן צוויי קינדער. אין יאר 1959 האבן מיר אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע וווּ מיר געפינען זיך ביז איצט.

יצחק ראזענוואקס ז״ל

מיין פעקל צרות אין רוסישן מיליטער

איך מאבליזיר זיך

איך שרייב מיינע זכרונות עטלעכע און פערציק יאר נאך מיין צוריקקומען פון רוסישן מיליטער אלס אויסגעדינטער סאלדאט אין יאר 1914. אריבער 3 יאר האב איך געדינט דעם צאר ניקאלאי דעם צווייטן. קען זיין אז באנוצענדיק זיך מיט סטאנדארטנע מיטלען צו מאכן זיך א פעלער אין א האנט אדער אין אן אנדער טייל פון קערפער וואלט איך געקענט אויסמיידן דעם מיליטערישן דינסט, אבער איך האב דאס בשום אופן נישט געוואלט טאן, צוליב פארשטענדלעכע טעמים. אויך דעזערטירן איז נישט געקומען אין באטראכט צוליב די שווערע געלט שטראף (300 רובל) וואס די רוסישע רעגירונג האט ארויפגעלייגט אויף די עלטערן פון א דעזערטיר. דעריבער איז מיין באשלוס געווען פעסט צו שטעלן זיך צום מיליטערישן דינסט און טאקע דינען. אין די קליינע שטעטלעך אין פוילן איז דאן געווען א משונהדיקער מנהג אז רעקרוטן פלעגן פאר דעם אפפאר צו זייער דינסט פלאץ הוליען א נאכט אדער צוויי און אפטאן פארשידענע קונדס שטיק אין שטעטל, ווי, למשל, צוברעכן פלויטן, אראפנעמען רעדער פן וואגנס, אד״ג. און איך האב אויך די „מצווה״ מקיים געווען...

דריי יידישע רעקרוטן זענען מיר געווען פון דאבזשין: יעקב קריסטאל, באראן און איך. מיר זענען געפארן אין א וואגן ביז אסטראלענקא און פון דארט מיט די באן קיין ווארשע. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל וואס איך האב געזען ווארשע. אין ווארשע האב איך באזוכט מיינע באקאנטע און מיין קוזין, יוסל אטלסברג, און פון דארט ווייטער געפארן מיט דער באן אויפן וועג צו מיין דינסט פלאץ.

נאך דריי טעג זענען מיר אנגעקומען קיין טולא, ווייט הינטערן „תחום המושב״ אין יענע יארן. דארט זענען מיר ארויס אין גאס צו טרעפן זיך מיט ארטיקע יידן. פון די מודעות וועלכע מיר האבן געלעזן האבן מיר זיך דערוווסט אז יענעם אוונט קומט פאר א גרויסע

סעודה פון די חברה קדישא אין שטאט. פארשטייט זיך אז מיר זענען גלייך אוועק אהין און האבן דארט דעם אוונט נישט שלעכט פארבראכט. אויפן וועג צו דער סעודה האבן מיר אנגעטראפן פאסעק שפילערס. ישאיעוויץ פון ריפין וועלכער איז געווען מיט אונדז האט זיך פארגלוסט מיטשפילן און אזוי האט ער אין עטלעכע מינוט פארלוירן אדער פארשפילט די צען רובל וואס ער האט געהאט מיט זיך. דער מענטש איז נאך דער מעשה געווען אינגאנצן צוטומלט, אבער מיר האבן אים בארואיקט, און געזאגט אז מיר וועלן זארגן דערפאר אז ער זאל די געלט צוריק קריגן. אויף דער סעודה האט מען אונדז מכבד געווען פון אלעם גוטן. מיר האבן זיי דערציילט דעם פאל מיט ישאיעוויצן און זיי האבן גלייך אונטערגענומען א זאמלונג צווישן די

חנה און יצחק ראזענוואקס און זייערע קינדער

אנוועזענדע און אויפגעקליבן 25 רובל. ישאיעוויץ האט זיין געלט צוריק געקראגן אבער מיט א ווארנונג נאך א מאל אזוי נישט טאן.

נאך עטלעכע טעג אין טולא זענען מיר ווייטער געפארן מיט דער באן, וועלכע האט זיך געשלעפט וואכן לאנג ביז מיר זענען אנגעקומען קיין בארנאול. מען האט אונדז צייטווייליק פארטיילט צו די ארטיקע פויערן, וועלכע האבן נישט געוווסט צו אונטערשיידן צווישן א ייד און א גוי. איך בין געראדע אריינגעפאלן צו א גוטן פויער וועלכער האט זיך צו מיר העפלעך באצויגן, אבער צוויי טעג שפעטער בין איך שוין געווען אין דער קאזארמע.

ביים פארשרייבן זיך אין פלאצק, האב איך באצייכנט מיין פאך אלס א רימער. אבער היות אויף דעם פלאץ ווו איך בין צוגעטיילט געווארן זענען נישט געווען קיין פערד האט מיך דער פעלדוועבל — א ייד — געראטן צו זאגן אז איך בין א שניידער. איך האב אזוי געטאן און בין באלד צוגעטיילט געווארן אין שניידער ווארשטאט. נייען אויף א מאשין האב אין געקענט, און אזוי ווי נעבן מיר האט געארבעט מיינער א פריינד, שלמה יקיר, א גוטער שניידער, האט ער געמאכט די וויכטיקערע ארבעט און איך האב אויסגעענדיקט. אין לויף פון דער צייט האב איך זיך אויסגעלערנט גוט נייען און בין באמת געווארן א פולשטענדיקער שניידער און זאגאר גענייט פאר די אפיצערן. די סאלדאטן וואס זענען אנגעקומען צוזאמען מיט מיר אין לאגער האבן מיך פשוט מקנא געווען. בשעת זיי זענען געגאנגען אויף מאנעווערעס אין די קאלטע ווינטער טעג אין די גרויסע שנייען בין איך מיר געזעסן און א ווארעמע שטוב און האב לאנגזאם געארבעט. די תורה פון מושטירן האב איך זיך אינצווישן אויסגעלערנט פון א ביכל וואס איך האב געקויפט נאך אין ווארשע. דארט איז אויך געווען א פרק ווי אזוי זיך אומצוגיין מיט געווער, ווייל אפילו אלס שניידער האב איך אט די אלע זאכן געדארפט קענען.

קורץ פאר פסח האבן מיר באקומען דריי פאקעטן פון דערהיים. אן אפיצער האט געשיקט א סאלדאט אויף די פאסט זיי אפנעמען. דער סאלדאט איז צוריקגעקומען מיט דריי הילצערנע קעסטלעך אין וועלכע עס זענען געווען ווורשט, סארדינען, און דער עיקר פלעשלעך וואדקא וועלכע זענען גלייך געעפנט געווארן און מיט די הילף... פון די אפיצערן אויסגעליידיקט געווארן אויפן פלאץ.

אין לויף פון דער צייט איז ישאיעוויץ קראנק געווארן, מען האט אים אוועקגענומען אין שפיטאל און נאך א געוויסע צייט איז ער באפרייט געווארן. דער פאל האט אביסל גערייצט די יידישע סאלדאטן און זיי האבן אנגעפאנגען זוכן מעגלעכקייטן... קראנק צו זיין כדי זיך באפרייען. פארשטייט זיך אז דאס איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן, ווייל אפילו אין נארמאלע אומשטענדן האט מען זיך באציגן מיט חשד צו די יידישע סאלדאטן פון פוילישע אפשטאמונג.

דער ערשטער פסח

אינצווישן האט זיך דערנענטערט פסח און מיר יידישע סאלדאטן האבן געזוכט א וועג צו זיין אין שטאט צו א סדר. אזא ערלויבעניש ארויסצוגעבן איז געווען אין די קאמפעטענץ פון א קאפיטאן, וועלכער איז נישט געווען קיין שונא ישראל, אבער כדי צו קריגן די ערלויבניש האט ווער פון די סאלדאטן געדארפט גיין אין ביורא דערלאנגען די ביטע. אזוי ווי איך האב זיינערצייט מכבד געווען דעם אפיצער מיט וואדקא איז דער גורל געפאלן אויף מיר. איך האב מיין פליכט אויסגעפירט און עס איז מיר געלונגען צו קריגן די געבעטענע ערלויבעניש, אבער מיט א באדינג אז די סאלדאטן וועלן זיך גוט און שיין אויפפירן אין שטאט, נישט שיכורן, און זיך אומקערן צו דער צייט. אין א געוויסער מאס האט ער מיך פאראנטווארטלעך געמאכט. מיר, א גרופע יידישע סאלדאטן האבן אוועקמארשירט אין שטאט, אין דער ריכטונג פון דער שוהל ווו מיר האבן געטראפן אויך פיל אנדערע יידישע סאלדאטן. ווען דאס דאווענען האט זיך פארענדיקט האבן מיר זיך אנגעווונטשן איינער דעם צווייטן א פריילעכן יום־טוב, ארייננעזעצט זיך אין שליטלעך און אוועק צום סדר ווייט פון דער שוהל. אזוי שנעל ווי איך בין אהין אנגעקומען האב איך בשלאסן אז מיר וועלן דא דעם סדר נישט האלטן ווייל ס'האבן זיך דארט פארזאמלט אונטערוועלט מענטשן. אויף די טישן איז געלעגן ברויט און קאלבאס (וווּרשט) און נאך אזעלכע טרפה מאכלים. א גראמאשקע האט געשפילט און אונגעווינטשטע פארלעך האבן געטאנצט. איך האב באלד געמאלדן אז מיינע סאלדאטן וועלן צוריקגיין אין די קאזארמעס אויב די טישן וועלן נישט אפגערייניקט ווערן, און די פארדעכטיקע פארשוינען וועלן דעם זאל נישט פארלאזן. מיינע ווערטער האבן געווירקט, די אונגעווינטשטע עלעמענטן האט מען פון זאל פארטריבן און מיר זענען אריין. אבער אין זאל האט געהערשט א פינצטערניש, און מיר האבן אלזא אנגעצונדן צוויי לעמפלעך, זיך אוועקגעזעצט ביי די טישן, אין דערמאנענדיק זיך אן דעם סדר אין דער היים זיך ערנסט צעוויינט. לאנג האבן מיר דארט נישט געווײלט, מיר האבן געטרונקען לחיים, פארביסן מיט מצה, פארענדיקט די הגדה און צוריק אין דער קאזארמע. אויף צו מארגנס זענען מיר ווידער געגאנגען אין שטאט, געקומען אין שוהל, און דארט געטראפן א היבשע צאל מתפללים. מיט אונדז איז אויך געווען אונדזער חבר זיינוויל, וועלכער

האט געטראגן א בארד, און אים האבן די ארטיקע בעלי בתים געוואלט פארבעטן אהיים צום עסן, אבער ער האט זיי אפגעזאגט נאך דעם ווי ער האט געהערט זייערע גוטע מעשים קעגן דעם שוחט און בעל תפילה ווען זיי האבן איבערגעגבן דער פאליציי, וועלכע האט אים ארייננגעזעצט אין טורמע ווייל ער נישט געהאט קיין ווינערכט אין שטאט.

אין שטאט האבן געוווינט בערך 800 משפחות, פון זיי זייער פיל רייכע מענטשן, סוחרים, אפיצערן און הויכע אנגעשטעלטע. צווישן זיי אויך פארלעך פון געמישטע חתונות. דער רוב איז געקומען אין שוהל צו הזכרת נשמות אדער קדיש זאגן און גלייכצייטיק מנדב געווען געלט אדער ליכט פאר דער שוהל. דאס געלט אדער ליכט זענען איבערגעגעבן געווארן דעם אלטן גבאי און ער האט אויף דעם געגעבן א קבלה.

דער פסח האט זיך געענדיקט. איך בין שוין צוריק אין קאזארמע, אבער באלד האט זיך אנגעהויבן א נייע צרה: עס האט זיך דערנענטערט די צייט פון שווערן. די סאלדאטן מוזן זיין גרייט און וויסן אט די „תורה", ענטפערן דעם גענעראל וועלכער דארף אונדז באשווערן — אויף געווויסע פראגן. פארשטייט זיך אז די פראגן זענען פאר אונדז רעקרוטן נישט געווען קיין לייכטע. אבער דאביי איז אויך געווען אביסל מזל: דער טאג פון דער שבועה איז געקומען, דער גענעראל — אן אויסגעשפראכענער אנטיסעמיט — איז געקומען מיט זיין פמליא און גענומען שטעלן די פראגן יעדן איינציקן באזונדער. צו מיין גרויסער שמחה האב איך געענטפערט אויף אלע פראגן פינקטלעך אזוי ווי מען דארף, און יעצט בין איך שוין א פאלקאמער סאלדאט. עס האבן זיך אנגעפאנגען די מאנעווורעס און איך, דעם אמת געזאגט, האב צו די מאנעווורעס קיין גרויסן חשק נישט געהאט. מיין ווונטש איז געווען צו ארייינגיין אין דער „שוואלניע" (ניי ווארשטאט) און פארנעמען זיך דארט מיט שניידעריי ווו איך האב שוין פריער געארבעט און אזוי ארום ניצול ווערן פון די מאנעווורעס. מיט א „מתנת יד" און א צוזאג דעם אפיצער צו אויפנייען אים א פאר שיינע הויזן, איז מיר דער עסק געלונגען.

מיין צוקונפטיקער שוואגער, באראן, האט זיך פארשריבן אויף דער אפיצערן שול, האט מיט דער צייט באקומען א ראנג, און איז באשטימט געווארן הויפט מאגאזיינער (אפסנאי ראשי). זיין אויפגאבע איז געווען צו באזארגן די סאלדאטן מיט שפייז, געטראנקען, און אויך

זארגן פאר זייערע קולטור אינטער־עסן. אין זיין רשות האט ער געהאט 30 מאן, וועלכע האבן געטאן די פיזישע ארבעט אין די מאגאזינען און געהאלפן צוגרייטן נשפים וועלכע די אפיצערן האבן איינגעארדנט פאר זייערע ציווילע געסט. מיין שוואגער איז געווען א פרומער ייד און האט פון אלע מאכלים גארנישט פרזוכט.

שמואל פרום און זיין זון, שמעיה

אויף איינעם פון די נשפים האבן מיר זיך געטראפן מיט א פארנעמען ייד און ער האט אונדז דערציילט אז אויף פסח האבן זיי געזאמלט א שיינע סומע געלט פאר די סאלדאטן און אז א קאמיטעט איז טעטיק אין אלע ענינים. מיר האבן גלייך געשיקט א דעלעגאציע פון 2 סאלדאטן צום הויפט גבאי בכדי צו דערוויסן זיך וואס דא קומט פאר. ער האט אונדז נישט איבעריק פיין אויפגענומען, און נאך דעם ווי מיר האבן אים ערקלערט דעם ציל פון אונדזער באזוך ביי אים האט ער זיך אויף אונדז צושריען. מיר אבער האבן זיך נישט אפגעשראקן און זיך גלייך געווענדט צו א צווייטן גבאי — א פוילישער ייד — און דער האט אונדז דוקא פיין אויפגענומען, זיך באצויגן סימפאטיש צו אונדזער פאדערונג און דערקלערט אז דעם קומענדיקן פסח וועט מען פאר אלע סאלדאטן צוגרייטן א סדר, און מיר וועלן קענען זיך אליין די מצות באקן. מיר האבן פארלאזן דעם גבאיס שטוב מיט א שיינעם דאנק און מיט צופרידענהייט, זייענדיק זיכער אז פאר דעם קומענדיקן פסח זענען מיר שוין באזארגט מיט א סדר. מיר האבן אויך געזארגט פאר די הונדערטע ארעסטירטע יידן וועלכע האבן געשמאכט אין די דארטיקע טורמעס, צווישן זיי אויך פאליטישע ארעסטאנטן. מיר איז אסך מאל אויסגעקומען איבערפירן יידישע ארעסטירטע פון איין טורמע אין א צווייטער, און ביי דער געלעגנהייט זיי מכבד געווען מיט פאפיראסן און פארשיידענע נאשווארג. מיר האבן באקומען א צוזאג פון גבאי אז

אויך זיי וועלן זארגן פאר די ארעסטירטע צום סדר. א קורצע צייט פאר פסח האבן די גבאים צוגעשיקט עטלעכע וואגנס מיט מעל אויף מצות, אבער ווען מיר האבן געעפנט דאס ערשטע זעקל האט זיך ארויסגעוויזן אז דאס איז נישט קיין מעל נאר ממש קלייען. אונדזער בעקער האט רעאגירט, זאגנדיק דעם גבאי וועלכער איז בייגעווען, אז מיר וועלן פון דעם מעל קיין מצות נישט באקן. דער גבאי האט זיך אויפגערעגט, אבער דא האט זיך אריינגעמישט א צווייטער גבאי וועלכער האט צוגעזאגט גלייך אויסבייטן די קלייען אויף שיינע, ווייסע מעל. דער ערשטער גבאי וועלכער האט זיך אויסגעדריקט אז די סאלדאטן זענען ,שנארערס" האט געכאפט קלעפ פון אונדזערן א סאלדאט און ער האט אים אויך ארויסגעווארפן פון שוהלהויף. נאך דער געשיכטע איז ער שוין מער נישט דערוויילט געווארן אלס גבאי.
צו דער ערשטער סדר נאכט האבן מיר איינגעלאדן אונדזער פאלקאווניק, וועלכער איז געווען פארהייראט צו א יידישע פרוי. ער איז געקומען מיט זיין אדיוטאנט, האט מיט אונדז געגעסן געפילטע פיש, אונדז שיין באדאנקט און הערצלעך באגריסט. צומארגנס איז זיין באזוך באצייכנט געווארן אין אפיציעלן טעגלעכן באריכט פון דעם פאלק.
אויך דעם צווייטן טאג פסח האבן מיר אפגעהלטן א סדר אין שולהויף מיט פיל פארבעטענע געסט פון בארנאול. מיר זענען הערצלעך באגריסט געווארן פון א דארטיקן בכבודיקן איינוואוינער און פארענדיקט מיט א געשמאקע סעודה, און שפעט אין אוונט זיך צוריקגעקערט אין די קאזארמעס, רואיק, שטיל, און נישט שיכור, אלע יידישע סאלדאטן צוזאמען, און קיין איינער איז נישט געבליבן אין שולהויף.
עטלעכע טעג שפעטער איז פארגעקומען די קריסטלעכע פסחא. ז'אן האט מען באפרייט אלע קריסטלעכע סאלדאטן, און זיי ערלויבט מארשירן צו דער תפילה אין צערקווע. די ערשטע נאכט האבן געפעלט 20 סאלדאטן. און ווען מ'האט אויף צומארגנס ארויסגעשיקט הונדערט סאלדאטן זיי אפזוכן האבן זיך צען ווידער אויסבאהאלטן. דאס האט דעם קאפיטאן פון דער קאמפאניע שטארק אויפגערעגט און אויף צומארגנס האט ער צונויפגערופן אין גרויסן זאל פון די קאזארמעס פיל הונדערטער סאלדאטן און פאר זיי געהאלטן א רעדע אין וועלכער ער האט געזאגט: עס איז באוווּסט אז יידן מיידן אויס — ווי ווייט מעגלעך — דעם מיליטער דינסט, אבער עס איז אויך קלאר אז ווען זיי זענען שוין אין מיליטער זענען זיי ערנסט, קארעקט, און איבערגעגעבן. אט נעמט אייך פאר א ביישפיל, האט ער געזאגט, ווענדענדיק זיך צו די

קריסטלעכע סאלדאטן, די אויפפירונג פון די יידישע סאלדאטן אין זייער יום טוב, פסח: מיטן גרעסטן כבוד, עס פעלט קיינער נישט, קיינער פון זיי איז נישט שיכור: אן סקאנדאלן האבן זיי פארענדיקט זייער יום טוב. פון די קריסטלעכע סאלדאטן, דאקעגן, האבן מיר נאר חרפות און בושות, פון זייער אויפפירונג אין בארנאול. שיכרות, געשלעגן, פארוואונדעטע פון מעסער שטעך, און צום סוף, זענען 30 סאלדאטן פארשוואונדן געווארן; דער טייל וואס האט זיך צוריקגעקערט איז געקומען אפגעריסן, אפגעשליסן און בארוועס.

די סאלדאטן וואס די מיליטערישע פאליציי האט אפגעזוכט זענען שווער באשטראפט געווארן. זיי האבן אין פארלויף פון 20 טעג געדארפט שטיין אונטער דער ברענענדיקער זון מיטן פולן מיליטערישן געפאק, פון 25 ק״ג, נישט געטארט זיך א ריר טאן, און ווער עס האט זיך א ריר געטאן האט געמוזט שטיין נאך צוויי שעה.

מיליטערישע מאנעווערעס

א געוויסע צייט שפעטער האט מען דעם גאנצן פאלק ארויסגעפירט אויף א שווערע מאנעוורע, אין א גרויסן רעגן. אין דער מאנעוורע האט ווער פון די סאלדאטן זיך באנוצט מיט הייס געווער, און עס האט געטראפן אז איינע פון די קוילן האט דורכגעלעכערט דאס הוט פון פאלקאווניק — וועלכער איז געריטן אויף זיין פערד. ער האט גלייך אפגעשטעלט די מאנעוורע און געזאגט: „איך גיב א פריז פון 50 רובל דעם יעניקן סאלדאט וואס וועט מיר זאגן די סיבה פון פלוצלינגן אפשטעל פון דער מאנעוורע". קיינער האט נישט געענטפערט. דאן האט ער מיט טרערן אין די אויגן געזאגט: „מען האט מיר געוואלט אפרוימען פון וועג אבער גאט האט מיך געהיט. איך וועל צוליב דעם מיינע מיליטערישע פליכטן נישט פארנאכלעסיקן; שוין איבער דרייסיק יאר אז איך דין אונדזער צאר און איך וועל ווייטער היטן דעם כבוד פון דער רוסישע קרוין". דערמיט האט ער פארענדיקט זיין ווענדונג צום מיליטער און איז אוועקגעריטן צוריק אין דער קאזארמע. נאך דעם איז אנגעקומען א באפעל אז מיר זאלן זיך אלע צוריקקערן אין די קאזארמעס. באלד ווי מיר זענען אנגעקומען זענען די קאזארמעס באלאגערט געווארן פון מיליטערישע פאליציי און עס איז דורכגעפירט געווארן א רעוויזיע ביי יעדן איינעם אין זיין פערזענלעכן קעסטל. עס איז געווען קלאר אז די קויל איז געקומען

פון איינעם פון די דרייסיק אנטלאפענע וועלכע זענען שווער באשטראפט געווארן. שפעטער אביסל איז דער פאלקאווניק איבערגעפירט געווארן אין אן אנדער פאלק.

די שלעכטע באציאונג פון איינעם פון די הויכע אפיצערן האט מיר באוויגן צו בעטן א וויזיט ביים דאקטאר, ער זאל מיר שיקן אין שפיטאל צוליב א קראנקהייט וועלכע איך האב סימולירט. איך בין געשטעלט געווארן צו א באקאנטן פעלשער און ער האט מיר געשיקט אין שפיטאל. עטלעכע טעג שפעטער האט מיר א פרוי איינגעלאדן אויף א ציווילן נשף און מיט דער הילף פון דאקטאר האב אין דעם שפיטאל פארלאזן און בין אוועק צום נשף. אבער ווי ערשטוינט בין איך געווארן ווען איך האב פלוצלינג דערזען מיין פאלקאווניק שפאצירט אריין אין זאל אלס א באזוכער. איך בין גלייך אנטלאפן דורך א זייטיקע טיר צוריק אין שפיטאל. אבער עס האט זיך ארויסגעוויזן אז ער האט מיך באמערקט און ווי נאר איך האב זיך געלייגט אין בעט צוריק און דערציילט דעם דאקטאר וועגן דעם פאל איז דער פאלקאווניק געקומען אין שפיטאל און געפרעגט דעם דאקטאר וויפל קראנקע ער האט אין זיין אפטיילונג. ווען דער לעצטער האט אים געמאלדן די צאל, האט ער געזאגט: דו האסט א טעות, עס איז דא איינער ווייניקער. דער דאקטאר האט גלייך גענומען דעם לאמטערן, אדורכגעגאנגען מיט אים די אפטיילונג און אים געוויזן אז אלע זענען דא. דער פאלקאווניק האט פארשטאנען אז ער איז דורכגעפאלן, האט געשוויגן און איז ארויס.

אין אן ענלעכן פאל האט ער מיך באגעגנט אין דער שוואלניע ווו איך האב געדארפט צוגרייטן א פאר הויזן פאר אן אפיצער. אויך דא האב איך זיך באוויזן ארויסצודרייען. קורץ נאך דעם בין איך ארויס פון שפיטאל און גלייך נאך דעם באקומען א חודש צייט הויז ארעסט, דאס הייסט נישט פארלאזן די קאזארמע א חודש צייט. כ'האב דאס דערציילט איינע פון די אנגעזעענע פרויען פון שטאט וועלכע פלעגן אונדז באזוכן. זי האט באדויערט אבער גארנישט געזאגט. עטלעכע טעג שפעטער האט מען דעם פאלקאווניק אריבערגעפירט אין אן אנדער פאלק קיין אמסק, און אין עטלעכע וואכן ארום האט מען אונדזער פאלק אויך אריבערגעפירט קיין אמסק.

אין אמסק

מיר האבן געוווּסט אז אמסק איז א באפרייאונגס פלאץ, און מיר האבן געהאפט אז פון דארט וועלן מיר באפרייט ווערן, אבער

ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן זענען מיר נאך געווען ווייט פון באפרייאונג כאטש מיר האבן שוין געהאט אויסגעדינט אונדזערע דריי יאר.

געקומען קיין אמסק, א גרויסע שטאט מיט א היבש ביסל יידן, האבן מיר זיך גלייך באקאנט מיט די דארטיקע כלי קודש, מיטן רב, די גבאים פון דער שוהל און די פרנסי העיר, וועלכע האבן זיך בדרך כלל זייער פיין באצויגן צו די יידישע סאלדאטן פון די 2 פאלקן 42 און 43, וועלכע זענען דארט געשטאנען. קומענדיק אין די קאזארמעס האט מען אונדז גלייך געגעבן אנדערע מלבושים און בכלל איז די באציאונג געווען ווי צו רעקרוטן. מיר האבן געפרוווט קריגן ידיעות וועגן אונדזער באפרייאונג, אבער מיר האבן בשום אופן נישט געקענט דערגיין דעם אמת. קיין צייטונג איז נישט געווען, נאר פון די ארטיקע סאלדאטן האבן מיר זיך דערוווּסט, אז אין צוזאמענהאנג מיט דער אנגעשטרענגטער פאליטישער לאגע האט מען אפגעהאלטן אלע באפרייאונגען.

אין אמסק האב איך זיך גלייך איינגעארדנט ביי מיין פאך, אין שניידער ווארשטאט, דורך וועלכע איך האב זיך באקאנט מיט די אפיצערסטווא, פאר וועמען איך האב גענייט הויזן אדער געמאכט רעפעראטורן. אין דער צייט זענען אנגעקומען אין שטאט נייע סאלדאטן צווישן וועלכע איך האב געטראפן מיינע חברים וואס מיט זיי בין איך געפארן פון פוילן קיין רוסלאנד. די שמחה איז געווען גרויס און שפעטער האבן מיר זיך געחברט, און אנגעהאלטן א געוויסע פארבינדונג צווישן זיך.

דער פאלקאווניק פון פאלק, פיינבורגמייסטער, א דייטש, האט זייער ליב געהאט פאראדן אין וועלכע ער איז שטענדיק געריטן אויף זיין פערד אין דער שפיץ. וויסנדיק אז ער האט פאר זיך אויסגעאיבטע סאלדאטן וועלכע ווייסן די מלאכה פון פאראדן, פלעגט ער אונדז פון צייט צו צייט ארויספירן אויף א פאראד איבער דער שטאט. בכלל האט דער בארנאולער פאלק געשמט מיט זיינע אויסגעצייכנטע סאלדאטן.

אינצווישן איז צו אונדז דערגאנגען די ידיעה וועגן דעם מארד אין סאראיעווא, און מיר האבן פארשטאנען אז פון איצט וועט נאך זיין פיל שווערער צו באפרייען זיך פון מיליטער. דערווייל האבן מיר געדארפט מיטמאכן אביסל איבונגען ביי וועלכע א נייער אפיצער האט געוואלט אויסנוצן אונדזער ערפארונג כדי זיך אליין

העכער מאכן. ער האט אונדז ממש געפייניקט, אבער היות ער איז געווען אן עלטערער מענטש האבן מיר אויף אים פשוט רחמנות געהאט. אבער דורך א צופאל האבן מיר דאך געהאט א נקמה אין אים: איין טאג זענען אנגעקומען צו אונדז עטלעכע הונדערט סאלדאטן פון 4טן פאלק, כמעט אלע שיכור, און ביי יעדן אין טאש א רעזערווע פלעשל וואדקא. די סקאנדאלן און געשלעגעריי האבן זיך צעטראגן איבער אלע קאזארמעס. אונדזער אפיציר איז געלאפן א צוטראגענער פון איין קאזארמע אין דער צווייטער און בשום אופן נישט געקענט זיי בארואיקן. בלית ברירה האט ער זיך געווענדט צו אונדז אז מיר זאלן מיט גוטן אדער מיט בייזן זיי בארואיקן. מיר וועלכע זענען געווען ערפארענע סאלדאטן האבן גלייך אפגעטיילט די הויפט שיכורים און זיי געפירט שלאפן, געבנדיק זיי דערביי דריי טעג אורלויב. עס האט זיך אביסל געטומלט אבער אונדז איז געלונגען צו איינשטעלן ארדנונג. צווישן די שיכורע סאלדאטן איז אויך געווען א ייד פון זשוראמין, א פארדעכטיקער טיפ, א טרינקער, א גנב, און דערצו אויך א שלעגער. איין מאל, זייענדיק אויף דער וואך, האט ער ביי זיין פארשלאפענעם חבר צוגענומען דעם ביקס, און ווען יענער האט זיך אויפגעכאפט און האט דעם ביקס נישט געפונען איז ער גלייך געלאפן מעלדן וועגן דעם זיין אפיצער. עס האט זיך אנגעפאנגען אן אויספארשונג און מען איז דערגאנגען אז דאס איז דעם זשוראמינערס ארבעט. ער איז גלייך ארעסטירט געווארן, און עס האט אים געדראט ביז 10 יאר טורמע. איך אלס פארשטייער פון די יידישע סאלדאטן האב זיך געווענדט צו א יידישן אדוואקאט אין אמסק אז ער זאל אונטערנעמען די פארטיידיקונג און דערווייל געמוזט איינצאלן פון מיין אייגן געלט 25 רובל. ווען דער טאג פון משפט איז געקומען איז שוין די פארטיידיקונג געווען צוגעגרייט, נאך דעם ווי מיר האבן איבערגעקויפט דעם פעלדוועבל וועמענס עדות איז געווען די וויכטיקסטע און דער בחור איז באפרייט געווארן. עס איז כדאי צו באמערקן אז שפעטער, קורץ נאכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה, האט דער בחור דעזערטירט און ווען מען האט אים געכאפט האט מען אים געשטעלט פאר א מיליטערישן פעלד געריכט און דערשאסן.

אויסער די געוויינלעכע טאג טעגלעכע צרות וועלכע דער רוב פון די יידישע סאלדאטן האבן געליטן אין די רוסישע ארמיי האבן אויך קיין אנדערע צרות נישט געפעלט אין מיין פאלק. איך דערמאן

זיך די צרות וואס מיר האבן מיטגעמאכט ווען א יידישער סאלדאט האט זיך צוקריגט מיט א קאווקאזער אפיצער.

צוליב א קינזשאל

געווען ביי אונדז אין פאלק א לאמזשער בחור, א גוטער טענצער. איינמאל איז ער איינגעלאדן געווארן צו אן אוונט פון אפיצערן צו באווייזן דארט זיין קונסט. זיין רעפערטואר האט איינגעשלאסן אויך א קאווקאזער טאנץ. צו דעם האט ער געדארפט האבן די קליידונג פון א קאווקאזער אפיצער, און א פאס מיט א קינזשאל (פגיון). ער האט דאס אלעס באקומען אויסגעליען פון א קאווקאזער אפיצער. דער בחור האט געטאנצט און האט מצליח געווען. נאך דעם האט ער צוריקגעגעבן דעם אנצוג פון דעם קאווקאזער אפיצער צו זיין דענשטשיק (משרת). א שטיקל צייט שפעטער איז ער גערופן געווארן צום קאווקאזער אפיצער וועלכער האט אים אויפמערקזאם געמאכט אז צווישן די זאכן וואס ער האט צוריקגעגעבן פעלט דער קינזשאל. דער לאמזשער בחור האט זיך געשווארן אז ער האט אלעס צוריקגעגעבן, אבער עס האט גארנישט געהאלפן. דער אפיצער האט אים געווארנט אז אויב ער וועט אין פארלויף פון 14 טעג נישט צוריקגעבן דעם קינזשאל וועט ער אים דערהרגענען, און מען האט געוווּסט אז א קאווקאזער זאגט איז ער מקיים. דער בחור איז ארומגעגאנגען א פארזארגטער און געזוכט א וועג ווי אזוי צו ווירקן אויף דעם משרת אז ער זאל צוריקגעבן דעם קינזשאל. יענער האט געטענהט — איך האב קיין קינזשאל נישט געקראגן. דער בחור האט זיך געווענדט צו אונדז מיר זאלן אים העלפן. איך האב דעם ענין גענומען אין מיינע הענט, און צום ערשטען האב איך מיט נאך א חבר זיך געווענדט צו דעם קאווקאזער אפיצער און אים דערקלערט אז אויב באשולדיקן קען ער נאר זיין משרת. היות ווי דער קינזשאל איז אן אנטיק, א ירושה פון אסאך דורות, און איז בערך 300 יאר אלט, האט ער אונדז דערקלערט איז עס נישט קיין פראגע פון געלט, — מיר האבן פארגעלייגט צו קאמפענסירן אים מיט געלט — און ער מוז אומבאדינגט צוריקקריגן דעם קינזשאל. מיט א שווערן געמיט בין איך אוועק פון דעם אפיצער, און האב נישט געוווּסט וואס צו טאן און וווהין זיך צו ווענדן. אבער אט האב איך זיך דערמאנט וואס מען האט מיר א מאל געזאגט: אויב א ציגיינער נארט דיך אפ, פרעג א צווייטן ציגיינער וואס צו טאן מיט

אים. מיר האבן אלזא באשלאסן צו ווענדן זיך צו א קאווקאזער אדוואקאט און בעטן ביי אים אן עצה. מיר האבן אים צוגעזאגט א שיינע מטבע שכר טרחה, מיטן באדינג ער זאל דעם בחור ארויסנעמען פון דער צרה. דער אדוואקאט האט באמת געפונען א וועג צו אויפדעקן די גנבה. ער האט אינסצענירט א געשלעגעריי אין וועלכע ס'האט זיך אויך באטייליקט דער משרת פון דעם אפיצער און בעידנא דריתחא (ווען ער האט זיך שטארק צעהיצט) האט ער ארויסגעכאפט זיין קינזשאל און געוואלט שטעכן זיין קעגנער. דעמאלט האט מען אים מיט דער הילף פון 2 סאלדאטן — אומגעווארפן און ביי אים צוגענומען דעם קינזשאל, און עס האט זיך ארויסגעוויזן אז דאס איז דער קינזשאל פון קאווקאזער אפיצער. דעם קינזשאל האט מען גלייך צוריקגעגעבן דעם אפיצער, דעם משרת — ארעסטירט, און אונדזער בחור איז ניצול געווארן פון א גרויסע צרה. פארשטייט זיך אז דער עסק האט אונדז געקאסט פיל געלט, אבער ביי אונדז, דער קאמיטעט פון די יידישע סאלדאטן, איז שטענדיק געווען א סומע געלט ווען מען האט געדארפט ראטעווען א יידישן סאלדאט פון א צרה.

מיין באפרייאונג

דער טאג פון מיין באפרייאונג האט זיך דערנענטערט און גאנץ אונערווארטעט האט מען מיר גערופן אין ביורא פון פאלקאווניק און געמאלדן אז נאך דריי טעג דארף איך זיין גרייט צו פארלאזן די קאזארמע און נאכן צוריקגעבן אלע מיליטערישע זאכן אין מיין באזיץ בין איך פריי צו פארן אהיים. אין די דריי טעג האב איך געמאכט אלע פארבארייטונגען און אין פרלויף פון א חודש בין איך שוין געווען צוריק אין דאבזשין. אין יענע צייטן איז א נסיעה פון אמסק אין סיביר קיין דאבזשין אין פוילן נישט געווען פון די פשוטע זאכן. אבער דאך בין איך אנגעקומען געזונט און מונטער קיין דאבזשין. מילא די שמחה וואס איז דארט געווען איז נישט צו באשרייבן. דאס גאנצע שטעטל האט זיך פארזאמלט אין אונדזער הויז און אלע האבן מיר געגעבן שלום עליכם. די שכנים האבן וואכן לאנג נישט אויפגעהערט צו באזוכן אונדז און מיך געשטעלט פארשיידענע פראגעס. אויך קרובים פון אנדערשווו, אויסער דאבזשין, זענען געקומען מיך מקבל פנים זיין.

אזוי איז אוועק א היבשע שטיקל צייט ביז איך בין געווארן א תושב אן א „ברוך הבא". א שטיקל צייט האב איך געארבעט אין דזשאלין, א גוט וואס האט געהערט צו יידישע פריצים.

די ערשטע וועלט מלחמה

ווען די שמועות וועגן מאביליזאציע זענען געווארן ערנסטער האב איך זיך צוריקגעקערט קיין דאבזשין. איך האב נישט געוואלט שטיין פאר א געשעענעם פאקט און דעריבער בין איך שוין אין דער היים נישט געשלאפן. דערווייל האט דאס רוסישע מיליטער — וועלכע איז געווען די גרענעץ וואך — איינציקווייז פארלאזן דאס שטעטל. אויף דער צווייטער זייט, דאס הייסט אין גאלוב, האט זיך געלאזט באמערקן א קאנצענטראציע פון דייטשע מיליטער, און עס איז כמעט קלאר געווען אז דאס מיינט מלחמה.

אינצווישן זענען אנגעקומען קיין דאבזשין הונדערטער פליטים פון אלע עקן פוילן זוכנדיק א וועג צו אריבערגיין קיין דייטשלאנד. דער גרעסטער טייל וואס איז אריבער די גרענעץ זענען גלייך אינטערנירט געווארן, אריבערגעשיקט געווארן אין טיף דייטשלאנד אין ארבעטס לאגערן, און א טייל איז צוריקגעקומען קיין דאבזשין.

עטלעכע טעג שפעטער, דאס איז געווען א זונטיק, 12 אזייגער בייטאג איז דאס דייטשע מיליטער אריין אין דאבזשין, צום ערשטן עטלעכע צענדליקע רייטערס און דערנאך הונדערטער מיט שווערע געווער. זיי האבן זיך גלייך צעשפרייט איבערן שטעטל און האבן געזוכט רוסישע מיליטער אדער באאמטע. די עטלעכע רוסישע באאמטע וועלכע האבן נישט באוויזן צו אנטלויפן זענען לכתחילה ארעסטירט געווארן, אבער שפעטער האט מען זיי באפרייט.

נאך עטלעכע וואכן אקופאציע האבן די איינוווינער פון שטעטל אנגעהויבן פילן דעם טעם פון דייטשן כיבוש. יעדן טאג האט מען די באפעלקערונג פארזאמלט אויפן מארק, אויסגעקליבן די ארבעטס־פעאיקע צווישן זיי און זיי געשיקט גראבן אקאפעס. די וואס האבן געהאט פערד און וועגן האבן געמוזט מיטארבעטן. די וואס האבן זיך אויסבאהאלטן, סיי יידן סיי קריסטן, זענען שטארק צושלאגן געווארן ווען מען האט זיי געפונען, און ערשט דאן געשיקט געווארן צו די שווערסטע ארבעט.

דורך דער צייט האט מען דורך דעם שטעטל דורכגעפירט — אויפן וועג קיין דייטשלאנד — טויזענדע רוסישע געפאנגענע סאלדאטן, וועלכע זענען געפאנגען געווארן אין ערשטע גרויסע שלאכטן ביי פלאצק.

די אלגעמיינע לאגע אין שטעטל איז געווארן וואס א מאל ערגער. קיין שפייז האט מען נישט געבראכט און קיין פרנסה איז

ניט געווען. די יעניקע וואס די דייטשן האבן גענומען אויף ארבעט האבן באקומען עסן, אבער די משפחות אין דער היים האבן געהונגערט. איך האב געהאט אן ערלויבניש ארומצופארן אין געגנט, און צוזאמען מיט מיין עלטערן ברודער האב איך אין די דערפער ארום דאבזשין באזוכט באקאנטע פויערן און באקומען ביי זיי שפייז; אייניקע האבן אפילו קיין געלט נישט געוואלט נעמען. קעגן אוונט ווען איך בין צוריק־געקומען אין שטאט האט מיין פאטער צונויפגערופן נויטבאדערפטיקע יידן און זיי איינגעטיילט דאס ביסל שפייז וואס מיר — איך און מיין ברודער — האבן געבראכט און כמעט גארנישט איבערגעלאזן פאר זיך.

ווען די עקאנאמישע לאגע האט זיך נאך מער פארערגערט און איז געפארן אונערטעגלעך, און קיין אויסוועג האט זיך נישט געוויזן, האבן מענטשן אין שטעטל גענומען זוכן מיטלען ווי צו ערנערן זייערע משפחות. פיל האבן זיך געלאזט מיט זעקלעך אויף דער פלייצעס מיט פארשיידענע גאלאנטעריי סחורות צו טוישן זיי אין די דערפער אויף אביסל שפייז. מען איז געווען צופרידן אז מען האט במשך פון טאג געקראגן אביסל קארטאפל אדער מעל.

אויף ארבעט קיין דייטשלאנד

מיט דער צייט האבן די דייטשן באקאנט געמאכט אז ווער עס וויל זיך פארשרייבן אויף ארבעט אין דייטשלאנד קען דארט באקומען ארבעט מיט גוטע באדינגונגען. יונגע, געזונטע מענטשן האבן זיך גלייך פארשריבן און צווישן זיי אויך איך. עטלעכע טעג שפעטער האט מען אונדז פארזאמלט אויפן מארק, אריבער־געפירט צום גאלובער באנהויף, און פון דארט טראנספארטירט אין טיף דייטש־לאנד.

יעקב יוסף ליכטענפעלד
זאגט תהילים

דער געוויין פון די עלטערן און קרו־בים ביים געזעגענען זיך איז שווער צו באשרייבן; עס זענען פארגעקומען האר־צרייסנדיקע סצענעס, אבער עס איז כמעט קיין אנדער אויסוועג נישט געווען. מיר האבן געזוכט א וועג אויסצומיידן דעם הונגער און אונדז האט זיך געדוכט אז דאס איז די וועג.

אין די מיטאג שעהן איז דער צוג אפגעפארן אויפן וועג קיין טארן. אויף דער טארנער באן סטאציע האט מען אונדז ממש מיט שטיינער באווארפן, געזידלט און געשאלטן: איר פארפלוכטע רוסן, איר שמוציקע רוסן און א.א.וו. מיר זענען שוין געווען צופרידן ווען די באן האט זיך גערירט. אבער אויך אויף אלע אנדערע סטאציעס האט זיך די זעלבע סצענע איבערגעחזרט ביז מיר זענען אנגעקומען צו דער סטאציע האלשטיין. דא האט מען אונדז באפוילן פארלאזן די וואגאנען. ס'איז שוין געווען שפעט ביינאכט. דערפרוירענע, אויס־געמאטערטע פון דער שווערער נסיעה האט מען אונדז געפירט נאך עטלעכע קילאמעטער צופוס אויפן וועג צום לאגער.

צווישן אונדז איז געווען לייב רוסקה־בולקה. ער האט זיך געפילט שלעכט און נישט געקענט אנהאלטן מיט דעם מארש, איז צו אים צוגעגאנגען א סאלדאט און אים א קלאפ געטאן מיטן ביקס איבערן קאפ, און אן אפיצער וועלכער איז דערביי געווען האט דעם סאלדאט גארנישט באמערקט.

ענדלעך זענען מיר אנגעקומען אויפן באשטימטן פלאץ, וועלכער איז געווען ארומגענומען מיט שטעכעדיקע דראט. ארום זענען געווען וועלדער. דא זענען מיר קווארטירט געווארן אין לאנגע באראקן, 60 מענטשן אין באראק. באלד האט מען אונדז געגבן צעריסענע מילי־טערישע מלבושים, פילצענע אלטע שטיוול, געמאכט איינשפריצונגען, און אפגעשארן די האר, און צוזאמען מיט געפאנגענע און פרעמדע בירגער וועלכע זענען געווען אינטערנירט אין דייטשלאנד — אריינגעפירט אין די באראקן. מיר זענען געווען 800 מאן אן עסן, אפילו אן וואסר. אין יעדער ווינקל איז געשטאנען א באוואפענטער דייטשער סאלדאט. גלייכצייטיק האט מען ארויסגעגעבן א באקאנטמאכונג אז יעדער איינער דארף איבערגעבן אויב ער האט מיט זיך שוועבעלעך, ציגארעטן, א מעסערל אדער אנדערע געצייג. אין פאל מען וועט ביי וועמען ס'איז געפינען איינס פון די אויבנדערמאנטע זאכן איז טויט שטראף אן א משפט. א שטיקל צייט זענען מיר געווען אין דעם לאגער און זיך פארנומען מיט ארדנונג מאכן, גראבן, רייניקן און נאך פארשיידענע אנדערע ארבעט, און נישט באקומען אפילו די מינימאל־סטע שפייז. שפעטער האט מען אונדז צוטיילט אויף ארבעט ביי פויערן און אין פאבריקן. איך האב באקומען ארבעט אין א גרויסע טישלעריי. 12 מאן זענען מיר דארט געווען. ווען מיר האבן זיך נאקלאגט פאר דעם אייגנטימער אז מיר זענען הונגעריק האט ער

גלייך געשיקט זיין יינגל ער זאל אונדז ברייננגען עסן. נאך דעם ווי מיר האבן געגעסן צו זאט האבן מיר אים שיין באדאנקט און פאר־געזעצט די ארבעט.

נאך עטלעכע מאנאטן האט זיך ווידער אנגעהויבן די סדרה נע־ונד. מען האט אונדז איבערגעשיקט אויף אן אנדער פלאץ. עטלעכע טעג זענען מיר געפארן, ארומגערינגלט גאנץ דייטשלאנד, און נאר ביי די האלענדישע גרענעץ, אין דאס שטעטל פרידלאנד, האבן מיר זיך אפגעשטעלט. מיר זענען געווען 63 יידן. דא האט מען געגראבן א קאנאל און געארבעט האבן פארמשפטע אויף קאטארגע. אויך דא האט מען אונדז קווארטירט אין באראקן, און געגעבן די זעלבע באקאנטמאכונג וועגן טויט שטראף אויב מיר וועלן נישט איבערגעבן די פארגעשריבענע זאכן. די שפייז צוטיילונג איז יעדנפאלס געווען א בעסערע ווי אין דעם פריערדיקן לאגער. דער יידישער קצב וועלכער האט צוגעשטעלט פלייש פאר דעם לאגער האט אונדז צוגעזאגט אז ער וועט פאר זי׳ עטלעכע און זעכציק יידן זארגן אז זיי זאלן קריגן כשרע פלייש אויף יום טוב — דאס איז געווען פאר ראש השנה — ער וועט אויך זארגן פאר מחזורים. אבער נאכדעם האבן מיר אים מער נישט געזען. נאך צוויי טעג אין דער מחנה האט מען אונדז ארויס־געפירט צו דער באן סטאציע, מיר זענען געווען 12 מאן. דארט זענען געשטאנען עטלעכע וואגאנען. אויף איינעם פון די פלאטפארם וואגאנען האבן געווארט א צענדליק אינזשינערן און דייטשע טעכניקער. מיר 12 האבן דעם וואגאן געשטופט ווייל קיין לאקאמאטיוו איז נישט געווען. און נאך 2 שעה שטופן זענען מיר אנגעקומען אויפן פלאץ.

אכזריותדיקע באציאונג

דארט האבן ריזן מאשינען געגראבן דעם קאנאל. מיט אונדז זענען געווען עטלעכע פאליאקן וועלכע האבן נישט פארשטאנען די דייטשע שפראך, און זיי האבן גלייך געכאפט עטלעכע קלעפ פון דעם אויפזעער. די יידן, דאקעגן, האבן געהארכזאם געטאן זייער ארבעט, ווייל זיי האבן פארשטאנען וואס מען פארלאנגט פון זיי... די באציאונג פון די ארטיקע טעכניקער צו די ארבעטער איז אין אלגעמיין געווען זייער א שלעכטע. מען האט זיך נישט גערעכנט מיט קיין שוואכן אדער קראנקן. אלע האבן געמוזט אויספירן זייער ארבעט, אפילו ווען זיי זענען ביי דער ארבעט געפאלן פון שוואכקייט. מיר האבן געפרואווט

אינטערווענירן ביי די דירעקציע אבער עס האט גארנישט געהאלפן. דאן האבן מיר באשלאסן אלס פראטעסט פרווון שבת נישט ארויסגיין צו דער ארבעט. ווען מיר האבן זיך אויסגעשטעלט שבת אין דער פרי ארויסגיין צו דער ארבעט בין איך ארויסגעטראטן און דערקלערט אז איך בעט אין נאמען פון די 63 יידישע ארבעטער צו באפרייען אונדז שבת פון ז'ער ארבעט. איך האב נאך נישט באוויזן מיין דער־קלערונג צו פארענדיקן און שוין האב איך פון דעם ארבעטס אויפזעער געכאפט א קלאפ אין פנים אז דאס בלוט איז פון מיר גערונען ווי וואסער. איך האב אויפגעהויבן א שרעקלעכן געוואלד און אלע ארבע־טער האבן געווארפן די כלים און עס האט זיך געשאפן א טומל. באלד האט מען אונדז איינגעשטילט, און אן אונטעראפיצער האט אונדז דערקלערט אז ער איז נישט באפולמעכטיקט צו באפרייען אונדז שבת פון דער ארבעט, אבער ער וועט זיך ווענדן דעם ווענדן צו די העכערע מאכט. דערווייל זענען מיר געגאנגען צו דער ארבעט און קומענדיק אויפן פלאץ האט מען אונדז אפגעטיילט פון אלע ארבעטער און געשטעלט אלע יידן ביי די שווערסטע ארבעט. נאך פארשיידענע גלגולים איז דער גאנצער ענין דערגאנגען צום געריכט. דערווייל האבן מיר געמוזט ארבעטן שבת און יום טוב און פארן ריכטער האבן מיר דערקלערט אין א שיינער דייטשער שפראך אז מיר זענען נישט קיין רוסן און מיר שטאמען פון א שטעטל נעבן דער דייטשער גרענעץ, אז מיר באזיצן דייטשע קולטור און נאך ענלעכעס. דער פסק דין איז געווען אז שבת און יום טוב זענען מיר באפרייט פון וועלכע עס איז ארבעט, דאקעגן דארפן מיר אלע ארבעטן זונטיק. אין צוזא־מענהאנג מיטן פסק דין האט מען אונדז פארגרעסערט די פארציע עסן און די באציאונג פון די אויפזעערס איז געווארן בעסער, אבער די אלגעמיינע לאגע פון די געפאנגענע און צוואנגס ארבעטער, האט זיך פארערגערט.

אין דעם געגנט ווו איך האב זיך געפונען זענען געווען אריבער 60 טויזנט געפאנגענע, די גרעסטע טייל פון זיי רוסן. די סאניטארע באדינגונגען זענען געווען ממש אונערטרעגלעך, און כמעט אין אלע געפאנגען לאגערן האט געהערשט א טיפוס עפידעמיע. יעדן טאג האט מען פון אונדזער לאגער ארויסגעפירט א היבשע צאל געשטאר־בענע, טראץ דעם וואס אין די שפיטעלער האט מען געגעבן אלע רעטונגס מיטלען. איך אליין האב דעמאלט געארבעט אלס סאניטאר אין שפיטאל און האב געהאט די געלעגנהייט זיך צוקוקן צו די

ארבעטס סיסטעם פון די דייטשע דאקטוירים. דאס אין געווען אין יאר 1916. די קאמפן אויף די פארשיידענע פראנטן זענען אנגעגאנגען אין פולן שווונג, און דייטשלאנד איז פשוט נישט געווען פעאיק צו שאפן די באדערפנישן פון דער דייטשער ארמיי, דעריבער האבן מיר נישט באקומען אפילו די מינדעסטע באדער־פנישן, און דעריבער האבן מיר אין א געוויסער מאס אויך געמוזט שווייגן. דאך האבן זיך אין געוויסע קרייזן אין לאגער באוויזן סימנים פון אן אויפשטאנד, א רעזולטאט פון פארצווייפ־לונג, נישט זעענדיק קיין ברעג צו די צרות וועלכע האבן זיך פארברייטערט פון טאג צו טאג.

איך דערמאן זיך אן איינעם פון די שבתים ווען דער גרעסטער טייל פון די דאבזשינער צוואנגס ארבעטער האבן זיך פארזאמלט אויפן פרייען פעלד ווייט פון די באראקן צו זוכן א וועג ווי אזוי זיך באפרייען פון דעם גיהנום און זיך צוריקקערן אהיים. אויף וויפל איך געדיינק זענען דארט געווען: 1. הירש וולף רוסק, 2. נחום פראגער, 3. שמערל בראמבערגער, 4. מענדעל לענט, 5. שלמה נוימאן, 6. יעקב גורני, 7. יחיאל זיסהאלץ, 8. חיים דוד ברוין, 9. יעקב וויאר, 10. בנימין איסר נובלסקי, 11. שלמה לאשער, 12. מרדכי זילבערמאן, 13. פישל ברוך, 14. שלמה יקיר לאנדבערג, 15. בינעם ביך די צודיקטעס, 16. חיים מאטשעק — נחום מיליפיעס אן אייני־קל, 17. הענעך קאטשער, 18. ליפמאן דראטווע, 19. העניך חאמאנד, 20. דער בלינדער יצחק, 21. איקסיע — דעם חזנס א קרוב, 22. שיע כץ, 23. חנא זאקליקאווסקי, 24. ליב רוסקה־בולקה, 25. מיכאל דראטווע, 26. הילל דראטווע, 27. ישראל קאנסקאוואלסקי און איך. צו יענער צייט איז אברהם הירש קאהן געווען דער פארשטייער פון די דאבזשינער יידן ביי די דייטשע מאכט. מיר האבן באשלאסן זיך ווענדן צו אים שריפטלעך און בעטן אינטערווענירן לטובת די דאבזשי־נער צוואנגס ארבעטער, אז מען זאל זיי באפרייען. אבער ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן איז די גאנצע צייט אנגעגאנגען א שתדלנות, אבער עס האט גארנישט געהאלפן.

מיין באפרייאונג פון דייטשען לאגער

אזוי האב איך געשמאכט הינטערן שווערן יאך פון דייטשן רעזשים ביז 1917 און דאן בין איך דורך א צופאל באפרייט געווארן, ווען אלע מיינע חברים האבן נאך געמוזט ווייטער בלייבן אין געפאנ־

גען לאגער. אלס דער ערשטער באפרייטער בין איך אויפגענומען געווארן מיט א גרויסע שמחה פון אלע איינוואוינער, קריסטן ווי יידן, איבערהויפט פון די משפחות, וועמענס קינדער אדער עלטערן זענען נאך פארבליבן אין די מחנות. ביי די האט זיך נאך מיין אנקומען באנייט די האפנונג — אז אויך זיי וועלן בקרוב זוכה זיין צו זען זיך מיט זייערע אייגענע.

לאנג האב איך אין דאבזשין נישט געוויילט און בין אוועק אויף א לענגערן באזוך צו מיין שוועסטער אין שרענסק, און דארט האב איך געהאט די געלעגנהייט אויסנוצן מיינע פעאיקייטן און ערפארונג אלס סאניטאר, ווען אין געגענט וואס איך האב באזוכט האט געהערשט א טיפוס עפידעמיע.

אין געוויסע פאלן, האב איך געגעבן סאניטארע הילף וועלכע האט געווירקט און לאקאליזירט די קראנקהייט. אויך אין דאבזשין האט מען מיינע מיטלען אויסגענוצט אין פאל פון טיפוס. איך וויל דא באצייכנען מיט שמחה אז אין פיל פאלן האט עס געהאלפן.

א שטיק צייט איז פארלאפן. די מלחמה האט זיך געענדיקט. פוילן האט באקומען איר זעלבשטענדיקייט, און **דא האבן זיך אנגע־**פאנגען נייע צרות. דער איבערגאנג פון דער דייטשער הערשאפט צום זעלבשטענדיקן פוילן האט אין א געוויסער מאס באדראט די זיכער־הייטס באדינגונגען. פוילישע שיכורים און פאגראמטשיקעס האבן זיך געלאזט ווילגיין. אביסל געשלאגן און אויף אן איידעלן אופן געפרוווט ראבעווען ביי יידן. נאך א ווענדונג פון די יידישע פאר־שטייער צו די פוילישע ציטווייליקע מאכט, איז ארגאניזירט געווארן א מיליציע פון פאליאקן און יידן, און זיי איז איבערגעגעבן געווארן די שמירה איבערן שטעטל. איך בין געווען איינער פון די מיליציאנטן, און פיל מאל איז מיר אויסגעקומען שטעלן זיך אלס פארטיידיקער פאר א יידישן בירגער וועלכע די פוילישע מיליציאנטן האבן אבזיכט־לעך געוואלט שלעכטס טאן.

קורץ נאך דעם ווען אויך א טייל פון פאמאזשע איז איבערגע־גאנגען צו די פאליאקן האבן מיר געליטן פון די באוווסטע האלערט־שיקעס וועלכע האבן געשלאגן יידן, געשניטן בערד, און צוביסלעך אויך געראבעוועט.

איך מוז דא באצייכנען אז די מאכט איז נאך נישט געווען קיין ועזעצטע אין פוילן, עס האבן דעמאלט געהערשט צוויי מחנות — די סאציאליסטישע .P.P.S און די אויסגעשפראכענע נאציאנאליסטישע

פארטיי .N.D. דער קאמף איז געווען ווער זאל איבערנעמען די מאכט, אבער אינצווישן האבן די יידן געליטן פון עקסצעסן, נישט האבנדיק ווער עס זאל זיי שיצן. פון צייט צו צייט פלעגן זיך אראפלאזן אין שטעטל פארשיידענע פארדעכטיקע מיליטערישע און פאליציייאישע באַאמטע, וועמענס אויפגאבע איז געווען איינע: צו פארביטערן דעם לעבן פון די יידישע באפעלקערונג אין שטעטל, קאנפיסקירן סחורות, באגרענעצן דעם מסחר.

זיי האבן דערגרייכט א רעקארד בשעת דער באלשעוויסטישער אינוואזיע אין יאר 1920. זיי האבן באשולדיקט די יידישע באפעלקערונג אין שטעטל אז זיי העלפן די רוסישע סאלדאטן, ווייזן זיי אן אויף פוילישע מיליטערישע פאזיציעס, און גיבן זיי שפייז און סחורות. פארשטייט זיך אז דער רעזולטאט איז געווען ארעסטן און צרות אן א סוף. ערשט נאך אן אינטערווענץ פון די צענטראלע יידישע פארשטייערשאפט אין פוילן ביי די מיליטערישע מאכט, האט זיך די העצע קעגן די יידן אין שטעטל צו ביסלעך אפגעשטעלט.

ווען די באלפור דעקלאראציע איז ארויסגעגעבן געווארן האט זיך אנגעפאנגען א לעבהאפטע ציוניסטישע באוועגונג אין שטעטל, און דער חלום און שטרעבונג — הויפטזעכלעך פון די ציוניסטישע יוגנט — איז געווען וואס שנעלער פארלאזן דאס פינצטערע אנטיסעמיטישע פוילן. איך מיט מיין משפחה זענען געווען פון די ערשטע עולים קיין ארץ ישראל. נישט קוקנדיק אויף דעם וואס מיר זענען עקאנאמיש געווען אין א גוטער לאגע, האבן מיר דאך נישט געוואלט בלייבן אין פוילן און אין יאר 1921 זענען מיר אנגעקומען קיין ארץ ישראל.

יעקב יוסף ליכטענפעלד מיט זיין פרוי און טאכטער שרה וועכנע

יצחק ראזענוואקס
פֿון ערשטע דאבזשינער עולים אין ישראל. איינער
פון די איבערגעבענע קעמפער פאר דער זיכערהייט
פון ירושלים אין אנפאנג פון די צוואנציקער יארן.

אליע צאלא

פיין און ליידן אין דער צווייטער וועלט מלחמה

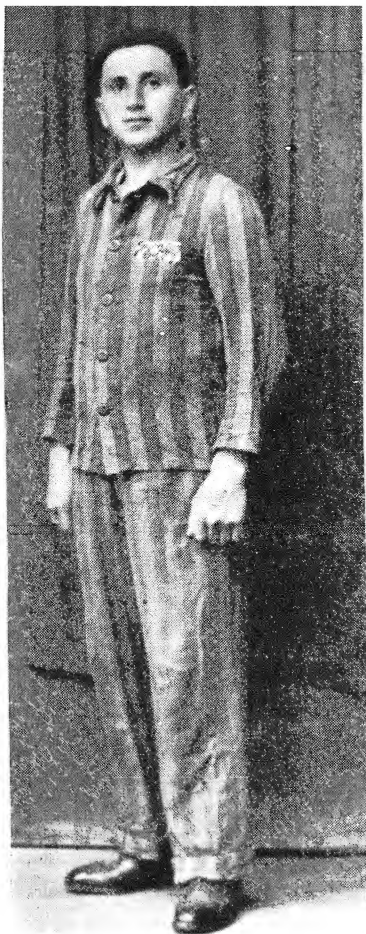
מיין היים

דאבזשין ביי דער דרעווענץ, דאס איז דער נאמען פון מיין שטעטל, ווו איך בין געבוירן און ערצויגן געווארן, און דארטן אויך דורכגעלעבט מיינע יונגע לעבנס־יארן. איבער דער דרעווענץ געפינט זיך דאס שכנותדיקע שטעטל גאלוב. אין דער אמתן זענען זיי ווי איין שטאט. נאר דער טייך דרעווענץ טיילט זיי פונאנדער. מיין נאמען איז אליהו צאלא, געבוירן דעם נײַנצענטן סעפטעמבער 1917.

איך בין א זון פון יוסף וואלף און מרים ז״ל, דער דריטער פון פינף קינדער, וועלכע האבן געלעבט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. די עלטסטע שוועסטער מיינע, רחל, איז געווען איינע פון די אינטערעסאנטסטע און אינטעליגענטסטע מיידלעך אין שטאט און דערצו אויך זייער א שיינע. שוין צו יענער צייט האט זי גוט געקענט די העברעאישע שפראך, אנטייל גענומען אין פארשיידענע געזעלשאפטלעכע ארבעט, און נאך דעם ווי זי האט געהייראט מיט אבי שטאלצמאן האבן זיי געבויט זייער היים אין בידגאשץ (Bydgoszcz), פאמעראניע.

אין די שפעטערדיקע יארן האבן זיי געהאלפן פיל דאבזשינער משפחות איינארדנען זיך אין בידגאשץ.

מיינע עלטערן ז״ל זענען געווען יידיש טראדיציאנעל געשטימט, סובטעל אין זייער אויפפירונג און שטיל אין זייערע באציאונגען, און אלס אזעלכע האט מען זיי געקאנט אין שטעטל. זיי זענען געווען איבערגעגעבן צו זייערע קינדער בלב ונפש, געגעבן זיי אלעס מעגלעכע, געזארגט פאר אנשטענדיקע ערציאונג, און זייער שטרעבונג איז געווען אז מיר זאלן אויסוואקסן ערלעכע, ארנטלעכע מענטשן צו גאט און צו לײַטן. די ליבשאפט זייערע צו די קינדער האט נישט געוווּסט קיין גרענעץ, און מיר האבן זיי צוריקגעגעבן קינדערלעכע ליבע, זיי רעספעקטירט פאר זייערע שיינע טאטן און תמיד מיטגעפילט און מיטגעלעבט, סיי אין מאמענטן פון פרייד און סיי פון שמערץ.

אליהו צאלא
אין די קליידער פון אַן
ארעסטאַנט אין פערניכטונגס
לאגער, אושוויץ

איך דערמאן זיך מיין פאטערס טאג טעגלעכן לעבנס־פראגראם, אי־בערהויפט אין די קאלטע ווינטער טעג. אט זע איך אים אויפשטיין גאנץ פרי ווען אין דרויסן איז נאך געווען חושך מצרים, נעמט דעם טלית און תפילין אונטער זיין ארם, און איינגעהילט אין א שווערן פאלטא, מיט א לאמטער־נע אין דער האנט, גייט ער אוועק מיט געמאסטענע טריט, אין שוהל דאווגען שחרית. איך זע אים צוריק־קומען ווען אונדזער מאמע האט שוין געהאט צוגעגרייט דעם פריש־טיק. אלע זעצן זיך צום טיש און עסן. נאר ווען מיר האבן די שטוב פארלאזט, ווער צום שול און ווער צום חדר, ערשט דעמאלט האט זיך אונדזער פאטער געזעצט צו זיין אר־בעט און איר געטאן מיט פלייס ביז שפעט. ער האט געטראגן אויף זיי־נע פלייצעס א שווערן עול, ווייל ער איז געווען דער איינציקער מפרנס פון דער גאנצער משפחה. עס האבן נישט געפעלט קיין פריינד וועלכע פלעגן אים באזוכן אין גאנג פון זיין ארבעט, און אן קיין כוונה, אים צו ביסלעך געשטערט. אבער ער האט אלעס מקבל באהבה גע־ווען. צוליב דעם איז ער אויך געווען אזוי באליבט ביי מענטשן.

טראץ זיין שווערע דאגה פרנסה האט ער אויך געפונען צייט פאר געזעלשאפטלעכע ארבעט. ער איז געווען דער פארזיצענדער פון „ביקור חולים" וואס איר אויפגאבע איז געווען צו פארזארגן קראנקע פון די ארעמע שיכטן, געבן זיי מעדיצינישע הילף, צו שאפן די מעגלעכקייטן ווען מען האט געמוזט אימעצן אפערירן. פיל מאל

פלעגט ער זיצן ביי א שווער קראנקן. זיין מסירות נפש צו העלפן א נויטבאדערפטיקן איז געווען צו באוואונדערן; פיל מאל פלעגט ער פארנאכלעסיקן זיין טאג טעגלעכע ארבעט, דעם קוואל פון זיין פרנסה, אבער פאר אים איז געווען די גרעסטע שמחה, אז ער האט ווען עס איז געקענט העלפן. ער איז אויך געווען א חבר אין די חברה קדישא. די עסקנות איז על פי רוב געווען אויפן חשבון פון דער פרנסה. אבער ער האט זיך דערמיט נישט גערעכנט גלויבנדיק אז מען דארף קיין מצווה נישט אויסמיידן און עס איז צו באצייכנען מיט דער גרעסטער אכטונג — פאר אזא ייד פון א גאנץ יאר — זיין איבערגעבענהייט, וויפל הארץ און נשמה ער האט געגעבן דעם געליטענעם, מיטגעפילט דעם אונטערדריקטן, שטענדיק געווען גרייט צו העלפן, ווען אויך מיט באגרענעצטע מיטלען.

אליין איז ער געווען א מסתפק במועט. געהאפט און געחלומט צו זען זיינע קינדער פראגרעסירטע און פארגעשריטענע. אבער ליידער האט ער דאס נישט דערלעבט. ער איז נפטר געווארן נאך א קורצע קראנקהייט — אין יונגן עלטער פון 52 יאר. א שווערער טרויער האט ארומגענומען אונדזער פאמיליע. אויך דאס גאנצע שטעטל האט מיט אונדז מיטגעטרויערט. מען האט דערציילט איינער דעם צווייטן די גוטע מידות פון אונדזער געטרייען פאטער און איבערגעגעבענעם חבר פון קהילת דאבזשין.

יוגנט אין דאבזשין

ווען איך מיש איבער אין געדאנק די בלעטער פון מיין פארגאנגענהייט אין דאבזשין זע איך פאר מיר די שיין געוואקסענע יוגנט וועלכע איז צום גרעסטן טייל געווען ציוניסטיש געשטימט.

איך דערמאן זיך אין דעם ציוניסטישן קלוב „התחיה" צו וועלכן איך האב געהערט. דארט פלעגן מיר זיך אפט צוזאמענקומען, לערנען די העברעאישע שפראך, זינגען, טאנצן ארץ ישראל טענץ און דיסקוטירן פארשידענע פראבלעמען. אין נאציאנאלע פייערונגען ווי ל"ג בעומר, אדער חנוכה, הרצלס יארצייט. א. אוו. פלעגן מיר מארשירן איבער די דאבזשינער גאסן מיט ווייס בלויע פאנען זינגענדיק נאציאנאלע לידער וועלכע זענען געווען דער אויסדרוק פון דער גרויסער בייגקשאפט צו ארץ ישראל.

טראץ די מיינונגס פארשידענהייטן האט די דאבזשינער יוגנט

געלעבט ווי איין משפחה און זיך נישט גערעכנט מיט קלאס און שטאנד. די קעגנזייטיקע הילף איז געווען א טאג טעגלעכע ערשיינונג. אלע האבן פארשטאנען אז מען דארף זיין פאראייניקט קעגן די פוילישע אין שטעטל וועלכע האבן געזוכט פארשיידענע געלעגנהייטן אונדז שלעכטס טאן.

בדרך כלל האט די יוגנט אין דאבזשין נישט שלעכט פארבראכט. זומער פלעגן מיר מאכן פארשיידענע אויספלוגן, שפילן פוסבאל, ווינטער האבן מיר פארבראכט אין גליטשן זיך אויף דער געפרוירענען דרעווענץ עטלעכע קילאמעטער ווייט אוועק. די זומער אויספלוגן זענען געווען געווידמעט צו טרעפן זיך מיט די יוגנט פון די שכנותדיקע שטעטלעך. טייל מאל אין ריפין און זייער אפט אין מלאווע. אפילו מיט יארן שפעטער ווען מיר זענען שוין געווען דערוואקסענע בחורים און פיל פון אונדז זענען זיך צעפארן צו זוכן עקזיסטענץ אין פארשיידענע שטעט אדער אפילו אין אויסלאנד, איז די פריינדשאפט נישט איבערגעריסן געווארן; מיר האבן קארעספאנדירט און געהיט דעם פונק פון דער אמאליקער פריינדשאפט. דאס איז געווען דאבזשין.

אין פוילישן מיליטער

אינצווישן האט דער אנטיסעמיטיזם געווילדעוועט אין פוילן און די יוגנט האט דערפון זייער פיל געליטן. איך דערמאן זיך אז ווען מיין יינגערער ברודער, שאול, איז אוועק דינען אין דער פוילישער ארמיי, האט ער זיך זייער פיל אנגעליטן פון די פוילישע סאלדאטן־חוליגאנעס וועלכע האבן געזוכט צו פארשווערן דעם לעבן פון יידישן סאלדאט. נאך שווערער איז געווארן די לאגע פון די יידישע סאלדאטן אין דער פוילישער ארמיי בשעת היטלער האט איבערגענומען די מאכט אין דייטשלאנד. אויך דער זיכערהייטס צושטאנד אין די קליינע שטעטלעך האט זיך פארערגערט און כמעט קיין ייד איז נישט געווען זיכער ארויסגיין ביינאכט פון זיין הויז. תמיד זענען זיי צעשלאגן געווארן פון די פוילישע באנדיטען.

ווען איך בין מאביליזירט געווארן צום פוילישן מיליטער האב איך באשלאסן נישט לאזן זיך טרעטן פון די אנטיסעמיטישע פוילישע סאלדאטן. מער ווי איין מאל בין איך באליידיקט געווארן אלס ייד נישט נאר פון א פשוטן סאלדאט נאר אויך פון אן אפיצער. אבער איך האב אלע מאל אפגעענטפערט נישט רעכענענדיק זיך מיט די

רעזולטאטן; אין דעם הינזיכט האב איך אפילו געהאלפן אנדערע יידישע סאלדאטן.

אין יאר 1939, ווען אין דער לופט האט זיך שוין געפילט דער ריח פון מלחמה בין איך געווען אויף מאנעווערעס אין א וואלד נאנט פון דאבזשין. איך האב דעמאלט געבעטן מיין אפיצער אז ער זאל מיר ערלויבן אויף א טאג, צוויי באזוכן מיין היים, און אנגעגעבן אלס סיבה אז מיין מוטער איז קראנק. ער האט עס נישט געטארט טאן, אבער ער האט מיין בקשה דערפילט. זעט אויס אז עס זענען נאך געווען פיינע פאליאקן אפילו אין מיליטער. איך וויל באצייכנען אז א דאנק דעם באזוך האב איך געהאט די געלעגנהייט צו זען מיין מוטער דאס לעצטע מאל פאר איר פטירה.

קורץ נאך מיין באזוך אין דאבזשין האט זיך אנגעפאנגען די מלחמה. די דייטשן האבן אונדז אומאויפהערלעך באמבארדירט. מיר זענען געלעגן אין די גראבנס וואס מיר האבן פריער צוגעגרייט. אבער דעם אמת געזאגט האבן מיר נישט געהאט מיט וואס זיך צו פארטיידיקן.

דאס ביסל הארמאטן, וואס מיר האבן געהאט זענען נישט געווען קיין אביעקט צו קעגנשטעלן זיך די דייטשע ארגאניזירטע מיליטערישע כוחות. שנעל איז זיך דער גרעסטער טייל פון דעם מיליטער צולאפן, איבערלאזנדיק דאס געווער און זוכנדיק אן ארט ווו צו באהאלטן זיך, און שיצן זיך קעגן די דייטשע באמבעס. איך אליין האב זיך באהאלטן אונטער אן הארמאט, און בין דארט געלעגן א לאנגע צייט ביז דאס באמבארדירן האט אויפגעהערט.

נאך דעם האבן זיך די פוילישע סאלדאטן צונויפגענומען און אנגעפאנגען שפאנען איבער פעלדער און וועלדער, האבן אבער נישט־געהאט קיין ציל און נישט געוווסט וווהין צו גיין. בריקן זענען אויפגעריסן געווארן פון די פוילישע סאפיארן, און דאס האט דעם פוילישן מיליטער געשטערט נישט ווייניקער ווי די דייטשן.

ערשט דעם דריטן טאג, קומענדיק אין די געגנט פון קוטנא, האט מען אונדז געזאגט אז ווען מיר וועלן קומען נענטער צו די ווייסל, וועלן מיר שטעלן א ווידערשטאנד. אבער באלד נאך דעם האט זיך ארויסגעצייגט אז מיר זענען ארומגערינגלט פון דריי זייטן. ס'איז געקומען א באפעל צו עפענען מיט פייער פון דאס גאנצע געווער וואס א־ז געווען אין אונדזער באזיץ. טויזנטער סאלדאטן האבן געשאסן אן א ציל פון ביקסן און הארמאטן א גאנצע נאכט. ערשט

יעקב דראטווא
אין די קליידער פון
א פוילישן סאלדאט

ווען עס האט אנגעהויבן טאגן האבן מיר געזען אז מיר זענען שוין ארומגערינגלט פון אלע פיר זייטן, און דייטשע עראפלאנען פליען איבער אונדז.

מיר האבן אפגעשטעלט דאס שיסן, און ס'האט זיך אנגעהויבן א לויפעריי פון צענדליקע טויזנטער סאלדאטן. איך האב געכאפט א פערד און רייטנדיק זיך געלאזט אין א וועג וואס איז מיר געווען אינגאַנצן אומבאקאנט. כ'האב געוואלט וואס מער זיך דערווייטערן פון די גרויסע מיליטערישע מחנה. אויפן וועג האב איך געטראפן טויזנטער סאלדאטן וואס די מערסטע פון זיי זענען געלאפן אין דער ריכטונג פון ווארשע, אבער אויך איבערן וועג האבן אונדז דערגרייכט די דייטשע עראפלאנען און אומברחמנותדיק באמבארדירט.

איך האב זיך אויסבאהאלטן אין א וואלד, אבער נאך 2 טאג און עסן האב איך אנגעפאנגען זוכן א שטיקל ברויט צו שטילן דעם הונגער. כ'בין אריין אין א דארפישן הויף און דארט האב איך באמערקט א באקאנטן געזיכט, דאס איז געווען נחמן ענגלער פון דאבזשין. זיין העלם איז געווען דורכגעשאסן פון א בלינד קויל. מיר האבן זיך נישט באוויזן אפילו ריכטיק דורכריידן און שוין איז ער מיר פארלוירן געגאנגען און מער האב איך אים נישט געזען. שפעטער האב איך זיך דערוווּסט אז די דייטשן האבן אים דערשאסן אין געפאנגען לאגער, צוזאמען מיט אנדערע צענדליקע יידישע סאלדאטן פון דער פוילישער ארמיי.

דערווייל זענען אונטערגעקומען צענדליקע און הונדערטער סאלדאטן, און ז'י מחנה איז געוואקסן פון שעה צו שעה. ווען זייער צאָל האט דערגרייכט א פאר טויזנט איז אנגעקומען א באפעל צו דורכברעכן דעם פראנט, און פאר יעדן פרייז אנקומען קיין ווארשע.

מיר האבן מארשירט איבער פעלדער, אבער די דייטשע עראפּלאנען האבן אונדז אומאויפהערלעך באמבארדירט. צענדליקע סאלדאטן זענען געפאלן טויט ארום מיר. איך האב ממש געטראטן אויף זייערע קערפּערס, אבער איך האב קיין ברירה נישט געהאט און געמוזט גיין ווייטער ווייל די אפיצערן האבן אנגענומען א טאקטיק פון גיין הינטער די סאלדאטן מיט אויסגעשטרעקטע רעוואלווערן, אז מיר זאלן נישט אנטלויפן און זיך נישט אונטערגעבן אין געפאנגענשאפט.

אין געפאנגענשאפט

אזוי זענען מיר געגאנגען אין א טיפן נעפל, אבער ווען עס איז ליכטיק געווארן האבן מיר באמערקט פון דער ווייטנס דייטשע ארטילעריע וועלכע שפרייט זיך איבער די פעלדער. די סאלדאטן האבן שוין דעמאלט נישט געווארט אויף קיין באפעל. הונדערטער פון זיי האבן אויפגעהאנגען אויף זייערע ביקסן ווייסע טיכלעך אלס צייכן אז זיי גיבן זיך אונטער. פארשטייט זיך אז מען האט אונדז ארומגערינגלט, צוגענומען דאס געווער און אויך פארשיידענע אנדערע זאכן וועלכע האבן נאר געהאט דעם מינדעסטן ווערט. מען האט אונדז קאנצענטרירט אין א פרייען פעלד. ארום אונדז א פּאר צענדליק בוואפנטע דייטשע סאלדאטן וועלכע האבן די גאנצע צייט געדראט אונדז צו דערשיסן פאר דעם שרעקלעכן חטא וואס מיר האבן פארוואונדעט — בעת דעם קאמף — א דייטשן אפיצער און עטלעכע סאלדאטן. איך, דער ייד, האב פארשטאנען די פאלגן פון די דראונגען. אבער כ'בין געווען א געפאנגענער און דער גורל מיינער ווי אויך פון אלע אנדערע יידישע סאלדאטן איז געווען אפהענגיק פון יעדן דייטשן סאלדאט וואס האבן אונדז געהיט. זיי האבן געגעבן א באפעל אז אלע יידישע סאלדאטן וואס געפינען זיך אין דער גרויסער מחנה פון טויזנטער פוילישע סאלדאטן זאלן ארויסטרעטן, אבער ווייניק האבן זיך ארויסגעשטעלט.

שפעטער האט מען אונדז אריבערגעפירט גרופנווייז אויף א גרויסן פלאץ וואס איז געווען ארומגעצוימט מיט שטעכעדיקע דראט. ערשט דארט און ווייטער האבן מיר געזען דעם דייטשן כוח אויף דער פוילישער טעריטאריע. איך האב זיך געטראכט: אט מיט דעם מיליטער און מיט אזא געווער האט פוילן געוואלט פירן א מלחמה!

מיר זיצן שוין 2 טאג אויף דעם פעלד און א גרויסע קעלט נעמט אונדז ארום, מיר האבן ממש נישט מיט וואס זיך צודעקן, מיר לייגן זיך איינער נעבן צווייטן כדי אזוי ארום זיך אביסל דערוואַרעמען. אנדערע גייען איבערן פלאץ א גאנצע נאכט ווייל ליגנדיק פילן זיי נאך מער די קעלט. אויך דאס עסן וואס מיר באקומען גענוגט נישט צו שטילן דעם הונגער. פרויען פון א דערבייאיק שטעטל, ווארפן אונדז אריבער דעם צוים ברויט און אנדערע עסנווארג ווי ווורשט אד"ג. טרעפט זיך אז דער ברויט פאלט צווישן די דראטן. דער זעלנער וועלכער כאפט זיך אריינקריכן צווישן די דראטן אויף ארויסנעמען דאס שטיקל ברויט באקומט א קויל פון דער דייטשער וואַך און ער פאלט טויט. בכלל זענען דאס טאג טעגלעכע געשעענישן. אט אזוי האָבן זיך אויפגעפירט די דייטשע סאלדאטן מיט די פוילישע קריגסגעפאנגענע אין די לאגערן.

נאך א וואך צייט ווײלן אין דעם לאגער איז געקומען א באפעל צו איבערפירן אונדז אין אן אנדער לאגער, נאך עטלעכע שעה גיין האבן מיר זיך געפונען אויף א פלאץ פול מיט באראקן. מען האט אונדז צוטיילט, אפיצערן באזונדער און סאלדאטן באזונדער, אבער אין אלגעמיין איז די לאגע פון די געפאנגענע אין דעם נייעם פלאץ נישט געווען בעסער פון פריערדיקן. קעלט און הונגער און אן וועלכע ס'איז מעגלעכקייט צו באקומען פון וועלכן ס'איז פלאץ עפעס צו קויפן. געפאנגענע סאלדאטן וועלכע זענען באפאלן א וואגן מיט ברויט וואס איז געווען באשטימט פאר די געפאנגענע אין לאגער זענען דערשאסן געווארן. די יידן וועלכע זענען געווען קאנצענטרירט אין ספעציעלע באראקן האבן געמוזט טאן די שמוציקסטע ארבעט. איך האב זיך נאך אלץ אויסבאהאלטן צווישן די פוילישע סאלדאטן און האב פיגורירט אלס א פאליאק און דאס א דאנק מיין קארפאראל, וועלכער האט געבעטן די פוילישע סאלדטן צווישן וועמען איך האב געוויילט — אז זיי זאלן מיך נישט פארראטן.

איין טאג זענען ארויסגערופן געווארן אויפן פלאץ עטלעכע צענדליקע געפאנגענע און איך צווישן זיי, און די מעלדונג איז געווען: „יעדער פון אייך דארף איבערפירן 5 פערד צו א געוויסן פלאץ וועלכער איז בערך 200 קילאָמעטער פון געפאנגען־לאגער. אויב ער וועט דאס אויספירן באקומט ער די פרייהייט און ער קען זיך אומקערן א היים". כאטש דאס איז נישט געווען קיין לייכטע אויפגאבע, פונדעסטוועגן האב איך זיך זייער דערפרייט. מיר האבן אנגעהויבן גיין און יעדן

מאל האט זיך אונדז אויסגעדאַכט אַז מיר וועלן נישט זוכה זיין צו דערגרייכן אונדזער ציל, ווייל וויפיל מיר זענען מיד געוואָרן האָבן די פערד געליטן נאָך פיל מער פון מידקייט און פיל פון זיי זענען געפאַלן אויפן וועג. איך דערמאָן זיך אַז גייענדיק איבער דעם לאַנגן וועג זענען מיר אַדורכגעגאַנגען לאָדזש. צענדליקע פרויען זעענדיק אונדז און די פוילישע מיליטערישע מונדירן פאַרשוואַרצטע און ערמידעטע האָבן אונדז אָקעגנגעטראָגן ברויט מיט ווורשט, צוקערלעך און אַנדערע זאַכן צום עסן. דעם לעצטן טאָג פון דעם מאַרש האָב איך שוין געפילט אַז ס'איז געענדיקט. די פיס זענען שוין געווען פול מיט בלאָטערן, כ'האָב שוין ממש נישט געקענט שטעלן קיין טריט, אָבער דער ווילן צו לעבן איז געווען אַזוי שטאַרק אַז איך האָב איבערגעקומען אַלע ווייטאָקן און בין ענדלעך דערגאַנגען צום באַשטימטן פּלאַץ. סך הכל זענען געבליבן 2 פון די פינף פערד וואָס איך האָב געפירט. אויפן וועג פלעגן מיר טרעפן דייטשע סאָלדאַטן און איך פלעג זיך צוהערן צו זייערע שמועסן. יעדער האָט זיך באַרימט מיט די צאָל יידן וואָס ער האָט אויסגעהרגעט. די פערד וואָס האָבן נישט געקענט גיין האָבן די דייטשן אויפן וועג דערשאָסן. די איבריקע פערד האָבן די דייטשן צוטיילט צווישן די פויערן אין דער אומגעגנט. נאָכן צווייטן טאָג פון מיין אָנקומען האָט זיך אַ דייטשער סלדאַט צופעליג דערוווּסט אַז איך בין אַ ייד. ער האָט אָנגעפאַנגען שרייען און אַלעמען דערציילן אַז מען דאַרף מיך פון דאַנען אַפּרוימען. איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן און ס'איז מיר געלונגען.

אויפן וועג אַ היים

דעם צווייטן טאָג האָט מען אונדז געמאָלדן אַז די אַלע וואָס האָבן איבערגעפירט די פערד זענען באַפרייט און קענען גיין אַ היים. צו מיין שמחה איז נישט געווען קיין גרענעץ. דערווייל האָב איך זיך דערוווּסט אַז אין איינעם פון די באַראַקן געפינען זיך אָפּגעטיילטע צענדליקע יידן. איך האָב געזוכט אַ וועג ווי אַזוי זיך פאַרשטענדיקן מיט זיי. איך האָב זיך געטראַכט אפשר האָבן זיי עפּעס איבערצוגעבן, יעדנפאַלס האָב איך פאַרשטאַנען אַז עס איז דאָ אַ מעגלעכקייט זיך דורכריידן מיט זיי. נאָך אַ פּאָר שטונדן בין איך שוין געווען ביי זיי. אַ טייל פון זיי האָבן מיך דערקענט, זיי האָבן זיך זייער דערפרייט מיט מיר און געבעטן איבערגעבן זייערע עלטערן אַז זיי געפינען זיך

דא. איך בין גלײַך אוועק קיין לאדזש ווו איך האב נאך געהאפט צו טרעפן זיך מיט מײַנע שוועסטער.

אנגעקומען קיין לאדזש בין איך אוועק צו מײַנעם א פרײַנד בײַ וועמען איך האב געארבעט די לעצטע 3 יאר פארן אויסברוך פון דער קריג. דער מענטש איז געווען אינגאנצן פארצווייפלט. די לאגע אין לאדזש איז געווארן ערגער פון טאג צו טאג. און דאס איז נאך איז געווען פארן געטא. איך בין ארויס אין גאס קויפן א ברויט, וואס איז שוין געווען שווערלעך צו באקומען. בײַ די קלייטן זענען געשטאנען גרויסע רייעס צו קויפן א ביסל שפײַז. איך האב זיך אוועקגעשטעלט צוגלייך מיט אלעמען. א קארפאראל פון דער פאליציי האט געהאלטן די ארדונג און דער האט מיך גלייך דערקאנט. דאס איז געווען מײַנער א פרײַנד מיט וועמען איך האב צוזאמען געארבעט בעפאר די מלחמה. אייגענטלעך איז ער אויך געווען א דייטש אבער ווייט פון שלעכטס צו טאן יידן. אלס צייכן פון גוטע פרײַנדשאפט האט ער מיר גלייך באזארגט מיט עטלעכע ברויטלעך. איך האב באצאלט און שיין באדאנקט און בין צוריק אוועק צו מײַן פרײַנד.

נאך דעם זעלבן טאג האבן איך זיך דערוווּסט אז מײַן טייערער ברודער, שאול, איז אנגעקומען פון בידגאשץ און געפינט זיך בײַ פאמיליע קירשטיין אויף די פאמארסקע גאס. איך בין גלייך אוועק צו אים ער האט ממש נישט געגלויבט זײַנע אייגענע אויגן זעענדיק מיך ווייל אלע זענען געווען זיכער אז איך בין אומגעקומען אין דער מלחמה. ער האט מיר שוין דערציילט וועגן די גאנצע פאמיליע. דאס אומגליק וואס האט געטראפן מײַן יינגערן ברודער, שלמה, וועלכער איז דער־שאסן געווארן אויף די גאס אין בידגאשץ דורך אן עס־עסניק. מײַן שוועסטער רחל מיט איר מאן, אברהם שטאלצמאן, זענען אוועק צו אייזיקן קיין קוטנא.

נישט געקלערט צופיל, בין איך אריבערגעפארן קיין קוטנא, אבער לײַדער האב איך זיי שוין דארט נישט געטראפן. ווי מ׳האט מיר דארט דערקלערט זענען זיי אוועק קייןווארשע מיט דער האפנונג צו דערשלאגן פון דארט קיין רוסלאנד. איך האב זיך געפרוּווט אריבערכאפן קיין ווארשע אבער צוקומענדיק צום באנהויף האב איך געזען אז דאס איז אן אוממעגלעכע זאך, דער צוג איז געווען פול מיט מיליטער און מען האט קיין פריוואטע מענטשן נישט צוגעלאזט. דאן האב איך באשלאסן צו פארן אהיים. פארבײַפארנדיק דאס שטעטל קרושניעוויץ, 9 קילאמע־טער פון קוטנא, האב איך זיך דערמאנט אז איך האב דאָרט א פעטער

און איך בין אוועק צו אים. אריינקומענדיק צו זיי האב איך באמערקט דאס טרויעריקייט אין הויז: דעם פעטער האט מען אוועקגענומען אויף שווערע ארבעט. שוין דער צווייטער טאג, וואס מען זעט אים נישט. א דייטשער אפיצער וועלכער האט מיך געזען אין דער וווינונג אין דעם פוילישן מיליטערישן מונדיר האט מיר גלייך באפוילן צו פארלאזן די וווינונג. איך בין וואס שנעלער ארויס. ערשט שפעטער האב איך זיך דערוווסט אז די דייטשן האבן מיין פעטער דערשאָסן אין מיטן מארק.

אויפן וועג קיין דאבזשין האב איך אפגעטראטן אין פארשיידענע שטעטלעך, ווו איך האב צוגעזען די יידישע צרות. אומעטום דער זעלבער חורבן: מ'שלאגט און מען מארדעט יידן, שוין אפגערעדט פון הונגער און נויט.

קיין דאָבזשין בין איך אנגעקומען אין די אוונט שעהן. איך בין אוועק צו הירש ברוך דראטווע וועלכער האט געוווינט אין עק שטאט. אריינגעקומען צו אים האט ער צוויסן געגעבן מיין פעטער מעכעל צאלא, וועלכער האט מיר גלייך צוגעשיקט ציווילע קליידער. איך האב זיך איבערגעטאן אבער דאס הויז האב איך נישט פארלאזט. נאך דעם ווי איך האב געהערט פון די גוטע מעשים וואס די היטלער באנדיטן האבן אפגעטאן אין דאבזשין. א טאג האט געיאגט א טאג, פרשיי־דענע שמועות זענען ארומגעגאנגען, אבער קיינער האט נישט געוווסט וואס דער מארגנדיקער טאג וועט ברייננגען.

איך האב געהערט פון דעם ביטערן גורל פון די יידן אין בידגאשץ און בין שוין דעריבער אהין נישט געפארן. פרויען האבן געוואוּרט אז זייערע מענער ווען די דייטשן האבן פארשלעפט צו „ארבעטן" ערגעץ ווו זאלן זיך אומקערן; עלטערן — אויף זייערע קינדער, אבער די האפנונג איז נאר געווען א פאלשע אילוזיע. זיי זענען שוין לאנג אויף דער וועלט נישט געווען. צוויי טעג נאכדעם ווי מען האט זיי ארויסגענומען פון די שוהלן און הייזער האט מען זיי דערהרגעט און א וואלד נעבן אינאווראצלאוו. די געציילטע מענער וועלכע זענען פארבליבן אין שטעטל האט מען מאביליזירט אויף טאג טעגלעכע ארבעט.

מען אנטלויפט פון דאבזשין

די גאנצע צייט בין איך פון שטוב נישט ארויס ביז דעם 9טן נאוועמבער 1939, עס איז געקומען דער טרויעריקער באפעל צו ארויסטרייבן אלע יידן פון שטעטל. דאס איז געווען צוויי וואכן נאך

מיין אנקומען קיי דאבזשין. נישט געטראכט האב איך זיך אנגעשלאסן אן די גרויסע מאסע וואנדערנדיקע דאבזשינער יידן אויף דער הויפּט וועג קיין ריפין, בייטאג האבן מיר געוואנדערט און ביינאכט זענען מיר אריין צו די פויערן וועלכע האבן אונדז געגעבן אן ארט צו שלאפן. מיר האבן געקויפט א פערד און א וואגן כדי מיר זאלן קענען פירן די קליינע קינדער און עלטערע מענטשן וועלכע האבן שוין נישט געהאט קיין כוח צו גיין. נאך עטלעכע טעג וואנדערן זענען מיר אנגעקומען צו דער רוסישער גרענעץ. אבער דאס רוסישע מיליטער האט אונדז בשום אופן נישט געלאזן איבערגיין די גרענעץ, און נאך דעם ווי מיר זענען אפגעשטאנען 2 טעג און 2 נעכט אין קעלט, משפחות מיט קליינע קינדער, האבן מיר געמוזט בלית ברירה זיך צוריק אומקערן אויף די זעלבע וועג וואס מיר זענען געקומען. צוריק פארנדיק זענען מיר אריין אין פלאנסק. די לאגע פון די איבערגעבליבענע יידן דארט איז געווען א שרעקלעכע און מיר האבן איינגעפונען אז פאר אונדז איז דא קיין פלאץ נישטא. מיר זענען געווען 2 מענער, 4 פרויען און פינף קינדער.

אין המשך פון אונדזער וועג זענען מיר אנגעקומען אין א שטעטל מיטן נאמען דראבין. אויך דא איז אונדז נישט לייכט אנגעקומען דאס צייטווייליקע איינארדענען זיך, נאר מיר האבן באשלאסן דערווייל דא בלייבן. איך און מיין פעטער האבן זיך א לאז געטאן מיטן פערד און וואגן אויף דער אומגעגנט צו שאפן זיך א ביסל עסן און האלץ אויף צו דערווארעמען. מיר זענען געשלאפן אין א קאלטע שטוב אויפן פאל, און מיר האבן געזארגט פאר די קינדער אז זיי, לפחות, זאל זיין ווארעם. מיין פעטער איז געווען מיט אונדז און אויך זיין אלטע מאמע וואס ער האט ארויסגענומען פון ריפין און געבראכט צו אונדז אין אומשטענדן פון גרויס סכנה. א פאר וואכן שפעטער איז זי געשטארבן אין דראבין און איז דארט געקומען צו קבר ישראל.

אין לויף פון דער צייט איז געווארן זייער שווער צו באקומען א ביסל שפייז צו קויפן ווייל די דייטשן האבן אלעס צוגענומען. מיר האבן ממש געליטן הונגער. נאר דורך א צופאל איז אונדז געלונגען — אדאנק מיין פעטער — זיך איינארדענען אין א דארף נעבן דראבין. מיין פעטער איז געווען א שניידער און די פויערן זענען געווען פאראינטערעסירט ער זאל פאר זיי נייען, האבן זיי אים דערפאר געגעבן א צימער און מיר אלע האבן געוואסן פון דער געלעגענהייט. מיר האבן

געהאט ווי דעם קאפ אוועקצולייגן. אויך עסן האט אונדז נישט געפעלט און אזוי זענען מיר אדורך דעם שווערן ווינטער 40—1939.

מען רודפט אונדז

שפּעטער איז געקומען א באפעל צו שטעלן זיך צו ארבעט פאר די דייטשן. איך וויל אונטערשטרייכן אז יעדער באפעל צו שטעלן זיך צו ארבעט איז געווען באגלייט מיט א דראהונג אז די וואס וועלן זיך נישט צושטעלן דראט טויטשטראף. פארשטייט זיך אז כמעט אלע האבן זיך צוגעשטעלט. איך בין אוועק ארבעטן צו א דייטשע פירמע וואס בויט שאסייען. דער פלוס פון דער ארבעט איז געווען אז מען האט באקומען באצאלט און מען האט געקענט זיך קויפן עסן, און מער האט מען מיך צו קיין אנדערע ארבעט נישט געכאפט.

אזוי זענען אוועקגעלאפן עטלעכע מאנאטן, ביז צו א נייעם באפעל אז אלע יידן וועלכע האבן נישט געוווינט אין דראבין ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה דארפן זיך צושטעלן אויפן מארק פלאץ. אזוי ווי אויך מיין פעטער מעכעל זענען געקומען פון דארף זיך צושטעלן. אזוי שטייענדיק אופן מארק האט זיך צו מיר צוגעטשעפעט א דייטשער סאלדאט און מיר דאס היטל געוואלט אראפוואַרפן. איך האב זיך נישט געלאזט און דערפאר האט ער מיך בלוטיק צעשלאגן. צו מיין גרויסן מזל זענען שוין געשטאנען די לאסט אויטאמאבילן אין וועלכע מען האט אונדז אנגעלאדן און גלייך אוועקגעפארן, אנדערש ווער ווייסט ווי איך וואלט פערענדיקט. מען האט אונדז אוועקגעפירט אין צענדליקע לאסט מאשינען נישט ווייסנדיק וווהין מיר פארן.

ענדלעך זענען מיר אפגעשטיגן אין א לאגער נעבן דזשאלדאווא. דארט האבן מיר שוין באמערקט פון דער ווייטנס די פארשאלטענע עס־עס־ניקעס מיט אויסגעשטעקטע בייטשן אום זיך פריילעך מאכן איבער אונדזערע קערפערס. זיי זענען געווען אויס געשטעלט אין צוויי רייען און צווישן די רייען זענען מיר דורכגעגאנגען אין די באראקן אריין. עס איז נישט צו באשרייבן די געשרייען און דאס געוויין פון די אומברחמנותדיק צעשלאגענע. צענדליקע צעבלוטיקטע, און די וואס האבן זיך שוין כלל נישט געקענט אויפהויבן, בעיקר עלטערע מענטשן, זענען געבליבן ליגן פארן ארייננגאנג אין די באראקן. איך בין אפגעקומען מיט עטלעכע שווערע טרוקענע קלעפּ. אבער איך האב זיי נאך א לאנגע צייט שטארק געפילט. דער לאגער אין וועלכן מיר זענען אריין

איז געווען א דורכגאנגס לאגער. נאך עטלעכע טעג האט מען אונדז אנגעלאדען אין א צוג וועלכער האט אונדז געבראכט קיין פיאטרקאוו טריבונאלסק נישט ווייט פון לאדזש, און אונדז דא געלאזן אן מיטלען צום לעבן און אויך נישט ווו צו וווינען. מיין פעטער מעכעל האט אפגעזוכט א באקאנטן וועלכער האט אים באזארגט מיט א ניי מאשין און א ווינקל פאר ארבעט. אין אלגעמיין איז די לאגע אין פיאטרקאוו נישט געווען קיין געהויבענע. עס זענען ארומגעגאנגען פארשיידענע קראנקהייטן פון וועלכע פיל מענטשן זענען אויסגעשטארבן. קיין עסן איז נישט געווען. האב איך באשלאסן אוועקצוגיין פון פיאטרקאוו, און וואס שנעלער. לויט ווי איך האב זיך שפעטער דערוווסט האט מען מיין פעטער מעכעל מיט די גאנצע פאמיליע אוועקגעשיקט קיין טרעבליאנקא. און דארט זענען זיי אלע אומגעקומען.

איין אוונט האב איך אראפגענומען דעם בלוי ווייסן פאס, אוועק צו דער באן סטאציע, געקויפט א בילעט קיין ווארשע און מיט דעם פארענדיקט מיין ווילן אין פיאטרקאוו. פאר א ייד איז די רייזע קיין ווארשע אין יענער צייט געווען א גרויסע סכנה, אבער איך האב זיך ווי עס איז דערשלאגן אהין. מיר זענען אנגעקומען אין די אוונט שעהן. אלע פאסאזשירן זענען געבליבן אויפן וואקזאל, און דערווייל זיך א ביסל דורכגעשלאפן. איך בין געזעסן אין א ווינקל מיטן קאפ ארונטערגעלאזט, אז דער דייטשער זשאנדארם זאל מיך נישט צופיל באמערקן.

ווען עס האט אנגעהויבן טאגן בין איך ארויס אויף דער גאס, גענומען א דראזשקע ער זאל מיך אריבערפירן די בריק קיין פראגע. פון די גרופע דראזשקאזשעס האט איינער א געשריי געטאן „דאס איז דאך א ייד, נעם אים נישט; וועסט האבן צרות". אבער ער האט דארויף קיין אכט נישט געלייגט און איך בין מיט מזל אריבערגעפארן די בריק און אנגעקומען קיין פראגע. אינטערעסאנט, ער האט ביי מיר קיין איבעריקס נישט פארלאנגט, טראץ דעם וואס איך האב אים געוואלט געבן. ער האט ביי מיר גענומען נאר פאר דער רייזע. א שעה שפעטער בין איך שוין געזעסן אין צוג וואס פארט אין די געגנט פון מלאווע. איך בין אויס פארזיכטיקייט נישט אראפגעגאנגען אויף דער סטאציע מלאווע נאר איין סטאציע פאר מלאווע.

אויף דער דארף סטאציע האב איך באגעגנט פוילישע פויערן וועלכע האבן מיך געווארנט נישט פארן קיין מלאווע, ווייל דארט כאפן די דייטשן די יידן און שיקן זיי אוועק אדער שיסן זיי אויפן

פלאץ. איך בין אלזא אוועק אין דער ריכטונג פון טשעכאנאוו. עס איז געווען א זונטיק און איך בין געגאנגען צוזאמען מיט די פויערן ווי איינער פון זיי, און נאך א שווערן וועג אנגעקומען קיין טשעכאנאוו.

איך האב זיך דערוווּסט אז אין טשעכאנאוו איז דא א יודענראט, און האב געזוכט א פארבינדונג מיט זיי, אבער אינצווישן איז געווארן א טומל. די דייטשן האבן באלאגערט עטלעכע גאסן און געזוכט באהאלטענע יידן. איך האב זיך באהאלטן אין א פארלאזטע הויז און דארט איבערגעזעסן ביז ס'איז געווארן שטיל. שפעטער האב איך געהערט טריט נעבן מיר, אבער איך האב געזען אז דאס זענען אונדזערע און איך בין ארויס. זיי האבן מיר אינפארמירט ווי צוצוקומען צום יודענראט. דארט האט מיר איינער פון זיי דערקלערט אז דער אויפהאלט אין טשעכאנאוו פאר א נישט ארטיקן ייד איז געפערלעך, און זיי האבן מיר געראטן אריבערפארן קיין מלאווע, דארט איז דא א געטא פאר יידן און דארט וועל איך זיך קענען אויסבאהאלטן. זיי האבן מיר געהאלפן לייזן די פראגע ווי אזוי צו קומען קיין מלאווע. אין איינעם פון די לאסט אויטאס וואס האבן געפירט גרינצייג און קארטאפל האבן זיי מיר באזארגט א פלאץ צווישן די קאסטנס און איך בין אנגעקומען בשלום קיין מלאווע, און נאך פיל מי, מאטערניש און שרעק בין איך ענדלעך אריין אין געטא.

אין געטא מלאווע

טראץ מיין שווערע לאגע האט מיך ארומגענומען א שרעק צו זען אין וואס פאר א לאגע עס געפינען זיך די יידן אין געטא מלאווע. דער הונגער איז געווען אונגעהויער גרויס. אין יעדע שטוב איז געלעגן איין קראנקער אדער מער. די סאניטארע באדינגונגען — נישט צו דערליידן. און דערצו האבן די דייטשן געגעבן יעדן טאג נייע באפעלן ווי אזוי נאך מער צו פארקירצן דאס לעבן. א מיטל צו פראוואקאציע האט זיי געדינט די יידישע פאליציי ארום דעם געטא. נישט אריין און נישט ארויס. זיי האבן אויפגעהאנגען ביים אריינגאנג גרויסע שילדן מיטן אויפשריפט „טיפוס". טראץ דעם אלעם איז געשטיגן דער טערארר.

איין טאג האבן זיי גערופן אלע יידן פון געטא צושטעלן זיך אויפן מארק פלאץ. ווייזט זיך ארויס אז זיי האבן געכאפט צוויי יידישע יינגלעך מיט עטלעכע קארטאפל, זיי באשולדיקט אין גנבה, און פארמשפט צום טויט. קומענדיק אויפן פלאץ האבן מיר געזען צוגעגרייט פיר תליות, און גלייך נאך דעם האט מען געבראכט די פיר

קרבנות. דאס זענען געווען די צוויי יינגלעך, דער דריטער, א פאטער פון איינעם פון זיי און נאך א ייד. מיר זענען געווען ארומגערינגלט מיט מיליטער און דער באפעל איז געווען אז ווער עס וועט ארויסווייזן טרויער דורך געוויין אדער געשריי וועט גלייך דערשאסן ווערן. מיר האבן מיט ווייטאק און צארן זיך צוגעקוקט צו דער שרעקלעכער טראגעדיע און מיט אראפגעלאזטע קעפ זיך אומגעקערט אין געטא.

איין טאג איז ערשינען אין געטא א באקאנטמאכונג אז אלע מענער וועלכע זענען ארבעטספעאיק זאלן זיך צושטעלן אין ארבעטס אמט. איך בין געווען פון די ערשטע. מען האט אונדז געשיקט בויען שאסייען אין דערבייאיקן דארף טשערניצא. מען האט אונדז איינקווארטירט אין באראקן, און איין מאל אין מאנאט איז אונדז געווען ערלויבט צו פארן אהיים אין געטא. נישט ווייט פון אונדזער מחנה איז געווען א געפאנגן לאגער פון רוסישע סאלדאטן, און מיר פלעגן זיי זען כמעט יעדן טאג מארשירן אין גרופעס פון צענדליקע. זייער אויסזען איז געווען א שרעקלעכער. אויסגעדארטע, בלאסע, קוים וואס זיי זענען געשטאנען אויף די פיס. די דייטשן פלעגן זיי לאזן הונגערן. געשפייזט צו ביסלעך דורך די פוילישע פויערן וואס פלעגן פירן אין זייערע וועגענער שטיינער צום שאסיי. זיי האבן איינגעשטעלט זייער לעבן און דורך פארשיידענע וועגן דערלאנגט זיי ביסלעך עסן.

פארשטעהער פון דאבזשינער פעראיין אין יער הקדושים
רעכטס צו לינקס: אברהם דור (דאבראשקלאנקא), יהודה ראזענוואקס,
יהודית פאליניצקי (ליפקא), יעקב כהן און יעקב יחיאל ביעלאוואסקי

אבער צוויי פויערן האבן דערפאר מיט זייער לעבן באצאלט. ווען מ'האט זיי געכאפט האט מען זיי אוועקגעפירט אין דער דערבייאיקער שטעטל פראסניטש, צונויפגערופן דאס גאנצע שטעטל אויף א פלאץ ווו עס זענען שוין געווען צוגעגרייט צוויי תליות און זיי אויפגעהאנגען.

די לאגע אין געטא מלאווע איז געווארן שווערער פון טאג צו טאג. עס איז ממש נישט געווען קיין עסן. בשעת מיר פלעגן קומען אהיים אין געטא האבן מיר צונויפגענומען א ביסל קליידונג אדער שיך, און צוריקפארנדיק צו דער ארבעט פלעגן מיר מיט דארטיקע פויערן מאכן אן אויסטויש. מיר פלעגן זיי געבן א פאר הויזן, א קליידל אדער א פאר שיך און באקומען אין אויסטויש א ביסל שפייז דעם טאג וואס מיר פלעגן ברענגען אין געטא דאס ביסל שפייז איז ממש געווען א יום־טוב. איינמאל ווען איך האב זיך אומגעקערט פון דער ארבעט אהיים אין געטא האב איך באקומען הויכע היץ. מען האט מיך אוועקגעפירט אין שפיטאל, און דארט האב איך באקומען די געהעריקע הילף, וואס האט זיך אויסגעדריקט אין שטעלן באנקעס. דורך א צופאל בשעת די שוועסטער האט אנגעצונדן דעם ספירט האט זיך אביסל אויסגעגאסן אויפן בעט, עס האט גענומען ברענען און איך אליין בין אויך שטארק צוברענט געווארן. עס האט געדויערט א לענגערע צייט ביז מיינע ווונדן זענען פארהיילט געווארן, און דאס אדאנק די איבערגעבנהייט פון יידישן דאקטאר אין געטא, וועלכער איז שפעטער אביסל געשטארבן פון טיפוס אין געטא. ווען דער וועטער איז געווארן אביסל ווארימער האב איך שוין אנגעפאנגען ארויסגיין.

דערווייל האבן די דייטשן פארשטארקט דעם טעראר אין געטא. איין מאל האבן זיי גערופן דעם פארשטייער פון יודענראט אין דער קאמענדאנטור און ער איז מער נישט צוריקגעקומען. זיי האבן נאך דעם איבערגעשיקט דעם קאסטן מיטן מת אין געטא מיט א באפעל נישט עפענען נאר גלייך באגראבן. שפעטער האבן זיי ארעסטירט די יידישע פאליציי וועלכע האט געהיט ארום דעם געטא און זיי דערמארדעט. אויסער דעם האבן זיי ארויסגענומען פופציק יונגע יידן און 50 עלטערע, זיי ארויסגעפירט אונטערן שטאט, געהייסן גראבן איין לאנגע גרוב, און זיי צוריקגעשיקט אין געטא. ביינאכט איז געגאנגען א גרויסער רעגן און די גרוב האט זיך אנגעפילט מיט וואסער. אבער דאס האט די דייטשן נישט געשטערט, און פארטאג האבן זיי ווידער ארויסגעפירט די הונדערט יידן, זיי אלעמען דערשאסן און אריינגעווארפן זייערע קערפערס אין דער גרוב וואסער.

דאס בלוט האט זיך אויסגעמישט מיט די וואסער און געשאפן א גרויסן טייך פון בלוט.

די דייטשן האבן אנגעפאנגען עפטער דאס געטא באזוכן מיט דער כוונה צו דערמארדן די מענטשן איינציקווייז. דער זומער 1942 איז שוין כמעט פאריבער ווען די דייטשן האבן אפגעשטעלט די שאסיי ארבעט און אונדז צוגעטיילט צו פעלד ארבעט ביי די פויערן פון די ארומיקע דערפער. מיט א מאל איז אנגעקומען א באפעל אז אלע יידן דארפן זיך אומקערן אין געטא מלאווע. פארשטייט זיך אז איך פארלויף פון א טאג, צוויי, האבן זיך צוזאמענגעקליבן אין געטא אלע יידן וואס האבן געארבעט אין די אומגעגנט. שמועות האבן געיאגט שמועות און קיינער האט נישט געוווּסט וואס דער מארגן וועט ברענגען.

אין א העלן טאג איז אנגעקומען א באפעל אז אלע יידן פון געטא דארפן זיך פארזאמלען אויפן מארק פלאץ. נאך דעם ווי דער פלאץ זיך אנגעפילט, האבן זיי אדורכגעפירט א סעלעקציע, געשטעלט יונגע באזונדער און עלטערע מענטשן באזונדער. דעמאלט האבן מיר שוין געוווּסט צו ביסלעך אז עס עקזיסטירן פארניכטונגס לאגערן פאר יידן און די שמועה איז געווען אז די דייטשן גרייטן צו א צאל יידן פאר די פארניכטונגס לאגערן. בשעת דער סעלעקציע האבן זיך געלאזט הערן פארשידענע מיינונגען. איינער האט געזאגט אז אויף דער זייט איז גוט, א צווייטער האט געטענהט אז קעגנאיבער איז בעסער. עס איז געווארן א געלויף הין און צוריק. אין דער מהומה האבן די דייטשן זיך באנוצט מיט געווער און א יונגע פרוי איז געפאלן טויט פון די שיסערייען. ווען עס איז געווארן שטיל האט מען אלעמען אויפן פלאץ פארשריבן און געמאלדן צו זיין גרייט צו יעדן רוף. צוויי טעג שפעטער האט מען אונדז ווידער גערופן צום פלאץ. כמעט דעם גאנצן געטא יונג, אלט, פרויען און קינדער, אלעמען פארשריבן און געשיקט צו דער באן סטאציע. דארט האט מען אונדז אריינגעשפארט אין די לאסט וואגאנען, און קודם האט מען ביי יעדן אוועקגענומען אלעס וואס ער האט געהאט : געלד, געלט אדער אנדערע ווערט זאכן. קיינער האט נישט געפרוווט עפעס אויסבאהאלטן. געווען א פרוי וועלכע האט באהאלטן א 10 מארק שיין, און זי איז גלייך דערשאסן געווארן. היות ווי מיר האבן שוין געוווּסט פון די פארניכטונגס מחנות טראבלינקע און אוישוויץ, האבן מיר פארנדיק געקענט זען לויט די סטאציעס אז די וועג ווו מען פירט אונדז איז קיין אוישוויץ. נאך צוויי טאג פארן האט זיך דער צוג אפגעשטעלט. דא איז געווען א

באפעל ארויסצוגיין פון די וואגאנען און נאך עטלעכע מינוט גיין האבן מיר זיך געפונען פאר א הויכן פלויט פון שטעכעדיקע דראט מיט א גרויסע אויפשריפט: ארבעט מאכט דאס לעבן פריי. באלד האבן מיר זיך דערוווּסט אז דאס איז אוישוויץ.

אין אוישוויץ

געווען איז דאס דעם 18טן נאוועמבער 1942. אין טויער פון לאגער איז געשטאנען אן אפיצער און מיט א קליין שטעקעלע אנגעוויזן ווער רעכטס און ווער לינקס. פרויען, קינדער און עלטערע מענטשן באזונדער און יונגע געזונטע מענטשן אין א צווייטן זייט. די כוונה פון דער אנווייזונג איז געווען קלאר. ס'איז איבריק צו שילדערן די מחנה מיט איר גרויזאמקייט. דער הויכער פלויט פון שטעכעדיקן דראט מיט די ריזן רעפלעקטארן, די געשרייען און געוואלדן און סתם געפילדער האבן פארטויבט די אויערן. מען האט אונדז לאקירט אין א גרויסן באראק און גלייך אונדז אויסגעקריצט א נומער אויף די לינקע האנט, איך האב באקומען דעם נומער 76249 וועלכער האט מיך באגלייט ביז צו די באפרייאונג.

די ערשטע פאר טעג האבן מיר כמעט גארנישט געטאן. מיר זענען געשטאנען אין דרויסן, געזען די האלב טויטע מענטשן וועלכע האבן געארבעט אין די מחנה אלס רייניקער און מיסט פירערס, בלאסע, אויסגעדארטע, אנגעטאן אין די געשטרייפטע שטראף קליידער. עטלעכע טעג שפעטער האט מען אונדז אוועקגעפירט אין א צווייטן לאגער, בערך זיבן קילאמעטער פון אוישוויץ. דאס איז געווען א לאגער וועלכן מען האט ערשט אנגעהויבן בויען. בסך הכל 6 גרויסע באראקן מיט 800 געפאנגענע. בלאטעס ביז איבער די קני. אן ענלעכער פלויט מיט טורמס אזוי ווי אין אוישוויץ, אבער א קלענערע באוועגונג פון מענטשן. מ'האט אונדז צוגעטיילט א פלאץ צום שלאפן אין איינעם פון די באראקן און ביסלעכווייז האב איך זיך אנגעהויבן צוגעוווינען צום לאגער לעבן. אונדזער ארבעט איז געווען בויען נאך באראקן וועלכע זענען באלד אנגעפילט געווארן מיט מענטשן, הויפטזעכלעך יידן וועלכע מ'האט געבראכט פון פארשידענע געטאס. איך האב דארט דערקענט עטלעכע דאבזשינער און ריפינער יידן. מייסטנס זענען דאס געווען יידן פון האלאנד און דייטשלאנד. מען האט אהין אריבערגעבראכט אויך דייטשע פארברעכער וועלכע האבן געדינט אלס

שומרים פון דעם לאגער. דארט זענען אויך געווען קריסטן פון לענדער אקופירט פון די דייטשן, וועלכע זענען נישט געווען געוווּנטשן פאר דעם דריטן רייך.

אין א נייע ארבעטס מחנה

נאך דעם ווי מיר האבן פארענדיקט אויפשטעלן די באראקן האט מען אונדז צוגעטיילט צו די בוי קאמאנדא וועמענס אויפגאבע עס איז געווען צו בויען פאבריקן און ראפינאציעס צו ארויסבאקומען בענזין פון קוילן. דאס איז געווען א ריזן שטח פון עטלעכע און צוואנציק קילאמעטער קוואדראט. מיר האבן געגראבן אויף קילאמעטערס לאנג. דארט האט מען געלייגט עלעקטרישע קאבעלס. אויך האבן מיר געגראבן גראבנס פאר רערן און געבויט בריקן. הונדערטער ארבעטער זענען געווען באשעפטיקט מיטן אויפשטעלן דאס ריזן ווערק. אבער די ארבעט איז נישט אויסגעפירט געווארן ווי די אינזשינערן האבן פארגעשריבן, פשוט דערפאר וואס די ארבעטער האבן קיין עסן נישט באקומען. מיר פלעגן אויפשטיין ווען ס׳איז נאך געווען פינצטער אין א קעלט וואס האט דערגרייכט 5° אונטערן 0. מיר זענען געשטאנען א האלבע שעה ביז דער לאגערפירער איז געקומען, אונדז איבערגעציילט און דאן האבן מיר באקומען א קליין שטיקל ברויט און א טאפ שווארצע קאווע, מען האט עס גערופן קאווע — און נאך דעם אוועקמארשירט צו דער ארבעט אויף דעם פלאץ וועלכער האט זיך געפונען נישט ווייט פון לאגער. מיר האבן מארשירט אין גרופעס פון 30 ביז 50 ארבעטער און איבער יעדע איינע איז געווען א „קאפא״. 12 אזייגער האבן מיר באקומען מיטאג, א זופ פון גראז מיט א מעל שפייז וועלכע האט אונדז געדארפט זעטיקן ביז צום אוונטברויט וואס מיר האבן באקומען קומענדיק צוריק פון דער ארבעט, וואס איז באשטאנען פון א געדיכטע זופ מיט א קליין שטיקל ברויט, ווייט נישט גענוג צו שטילן דעם הונגער אפילו פון א נישט שווערן ארבעטער. פארשטייט זיך אז אונטער אזעלכע שפייז באדינגונגען זענען פיל פון אונדז געווארן קראנק און אומפעאיק צו דער ארבעט, נאך עטלעכע טעג. ווען דער לאגער פירער האט געזען אז אן ארבעטער איז נישט פעאיק ארויסצוגיין צו דער ארבעט איז ער באזייטיגט געווארן פון דעם לאגער און מער האט מען אים נישט געזען.

דער ווינטער 1942—43 האט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסער קעלט. די געשטרייפטע לאגער קליידער וועלכע מיר האבן געטראגן ביי דער ארבעט איז געווען א שוואכע שוץ פאר דעם קערפער און מער ווי איין מאל איז אן אבר אפגעפרוירן געווארן ביי איינעם פון די ארבעטער. די קעלט האט געשטערט א סך ארבעטער אויספירן זייער פליכט. דער דייטשער אויפזעער פלעגט דעם ארבעטער באצייכנען און אהיימגייענ־דיק האט ער זיין היטל ארונטער געווארפן און געבעטן דעם ארבעטער ער זאל עס גיין אויפהויבן. דאן האט זיך דערהערט א שאס און דער ארבעטער איז געפאלן טויט. דעם באריכט וואס ער האט אפגעגעבן פאר דער קאמענדאנטור האט געלויטעט אז ער האט געוואלט אנטלויפן. אין דער פרי האט נאך דער אויפזעער באקומען אן אויסצייכנונג. די אכזריות פון די אויפזעערס איז געווען אזוי גרויס און שרעקלעך אז ווען מיר האבן, אין א גרויסן פראסט, זיך ארומגעבונדן מיט צעמענט זעקלעך זענען מיר דערפאר שווער באשטראפט געווארן. טאג טעגלעך האט זיך געלאזט באמערקן די פארקלענערטע צאל ארבעטער וועלכע זענען ארויסגעגאנגען צו דער ארבעט. אפגעשוואכטע און קראנקע האט מען ארויסגעפירט און דערמארדעט. דורך א צופאל האב איך זיך באקאנט מיט א טשעכישן „קאפא", וועלכער איז געווען געזעצט איבער הויכמאנטאזש ארבעט. אליין איז ער געווען א פאליטישער ארעסטירטער. ער האט מיך איינגעארדנט אין זיין קאמאנדא און דארט האב איך געארבעט כמעט 2 יאר. די ארבעטער אויפזיכט איז געווען אין ציווילע הענט, און מיר האבן זיך אין אלע פאלן געפילט פרייער. די ארבעט איז נישט געווען קיין לייכטע בלויז צוליב די קעלט וואס האט זיך שטארקער געפילט אין דער הויך ווי אויפן באדן. אבער מ'האט אונדז געגעבן די מעגלעכקייט צו דערווארעמען די הענט ביי פייער און נאך אזעלכע באקוועמלעכקייטן וועלכע האבן אונדז פארלייכטערט דעם טאג ארבעט. מיט עסן האבן מיר זיך אן עצה געגעבן. אט האב איך געבראכט דעם קאפא א העמד און ער האט מיר דערפאר געגעבן עטלעכע מאל ברויט. אלע אויפזעער זענען געווען ציווילע און זיי האבן מיט אונדז געהאט מיטלייד, זעענדיק אונדזער פינצטערן גורל.

דערווייל זענען אנגעקומען אין אונדזער לאגער נייע עשאלאנען יידן פון גאנץ אייראפע: פוילן, ליטע, אונגארן, האלאנד א.א.וו. מען האט זיי געבראכט אין ספעציעלע באנען, אפגעריסענע, אבער אויף די געזיכטער האבן זיי אויסגעזען נישט שלעכט. פארשטייט זיך אז

נאך א קורצן ווײַלן אין לאגער, זענען זײ געװארן שװאך, בלאס, און אויסגעדארט. מײסטנס האט עס געטראפן די מענטשן אין מיטעלן עלטער װעלכע האבן זיך נישט געקענט צופאסן צו די שװערע לעבנס־באדינגונגען אין אונדזער מחנה. טאג טעגלעך האט מען אװעקגעפירט צענדליקע קראנקע און מער האט מען זײ נישט געזען.

עס האבן אויך נישט געפעלט ספעציעלע טראגישע געשעענישן אין דער מחנה: אט באשולדיקן די דײטשן א יידישן ײנגל פון ליטע אז ער האט געװאלט ארײנשמוגלען געװער אין דער מחנה. צום אויספירן דעם אורטײל דורך הענגען האט מען אראפגעבראכט א דײטשן אפיצער פון אוישװיץ, א ספעציאליסט צו דער מלאכה, אלעמען ארויסגערופן אויף דעם עקזעקוציאנס פלאץ, און פאר די אויגן פון טויזנטער צושויערס אים אויפגעהאנגען. עס איז כדאי צו באמערקן אז די תליות אין דעם לאגער זענען געװען אן אפטע ערשײנונג. אט האבן זיך די קאפאס צושלאגן צװישן זיך און גלײך האט מען עטלעכע פון זײ געשטעלט צום משפט און פאראורטײלט צום הענגען.

די באריכטן פון רוסישן פראנט האבן מער און מער אנגעהויבן צו באזארגן די דײטשע מאכט און זײער אויפפירונג איז געװארן פון טאג צו טאג אלץ מער און מער היסטעריש. די באציאונג צו די רוסישע געפאנגענע איז געװארן ברוטאלער נאך דעם װי זײ האבן ארגאניזירט עטלעכע בריחות, און נישט װײניקער האבן געליטן די ארבעטער און אויך די אויפזעער פאר זײער נאכלעסיקײט בײם פארענדיקן דאס גרויסע װערק פון װעלכע די דײטשן האבן געדארפט ציען בענזין פון קוילן. ביסלעכװײז האבן זײ אנגעפאנגען פילן דעם מאנגל פון בענזין. שמועות האבן זיך אנגעהויבן דערנענטערן װעגן זײער מפלה װעלכע קומט אן אויפן רוסישן פראנט. מ׳האט דאס געקענט באמערקן פון זײערע פרצופים.

אײנמאל ארויסגײענדיק פון מײן באראק האב איך דערהערט אז עס זשימעט און מיט אמאל זענען געפאלן עטלעכע באמבעס נישט װײט פון לאגער אין דער ריכטונג װו מ׳האט געבויט דאס גרויסע װערק. אזוי זענען אנגעקומען עטלעכע כװאליעס פון עראפלאנען און האבן כסדר באמבארדירט דאס גרויסע װערק. שוין דעם ערשטן טאג זענען געהרגעט געװארן 30 ענגלישע געפאנגענע, װעלכע האבן געװוינט אין א ספעציעלן באראק. אריבער הונדערט ארבעטער פון דעם גרויסן װערק װו עס האבן געארבעט 30 טויזנט ארבעטער זענען געהרגעט געװארן. דאס גרויסע װערק װאס איז שוין כמעט געװען געענדיקט

און דער אויסבויען פון וועלכן האט געדויערט אריבער צוויי יאר מיט דער הילף פון צענדליקע טויזנטער ארבעטער איז איינגאנצן חרוב געווארן; אלץ האט געברענט וואכן לאנג און קיינער האט נישט געפרווּוט לעשן דעם פייער. מיר האבן זיך אלע געפרייט אויף דער מפּלה, אבער צוגלייך האבן מיר באוויינט אונדזערע אומשולדיקע הונדערט קרבנות וועלכע זענען געפאלן פון די באמבארדירונג, כמעט אלע יידן. די עראפלאנען פון די אליאירטע האבן אונדז באזוכט כמעט יעדן טאג, און די בהלה וואס האט זיך געשאפן בשעת זיי זענען אנגעקומען איז געווען א שרעקלעכע.

די דייטשע מייסטערס און די אינזשינערן האבן איינציקווייז אנגעהויבן פארלאזן, און מיר האבן אנגעפאנגען טראכטן, וואס וועט זיין מיט אונדז. די דייטשע מפּלה איז שוין געווען זיכער. צו אונדז איז דערגאנגען א ידיעה אז קראקאוו איז שוין פארנומען פון די רוסן. די ציווילע דייטשן האבן זיך אנגעפאנגען חנפענען צו אונדז, אבער מיר האבן זיי נישט געטרויט. דערווייל האט א גרופּע פון רוסישע געפאנגענע געפרווּוט גראבן א טונעל צו אנטלויפן דורך אים. די דייטשן האבן דאס באמערקט און נאר עטלעכע טעג פאר דער באפרייאונג האבן זיי זיי אלע דערשאסן.

דער צוריקצצוג פון די דייטשן איז פון טאג צו טאג געווארן קענטיק מער און מער. די באנען האט מען שוין געהייצט מיט האלץ, איין אויטאמאביל האט געשלעפט דעם צווייטן — אט די אלע סימנים האבן באוויזן אז די קריג איז צו ענדע און די מפּלה פון די דייטשן איז זיכער. אבער די פראגע פון די יידישע געפאנגענע דא איז געווען אויב מיר וועלן דערלעבן צו זען זייער מפּלה.

מיר פארלאזן די מחנה

איין טאג האבן מיר באקומען א באפעל אז מיר אלע פארלאזן דעם לאגער און מען פירט אונדז ארויס אין דער ריכטונג פון דייטשלאנד. איך האב זיך פארזארגט מיט גענוג עסן. דאס איז געווען דעם צוואנציקסטן נאוועמבער 1944, פונקט צוויי יאר נאך מיין אנקומען אהער אין לאגער „בוינא". באוואכט מיט סאלדאטן פון העכערן עלטער — די יונגע זענען געווען אויפן פראנט — האבן מיר אנגעהויבן מארשירן ביז מיר זענען אנגעקומען אויף דער סטאציע גלייוויץ. דארטן האט מען אונדז אנגעלאדן אין לאסט וואגאנען.

אבער אין דער הויך האבן זיך באוויזן עראפלאנען וועלכע האבן באלויכטן די הימלען מיט זייער אומאויפהערלעכע באמבארדירונג. עס איז געווארן א בהלה, פיל זענען אנטלאפן אבער קיינער האט נישט געוווּסט וווּהין. אויפן וועג האב איך באגעגנט א דאבזשינער, יצחק נוסבוים, אבער ער איז גלייך אוועק. טראָץ דעם וואס איך בין געווען אנגעטאן אין ציווילע קליידער האב איך מורא געהאט צו אנטלויפן.

מיר זענען געזעסן אויף א פרייען פעלד און געווארט וואס דא וועט געשען. דאן איז אנגעקומען א באפעל צו אריינפירן אונדז אין לאסט וואגאנען. מיר זענען געשטאנען צוזאמענגעפרעסט איינער צום צווייטן. די וואס האבן נישט געקענט שטיין און האבן זיך געפרוווט אוועקזעצן זענען צוטראטן געווארן אויף טויט. דער צוג האט זיך געשלעפט אין די געפערלעך קאלטע ווינטער נעכט, אן עסן און אן א ביסל וואסער. מענטשן זענען געפאלן ווי פליגן. יעדן טאג אין דער פרי, ווען דער צוג האט זיך אפגעשטעלט אויפנעמען באהייצונג און וואסער, האט מען געפונען צענדליקע טויטע וועלכע מיר האבן פשוט ארויסגעווארפן. מיר זענען אנגעקומען אויף דער סטאציע מאוטהאוזן און דארט געוואלט אלעמען אראפלאזן אבער די דייטשע מיליטערישע מאכט נישט ערלויבט. זיי האבן געזאגט אז זיי האבן קיין פלאץ נישט. מיר זענען אלזא געפארן ווייטער אין דער ריכטונג פון אראניענבורג נעבן בערלין. די גאנצע וועג ביז בערלין איז געווען באדעקט מיט טויטע קערפארס פון אונדזער באן, וועלכע מיר האבן טאג טעגלעך ארויסגעווארפן. אויסשטייגענדיק אין אראניענבורג האבן מיר געציילט נאך עלף טאג רייזע — סך הכל 3 טויזנט מענטשן פון די צען טויזנט וואס מיר זענען געווען ווען מיר זענען ארויסגעפארן פון לאגער בוינא.

אין לאגער אראניענבורג זענען מיר געווען נאר עטלעכע טעג ווייל מען האט באמבארדירט בערלין אומאויפהערלעך. עס איז אנגעקומען א באפעל צו איבערפירן אונדז אין לאגער פלאסענבורג וועלכער איז געווען אויף א בארג. דאס איז געווען א לאגער וואס היטלער האט אויסגעבויט באלד ווי ער איז צו דער מאכט געקומען אין יאר 1933. דער מצב דא איז געווען זייער שווער ס'איז נישט געווען אויף וואס צו שלאפן און אויך עסן איז נישט געווען. דערצו זענען געלעגן ארום די באראקן צענדליקע טויטע וועלכע מען האט נישט געקענט באגראבן ווייל דער בארג איז פון שטיין.

איך בין געלעגן אויף די ברעטער און זיך פארטראכט, און פלוצלינג דערהער איך מיך רופן ביים נאמען. דאס זענען געווען צוויי

15 יאריקע יינגלעך וועלכע זענען מיט מיר געפארן די גאנצע וועג. זיי האבן מיר געבראכט עסן אבער איך האב ביי זיי נישט געוואלט נעמען. אבער זיי האבן מיר פארזיכערט אז זיי האבן עסן אויך פאר זיך.

איך האב אנגעפאנגען קלערן ווי אזוי ארויסצובאקומען זיך פון דעם לאגער, און ווען איך האב זיך דערוווסט אז עס קלייבט זיך א טראנספארט אריבערצוגיין אין א צווייטן לאגער האב איך זיך גלייך געמאלדן און זיך אנגעשלאסן אן דער גרופע וועלכע פארט אין דעם נייעם לאגער. ארויסגייענדיק האב איך באמערקט ווי איינער פון די יינגלעך מאכט מיט זיין האנט דורכן פענצטער צו געזעגענען זיך מיט מיר. וואס עס איז שפעטער געשען מיט די צוויי יינגלעך ווייס איך נישט ביז היינט.

מיר זענען אריין אין פארמאכטע וואגאנען און זענען אנגעקומען קיין לעסנבערג נעבן שטוטגארט. דאס איז געווען א קליינער לאגער מיט געציילטע באראקן נעבן א גרויסן טונעל. אין דעם טונעל האבן מיר געארבעט אין א פלוגצויג ווערק וועלכע די אַמעריקאנער האבן אָומאויפהערלעך באמבארדירט אבער נישט געקענט זיי שאטן. מיר האבן געארבעט די נאכט שיכט. שוואך און אויסגעמאטערט האב איך קוים געקענט שטיין אויף מיינע פיס. די דייטשן האבן געוווסט אז די אמעריקאנער זענען שוין נישט ווייט פון זיי, האבן זיי די ווענט פון דאס ווערק געמינעוועט, כדי אין פאל די אמעריקאנער וועלן זיך דערנענטערן, דאס אלץ אויפרייסן.

דערווייל האבן מיר באקומען א באפעל צו אריבערפירן אונדז פון דאנען. דאס איז שוין געווען אין מערץ 1945. אין דער פינצטער האבן מיר זיך איינגעשטעלט און גענומען מארשירן, אריין אין א באן און נאך א שטונדע זיך אפגעשטעלט. מיר זענען ארויס פון די וואגאנען און זיך געפונען ארומגערינגלט פון מיליטער. מיר האבן זיך אלע אוועקגעזעצט. דערווייל האט אנגעפאנגען רעגענען. אייניקע האבן געפרוווט זיך אויפהויבן אבער גלייך איז געקומען א ווארנונג אז יעדער וועלכער וועט זיך פרוון אויפהויבן באקומט א קויל. מיר זענען אזוי געזעסן ביז אין דער פרי. דורכגענעצטע ביז צום ביין האט מען אונדז צוגעפירט צו א לאגער מיטן נאמען קאפערינג. דארט זענען קיין באראקן נישט געווען נאר פשוטע בונקערס אין דער ערד. מיר האבן זיך דערוווסט אז דא זענען נישט לאנג אויסגעשטארבן עטלעכע טויזנט געפאנגענע פון א קראנקייט וועלכע די דייטשן האבן זיך כלל נישט אינטערעסירט זי אויסצופארשן.

נאך עטלעכע טעג האט מען אונדז ווייטער אנגעלאדן אין וואגאנען און געפירט סתם אַן א ציל. די דייטשן האבן נישט געוווּסט וואס צו טאן מיט אונדז.

בשעת דער רייזע האב איך זיך אנגעהויבן פילן שלעכט. כ׳האב דעם קאפ נישט געקענט האלטן און איך בין געשלאפן. דער דייטשער סאלדאט וועלכער האט באוואכט דעם וואגאן האט מיר געגעבן א קלאפ מיט דעם ביקס אין קאפ און דאס בלוט האט גענומען רינען פון מיר, און חברים האבן מיר די ווּנד פארבונדן.

קורץ נאך דעם זענען מיר ווייטער אפגעשטיגן אין א לאגער מיטן נאמען „גאנאקער״. דארט איז געווען א פלי פלאץ אויף וועלכע עס זענען געשטאנען עראפלאנען, אבער ס׳איז נישט געווען קיין בענזין זיי צו באוועגן. איך בין געווען קראנק און שוואך. מיינע פריינד האבן מיר געבראכט וואסער מיט אביסל צוקער. דאס איז געווען די הילף וואס איך האב באקומען. נעבן מיר איז געלעגן א רוסישער געפאנגענער וועלכער האט געגוססט.

דערווייל האבן די ענגלענדער באמבארדירט דעם פלי פלאץ און אלע עראפלאנען וועלכע זענען דארט געווען האבן העל געברענט. די דייטשן זענען זיך צולאפן און מיר געבליבן אליין און אויסגענוצט די געלעגנהייט צו זוכן עסן.

אין דער צייט זענען אנגעקומען עס עס פאליציי און זיי האבן אונדז געהייסן מארשירן. די שוואכע וואס האבן נישט געקענט גיין האבן זיי גלייך דערשאסן. נאך 26 קילאמעטער גיין זענען מיר אנגעקו־מען אין א דארף מיטן נאמען ארנסדארף. דארט האבן מיר נישט געהאט קיין שטארקע וואך איבער אונדז, זענען מיר אריין אין א סטאדאלע וועלכע איז געווען פול מיט שטרוי און היי, און זיך באהאלטן צווישן די בינטלעך. איך האב באשלאסן פון דאנען ווייטער נישט גיין, זאל זיין וואס עס וויל.

מיר האבן געוווּסט אז דער טאג פון באפרייאונג איז הינטער די טיר, האבן מיר איינגעשטעלט, אבער ווען די פאליציי האט זיך אומ־געקערט און געזען אז עס פעלן 11 געפאנגענע האבן זיי אנגעפאנגען זוכן אויך אין דער סטאדאלע. זיי האבן געשטאכן מיט זייערע באיא־נעטן אין די שטרוי, אבער קיינעם נישט געפונען. דאן האבן זיי גענומען א גרופע פון 10 געפאנגענע און זיי אלע דערשאסן. דאס האט א ביסל בארואיקט זייערע מערדערישע געפילן און אדאנק דעם זענען מיר ניצול געווארן.

די באפרייאונג

נאך א שטיקל צייט ווען מיר האבן געפילט אז עס איז רואיק אין דרויסן זענען מיר אלע עלף מאן ארויסגעקראכן. די אמעריקאנער זענען נאך נישט געווען אבער די דייטשן האבן ארגאניזירט א ציוויל פאליציי, און זיי האבן אונדז אפגעהיט אז מען זאל אונדז נישט טאן קיין שלעכטס. דאס איז געווען אין אפריל 1945.

אין דעם האט זיך געמאלדן א דייטשער גוטבאזיצער און האט אונדז איינגעלאדן צו זיך אויף ארבעט. קומענדיק צו אים האט ער אונדז סערווירט א טיש פון אלעם גוטן. אויף אזא וועג האט ער געוואלט זיך רעהאביליטירן מיט זיינע גוטע מעשים וואס ער האט געטאן קעגן פוילישע און רוסישע געפאנגענע אין די מלחמה יארן. נאך עטלעכע טעג, ווען מיר זענען געשלאפן אין דער סטאדאלע האבן מיר דערהערט 6 אין דער פרי א גערודער און שיסעריי פון מאשין געווער. מיר האבן פארשטאנען אז די מלחמה האט זיך געענדיקט און מיר זענען פריי. דאס איז געווען דער ערשטער מאי 1945. טראץ דעם וואס מיר האבן זיך געפילט ניי געבוירן האבן מיר נישט געקענט פארגעסן די טויזנטער קרבנות מיט וועלכע מיר האבן זיך צוזאמענגעלעבט אין לאגער בוינא און משך פון צוויי יאר, און האבן נישט זוכה געווען צו זען די מפלה פון היטלערן, ימח שמו לעולמים.

שוואך און צעבראכן האב איך אנגעפאנגען בויען מיין לעבן אויפסניי, אבער מיטן ביטערן געפיל דאס איך בין געבליבן דער איינציקער שריד פון מיין גרויסער פארצווייגטער משפחה.

זאלן די שורות זיין צום פאראייביקונג פון מיינע טייערע אומ־פארגעסלעכע עלטערן, מרים און יוסף וואלף צאלא ז״ל ; מיין שוועסטער רחל מיט איר מאן אברהם שטאלצמאן ; מיינע טייערע ברידער שאול, שלמה און אביגדור צאלא, פעטערס און מומעס מיט זייערע משפחות.

יתגדל ויתקדש שמה רבא.

גורני פרום

נאך דער באפרייאונג

אין אויגוסט 1944 בין איך צוזאמען מיט מיין ברודער באפרייט געווארן, אין א פארווארפענעם דארף נישט ווייט פון ווארשע. די מלחמה האט זיך נאך נישט געענדיקט, ווארשע איז נאך געווען אין די הענט פון שונא, אין די פארניכטונגס לאגערן זענען נאך יעדן טאג געשטארבן טויזנטער יידן; די שווארצע כמארעס וועלכע האבן באדעקט די הימלען זענען נאך נישט פארשוווּנדן.

נאך דעם ווי מיר זענען ארויס פון די בונקערס האבן מיר באשלאסן צו פארלאזן דעם דארף צוליב די פיינדלעכע שטעלונג פון די ארטיקע פויערן, א טייל פון וועלכע זענען גרייט געווען אונדז צו דערמארדן. כדי נישט איבערצולאזן קיין לעבעדיקע עדות וועלכע קענען נאך מיט דער צייט אופדעקן זייער חוליגאנישע אנטיסעמיטישע אויפפירונג אלס אקטיווע העלפער פון די נאציס.

אין אַט דעם נישט קלארן מצב זענען מיר אוועק קיין מינסק מאזאוויעצק (די געבורטסשטאט פון אונדזער פאטער), און דארט האבן מיר זיך אנגעשלאָסן אַן א גרופע פון ארום 25 מאן פון די געראטעוועטע פון די בונקערס וועלכע האבן פארמירט א סארט געטא. די מלחמה האט זיך נאך אלץ געצויגן; פונדערווייטנס האבן זיך געלאזט באמערקן ריזן פלאמען און מיר האבן זיך פארגעשטעלט אז דאס זענען די פלאמען פון דער ברענענדיקער הויפט שטאט ווארשע. אויך דער רעש פון די הארמאטן האט זיך געלאזט גאנץ גוט הערן.

אויף די וועגן האבן זיך שוין געצויגן די רוסישע טאנקען אין דער ריכטונג פון ווארשע. גרויסע מחנות פון מיליטער האבן דורכמאר־שירט די שטאט, צווישן זיי א היבש ביסל יידן. צווישן די יידן האב איך אנגעטראפן מיינעם א לאנדסמאן, ליאון טינסקי, אן אייניקל פון הרנה לנט. בשעת זיין ווייַלן דארט האט ער אונדז אפט באזוכט און ביי יעדן באזוך האט ער מיטגעבראכט צוביסלעך שפייז. אבער נאך א קורצער צייט איז ער נעלם געווארן ווייל זיין בריגאדע איז גערופן געווארן צום פראנט, און מער האבן מיר אים נישט געזען.

יעדער טאג האט געבראכט רוישענדיקע נייעס: אט הערן מיר אז א טייל פון פאמאזשע איז שוין פארנומען פון רוסישן מיליטער. פאר אונ־דזערע לעצטע פאר גראשן האבן מיר געקויפט א צייטונג כדי צו וויסן

וואס עס קומט פאר פארשיידענע געדאנקען זענען דורכגעלאפן אין אונדזערע מוחות: מעגלעך אז אויך דאבזשין איז שוין באפרייט. איך שטעל מיר שוין פאר אין געדאנק מיין קומענדיקן באזוך. אפשר וועל איך דארט געפינען ווּעמען פון מיינע אייגענע, א שריד פון אונדזער פארצווייגטער משפחה, שכנים, פריינט; אפשר וועט מיר געלינגען צו דערוויסן זיך וועגן דעם גורל פון די טייערע חשובע יידן, צווישן זיי אויך מיין פאטער, וועמען די נאציס האבן ראש השנה ארעסטירט.

די מלחמה האט זיך געענדיקט אין אפריל 1945. נאך פיל פאר־בערייטונגען בין איך געווען גרייט צו דער נסיעה. איך האב זיך באזארגט מיט שפייז אויף עטלעכע טעג, איינגעהילט דעם קאפ אין א רויט געבלומ־טע טיכל כדי צו אויסזען ווי א קריסטין, צוליב די סכנה פאר יידן אויף די וועגן. עס גייען ארום שמועות אז מען ווארפט יידן פון די באנען. מען שלאגט און מען הרגעט. אבער אפילו אין אזא מצב האב איך זיך געגרייט צו מיין רייזע קיין דאבזשין.

איך פאר אין א לאסט באן. די רייזע האט געדויערט זעקס טעג. ענדלעך בין איך אנגעקומען אויף דער סטאציע קאוואלעווא, און פון דארט צופוס קיין גאלוב. אויפן וועג האב איך זיך אנגעשלאסן אן א גרופע פוילישע בחורים וועלכע האבן זיך אומגעקערט פון געפענגעניס אין דייטשלאנד. זיי זענען פריילעך און גליקלעך; זיי מארשירן מיט געזאנג; זיי זענען אויף זייער באדן אויפן וועג א היים צו זייערע עלטערן און פריינט.

אט ערשיינט פאר מיינע אויגן דער גאלובער שלאס. מיין הארץ האט געקלאפט און די קאפ פארטומלט ווען איך האב זיך דערנענטערט צו מיין טייער שטעטל וועלכע איך האב פארלאזט פינף און א האלב יאר צוריק, צוזאמען מיט מיין מוטער און מיינע שוועסטער. איך דערמאן זיך אין דעם קאלטן ווינטער טאג, ווען די נאצישע חיות האבן אונדז, דערשלאגענע און צעבראכענע צוזאמען מיט אנדערע דאבזשינער יידן, ארויסגעיאגט פון שטעטל, און היינט קער איך זיך אום אליין, עלנט און אויסגעמאטערט נאך דעם ווי איך בין אדורכגעגאנגען שבעה מדורי גיהינום.

אט בין איך שוין אין די אומגעבונג פון גאלוב; מיט געמאסטענע טריט גיי איך מיר א דורך די גאסן וועלכע פירן צו דער בריק קיין דאבזשין. די דורכגייער וועלכע איך האב באגעגנט אויפן וועג זענען מיר אומבא־קאנט. עס לאזט זיך פארשטיין אז אויך איך בין זיי פרעמד. א פארצווייי־פעלטע בין איך אריבער די בריק, און גלייך אוועק צום מארק. עס איז א מארק טאג, דינסטיק, אבער דאס האט זיך כמעט נישט געפילט. עטלעכע ארימע קלייטן האבן באדינט די געציילטע פויערן פון דער סביבה, נישטא דער רעש און געפילדער פון די טויזנטער וועלכע פלעגן קומען צום מארק טאג. נישטא מער די צענדליקע געשעפטן אנגעפילט מיט אלערליי סחורות פון אלעם גוטן, די געשטעלן אויפן מארק מיט די פארשיידענארטיקע סחורות. נישטא מער די פראדוקציע פון די דאב־

זשינער שניידערס און שוסטערס וועלכע האט געשמט אין דער גאנצער סביבה. איך פערקער זיך צו דער גאלדענער גאס, דער צענטער פון דאב־זשינער יידישן מסחר. שרעקלעך! כמעט קיין איין הויז איז נישט געבליבן די גאס זעט אויס ווי א צואקערט פעלד.איך גיי ווייטער און קום צו דער לאנגער גאס. פון דערווייטן באמערק איך א גרופע קינדער שפילן זיך און לאכן. איך דערנענטער זיך צו זיי און זיי שטעלן אן אויף מיר זייערע בלויע אויגן. פון דארט בין איך אריין אין דער שוהל גאס, וו עס האבן זיך א מאל געפונען אלע רעליגיעזע אנשטאלטן און אינסטיטוציעס, ווי למשל, די שוהל, דער בית המדרש, די אלעקסאנדערער שטיבל, די תלמוד תורה, דער אולפן בית יעקב, דער ועד הקהילה און דאס שעכט הויז. איך דערמאן זיך אן מיינע קינדער יארן ווען איך האב געלערנט אין בית יעקב ביי אונדזער באליבטע אומפארגעסלעכע לערערין, גוטמארגן ז״ל. איך זוך די שפורן פון דער אמאליקער שול אבער ליידער איז אלעס פארשוווּנדן. בערגלעך חורבות קוקן ארויס פון אלע זייטן.

פון גרויס צער קען איך פשוט די טרערן נישט איינהאלטן. מיט אן אנגעווייטיקטע הארץ ווענד איך זיך אין דער ריכטונג צום בית עולם גלויבענדיק אז עס וועט מיר געלינגען צו געפינען די קברים פון מיין זיידע און באבע און דארט באוויינען דעם גרויסן חורבן. אבער איך קען נישט געפינען דעם אייזערנעם טויער ווו עס איז געווען דער איינגאנג צום בית עלמין. נישט ווייט באמערק איך צוויי פאסטוכער. אויף מיין פראגע ווו געפינט זיך דא דער בית עלמין ענטפערן זיי מיר: דא ווו דיינע פיס טרעטן איז א מאל געווען א בית קברות. היינט קומען אהער פאסטוכער פונדערווייטנס, פאר די גוטע גראז, צו פאשען דא זייערע סטאדעס.

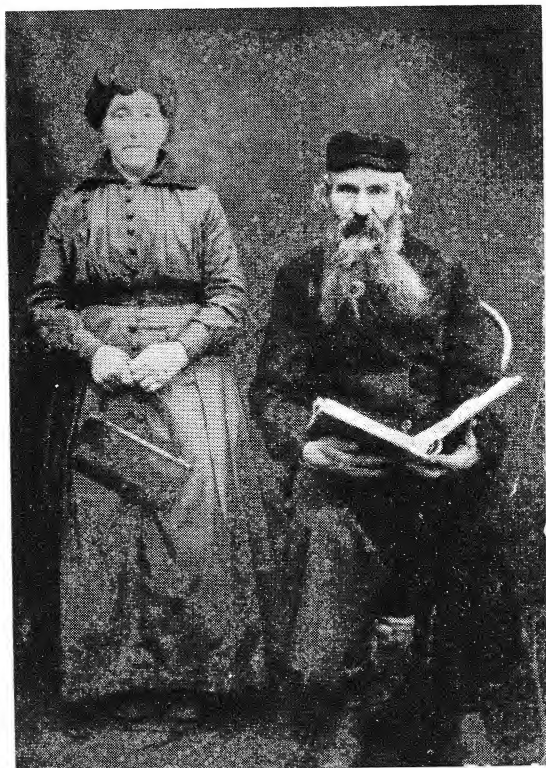
א פארטרויערטע האב איך זיך אוועקעזעצט אויף א שטיין, און זיך געטראכט: אפילו די קברים פון אונדזערע טייערע אויף וועלכע איך וואלט מיינע טרערן פארגאסן זענען אויך נישטא.

א שארק דערשלאגענע האב איך באוויינט די אמאליקע ברוי־זענדיקע שטעטל מיט אירע טייערע יידן, וועלכע האבן דא דורות לאנג געוועבט זייער פילפארביק לעבן, און די שיינע יוגנט וועלכע איז געווען אזוי האפנונגספול. איצט איז דאס אלעס פארשוווּנדן.

איך האב זיך אויפגעהויבן און מיט א ציטערנדיקן קדיש בא־וויינט דעם פאראקערטן באדן ווו עס האבן א מאל גערוט די ביינער פון אונדזערע ליבע און געטרייע.

כ׳האב פארשטאנען אז מער האב איך דא נישט וואס צו זוכן. מיט א טיפן טרויער אין הארצן האב איך זיך דערשלעפט צום שטעטל קוקנדיק מיט א מידן בליק צום לעצטן מאל אויף די חורבות פון שטעטל ווו עס איז ערשט נישט לאנג געפלאסן אן אינטענסיווער יידישער לעבן.

קומענדיק צוריק צום מארק פלאץ האט מיך דערקענט א פרוי, א געוועזענע שכנה אונדזערע, ועלכע איז ביי אונדז געווען א שבת גויה.

משה הערש שמיגא
און זיין פרוי

פערזענלײכקײטן

אסתר גראנער־רעבבע

ר׳ יעקב ליב גראנער

מיין פאטער יעקב לייב איז געווען א אנגעזעענער בעל־בתישער מענטש אין שטעטל, תמיד איז ער געווען ארומגערינגלט פון פריינד און משפחה, אנטקעגן געקומען יעדן איינעם וועלכער האט זיך גענויטיקט אין א טובה, און מייסטנס האט ער עס געטאן אין דער פארם פון „מתן בסתר״. אין געזעלשאפטלעכע ענינים איז ער געווען איינער פון די טיכטיקסטע טוערס. ער איז אויך געווען פון די ערשטע אנהענגער פון ד״ר הרצל נאך בעפאר דעם ערשטן קאנגרעס, און צוזאמען מיט אנדערע האט ער — נאך אין יענע יארן — געגרינדעט די ציוניסטישע ארגאניזאציע אין דאבזשין. מיין פאטער האט איבער־גענומען דעם פארזיץ, און במשך א געוויסער צייט איז אים געלונגען צוציען מערערע חברים. הויפטזעכלעך פון עלטערן דור. ער האט געהאט אויסצושטיין פיל שוועריקייטן פון פרומע קרייזן וועלכע האבן געזאגט אז קיין ארץ ישראל וועלן מיר גיין נאר מיט דער הילף פון משיחן, און ווער עס פרוווט פריער פארן קיין ארץ ישראל זיך דארט באזעצן איז א כופר בעיקר. אין קאמף מיט די חסידים איז געשטאנען דער באוווסטער ציוניסטישער עסקן ר׳ יצחק משה אפענבאך וועלכער איז צו הילף געקומען מיין פאטער און שפעטער איז ער אויך געשטאנען אן דער שפיץ פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. מיט זיינע ענטוזיאסטישע און איבערצייגנדע רעדעס וועלכע ער האט געהאלטן יעדן מוצאי שבת האט ער באוויזן פיל פון די חסידישע קרייזן זיך אנשליסן אן ד״ר הרצלס נאציאנאל־פאליטישן געדאנק און באוועגונג. ר׳ יצחק משה מיט זייןברייטן עסקנישן פארנעם האט געשאפן ציוניסטישע יוגנט קרייזן און שפעטער האט ער־געגרינדעט דעם קלוב „התחיה״, וועלכער האט געדינט אלס א צו־זאמענקונפט פלאץ ווי אויך פאר אוונט קורסן פאר די יוגנט צו לערנען די העברעאישע שפראך. מיין פאטער איז די גאנצע צייט געשטאנען צו דער רעכטער האנט פון ר׳ יצחק משהן און אים מיט־געהאלפן אין זיין איבערגעבענער טאג־טעגלעכע ציוניסטישע ארבעט. נאך צום סוף פון פארגאנגענעם יארהונדערט האט מיין פאטער ארגאניזירט א קרייז פון העברעאישע לעזער, האט אבאנירט אויף די „הצפירה״ און אנדערע ציוניסטישע צייטונגען פאר דאס שטעטל.

און ווער עס האט נאר געהאט אינטערעס צו וויסן וואס עס טוט זיך אין דער ציוניסטישער וועלט איז געקומען צו ר׳ יעקב לייב גראנער. זייער אפט פלעגן אין הויז פארקומען דעבאטן אויף פארשיי־דענע טעמען. די שטוב איז תמיד געווען פול מיט באזוכער ווײַל מיין פאטער האט הארציק אויפ־גענומען און מיט זיי דיסקוטירט פארשיידענע וועלט פראבלעמען. די היים — ווי איך געדענק — איז קיין מאל נישט געווען אומעטיק, נאר, פארקערט, תמיד פריילעך. גאנצע גרופעס זענען געזעסן ביי א גלעזל טיי און אזוי ביז שפעט

ר׳ יעקב לייב גראנער ז״ל

אין אוונט. עס זענען אויך געווען יידן אין שטעטל ביי וועמען דאס לעזן א צייטונג איז געווען א שווערע פראבלעם. פאר זיי האט מיין פאטער מקדיש געווען עטלעכע שעה אין מיטן העלן טאג צו פארלעזן פאר זיי די צייטונג. אזוי איז ער געזעסן אויף די טרעפ ביי זיין מעל געשעפט, ארום אים א מנין יידן, די אויערן אנגעשטעלט צו הערן ווי ר׳ יעקב לייב לייענט פאר זיי פון דער צייטונג די טאג־טעגלעכע אלוועלטלעכע נייעס. בעיקר האט זיי אינטערעסירט צו הערן די „פא־ליטישע בריוו״ פון „איטשעלע׳ן אין „היינט״ וועלכע זענען ערשינען יעדן זונטיק. די התפעלות — פון „איטשעלע״ס אויפקלערונגען אין די פאליטישע בריוו — איז געווען אונגעהויער גרויס. זיי פלעגן דאס איבערדערציילן מיט געהעריקע אפשאצונג פון דעם שרייבער. עס איז צו באצייכנען אז דאס זענען געווען יידן אן פרנסה וועלכע האבן קוים געהאט א שטיקל ברויט אין שטוב. און אזוי ארום האבן זיי זייערע יארן פארבראכט מיט דער האפנונג פאר א בעסערן מארגן.

מיין פאטער האט אויך געהאט א גרויסן טייל אין קהלשן לעבן אין דאבזשין. ער האט געוואלט און אויך געקענט פיל אויפ־טאן. נאר מיט קהל אין די קליינע שטעטלעך איז נישט אזוי לייכט געווען דורכקומען. דעריבער איז דער קאמף אויפן געביט פון קהילה

ענינים תמיד געווען שארף און פארביסן. א לענגערע צייט איז מיין פאטער געווען פרנס העיר, און דעמאלט האט ער זיך גענומען אויפפרישן די שוהל וועלכע איז געווען שטארק פארנאכלעסיקט. אין זיין צייט האט מען די שוהל פאלעטעט אויפסניי, איבערגע־ביטן די בענק, בענקלעך און שטענדערס, פארגרעסערט די ווייבערשע שוהל, און עיקר העיקרים, געבראכט מאלערס פון פלאצק, נישט קיין סתם מאלערס נאר קונסט־מאלערס, וועלכע האבן פאראייביקט אויף די ווענט און סופיט פארשיידענע היסטארישע לאנדשאפטן, ווי: דער קבר פון די מאמע רחל, יד אבשלום, מגדל דוד, די מערת המכפלה, כותל מערבי און פיל אנדערע היסטארישע פלעצער. ס׳איז כמעט נישטא קיין איין דאבזשינער וועלכער זאל נישט טראגן אין זיין געדאנק די הערלעכע געשטאלטן פון דער קונסט־מאלעריי אין די דאבזשינער שוהל. פרעמדע מענטשן וועלכע האבן די שוהל באזוכט האבן באוווּנדערט די קונסט. די שוהל אונדזערע האט אויך געשמט אין די ארומיקע שטעטלעך, און דאס איז געווען דער שטאלץ פון די דאבזשינער.

די פרויען פון עזרת נשים האבן געטאן זייער פליכט און געהאלפן אויסנייען די פרוכת און אויך מאכן ספּעציעלע ווילאנען. זיי האבן מיט גרויס פראכט פארבערייט דעם חנוכת הבית פון די שוהל. צו דעם שבת האט מען אראפּגעבראכט א גרויסן חזן מיט משוררים פון לאדזש וועלכע האבן געזונגען ערב שבת „לכה דודי״ און אויף צו מארגנס געדאוונט מיט געזאנג און מיט דער הילף פון די משוררים ממש געשאפן א יום טוב שטימונג אין שטעטל. די שמחה איז געווען גרויס און יעדער האט געפילט ווי ער וואלט באנייט זיין אייגן הויז.

אין דער צייט פון זיין כהונה אלס פרנס העיר האט מיין פאטער אויך איינגעארדנט דעם בית הקברות וועלכער איז געווען צענדליקע יארן כמעט אן א גדר, און בהמות האבן זיך דורך דעם שיטערן האלצענעם גדר אריינגעריסן אינוויינניק און געגעסן גראז פון די קברים. היות עס איז נישט געווען קיין געלט אין דער קאסע האט קהל געליען א סומע געלט, געקויפט פיל ציגל אין דער צי־געלניע פון די ברידער מענדל און אברהם הירש כהן און אוועקגע־שטעלט א הויכן גדר וועלכער האט זיך געלאזט מערקן פון גאנץ ווייט. מיטן אויפבוי פון דעם גדר האט זיך געענדיקט די הפקרות און יידן אין שטאט האבן געשעפט נחת פון ר׳ יעקב לייב גראנערס אויפטו.

אויך דער בית המדרש איז צורעכט געמאכט געווארן. אויסגע־מאלן די ווענט, אויפגעבויט א נייעם אויוון כדי די ישיבה בחורים וואס לערנען דארט אין די קאלטע ווינטער טעג זאלן נישט ליידן פון קעלט, און אויך קהל זאל זיין ווארעם, בשעת זיי קומען דאווגען.

א געוויסע ארדנונג האט מיין פאטער איינגעפירט אין דעם קליינעם הכנסת אורחים הויז. וועלכער האט זיך געפונען נישט ווייט פון דער שוהל גאס. עס איז געווען א מנהג אין פוילן אז יידן ארעמעלייט, אדער „גייערס" ווי מען האט זיי גערופן, פלעגן וואנדערן פון שטאט צו שטאט און באקומען אין יעדן שטעטל א מעגלעכקייט צו ווײלן 2 טעג און צוויי נעכט אין הכנסת אורחים און דארטן האבן זיי באקומען א פלאץ צום שלאפן און עסן. דערצו האט מען זיי ערלויבט די 2 טעג צו קלייבן נדבות אין שטעטל און אויך ביי די מתפללים אין שוהל און אין בית המדרש. נאך צוויי טעג אויפהאלט אין שטעטל האבן זיי באקומען אפפאר געלט פון דער קהילה קאסע, פארלאזט די שטאט און ווייטער געוואנדערט. צווישן זיי זענען אפט געווען אויך פרויען מיט קליינע קינדער. יארן לאנג זענען זיי געווען נע ונד, ממש ווי ציגיינער, אבער צום ענדע פון די צוואנציקער יארן איז די באוועגונג פון די גייערס שוואכער געווארן און נאך שפעטער אין גאנצן אויפגעהערט. ס'איז כדאי צו באמערקן אז די ערשיינונג פון די וואנדערנדע יידן איבער די שטעט לעך אין פוילן איז געווען א דירעקטער רעזולטאט פון דער שווערע־ עקאנאמישער לאגע נאך די ערשטע וועלט מלחמה. אויך איז כדאי צו פארצייכנען אז אויב עס איז אויסגעקומען דעם „גייער" צו פאר־ לאזן דאס שטעטל דאנערשטיק האט מען אים שוין געהאלטן ביז איבער שבת און אים געשיקט עסן ביי א בעל הבית. וואס אנבאלאנגט רחמנות האט דאבזשין געדינט אלס מוסטער פאר פיל אנדערע שטעטלעך אין דער סביבה.

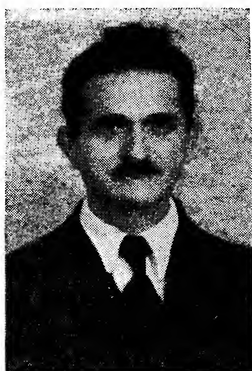

אין אלגעמיינעם חורבן אין פוילן איז דער גרויסער צארן אויסגעגאסן געווארן אויך אויף די יידישע קהילה אין דאבזשין. אלע אירע הייליקייטן, ווי די שוהל, דער בית המדרש, און אלע

אנדערע קהלהשע אינסטיטוציעס זענען פארניכטעט געווארן, דער בית הקברות איז געשענדעט געווארן און מיט די מצבות האט מען געפלאסטערט די גאסן. כמעט 90% פון דער באפעלקערונג זענען אומגעקומען אין די פארניכטונגס מחנות און א טייל אין די וויס־טענישן פון רוסלאנד. אזוי האט זיך פארענדיקט די היסטאריע פון דאס טייערע הארציקע שטעטל דאבזשין וועלכע האט דורות לאנג געלעבט און עקזיסטירט, ארויסגעגעבן פון זיך טייערע איבער־געגעבענע יידן, צווישן זיי מיין פאטער יעקב לייב גראנער וועלכע אלע וואס געדענקען אים ווייסן וואס ער האט אויפגעטאן פאר דעם שטעטל אין איר יידישער באפעלקערונג.

אבער לא אלמן ישראל. די גרויסע טרייסט אונדזערע, וואס מיר האבן מיט אונדזערע אייגענע הענט און כוחות אויפגעשטעלט א יידישע מדינה. און יידן פון דער גאנצער וועלט שטאלצירן מיט זייער לאנד. פיל האבן מיר צו פארדאנקען אונדזערע עלטערן וועלכע האבן אונדז ערצויגן אין גייסט פון ליבע צו ארץ ישראל. צו זיי געהערט אויך מיין פאטער וועלכער האט ערצויגן זיינע קינדער אין דעם גייסט, און אין דער אטמאספערע איז ערצויגן געווארן א גאנצער דור יידן אין דאבזשין.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

ליגניצא

שמעון יוסף פלאטניארז׳ (ארה"ב)

בונם זאקליקאווסקי ז״ל

בונם זאקליקאווסקי

איך וויל דא דערציילן עטלע־כע פאקטן וועלכע שפיגלען אפ די פערזענלעכקייט פון בונם זאקלי־קאווסקי, זיינע גרויסע מעלות און זיין שיינע נשמה.

איינמאל ווען מיר האבן זיך געטראָפן אין גאס האט ער מיר געפרעגט אויב איך וויל זיצן אי־בער נאכט ביי א קראנקן, פאר־שטייט זיך נישט אליין נאר מיט נאך איינעם. ווען איך האב זיך דער־ווּוסט אז דער קראנקער איז מיי־נער א קוזין איז מיר קלאר געווארן ווער איז דא דער אמתער קרוב.

די נויט פון די ארעמע שיכטן אין שטעטל האט אים שטארק באזארגט. ער פלעגט נישט קענען רוען ווען ער האט געוווסט אז די אדער יענע משפחה נויטיקט זיך אין הילף, און האט אנגענומען אלע מייגלען צו פארלייכטערן זייער מצב. צו דעם צוועק האט ער צוזאמענגעשטעלט א דראמאטישע גרופע צו געבן טעאטער פארשטע־לונגען, און די הכנסה זאל גיין צו העלפן די נויטבאדערפטיקע. דאס גאנצע שטעטל האט אים געקאנט און צו יעדן איז ער געווען א פריינד. ווען מען האט געדארפט באלדיקע הילף פאר וועמען עס זאל נישט זיין, האט ער גלייך געוווסט צו וועמען זיך ווענדן און עס האט זעלטן געטראפן אז מ׳זאל אים אפזאגן. אט זיך געמאכט אז מען האט געדארפט אריבערטראנספארטירן קיין גאלוב איין פאליטיש פארפאלגטן חבר, איז בונם געווען די אדרעס. ער איז אויך געווען דער ערשטער וואס האט געלייגט דעם גרונדשטיין פאר אן אומלעגאלער ביבליאטעק אונטער דער רוסישער מאכט. שפעטער, אונטער דער דייטשער אקופאציע, איז די ביבליאטעק לעגאליזירט געווארן און זי איז געווארן א וויכטיקער קולטור פאק־טאר פאר א גרויסן טייל איינוווינער אין שטעטל. ער איז געווען

רעספעקטירט פון אלע פארטייען פאר זיין איבערגעבנקייט צו דער שטעטל, פאר זיין אומאויפהערלעכן אינטערעס אין געליטענעם אן אונטערשייד פון דער פארטיי צו וועלכע ער האט באלאנגט.

אלס פירער פון די „פועלי־ציון" איז אים אפט אויסגעקומען צו פאלעמיזירן מיט פארטיי קעגנער, אבער אויך אין דעם איז ער געווען אפנהערציק און קלאר, אן וועלכע עס איז דעמאגאגיע.

אונטער זיין פירערשאפט האט די „פועלי־ציון" פארברייטערט און פארשטארקט אירע שורות, און איז געווארן איינע פון די וויכטיקסטע פארטייי פאקטארן אין שטעטל. מיר, זיינע מיטארבעטער, האבן פון אים זייער פיל געלערנט און דערמאנען זיין שיינע געשטאלט מיט כבוד.

צוליב פערזענלעכע סיבות האט ער פארלאזן דאס שטעטל און איז אוועק קיין אמעריקע. דארט האט ער חתונה געהאט און געבויט א שיינע היים מיט א גוטע עקזיסטענץ. זיין כאראקטער האט זיך דארט נישט געענדערט. און אין דעם גרויסן ניו־יארק האט ער באנייט זיין פארטיי טעטיקייט. די באציאונגען מיט זיינע חברים פון דער אלטער היים האט ער אנגעהאלטן ווי געוויינלעך אויך אין ניו־יורק, און טראץ די דאגות פרנסה, האט ער תמיד געפונען צייט פאר געזעלשאפטלעכע ארבעט.

זיין היים איז געווען אפן פאר פריינד און לאנדסלייט און מיט א לייכטענדן פנים האט ער שטענדיק אויפגענומען א חבר וועלכער קומט פון דער אלטער היים.

זיין ענערגיע איז געווען צו באוואונדערן, ווי אן אומערשעפּ־לעכער קוואל. אזוי איז געווען בונם זאקליקאווסקי אין דאבזשין, און נאך לאנגע יארן אויך אין אמעריקע — אן איבערגעבענער חבר, א פריינד, א כלל טוער, תמיד מיט א שמייכל אויפן פנים, און אלס אזעלכן וועלן מיר אים תמיד געדענקען.

מענדל זאנאבענד

דאבזשינער רב

מיין הארציקער פאטער ר׳ יהודה לייב זאנאבענד ז״ל איז געבוירן געווארן אין דאבזשין ביי דער דרעווענץ, פלאצקער גובער־ניע. ער האט געשטאמט פון א פארצווייגטע פאמיליע פון רבנים, גאונים און מקובלים. זיין פאטער, ר׳ רפאל ז״ל, איז געווען א טעקסטיל סוחר, א שארפער מוח, א ברודער פון ניעשאווער רב, ר׳ אברהם זאנאבענד. דער גאסטינינער רב ז״ל ר׳ יצחק מאיר בארנשטיין איז געווען דעם רבס שוואגער, און דער בענדינער רב ר׳ יששכר גרויבארד ז״ל איז געווען זיין קוזין.

באלד נאך זיין חתונה איז מיין פאטער אויפגענומען געווארן אלס רב אין יאנאוו, פלאצקער גובערניע. נאך 3 יאר באקומט ער צוגעשיקט א כתב רבנות פון דער דאבזשינער קהילה. די וואלן אין דאבזשין האבן ארויסגערופן א מלחמה צווישן די גערער און אלעק־סאנדערער חסידים און דער קאמף איז געווען זייער א פארביסענער. דער גערער רבי, דער גרויסער וועלט גאון וועלכער איז געווען באוווסט לויטן נאמען פון זיין ספר „שפת אמת״ האט געהאלטן פאר מיין פאטער. און דער אלעקסאנדערער רבי — פאר זיין אייניקל. די חסידישע מחלוקת איז געווען אין לשער. אין דער לעצטער מינוט האבן זיך די בעלי־בתים אנגעשלאסן אן די גערער חסידים און מיין פאטער האט געזיגט. נאך דעם האט דער אלעקסאנדערער רבי גע־שריבן צו זיינע חסידים זיי זאלן מאכן שלום, ווייל ער זעט אין דעם רעזולטאט פון די וואלן אן אצבע אלהים.

צו דער הכתרה זענען מיינע עלטערן געפארן אין דער קאטש פון מיין זיידן ר׳ מרדכי גלאבוס געשפאנט צו פיר ווייסע פערד. ביים ארייננפאר אין שטאט האט זיי אפגעווארט א גרויסער עולם פון דאבזשינער יידן וועלכע האבן זיך פארזאמלט צו מקבל פנים זיין דעם נייעם רב און אין שטעטל איז געווען א גרויסע שמחה, קומענדיק אין שוהל איז ער אויפגענומען געווארן בכבוד מלכים. די שוהל איז געווען

איבערפולט. דער חזן מיטן כאר האבן געזונגען „ברוך הבא". מיין פאטער האט געהאלטן א הארציקע דרשה וועלכע האט געהאט א גרויסן ערפאלג און די אלעקסאנדערער חסידים האבן אים גע־ווונטשן „מזל טוב" און אריכות ימים.

אין זיין בית־דין שטיבל זענען געווען אלע פיר ווענט פאר־שטעלט מיט ספרים: משנה, תלמוד, פוסקים, שאלות ותשובות א.א.וו., א מתנה פון מיין זיידן, ר' מרדכי גלאבוס ז"ל. דארט איז געשטאנען א לאנגער טיש און 2 לאנגע בענק און א הויכער שטול אויף וועלכן מיין פאטער פלעגט זיצן צו אויסהערן די טענות פון די צדדים. אויסער דין־תורה, גיטין, חליצה און אנדערע ענינים, פלעגן צו אים קומען מענטשן זיך אויסריידן זייער ביטער הארץ און זיין פאמיליע אנגעלעגנהייטן. דער פסק דין איז געגעבן געווארן נאך דעם ווי די צדדים האבן מקבל קנין געווען מיט א טיכל וואס מיין פאטער האט זיי דערלאנגט.

פיר און דרייסיק יאר איז מיין פאטער געווען רב אין דאב־זשין, און זיין גאנצער לעבן איז געווען קודש פאר למודים און חידושי תורה. ער איז נפטר געווארן נאך א קורצע קראנקהייט. זיין לעצטער ווונטש איז געווען, אז מ'זאל אכטונג געבן אויף די ישיבה בחורים וועמען ער האט ממש דערצויגן און ביי אים האבן זיי אלע זיינע יארן געלערנט.

א גרופע דאבזשינער אין יער הקדושים. לינקס: (זיצט) כתריאל אייזיק ז"ל

טיפע הערצלעכע געפילן האט ער געהאט פאר זיינע תלמידים אין דער ישיבה. צוויי מאל א וואך פלעגט ער מיט זיי ארויסגיין אויף א שפאציר אין נאנטן וועלדל. ער האט די תלמידים ליב געהאט אזוי ווי זיינע אייגענע קינדער. פארטיפט אין ערנסטע תלמודישע שאפונגען האט ער זיי ענדעקט פירושים וועלכע זענען זיי ביז דאן גאנץ פרעמד געווען.

געוויסע שעורים אין גמרא פלעגט ער לערנען מיט זיי על פי זכרון — לויט זיין פירוש. קורץ פאר זיין פטירה האט ער דעם פירוש איבערגעשריבן, און געמאכט עטלעכע עקזעמפלארן אויף צו פארטיילן צווישן זיינע תלמידים בכדי צו ערמעגלעכן זיי לערנען די שעורים בעל־פה. די פירושים וואס מיין פאטער האט געשאפן זענען געווען אנגענומען און פאפולער אין די קרייזן פון למדנים.

א חוץ דעם וואס מיין פאטער איז געווען א גרויסער למדן און ירא שמים איז ער אויך געווען א געבילדעטער מענטש. ער איז געווען באקאנט אלס גוטער רעדנער און האט געוווסט צו באאיינפלוסן זיינע צוהערער, און זיינע מאראלישע דרשות האבן ארויסגערופן א גרויסן אינטערעס צווישן זיי. ביי פיל יידן פון שטאט איז ער ממש געווען פארגעטערט. פיל משפחות וועמענס פאמיליע לעבן איז געווען צעשטערט אדער אזעלכע וואס זענען אראפ פון דרך הישר האבן דורך די השפעה פון רב זיך אומגעקערט צום גוטן.

א ספעציעלע ליבע האט מיין פאטער געהאט צו דער העברע־אישער שפראך, און האט פיל געשריבן אין איר. ער האט גרויס הנאה געהאט פון דעם ספר „שירי תפארת", פון דעם באקאנטן העברעאישן פאעט נ. צ. וויזל.

ער איז נפטר געווארן נאך א קורצע קראנקייט, 34 יאר נאך דעם ווי ער איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין דאבזשין וווּ ער איז אויך, ווי שוין געזאגט, געבוירן געווארן.

אויך מיין זיידע, ר' רפאל זאנאבענד, איז געווען א בארימטער תלמודיסט און א כלל טוער, און אויך ער איז געבוירן געווארן אין דאבזשין און דארט נפטר געווארן. שוין אלס קינד האט ער באוויזן גאונישע פעאיקייטן. ער האט געשריבן א ספר אין וועלכן ער האט קריטיקירט די רבנים און לומדים פאר נאכלעסיקייט אין זייער באציאונג צו די פשוטע פאלקס מענטשן, און נישט געבן זיי די געהעריקע ערציאונג.

אפשר וועט זיך נאך געפינען ווער עס וועט פארברייטערן די ביאגראפיע פון משפחת זאנאבענד כהנה וכהנה, ותבוא עליו ברכה.

א קבלת פנים פאר משה יעקב קאטשער אין זיין פרוי פון ניו־יורק.
אין צענטר: משה יעקב; לינקס, זיין פרוי חנה חיה; רעכטס, זיין שוואגער יעקב רימון

מענדעל זאנאבענד

מיין שיינע הארציקע מוטער ע״ה

די דאבזשינער רביצין

די דאבזשינער רביצין איז געווען די טאכטער פון ר׳ מרדכי גלאבוס. אין אירע מיידלשע יארן האט זי געלערנט אין פלאצקער גימנאזיע צוזאמען מיט דעם וואס איז שפעטער שטארק בארימט געווארן אלס ציוניסטישער מנהיג — נחום סאקאלאוו.

מיין מוטער האט באהערשט 4 שפראכן איןווארט און אין שריפט: יידיש, פויליש, העברעאיש און דייטש. איר שרייבן איז געווען פון א געבוירענע אינטעליגענטע באלעזענע פרוי. זי האט געלעזן די קלאסישע פוילישע, יידישע, רוסישע און דייטשע ליטע־ראטור. זי האט אויך געלעזן די וועלטלעכע פרעסע, און אין דער צייט פון דעם דרייפוס פראצעס האט זי געלעזן די באריכטן פון מאקס נארדוי. זי איז אויך געווען א גרויסע ליבהאבערין פון מוזיק און מאלעריי.

אויך א גוטע בעל־הביתטע איז זי געווען און האט געפירט איר הויז מיט טעם און חן. זי האט געגעבן דעם טאן אין קליידונג פאר זיך, פאר די קינדער און פאר אונדזער פאטער דעם רב, באשיידן און פול מיט עסטעטישן געשמאק. זי איז געווען טעטיק אין הויז טראץ דעם וואס דארט האט געארבעט א שטאבילע הילפס מיידל. אין הויז האט אלעס געגלאנצט, און אלעס וואס איז נויטיק האט זיך דארט געפונען. זי האט זיך קיינמאל נישט באקלאגט, תמיד געווען פריילעך, מיט א שמייכל אויפן פנים. זעלטן ווען האט מען פון איר געהערט א קרעכץ. די הכנסות פון א רב אין א קליין שטעטל אין יענע יארן זענען געווען זייער באגרענעצטע, און טראץ דעם האט קיין זאך אין הויז נישט געפעלט. מיר קינדער פלעגן פיל מאל באוואונדערן ווי אזוי באווייזט זי דאס אלעס. ווען זי האט אמאל געטראגן א ווייטאג, איז דאס געווען טיף אין הארצן, נישט

געוואלט און נישט געלאזט קייןווארט פאלן. תמיד געווען גרייט צו העלפן א געליטענעם.

אט דאס איז געווען מיין מוטער, א טייערע צארטע נשמה. קיינמאל האט מען פון איר מויל קיין שלעכט ווארט נישט געהערט. מישנדיק די בלעטלעך זכרונות פון איר פארגאנגענהייט דערמאן איך זיך אן ערב שבת בשעת זי האט געשטעלט די זילבערנע לייכטער אויפן טיש, אנגעצונדן די ליכט, פארשטעלט אירע ליכטיקע אויגן מיט אירע צוויי צארטע הענט און נאכדעם ארומגערינגלט די דינע פלאמען מיט די הענט, געבענטשט מיט געטלעכע הייליקייט דעם גאט פון אברהם, יצחק און יעקב, און דערביי זיך ספאזמאטיש צעוויינט. דעמאלט האב איך דערפילט איר איידעלן כאראקטער, די העלדישע פרוי, די יידישע מאמע וואס האט שטיל געבעטן געזונט און גליק פאר אלעמען, נאר נישט פאר זיך. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל וואס איך האב איר געזען וויינען, און ווען דאס הארץ האט זיך אין מיר פארקלעמט און איך האב געוואלט איר בארואיקן האט זי מיר גענומען גלעטן, זאגנדיק: טו זיך אן מיין קינד, באלד וועט זיך דער טאטע פון שוהל אומקערן, ער וועט אונדז באגריסן מיטן געזאנג פון „שלום עליכם", און דעם הייליקן שבת מקבל פנים זיין. אין דעם האט זיך געעפנט די טיר, אונדזער פאטער האט אונדז באגריסט מיט א ברייטן „גוט שבת", מיט אים זענען אריין צוויי אורחים און ער האט באלד גענומען זאגן „שלום עליכם, מלאכי השלום", ווי געווינלעך. די ליכט האבן געברענט שיין, און דער טיש איז געווען געגרייט. מיין מוטער האט דערלאנגט די פיש און דערביי געווונטשן די אורחים א גליקלעכע רייזע — דאס זענען געווען צוויי רוסישע יידן וועלכע האבן געדארפט אפפארן קיין אמעריקע דורך אריבערגיין די גרענעץ קיין גאלוב. נאכן עסן האט מיין מוטער ארויסגענומען א ביסל ווארעמע וועש און וואלענע זאקן און געגעבן די אורחים, זאגנדיק: נעמט און טוט זיך אן יידן, ס'איז ווינטער, און אין דרויסן איז קאלט...

מיין פאטער האט נאך א מאל אנגעפילט די גלעזלעך מיט וויין און געטרונקען מיט די אורחים „לחיים" צווינטשנדיק זיי א גליקלעכע רייזע. ווען די אורחים האבן פארלאזן אונדזער הויז האט נאך מיין מוטער שטיל זיי געווונטשן: זאלן זיי נאר מצליח זיין — זאלן זיי נאר מצליח זיין.

רבקה אלעקסאנדער

רבקה אלעקסאנדער ז״ל
פון די טעטיקסטע כלל טוער
אין דאבזשין

איינע פון די אינטערעסאנט־סטע געשטאלטן אין שטעטל איז אן ספק געווען די פרוי רבקה אלעקסאנדער וועלכע איז דארט יארנלאנג געווען א חשובע כלל טוערן אויפן סאציאלן געביט. מענטשן פון איר נאנטן קרייז וועלכע האבן בייגעוווינט איר טאג טעגלעכע אונערמידלעכע ארבעט האבן איר געקענט אפשאצן און וויסן וויפל כוח און מי זי האט אריינגעלייגט אין איר הייליקע לעבנס אויפגאבע.

אין שטעטל האט מען זיך גע־וווּנדערט פון וואנען שעפט זי דעם פיזישן כוח און די מיטלען צו אנטקעגן קומען אלע הילפס ווענדונגען. דאסווארט „באפעלן" איז איר גאנץ פרעמד געווען און כמעט נישט עקזיסטירט אין איר ווערטער אוצר. זי האט אלעס געטאן מיט אירע אייגענע הענט. שטיל און באשיידן אן קיינע הילף פון קיינעם האט זי צניעותדיק איר ארבעט געטאן. אין די שפעטערדיקע יארן ווען אירע קינדער אין אמעריקע האבן פון איר דורכאויס געפאדערט זי זאל קומען צו זיי איז זי געווען ממש נידערשלאגן פון דעם געדאנק אליין אז זי לאזט איבער אלמנות און יתומים, אָן מיטלען צום לעבן, ווי זי האט זיך פאר איר אוועקפאר אויסגעדריקט פאר אירע באקאנטע וועלכע זענען געקומען איר באגלייטן.

אבער אויך אין דער ווייטער אמעריקע האט פרוי רבקה אלעק־סאנדער אירע פליכטן נישט פארגעסן. נאך אלס „גרינע" האט זי ארגאניזירט אן „אפאראט" צו שיקן הילף צו די נויטבאדערפטיקע אין שטעטל און האט פארגעזעצט איר טעטיקייט ביז זי איז צו בעט געפאלו.

מיט דער טיפסטער אפשאצונג און גרעסטן כבוד דערמאנענען היינט די דאבזשינער די לאנגיעריקע ווילטעטיקע ארבעט פון פרוי רבקה אלעקסאנדער פאר די געליטענע אין שטעטל.

אברהם דור (דוברושקלנקה)

ישעיהו נתן ליפקא

זכרונות געווידמעט מיין פאטער ר׳ פייביש ליפקא

א

באשיידן, שטיל, צארט און ציכטיק, אדורכגענומען הערצלעכע ווארעמקייט און אסך מסירות נפש, הארט ביי דער גרענעץ פון אמאליקן דייטשלאנד, ממש ביי די ברעגן פון טייך דרעווענץ ווי קעגנאיבער קוקט ארויס דאס דייטש אויסגעפוצטע שטעטל גאלוב — דארט האט זיך געפונען מיין ליב שטעטעלע דאבזשין, א קהילה פון אריבער צוויי טויזנט יידישע נפשות, וועלכע האט דורות לאנג געפירט איר פארשיידנארטיקן פארבנרייכן לעבן.

אויף דער פוילישער לאנדקארטע האט דאס שטעטל פארנומען א גאנץ קליינעם ארט אבער אין די צענטראל יידישע קרייזן אין פוילן האט עס געהאט א נאמען אלס א שטעטעל פון א רייך געזעלשאפטלעך לעבן, וועלכע האט ארומגענומען כמעט אלע יידישע פארטייען וואס האבן עקזיסטירט אין פוילן. געווען דארט יידן תלמידי חכמים, אינטעליגענטן, גרויסע כלל טוער, וויכטיקע פערזענלעכקייטן און סתם בעגאבטע מענטשן, וועלכע האבן מיט זייערע פעאיקייטן פיל געגעבן דאס שטעטל. צווישן די וויל איך דא דערמאנען מיטן גרעסטן יראת הכבוד, דעם פארזיצענדער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע ר׳ יצחק משה אפענבאך ז״ל און דעם פירער פון די פועלי־ציון בונם זאקליקאווסקי ז״ל.

מיין פאטער ר׳ יוסף שרגא (פייביש) ליפקא — אדער ווי מ׳האט אים גערופן אין דאבזשין — ר׳ פאביש — איז געווען באקאנט — נישט נאר אין דאבזשין — נאר אויך אין דער גאנצער אומגעגנט אלס א גרויסער למדן, און א בקי אין ש״ס און פוסקים. און דערצו האט ער אויך געהאט זייער א גוטן זכרון און געוווּסט צו ענטפערן אויף אלערליי שאלות וועלכע תשובות האבן געפאדערט בקיאות. ער האט

גוט געקענט די העברעאישע שפראך און אים איז נישט פרעמד געווען אויך די וועלט־לעכע ליטעראטור. טראץ זיין גרויסע קענטעניש האט ער זיך נישט אפגעשלאסן אין עלפענביין־טורם נאר ערנסט זיך אינטערעסירט אין פא־ליטיש־סאציאלע פראבלעמען, ספעציעל יידישע.

בלומה ליפקא פרוי פון מרדכי ליפקא

נישט געקוקט אויף זיין חסידישן שטאנד איז ער גע־ווען כמעט דער איינציקער אין שטעטל וואס האט פאר־שפרייט דעם געדאנק פון חיבת ציון אין די חסידישע קרייזן צווישן וועלכע עס איז ביז דאן געווען טריף פסול ר״ל.

זייענדיק א מקורב פון די אטוואצקער רביים האט ער געהאט, און אויך אויסגענוצט, די געלעגנהייט דורך דרשות, אסיפות א.א.וו. צו איבערצייגן די חסידים און בכלל פרומע יידן, אז עס איז ניט גענוג צו זאגן דריי מאל א טאג ותחזינה עינינו בשובך לציון — און דערמיט יוצא זיין — נאר מען מוז עס מקיים זיין בפועל ממש. נאר ארץ־ישראל קען משלים זיין די תורת־ישראל. דערפאר מוז זיך, קודם כל, דאס פרומע יידנטום פאליטיש אידענטיפיצירן מיטן ציוניזם און ווערן א שותף צום בנין ארץ־ישראל. אז ער און זיינע ידידים — חברים זענען געווען ערפאלגרייך איז א ראיה — דער מזרחי. היינט, איז דאס גאנץ נאטירלעך, אבער מיט פיל יארן צוריק איז עס ניט געווען אזוי לייכט און פשוט.

צווישן זיינע ידידים האבן פיגורירט דער בארימטער לידער רב, אדער ראש ישיבה, ר׳ יצחק־יעקב ריינעס; דער קוטנער גאון און רב ר׳ יהושועלע טרונק; הרב קאוואלסקי פון וולאצלאוועק, הרב בראדט פון ליפנא און פילע אנדערע, זכרונם לברכה. און פארשטייט זיך דער דאבזשינער רב, זאנאבענד. א הארציקער און ליבעראלער מענטש, און א מקיל ביז גאר.

ב

איך געדענק נאך די לאנגע שמועסן וואס דער טאטע האט געהאט מיטן אטוואצקער רבי, ר' מנחם־מענדל, ז"ל, ווען ער איז איינגעשטאנען אין אונדזער הויז. ווייזט אויס אז אט די שמועסן האבן געהאט די געהעריקע השפעה, ווייל יעדעס מאל, ווען זיי האבן זיך געזעגנט, האב איך געזען אז אויף די פנימער פון ביידע, דער טאטע און דער רבי, רוט ממש א נשמה יתרהדיקע צופרידענהייט. דער רבי ז"ל האט געוויס געטראכט: פייביש האט דאך רעכט מיט זיינע ראיות און קלארע דערקלערונגען. עטלעכע מאל האט מיין טאטע צו מיר באמערקט: דער רבי איז אינטערעסירט ווייל ער וויל דאס אלעס הערן. דאס איז זיין ווילן און דער ווילן שאפט די אמונה. און איינמאל, פארלאזנדיק דעם רבינס חדר האט ער אונדז צוריקגערופן און געזאגט צו מיין פאטער: „פייביש, איך זע דאך אז ס'איז מן השמים וואס איך שטיי איין ביי דיר אין הויז. כ'האב זיך צוגעהערט מיט גרויס כונה צו דעם ענין פון שיבת־ציון. דו ביסט גערעכט — מען מוז אראפווארפן דעם ביטערן יאך פון גלות און ס'איז אונדזער הייליקער חוב צו דערוועקן די אנשי שלומנו צו האבן די זכיה מקיים צו זיין דורך מעשים אויך די מצוות התלויות בארץ. א יישר כוח, פייביש". דער טאטע איז געווען מלא שמחה. דאס זעלבע האט זיך איבערגעחזרט ווען דעם רבינס ברודער, ר' משהלע ז"ל, איז איינגעשטאנען ביי אונדז.

ג

ניט נאר האט ער פראפאגאנדירט ציוניזם צווישן די רעליגיעזע יידן נאר אויך צווישן די דייטשע יאהודים, מייסטע אסימילירט ביז גאר.

די רוסיש־פוילישע דאבזשין איז געווען אפגעטיילט פון דאס דייטשע גרענעץ שטעטל, גאלוב, מיט א בריק איבערן טייך דרעווענץ און א טאריף — אפצאל סטאציע. אין גאלוב איז, אגב, געווען אן אפטייקער, ריזענפעלד, א ווארעמער ציוניסט, א גוטער ייד און בכלל זייער א ווילער מענטש. א צוויי־דריי שטונדן מיט דער באן פון גאלוב איז געווען די דייטשע פעסטונג־שטאט טארן (טורין — אין יידיש). דארט פלעגן קומען חולים פון ווו־ווייט, ווייל טארן האט געשמט מיט אירע גוטע דאקטוירים פאר ספעציעלע קראנקהייטן. ס'איז דארט געווען א גרויסע „דיאגנאזן הויז". איז געקומען א חולה צו א דאקטאר האט ער אים אהינגעשיקט און דארט האט מען דעם חולה

אבסערווירט פאר אלעם, ניט נאר פאר דער ספעציעלער מחלה, נאר פארן גאנצן גוף און גייסט. מ׳האט געטאפט, געמאסטן, געוויגן, גרינטלעך אונטערזוכט און געשריבן רעפּארטס. דערנאך האט דער ספעציאַליסט געטאן זיין ארבעט. פאר יענע צייטן איז עס געווען א גרויסער אויפטו. נאטירלעך זענען דארט געווען פיל דאקטוירים און פּראָפעסאָרן און צווישן זיי — פיל יידן — בראנדוויין, בלאנק, גאלדמאן א.א.וו. היות דער טאטע האט לעצטנס געליטן פון קאפּ־שמערצן איז ער געפארן צו ד״ר גאלדמאן, א נעווראלאָג. איין מאל, אריינקומענדיק אין טאטנס שפּיטאל־צימער זע איך אזא בילד: מיין פאטער זיצט און בעט, ארום אים א מנין דאקטוירים און ער רעדט — ציוניזמוס (ווי מען זאגט עס אויף דייטש). פילע שאקלען צו מיט די קעפּ, אנדערע שרייבן נאטיצן, און אלע זענען ערנסט. דער טאטע ענדיקט, מען אפּלאָדירט באגייסטערט און זיי רופן אויס: „הער ליפּקא, וויר מיססען זיך עפּטער צוזאמענקאממען״ כמעט אלע האבן זיך דערנאך אנגעשלאסן און געווארן טעטיקע ציוניסטן.

ד

פרעגט זיך: שוין־זשע האט עס געדארפט נעמען א פרומען „אסט יודע״ מיט א בארד, און א לאנגע קאפּאטע צו איבערצייגן זיי אין דער ריכטיקייט פון ציוניזם און זיי באקערן צום דאזיקן אידעאל? געווען וועגן דעם איבערגענוג ליטעראטור: ביכער, פּאמפלעטן, צייטשריפטן; רעדנער א.א.וו. דאס זענען דאך געווען געבילדעטע מענטשן, וואס האבן אליין צוגעגעבן אז זיי האבן געהערט פון ציוניזם און געלייענט איבער דער באוועגונג. דער ענטפער איז אזוי: ערשטנס האט מיין פאטער געהאט אן אייגנארטיקן צוגאנג — ווען ער האט גערעדט האט ער געהאט וואס צו זאגן און ס׳איז באמת געווען וואס צו הערן. ער האט געהאט אן אויסערגעוויינלעכן טאלאנט צו דערקלערן דעם שווערסטן ענין אויף א פּאפּולערן, פּשוטן אופן, צונויפבינדן מוח מיט הארץ, לאגיק מיט געפיל און דאס אלעס באלויכטן מיט הומאר. זיין לומדות און וועלטלעכקייט האבן משלים געווען איינע די צווייטע. ער האט אפּגעשאצט דעם צוהערערס אינטעליגענץ, זיך צוגעפּאסט צו אים, און ביסלעכווייז אים געבראכט צום ענין — און דאס אלץ אויף אן איבערצייגנדן אופן. און האט מען אים איין מאל געהערט ריידן האט עס שוין געצויגן ווי א מאגנעט אים ווידער — און — אבער צו הערן, מ׳האט ניט געדארפט מער ווי: „ר׳ פייביש וועט

הײנט רײדן אין שוהל, בית־המדרש, שטיבל אדער אין ציוניסטישן לאקאל", און מען איז געקומען פון אלע זײטן. ער איז געװען טאלעראנט ביז גאר. ס'האט אים ניט געהארט צו רײדן פאר מײדלעך און יונגע לײט, צי זײ האבן יא געטראגן א היטל, אדער א קאפעליוש, אדער ניט. ניט געמוסרט, און שטענדיק האט ער אנגעהױבן מיט די װערטער „ליבע יידן!"

ה

מײן פאטער האט ליב געהאט מענטשן און איז געװען דעמאקראטיש ביז גאר. „הויכע" אדער „נידעריקע", רײך אדער ארים — פאר אים זענען אלע געװען גלײך. װי אומעטום, זענען אויך אין אונדזער שטעטל געװען „פני" — אײנגערעדטע יחסנים — װעמען ס'איז ניט אנגעשטאנען זיך צו „דערנידעריקן", „ניט מיט זײען גלײכן". מײן טאטע האט זיך דערפון אויסגעלאכט. אין שוהל, אין בית־מדרש, אין שטיבל, אויף שמחות, אדער אין מסחר — ניט געבלאזן פון זיך, ניט געגאװעהעט זיך. „נחום, גיב מיר א שמעק טאבאק" — און מײן פאטער רוקט ארײן זײנע פינגער אין נחומס טאבאק־שקעטעלע. „אהרון, לאמיך אנמעסטן דײנע ברילן". און אט זעצט ער זיך אװעק מיט די מענטשן אין בית־מדרש, אויף דער באנק בײם לאנגן טיש, נעבן דער טיר — און שמועסט און לערנט מיט זײ. און דאס אלעס איז בײ אים געװען נאטירלעך און — אויפריכטיק. אימיצער פון די „פני" װאלט פריער א נכפה אײנגענומען אײדער „אפטאן אזא זאך".

בײ אונדז אין טארטאק, אין מיל און אין האלץ־סקלאד האבן געארבעט עטלעכע יידן, צװישן זײ — פארברענטע בונדיסטן. נו, פלעגן זײ מיט מײן פאטער אפט דיסקוטירן. האט ער זײ קודם כל געהײסן זיך אװעקזעצן באקװעם, ניט אכטענדיג אפילו אויף א רגע אז זײ באלעמוטשען. ניט װי א בעל־הבית מיט ארבעטער נאר װי א מענטש מיט מענטשן. אזוי פלעגן די דיסקוסיעס דויערן שטונדן.

װי אומעטום, זענען אויך אין אונדזער שטעטל געװען „געװיסע עלעמענטן". נו, אז מ'האט אימיצן געכאפט האט מען אים ארײנגעזעצט אין חד־גדיא און — געשלאגן. מײן פאטער פלעגט זיך גלײך משתדל זײן און מ'האט אויפגעהערט שלאגן. „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו", „כל ישראל חברים" און „ואהבת לרעך כמוך" זענען בײ אים געװען די ערשטע יסודות פון עטיק. צענדליקע באדערפטיקע האט

ער געהאלפן בסתר. די זעלבע באציאונג האט ער אויך געהאט צו ניט — יידן. מענטשן האבן אינטואיטיוו געפילט זיין אויפריכטיקייט און נאנטקייט און פלעגן קומען צו אים פאר עצות צו זייערע פראבלעמען, און ער האט טאקע געהאלפן מיט ראט און טאט. וואלט ער געוואלט זיין א רבי האט ער געקענט האבן זייער פיל חסידים, און ער איז עס באמת געווען אומאפיצעל. ווען מ׳האט געזאגט „ר׳ פייביש״, אדער „פאן ליפקא״ האט מען עס ארויסגעזאגט מיט רעספעקט און אויפריכטיקייט. ער איז אבער געווען אן עניו, האט אוועקגעמאכט מיט דער האנט אפילו די שמינית שבשמינית פון גאוה וואס א תלמיד־חכם דארף האבן. ער איז אנטלאפן פון כבוד און אויסגעמיטן פובליסיטי (עפענטלעכקייט). מענטשן אבער, האבן אים דוקא יא אויפגעזוכט און געגארט פאר זיין פירערשאפט.

ו

דער דאבזשינער גלח איז געווען א אוהב־ישראל. מיין פאטער איז מיט אים געווען זייער באפריינדעט. שטונדן לאנג פלעגן זיי ריידן וועגן רעליגיע, פילאזאפיע, וועלט פאליטיק און שטאטישע פראבלעמען. עס זענען דעמאלט געווען די „ספולקעס״, „זגאדעס״, „סוואי דא סוועגא״ און אנדערע שלעק. נאטירלעך האט מיין פאטער אים אויפגעוויזן די אומאויפריכטיקייט פון דעם אלעם. זיין השפעה האט געהאלפן און דער גלח האט אין זיינע דרשות פארדאמט די אלע העצעס און בלבולים קעגן די יידן. די לופט האט זיך אויסגעלייטערט און ס׳איז געווארן נארמאל. די ארומיקע פויערים האבן אויסגעמיטן די ספולקעס און צוריקגעגאנגען צו די יידישע קרעמער.

איינמאל לאזט דער גלח וויסן מיין פאטער ער זאל מארגן קומען צו אים. וואס איז? עס קומט צו אים א חשובער גאסט, א זייער געלערנטער גלח, וואס קען אראביש און העברעאיש. וויל ער, אז מיין פאטער זאל זיך מיט אים דורכשמועסן. איך בין געווען זייער נייגעריק צו הערן א גלח ריידן לשון־קודש, בין איך מיטגעגאנגען אריינקומענדיק אין הויז, האבן מיר געזען זיצנדיקביים טיש אן אויסגעפאשעטן ברייטפלייציגן פארשוין וועלכער האט געלייענט א בוך. דערזעענדיק אונדז האט ער א זאג געטאן מעשה חוזק: „דזשען דאברי, מאשקו!״ (גוט מארגן, משהלע). נו, מיר ווייסן דאך אז „מאשעק״ איז ביי די פאליאקן געווען א חוזק נאמען פאר א ייד, אן

אויסדרוק פון ביטול. „דזשען דאברי" האבן מיר געענט־פערט און זיך אוועקגעזעצט. נאר באלד איז אריין „אונד־זער" גלח. צוגעגאנגען צום טאטן, אים געגעבן די האנט און געזאגט הויך, מיט א פריינטלעכער שטימע:

העניק ליפקא א זון פון מרדכי און בלומה ליפקא

„אה, דזשען דאברי פא־ניע ליפקא! (גוט מארגן הער ליפקא) מיר האבן נאר וואס גערעדט פון אייך". דער גאסט האט זיך שנעל אויפגעהויבן, צוגעקומען צו אונדז און גע־זאגט: „פשעפראשאם בארדזא (אנטשולדיקט זייער) וואס איך האב אייך באליידיקט און גערופן מאשעק. כ'האב נישט געוווּסט אז דאס זייט איר, דער פאן ליפקא, פון וועלכן מיין פריינד האט מיר אזויפיל דערציילט".

דער פאטער האט אים אנגעקוקט מיט א שמייכל און געזאגט: „איך האב געהערט אז איר קענט אראביש און העברעאיש, נו, מילא, אויף אראביש בין איך נישט קיין מבין נאר לאמיר הערן אייער לשון־קודש. האט איר א העברעאיש בוך?" „געוויס", האט ער געזאגט און האט ארויסגענומען פון זיין וואליז א חומש. דער טאטע האט אריינגעשטעקט א פינגער צווישן די בלעטער און עס האט זיך אויפגעמישט אויף „בלק". „לייענט", האט געזאגט דער פאטער, און דער גאסט האט געלייענט: וישמע בלק בן־צפור און ווייטער און ווייטער — ריכטיק, ניט פארהאקט זיך, ממש צו שטוינען! די עברי איז געווען אויסגעצייכנט און ער האט עס באלד פארטייטשט אויף פויליש — גענוי, אן אנשטרייגונג. דער טאטע האט פראבירט אנדערע ערטער, אבער דער גאסט האט טאקע געקענט — ער האט געיכולט מיט א גרויסער יוד.

„גוט", האט געזאגט דער טאטע, „זייער פיין. איך מוז אייך זאגן דעם אמת אז איר זאלט אזוי גוט קענען האב איך ניט ערווארט, נאר לאזט מיך אייך פרעגן, ווייסט איר ווער עס האט דעם חומש

געשריבן ?" „וואס הייסט ווער ?" האט זיך געווונדערט דער גאסט — „מאיזעש, נאטירלעך ! !" „ריכטיק, ריכטיק !" האט געענטפערט דער פאטער — „און מיר וויסן דאך אז מאשעק איז א פארגרייזטער, חוזקדיקער מאיזעש. האט איר מיך באליידיקט דורך רופן מיך מאשעק? וואס פאלט אייך איין ? ווען ניט דער „מאשעק", וואלט ניט געווען קיין תורה, רעליגיעס, איר וואלט ניט געווען א געלערנטער גלח און ניט געהאט אזא פיינע באקוועמע פאזיציע. ווען ניט אט דער „מאשעק" וואלט איר היינט, מילד גערעדט, געפאשעט בהמות (דער טאטע האט ניט געוואלט איבערציען דאס שטריקל, נאר ביידע גלחים האבן פארשטאנען וועלכע בהמות...)" דער פאטער האט פארגעזעצט : „ס'איז געווען נאך א גרויסער „מאשעק" — מאימאנידעס — דער רמב"ם — און ער האט ציטירט : „ממשה עד משה לא קם כמשה" (דער גאסט האט עס גלייך פארשטאנען). ווען איר האט מיך גערופן מאשעק האט איר מיר אנגעטאן דעם גרעסטן כבוד. דאס צייגט נאר אז אין אייער פאנאטישן האס צו יידן זייט איר אויך אומוויסנדע אידיאטן !"

דער גאסט איז געבליבן געפלעפט, האט א ווײַלע געטראכט, געדריקט דעם פאטערס האנט און געזאגט : „קיין ווונדער נישט וואס מיין פריינד האלט אזויפיל פון אייך. איך האב היינט זייער פיל געלערנט, איך וועל עס קיין מאל ניט פארגעסן". דער דאבזשינער גלח האט אנגעקוואלן.

ז

מיין פאטער און ברידער האבן געפירט גרויסע געשעפטן מיט די ארומיקע „שררות" (פריצים — דאס ווארט פריץ האט מען אין אונדזער געגנט כמעט ניט געהערט). מיר האבן געקויפט פון זיי וועלדער, תבואה, בהמות, פערד און זיי פון אונדז — מעל, ברעטער, געהילץ און באשטעלט ביי אונדז סטאדאלעס (שייערן), שטאלן און אנדערע געביידעס. די באשטעלונגען האבן מיר „פאר־פאבריצירט" אין אונדזער ריזיקן הויף און דערנאך צוזאמענגעשטעלט אין די באשטימטע ערטער. ער האט קיין מאל די „יאשניע־וויעלימאזשנעס" (פריצים־יחסנים — זייערע טיטלען) נישט געחנפעט, האט זיי געזאגט דעם אמת אין פנים אריין און זיי האבן אים דערפאר רעספעקטירט. צווישן זיי איז געווען א גאר וואזשנע שישקע — דער זבאינער כראביע (גראף —

קאונט אין ענגליש). א גרויסער לעב־יונג און א הויך געבילדעטער מענטש. ער האט ליב געהאט צו שפילן מיט מיין פאטער שאך און דיסקוטירן וועלט־פאליטיק, פוילן און — פאלעסטינע. ער איז געווען שטארק פאר דעם אז די „סטאראזאקאנני" (די יידן) זאלן צוריקקריגן זייער לאנד. ער האט געזאגט אז אזוי דארפן פילן אלע ערליכע פאטריאטישע פאליאקן. די ביישטייענדיקע „שררהלעך" האבן נעבעך צוגעבאמקעט: „טאק, טאק" (יא, יא). אין די שמועסן אין האנדל מיט אונדז פלעגן זיי זיין זייער פארזיכטיק אויסצורעדן דאס ווארט „זשידזשי" — דאס איז דער גראמאטישער און העפליכער מערצאל, און נישט „זשידי" — די גראבע און פאראכטענדיקע פארם — פארן לשון רבים פון „זשיד" — ייד. בעת דער דייטשער אקופאציע, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דער כראביע געווען אזוי „געבראכן" אז ער איז געווען געצוווּנגען צו פארקויפן אונדז א גרויסן טייל פון זיין בארימטן „זבאינער וואלד" — דער גרעסטער אין דער געגנט. דא האט דער פאטער אים און די אנדערע שררות געצייגט אז ביים ייד איז נישט אלעס געלט. א דאנק זיין ליבעראליזם און זיינע אונדז באקאנטע גיינסטיקע אנשויאונגען וועגן יידן האט מיין פאטער ניט געוואלט „כאפן ביי אים א מציאה" און אים באצאלט דעם בעסטן פרייז. מיר וואלטן אין דעם מסחר געקאנט מאכן א מטמון מיט געלט, אבער דער פאטער האט געזאגט אז צוליב א שם־טוב פאר יידן — פאר אוהבי־ישראל — זענען נישטא גענוג אוצרות צו באצאלן. דער כראביע האט עס קיין מאל ניט פארגעסן און עס צעפויקט צווישן זיינע פיינד, די נאבעלן.

ח

איצט וויל איך דא פארצייכענען אן אינטערעסאנטן פאל: געווען איז דאס ענדע פרילינג 1914. ווי יעדעס יאר פלעגט מיין פאטער פארן אין א קוראָרט, דאס מאל קיין לאנדעק, שלעזיע. נאך דעם אטענטאט אין סאראיעוואָ האבן די אויסלענדישע געסט אין לאנדעק געזוכט א וועג אהיים בעפאר זיי ווערן אינטערנירט. די באן אין וועלכע מיין פאטער איז געפארן איז צוויי סטאציעס פאר טארן — אבגעשלאסן געווארן און אלע רוסישע בירגער זענען אוועקגעפירט געווארן קיין שטעטין און פון דארט דורך דענמארק, שוועדן, פינלאנד, פעטערבורג — קייןווארשע, א שטרעקע פון א פאר טויזנט קילאמעטער. מיר האבן זיך געטראפן אין ווארשע ווו איך בין דאן געווען, און צוזאמען זענען מיר געפארן מיט די באן קיין טשעכאנאווע. דא האבן מיר

געדונגען א פארמאכטע קארעטע וועלכע האט אונדז דורך א זייער סכנהדיקע וועג געבראכט קיין דאבזשין. די שמועה וועגן מיין פאטערס לאנגע רייזע האט זיך שנעל פארשפרייט אין שטעטל, און צענדליקע זענען געקומען הערן זיינע נסיעה איינדרוקן. אויך פון דער דייטשער קאמאנדאנטור אין דאבזשין האט ער באקומען אן איינלאדונג. זיי זענען געווען פאראינטערעסירט צו הערן איבער די באוועגונג פון רוסישן מיליטער, און איבער די סארטן געווער וואס ער האט געזען אויפן וועג. מיין פאטער האט זיי דערציילט אז ער האט געזען אסך מיליטער מיט פיל געווער. עטלעכע מאל האט מען אים גערופן אבער קיין קלארע דערקלערונג האבן זיי פון אים נישט באקומען, ווייל מיין פאטער איז נישט געווען קיין מיליטער מענטש — און האט אין הלכות געווער ווייניק וואס פארשטאנען.

צום סוף אבער האבן די באגעגענישן מיט דער קאמאנדאנטור דאך געגעבן פרוכט: מיין פאטער האט זיך מיט דעם קאמאנדאנט גוט באפריינדעט און שפעטער האט דאס דער שטעטל געבראכט א גרויסע ישועה:

דאס איז געווען בשעת מ׳האט פארזאמלט די גאנצע באפעלקערונג פון שטעטל אויפן מארק פלאץ און באשולדיקט, אז מען האט אין שטעטל געשאסן אויף דייטשע סאלדאטן. דער פלאץ איז געווען ארומגערינגלט סאלדאטן מיט שיסגעווער און אין דעם קריטישן מאמענט האט זיך מיין פאטער געווענדעט צום קאמענדאנט און אים איבערצייגט אין די אומשולדיקייט פון די באפעלקערונג. „יא, דאס איז מעגליך", האט דער קאמענדאנט געמורמלט, און שפעטער אביסל געגעבן א באפעל אז די באפעלקערונג זאל דאס שטעטל פארלאזן. אזוי האט זיך פארענדיקט דער אקט אויפן מארק פלאץ א דאנק די אינטערווענץ פון מיין פאטער ביים קאמענדאנט.

ט

דער רוב פון מיין משפחה זענען געווען וואלד און תבואה סוחרים. אין זיינע יונגע יארן האט מיין פאטער געלערנט אין סלאנימער ישיבה, און באקומען סמיכה, אבער ער האט נישט געוואלט אויסנוצן די תורה אלס „קרדום לחפור בה" און איז געווארן א סוחר. שפעטער האט ער אויך אויפגעבויט א טארטאק, ווי אויך א גרויסע פירשטאקיקע מיל. ער האט אין זיינע געשעפטן מצליח

געוועו, און נאך דעם ווי ער איז שוין געוועו זייער רייך האט ער אלעס איבערגעגעבן מיינע ברידער און אליין האט ער זיך פארנומען מיט פראפאגאנדע פארן ציוניזם, און נאר ביי וויכטיקע טראנזאקציעס פלעגן זיי זיך מיט אים בעראטן.

צו זיינערצייט איז ער אויסגעוויילט געווארן אין פלאצקער ראיאן אלס דעלעגאט צום ערשטן אדער צווייטן ציוניסטישן קאנגרעס, און איז דעמאלט אויך צום ערשטן מאל געפארן קיין ארץ ישראל. ווען ער איז געקומען צוריק איז ער געוועו גרייט צו נעמען די משפחה און עולה זיין. אין דער היים, אין קרייז פון דער נאנטסטער משפחה האט מען זייער ערנסט גערעדט וועגן דעם, אבער אינצווישן האבן זיך דערוועקט געוויסע פראבלעמען און דער פלאן איז בטל געווארן.

די דייטשע אקופאציע האט געשאפן פארשיידענע פראבלעמען אין שטעטל און מיין פאטער פלעגט אין אלע פאלן אינטערווענירן ביי די דייטשע מאכט, אזוי ווי אין דעם שוין דערמאנטן פאל אין אנפאנג פון דער מלחמה.

ווען די מלחמה האט זיך געענדיקט האט מיין פאטער ווידער אויפגעבראכט דעם געדאנק פון עליה קיין ארץ ישראל. עס איז דאן — נאך דער באלפור דעקלאראציע — געוועו א גרויסע התלהבות אין שטעטל. מיר האבן דאן געהאט א ריזיקן פארמעגן וואס איז באשטאנען פון אן עלעקטרישע סטאנציע אין דאבזשין. עטלעכע גיטער טארטאקן, א מיל, הייזער, האלץ לאגערס, וועלדער, און אנדערע. מיין פאטערס פלאן איז געוועו צו אויפשטעלן אין ארץ ישראל א זעג ווערק, צו פראדוצירן אראנזשן קעסטלעך, וועלכע מען פלעגט דאן אימפארטירן פון אויסלאנד. אבער דא איז ווידער אריינגעטראטן א שטערונג : די רוסיש־פוילישע מלחמה וועלכע האט צונישט געמאכט מיין פאטערס פלענער. ער האט אבער אויף זיין לעבנס חלום נישט געוואלט מוותר זיין און שוין זייענדיק אין הויכן עלטער און זייער אפגעשוואכט האט ער באשלאסן אוועקפארן קיין ארץ ישראל כדי דארט זיין אייביקע רו געפינען. ליידער אבער איז דער גורל געוועו אכזריותדיק צו אים ביז צום לעצטן מאמענט. ער איז פלוצלינג קראנק געווארן און נאך עטלעכע טעג נפטר געווארן אין עלטער פון 79 יאר.

מיט מיין פאטערס פטירה איז פאר מיר א שטיק וועלט אפגעשטארבן. א פארצווייפעלטער און דערשלאגענער אן וועלכע עס איז פלענער פאר דער צוקונפט, האט מיך דער גורל געבראכט קיין אמעריקע.

י

מיר זענען געווען א גרויסע פארצווייגטע משפחה פון שוועסטער, ברידער, קינדער, אייניקלעך און אפילו דערוואקסענע אוראייניקלעך. צווישן זיי פערזענלעכקייטן וועלכע האבן באשיינט די יידישע קהילה אין דאבזשין, מענטשן וואס האבן געשפילט א גרויסע ראלע אין דער פינאנציעלער וועלט, ווייל זיי זענען געווען אייגענטימערס פון גרויסע אינדוסטריעלע ווערק, גיטער, וועלדער און סתם געשעפטן.

די קינדער פון ר׳ פייביש ליפקאס דינאסטיע האבן געלערנט אין גימנאזיעס און אויך אין העכערע שולן, אלע ערצויגן אין גייסט פון ארץ ישראל. ציוניסטיש געשטימט.

שוין אין אנפאנג פון די צוואנציקער יארן האבן א טייל פון זיינע קינדער און אייניקלעך עולה געווען קיין ארץ ישראל. מיין ברודער יעקב מיט צוויי זין האבן זיך באשעפטיקט מיט הייזער בויען אין תל־אביב. מיין ברודער וועלכער איז אליין געווען א גוטער בוי מייסטער פלעגט מאכן צוזאמען מיטן אינזשינער דעם פלאן פאר דער בוי, און די קינדער האבן מיטגעהאלפן אין דער ארבעט. ער האט געוואלט שאפן פרנסה פאר די קומענדיקע עולים פון דער גרויסער משפחה. אבער דער קריזיס פון 1926 אין ארץ ישראל האט צונישט געמאכט זיינע בוי פלענער, מיט א שווער הארץ האט ער זיך צוריקגעקערט קיין פוילן. צום גרעסטן באדויערן איז מיין ברודער נישט געווען דער איינציקער; איצט, אין 1963, האב איך געהערט פון צפורה כהן פון תל־אביב, וועלכע איז דא געווען אויף א באזוך, אז מיין ברודער יעקב מיט עטלעכע אנדערע פון דער משפחה זענען געווען אין דער דעמאלט ענגלישע מאנדאטארישע פאלעסטינע, געקויפט מגרשים און געזאלט אריבערברייינגען די איבעריקע משפחה. נאר ווען גראבסקי האט אביסל נאכגעלאזט דעם דרוק פון די שטייערן. אין אויך צוליב דעם בוי קריזיס זענען טויזנטער פון אונדזערע יידן צווישן זיי אויך מיין ברודער יעקב אין קינדער צוריקגעפארן קיין פוילן און אין אלגעמיינעם חורבן טראגיש אומגעקומען.

יא

דאבזשין האט געהאט אומגעפער דריי טויזנט איינוווינער, כמעט מער ווי א העלפט פון זיי — יידן. די מערהייט האט געהאט פרנסה. אין די מארק טעג, דינסטיק און פרייטיק, פלעגט דער „טארעק"

(אויף דער לאקאלער שפראך — א מארק־פלאץ) זיין פול, וואגן־צו־וואגן, מיט די פויערים פון די ארומיקע דערפער. יידן און יידענעס האבן איינגעהאנדלט עופות, אייער, מילכיקס, תבואה, פערד, בהמות א.א.וו. לצים פלעגן דערציילן אז איין מאל האט א ייד געדארפט א האן פאר כפרות און ניט ווינסדיק ווי אזוי דאס אויסצוגעפינען האט ער האלטנדיק דאס עוף, געפרעגט די פויערטע: „טשי טא יא, טשי טא טי" (איז דאס „איך" אדער „דו") ד.ה. א האן אדער א הון. מילא, וואס לצים קענען אויסטראכטן. די פויערים, ווידער, האבן ביי די יידן געקויפט עסנווארג, שניט־סחורה, גאלאנטעריע, שיך, שטיוול, מלבושים, געצייג א.א.וו. געווען אין דאבזשין 2 מילן, 2 טארטאקעס, עטלעכע שיך־ווארשטאטן, קליידער ווארשטאטן („טאנדעטניקעס") — אלע אין יידישע הענט. אויך זענען געווען עטלעכע בעקערייען (שמואל פרוס מיט זיינע באריטמטע „קאיזערקעס" — לחמניות — בעברית), א סאדא־וואסער — און „קוואס" פאבריק, א ציקאריע פאבריק, א זייף־פאבריק, א „לאדאווניע" א.א.וו. אויך זענען געווען עטלעכע יידישע גוט־באזיצער: מיר האבן געהאט גרודזע, משה־יעקב קאהן — זאקראטש, רוינע און שמיגע — שיטנא, זיינוועל יום־טוב כאלעווע און הערש דאבזשינסקי — דזשאלין, און פלארמאן — זארעמבע, א קליינער גוט. דאס אלעס איז געווען לעגיטים — כשר וישר. אן אנדער פרנסה, א „סוד פאר גאנץ בראד" איז געווען „מוילעכעריי", א דאבזשינער ווארט פאר שמוגלעריי. (עס שטאמט אפשר פון העברעאישן „מוליך" — אריבערפירן). לעגיטים צו ברייגנען סחורות פונם דייטשן גרענעץ־שטעטל גאלוב האט מען געדארפט צאלן טאריף. דאס טויג דאך ניט! בירגער פון ביידע לענדער האבן געהאט פאפירן — קארטעס האט מען זיי גערופן — דורכצוגיין די גרענעץ. איז מען דורכגעגאנגען און — „געמוילעכט" אויף וואס די וועלט שטייט! מייסטנס מענער אין פרויען קליידער, קאנסערוון, ליקער, שאקאלאד, ציגארן, פאפיראסן, פאטאגראפישע אפאראטן, זייגערס און אנדערע צענד־ליקע ארטיקלען. גייענדיק קיין גאלוב האבן די מוילעכערס אויסגעזען ווי שלאנקע מיידלעך. צוריקוועגס זענען זיי געווען ווי מעוברתע ווייבער מיט צווילינגס. א ווונדער? מ'האט ארויפגעשלעפט אויף זיך עטלעכע פאר הויזן, וועסטן (ווי דען, אָן א ועסט?) רעקלעך און אויף דעם אלעס א פאלטא (אויבערראק). די קעשענעס פון די בגדים האט מען אנגעפראפט מיט אונטערוועש, פרויען־זאקן און די שוין אויבנדער־מאנטע זאכן. אזוי איז מען געגאנגען און געקומען עטלעכע מאל א

יעזשיק הירש אן אייניקל פון מרדכי ליפקא

טאג. פאַניע גנב האט פאַר־מאכט די אויגן און געהאלטן די לאפעס אָפן. א מאל האט פאַניע געמאכט ס'זאל אויס־זען „גוט": א טאג פאַרן אנקומען פון גובערנאַטאָרסקן אינספעקטאָר (פון פלאצק) האט דער לאקאלער אינספעק־טאָר „געכאפט" א פאָר מוי־לעכערס. די אנדערע ברידער מוילעכערס האבן די „געכאפ־טע" פאַרגיטיקט ביז זיי האָ־בן צוריקגעקראגן זייערע קאַר־טעס. דאס איז געווען רוטין. געווען אויך אַן אנדער קאַ־טעגאָריע, פון א פּאָליטישן כאַראַקטער, און דאס האט — האט געהייסן „אריבערשוואַרצן". די — צווישן זיי אויך ניט־יידן — וועלכע האבן ניט געוואלט דינען פאַניען, פאָליטישע „פאַרברעכער" און אנדערע וואס האבן געהאט זייערע פריוואַטע אויסרעכנונגען. מערסטנס האט מען די אלע אריבערגעפירט ביינאכט אין א לאָדקע (שיפל). אפט האט אויך געטראָפן אז מ'איז פּשוט אריבערגעשווומען דעם טייך בייטאָג כאָטש די אביעשצ'יקעס (גרענעץ־וואך) האבן געשאסן און — ניט געטראָפן... אפגעמאכט — ווי דען ?...

זאל מען אבער ניט מיינען אז דאבזשין איז געווען א שטעטל פון עשירים, קרעמער און מוילעכערס. ווייט פון דעם. זייענדיק א גרענעץ־שטעטל איז דאס געווען אומפאַרמיידלעך. אויסערדעם האט זיך מיט דעם פאַרנומען א קליינער טייל יידן, מינדעסטנס פאַניע חזיר א האָר אויסגעריסן און יידן האבן דערביי געהאט פרנסה. געווען אין אונדזער שטעטל ערלעכע, האָ־רעפּאַשנע, האַרציקע יגיעה־כפּיימניקעס : שוסטערס, שניידערס, טרעגערס, בעלי־עגלות, קצבים, פישערס, סטאָליאַרעס, זייגערמאכערס, מאָלערס (אגב דער דאבזשינער מאָלער און מצבה־קריצער איז געווען א ברודער פון בארימטן סקולפּטאָר ענריקאָ גליצענשטיין), א בלעכער, א קירזשנער, א שטריק־מאכער, וורשטן מאכערס, א מאנגל

יידענע, וואסער טרעגער, קלעזעמער, יידישע רעגירונגסלערער, א סופר — אלע הארציקע, ווארעמע יידן. אפילו דער קאטערינשטשיק און די יידישע גנבים האבן געהאט א ספעציעל יידישלעך ראמאנטישקייט — א לא מאטקע גנב. פון קינדערווייז אָן האב איך צו אט די מענטשן געהאט עפעס א נאגענדע טיפע סימפאטיע. און די אלע דאזיקע יידן זענען, אין די וואכענטעג, זייער פרי, פארטאג, אריין די ערשטע אין בית־מדרש, געדאווענט מיט הארץ און כוונה און געבעטן דעם בורא עולם פאר זייער געזונט און פרנסה. ניט נאר פאר זיך נאר פארן גאנצן כלל ישראל. דאס חברשאפט און אחדות געפיל איז ביי די דאבזשינער יידן געווען גרויס. כתריאל זאנאבענד ע״ה, הרב זאנאבענדס ז״ל זון, האט געדאווענט פארן עמוד מיט גרויס התלהבות. זאל דא געזאגט ווערן אז אלע יידן אין דאבזשין האבן מינדעסטנס געקענט עברי און פארשטאנען פירוש המילות — אויף זייער הארציקן אופן.

יב

ערב שבת, עטלעכע שעה פאר ליכט־צינדן, אין מקוה. מיר יונגע חברה שטיפן ארום די גאנצע צייט. מען גיסט קאלטע „שעפלעך" וואסער איינער דעם אנדערן אויף די קעפ. פלוצלינג גיבן די טאטעס (שוין אנגעטוענע) א געשריי: ארויס, אהיים! מען שפרינגט ארויס פון די וואנעס ווי די האזן. מען באווייזט זיך קוים אפצווישן און האלב־נאס שלעפט מען ארויף אויף זיך די אונטערוועש מיטן העמד. אלעס קלעפט זיך צו דער הויט. די שקארפעטקעס זענען נאס און אזוי שלעפט מען זיך אהיים, אהיים! — אונדזער הויז איז געווען אין צווייטן עק שטאט. אז מען האט דערפון ניט געקראגן קיין לונגען ענטצינדונג איז עס נאר געווען אין זכות פון שבת. מאמעס, זעט איר, וואלטן דערצו ניט דערלאזט. א, איר טייערע, הארציקע איבערגעבענע יידישע מאמעס! זיי וואלטן אויסגעטריקנט און אויסגעקושט יעדעס פינגערל פון די קינדערלעכס פיסלעך.

יג

ערב ראש־השנה. מ׳פאקט אויס די ארץ־ישראל וויינען. מיר, יונגע חברה, ציען אראפ פון די פלאשן די שטרויענע מענטעלעך און מאכן פון זיי „ארץ־ישראל קאפליושן" — וואס די יידישע קאלאניסטן

און פאסטוכער טראגן. דאס בילדל פון די צווײ יידן אויפן ווײן־פלאש האט אונדז, יונגווארג, שטענדיק אינטריגירט. דאס זענען זיכער צווײ פון די מרגלים וואס טראגן אויף זײערע אקסלען א שטענגל ווײנטרויבן. און מיר באטראכטן, באקוקן און גלעטן עס מיט עפעס אזא הארציק היימישקייט און בענקשאפט. און דער אנאנאס, די „אפעלסינען" (פאמעראנצן — תפוחי־זהב אין העברעאיש). צומארגנס, אין שטיבל, דער ראש־השנהדיקער ספעציעלער קריאת־התורה ניגון פון „ויהי אחר הדברים האלה". די ווערטער און מעלאדיע זענען אזוי אויסגעצויגן און עקזאטיש. דו זעסט אברהמן, מיט יצחקן, מיט די נערים עם החמור ווי זײ שפאנען לאנגזאם און שווערלעך אינם מדבר פון זאמד ביז „ביום השלישי וירא את המקום..." אזוי וועבט זיך די פאנטאזיע און אײדער וואס־ווען גײט מען צו תשליך צום דרעווענץ. די שקציםווארפן אראפ שטיינער פון „ראקערס בארג" און מיר, יונגע חברה, „שטורמען" דעם בארג און פארטרײבן זײ.

ערב יום כיפור. גאנץ פרי הויבט מען אָן שלאגן כפרות. בײ מיר איז דאס שטענדיק געווען א פײנלעכע אפקומעניש. וואס וויל מען פון די ארעמע עופות, נעביך? ווי זײן הערצל טיאכקעט ווען איך האלט עס בײם זאגן „בני אדם", און דאס פנים אזוי אומעטיק! אײנמאל בין איך אזוי בײז געווארן אז איך האב איבערגעשניטן די שטריקלעך פון די פיסלעך און פאריאגט די עופות. מײן שטיפמוטער, זײער א פרומע, האט געגוואלדעוועט: „פײביש, זע נאר, דער משומד האט שוין ווידער עפעס אפגעטאן!" דער טאטע האט געענטפערט מיט א שמײכל: מסתמא אויפגעלײגט די עופות צו לעבן לענגער. ס'איז געווארן שפעט, און יענעם ערב יום־כיפור האט מען געשלאגן כפרות מיט געלט פאר צדקה. איצט פאלט מיר אײן א געדאנק: פארוואס ניט אנשרײבן א צעטל (א לאנגן) מיט די נעמען פון אלע שונאים פון ישראל און מדינת ישראל, און מיט זײ שלאגן כפרות. דערנאך דעם צעטל פארברענען. דאס וואלט געווען אי סימבאליש, אי פאסיק, אי צערעמאניאל.

דערנאך צו מנחה. דאס פארטײלן געלט אין די פארשײדענע קערות. די סעודה המפסקת. דער פאטער, אין ווײסן קיטל, בענטשט מיך און אלע אײניקלעך. אין שטיבל פאר כל נדרי. די פײערלעכע

פראקלאמאציע: „בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה". לויט מיין מיינונג זענען די עטלעכע ווערטער די עסענץ־אנשויאונג פון אונדזער יידישער רעליגיע. פארן מקבל זיין דעם הייליקסטן יום טוב, דעם יום פון חשבון־הנפש, רופן מיר אויס: קיין נשמה זאל פארשטויסן ווערן. דער זינדיקסטער זאל ניך ניט מיאש זיין — ווייל די באציאונג בין אדם לחברו איז דאס וויכטיקסטע. א.א.וו. דערנאך — דער ליריש־ציטערדיקער, אימפאנירנדיק דערהויבנדיקער — —אלט־נייער כל נדרי! נאך מעריב, דער פאטער און עטלעכע אנדערע יידן בלייבן אין שטיבל און מיר זאגן „שיר היחוד". די שענסטע רעליגיעזע פאעמע. צומארגנס דאס פאסטן. די פארשמאכטע פנימלעך פון דאס יונגוואַרג וואס וויל זיך האלטן ווי די „גרויסע", אבער ביזווייל הייגט אונדז די נשמה אויף דער שפיץ נאז; מען שמעקט חלשות־טראפנס. ענדלעך דאס שופר־בלאזן און מען גייט לאנגזאם אהיים מיט א לייכט הארץ.

נאך יום כיפור און ערב סוכות זענען מיר חברה יונגוואַרג און מיין ברודער מרדכי מענדל געווען פארנומען מיט אויפשטעלן א גרויסע סוכה וואס האט ארייננעמען אלע דריי פאמיליעס און אסך אורחים און סתם געסט. געקלאפט, געהאמערט, געזעגן, אויסגעפוצט די ווענט מיט שיינע טעפיכער און באהאנגען מיט פארשידענע פרוכטן. סכך האט ניט געפעלט. מ'האט נאר געדארפט היטן, אז לילית, די מרשעת — די ציג — א מזיקטע, זאל זיך דערצו ניט צוכאפן. (מיר, יונגע חברה, האבן געהאדעוועט בהמות און עופות, יעדעס מיט א צוגעפאסטן נאמען. דער שוחט האט איבער זיי ניט געהאט קיין שליטה). זי האט אבער דאך א כאפ געטאן א בינטל סכך אין פיסק אריין און אוועקגעלפאן, ווי איינער זאגט: איך בין דאך א יידישע ציג, טא לאמיך אויך הנאה האבן פון סוכות. אבער זאַגראַי, דער אלטער הונט, האט איצט געהאט א געלעגנהייט אונדז ארויסצווייזן זיין געטריישאפט און אין איינוועגס זיך אפרעכענען מיט ליליתן פאר דעם שטארקן שטויס וואס זי האט אים געגעבן מיט אירע הערנער מיט א צייט צוריק. עד האט איר אנגעכאפט ביי א פיסל. זי האט הויך א מעקע געטאן און ארויסגע־לאזט דאס בינטל סכך. דער שטאלץ פון דער סוכה זענען געווען די דעכלעך וואס האבן זיך געעפנט און פארמאכט דורך דיקע שטריק

אויף רעדלעך. און ווען דער פאטער און ברידער האבן פארבעטן די אושפיזין האבן מיר געהאלטן אין איין קוקן צו דער טיר... נו, האבן מיר געטראכט — אפשר איבער א יאר.

פורים. לעצטע נאכט האט מען געלייענט די מגילה מיט דעם ספעציעל אויסגעצויגענעם ארויף־און־אראפ ניגון : ויהי בימי אחשורוש. דאס טופען מיט די פיס און גראגערן ביים דערמאנען המנס נאמען. דאס שלח־מנות טראגן מיט דער טראדיציאנעלער ווייסער סערוועטקעלע איבערן טעלער. די פארשטעלטע פורים־שפילער מיט אהרון צודקעוויטשס (אהרן שליעפאק) לידל : גיטן פירעם קיש־קיש־קיש, לאמא עסן גיטע פיש, לאמע טרינקען גיטן וואהן, צעהען גראשען אין באהטעל אראהן !" אדער : בערל מיטען פידעל, שמערל מיטן באס, שפילט זשע מיר א לידל האטיע מיטיע (כאטש אין מיטן) גאס. די דערוואקסענע יונגעלייט פלעגן זיך אנטאן אין לאנגע ווייסע כאלאטן, אויסגענייט, אדער אויסגעמאלן מיט גרויסע בלויע מגן דודס און זאמלען געלט פארן קרן קיימת. עס פלעגט אויך טרעפן אז א גרויסע גרופע שקצים פלעגט באפאלן די זאמלער אזוי אז זיי האבן זיך קוים געראטעוועט. מיין פלימעניק יצחק־יעקב האט איינמאל א שגץ דעם קאפ געשפאלטן מיט אן אייזערנעם שטעקן. צו דער סעודה פלעגן אויך קומען זאמלער פון מעות חיטים.

ערב פסח. דער פרילינג געפיל. עפעס אזוי האפערדיג. אויפן הארצן איז אזוי פריילעך. מען וואשט, מען סקראבעט, מען מאלט די ווענט, מען קאלכט די סופיטן, מען כשרט. מען נעמט אראפ פון בוידעם די פסחדיקע כלים. די מיסטעריעזע בדיקת־חמץ. מאן־און־ווייב גייען איבער אלע צימערן מיט א ליכט און פעדער אין די הענט און מ׳שארט אריין ברעקלעך חמץ אין א הילצערן קאכלעפל. חברה יונגווארג טרעפן זיך אויפן בארג הינטערן שוהל און דארט פארברענט מען דעם חמץ. דער טאטע שרייבט אויס מיט געצירקעלטע אותיות דעם שטר פון מכירת־חמץ, אויסרעכענענדיק זייער געניי אלעס וואס ער „פארקויפט" דעם קריסטלעכן מיל־אויפזעער פלאכארסקי.

דער סדר. אויפן שניי־ווייסן טישטוך ליגן אלע גוטע זאכן. די פסחדיקע ארץ־ישראל וויינען. די זילבערנע כוס פארן טאטן. די ספעציעל, אויך זילבערנע, כוס של אליהו. די קרישטאלענע כוסות פאר

די אנדערע גרויסע און דאס קליינע גלעזערנע כוסהלע מיטן אוערל פאר מיר. אלעס איז אזוי ריין און ציכטיק. און דאס געמיט אזוי פריילעך, ווארים. דער טאטע אין ווייסן קיטל אויף די הסב־בעט. איך פרעג די קשיות. דאס זאגן די הגדה מיטן ספעציעל־נאראטיוון ניגון. די געשמאקע מאכלים (ווי דען? די הגדה אן קניידלעך?) דאס „גנבענען" דעם אפיקומן און די אונטערהאנדלונגען צווישן מיר און דעם טאטן פארן „אויסלייזן" אים. דער פרייז: א ניי כאלאטל, א נייע פאר שיך, נייע הויזן, א ניי היטל און „טאשן געלט" וויפל איך וועל נאר וועלן. דער טאטע שמייכלט גוטמוטיג און איז מסכים. די פארכטיק־געשפאנטע עטלעכע מינוט ווען מען עפנט די טיר און מ'זאגט „שפוך חמתך". ווער נאך קען עס נאך אזוי ווייטאקדיק פארשטיין ווי אונדזער אומגליקלעך מארטירער פאלק, ספעציעל דער דור פון דער לעצטער וועלט מלחמה. פאר די אנדערע פעלקער — א מלחמה פאר מאכט — פאר אונדזער פאלק אבער א קאלטבלוטיקע אויסראטונגס קאמפאניע. נאך אלס קינד, זינט איך האב אנגעהויבן צו פארשטיין דעם פירוש־המילות, האט מיך דער „שפוך חמתך" אימפא־

רוזשקא (לינקס) און העניך (צענטר), די
קינדער פון בלומע און מרדכי ליפקא

נירט. דערנאך... „ויהי בחצי הלילה" און „אומץ גבורותיך". די צוויי קינסטלערישע פאעמעס. אין א פאר שטריכן גיט דער מחבר איבער גאנצע עפאכעס און וויכטיקע היסטארישע געשעענישן, און אלץ אזוי פארבענרייך און דינאמיש, דאס זינגען אל בנה, אחד מי יודע, חד גדיא. די אויגעלעך... קלעפן... זיך... שוין... ביי... מיר... אפשר צוליב די כוסהלעך, אדער צוליב דער שפעטער שעה... און איך פאל אריין אין א לאנגן, זיסן שלאף.

דערנאך א גאנצע וואך דאס „שפילן" אין ניס. מייסטנס — „שלאף־קעפל" און „ביטש". אפט פלעגט טרעפן, ווען דאס גריבל איז געווען פול מיט ניס איז ווי פון דער ערד ארויס, אונטערגעלאפן דער „לאפסער", א הויכער דראנג, אריינגעשטעקט די צוויי גרויסע לאפעס אין גריבל און אנטלאפן מיט די ניס. איינמאל אבער, האבן מיר אים אפגעטאן א שפיצל: מיר האבן אנגעפילט דאס גריבל מיט קלייסטער (א קלעפעכץ), אויסגעמישט מיט אסך טוש־טינט, וואס ס'איז זייער שווער אפצוּוואשן, פארדעקט מיט ניס און אים „געלאזט" „לאפסען". ער האט זיך אויסגעשמירט זיין נייעם יום־טוב אנצוג און מיר אלע האבן געקייכט פון געלעכטער.

חול המועד פלעגן קינדער אויך גיין צו דער משפחה צו קריגן „געפארבענע" אייער. די מאמעס פלעגן זיי קאכן אין ציבעלע־שאלעכץ און זיי זענען ארויס קאלירט.

ערב שבועות. גאר פרי, פלעגן מיר ארויס היִנטערן שטאט, אויסזוכן „קאלמעס" נעבן וואסער, זיי שניידן, אהיים ברייִנגען און זיי אריינשטעלן אין די פענצטער. צומארגנס דער אקדמות מיט זיין אייגנאַרטיקן ניגון. און די אידילישע און פשוטע מגילת־רות! די געשמאקע מילכיקע מאכלים. דער כשופדיקער סוף פרילינג, אנהויב זומער וועטער! יונגווארג קומט זיך צוזאמען און ס'איז אזוי גוט אויפן הארץ!

ערב תשעה באב. עס איז אזוי טרויעריק און קאלעמוטנע אויפן הארץ, פונדעסטוועגן האבן מיר געריסן „קרעץ" (שטעכעדיקע קאַט־שקעס) און בשעת איכה לייענען געצילעוועט זיי אין די בערד. שפעטער, ווען מיר זענען שוין געווען א ביסל עלטער און פארשטאנען דעם באדייט פון אונדזער נאציאנאלן טרויער־טאג, און דער טרויריקער יאמערדיקער איכה ניגון איז אריין אין אונדזער נשמה, האבן מיר געזאגט קינות צוזאמען מיט די דערוואקסענע. איך ווייס ניט פון וואנען דער מינהג שטאמט, נאר תשעה באב פלעגן מיר ייִנגלעך, אריינשטעקן הילצערנע שווערדלעך אין די קברים פון די פארשטאר־

בענער קרובים פון דער משפחה. מיר איז מיין יונג הערצל אוסגערונען ווען איך האב דאס געטאן אויף מיין מוטערס קבר. אגב, איז תשעה־באב איר יארצייט. די ביישטייענדיקע האבן מיך אנגעקוקט מיט רחמנות.

יד

דאס „גיין קריאת שמע לייענען" צו די יולדות. מיר, חדר ייִנגלעך, שטייען נעבן דער קימפעטארינס בעט, קוקן אויף די שיר־המעלותן וואס הייגען ארום בעט כדי איר צו באשיצן פון די מזיקים, אבער מיר האבן אין זינען די גוטע זאכן וואס מיר וועלן קריגן. מיר הויבן אן יעדע צוויי, דריי ווערטער מיט א רעשיקן, מאנאטאנעם סטאקאטא, ווי א כאפטע הונגעריקע האלץ־פיקערס, גיבן א מאל אפ דעם פזמון איינס־צוויי־דריי און שטרעקן אויס די הענטלעך פאר די קיכלעך, צוקערקעס, ראזשינקעס, מאנדלען און ניס. אויב פרוי רוסאק, די אקושערקע אין ווייסן פראק, איז דארט געווען זענען מיר געווען מזלדיק: זי האט געטיילט טאפעלטע פארציעס. טייל מאל האט א קימפעטארינס מאמעשי אונדז געפרעגט „וואיעס איז ס'אהלעניש?" און אונדז געמאכט אנהויבן פון דאס ניי.

אט אזוי האבן אויסגעזען די יום־טובים און מנהגים אין יידישן שטעטל. אידיליש, פשוט, הארציק. אזוי האבן מיר געפילט אלס קינדער. זאל עס דא פארצייכנט ווערן כדי אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער, עד סוף כל הדורות, זאלן כאטש האבן א פאר שטריכן פון די אמאליקע פריידן און ליידן אינם יידישן שטעטל. און מיר, די לעבן געבליבענע — אויך. א נו, פרוווט אמאל אונטערברומען א כל־נדרי ניגון, אן אקדמות מעלאדיע אדער א מגילה נוסח און זעט אויב איר פילט ניט א בענקעניש. און איר מוסרט זיך אליין: „אַי, ווּ נעמט מען די אמאליקע אמונה... און דער שטיינפעלזיגער בטחון וואס גייט מיט דעם". דער רוב פון אונדז איז דאך ניט פרום. און דאס בידנע שטיקל עולם־הזה, מ'שטיינס געזאגט, וואס מיר כאפן אריין קרעקן מיר דאך אויס, ווייל מיר זענען דאך ניט אפילו איין צענטל פראצענט פארדארבן כדי עס קענען הונדערט פראצענטיק

גניסן. איז — לאמיר זיך כאטש ווארעמען מיט דאס ביסל אמונה פון אמאל און דערווייל פלאנען אן אמונהדיקע צוקונפט. דאס איז דער עצם יסוד פון אונדזער קיום... אלס יידיש פאלק אין מדינת ישראל און אין די תפוצות...

טו

מיין ערשטער מלמד איז געווען ר׳ חאצקל. זיין פאמיליע נאמען געדענק איך ניט. ביי אים האב איך געלערנט עברי און אנגעהויבן א שטיקל חומש, רש״י. ווי גליקלעך איז ער געווען וואס ר׳ פייביש האט אים אנפארטרויט זיין יינגל! איך האב אבער ביי אים געלערנט נאר איין זמן, ווייל ווי נאר איך האב „געכאפט דעם שניט״ איז דאס שוין געווען פאר מיר צו לאנגזאם. ווען דער רבי חאצקל האט נאך מיט די אנדערע יינגלעך „געקנעלט״ „נח״, האב איך שוין — פאר זיך אליין — געהאלטן ביי „דברים״. ער האט געהאט צוויי זין. דער עלטערער א הויכער ברונעט האט גערינט פאניען. ווען ער איז געווען אויף אורלויב, פלעגט ער שטענדיק פאר אונדז זינגען אין א לאנגן אויסגעצויגענעם טאן: פאיעכאל קאזאק! דער צווייטער זון, מעכל, פלעגט פאר אונדז מאכן ריטשאהזענעס (גליטש־אייזנס, ליזשוועס), פון א שטיקל האלץ אין וועלכן ער האט ארייגעקוועטשט א שטיקל „באנדאייזן״ (הארט בלעך). דאס האט מען צוגעשנאלט מיט א לעדער פאסיקל צו די שיך און מער געפאלן ווי זיך געגליטשט. אנצוהאלטן דאס שטיקל בידנע פרנסה פלעגט אונדז די רביצין אפט מכבד זיין מיט געבראטענע קארטאפל. אזוי ווי דער פאטער האט מיך ליב געהאט דאס חיות און מיר „נאכגעגעבן די שמד״, בין איך דעם גאנצן זומער ארומגעלאפן פריי. ווען ער האט מיך יא, אמאל אין א יובל, געוואלט כלומרשט מוסרן פלעגט ער צו מיר זאגן: „יאדוש — (פרצערטלעכט, „יאטל״) וואס האסטו שוין ווידער עפעס אפגעטאן?״ און זיינע קלוגע אויגן האבן דערביי געקוקט אויף מיר מיט אזא הארציק ווארעמקייט. איין זאך האב איך אבער יא זייער גערן געלערנט — לשון קודש פון דער „שפה חיה״. (די עלטערע פון אייך לייענערס, געדענקען מסתמא אט דעם ספר): פזמק, אזן, איש צבא. מיין „מורה״ איז גע׳ווען (יעקב?) ארדא.

מיין צווייטער רבי ביי וועלכן כ׳האב געלערנט חומש־רש״י און פסוק איז געווען ר׳ אברהם גאטליב. א זויבערער, שיינער ייד. בשעתן לערנען פלעגט ער „מאכן״ פאפיראסן. אויסלייגן דעם רויען רויך־טאבאק אויף פאפיר, אביסל באשפריצן, אנפילן א מעטאלן רערל מיט

זאוויסקעלעך מיטן טאבאק. פארמאכט דאס רערל, אריינגעשטעקט איין עק אין א „גילזע" און דורכן צווייטן עק דורכגעשטופט דעם טאבאק מיט א דין מעטאלן שטופערל. דאס פלעגט ער טאָן שנעל ניט קוקנדיק אפילו אויף די הענט. זעלטן האט זיך א גילזע צעריסן. דעם אויבערשטן טייל פון די פאפיראסן פארשוירן און פארפאקט אין טעקטורן קעסטל. דער ייד מוז האבן „געשטאפט" מיליאנען פאפי־ראסן אין זיין לעבן. הײנט מאכט עס א מאשין אין א האלבן טאג. עד האט אונדז קיין מאל ניט געשלאגן אדער געפאטשט. ער האט געקענט מאדעלירן די געגנשטאנדן וועגן וועלכע ער האט געלערנט מיט זיינע תלמידים. אזוי האט די געמאכט א מיניאטור־מאדעל פונם משכן מיט אלע גענויע דעטאלן: די קרשים, די יריעות, אפילו די קרסים ואדנים. אלעס פרעציז, פראפארציאנעל אין מאסשטאב. ער האט אויך געמאכט דעם חושן ואפוד און די מצנפת. ווען ער און ר' ניסן (אן אנדער רבי מיינער) האבן זיך אוועקגעזעצט שפילן שאך (פא דאבזשינסקאמו: שאַך) האט עס גענומען עטלעכע טעג צו ענדיקן. א וווּנדער? יעדער צוג האט געדויערט שטונדן. איינער האט דעם צווייטן ניט געאיילט. מען האט געטרונקען טיי, גערויכערט. ס'איז ביי זיי געווען א ריכטיקע צעשטרויאונג. מיר האבן זיי געלאזט ביים שאך און געגאנגען שפילן „פאלאנט". אין דעם שפיל איז ר' אברהמס זון, חיים'יע „מאטשעק", געווען א גרויסער בריה, א מזיק. ער האט קיין מאל ניט פארפעלט צו טרעפן די פילקע מיטן שטעקן און זי אוועקשיסן העט העט ווייט ווו עמעצער זאל זי ניט קענען כאפן. די פילקע האבן מיר געמאכט פון אלטע קאלאשן. צעשניטן די גומי אין לאנגע, דינע לאקשן, זיי געוויקלט ביז ס'איז געווארן א גרויסער, הארטער קנויל. האט אימעצער געכאפט דערמיט א קלאפ אין קאפ האט ער געקענט „גענעזענט" ווערן... ווען אימעצער האט יא געכאפט דעם באל האט ער זיך די הענט אפגעבריט צוליב דער רייבונג פון אימפעט. און געטאן האט ער עס אזוי גראציעז און לייכט אז אפילו די שקצים — דאס איז דאך „זייער" נאציאנאלער שפיל — האבן זיך אפגעשטעלט און באוווּנדערט. און ניט נאר ווייט האט ער דעם באל פארוואַרפן נאר אויך הויך, זייער הויך. דא אין אמעריקע, וואלט ער געווען אן ערשטקלאסיקער בייזבאל שפילער. אויסער דעם איז ער געווען א משורר און געהאט א זיסע שטימע.

מיין דריטער — און באליבסטער — רבי איז געווען ר' ניסן דעמבאוויטש. אן אויסגעדינטער, הויכער ייד. שטארק טאקע ווי א

דעמב און — שטריינג! (מיר האבן אים גערופן „קאזאק״, ווייל ער האט זיך פון קיינעם, אפילו פון די פיינע און רייכע יידן, נישט געלזאט שפייען אין קאשע). געלערנט האב איך ביי אים חומש־רש״י, גענדיקט פסוק, משניות, גמרא און אפילו שבתים געמוזט לערנען פרק. ביי אים האט מען „געמוזט״ לערנען און „געמוזט״ קענען. אויב ניט — האבן מיר געפילט דעם טעם פון עמלק. — — עמלק איז געווען א לאנגער לעדערנער פאסעק — איבערגעלייגט טאפלט. עמלק איז אונדז זעלבסטפארשטענדלעך ניט געווען צום הארצן. זענען מיר אלזא געקומען צו אן הבה נתחכמה — ווי צו פטור ווערן פון אים. אימעצער האט געהערט אז ווען מען רייבט איין לעדער מיט א סך קנאבל און מ׳גיט מיטן לעדער א זעץ פלאצט עס זאפארט. ער איז גרייט דערויף צו שווערן. קינדערשע איינפאלן! דאס איז געווען ווי אנגעמאסטן פאר אונדז. צומארגנס ווען דער רבי איז ארויס פון חדר פאר עטלעכע מינוט, האבן די צוויי „שטארקע״, אברהם משה „אבאל״ (טינסקי) און הערש־ליב „פאיפע״ (גליצענשטיין) גוט איינגעריבן דעם עמלק מיט קנאבל און ווּאלונטירט צו „פראוואצירן״ דעם רבי. ווען מ׳האט אנגעהויבן לערנען האט „פאיפע״ געמעקעט הויך ווי א ציג און „אבאל״ האט געריטשעט ווי אן אָקס. דער רבי כאפט דעם עמלק און מיר ווארטן אויפן נס — עמלק זאל צעשפרונגען ווערן אויף שטיקלעך. אבער צעשפרונגען נעבעך זענען שיער געווארן די צוויי קרבנות. און זיי האבן נאך געדארפט גוט אויסוואשן דעם קנאבל. און א וואונדער — טראץ דעם אלעמען האבן מיר אים באמת ליב געהאט. קינדער ווילן האבן איבער זיך א דיסציפלינירענדיקע אויטאריטעט. ניט נאר איז ער געווען א גוטער רבי, נאר אויך אונדזער גייסטיקער פירער. ער האט אונדז אינספירירט מוט און גבורה, מיר זאלן ניט מורא האבן פאר די שקצים. זיך קעגנשטעלן, צוריקשלאגן אפילו ווען מ׳ווערט צומזיקט. דאס האט אויף אונדז שטארק געווירקט און מיר האבן צוריק דערלאנגט. ווינטערצייט, בעת פרשת ויגש, פלעגט זיך זיין פאנטאזיע צעשפילן און דערציילן וואס די „מדרשים״ ברענגען בעת די בני־יעקב האבן זיך געטראפן מיט יוסףן: מנשה און אפרים זענען געווען אין יוספס סוויטע. איינער איז צוגעגאנגען צו יהודהן און דער צווייטער צו שמעונען און זיי ביידע מכבד געווען מיט א קלאפ אין פלייצע. האבן זיך יהודה און שמעון אפגערופן צו די איבעריקע: מאדנע, דאס פילט זיך ווי א קלאפ פון א „אונדזעריקן״, עס טוט שטארק וויי. דאס איז דאך אבער אוממעגלעך —

און מיר זענען באליידיקט געווארן. נפתלי! (די „אילה שלוחה”), דו גיב נאר א לויף איבער די גאסן פון שטאט און לאמיר וויסן וויפל הייזער עס זענען דא דא. ווען נפתלי איז צוריקגעקומען האט יהודה א געשריי געטאן: זייט גרייט, ברידער! די אלע הייזער וועלן היינט באשמירט ווערן מיט מצריש בלוט! — און דערביי האבן זיך די האר אויף יהודהס ברוסט אויפעשטעלט און געווארן ווי שטאלענע שפיזן. פארשטייט זיך אז יוסף האט אלעס פארשטאנען, האט ער באפוילן זיי ארומצוריינגלען מיט די העלדישסטע זעלנער, שטארקסטע רייטווער־ענער, פייערדיקסטע פערד, זיי אנטוואפנט און פארשלאסן אין א פעסטונג. און נאך און נאך אזוינע פאנטאזיעס. מיר יינגלעך זענען געזעסן צוזאמענגעהוידעט, זיך צוגעהערט מיט א פארכאפטן אטעם און זיך געפילט געהויבן און שטארק. יענע נאכט האבן מיר די לאמ־טערנעס איבערגעלאזט אין חדר און געהאלטן שטיינער אין די הענט, גרייט צו פארטיידיקן זיך.

און וועגן יהודה המכבי איז דאך אפגערעדט. עס זעט אויס (היינט, ביי מיר) אז ער האט ערגעץ דערטאפט דעם ספר חשמונאים א—ב פון די כתובים אחרונים, ווייל די אלע מעשיות פון די חשמונאים האט ער דערציילט מיט אלע פרטים. אזוי האט ער אויך דערציילט פון תרגום שני וועגן שלמה המלדס גדולה און נאך און נאך. אלץ העראישע זאכן. ל״ג בעומר איז געווען גאר ספעציעל. מיר האבן זיך געפילט אזוי זיכער ארום אים בעת מיר האבן מארשירט מיט די פאלעבויגנס (פייל־און־בויגן) און פעקלעך שפייז צום וועלדל. דארט האט ער אונדז דערציילט באריכות וועגן בר־כוכבאס גבורות און זיין פנים האט געשיינט פון התלהבות... דערנאך האט ער אונדז געוויזן ווי זיך צו פארשטיידיקן מיט א שטעקן אפילו קעגן פיר אנפאלער מיטאמאל. דאס האט ער געלערנט אין מיליטער, האט ער געזאגט. געלאפן מיט אונדז אין „ווישציגעס”, געצייגט ווי אריבערצר־שפרינגען אברייטן גרוב, וואס האט אונדז אויסגעזען צו זיין אומ־מעגלעך. דעמאלט איז ער געווען ניט נאר אונדזער רבי, נאר אויך א מדריך. ער איז אויך געווען דער בעל־קורא און בעל־תוקע אין אונדזער אטוואצקער שטיבל. ער האט, משמעות, א סך געהאלטן פון מלבים, ווייל פיל מאל פלעגט ער זאגן דעם פאטער: דער מלבים זאגט אזוי, דער מלבים פארטייטשט אזוי, דער מלבים, א.א.וו... נאך עפעס האט ער איינגעפירט: א לערער איז אריינגעקומען אין אונדזער חדר אונדז לערנען רוסיש. דער לערער האט געהאט א מאדנעם נאמען:

קראָטוווּרשט. מיר האָבן אָנגעקוואַלן און מקנא געווען ווי דער רבי רעדט מיט אים רוסיש אַזוי שנעל און לייכט. דער קראָטוווּרשט האָט אַפּלינירט די שוואַרצע טאַבליצע מיט קרייד אין דיאַגאָנאַלע ליניעס שנעל און פּינקטלעך און אָנגעשריבן ווערטער — ווי געדרוקט! אָנגעהויבן האָבן מיר מיטן ביכל „רוסקאַיאַ ריעטש" (די עלטערע לייענערס געדענקען מסתמא: לאַפּאַ, פּילאַ, קאַשקאַ).

דערנאָך איז מיין רבי געווען יוסף־אליה — דאָס „שטעקעלע". ער האָט געהאַט אַ גאָר וואַזשנעם פּאַטענט: האָט אימעצער אַרויס־געקוקט פון דער גמרא האָט ער אים שנעל אַ כאַפּ געטאָן ביים נאָקן מיטן אויסגעבויגענעם, האָקנדיקן טייל פון שטעקעלע און צוגעצויגן דעם יינגלס פּנים צום ספר. אַט דעם איינפאַל האָט ער מסתמא „גע־כאַפּט" פון די גענדזנטרייבער, וועלכע האָבן אַזוי געטאָן צו די גענדז, וואָס זענען אַוועק פון דער „פּאַטשטשע". ביי אים האָבן מיר געלערנט נאָר גמרא מיט מפרשים. ער איז געווען אַ בייזער און דער לערנען האָט ניט געהאַט קיין טעם. אַלעס כאַפּ־לאַפּ. אַ פּאָר חדשים און אַרויס!

מיין לעצטער רבי איז געווען ר' חנא מענדעלסאָן — „שוועגטי־יאַן". פאַרוואָס „שוועגטי־יאַן"? ווייל אויב אימעצער איז אַ טאָג ניט געקומען אין חדר האָט ער אים צומאָרגנס געפרעגט, אין אַ הייזעריקע באַס־שטימע: „וואָס פאַר אַ יום־טוב איז נעכטן געווען — שוועגטי־יאַן?" ער האָט ניט באַנוצט קיין „מכשירים" צו שלאָגן. געלערנט האָב איך ביי אים גמרא מיט תוספות און אַנדערע מפרשים. ווען מיר זענען געקומען צו אַ ביסל "פעפערדיקע" שטעלן אין גמרא און מיר האָבן זיך אָנגעהויבן „שושקען" און לאַכן, פלעגט ער אונדז איילן און שרייען: „ני, זוג שוין וואָהטער, די שייגאַצדיקער יינג!" מיר האָבן „פאַרלוירן" די שורות און געדאַרפט ווידער אָנהויבן... מיר האָבן ביי אים גוט געלערנט און געווען זייער פריי, שוין צו פריי. פאַר אַ געוויסער צייט האָבן די אַלע מלמדים געמאַכט איין חדר, אַ סאָרט ישיבה קטנה, מיט כיתות און לערער — סאַלאַמאָן, לעווינסאָן און אַנדערע פאַר שפּראַכן און לימודי חול. ביזוויילע האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט מלחמה. מיינע ברידערס קינדער און איך האָבן געהאַט פּריוואַטע לערער פון פּלאָצק און וואַרשע. מיר האָבן זיך געגרייט אַריינגיין אין וואָלצלאַווקער יידישער גימנאַזיע. מיין בעסטער רבי אָבער איז געווען — מיין פאָטער. בעת וואַקאַציע אין אונדזער גוט, גרודזע, פלעגן מיר אויפשטיין אַרום פינף פאַרטאָג און געשמאַק

געלערנט ביז אכט. אין די עטלעכע שעה האבן מיר מער „געדעקט" ווי א גאנצע וואך אין חדר. א שאד! גירסא דינקותא קען ניט סטאיען אויף צו לאנג. א פנים, אז דער „והגית בו יומם ולילה" איז אמת, אבער דאגת פרנסה, דאגת משפחה און דאגת געזונט וועגן זייער שווער... פארוואס עפעס והגית, בלשון יחיד? די תורה איז דאך פאר אלע יידן. נאר דער תירוץ איז פשוט. ווען אלע יידן וואלטן תמיד לערנען, וואָלט ווער געאקערט, געזייט, געשאפן, געבויט א. א. וו. א רב אדער א מנהיג רוחני דארף יא עוסק זיין בתורה.

טז

פון דרויסן איז דער דאבזשינער בית־הכנסת, אדער די שוהל, ניט געווען אימפאזאנט. א ניט צו הויכע, אבער זייער ברייטע און מאסיווע געביידע — מ'זאגט אז מיט יארן צוריק איז עס געווען א טוך־פאבריק — אבער אינעווייניק, באלד ביים אריינגאנג, פארן באלעמער, אביסל אַרויפצו צו דער עזרת נשים — איז געווען אויסגעמאלן קבר רחל אמנו. און פון ביידע זייטן פון דעם געמעל — קבר שמואל הנביא און יד־אבשלום. אין אנדערע פלעצער — טיפער אין דער שוהל — אשל אברהם, מערת המכפלה, הר ציון און אנדערע ערטער פון תנ"ך. ווייטער, נעבן ארון־קודש, פונעם אנהויב סופיט ביז נאך־העלפט פון די ווענט, האבן „אראפּגעהאנגען" פלושענע, טיף־רויטע יריעות. אזוי נאטירלעך געפאלדעוועט, איבערגעלייגט אין א האלב־רונדיקן בויג, וואס האט זיי געהאלטן אויף געפלאכטענע גאלד־קאלירטע שטריק, פארענדיקט מיט גאלדענע קוטאסן. דאס אלעס איז געווען אזוי נאטירלעך, כאטש גיי־צו און צי די יריעות אביסל ארויף אדער אראפּ, אהין אדער אהער. דאס מייסטערווערק איז אבער געווען דער סופיט. דארט, וווּ די ווענט ענדיקן זיך און דער סופיט הויבט זיך אן, האט מען „געזען" הונדערטער קינסטלערישע „קנעפּ" צו וועלכע ס'איז געווען „צוגעקנעפּלט" א ריזיקער איי־שאל קאלריטער ליילעך, אויף וועלכן ס'זענען געווען אויסגעמאלן טויזנטער צארטע בלימלעך, יעדעס אין א באזונדער קעסטעלע. אומגעפער ביים העלפט פון סופיט, העט אויבן, נעבן דער גלעזערנער קופאלע, ווו דאס טאג ליכט האט דורכ־געדרונגען, האט זיך דער ליילעך אויסגעבויגן אין צוויי גרויסע דריי־עקן. יעדער עק „צוגעקנעפּלט" צו א גרויסן „קנאָפּ". אין די אפענע, אנטפלעקטע טיילן, האט מען פון איין זייט געזען ווי פון א קארני־קאפּיע (הארן פון שפע) האבן זיך ארויסגעשאטן פּרוכטן פון תנ"ך: וויינטרויבן, פייגן, טייטלען, מאנדלען, עפל, מילגרוימען א.א.וו. אויפן

אנדערן אנטבלויזטן דרייעק זענען געווען אויסגעלייגט אין פארשיי־דענע פאזיציעס מוזיקאלישע אינסטרומענטן פון תנ״ך: א הארף, פידל (אין אן אנדער פארם), זיטער, צימבאלן, טאמבורינס, פייקלעך, פייפלעך, חצוצרות, שופרות א.א.וו. דאס איז געווען א ווונדערבאר קינסטלעריש מייסטערווערק. מ׳זאגט אז די קינסטלער האבן דערויף געארבעט כמעט א יאר צייט. בשעת קריאת התורה אין אונזער שטיבל פלעג איך אריבערגיין אין שוהל און באוווּנדערן דאס מייסטער־ווערק ביזן סוף דאוונען. פיל מאל בין איך אהיימגעקומען מיט א שטייפן נאקן. ס׳האט זיך אבער געלוינט! דער נחת־רוח!

יז

און איצט א ביסל וועגן דאבזשינער לשון. צוליב דער הארטער נאענטקייט מיט דייטשלאנד האבן מאנכע ווערטער געקלונגען מאדנע, ספעציעל זייערע ענדונגען. אין דייטש, ווען מ׳וויל פארקלענערן אדער פארצערטלען א זאך נוצט מען די ענדונג Chen כיען. די דאבזשי־נער יידן האבן עס איבערגענומען און ס׳איז ארויסגעקומען א צוזא־מענמישעניש פון א וייכער, צעקוועטשטער כאף — כ — מיט א האלב־צעמאזשגעטער יוד—און צוזאמען—כיע: א מיידכיע, א יינגלכיע, א טישכיע א.א.וו. די ענדונג כיע איז אויך באנוצט געווארן פאר קליינוווּקסיקע אדער טייערינקע מענטשעלעך. צום ביישפיל: לאמיר גאין צו רוסאקכיען, לאמיר פרעגן אברהםכיען; שמואלכיע (קאהן), זינג עפעס! א. א. וו. די אלטע פלעגן גיין נאך ווייטער און זאגן מיידעלכיער און אינגעלכיער. מילא, דאס איז נאך צו דערליידן. עס זענען אבער געווען ווערטער וואס נאר דאבזשינער האבן באנוצט און נאר דאבזשינער האבן פארשטאנען. און אט איז א צעטל פון עטלעכע פון זיי:

שמאיקפאפכיע: א פאפיראס — אדער ציגאר — האלטער, געמאכט פון האלץ, באקעליט אדער בארנשטיין.

שאַהנכיע: דאס אנגעזעענסטע, דאס בעסטע, צום ביישפיל: ער איז דאס שאהנכיע אין דער משפחה.

א האהטכיע: א הייטל. ווען א יידענע האט געוואלט א פעט עוף האט זי עס אויסגעטאפט און צעבלאזן די פעדערן צו וויסן אויב דאס האט א האהטכיע.

טומבאנק: א צאל־ארט, ווו קונים באצאלן דעם קרעמער („דלפק״ אין עברית).

ריטהשאהזענעס: גליטשאייזנס.

נאַגעס אדער אַהנגעלאיגטע קלויצקעס: קליסקעלעך געמאכט פון קארטאפל אדער ווייצן־מעל.

אַהנזאלצען: איינשטעלן געלט אין א שפיל.

אפקוטערן: געווינען געלט אין קארטן, ווערפל אדער „ביינער" שפיל.

לאפסען, צילאפסען: צולאטכענען, צוכאפן אן מורא, צולקחענען.

כליהפסען, ציכליהפען: גנבענען בשתיקה.

פלימפ: א וואסער פאמפע. ווער געדענקט ניט די פלימפ אויפן „טארעק"?

פלעדערוויש: א באפעדערטער פליגל פון א געשחטן עוף, גענוצט פאר ארומשטויבן.

און אַט איז א „פערל" — ציפראנכיע. איר זאלט זיין מיט צען קעפ וועט איר ניט טרעפן. איך וועל אפילו געבן אן אָנווונק. זיצן צוויי יידן אין שוהל און איינער זאגט: „דאס ציפראנכיע איז דאך היינט געוועז ציקער־זיס!" וואס זאגט איר, מארציפאן? אייסעך וואס! — ניט געטראפן! ציפראניע איז גאנץ איינפאך: א קליין, יונג סאפראנעלע. ד.ה. דאס משורר האט היינט געזונגען א מחיה צו הערן.

זיללער: א בוידעם.

און נאך, און נאך...

עד כאן דאבזשינער „פילאלאגיע".

יח

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דער דייטשער אקופאציע, האט דאבזשין זייער פראספערירט, מאטעריעל און גייסטיק. זי האט ניט געהאט די אימהדיקע: „נאשי" — רוסן און „וואשי" — דייטשן, פראבלעמען מיט וועלכע די פאליאקן האבן געסטראשעט און פיל מאל דורכגעפירט, העלפנדיק די רוסן ראבעווען און דערשיסן יידן אלס „שפיאנען". דאבזשין האט געהאט מזל אז פון דער ערשטער שעה ווען די דייטשן זענען אריין זענען די רוסן ניט צוריקגעקומען. נאכן באוווסטן גירוש איז די באפעלקערונג צוריקגעקומען און ס'האט זיך אנגעהויבן א זייער גרויסער האנדל. די דייטשן האבן גוט באצאלט פאר טויזנטער פערד, בהמות און תבואה. פון דייטשלאנד האבן יידן געקויפט זייף, רויך־טאבאק, פאפיראסן און אנדערע ארטיקלען וואס

ס'איז דעמאלט געווען שווער צו קריגן אין פוילן. עס זענען אנגעפארן סוחרים פון ווייטע מקומות. עטלעכע צענדליק ארימע משפחות פון פארשיידענע טיילן פון פוילן האבן די דאבזשינער יידן איינגעארדנט און פארזארגט מיט פרנסה. דער הקדש אין דאבזשין איז שטענדיק געווען פול, ווייל אין קיין אנדער שטאט האבן די אורחים ניט געהאט אזא שפע ווי אין דאבזשין. אבער דאבזשין האט באשטעטיקט אז לא על הלחם לבדו יחיה האדם. עס האט זיך צעבליט א רייך געזעלשאפ־טלעך־קולטורעלע טעטיקייט. רעדעס, דיסקוסיעס, רעפעראטן, לעק־ציעס, דעבאטן זענען אנגעגאנגען אין אלע לאקאלן. „הרצליה" און „התחיה" האבן געווימלט און געשוויבלט מיט יוגנט. דער פועלי־ציון לאקאל איז געווען לעבעדיק מיטן ענערגישן און אינטעליגענטן בינם זאקליקאווסקי. אזוי אויך דער בונדיסטישער לאקאל. אין דער שיינער ביבליאטעק זענען אנגעגאנגען זיצונגען, בארעטונגען, פלאנירונג א.א.וו. זייער אפט זענען געווען טעאטער פארשטעלונגען. דעס חזנס זון יעקב ברוך דעגאלע האט אוועקגעלייגט א קעלמער מגיד אין „דארפס־יונג" אז ס'איז געווען א מחיה צו הערן און זען. דער טאלאנטפולער יונגאטש וואלט דא, אין אמעריקע, ווייט דערגאנגען. די ריפינער און דאבזשינער פלעגן זיך אפט צוזאמענקומען. אגב, זאל באטאנט ווערן אז די ריפינער און דאבזשינער מיידלעך זענען געווען מלא־חן, אסך פון זיי אמתע יפהפיות. אפילו היינט, פילע פון זיי באבעס, האבן נאך דעם אמאליקן חן און די שיינע שטריכן. ווער זאגט אז מ'מוז מאכן פאלשע קאמפלימענטן צו זיין אנגענומען? אט האב איך, אין די עטלעכע שורות, זיך איינגעקויפט אין לאסקע ביי די צוויבערלעכע באשפענישן, און דאס מיטן ריינעם, פשוטן אמת. דאס איז נאך גארניט: געווען ביי אונדז א ייד, ווען ער האט אמאל געדאוונט פארן עמוד האט ער געמאכט א הייליקע און וואזשנע ב ר כ ה פאר פרויען. ווען ס'איז געקומען צו מברך השנים, האט ער די ברכה אזוי פאמ־עלעכקעס, טויט ערנסט, געענדיקט אין אן אויסגעצויגענעם, אויסגעזונ־גענעם: ברוך אתה ה' מברך ה נ ש י ם. די מתפללים דערנעבן האבן אויסגעסטארטשעט די אויגן, געקוועטשט מיט די פלייצעס און זיך מתרעם געווען: „מנע!, מנע!" נאר גיי שריי חי וקיים אז די ברכה איז שוין העט אויבן. איך בין כמעט זיכער אז ווען די תמימותדיקע ברכה האט דערגרייכט צום כסא הכבוד האט דער בוחן־לבבות, כביכול, אונטערגעשמייכלט...

לאמיר צוריקגיין צו דער קולטורעל־געזעלשאפטלעכער ארבעט.

מיר האבן אראפגעבראַכט אזעלכע לעקטארן, מטיפים און רעדנער ווי מילייקאווסקי, איטקין, זרובבל, הלל צייטלין, נח פרילוצקי, און אנדערע. דאס שטעטל איז געווען קולטורעל שעפעריש. ווי שיין האבן אויסגעזען די באחנטע פארלעד ווען זיי האבן זיך ארויס־געלאזט פארקויפן די בלוי־ווייסע קרן קיימת בלימעלעך ! די קולטור־רעל־רייכע חנוכה פארווייילונגען. די פורים שמחות. די חול־המועד פסח און סוכות צוזאמענקומענישן פון די דערבייאיקע ריפין, שערפּץ, לוביטש, ליפנע און אנדערע שטעטלעך. אזוי יום־טובדיק און הארציק ווארעם. א געמיש פון איידעלער ראמאנטיק מיט קולטורעלער ראפי־נירטקייט. וויפל כישופדיקע ווערטער האבן געפליסטערט און וויפל יונגע הערצער האבן געפלאטערט ! אי, אמאליקע שטעטל, אמאליקע שטעטל ! די שפּאצירן אויפן שאסיי הינטער די קאזארמעס און די ציגעלניע, דערנאך אראפ צו דער „סטרוגע" ווו מ'האט מיט הוילע הענט געכאפּט קליינטשינקע פישעלעך — „קאבזעס" ; דאס „גיין קיין זארעמבע", א דערבייאיק קליין יידיש גוט, און אויפן האלב־וועג זיך אפגערוט אין „זאגאי" (א יונג וועלדל) ; די אפיציעלע אויספלוגן אויסערן שטעטל און די פיקניקס. דער השומר הצעיר וואס איך האב געגרינדעט ווען ער האט נאך געטראגן אן אנדער כאראקטער. די דאבזשינער יידישע „ארמיי" — די סקאוטס, ועמען „פעלד־מארשאל" שמואל ברוך רוסאק האט אנגעפירט מיט אן אייזערנער דיסציפּלין. (טשעפּע ניט, ש. ! מעק גאר ניט אויס !) די יידישע סטראזשאגניאוועס (פייערלעשער) מיט הערשל לענט דער „שני למלך". די אסיפות אין שוהל און בית־מדרש ! ר' יצחק־משה אפּענבאך, זויבער געקליידעט, מיט א צעקעמטער גרוילעך שווארצער בארד פאנגט אן מיט אן אויס־געצויגענעם : ר ב ו ת י ! ; דער טאטע רעדט : מיט א ליכטיקן שמייכל הויבט ער אן ליבע יידן ! ; הערש אייזיק רעדט, מיט הארץ. אגב וועגן הערש אייזיק : ער האט געהאט שיינע, געלערנטע קינדער. איינער פון זיי, יהושע, איז געווען פון די גאר ערשטע סטודענטן אין חיפהער טעכניקום. דער עלטסטער, כתריאל, האט זיין גאנץ לעבן געווידמעט צו אנטוויקלען א שווארצע ראזע, איך ווייס ניט אויב ער האט מצליח געווען. ער און זיין ברודער אהרון האבן געהאט א גרויסן גארטן אין קוטנע ; איינע פון די מיידלעך (רוזשקא ?) איז געווען א בלאנדע שיינהייט ; יהודה האט גאנץ פיין געצייכנט.

אברהם צודקעוויטש רעדט : קורץ, פּראקטיש, און אנדערע און נאך אנדערע. די זיצונגען פון דאבזשינער ציוניסטישן ועד־הפועל אין

אונדזער הויז. מענדל פרום (מענדל „שייגעץ"), א „שניעק" אין פארגלייך מיט די איבעריקע מיטגלידער, א ווילער יונגאטש, רופט אויס: און איצט גייט מען ווילן דעם „פערמאנענץ אויסשוס". משה וורזשאס, דער זייער טיכטיקער סעקרעטאר, שמייכלט אונטער גוטמוטיק. דער ספאנ־טאנער אפרוף פארן קרן היסוד! יידישע פרויען, בנות ישראל, האבן אוועקגעגעבן זייער טייערסטע צירונג פארן הייליקן צוועק. ווען ס'איז אנגעקומען די נייעס וועגן דער באלפור דעקלאראציע בין איך געווען אין גימנאזיע־צימער. איז אריינגעקומען באכורסקי, דער מורה עברית, א געוואלטיקער העברעאיסט, געמאכט שהחיינו בקול רם און טרערן האבן זיך געגאסן פון זיינע שיינע, גרויע אויגן... און אויך פון אונדזערע... יידיש וולאצלאוועק איז געגאנגען כאַדאָראָם! שמחה וששון! א דער־הויבן געמיט! איך שטעל מיר פאר ווי דאבזשין האט געיובלט! דערנאך די הכשרה טעטיקייטן.

ביי דער געלעגנהייט מוז איך ווידמען א פאר שורות צו אן אינטעליגענטע און זייער באלעזענע פרוי: חנה־חיה קאטשער, ע"ה, א שוועסטער פונם רעליגיעז־לירישן משורר יוסף צבי רמון. ס'איז ניט געווען א בוך וואס זי זאל ניט האבן געלייענט. אט אזוי איז אנגעגאנ־גען אין אונדזער שטעטל די געזעלשאפטלעך־קולטורעלע טעטיקייט. יונג, אלט, פרום, מאדערנע, גבירים, עמך, אלע, אלע האבן געטאן זייער ארבעט בשלמות.

דער שטענדיקער וואלן־טאראראם מיט די „צעטלען" פון די פארשידענע פארטייען און פארטייעלעך. די גארגל־רייסעניש צו „איבער־צייגן" דאס „פאלק" — די ווילער. יעדע האט געוואלט „ראטעווען" די יידן — ווי דען?

יט

און נאך, און נאך זכרונות

זכרונות. זיי האלטן אין איין שטראמען. טוקן זיך ארויס פונס נעפל פון דער פארגאנגענהייט. חמשה־עשר בשבט, דאס עסן דעם שטיין־הארטן באקסער, פארדארטע פייגן און מאנדלען. אז די בלינדע קישקע האט ניט געפלאצט איז פשוט געווען א נס. דאס אנעסן זיך אויף א „שלום זכר" מיט די געזאלצענע און געפעפערטע ארבעס און אָנפּאַיען זיך מיט קוואס און סאדע וואסער ביז בויכווייטאק, איז נאך א נס.

דאס אהיים גיין פון חדר אין ווינטער נעכט מיט א לאמטערן אין די האנט כדי אויסצומיידן די טיפע בלאטעס. די כסדרדיקע מלחמות וואס מיר, יאטן, האבן געפירט מיט די שקצים, מיט שטיינער, אָנגע־נעגלטע שטעקנס, „ביטשיקעס", שנאלן פון פאסקעס ביז — זיי האָבן אונדז געבטן זיי צו רו לאזן. די שליטן — אויספלוג אין די פראסטיקע ווינטער נעכט! ס'האט מיך שטענדיק דערמאנט אן פרוגס „יידישע טראיקע". די זומער טעג. דאס באדן זיך אין דרעווענץ — אדם נאקעט. דאס ציטערן אין א קאלטע נאכט אין דער סוכה. דאס גיין שבת צו „פארהערן". ווי גליקלעך זענען מיר געווען ווען דער פארהערער האט געגעבן א קניפ אין בעקל, געזאגט: „זייער גוט" און באלוינט דערפאר מיט „שבת אויבסט". דאס טראגן דעם אתרוג און לולב איבער די גאסן. און ווי דער דיין האט זיך בדחילו ורחימודיק געבוכטשעט אין בויך מיטן לולב בעת די נענועים. אז מען שמועסט א „ר־צדקתך" איז דאך ניט שייך! דאס מארשירן שמחת־תורה מיט די „בעניערס", מיט די רויטע עפעלעך און ליכטלעך אריינגעשטעקט אין זיי. דאס אויפרופן צום ספר „עם כל הנערים!" דאס שפילןביינער 21 אין חנוכה, און די מלמדים און פיינע יידן — קוויטלאך אין ניטול. דער „ברוך שפטרני". ווי מאדנע פאטער און זון האבן זיך געפילט דערנאך. דער פאטער: „אוי וויי, שוין אויס טאטע". און דער זון: „אוי וויי, שוין א ייד. מ'דארף זיין פארזיכטיק — פון איצט אן וועלן אלע עברות זיין אויף מיין אייגענע קאנטא". דאס „איינמאכן" די ציצית אין ארבע כנפות.

ריידענדיק וועגן עקסקלוסיווע קלובן: די שבת אדער יום־טוב פאר־מעריב שעהן אין שוהל, אין בית־מדרש און בפרט אין די שטי־בלעך. צוטיילט אין פארשיידענע גרופעס האבן יידן בנעימותדיק געררוי־כערט און גערעדט וועגן אלעם: גרויספאליטיק, לאקאלע ענינים, פרנסה, דאגות, געעצהט זיך, אינפארמירט — ביז אימעצער האט א זאג געטאן: שוין צייט מעריב דאווענען. און פון ברכו אן האבן אלע מיטגעזונגען דעם טראדיציאנעלן דאי־דא־דאי־טא, די דאי־די־דאם! און געענדיקט מיט דעם הויכן, אויסגעצויגענעם „המעריב ערבים!" די כיד המלך'דיקע פורים און שמחת־תורה סעודות וואס די ברידער מענדל און אברהם־הירש קאהן האבן געמאכט אין זייער הויז פאר די אלעקסאנדערער חסידים. מ'האט געשתיהעט ביז כעלות און געזונגען! די לויות מיטן סקארבאוון „צדקה תציל ממות" און דאס פושקע־

קלימפערניש. די חתונה־מארשן מיט דער שאלענדיקער מוזיק צו דער אפענער חופה, מייסטנס אויפן שוהל־הויף.

א פארנאכט אין בית־מדרש בין מנחה למעריב: יידן לערנען, ריידן, זאגן תהלים. פלוצלינג לויפט אריין א מאמע. א יידישע מאמע וואס איז גרייט זיך מקריב צו זיין פאר איר געליבט קינד. מיט א הארץ רייסענדיק קול יאמערט זי הויך: יידן, זאגט תהלים פאר מיין חולה־מסוכנדיק קינד. כהרף עין ווערט אומעטיק־שטיל. דער שמש גייט צו צו דער מאמע, פרעגט דעם קראנקנס נאמען. דערנאך גייט ער צו צום ארון קודש, עפנט דעם פרוכת מיט א האסטיקן צי, די רינגלעך אויף דער מעטאלענער שטאבע הילכן אפ שטארק. דער הימל האט זיך געשפאלטן! בלויז די גאלדענפעדיםמדיקע שטוקאטוריע פון די ספרי־תורה מענטעלעך בלישטשען ארויס פונם טונקעלן, הייליגן באהעלטעניש. יידן, אלע יידן — שוסטער, סוחרים, שניידער, גבירים, טרעגער, מלמדים, פני און סתם יידן — אלע, אלע זאגן תהילים מיט אזא השתפכות הנפש וואס מוז, בלי ספק, באותו רגע דערגרייכן צום כסא הכבוד... און... מכריז... זיין... לרפואה שלמה.

און נאך און נאך זכרונות וואס „פארבינדן" זיך ניט אזוי לייכט נאך פערציק־פופציק יאר. דאס זענען דאך די רינגעלען פון די לאנגע יידישע גאלדערנע קייט. יעדעס רינגל — אן אויסדרוק פון א שטייגער פון יידיש לעבן. יעדער דור — אויף זיין אייגנארטיקן שטייגער. און אט אזוי ציט זיך די קייט, כי עוד נמשכת השרשרת... און אזוי וועט זי זיך ציען עד סוף כל הדורות!

כ

דאס ערשטע מאל וואס איך גיי מיטן טאטן אלס ס ע נ ד ז ש ע (ריכטער) אין פוילישן סאנד (געריכט). א געפיל פון דערהויבונג און רעספעקט פארן ייד! דאס ערשטע מאל תפילין לייגן. דער ערשטער פאפיראס. דאס ערשטע ראזירן. מיין ערשטע באגעגעניש מיטן אטוואצ־קער רבין צוזאמען מיט מיין פאטער. דער ערשטער טאג אין א יידישער גימנאזיע. דעם ערשטן זעץ אין מארדע וואס איך האב דערלאנגט א שגץ וועלכער האט זיך געטשעפעט צו אן אלטן ייד. איך האב אים אוועקגעלייגט א צובלוטיקטן. ער האט זיך אויפגעהויבן און אנט־לאפן — דאס איז געווען דעם רבי ניסנס השפעה. דער ערשטער טאג אין א ריין פוילישן קונסטפאליטעכניקום אין בידגאשטש (פריער —

בראמבערג). הונדערטער אויגן שטעכן מיך דורך נאר איך און נאך איין יידישער בחור פון קוטנע, שטעכן צוריק מיט פאראכטונג און עקש־נות... און נאך און נאך „ערשטע" און אנדערע זכרונות און... דער... ערשטער... טאג... ארויס... פון... דאבזשין... אויף... אן... אמת:... אט אזוי וועבן זיך די זכרונות. די פעדים רייסן זיך איבער. קומען זיך ווידער צונויף, וויקלען זיך ווי א קנויל. דער קנויל ווערט אלץ גרע־סער, גרעסער. קייקעלט זיך אוועק וואס א מאל שנעלער, שנעלער... ביז ער פארשווינדט ערגעץ ווו אין דעם ענדלאזן נעפלדיקן חלל...

כא

איך האב באשריבן דאס לעבן אינם יידישן שטעטל דאבזשין. די געדאנקען און געפילן פון אן עברי־קינד, ביז א חומש־רש"י־פסוק־יינגל. ביז א גמרא בחור, ביז א גימנאזיסט. עס זענען געווען הונדערטער טויזנטער אזעלכע. איך האב באשריבן די טיפן און שעפערישקייט פון א יידישער קהילה. דאס אלעס קען זיין מער ווייניקער צוגעפאסט צו מינדעסטנס א טויזנט שטעט און שטעטלעך איבער פוילן, ליטע, אוקראינע, די באלטישע לענדער און אפילו מערב אייראפע. עס זענען געווען צענדליקע טויזנטער ר' פייבישעס, הונדערטע טויזענטע ווי אונדזער משפחה און מיליאנען יידן ווי דאבזשינער יידן. זעקס מיליאן! זעקס מיליאן קדושים וועלכע זענען אזוי אכזריותדיק פארשניטן געווארן. א דריטל פון אונדזער פאלק! ס'זענען ניטא קיין ווערטער צו באשרייבן דעם גרויסן בראך. ווען ירמיהו הנביא האט געיאמערט „כי גדול כים שברך" האט ער זיך ניט געקענט פארשטעלן אז נאך ערגערס קען געשען צו אונדזער פאלק. אבער עס איז דאך געשען און די וועלט, מיט ווייניקע אויסנאמען, האט קיין פינגער ניט געהויבן אפצושטעלן די פארטיליקונג. יעדעס מאל זענען געווען אנדערע תירוצים. וואס א מאל ווערן מיר היינט מער געוווּיר ווי אזוי, אונ־דזערע „פריינד" און „גרויסע" מענטשן האבן דאן רעאגירט, און מיר יידן זענען שטענדיק געווען דער שעיר לעזאזל פאר די חטאים פון דער גאנצער וועלט.

מיר קענען נאטירלעך די זעקס מיליאן צוריק ניט אויפלעבן, אבער דער חזון העצמות היבשות פון נביא יחזקאל ווערט פארוויר־קלעכט ווערן ווען מיר וועלן אלע זיין צוריק פאראייניקט אין אונ־דזער אייגן לאנד, פריי פון פרעמדע הערשונג און אונטערדריקונג, באשיצט פון אונדזערע אייגענע כוחות — א פאלק מיט פעלקער גלייך, אין אונדזער לאנד ישראל.

שמואל מאירי־מיניבסקי

דער „חולם" וואס האט נישט זוכה געווען

די היסטאריע דערציילט אונדז וועגן פערזענלעכקייטן וועלכע האבן מיט זייער רייכער טעטיקייט אויף פארשיידענע געזעלשאפטלעכע געביטן געלייגט די יסודות פון געהויבענע אידעאלן פאר פראגרעס און ענטוויקלונג פון דער מענטשהייט, און מיט זייער גייסט האבן זיי באלויכטן די פארנעפעלטע סביבה ארום זיי.

דאס איז אפשר די ריכטיקע באדייטונג און באגרינדונג פון משה רבנו, די גרויסע פערזענלעכקייט, משה דער פירער, דער געזעץ געבער, דער קעמפער וועמענס לעבנס שטרעבונגען זענען געווען אזוי פילפארביק און ערגענצט מיט זיך אליין.

צו אט דער קאטעגאריע מענטשן געהערט אברהם (אדולף) בן פסח ריזענפעלד וועלכער איז געבוירן געווארן אין שלעזיע אין יאר 1878. ער איז ערצויגן געווארן אין א דארף, צווישן גויים, געלעבט מיט זיי, אבער האט קיינמאל זיינע ברידער יידן נישט פארגעסן.

די ליבע צו זיין גערודפט פאלק האט זיך געלאזט באמערקן אין זיין טאג־טעגלעכן לעבן, אין שריפט און איןווארט. ער פלעגט זיך תמיד אויסדריקן „מיין פאלק", דאס פאלק צו וועלכן ער איז געווען צוגעבונדן בלב ונפש.

ריזענפעלד איז געבענטשט געווארן מיט ספעציפישע מעלות, וועלכע האבן אים ערווארבן די סימפאטיע און פארערונג פון טויזנטער יידן וועלכע האבן אים פערזענלעך געקענט אדער געהערט זיין נאמען.

ער איז געווען באקאנט אלס ריזענפעלד דער אפטייקער, אבער ער איז אויך געווען א פירער און א חשובער כלל טוער, איז געשטאנען אן דער שפיץ פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין גאלוב. א פארזארגער אין פולן זין פון ווארט פון צענדליקע משפחות וועלכע האבן זיך גענוי־טיקט אין קאנסטרוקטיווע הילף. א דאקטאר — כאטש — אן א דיפלאמע — צו העלפן א קראנקן, א שרייבער, א רעדנער. אן איבער־געבענער צו דער משפחה — אזא מענטש איז געווען ריזענפעלד.

אט זע איך פאר מיינע אויגן די הויכע פיגור מיט דעם הדרת פנים, מיט דעם הארציקן שמייכל וועלכער איז געווען אויסגעגאסן אויף זיין ליבלעכן געזיכט אפילו אין ערנסטע מאמענטן פון צווייפל און צער.

איך זע אים אויך אין זיין טאג־טעגלעכע, אומערמידלעכע ארבעט אין דער ציוניסטישער באוועגונג וועלכער ער האט געווידמעט זיין בעסטע צייט, בעיקר כדי צו אריינדרינגען דעם באגריף פון ציוניזם אין די מוחות פון די פשוטע גלות יידן, ועכלכע האבן ווייט נישט פארשטאנען זייער גורל.

ער איז שטענדיק געווען גרייט מיט אן עצה אפילו ווען אזעלכע איז געווען פארבונדן מיט מאטעריעלע הילף, שוין אבגערעדט פון רעצעפטן פאר נויטבאדערפטיקע וועלכע ער האט פיל מאל געגעבן פריי, אן געלט.

ריזענפעלדס הויז איז געווען באקאנט אלס א צוזאמענטרעפס פלאץ פון יוגענטלעכע און עלטערע כלל טוער, וועלכע זענען געקומען זיך בעראטן אין קהלשע און פארטיי ענינים. זיין שלוסווארט ארויסגעזאגט מיט געזונטע לאגישע באגרינדונג האט מערסטנטיילס דעצידירט.

ריזענפעלד איז געשטאנען אין ענגער קאראספאנדענץ פארבינדונג מיט געציילטע דאבזשינער אין אמעריקע, ועלכע האבן דורך זיין השפעה געהאלפן מיט אנגעזעענע סומעט געלט די נצרכים אין שטעטל. ווער עס האט געלעזן זיין בריוו צו יעקב פאגל — עטלעכע טעג פאר דעם אויסברוך פון דער מלחמה — איבער דעם טרויעריקן מצב פון צענדליקע משפחות וועלכע זענען געבליבן כמעט אן קיין מיטלען צום לעבן, און די שווערע לאגע פון דעם רוב יידן אין שטעטל בכלל — האט געקענט פילן דאס אנגעווייטאקטע הארץ פון דעם גרויסן מענטש און איבערגעבענעם ייד, זיין דאגה איבער דעם גורל פון זיינע ארימע ברידער אין שטעטל.

די ציוניסטישע טעטיקייט איז געווען א חלק פון זיין לעבן. באלד נאך דער באלפור דעקלאראציע האט ער אונטערנומען א רייע רעפעראטן אין געשלאסענע און עפענטלעכע קרייזן, צו ערשט אין דאבזשין־גאלוב און נאכדעם אין אנדערע שטעט און שטעטלאך, צווישן זיי דאנציג. זיין ערשיינונג אין א קולטורעלע דייטשע שפראך האט געהאט א ווירקונג אויף זיינע צוהערער.

ער האט גענומען אנטייל אין עטלעכע ציוניסטישע קאנגרעסן,

צו וועלכע ער פלעגט פארן אין דער באגלייטונג פון זיין פרוי, און שפעטער אויך מיט זיין טאכטער, רות. דארט האט ער זיך באקאנט מיט פיל ציוניסטישע פירער, צווישן זיי מאצקין, גרינבוים, אוסישקין און אויך חיים נחמן ביאליק.

זיינע באריכטן פון ישראל האבן ארויסגערופן התלהבות ביי די צוהערער, בעיקר נאך זיין באזוך דארט בעת די ערעפנונג פון דער אוניווערזיטעט אין יאר 1925. זיין טיפער גלויבן אין ציוניזם אין וועלכן ער האט געזען די צוקונפט פון יידישן פאלק האבן אים געגעבן מוט און ענערגיע צו פלאנצן דעם געדאנק אין די הערצער פון די יידישע מאסן וועלכע זענען געקומען הערן זיינע רעפעראטן און איינדרוקן פון ארץ ישראל.

דורך א פארצווייגטע קארעספאנדענץ מיט ציוניסטישע כלל טוער האט ער דערקלערט און געוועקט צו אינטענסיווע טעטיקייט בעיקר אויפן געביט פון בייסטייערונג צו די ציוניסטישע פאנדן.

מיט זיין אומדערמידלעכע ארבעט האט ער געדינט אלס ביישפיל פאר טויזנטער יידן ; יעדער ייד וואס האט זיך געפונען אין זיין קרייז האט בייגעוווינט און מיטגעלעבט די דינאמישע ווירקונג פון זיין הויכגעשטעלטע פערזענלעכקייט.

ריזענפעלד דער מענטשן פריינד, דער איבערגעבענער פאטער און ערציהער, דער פארערער פון די דייטשע קלאסיקער געטע און שילער, האט זיך אין זיין געדאנק נישט פארגעשטעלט צו וועלכן תהום דאס דייטשע פאלק קען זינקען אין זייער שנאה צו יידן און דעריבער האט ער אויך נישט פאראויס געזען דאס דערנענטערן זיך פון דעם שוידערלעכן חורבן.

אין ריזענפעלדס היים און משפחה האט געהערשט די יידישע טראדיציע, און אויב ער האט שבת געמוזט עפענען די אפטייק איז עס געווען נאר צוליב דעם געזעץ, אז אפטייקן דארפן נישט זיין געשלאסן אפילו שבת און ימים טובים און אויך נישט אין חגאות. אבער ראש השנה און יום כיפור האבן מיר אים געזען צווישן די מתפללים אין דער שוהל נעבן דער בריק צוזאמען מיט זיינע ברידער יידן וועלכע ער האט אזוי ליב געהאט.

אלע האבן באוואונדערט זיין התלהבות צום ציוניזם. וויסנדיק אז ער שטאמט פון אן אסימילירטע פאמיליע, איז ער געווען ווי א רעטעניש. מען האט געוווּסט אז ער איז אויסגעוואקסן צווישן גויים, צווישן זיי האט ער באקומען זיין ערשטע ערציאונג און אין זייערע

בילדונגס אנשטאלטן האט ער געזויגן דעם דייטשן פאטריאָטיזם. אבער אין מאמענט ווען ער האט זיך צוזאמענגעטראפן מיט די מזרח איי־ראפייאישע יידן האט ער זיין שטעלונג אינגאנצן געענדערט און געוויד־מעט זיין לעבן דער יידישער נאציאנאלער באוועגונג.

פון ראציאנאלן שטאנדפונקט איז א ביסל שווער צו אנאליזירן די סיבות, וועלכע האבן באוויגן ריזענפעלדן צו זיין דראסטישער ווענדונג. אבער געוויס האבן דא געווירקט עמאציאנאלע מאמענטן, וועלכע זענען אפילו אים אליין נישט געווען אינגאנצן קלאר און אונדז איבערהויפט נישט.

אויף אונדז אלע ליגט א הייליגער חוב צו פאראייביקן דעם נאמען פון אט דער הויכגעשטעלטער פערזענלעכקייט וועלכער האט מער פון פיל אנדערע געווידמעט זיין לעבן פארן פאלק ישראל אין ארץ ישראל און אליין נישט זוכה געווען צו זען די פארווירקלעכונג פון דעם יארן לאנגן חלום.

אין דער היסטאריע פון אונדזער פאלק וועט זיין נאמען דער־מאנט ווערן אלס איינער פון די ערשטע פיאנערן וועלכע האבן געלייגט דעם גרונדשטיין פארן אויפבוי פון מדינת ישראל.

מבית־לבית

אלשטיין הערשל און פאמיליע

אלשטיין ליב און פאמיליע

אלשטיין שמעון און פאמיליע

אפענבאך יעקב און פרוי, אומגעקומען

אורבאך מענדעל אן אייניקל אפגעראטעוועט, לעבט אין אמעריקע

אלשטיין יעקב און פאמיליע, א זון לעבט אין ארגענטינע

אורדו אסתר און קינדער

אייזיק הערש און פאמיליע, א טאכטער לעבט אין ישראל

אייזיק כתריאל געשטארבן אין ישראל

אייזיק (אשל) יהושע געשטארבן אין ישראל

אייזענבערג ניסן וולף און פרוי

אייזענבערג חיים ליב און פאמיליע אומגעקומען

אלטמאן און פאמיליע

אלטעראוויטש אליע לייב און פאמיליע, 3 זין אין אמעריקע

ארנוב בנימין אהרן

ארפא בנימין און פאמיליע

ארפא קלמן און פאמיליע, אומגעקומען

ארפא שמעון

בלומענטאל און פאמיליע

בראנא משה מענדעל און פרוי

בראנא מרדכי און פאמיליע

בראנא עקיבא און פאמיליע

בערקמאן מאיר, פרוי און זין אומגעקומען, 2 טעכטער און 1 זון לעבן אין ישראל

בלעכנער יצחק און פרוי

באלאבאן און פאמיליע, א זון לעבט אין אמעריקע

ביעלאווסקי פישל און פאמיליע, אומגעקומען, צוויי טעכטער לעבן אין ישראל

בורטקע הערש ברוך און פאמיליע, אומגעקומען, א זון **אפגעראטע־וועט**, לעבט אין קאנאדע

בריצמאן און פאמיליע
בודזינער שמעון און פאמיליע, אומגעקומען
בודזינער משה חיים און פרוי, געשטארבן אין אמעריקע, צוויי זין לעבן אין דעטראיט, אמעריקע
בערמאן הערש בער און פאַמיליע, די עלטסטע טאכטער חיה שיפרה ביעלאווסקי נפטר געווארן אין ישראל
גאלדבראך לוי זלמן און פאמיליע
גערליץ יוסף חיים
גאלדמאן יוסף און פרוי, די זין אברהם און שמעון לייב אומגעקומען, די טאכטער אסתר געשטארבן אין ישראל
גליצענשטיין מענדעל און פאמיליע
גורפינקעל ישראל און פאמיליע
גאלד זלמן און פאמיליע
גאלאמב וולף און פאמיליע
גאנשער יחזקאל און פאמיליע, אומגעקומען ; א זון אפגעראטעוועט, לעבט אין ישראל
גרעבער מיכאל (דער קברן) און זיין פרוי
גרעבער אברהם און פאמיליע
גוטגלאז מנשה און פאמיליע, אומגעקומען
גוטמארגען יחיאל מאיר און פרוי
גאלדבערג שמואליק, פרוי און קינדער אומגעקומען ; א זון און טאכטער לעבן אין ישראל
גורני מענדעל, פרוי און טאכטער אומגעקומען ; 2 זין געשטארבן אין אמעריקע ; איין זון יעקב לעבט אין אמעריקע
גאטליב אברהם און פאמיליע,,, א טייל פון די פאמיליע אומגעקומען
גאנשאר יוסף בנימין און פאמיליע
גאלדרינג נתן און פאמיליע
געלער שמעון און פאמיליע
גראנער שמעון און פאמיליע
דראטווא ישראל און פאמיליע
דאבראשקלאנקא שמואל און פאמיליע
דאבראכאווסקי און פאמיליע
דז'אבעטע און פאמיליע
דאבארשקלאנקא זלמן און פאמיליע
דאבזשינסקי הערשעל און פרוי

דראגאן אליהו און פאמיליע

דראגאן משה און פאמיליע

דזשאלדאוו אליהו און פאמיליע, אומגעקומען; א זון אפגעראטעוועט, לעבט אין דייטשלאנד

דראטווא יוסף יצחק און פאמיליע

דיגאלא לייב, דער חזן, און פאמיליע

דראטווא און פאמיליע, אומגעקומען; א זון א טאכטער אפגעראטע־וועט; דער זון אין ישראל, די טאכטער אין אמעריקא

דאבזשינסקי איטשע

דיבאוו יעקב און פאמיליע

הערצקע שלמה און פרוי

הערץ לייב און פאמיליע, דער דיין

הארטבראט מרדכי און פרוי

הארטבראט הערש, אומגעקומען אין פראנקרייך

האלץ מענדעל און פאמיליע

הארואוויץ נח און פאמיליע, די קינדער לעבן אין אמעריקע

הארואוויץ איטשע מאיר און פאמיליע, אומגעקומען; א טאכטער רבקה לעבט אין ישראל

הירש און פאמיליע

וואלדענבערג יהושע מאיר, פרוי און קינדער; צוויי זין לעבן; איינער אין ניו־יורק, דער צווייטער אין קאנאדע

וואלדענבערג יהודה אשר און פאמיליע

וואלדענבערג משה לייב און פאמיליע

ווייסמעל מענדעל און פאמיליע; צוויי זין געשטארבן אין אמעריקע, איינער לעבט אין טשיקאגא

ווייסמעל יוסף אליהו און פאמיליע

ווייסמעל יוסף חיים און פאמיליע, אומגעקומען

ווזשוס משה און פאמיליע, א זון יעקב לעבט אין ישראל

ווזשוס אברהם און פאמיליע, א טאכטער געראטעוועט, לעבט אין אמעריקע

ווזשוס יחיאל מאיר און פאמיליע, א זון לעבט אין ישראל

ווארשאווסקי בעריש און פרוי מינדעל

וויור מרדכי און פאמיליע

זעלקאוויטש עזריאל און פאמיליע

זילבערמאן שמואל יצחק און פאמיליע

זילבערמאן יחזקאל און פאמיליע

זיסהאלץ יחיאל און פאמיליע

זעליג שמש און פרוי

זאקליקאװסקי אסתר מלכה

זאקליקאװסקי אליעזר, אומגעקומען

זאקליקאװסקי לייביש און פאמיליע

זאקליקאװסקי בעריש און פאמיליע

זילבערשטיין און פאמיליע

זאטאק און פאמיליע, די קינדער לעבן אין קאנאדע

זילבערשטיין און פאמיליע

חאסקעל מרדכי און פאמיליע, די זין לעבן אין אמעריקע

חאלעװא זיינויל יום טוב און פרוי

חאלעװא מאיר נטע און פאמיליע

טייטעלבוים מאיר הענעך, פרוי חנה מלכה און פאמיליע

טורקעװיטש יהודה און פאמיליע

טינסקי יעקב און פאמיליע, א זון טוביה לעבט אין פראנקרייך

טאפאל זלמן און פרוי

טאפאל הענעך און פאמיליע

טאפאל אשר און פאמיליע

טאפאל הערש, ד״ר, געשטארבן אין פראנקרייך

יענדזשעיעװיטש אברהם און פאמיליע, אומגעקומען

יאנואר חיים און פאמיליע, א טאכטער אין ישראל

יאפונציק יעקב, דער טרעגער, און פאמיליע

יורישטע מיט אירע טעכטער

יאספע—החזן אין גאלוב—און פאמיליע

לעװינזאן שלמה און פאמיליע

לוריע אליעזר און פאמיליע

ליפקא װלף און פאמיליע

ליפקא אברהם יצחק און פאמיליע, א זון לייב לעבט אין ישראל

ליפקא משה און פאמיליע

ליפקא אהרן און פאמיליע

לאקס הערש װלף און פרוי, א טאכטער לעבט אין ישראל

ליפשיץ יחיאל מאיר און פאמיליע

ליפשיץ שמשון און פאמיליע

ליפשיץ אהרן און פאמיליע

ליפשיץ לייב און פאמיליע
ליפשטאט לייבל און פאמיליע
לעווין לעמעל און פאמיליע
ליפסקי שלמה יוסף און פאמיליע
לענט הערשעל און פאמיליע
ליכטענפעלד יצחק און פרוי שרה וועכנע
ליפקא יצחק און פאמיליע, אן אייניקל געפינט זיך אין ישראל
לענט מענדעל און פאמיליע, צוויי זין אפגעראטוועט, לעבן מיט זייערע פאמיליעס אין ישראל
לורד ישראל און פאמיליע, א זון חיים לעבט אין ישראל
ליפקא דוד און פאמיליע, אומגעקומען
לעשניק יצחק און פאמיליע, אומגעקומען
ליפקא משה פון פראנקרייך, אומגקומען ; זיין פרויביילע מיט א זון לעבן אין פראנקרייך
ליפקא שמעון און פאמיליע
לאנדסבערג מאנוס מלמד און פאמיליע
לאנדסבערג יוסף, דער זון פון מאנוס מלמד, אומגעקומען מיט זיין גאנצע פאמיליע — פרוי און זעקס קינדער
לעווינזאן דער לערער און פאמיליע, אומגעקומען
לידזבארסקי און פאמיליע
ליפקא יוסף און פאמיליע
ליפקא מרדכי און פאמיליע
לייזעראוויט בת־שבע טאכטער, אומגעקומען ; א זון לעבט אין אמעריקע
לעווין אברהם און פאמיליע
לעווין זאלוש און פאמיליע
מילער דאניעל און פאמיליע
מילער חאשקע און קינדער
מישקע שמואל און פאמיליע
מילער חיים בער און פאמיליע
מאקובסקי דוד און פאמיליע
מאשקאוויטש הירש אייזיק און פאמיליע
מילער ישראל און פאמיליע
מעמעל יהושוע און פאמיליע
מאנקע ניסן מרדכי און פאמיליע

מענדעלסאן חנא, דער מלמד, און פאמיליע

מאלוכנא און פאמיליע

מעמעל איצע און פאמיליע

מאטיל און פאמיליִע

מונטער סאלאמאן פאמיליע

מאשקעוויטש (מישיגיע) און פאמיליע

נאגורסקי לייב און פרוי, זייער זון געשטארבן אין ניו־יורק

נוימן מענדעל און פאמיליע, א זון שלמה געשטארבן אין ישראל

נוסבוים מענדל און פאמיליע, זייער זון הערש אומגעקומען ביי אן עקסידענט אין טשיקאגא

נאוואלסקי בנימין איסר און פאמיליע

נאוואלסקי פערעל

נאוואלסקי יהושע און פאמיליע

סאווע פנחס און פאמיליע

סמוזשיק הערש לייב און פאמיליע

סקאפ אושר און פאמיליע, א טאכטער לעבט אין ישראל

סמוזשיק פישל ברוך און פאמיליע, א זון גראטעוועט לעבט אין ישראל

סמוזשיק יששכר און פאמיליע

סאפירשטיין זאנוויל און פאמיליע

סאלאמאן אבא יוסף און פאמיליע

סאלאמאן מרדכי און פאמיליע

סקורניק יוחנן און פאמיליע

סוכעדאל דער שניידער און פאמיליע

סאווע שמעון און פאמיליע

סאווע זלמן און פאמיליע

ענגלער קאלמען און פאמיליע אומגקומען

פרייליך לוי יעקב און פאמיליע, א טאכטער לעבט אין ישראל, א צווייטע טאכטער אין אויסטראליע

פיעניעק און פאמיליע

פרייליך נחמן

פרום שמואל און פרוי, דריי זין לעבן אין מעקסיקע

פרום מענדעל און פאמיליע, אלע אומגעקומען

פאגעל אליהו און פאמיליע, א זון לעבט אין אמעריקע

פיעכאטקא בצלאל און פאמיליע

פורגאטש אברהם און פאמיליע

פורגארטש פנחס און פאמיליע

פיעניעק טוביה וולף און פרוי

פיעניעק דוד און פאמיליע

פילאט שלמה און פאמיליע

פלאטניארז' אשר און פאמיליע

פלאטניארז' יחיאל מאיר און פאמיליע; איין טאכטער לעבט אין ישראל, די צווייטע אין ניו־יורק

פרענקעל לייב און פאמיליע

פרידמאן סינא און פאמיליע, אומגעקומאן

פוקס וולף און פאמיליע

פריילין זלמן לייב און פאמיליע

פאזמאנטער שלמה און פאמיליע

פאזמאנטער משה און פאמיליע, א טאכטער לעבט אין אמעריקע

פאסטאלסקי יוסף און פאמיליע

פישער און פאמיליע

פינצעווסקי הענעך און פאמיליע

פלאנסקער אברהם און פרוי

פראגער שאול און פאמיליע

פראגער נחום, געשטארבן אין דייטשלאנד

פולעדער סאנדעל און פרוי

פרידמאן שמואל יצחק און פאמיליע

פלאצקער אהרן און פאמיליע

פאזנאנסקי שמחה און פאמיליע

פשוק חנה און טאכטער דינה

צארנאבראדא אפרים און פרוי

צארנאבראדא אהרן און פאמיליע

צארנאבראדא אליהו און פאמיליע

צודקעוויטש אברהם הערש און פאמיליע

צארנא חנה און פאמיליע

צארנא יחיאל יוסף און פאמיליע

צארנא עוזר און פאמיליע

צאלא יואל מיכל און פאמיליע, א זון לעבט אין אמעריקע

צירקלארז' פייוועל און פאמיליע

קדיש דער לערער און פאמיליע

קאניצער און פאמיליע

קאהן עוזר און פאמיליע

קראיאנעק רפאל און פאמיליע

קאהן רחל לאה און קינדער

קריסטאל און פאמיליע

קאדעצקי יצחק און פאמיליע

קיווע פארנעס און פאמיליע

קאהן אהרון — ציגארעטן פאבריק אין גאלוב

קאדעצקי יעקב און פאמיליע

קאדעצקי שמחה און פאמיליע

קאהן דניאל איצעס און פאמיליע, 2 זין און א טאכטער לעבן אין אמעריקע

קאהן יוסף און פרוי

קשעטשאנאווסקי חיים און פאמיליע

קשעטשאנאווסקי אהרן און פאמיליע

קשעטשאנאווסקי מאיר און פאמיליע

קשעטשאנאווסקי איטשע און פאמיליע

קאהן דניאל און פאמיליע

קליין לייב און פאמיליע

קאהן משה יעקב, פרוי און זיינע דריי זין

קריסטאל גרשון און פרוי

קריסטאל בער און פאמיליע

קריסטאל יעקב און פאמיליע

קוזאק שמואל גבריאל און פרוי

קראיאנעק ראובן און פאמיליע

קראיאנעק ישראל און פאמיליע

קוטנער ניסן דער מלמד און פאמיליע

קופעלד קלמן און פאמיליע

קופעלד מענדעל און פאמיליע

קופעלד ברוך און פאמיליע, אומגעקומען

קופעלד שמעון און פאמיליע, אומגעקומען

קאזאק בונעם און פאמיליע, אומגעקומען

קראנץ יצחק און פאמיליע

קאהן זלמן שאיע און פרוי, זייער זון עוזר בער אומגעקומען ביי אויטא קאטאסטראפע אין ישראל

קעלער און פאמיליע, אומגעקומען; איין זון לעבט אין ישראל, א צווייטער אין אמעריקע

קירשטיין און פאמיליע, אומגעקומען

קוקאווקא און פאמיליע, אומגעקומען

קאהן מאיר און פרוי, עלטערן פון מענדעל און אברהם הירש

קאהן יצחק און פאמיליע

קיווע מ. א. און פאמיליע

קופעלד יעקב יהושע און פאמיליע פון זארעמבא

קאוואלסקי פישל און פאמיליע, אומגעקומען; צוויי טעכטער אין ישראל

קאטשער חיים יצחק און פאמיליע

קארפא ישראל שמעון מלמד און פאמיליע

קארפא מענדעל און פאמיליע

קארפא יוסף און פאמיליע

רעבע זעליג און פאמיליע

רוינע שמואל משה און פאמיליע

רודא יוסף חיים און פאמיליע

ראפאפארט וולף און פאמיליע

רוסאק יצחק און פרוי סוניה

רוינע הלל און פאמיליע

ראגענשטיין ליפמאן און פאמיליע

ראגענשטיין ניחא

ראגענשטיין שאיע און פאמיליע

רוקמאן און פאמיליע

ראפאפארט ידידיה און פרוי

רוינא יוסף חיים און פאמיליע

רעבע דוד און פאמיליע

רייזש קלמן און פאמיליע; צווי זין — לייב און יצחק נפטר געווארן לעצטנס אין אמעריקע; צוויי זין — אברהם משה און יעקב לעבן אין אמעריקע

רייזש ישראל אשר און פאמיליע

ראזן נחום און פאמיליע, צוויי טעכטער לעבן אין אמעריקע, א זון אברהם נפטר געווארן אין ישראל

ראפאפארט אברהם שלמה, זיין פרוי און קינדער מיט זייערע משפחות לעבן אין ישראל

ריזענפעלד און פאמיליע
ריז'אוו חיים און פאמיליע, אומגעקומען; א טאכטער לעבט אין ישראל
ראזענמאן און פאמיליע
ראפאצקי און פאמיליע (דעם שניידער גראנערס איידעם)
שלאכטער און פאמיליע, א זון משה שלאכטער
שמואל און פאמיליע — תבואה סוחר אין גאלוב
שילסקי און פאמיליע
שיינבארט ישראל יעקב און פאמיליע
שלאכטער משה אהרן און פאמיליע
שלאכטער יוסף מענדעל און פאמיליע
שלאכטער מאיר און פאמיליע
שלאכטער שמעון און פאמיליע
שלאכטער משה און פאמיליע
שלאכטער לייב און פאמיליע
שמיגא משה הירש און פרוי
שמיגא יצחק יעקב אומגעקומען
שמיגא דוד און פאמיליע
סאווא זלמן און פאמיליע, א זון לעבט אין ישראל
שטאלצמאן און פאמיליע, א זון לעבט און אמעריקע
סאווא העניך, אומגעמקומען
שורעק לאזעל, צוויי טעכטער לעבן אין אמעריקע
שיינבארט חנניא און פאמיליע, אומגעקומען
שלמה זלמן (שוחט) און פאמיליע
שימאנסקי און פאמיליע
שיינבארט יצחק און פאמיליע
שפערלינג חיים יואל און פאמיליע
שפערלינג משה און פאמיליע
שפערלינג בנימין און-פאמיליע
שפערלינג יוסף און פאמיליע
שטענצעל אברהם חיים און פאמיליע
שמיגא זעליג און פאמיליע
שלאכטער אברהם מענדעל און פאמיליע.

רשימת נפטרים בצ׳יקאגו

דראטווא יצחק משה
דראטווא ראז
העריס בילה
העריס שלום
ווייסמעל לייב
ווייסמעל יקיר
ווייסמעל ניסן מרדכי
ווייסמעל אשר
וויינשענקער אסקאר
וויינשענקער פעני
וואלדענבערג אברהם
וואלדענבערג יוסף
וואלדענבערג מאקס
זילבערשטיין משה הערש
זילבערשטיין עלקע
זילבערשטיין מאיר
זילבערשטיין יוסף
יארדען איצי מאיר
יארדען חנה
לאנדסבערג משה דוד
לוסטער מאקס
לוקס אברהם
לוקס שמואל
לוקס דוד
ליכטענפעלד ביינישׁ
ליכטענפעלד חנה
לעפקאוויץ אייק
לעפקאוויץ פייגע
לעפקאוויץ פרעדי
לעפקאוויץ יוליוס
ליפקא שמואל יצחק
ליפקא טאלצע
לעווינזאן חונע
מילר שלמה
לאקס מרדכי
לאקס צפורה
נוסבוים אברהם
נוסבוים בילה
נוסבוים הערש
סורגאל אהרן
סורגאל שיינע
סורגאל אברהם משה

סאלאמאן אברהם
סאלאמאן יעטא
פוקס וואלף
פוקס פייגע
פאגעל ברוך
פאגעל פעני
פאגעל חיים
פאגעל אשר לייב
פירס דבורה
פירס וואלף
פישער לוזער
פישער פייגע
פאטשעכא פיליפ
קאהן אנשעל
קאהן בערטא
קאהן אברהם
קאהן אייק
קאהן מעני
קירשענבאום משה אהרן
קירשענבאום הודעס
קירשבאום אליע
קירשבאום מאיר
קליין שמואל זיינוויל
קאנטאר אברהם
קאנטאר פריידע
קעסלער טאלצע
פראנץ אפרים
פראנץ רעלא
פראנץ עליקס
ראפאפארט משה
ראפאפארט בנימין
ראפאפארט יצחק
ראפאפארט מאיר
ראזען יהושע
ראזען ליפשע
רוינע אליע
שלעזינגער אברהם ברוך
שלעזינגער הינדע רבקה
שלעזינגער חיים יאקיר
שלעזינגער שמחה בונעם
כהן האנכיע
פריידע גורני.

רשימת נפטרים בארץ

אופנבך ברינה
אופנבך־וינקור שושנה
איזיק כתריאל
אשל (איזיק) יהושע
בילבסקי חיה שיפרה
ברקמן חנה
ברקמן יעקב
ברקמן מירה פלוטנירז'
גולדברג מרדכי
גראנאט אפרים אליעזר־רימון
גראנאט אסתר חנה רימון
גראנאט יוסף צבי רימון
גראנאט יחיאל בונים רימון
דובז'ינסקי אשר
דוברושקלנקה ישעיהו
דוברחובסקי האם
דוברחובסקי הנס
הרטברוט שלמה
ויזלברג אסתר־גולדמן
ילובסקי דב
[illegible] ליכטנשטיין

ישיביץ דב
פאגעל ניסן
צודקביץ צדוק
צ'רנוברודה חנה
צ'רנוברודה שמואל ליב
צ'רנוברודה מ.
רוזן חיה
רוזנוקס יצחק
רוזנוקס חנה
רוזן אברהם
רוסק — מכפר שמריהו
ריזש שמואל הירש
שיבק טובה לבית ליפקה
שפרלינג יהודה
כהן פוגל
כהן אברהם הירש
כהן עוזר בר
מינסקי יהושע חיים
מינסקי חיה לאה
מינסקי יחיאל שמעון

★

נפטרו באנגליה ובגרמניה

פרגר נחום — בגרמניה
גוטליב הירש אשר — באנגליה
ליכטנפלד עזריאל אליה — באנגליה

★

הנצחת הורים וקרובים

צום הייליקן אנדענקן אונדזערע ליבע עלטערן, שוועסטער, ברידער און פאמיליע:

פלאטניארז' יעקב ליב
פלאטניארז' איידעל
פלאטניראז' ישעיהו
פלאטניארז' מרדכי
פלאטניארז' ישראל
פלאטניארז' לאה

פאראייביקט דורך זייער איינציקן זון און ברידער — הערשעל פלאטניארז' אין קליוולאנד־אוהאיו אמעריקא.

★

צום הייליקן אנדענקן אונדזערע עלטערן שוועסטער ברידער און פאמיליע :

פלאטניארז׳ טינה | **זילבערשטיין פלאטניארז׳ מיכלע**
פלאטניארז׳ אשר | **זילבערשטיין פלאטניארז׳ אליעזר**
פלאטניארז׳ מאניא | **זילבערשטיין פלאטניארז׳ מלכה**
פלאטניארז ׳הינדע לאה | **זילבערשטיין פלאטניארז׳ חנה**
פלאטניארז׳ יחיאל מאיר | **זילבערשטיין פלאטניארז׳ ליבע**
פלאטניארז׳ ישראל | **זילבערשטיין פלאטניארז׳ שמעון**

פאראייביקט דורך זייערע קינדער : סידני און מיכלע פלאטנער און קינדער, צ׳יקאגא :
סעם און בתי פלאטנער און קינדער, ניו־יורק.
ביאטריס און ליאו פלאטנער און קינדער, ניו־יורק.
געניא און ישראל פלאטנער און קינדער, ישראל.
צ׳ארנא און מור פלאטנער און קינדער, ניו־יורק.

צום אנדענקן אונדזערע ליבע טייערע עלטערן, שועסטער, ברידער און קרובים אומגעקומען אין דער שואה :

דראטווא ליפמאן און פרוי שושנה — אונדזערע עלטערן

דראטווא אברהם | **דראטווא פייגע**
דראטווא לאה | **דראטווא מרים** — (געשוויסטער)
דראטווא הערש יעקב | **דראטווא יוסף יצחק** (פעטערס)

פאראייביקן : דראטווא יוסף און פאמיליע (ישראל)

צום אייביקן אנדענקן אונדזערע טייערע עלטערן, געשוויסטער און זייערע משפחות.

עלטערן : **אלעקסאנדער מאיר מענדעל** געשטראבן 1925 אין ניו־יורק
אלעקסאנדער רבקה געשטארבן 1953 אין ניו־יורק
זון : **הערש אליעזר** געשטארבן 1962 אין ניו־יורק
שנור : **פייגע** געשטארבן 1968 אין ניו־יורק

פאראייביקן :שלמה אלעקסאנדער און פאמ. אלעקס אלעק־סאנדער און פאמ. משה הענעך אלעקסנדער און פאמ. און אונדזער שוועסטער בינע און פאמ.

צום אייביקן אנדענקן אונדזערע ליבע עלטערן און גרויס עלטערן :

ירחמיאל און ראזא קאטשער
אברהם שלמה און ניצי קאטשער
יהושע און מאלי קאטשער
שמואל גדאליע און ריטא קאטשער
אבא ליבאוויטש און אסתר חנה, פון דערהיים קאטשער

צום אנדענקן אונדזערע עלטערן און שוועסטער :
דניאל קאהן־איצ׳יס זיין פרוי **פייגע לאה,** טאכטער : **ראזא פרענקעל־קאהן.**

פאראייביקן : צפורה און נתן ווארשוי, יהודית אורבאך־קאהן, ליאו קאהן פרוי און קינדער, אסקאר קאהן פרוי און קינדער.

לזכר הורינו, אחיותינו, אחינו וקרובינו ומשפחותיהם

שובע זלמן ובלהה
שובע פנחס, מיכל וילדיהם
שובע בנדט ומשפחתו
שובע יצחק יעקב ומשפחתו
חורונזיץ עמרם ורעיתו **דבורה** לבית שובע וילדיהם
ליכטרז׳ ורעיתו **ברכה** לבית שובע וילדיהם
צרנוברודה אליהו, רעיתו **פייגה,** וילדים (גיס)
בלדיגר אברהם, רעיתו **שרה רבקה** (דוד)
בלדיגר אהרן, יעקב, יוסף ומשפחותיהם — (בני דוד)
קטשור ליפמן ורעיתו **עלקה** — (דוד ודודה)
ליפשיץ אהרן, אריה, רחל לאה, וחנה — בני דוד
המנציחים : שובע דוד רעיתו חנה וילדיהם (ישראל)

לזכר הורי שנפטרו, אחיותי ואחי שנספו בשואה

עזריאל ורבקה דאבראשקלאנקה
זלמן ומלכה דאברשקלאנקה
פייוועל דאבראשקלאנקה
לייב דאבראשקלאנקה
טויבע דאבראשקלאנקה
יעטא גוטגלאס, בעלה וילדיהם

המנציחים : שיינדעל ראפאפארט, אברהם דור־דאבראשקלאנקה
צשה ברגר־דאברשקלאנקה, בישראל.
בעלא ברעסלער־דאברשקלאנקה, צרפת.

**לזכרון עולם, להורינו אחינו ואחיותינו ומשפחו־
תיהם הקדושים והטהורים שנפטרו ושנספו בשואה
ומקום קבורתם לא נודע.**

הורינו: **זלמן רוזנוקס** (זלמן חסיד) ורעיתו **צפורה** שנפטרו בדאבז'ין.
האח: **אברהם יעקב** ורעיתו **חנה** ובניהם: **חיים** רעיתו וילדיהם
אחותנו **מרים רוזנוקס־ארנוב,** בעלה: **בנימין אהרן,** שנספו עם ילדי־
הם: **ישראל הערש, יעקב יהושע, מאיר נטע, יחיאל, צרקה.**
אחינו: **יצחק רוזנוקס** ורעיתו **חנה,** נפטרו בישראל.
המנציחים: פייגה רוזנוקס־מימון ובעלה יחזקאל.
זהבה פרס־רוזנוקס וילדיהם, יהודה וחוה רוזנוקס
והילדים.
מיכלה הרצוג־רוזנוקס בעלה והילדים.
יהודית גולן־רוזנוקס בעלה והילדים.
דוד שושני־רוזנוקס ומשפחתו.
רבקה גבריאלי־רוזנוקס ומשפחתה.

לזכר הורי ואחיותי

אברהם רוטמן ורעיתו **אדלה**
משה רוטמן ורעיתו **גנדל**
אברהם רוטמן וילדיהם: **פרימט, יוסף וריטה**
המנציח: טוביה רוטמן — רחובות, ישראל.

לזכר הורי, אחי, אחיותי וקרובי שנפטרו ונספו בשואה
זקליקובסקי מאיר ורעיתו **אסתר מלכה** — ההורים, נפטרו.
זקליקובסקי הערש ורעיתו **איטה** מבית זיק מליפנא ובניהם:

יוסף מאיר; יעקב	נעדר
אסתר לבית סנטור, רעית יעקב	נספו
בונם ורעיתו **הלה** לבית צלקוּבניק	נספו
ישעיהו ורעיתו **איטקה** לבית קורעווא מריפין	
וילדתם **משה**	נספו
שלמה ובנותיו: **ריזל, מרטה, ואילונקה**	נספו
לייב, בנם של מאיר ואסתר מלכה ורעיתו **מינדל**	
לבית ורשבסקי	נפטרו
ובניהם: **בונם ואליעזר**	נפטרו

שיינברג מינדעל לבית זקליקובסקי בעלה **מאיר** ושלוש בנותיהם.
מנציחים: מנחם זקליקובסקי ורעיתו חיה לבית לופטה, ת"א
חנה דימנט לבית זקליקובסקי ובעלה, ירושלים.
שמיגה משה הירש ורעיתו **ינטה** נפטרו; **שמיגה יצחק יעקב** ורעיתו פייגה נספו.
בנם **דוד** ורעיתו **לאה** לבית שימנסקי וילדיהם **ישראל ומשה הירש** — נספו
הרטברוט הירש ורעיתו **רוזשה** לבית שמיגה — נפטרו
הולץ מנדל ורעיתו **שרה דבורה** — נספו
ברצה הולץ ורעיתו ושני ילדיהם — נספו
שלמה הולץ ורעיתו **נחמה** לבית איזנברג ושני ילדיהם — נספו
אהרן הולץ ורעיתו **אווא** לבית מוטיל ושני ילדיהם — נספו
ישראל, רחל, פייגה ולובה, הבן והבנות של מנדל ושרה דבורה הולץ
מנציחים: יחיאל וגולדה לופטה לבית שמיגה — ארגנטינה.

לזכר הורינו, אחינו ואחיותינו שנספו בשואה

שמואל ומשה גולדברג — ההורים
ליפא פרידמן ורעיתו **בעלא** לבית גולדברג — אחותי וגיסי וילדיהם **חיה, ומוניק יוסף חמיעלניצקי** ורעיתו **שרה** לבית גולדברג — אחותי וגיסי וילדיהם: **רחל ואברהם, יעקב משה, יוסף גרשון** — אחי — **ורחל** אחותי
פייגה טויבע גולדברג אם רעיתי
יואכים גולדברג — הבן של פייגה טויבע
יוסף פוסטולסקי — דודי וילדיו: **אברהם נתן, גרשון, פייגע, לייבל**
הערש נתן בערגמן — דודי ורעיתו **רבקה** וילדיהם: **שמואל, לובה,** וילדיהם
יואל בראון וילדיו: **חנה שרה, מטל, יוסף גרשון**
ואחינו **מרדכי גולדברג** שנפטר בישראל בשנת 1937
מנציחים: יהושע גולדברג ורעיתו ליזה, לייזר פוסטולסקי
ורעיתו ברכה לבית גולדברג

צום אייביקן אנדענקן מיינע קרובים
אומגעקומען אין דער שואה אין פוילן

רעבע איסר, פרוי און צוויי קינדער
רעבע אנשיל, פרוי און איין קינד
רעבע אברהם, פרוי און איין קינד

רעבע פרימעט מיט איר מאן **ד. רוטמן** און צוויי קינדער
רעבע גוטשע מיט איר מאן **א. גולדבוים** און איין קינד
יעקב און **ליבע אפענבאך**
אברהם און **מיכלע נרוינע**
חנה פולעדער
פאראייביקט דורך: אסתר רעבע גראנער, צ׳יקאגא — אמעריקא

צום אנדענקן אונזערע ליבע עלטערן און געשוויסטער:
יוסף אלטעראוויטש — פאטער
צעריל אלטעראוויטש — מוטער
יצחק לייב אלטעראוויטש — ברידער
ביילע אלטעראוויטש־ראזענבערג — שוועסטער
משה ראזענבערג — שוואגער
ניכע אלטעראוויטש־מארגוליס — שוועסטער
אברהם מארגוליס — שוואגער
אברהם אלטעראוויטש — ברידער
און אלע איבריגע פון די משפחה

Names of Members that are no more with us.
May they rest in peace !

New York.

1. Harry Alexander
2. Sol Bartkey-Brooks
3. Julius Brown
4. Al. Davidson
5. Joe Flamenbaum
6. Jeck Freilich
7. Gerstein
8. Milton Goldfeder
9. Greenberg
10. Irving Gursky
11. Charles Katcher
12. Morris Katcher
13. Klapman
14. Aharon Lefkowitz
15. Sam Leshnick
16. Max Leshnick
17. Newman
18. Dr. Luis Posmer
19. Plucki
20. Rosenzweig
21. Ruina
22. Joe Rosenbaum
23. Ben Zacklow
24. Irving Shoenbart
25. Ben Gutglas
26. Goldfeder
27. Leo Rogenstein
28. Ros Frenkel (Cohen)
29. Irving Cohen
30. Nachum Flato
31. Morris Katcher
32. Chana Chaya Katcher

If I forget thee, O Jerusalem,
let my right hand forget her
cunning.

If I do not remember thee,
let my tongue cleave
to the roof of her mouth ;

If I prefer not Jerusalem
above my chief Joy !

DORESH TOU — DOBRZINSK
List of Officers:

ALEX ALEXANDER	President
SIDNEY DUBIN	Vice-Pres.
MAX GOLDFEDER	Treasurer
JULIUS SOBEL	Fin. Sec'y
NATHAN SCHAEFFER	Rec. Sec'y
SIDNEY DUBIN	Cemetery Chairman
IRVING SCHOENBART	Trustee
SAM PLOTNER	Trustee

15. Jewish women in sacrifice and heroism (a few examples).
16. Jewish children sanctifying the Divine Name (a few examples).
17. **God, Torah and Israel are One**

    This well-known and instructive adage of the Zohar obliging all Jews to love the Lord, the Torah and the People of Israel, found a subconscious echo among the Jewish masses during the Holocaust, and this gave many Jews the strength and courage to rise up in active rebellion against the enemy, or to resist him passively. From time to time, the expressions of this adage manifested themselves, one way or other, as reflected in the saying: "For on account of You, we have been killed all day long".

    a) by sacrificing one's life for the name of God, in the direct meaning of the expression (a few examples);
    b) by preventing the desecration of the Torah and its commands (a few examples);
    c) by sanctifying the people of Israel (a few examples);
    d) by sanctifying life and disclosing the fervent will for the preservation of life so as to live up to see the day of the horrible enemy's defeat.
18. **The sanctification of the Divine name has seventy faces**

    (A few examples from the Responsa Literature during the Holocaust follow).
19. Jewish martyrs who died purposefully in order to take vengeance on the persecutors of the Jews (a few examples).
20. Martyrs among all the categories of the Jewish population (a few examples).
21. The Halachic rule: every Jew killed in our days for the only reason of being Jewish, is holy.
22. **The process of martyrdom among the survivors of the Holocaust**

    This process is not yet completed and will be concluded only on the day on which Ezechiel's vision of the ingathering of the exiles and a total redemption of our nation and land, will come true.

6. **Definition of the above three grave offences.**
7. **Deadly peril suspending all other commands.**
8. **"Deadly peril" does not apply at the time of forced conversion".**
9. **The problem of the Marannos during the Inquisition.**
10. Denial of the possibility to sanctify the Divine name, during the Holocaust period, which found its expression in the following forms:
    a) by the scheming and trickery of the Nazi persecutors and murderers who even deprived the Jews of their historic right to sacrifice their lives on the alter of God by their free choice, and who denied to them the alternative of choosing between abandoning their faith and death;
    b) by the stratagems of the Nazis to subject the Jew to total persecution, not only his body but his soul as well;
    c) by applying ruthless torture against rabbis and Jewish leaders;
    e) by closing down the schools in the ghettos;
    f) by timing deportations and exterminations subsequently taking place in the death camps, so that they fall on Sabbaths, Jewish holidays and Rosh Hashanah and Yom Kippur.

notwithstanding all this, many Jews — often even such Jews as were not traditionally observant — found ways and means for creating conditions enabling them to sacrifice their lives for the Divine Name in the full meaning of the word, in the spirit of the Halacha and the historic purport of the expression. A number of examples and documents corraborate this statement.

11. manifestations of Jewish martyrdom in the Jewish partisans units (a few examples).
12. Rabbis, Rebbes and Yeshiva-students calling for armed rebellion (a few examples).
13. The Hassidic resistance movement (a few examples).
14. Manifestation of Jewish martyrdom inspired by spiritual heroism both in the Ghettos as well as in the extermination camps and even in the face of the crematoria (a few examples).

2. **Definition of the concept "Holiness" and "Name", especially as appearing in expressions as: Sacrificing oneself for sanctification of the Name.**
3. **Manifestations of Sanctifying the Divine Name, in the history of the Jewish people:**
   a) Abraham as the prototype of sacrifice on behalf of the Lord; the "binding" of Isaac;
   b) Hanna and her seven sons;
   c) the Hasmonean revolt;
   d) the Jewish wars against the Romans; Massada;
   e) the Bar-Kochba revolt;
   f) the ten victims killed on orders of the King;
   g) Jewish sanctification of the Divine Name during the Middle Ages;
   h) the Chmelnitzki persecution;
   i) the death of Potocki as an outstanding example of Jewish martyrdom.
4. **Heroism inspired by martyrdom and by the will to prove the holiness of the God of Abraham, Isaac and Jacob through an act of heroism containing the elements of courage and tremendous devotion to the point of death.** (a few examples).
5. **Three commands which the Jew is obliged to observe even at the price of his life.**

The number of the slain during the Jewish wars against the Romans was so great that our sages were compelled to define and restrict the question for the fulfilment of which command a Jew is forced to go as for as giving away his life rather than fail to comply with it, and under what conditions, whether being faced with the alternative of renouncing his faith or not, in public or privately, he is obliged to choose a martyr's death and renounce life, even though the Torah says: "He shall live by them", meaning "He should not die by them" as it said: "He should rather be killed than transgress the law".

a) serving other Gods and everything thereby involved;
b) incest (with all its implications);
c) murder.

J. Gottfarstein

THE UNIQUENESS OF JEWISH MARTYRDOM DURING THE HOLOCAUST

1. The command of sanctifying the Divine Name, in the light of Halacha.

According to the Rambam, the words "I will be hallowed the children of Israel" in Chapter 22, Verse 32, of Leviticus indicate a positive command calling for unconditional selfsacrifice. Thus, the Rambam in the 5th Chapter of his rules on the Fundamentals of the Torah, in Rule 1, lays down: "the entire of the Divine Name, as it is said: "I will be hallowed among the children of Israel".

"This command is applicable everywhere and at all times and should be observed by males and females, and whoever violates it and does not sanctify the Divine Name when necessary has not only made this positive command in-effective, but also infringed on the express prohibition of not profaning the name of the Holiest... and the sin of profaning the name of the Lord is an extremely grave one, for have not our late sages already stated that there can be no forgiveness, not even on the Day of Atonement and not through repentance nor suffering but only through death according to the last chapter of Yoma ("Sefer Hahinuch", 268,6).

This positive command, this command to sanctify the Divine Name, according to Jelinek, contains the whole Torah in a nutshell. We may add that it also serves, no doubt, as a foundation, not only for the Jewish people's existence, but also for its destiny, since it appears that the Jewish nation has been created for the sole purpose of sanctifying and thereby glorifying the Divine Name throughout the world, as expressed by the Paitan in his words: "Israel is responsible for His rigteousness, Israel is responsible for His holiness, Israel is responsible for His exaltation". Or, in the words of the blessing contained in the Kedushah: "From generation to generation shall we pronounce Thy greatness, and all eternity shall we sanctify Thy Holiness".

5. Towards the end of the war the **Vaad Hatzalah** and the Aliya Foundation renewed their efforts to transfer Jews from Europe to Palestine. The smuggling of Jews from Occupied Europe to Turkey began in a small way and later in larger numbers by ship from Rumania to Turkey. About 5,000 Jews were so saved. A total of 52,000 Jews immigrated to Palestine during the war years, which means to say that not all the 75,000 immigration certificates permitted under the White Paper policy were utilized, due to deliberate and sustained efforts of the British to hinder the immigration.

6. The Jewish soldiers from Palestine were active in all the liberated countries. Apart from the decisive part played by them immediately after the war in connection with the Jewish survivors in Europe (a subject that is not part of this paper), there is their wartime help to the Jews of Cyrenaica, Tripolitania and Italy. With their help communities were reconstituted ; Jewish schools opened ; food and clothing provided. They organized the move to Palestine of Jews whom they provided with military uniforms and forged army documents.

7. The most impressive manifestation of the Yishuv's determination to come to the help of the Jews in the occupied territories is to be seen in the chapter of the **parachutists.** Thirty-two of them reached Europe, of whom seven met their death on their mission. It has to be said that their actions, like those of the Ghetto uprisings, had symbolic rather than practical significance. In Hungaria and especially Rumania, however, they fulfilled a most valuable purpose in their encouragement of the Jewish youth in the final months of the war when those countries had been liberated by the Soviet Army to emigrate to Palestine.

Conclusion: The time has not yet arrived for a full evaluation of the Yishuv's activities in extending help to their brethren in the European exile. it is our task to gather the source material. A first conclusion that the researcher has to draw is that whatever was done was little in relation to the dimensions of the Holocaust. It was too little and it came too late.

opportunity of "redeeming" the Jews of Europe. This must be blamed on the failure of the British Royal Commission's recommended plan of 1937 for the establishment of a Jewish State in part of Palestine.

2. For the first three years of the war the Yishuv did not realize the dimensions of the Holocaust, though it was realized that the disasters in Europe would destroy Jewish public life and that hundreds of thousands of Jews would perish from hunger, disease and the sword. The Yishuv and its responsible institutions saw their principal duty to take active participation in the war effort. Thirty thousand men and women of the Yishuv volonteered for various formations in the British Army in spite of the refusal of the British authorities to grant them national or political status.

3. The Yishuv's efforts to assist the refugees by way of immigration, both legal and "illegal" were met by the savage opposition of the British. "Illegal" immigration dropped after the "Patria" and "Struma" disasters. Attempts to make contact with the Jewish refugees in Soviet Central Asia were not successful.

4. It was when the first clear news of the dimensions of the Holocaust and its real nature (the systematic extermination of the Jewish people) was received in Palestine at the end of 1942 that the Yishuv was aroused to help the Jews of Europe in every possible way. The **Magbit Hahitgaysut** (Mobilization Fund) for some years already engaged in the collection of money for the Yishuv's security purposes and for assistance to families of soldiers, became the **Magbit Lehitgaysut Vehatzalah** (Mobilization and Relief Fund). In neutral Istanbul the Vaad Hatzalah (relief Committee), which was composed of representatives of the Jewish Agency, the Aliya Foundation, the Histadrut and other bodies, extended its operations. It made contact with Jewish individuals and with youth groups in occupied Europe, sent money and food parcels, made efforts through bribery and other ways to have repressive decrees abrogated or deffered. The Committee's activities helped in halting the expulsion of the Jews from Bulgaria and in saving Jews in various occupied countries by bribery, the provision of forged documents, etc.

The vacuum left behind as a result.

— The disappearance of Jewish organizations, societies and institutions in the Soviet Zone of occupation (of Eastern Poland).
— Ghetto confinement as a factor of estrangement.
— The attitude of the Polish underground press to the Jewish cause.
— Infrequent contact of Jewish organizations (active in the ghettos) with Polish underground movements: (a) the P.P.S.; (b) the "Harcerz" scouts; (c) military personel etc.
— During the preparations for armed resistance in the ghettos.
— During the fighting in the ghettos and camps.
— Contacts with the free world.
— The Jewish Coordinating Committee and the Jewis uderground after the liquidation of the ghettos.
— The Jewish Relief Council.
— The problem of Jewish forest "gangs".
— Jews with "Aryan" identification papers present in almost all Polish underground movements: — (a) those having joined through the mediation of Polish activists; — (b) those having joined directly; — (c) those having joined as Jews (particularly physicians); — (d) Census problems and statistical evaluation.
— The antisemitic military organization N.S.Z.
— The Polish Warsaw uprising.
— Vacant spots in up-to-date research.
— Deeply rooted misconceptions.
— Methods of research and research problems.

Yehuda Slutsky

THE YISHUV'S TRADITIONAL HELP TO JEWS IN THE TIME OF HOLOCAUST

1. The British White Paper of May 1939 severely limited the help that the Yishuv could give to the Jewries of the occupied countries. Even before that, the Zionist Movement had lost the great historical

Summing up :

The Jewish partisan movement in Europe was deprived of the basic conditions required for military struggle. Round their necks hung the heavy millstones of Jewish difficulties which were the sequelae of the Holocaust —

None of the Jewish fighters in Europe had the advantage of area — even the smallest — where they could wage a struggle in normal conditions of warfare-conditions which the others had.

In spite of the handicaps that we have enumerated, the partisan movement endured thanks in the main to the remarkable spiritual strength with which the Jewish fighter in those dys was imbued.

Michael Borwicz, Paris

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE JEWISH AND THE POLISH UNDERGROUND IN NAZI-OCCUPIED POLAND

— State of research.

— Clandestine activities of individuals. — Initiatives of Polish clandestine movements. Problem of chronological succession pertaining to the two branches of resistance, their respective transformations and their mutual correlation of effects.

— The anti-Jewish pre-war heritage.

— The impact caused in 1939 by a large proportion of Jewish soldiers in the Polish Army and the effect of their willingness to fight and their devotion.

— Prisoners-of-war.

— The Soviet occupation of Eastern Poland (1939—1941); (a) its consequence for those territories; (b) its reflections on the situation during the ensuing years.

— Contacts of Jews with Polish underground organizations following the Polish debacle of 1939.

— "Caritas" and Christians of Jewish origin during the ghetto period.

— The exodus of Jewish leaders from German-occupied territories to foreign countries and to the Soviet zone of occupation. —

The subjective difficulties :

— the concept of the sanctity of life that was deepened by the torments inflicted on an isolated and persecuted minority. This concept inhibited the underground which faced so many dangers with such little hope of survival.
— the illusion that after all the Germans would not exterminate all the Jews confused the people in the ghetto.
— the Jews had no faith in the forests or in the farmers of the vicinity.
— the Judenrats : one of the principal inhibiting factors was the opposition between the underground organizations and the partisans on the one hand and the Judenrats on the other. It took different forms in different ghettos. In quite a number of Judenrats the members gave assistance to the underground and some even belonged to it. In many, however, among the largest of the ghettos, the confrontation widened the distance and so sharpened the attitudes as to make for open hostility between the two sides.
— the absence of a fighting tradition.
— in the choice between death in the ghetto and death in the forest most chose the first.
— the close family ties in the ghettos constituted an understandable human factor, but the fear of being deported prevented escapes to the forests.
— the dispute within the ghetto underground between those who favoured struggle "within the walls" and those who favoured struggle in the forests. Moral authority was on the side of the former.
— the collective responsability which the Germans imposed on the ghetto acted as a most powerful deterrent to the underground's organization and activity.
— apart from in a few places, the Jewish partisans did not have any centralized spiritual leadership.

Jewish undergrounds was extremely limited. In a few places help was given in hiding Jews on the "Aryan" side, but almost never were they brought to the partisan units.

Understanding and assistance for the Jews on the part of weak Armia Ludowa did show itself in a number of cases, but this came late and was not very effective. The Armia Krajowa underground movement in Poland was strong, but the great majority of its members were hostile to Jews and part of them were no less brutal in their conduct than the Germans, and only a few of them gave help to Jews.

— in many places the men between 16 and 60 years of age were liquidated in the first "Actions".

— in the Soviet areas conquered by the Germans the exterminations came without warning. The Jews there had not heard of the Germanhavoc in the occupied parts of Poland.

— getting from the ghetto to the forest was full of danger and the vast majority of those who tried were killed.

When larger groups made their way to the forests (as in Tuchin or Lachowa) they were wiped out either before they got there or in the forests by the hostile local population.

— in the forests the Jews met yet more torments. In addition to their principal enemy, there lurked also for the Jewish partisan the local population, most of whom were hostile, and the antisemitic partisans. The hatred of the population was directed at him as a partisan, as a representative of the Soviet authority, and as a Jew.

— this attitude prevented the Jews from the ghettos and the labour camps and also those who were wandering trough the villages from joining the partisans.

— the fact that the partisan organization was territorial, not national, — even though at the beginning without any antisemitic intention — involved considerable implications for the Jews. The disbanding of the independent Jewish units was a heavy blow to the Jewish susceptibilities and purpose of the Jewish partisan.

Shalom Cholawski

THE JEWISH PARTISANS — OBJECTIVE AND SUBJECTIVE DIFFICULTIES

Introductory remarks

In the time at my disposal it will be difficult to bring support by way of quotation to what I have to say, or even to indicate the sources. This is because of the great volume and also duplication in the Holocaust literature and in the testimonies that have not yet been published.

Every underground movement springs up in the nation concerned like a plant in its natural soil. The Jewish partisan movement was deprived of the basic conditions necessary for a fighting underground movement.

I shall describe the conditions briefly.

The objective difficulties:

— our being a national, urban minority, out of touch with nature, with no acquaintance with warfare or how to acquire it.

— the lack of arms prevented many Jews from joining partisan units.

— the absence of assistance from abroad.

— the "normal" antisemitism of the vast majority of the local populations became intensified with the retreat of the Soviets from the Eastern areas and was further inflamed by the Nazi propaganda.

— the time factor worked against us to a fatal extent. The great extermination swept over White Russia and the Ukraine before the partisan movement was organized there.

— the complete isolation that cut off the ghettos from one another (apart from a few instances).

— the absence of a non-Jewish underground, particularly in the forests, prevented contact between the Jews in the ghettos and the partisans in the forests.

— in the areas of Poland that were sparsely forested but infested with antisemitism the assistance given by the anti-Nazi non-

ISAAC RYZ

Trying to describe Issac Ryz ז"ל I come to remember my cousin's family, the large family of Kalman Ryz. Kalman, the head of the family, had died before the Second World War, but his wife, Lejna and their eleven children — Shmuel Hersh, Beila, Esther Freida, Leib, Yeta, Hendel, Abraham Moshe, Beina Jacob, Isaac and Meir, lived in Dobrzyn till the War. One son only — Abraham Moshe, immigrated to the U.S.A., where he is still living. All the others were terribly persecuted, with all the Jews of Poland, only three of them survived.

Kalman's family was a typical liberal Jewish family. The head of the family possessed a hat shop, where he worked, together with some of his elder children. It was a prospering business. The energetic children helped their father. They also took part in all youth activities, being active members of Youth Movemnts.

I left Dobrzyn 45 years ago, when Isaac was only nine-ten years old, a very happy and animated boy. I came to know him better only five years ago, when he visited Israel with his family. He toured all parts of the country, happy to find it built up and prospering. I can hardly describe his happiness in meetng his relatives and many friends here.

Being familiar with all those hard and terrible years he passed during the War: the escape to Russia, where he was detained and sent to Siberia, till the day he was freed and immigrated to the U.S.A. — I was indeed happy to see him so very energetic and lifeful.

He invited his relatives and all his friends to a party in a hotel, where he, and all those present there, recalled memories of Dobrzyn, remembering the Shtetl, its happness and sorrows.

It was an evening to remember. He was so happy . . . His eyes glittered. He started to sing remembering, undoubtedly, himself as a member of the synagogue's choir in the shtetl.

That evening had a very deep impression on him. He promised us to visit Israel again. In his letters to me he expressed his longing for his old friends.

Yehuda Rozenwax

his own chosen way of life can withstand seemingly impossible odds . . . However, this small country of Israel cannot exist under the economic strain placed on it by the drains of mobilization . . . unless we Americans — of all denominations — come to their immediate help."

This love for Israel and its people he inherited, undoubtedly, from his mother Jennie (Sheina) Kristal-Danzinger of Dobrzyn, God bless her soul, who did not cease hoping, till her last day, to visit the Holy Land of which she used to dream from the days of her childhood.

She brought up her four children in an orthodox way of life, trying to make them merciful and faithful Jews. A true daughter of the Kristal-Brown family, of whom we may rightly say: "Strength and honour are her clothing; and she shall rejoice in time to come."

Jennie (Sheina) Kristal-Danziger

And I am happy to feel that the same characteristics are symbolised in many of our large family, of which Sidney Danzinger and his wife Gloria are very prominent personalities. His devotion to Israel was shown, once again, by rising to her help during and after the Six Day War. Not only did he raise a very great sum of money of his own, but urged his fellow industrialists of the metal branch to come to the help of Israel. "Once more" — he told them in his moving appeal — "The valiant fight of the people of Israel has proven that a man desperately fighting for his own piece of land, his own home, his own live stock, and

Samuel Abraham Meiri /

THE KRISTAL-BROWN FAMILY

Jewish tradition and a devotion to Zion were deep rooted in our family and have inspired us to this day. There, in our shtetl Dobrzyn, which was "muddy and dark . . . with cobbled stone steets . . . and fast flowing river . . ." my father and relatives used to dream of a better life and of a happier future in their Old Country — Eretz Israel . . .

Only few of our dear relatives turned the dream into reality — leaving Dobrzyn in order to begin a new life in Israel. Others left for the U.S.A., where they succeeded in building for themselves a safe and wealthy home. But many of our dear relatives remained in the Shtetl and were brutally persecuted, among the Six Millions, during the terrible Holocaust. Great is the loss and deep is the sorrow of which only a prophet could have given vent to . . . Therefore we feel a greater need of belonging a deeper need of family ties . . . which is by no means less important in our technological world. The need of identification and self-concept becomes much more urgent in our modern world, especially for Jews in the Western World and in the U.S.A., where they enjoy prosperity and safety.

We can, therefore, hardly over appreciate the important work done, for many years, by Telly Spurling and Ira M. Kay — publishing a Family News Circle for the purpose of preserving and promoting family identity. We all join in their hopes "that the accomplishments of past and present generations may serve as an inspiration to those yet to come . . ."

Being a shoot of the same deep rooted kristall-Brown tree, I am deeply moved by their devotion to the family. It makes me remember my mother and grandfather in the Shtetl Dobrzyn, their pious ways of life, their unshaking belief in God and in their People . . .

LAJB RYZ

Lajb Ryz (Leo) of 96-98, Oxford Road, Reading Berks. (England), passed suddenly away on September 6th., 1968 in Sanfrancisco, being on a visit to U.S.A.

He was born on January 28th. 1902 in Dobrzyn, the son of the late Kalman and Lejna Ryz. In the year of 1920, he left for Germany and married in 1933 Ilse Ascher, whom he became to know, since he arrived in this country.

Like thousands of other Jewish friends, he was sent to a Concentrationcamp in 1938, and only through the help of his former neighbours from Dobrzyn, the late Mr. and Mrs. J. Lichtenfeld and Mr. and Mrs. Ch. Lichtenfeld, an affidavit was granted for the whole family. They left in June 1939 for England with very little money and bare essentials. During the war he volunteered for warwork and afterwards worked his way up as a tailor and a successful businessman.

Many friends will remember him as a very kind, quiet man. He left a widow, a daughter, two sons. The business is carried on by his wife and married son.

His whole life was dedicated always first to his wife and family and then to himself.

May his dear soul rest in peace.

The funeral took place September 11th. 1968 at Bushy-Cemetry, London (England).

Pozmanter H.

THOSE TERRIBLE DAYS...

Terrible times have come upon us. In Sep. of 1939, when Hitler's forces reached us, I lived in a small town named Dobrzyn. I lived there with my parents, two brothers and three sisters. My mother, Malka, a native of Dobrzyn, a woman of deep understanding and charm. Her pallid features were illumined by typically sad Jewish eyes. My father, Moshe Pozmanter, inherited many of his finer attributes. He was always smiling, always full of life. He created and radiated happiness wherever he appeared, and was the life and soul of any company in which he formed himself. He was a devoted husband, father, and in the bosom of his family, he radiated warmth and glow.

A harsh and bitter period of persecution began. Decrees were issued at lightning speed, one after the other, stupefying the Jews. After three months the town began an absolute liquidation. All the Jews of the town, including us, were cruelly murdered, in cold blood. We got transfered. My father and two brothers went together with Jews from Dobrzyn, they were assembled and shot, their bodies were burned.

My mother and sisters and I were in Ghetto Minsk M. On July 24, 1942, the ghetto was liquidated. Hundreds of Jews were sent by the railway waggons to Treblinka where they were murdered. I was the only one who succeeded in escaping, and I found myself in Warsaw Ghetto. On Sep. 6, 1942, I was sent, among many others, to Maidanek death camp: a number were murdered and a number were sent to Aushwitz death camp.

Walter L. Field is the author of **More Truth Than Poetry,** published in 1954, and **A People's Epic,** published in 1963. **A People's Epic** is the first complete history written in rhymed verse. The book has been acclaimed by Zalman Shazar, President, and David Ben Gurion, former Premier, of the State of Israel, Professor Salo W. Baron, historian, the late Rabbi Morris Adler, spiritual leader of Congregation Shaarey Zedek, Detriot, Michigan, and many others. Mr. Field's main aspiration is to make the Jewish youth aware of their great heritage and to that end he devotes his time, energy and means. A civic leader for over a quarter of a century, Mr. Field in private life is a paint manufacturer and President of the Mac-O-Lac Paints,Inc., Detriot, Michigan.

God she implored to be her guide;
In men of Torah she would confide,
Ask their blessing, pray and decide.

To seek knowledge the young she inspired;
Men of learning she greatly admired;
Of helping students, she never tired.

For the tired and sick her help knew no end;
Troubled souls she would try to mend;
Neighbors for guidance on her would depend.

Heaven claimed her — early indeed;
Serving the poor had been her creed;
Her legacy — love for the good deed.

Walter L. Field

My Mother's Legacy

A woman of valor, where can one find?
To choose my mother, I would be inclined ;
Dobrzyn, our town, had few of her kind.

Everyone in our Shtetl knew her by name;
The rich she humbled, none would she shame.
All sought her advice, such was her fame.

Respected and loved by young and old,
She fed the hungry, sheltered the cold;
Ask Sarah V. the perplexed were told.

To father she was like a lighted beam
That lit his way o'er road and stream;
They were Heavenly matched, a blessed team.

A mother of six — helpmate and wife,
She met the demands of family life;
Her presence was peaceful, a stranger to strife.

Sabbath to us was a great delight;
Our home was cheerful, the table bright;
Many candles she lit on Friday night.

In matters of faith the Rov led;
His word was law when Traif he said;
He taught Torah and eulogized the dead.

Life in our Shtetl, though not always serene,
Yet when the peasants weren't drunk or mean,
The place looked peaceful — a pastoral scene.

Winter, summer heat or icy raw,
Everyone in Shul on the Sabbath you saw;
Hallah and Tzulent an unwritten law.

Old and young dressed in style
And on the Sabbath walked for a while,
The pious man and wife in single file.

On Passover, a king was every trader;
For freedom's cause each a serenader;
Matzos and wine graced the poorest Seder.

On Torah and Talmud the pious were reared;
God they loved, Gehinnom they feared;
Some displayed Payot, others the beard.

Yihus claimed those of the Rabbinic line;
The learned were always invited to dine;
To help a bright student, few would decline.

The Hasidim, dressed in unique attire,
Assembled and prayed as one huge choir.
Their devotion to their Rebe one had to admire.

A boy's day began with prayer and cap,
In Heder he learned by the Rebes strap;
Many hours were spent the Bible to tap.

Girls and boys went walking for fun;
Behind fences caressing was done;
If ever discovered, oh, did they run.

Life was centered around Mikvah and Shul.
Balabatim chose men, the Kehillah, to rule.
Each Shtetl had a richman, wiseman and fool!

Widows were protected and orphans taught ;
For the poor, shelter and food were sought;
With tears and prayers, epidemics fought.

The help from the Hevras was always free;
Wherever the need, there they would be;
Their readiness to serve, a Torah decree.

Shabbes in our Shtetl, a joy to describe;
Holiness and peace enveloped the tribe;
The Kiddush wine all eager to imbibe.

Constant attention the gossips gave
To every person from cradle to grave;
The slightest rumor and they would rave!

Peasants and merchants on market days
Displayed their wares in stalls and bays:
Produce on wagons, baked goods on trays.

A Kopek a herring, five a bread;
Very few Jews could afford a spread!
But no one went hungry, so people said.

Families were large and mothers were tired;
Fathers worked **hard** for the little acquired;
Faith in the "hereafter" kept them inspired.

With hardly a look, very little to say,
Daughters found mates the Shadkhan way,
While parents struggled the dowry to pay.

The Badhan as clown came in with a bang;
At every wedding he danced and sang
And told stories using Yiddish slang.

Walter L. Field

MY HOME TOWN

Dobrzyn our Shtetl was muddy and dark,
With cobbled stone streets and dogs that bark,
A fast flowing river, but not a park

Houses and shops were built of wood;
Some were sturdy, straight they stood;
Others were leaning, tipping but good!

Winter was cold, the river frozen white;
Summer was hot with flies to fight;
Spring meant life, a lover's delight.

Horse power was used in place of steam.
Logs from the woods floated down stream.
Traveling was done by coach and team.

Feather-covers were used not to freeze;
Teeth were pulled with howl and squeeze.
Snuff — an aid to bring on a sneeze.

Beinkes and herbs, health to restore;
Hot poultice and Shmaltz to heal a sore;
The midwife was first the bady to adore.

MY TOWN

IN MEMORY OF THE COMMUNITIES:

DOBRZYN — GOLLOB

Edited by: M. HARPAZ

Editorial Committee:

Y. Rosenwax; A. Dor; H. Lord

i

Published in Israel

*PXV
(Golub)
1969

ul